



КНЯЗЬ АЛЕКСАНДРЪ I
БЪЛГАРСКИЙ
(1879–18

отъ

А. Ф. Головин



(Преводъ отъ нѣмски)

Собственно издание на автора.



ВАРНА
Печатница Н. Петровъ
1897.



ПРЕДГОВОРЪ.

Като единъ блестящъ метеоръ се яви българския Князъ Александръ I на политическата сцена. Неговитѣ извънредни таланти, мѫчнотиитѣ които той срѣщна въ България, трагическия му край, обърнаха вниманието на цѣлия свѣтъ върху неговата личность. Той спечели общи симпатии, но като всичкитѣ хора които иматъ голѣмо политическо значение не е билъ лишенъ и отъ многобройни могѫщественни неприятели. Мнѣнията исказани отъ европейската пресса изобщо и отъ българската особно, върху неговото управление въ България, върху неговитѣ политически тенденции и стремления, въ много отношения си противорѣчатъ, и сѫ основани исключително върху лични симпатии или антипатии. Настоящата книга заключава въ себе си само факти и лични въспоминания, и азъ се опитахъ да дамъ единъ истински преглѣдъ на дѣятелностьта на князя Александра. Въ качеството си на директоръ на бюрото за корреспонденция въ политическия кабинетъ на князя, а покъсно, слѣдъ закриванието му, въ качество на единъ отъ частнитѣ секретари на князя, азъ се ползувахъ съ пълно довѣрие отъ страна на князя, и бѣхъ посвятенъ въ всичко което се касаеше до България и нейния първъ князъ. Много съжалявамъ че по причини независими отъ менъ, азъ не мога да цитирамъ буквално въ настоящата книга много писма, бѣлѣжки, и пр. които се касаятъ до деликатни нѣща относящи се къмъ личности които сѫ още живи. Ако обстоятелствата ми позволятъ по късно, тѣ ще сѫ явятъ въ една отдѣлна книга. Отъ послѣдующето описание въ настоящата книга читателитѣ ще видятъ че князъ Александръ никога не е билъ врагъ на Руссия. Той е билъ принуденъ да поддържва идеалитѣ на своя народъ който се стремеше къмъ независимость. За това преслѣдванията на князя отъ страна на русската дипломация сѫ явяватъ като най несправедливи. Азъ излагамъ недостойнитѣ махинации на

русскитѣ представители въ София и Пловдивъ не за да оскърбя нѣкого, а само защото желая да се избѣгнатъ въ бѫдѫщето онѣзъ груби погрѣшки, които сѫ биле направени въ първитѣ години на независимото сѫществувание на България, и за които сетнѣ тъй скѫпо се заплатили както България, тъй и Руссия.

А. Головинъ

ГЛАВА I.

Търновското учредително събрание въ 1879 год. Князъ Черкасский. Кандидатитѣ за българский тронъ; разни разговори и комбинации свързани съ избора на първия Князъ. Българската конституция и русския проектъ на тази конституция. Русския Императорский коммисаръ Князъ Дондуковъ-Корсаковъ. Избора на принца Александръ Батембергъ за Българский Князь, и неговото пристигване въ България. Направениятъ му приемъ. Мнѣнията на единъ русский дипломатъ и единъ русский журналистъ върху този приемъ. Тръгванието на Княза Александръ за София. Санъ-Стефанския и Берлинския договори. Источната Румелия. Българетѣ и тѣхната характеристика.

Отдавна вече се каня да подѣля съ моитѣ приятели личнитѣ ми впечатлѣния и въспоминания отъ времето което преживѣхъ въ България, но разни обстоятелства пречиха на това моето намѣрение. Сега безвременната смърть на възлюбленниятъ ми Господарь Князь Александръ I, най скѫпъ другарь на бойното поле, ма принуди да побързамъ съ испълнението на тази задача.

Азъ дойдохъ въ България въ състава на освободителната русска войска, но нѣма да описвамъ онова, което видѣхъ съ своитѣ очи въ времето на войната, тъй като всичко това е вече отдавно извѣстно на читающата публика. Моето описание ще се касае само до събитията които сѫ придружавали пребиванието на Княза Александра въ България или които се отнасятъ къмъ неговото царувание въ България.

Въ една нощь, като се намирахъ въ Ямболъ, азъ съмъ билъ събуденъ отъ слугата който ми подаде телеграмма. Въ тази телеграмма имаше предписание да се явѫ незабавно въ Търново при русския императорский коммисаръ въ България, князь Дондуковъ-Корсаковъ, тъй като съмъ назначенъ стар-

ший чиновникъ за особни поржчки при вътрешния отдѣлъ на управлението му. Още въ сжщата нощь, като предадохъ своята отговорна длъжность въ дѣйствующата войска и съ дълбоко съжалѣние се простихъ съ любимия и уважаемия генералъ при когото служихъ, азъ незабавно тръгнахъ и имахъ на расположението си толкова малко време, че едвамъ можахъ да пристигна за посрѣщанието въ Търново на Князь Дондуковъ-Корсакова, който идѣше да открива великото учредително народно събрание. Това бѣше въ началото на 1879 г.

Преди да говоря за дѣятелностьта въ България на Князь Дондуковъ-Корсаковъ, искамъ да кажа тукъ нѣколко думи за другия русский организаторъ, В. А. Черкасский, който е оставилъ за себе си въ България много добри въспоминания, и който е турилъ основа на гражданското устройство въ България. Той не търсеше никакви авантюри, и се залови за работа сериозно и безъ всѣкакви задни цѣни. Като слѣдваше задъ войската, Князь В. А. Черкасский, при всичката бързина на движенията й, въ първия периодъ на войната, съ свойственната нему енергия и практический възглядъ на работитѣ, въвеждаше новата администрация, намѣсто избѣгналитѣ турски власти. Тази мжчна задача е била испълнена отъ Князь Черкасский съ отличенъ, при тогавашнитѣ обстоятелства, успѣхъ. На 14 Юний 1877 год. е билъ превзетъ Свищовъ, а на 24 Юний главната квартира-гражданското управление се намираше вече въ Търново, кждѣто тутакси е билъ назначенъ русский губернаторъ генералъ М. А. Домонтовичь, човѣкъ много уменъ и образованъ, който досега още е любимъ и уважаемъ въ България. Заедно съ това почнаха да функциониратъ русскитѣ граждански власти. Сжщественната задача която се представи още отъ началото на русското гражданско управление е била указана въ първитѣ още распореждания и инструкции на Князь Черкасский, щомъ русскитѣ войски стжпиха на българската земя. Тя се заключаваше въ слѣдующето: да не сж оставатъ заетитѣ градове и села ни на една минута въ анархия, т. е. безъ всѣко управление. Това бѣше безусловно необходимо, предъ видъ на възбуденитѣ народни страсти, религиозенъ фанатизмъ, и ненависть на мѣстното население. Свѣтлия държавенъ умъ на Князь Черкасский отведнажъ съумѣ да оцѣни и да опредѣли условията на положението и требованията на живота, и тури

гражданското русско управление на потребното мѣсто отъ първитѣ стѫпки на дѣятелностьта му. Безъ да си задава, праздния по онова време, теоретический въпросъ, за най добритѣ основания за бѫдѫщата организация на страната, съ строго избѣгвание на всѣкакви многословия по този предметъ, той обърна всичкото си внимание, всичката си желѣзна воля върху незабавно създавание на новъ редъ на управлението, поне най простото. Като испълняваше тази потребна задача, той се завземаше за всичко разумно, безъ бързина и ефемерни увлечения; той прие за основание безусловно вѣрната мисъль че за първото време достатъчно е да се възстановятъ най необходимитѣ органи на старото турско управление, като се подобрятъ тѣ и сѫ предадѫтъ въ други, подобросъвѣстни, рѫце. Съгласно инструкциитѣ на Князь Черкасский, русското гражданско управление обърна най главното си внимание върху широката организация на мѣстното самоуправление. На селскитѣ и градскитѣ общини е било предоставено пълно самоуправление, въ видъ на сьвѣти съставени отъ изборни лица безъ разлика на народность и вѣроисповѣдание. Съ тази цѣль сѫ биле възстановени въ селата съвѣтитѣ на старѣйшинитѣ, а въ градищата и окрѫзитѣ градски и окрѫжни управителни съвѣти въ които влизаха въ качество на почетни членове представители отъ всичкитѣ вѣроисповѣдания. На тѣзи съвѣти и е било дадено право да се занимаватъ съ всичкитѣ хазяйственни работи и да наблюдаватъ върху распредѣлението и събиранието на данъцитѣ. Административно полицейската власть въ първото време е била събрана въ рѫцетѣ на русски длъжностни лица избрани изъ помежду офицеритѣ. На челото имъ бѣха турени въ санджацитѣ губернатори, а въ околиитѣ военни окрѫжни началници. Границитѣ на санджацитѣ и на околиитѣ сѫ биле оставени, до колкото това е било възможно, предишнитѣ, т. е. онѣзъ които сѫ сѫществували при турското управление. Съ една дума оставена е била на страна всѣкаква бюрократическа нова форма на създадення отъ живота редъ, къмъ когото населението бѣше научено. Князь Черкасский е билъ човѣкъ реаленъ, практикъ въ пъленъ смисълъ на думата. Трѣбва да кажемъ тукъ че почти всичкитѣ българе които сѫ служили въ управлението на Князь Черкасский, посетнѣ сѫ се явили като сериозни общественни и държавни дѣици, съ малки исключения. Из-

общо, цѣлата дѣятелность на Князь Черкасский по гражданското управление въ България е имала винаги предъ видъ испълнението на программата изложена въ извѣстната прокламация на царя Александръ II, отъ 10 Юний 1877 год. къмъ българския народъ, която казваше че „задачата на Руссия е да създава, а не да разрушава“.

Прокламацията на царя гласеше:

„Българе! Моитѣ войски преминаха Дунава и днесь стжпвать на вашата земя, върху която тѣ вече много пжти сж се борили за подобрение участьта (сждбата) на християнскитѣ жители на балканския полуостровъ, които, вѣрни на старитѣ исторически традиции, черпятъ все нова сила отъ мѣстнитѣ многовѣковни свързки съ православния русския народъ. Моитѣ прадѣди, презъ своето влияние и своето оржжие, сж сполучили малко по малко, да укрѣпятъ сждбата на сърбитѣ и румжнитѣ, като ги повикали къмъ ново политическо сжществувание. Времето и обстоятелствата не сж измѣнили симпатиитѣ на Руссия къмъ нейнитѣ единовѣрци на Истокъ. Руссия храни все сжщата любовь, има все сжщитѣ грижи за всичкитѣ членове на голѣмата християнска фамилия на Балканския полуостровъ. Азъ дадохъ на моята войска, подъ командата на брата ми, великия князь Николай, миссията да осигори священнитѣ права на вашата народность, които съставляватъ неизмѣнна основа за мирното и правилното развитие на всѣко гражданственно сжществувание. Тѣзи права вие не сте придобили съ силата на въоруженно съпротивление, но съ цѣната на многовѣковни страдания, съ цѣната на кръвьта на мжченицитѣ, която въ течение на вѣкове е напоявала земята на вашето отечество. Български жители! Руссия не иска да разрушава, а да създава. Руссия е повикана по волята на Провидѣнието да примири всичкитѣ племена и вѣроисповѣдания въ онѣзи части на България кждѣто живѣятъ жители отъ различно происхождение и различна вѣра, и да възстанови миръ помежду тѣхъ. Отсега оржжието на Руссия ще охрани всѣкий християнинъ отъ всѣко насилие. Никаква повреда на неговата личность, или на имуществото му, нѣма да остане безнаказанна, който би и да се оказалъ виновенъ. За всѣко престжпление ще слѣдва наказание. Не отмъщение ни ржководи при нашитѣ постжпки, а строга справедливость и твърда воля да установимъ редъ и право тамъ гдѣто до сега сж царували безреди-

ца и произволъ. А вие, мюсюлмане въ България! обръщамъ се къмъ васъ съ едно благотворно предупрѣждение. Менъ ми е тежко да предизвиквамъ въспоминания за престѫпленията и жестокоститѣ, въ които мнозина отъ васъ сж се оказали виновни по отношение къмъ беззащитнитѣ християне. Тѣзи жестокости не могатъ да бждатъ забравени, но русскитѣ власти нѣматъ да направятъ всичкитѣ отговорни за престжпленията на отдѣлни личности. Законната и безпристрастната справедливость ще се докосне само до виновнитѣ които сж останали безнаказанни, при всичко че тѣхнитѣ имена сж биле добрѣ извѣстни на вашето правителство. Признавайте сега божеската справедливость, която ви настигня, за да се подчините на нейната воля. Обржщайте се съ вашитѣ законни искания къмъ властитѣ, които сж поставени на всѣкждѣ гдѣто се намиратъ моитѣ войски; бждете мирни граждани, готови да взимате участие въ благодѣянията на правилно управление. Вашето сжществувание, имотъ, животъ, вашата честь и вашитѣ семейства, ще бждатъ священни за насъ. Християне въ България! Вие преживѣвате единъ знаменателенъ день: часътъ на освобождението отъ произвола на мюсюлманитѣ. Дайте на свѣта единъ примѣръ отъ християнска обичь, забравете предишното вжтрешно разногласие, като почитате най строго законнитѣ прави на всѣка националность, съединете сж съ вашитѣ единовѣрци въ чувството на съгласието и братска обичь, които еднички само даватъ ягка основа за едно солидно здание. Съберете се тѣсно около русското знаме, побѣдитѣ на което тъй често вече сж намѣрили отзивъ на Дунава и на балканитѣ. Постепенно, като се движатъ русскитѣ войски въ вжтрешностьта на страната, турскитѣ власти ще бждатъ замѣстени съ урегулирана администрация. Самитѣ жители скоро ще бждатъ повикани да приематъ участие въ управлението подъ ржководството на специални власти. Нови български легиони ще съставятъ ядка на мѣстна войска предназначена да охранява редътъ и спокойствието. Усердието което ще покажете като служите вѣрно на вашето отечество и безпристрастието при испълнение на този високъ дългъ ще дадѫтъ на свѣта доказателство че вие заслужвате сждбата която Руссия ви е приготовлявала отъ толкова години пасамъ, и съ такива голѣми жертви. Слушайте русскитѣ власти, добросъвѣстно слѣдвайте тѣхнитѣ инструк-

ции, въ това ще бѫде вашата сила и вашето спасение. Съ покорность моля Бога да ни дарува побѣда надъ враговетѣ на християнството и да благослови нашето справедливо дѣло.

„Александръ“

За организацията на сѫдебната часть, князь Черкаский тъй сѫщо обърна особното си внимание върху развитието и подобрението института на турскитѣ сѫдебни съвѣти „меджилиси“; нему му се харесаха земледѣлческитѣ касси устроени отъ Митхадъ-паша, и князь Черкаский желаеше да имъ даде широко развитие.

Колкото управлението на князь Черкаский е било строго, толкова онова на князь Дондуковъ-Корсаковъ е било распуснато. Кражбитѣ на офицеритѣ и чиновницитѣ въ Руссе, Свищовъ, Плѣвенъ, Татаръ-Пазарджикъ и други мѣста, сѫ биле просто грандиозни. Въ Свищовъ особно сѫ е отличавалъ въ това отношение бившия русский вице-консулъ въ Пловдивъ, а по онова време служащъ въ гражданското управление, Г. Найденъ Геровъ. Трѣбва да споменемъ тукъ продаванието на десятъка отъ князь Дондуковъ-Корсаковъ на Цариградскитѣ търговци Марешалъ и Валиано. Десятъка е билъ продаденъ по такава низка цѣна че Марешалъ препродаваше на русски интенданти по една русска сребърна рубля онова сѫщо жито което бѣше купилъ по единъ франкъ. Освѣнъ това, въ контракта съ Марешаля не е било казано на каква теглилка той трѣбва да приема житото, и Марешаль го приемаше съ свой особенъ кантарь, при което ставаха най голѣми злоупотребления.

Преминавамъ сега къмъ описанието пристигванието на князь Дондуковъ въ Търново.

Неговото посрѣщание стана много тържественно. Търновския губернаторъ Щербинский, полицмейстеръ Кащалинский, и другитѣ власти, употребиха всичкитѣ усилия щото „князя“*) да остане доволенъ отъ привѣтствията на народа, при стѫпванието си въ старата българска столица. Висшето и другото духовенство го посрѣщна отвънъ града, сѫщо и депутатитѣ, на чело на които азъ забѣлѣжихъ П. Каравеловъ и Д. Цанковъ, съ нагайки въ ржцѣтѣ си, съ които тѣ заедно

*) Тъй обикновенно наричаха князя Дондукова-Корсакова неговитѣ окрѫжающи, безъ да притурять името му, предъ видъ тогавашното му бълнуване да стане българский князь.

съ полицията (и двамата служиха по администрацията) распъждаха проститѣ смъртни, желающи да се приближатъ къмъ мѣстото гдѣто посрѣщаха привелигированнитѣ лица. Тогава не можеше да се представи администрация безъ нагайка. Този обичай въведенъ отъ русскитѣ инструктори сѫ е съхранилъ до сега у повечето полицейски. На сѫщото мѣсто гдѣто турцитѣ сѫ бѣсили българетѣ, на Маринополе, е била турена триумфална порта, подъ която Стамболовъ държа горѣща рѣчь, като сравняваше миналата тирания на турцитѣ, съ радостното въскресение на българския народъ. Князь Дондуковъ-Корсаковъ се отнасяше много благосклонно къмъ Стамболова, наричаше го „замѣчателенъ умъ“ и му предсказваше блескава бѫдѫщность. Търново бѣше украсено съ флагове, килими, и зеленина съ цвѣтя. Народа, примѣненъ като на Великъдень, се тълпеше изъ улицитѣ, като исказваше своята искренна радость и симпатии къмъ прѣдставителя на своятъ обожаемъ Царь-Освободитель. Госпожа Кисимова пусна на срѣща на князь Дондуковъ-Корсаковъ единъ чифтъ питомни бѣли гѫлѫби, като емблема на миръ, любовь и кротость. Въсторженно ура не се спираше. На Императорския коммисаръ е била приготвена и добрѣ украсена, спорѣдъ мѣстния обичай, найдобрата кѫща въ града, принадлежаща на търговеца Серафиди.

Изобщо на князь Дондуковъ-Корсаковъ сѫ биле направени царски почести, които за съжалѣние той прие на смѣтка на своитѣ лични заслуги, а не като дань на Царя-освободителя, на когото той бѣше представитель, и на русския народъ; отъ това сѫ произлѣзли не малко злини за българетѣ. Къмъ дохожданието на княза Дондукова-Корсакова въ Търново се събраха и дипломатическитѣ представители ad hoc, между които особно се отличаваха съ умъ, ловкость, и неуморима дѣятелность: русския — Александръ Петровичъ Давыдовъ, английския — Пелгревъ, и австро-унгарския — баронъ Цвиденекъ. Освѣнъ това, тамъ се намираше и русския сенаторъ, Сергѣй Ивановичъ Лукияновъ, който засѣдаваше въ народното събрание въ качество на делегатъ на императорския русский коммисаръ и разясняваше проекта на конституцията, на която за главенъ авторъ той се считаше. Той испълняваше при русското гражданско управление въ България длъжностьта на министръ на правосѫдието. Освѣнъ това, въ Търново дохаждаже отъ време на време генералъ Грессеръ, който управ-

ляваше вѫтрешнитѣ дѣла на окупиранната страна, и генералъ Золотаревъ — военния министръ. Въ Търново се събра и цвѣта на българската интеллигенция. Тогава още нѣмаше партии, нѣмаше и неприятелство. Всичкитѣ българе сѫ били въодушевени отъ безкрайна любовь къмъ Руссия, признателность за освобождението, и желание да се отнасятъ сериозно и добросъвѣстно къмъ предстоящата мѫчна задача — изработвание основенъ законъ за страната. Скоро обаче свѣтлитѣ иллюзии на българетѣ сѫ биле омрачени отъ самитѣ освободители. Турция сѫщо испрати свой „императорский оттомански коммисаръ“, въ лицето на кавказския ерменецъ Пертефъ ефенди, човѣкъ който не сѫ отличаваше съ нѣкои особни способности. Пертефъ-ефенди обикновенно надъ вечеръ щомъ започнеше да мръква, дохождаше при князь Дондуковъ-Корсаковъ, или при Лукияновъ, за да поиграе на карти, които много обичаше. Изобщо той държеше русска политика, и доста добрѣ говореше русски. Въ народното събрание за него имаше турено особно кресло, предъ мѣстата на другитѣ дипломати; само съ това той се отличаваше отъ тѣхъ, както съ своя фесъ и съ своята съвършенна безличность.

Много време преди да се отвори Търновското събрание, въ България, въ всичкитѣ классове на обществото сѫ е обсѫждалъ горѣщо въпроса: кой ще бѫде князь на новосъзДаденната държава, и разбира се че този въпросъ бѣше найналежащъ, който интересуваше малко и голѣмо, богато и бѣдно. Нѣма съмнѣние че князь Дондуковъ-Корсаковъ расчитваше съ пълна увѣренность да заеме българския тронъ и да създаде на него своя династия. Приготовленията за тази кандидатура се водиха откровенно и енергично. Даже въпроса за наслѣдника е билъ рѣшенъ въ домашния крѫгъ. По-голѣмия синъ на князь Дондуковъ-Корсаковъ, Николай Александровичь (кавалерийский офицеринъ), е билъ лишенъ отъ своето право да заеме българския престолъ за това щото безъ разрѣшение, и противъ волята на родителитѣ си, оженилъ се за една актьорка, и велѣдствие това той билъ скаранъ съ родителитѣ си. По този начинъ избора падна върху втория синъ, Михаилъ Александровичь, който е билъ извиканъ отъ Руссия въ България и въ времето на учредителното събрание се намираше заедно съ баща си въ Търново. Неговата срѣща стана не безъ шумъ. Въ Бургасъ, кѫдѣто той пристигна съ

русския военния вапоръ, за посрѣщанието му сѫ биле испратени двама адютанти-ординарци на императорския коммисаръ, а именно: Мосоловъ и Миллеръ, които го придружиха до София. Двореца за бѫдѫщий български князь тъй сѫщо се приготовляваше спорѣдъ вкуса на княгинята Дондукова-Корсакова, която даже сѫ е фотографирала въ „своитѣ апартаменти“ (сѣднала при писалищна масса). Кандидатурата на князь Дондуковъ-Корсаковъ е била турена твърдѣ ловко: на почвата на благодарностьта на българетѣ къмъ Руссия за освобождението. На българетѣ сѫ натякваше че тѣ непремѣнно трѣбва да изберѫтъ „*руссинъ*“ и съ това да докажатъ искренностьта на приятелството си къмъ Руссия, сѫщо желанието да бѫдатъ винаги съ нея, въ всичкитѣ политически дѣла. На възраженията на нѣкои българе, които сѫдяха за събитията спорѣдъ рѣшенията на берлинский конгрессъ, че подобно избирание може да бѫде и не удобрено отъ великитѣ държави, имъ отговаряха че тогава разбира се ще трѣбва да се подчинятъ на силата на работитѣ и да направятъ другъ изборъ, но че Руссия все таки вслѣдствие избиранието първия пѫть руссинъ ще знае и оцѣнява фактътъ че българетѣ сѫ имали желание тѣхния князь да бѫде лице принадлежаще къмъ народностьта на освободителитѣ. Въ случай ако Европа не би утвърдила княза Дондукова-Корсакова, имаше се предъ видъ и друга комбинация — съвсѣмъ да не се избира князь, и съ това да се продължатъ пълномощията на русския коммисаръ въ България, но за това ние ще говоримъ понататъкъ.

Нѣкои българе които бѣха живѣли въ Цариградъ преди войната и познаваха лично графа Н. П. Игнатиевъ, почнаха усердно да прокарватъ неговата кандидатура, но отъ официална страна имъ се говореше че графа не се ползува съ симпатии въ Европа, гдѣто той даже носи специално име „Vater der Lüge“ (баща на лъжата), тъй щото съ пълна увѣренность може да се очаква че държавитѣ нѣма да го подтвърдятъ, и по този начинъ избора му ще изглѣжда като една недостойна, фарисейска, игра предъ Руссия. Прочее Игнатиевъ имаше противници и между българетѣ, които изучиха неговитѣ слабости (напр. навика да увѣрява че сѫществува нѣщо което въ дѣйствителность никога не е сѫществувало, любовта къмъ паритѣ и къмъ игра на борсата, и т. н.) и не мълчаха за тѣхъ въ българскитѣ крѫгове. Въ всѣкий

случай кандидатурата на графа Игнатиева не е могла никога да бжде прокарана въ народното събрание, по слѣдующата причина: търновското учредително народно събрание състоеше повечето отъ членове назначаеми спорѣдъ длъжноститѣ имъ въ администрацията. Подобни членове (отъ духовенството, председатели на сждилища отъ разни инстанции, на окржжни или управителни съвѣти) имаше 118 души, и 21 назначени направо отъ русския императорский коммиссаръ. А депутати изборни отъ населението имаше само 89, нѣкои отъ които имаха въ събранието мандати и по назначение. Като се притурятъ при това още 3 делегата отъ учрежденията и обществата, качеството на събранието ще стане ясно. На всичкитѣ длъжности които даваха право за засѣдание въ народното събрание сж биле предварително назначени лица преданни на князь Дондуковъ-Корсаковъ, и като се притурятъ лицата направо назначени отъ него, ще видимъ че русския Коммисаръ е располагалъ въ събранието съ абсолютно болшинство. Това обстоятелство е имало фатално влияние върху сжщностьта на българската конституция и върху послѣдствията произтекающи отъ нейнитѣ нарочно скроени недостатъци. Князь Дондуковъ-Корсаковъ бѣше лишенъ отъ възможностьта да употреби това болшинство както за своя полза, тъй и противъ графъ Игнатиева, но го употреби покъсно противъ „нѣмеца“ Александръ Баттембергский (русския Коммисаръ не го наричаше инакъ освѣнъ „нѣмецъ,“ съ изключение на оффициални случаи, като мислеше съ това да внуши противъ него антипатия на славянитѣ).

Имаше още и други кандидати за българския престолъ, но тогава тѣ нѣмаха още никакви шансове за успѣхъ. Преди всичкитѣ румжнина Жоржъ Бибеско който, справедливо или не, се считаше за кандидатъ на австрийското правителство. Той испрати въ България сумма брошури съ своята, прекрасно направена, фотография. Въ тѣзи брошури той, между друго, доказваше че дѣдовцитѣ му сж биле българе отъ Търново. Неговата кандидатура се прокарваше отъ Драганъ Цанковъ, който тогава получи изъ Гюргево, отъ Бибеско, презъ редакцията на вѣстникъ „Българинъ“ голѣма сумма пари за агитацията. Между кандидатитѣ трѣбва да споменемъ още името на принцъ Волдемаръ Датский, за когото се предполагаше че той е кандидатъ на Англия, но и тази кандидату-

ра е минала незабѣлѣзана, както и онази на принца Рейса. Най сетнѣ да кажемъ нѣколко думи за още единъ оригиналенъ кандидатъ. Той бѣше българинъ отъ Стара-Загора, който служеше въ качество на атташе при турското посолство въ Парижъ, по името Александръ Стоевъ, по прекоръ „Екзархъ"! Той също напълни България съ брошури, натъпкани съ всѣкакви безмисленни обѣщания за българетѣ въ случай ако тѣ изберѫтъ него за князъ! Екзархъ имаше слабость къмъ титли, гербове, и т. н. Той обикновенно на своитѣ карточки притурваше частицата „de" която означаваше неговото старозагорско дворянство; измисли за себе си и за своето потомство даже дворянский гербъ, който си тури на чиниитѣ, часовницитѣ, чашитѣ, и т. н. Разсказватъ че слѣдъ отричанието на князь Александра отъ престола, когато българетѣ търсиха човѣкъ комуто да повѣрятъ сѫдбинитѣ си, Александръ Стоевъ-Екзархъ яви се при регента Стамболова, когато този бѣше дошелъ въ Пловдивъ и му предложи своитѣ услуги.

— Но Вие сте старъ и недѫгавъ, кой ще управлява страната? попита го Стамболовъ.

— Нищо, отговори Екзархъ, азъ имамъ синъ Иванъ, който ще се труди заради мене.

— А гдѣ се намира Вашия синъ, и какво прави той?

— Той служи въ канцелярията на Софийската полиция.

Проекта на Българската конституция е билъ изработенъ както казахме погорѣ, отъ сенатора Лукияновъ въ 1878 г. и слѣдъ неговото разглѣдвание и утвърдяване отъ съвѣта при управлението на Русския коммисаръ (предсѣдателя на тоя съвѣтъ бѣше Князъ Дондуковъ — Корсаковъ) билъ проводенъ въ Петербургъ, въ II отдѣление на собственната канцелярия на Н. И. В., гдѣто този проектъ — билъ отново разглѣданъ отъ една особна коммиссия подъ предсѣдателството на статс — секретаря князъ С. Н. Урусовъ. Въ тази коммиссия работеше извѣстния русский писатель Градовский, статс — секретаря Брунъ, и вице-директора на азиатский департаментъ Мелниковъ. Съ нѣкои измѣнения и поправки, този проектъ е билъ върнатъ въ Януарий 1879 г. на Русския коммисаръ въ България. Конституцията, въ такъвъ видъ, е била предназначена лично за князь Дондуковъ-Корсаковъ и носила консервативенъ характеръ. Той напр. народното събрание трѣбваше да състои отъ *представители поправо* (екзарха, митропо-

[illegible] предсѣдателитѣ и членоветѣ на [illegible], *представители по изборъ* — по 1 на 20 [illegible] и *представители по назначение отъ князя*, [illegible] на половина [illegible] отъ изборнитѣ депутати. [illegible] за висшитѣ правителствении учреждения се [illegible] *държавния съвѣтъ*, който състоеше отъ членове [illegible] на князя, отъ 7 до 11 души, и по изборъ [illegible] отъ всѣка губерния, при което предсѣдателя и [illegible] трѣбваше да се назначавать отъ князя измежду [illegible] въведени отъ него въ състава на държавния съвѣтъ. На обсъжданието на държавния съвѣтъ подлежаха: 1) предварително разглѣждание на всѣкакъвъ видъ законопроекти: 2) разглѣждание на спорове помежду правителствении учреждения и длъжностни лица, и предавание на съдъ лица отъ съдебното вѣдомство: 3) разрѣшавание на държавни заеми и извънредни разноски, до свикване на народното събрание.

Разноски за личното съдържание на князя сѫ биле пресмѣтнати въ 1 милионъ франка на годината: за престолонаслѣдника трѣбваше да се опредѣли особна сумма. Освѣнъ това, на събранието се даваше право да дава на князя подаръци отъ държавнитѣ имущества. Тази конституция трѣбваше да дѣйствува въ течение на 5 години, слѣдъ което спорѣдъ указанията на опита, задължително трѣбваше да се преглѣда отъ народното събрание. Азъ ще направя тукъ едно извлечение отъ вѣстникъ „Работа“, органъ на покойния князь Александръ, издаваемъ отъ моята жена Д-ръ А. Головина въ 1882 г. което ще покаже разликата помежду Русския проектъ на органическия уставъ и Търновската конституция („Работа“ брой 4 год. 1882).

„Ор[illegible]“

Ст. [illegible] Княж. Болгарія есть монархія [illegible] и конституционная, [illegible] народнымъ [illegible], находя[illegible] [illegible] отноше[illegible] [illegible] Портѣ.

[illegible]

„Конституцията“

Чл. 4 Българското княжество е наслѣдственна и конституционна монархия, съ народно представителство.

Чл. 24 Княжеското достоинство е наслѣдственно въ мѫжската нисходяща права линия

Ст. 27 Членами регенства могутъ быть назначаемы ближайшіе родственники князя, въ Болгаріи пребывающіе, засимъ министры, члены государственнаго совѣта, предсѣдатель и члены судавысшей инстанціи, или лица безупречно занимавшія эти должности.

Ст. 33 Народное собраніе опредѣляетъ на личное содержаніе князя и содержаніе его двора милліонъ франковъ въ годъ. Количество этой суммы не можетъ быть ни увеличено безъ согласія народнаго собранія ни уменьшено безъ соизволенія князя.

Ст. 35 Народному собранію предоставляется опредѣлять дотацію князя изъ государственныхъ имуществъ княжества.

Ст. 54 Иностранцы могутъ быть приняты въ болгарское подданство съ утвержденія народнаго собранія или государственнаго совѣта. Законъ опредѣляетъ тѣ и другіе случаи.

на първия избранъ князь. За наслѣдството ще се изработи особенъ законъ.

Чл. 29 Членоветѣ на регенството могатъ да бѫдатъ министри, предсѣдателя и членоветѣ на Върховното сѫдилище — или пъкъ лица които сѫ занимавали безукорно тѣзи длъжности.

Чл. 35 Народното събрание опредѣлява за одържание на князя и на неговий дворъ шесть стотинъ хиляди франка на година. Това количество не може да бѫде нито уголѣмено безъ съгласието на народното събрание, нито намалено безъ съизволението на князя.

Исхвърлено

Чл. 55 Чужденци могатъ да приематъ българско подданство, като утвърди това народното събрание.

Притурени сѫ:

Чл. 58 Титли за благородство и други отличия, сѫщо и ордени не могѫтъ да сѫществуватъ въ българското княжество.

Ст. 65 Каждый подданный Болгаріи, безъ всякаго изьятія, обязанъ платить установленные закономъ налоги и государственные сборы и исполнять повинности. Исключенія для иностранныхъ подданныхъ опредѣляются особыми по этому предмету постановленіями.

Ст. 69 Никто не можетъ быть подвергнутъ наказанію иначе, какъ по приговору подлежащаго суда.

Ст. 70 Аресты и обыски въ домахъ могутъ быть чинимы лишь по правиламъ, изложеннымъ въ законѣ.

Ст. 74 Печать свободна подъ условіемъ отвѣтственности за злоупотребленія, на основаніи закона.

Чл. 59 На князя се предоставя да отреди единъ знакъ за дѣйствително отличие въ време на война и само за военни лица.

Чл. 69 Всѣкий подданникъ на българското княжество безъ исключение, длъженъ е да плаща определеннитѣ по закона даждия и държавни берии и да носи тегобитѣ.

сѫщо и притуренъ

Чл. 75 Никому не може да се наложи наказание което не е установено отъ законитѣ.

Мѫчения при какво да е обвинение, сѫщо и конфискувание на имотъ се запрещаватъ.

Чл. 79 Печатътъ е свободенъ. Никаква цензура не се допуща, сѫщо и никакъвъ залогъ не се иска отъ писателитѣ, издателитѣ и печатаритѣ. Когато писательтъ е познатъ и живѣе въ княжеството, печатарьтъ и раздавачьтъ нѣма да се преслѣдватъ.

Ст. 75 Проступки по дѣламъ печати подлежатъ вѣдомству общихъ судебныхъ установленій.

Ст. 76 Жителямъ Болгаріи предоставляется право собираться мирно и безъ оружія, для обсужденія всякаго рода вопросовъ, безъ предварительнаго на то разрѣшенія.

Собранія внѣ зданій на открытомъ воздухѣ, подчиняются вполнѣ полицейскимъ правиламъ.

Ст. 78 Каждый житель страны можетъ подавать прошенія подлежащимъ властямъ, но лишь отъ своего имени; прошенія также могутъ исходить отъ учрежденій и обществъ, закономъ установленныхъ, и при томъ касательно предметовъ, входящихъ по закону, въ кругъ ихъ дѣятельности.

Ст. 79. Въ составъ народнаго собранія входятъ:

Чл. 80 Священното писание, богослужебнитѣ книги и съчинения отъ догматическо съдържание, опредѣлени за употребление въ православнитѣ църкви, тъй сжщо и учебницитѣ по закона божий, назначени за употребление въ училищата на православнитѣ, подлежатъ на предварително удобрение отъ св. синодъ.

Сжщо и притуренъ

Чл. 83 Българскитѣ граждане иматъ право да съставляватъ дружества безъ всѣкакво предварително разрѣшение, стига само цѣлта и средствата на тия дружества да не принасятъ вреда на държавний и общественъ порядокъ, на религията и добритѣ нрави.

Чл. 84 Всѣкий български подданникъ има право да подава на надлежнитѣ власти прошенія, поднесени отъ едно лице, или отъ много лица (коллективно). Учреждения, установени по закона, иматъ право да подаватъ прошения чрезъ своитѣ представители.

Ст. 86 Обикновенното народно събрание се съставя

1) Экзархъ болгарскій или замѣщающее его лицо и половинное число митрополитовъ и управляющихъ епархіями, по установленной между ними очереди.

2) Предсѣдатели и члены суда высшей инстанціи, въ половинномъ числѣ, по установленной очереди.

3) Предсѣдатели судовъ окружныхъ, губернскихъ и коммерческихъ, въ половинномъ числѣ, по установленной между ними очереди.

4) Депутаты, избранные на (такой — то) срокъ прямою подачею голосовъ по одному на 20.000 жителей обоего пола. Порядокъ выборовъ долженъ быть установленъ особымъ избирательнымъ закономъ.

5) Лица, назначенныя княземъ, въ количествѣ одного на двухъ народныхъ представителей и на тотъ же срокъ, на который избираются представители. Князь можетъ назначить и меньшее число.

Ст. 81 При открытіи засѣданія, Народное Собраніе, подъ предсѣдательствомъ Экзарха, или лица замѣняющаго избираетъ изъ своей среды шесть лицъ и представляетъ ихъ князю, который изъ числа ихъ назначаетъ предсѣдателя и вице-предсѣдателя.

отъ представители, избрани направо отъ народа, по единъ представитель на десеть хиляди души отъ двата пола. Представителитѣ се избиратъ за три години.

Избиратели сѫ всички български граждане, които иматъ възрастъ по горѣ отъ 21 година, и се ползуватъ съ граждански и политически правдини. Избираеми за представители сѫ всички български граждане, които се ползуватъ съ граждански и политически, правдини и сѫ на възрастъ по горѣ отъ 30 години и да сѫ книжовни (грамотни). За редътъ на изборитѣ ще се изработи особенъ избирателенъ законъ.

Чл. 88 Щомъ се открие засѣданието, народното събрание, подъ предсѣдателството на най старий по годинитѣ изъ помежду членоветѣ си, пристѫпва веднага къмъ избора на предсѣдатель и подпредсѣдатели.

Ст. 98 Пунктъ 4: Разсмотрѣніе отчетовъ о расходованіи суммъ назпаченныхъ по бюджету.

Ст. 99 Собраніе имѣетъ право принимать всякаго рода прошенія и жалобы и передавать ихъ подлежащимъ министрамъ. Министры по запросу собранія должны давать объясненія.

Ст. 101 Проэкты законовъ и предложенія, подлежащія обсужденію народнаго собранія, вносятся въ него подлежащими министрами по распоряженію князя.

Ст. 102 Народное собраніе съ своей стороны можетъ дѣлать князю заявленія объ измѣненіи, дополненіи или изданіи новыхъ законовъ, но проэкты законовъ могутъ быть вносимы въ собраніе исключительно по распоряженію князя.

Сѫщо и притурено:

Чл. 105 Ал. 3 Да опрощава изостанали даждия и всѣкакви не добрани берии, на които прибирането се вижда невъзможно.

Ал. 6 Да преглѣжда смѣткитѣ на върховната смѣтна палата, която е длъжна да му представя подробни изложения за испълнението на бюджета.

Чл. 106 Събранието има право да приема всѣкакви прошения и жалби и да ги предава на надлежнитѣ министри. Нему се предоставя право да назпачава испитателни коммиссии по управлението. Министритѣ като ги запита събранието длъжни сѫ да даватъ обяснения.

Чл. 108 (притуренъ) Законодателната инициатива принадлежи на князя и на народното събрание.

Чл. 109 Законопроектитѣ и предложенията на правителството се внасятъ въ народното събрание отъ надлежнитѣ министри покняжеска заповѣдь.

Всѣкий представитель сѫщо може да внесе въ народното събрание законопроектъ или предложение, ако тѣ сѫ подписани отъ една четвъртина отъ присѫтствующитѣ представители.

Ст. 103 Правительство можетъ взять обратно проектъ закона, или предложенія, внесенныя въ собраніе если не было още окончательной подачи голосовъ.

Чл. 110. Всѣкий законопроектъ или предложение които сѫ внесени въ събранието, могатъ да се вематъ назадъ, ако не е станало още свършено гласоподавание.

Ст. 106 Если собраніе отвергнетъ проэктъ закона во всей его цѣлости, то высшая власть не можетъ внести его въ той же формѣ и въ той же редакціи въ собраніе его отвергнувшее. Такой проектъ можетъ быть представленъ лишь будущему очередному народному собранію.

Чл. 113. Ни единъ законопроектъ, веднажъ отхвърленъ на цѣло отъ събранието, не може да бѫде внесенъ безъ измѣнение въ събранието презъ сѫщата сессия. Такъвъ проектъ може да бѫде внесенъ въ друга сессия.

Ст. 118 Если бы для созванія народнаго собранія встрѣчены были важныя препятствія, то князь, по представленію совѣта министровъ и по соглашенію съ государственнымъ совѣтомъ можетъ разрѣшить заемъ (до такой то суммы, опредѣленіе которой имѣетъ быть установлено народнымъ собраніемъ) подъ условіемъ одобренія ближайшимъ народнымъ собраніемъ.

Чл. 125. Ако би за свикванието на народното събрание да се посрѣщнатъ важни спънки, то князьтъ по представление на министерский съвѣтъ, може да разрѣши заемъ до единъ милионъ франка, съ условие, че той ще се одобри отъ най близкото народно събрание.

Ст. 119. По статьямъ по коимъ кредита не было князь можетъ порядкомъ, и въ случаяхъ указанныхъ въ предыдущей (118) статьѣ, разрѣшить расходъ изъ средствъ казны, но расходъ сей не долженъ въ итогѣ превышать столько то тысячь франковъ.

Исхвърлено.

Ст. 130. Новые выборы должны послѣдовать не позже

Чл. 137. Нови избирания трѣбва да ставатъ не по къс-

четырехъ, а новое собраніе должно быть открыто не позже шести мѣсяцевъ со дня распущенія прежняго народнаго собранія.

Ст. 137. Великое народное собраніе составляется изъ народнаго собранія въ полномъ его составѣ съ присоединеніемъ къ нему:

1) Неочередныхъ (т. е. не вошедшихъ въ составъ народнаго собранія):

а) Митрополитовъ и управляющихъ Эпархіями (ст. 79 п. 1.)

б) Предсѣдателей и членовъ суда высшей инстанціи (ст. 79 п. 2).

в) Предсѣдателей судовъ окружныхъ, губернскихъ и коммерческихъ (ст. 79 п. 3).

г) Предсѣдателей городскихъ, окружныхъ и губернскихъ совѣтовъ (ст. 79 п. 4).

2) Депутатовъ въ двойномъ числѣ противъ опредѣленнаго для депутатовъ въ народное собраніе (ст. 79 п. 5) избираемыхъ дополнительно на томъ же основаніи.

Ст. 138. Предсѣдатель, вицепредсѣдатель и необходимое число секретарей избираются самимъ собраніемъ изъ свой собственной среды. До избранія же ихъ предсѣдательствуетъ екзархъ болгарскій, или замѣщающее его лицо.

но отъ два, а новото събрание трѣбва да бѫде отворено не по късно отъ четире мѣсяца слѣдъ распущанието на прежнето народно събрание.

Чл. 144. Великото народно събрание се съставя отъ представители, избрани направо отъ народа. Числото на тие представители е равно съ двойното число членове на обикновенното народно събрание, като се вематъ по двама представители отъ всѣки десеть хиляди жители отъ двата пола. За реда на изборитѣ ще се издаде особенъ избирателенъ законъ.

Чл. 145. Предсѣдатель, подпредсѣдатели и потребното число секретари се избиратъ отъ самото събрание изъ помежду членоветѣ му. А преди избиранието имъ предсѣдателствува най старий по годинитѣ изъ помежду членоветѣ на събранието.

Ст. 141. Высшія правительственныя учрежденія суть:
1) Государственный совѣтъ,
2) Совѣтъ министровъ
3) Министерства.

Государственный совѣтъ:

1) Составъ государственнаго совѣта,

Ст. 142. Государственный совѣтъ составляется изъ лицъ назначаемыхъ Княземъ и избираемыхъ народнымъ собраніемъ.

Ст. 143. Число лицъ, назначаемыхъ Княземъ, должно быть не меньше семи и не больше одиннадцати.

Ст. 144. Число лицъ избираемыхъ народнымъ собраніемъ опредѣляется по числу губерній, съ тѣмъ чтобы отъ каждой губерніи было избрано по 2 члена.

Ст. 145. Лица сіи избираются народнымъ собраніемъ изъ свой собственной среды, болшинствомъ голосовъ, на 2 года.

Ст. 146. Изъ числа лицъ упомянутыхъ въ статьѣ 143, Князь назначаетъ прѣдсѣдателя и вицепредсѣдателя.

Ст. 147. Для производства дѣлъ по государственному совѣту состоитъ при немъ канцелярія управляемая государственнымъ секретаремъ.

Предметы вѣдѣнія государственнаго совѣта:

Чл. 148. Върховнитѣ правителствени уредби сѫ:
1) Министерский съвѣтъ.
2) Министерствата.

Исхвърлено

Ст. 148. Къ предметамъ вѣдѣния государственнаго совѣта относятся:

1) Представленіе мнѣний по всѣмъ вопросамъ ему предложеннымъ правительствомъ.

2) Предварительное обсужденіе всѣхъ законопроектовъ, имѣющихъ быть внесенными въ народное собраніе.

3) Окончательное разсмотрѣніе рѣшеній губернскихъ административныхъ судовъ, по искамъ частныхъ лицъ противъ казны, или казны противъ частныхъ лицъ.

4) Разрѣшеніе въ послѣдной инстанціи пререканій о подсудности между всѣми правительственными мѣстами и должностными лицами.

5) Преданіе суду лицъ судебнаго вѣдомства.

6) Разсмотрѣніе въ послѣдней инстанціи дѣлъ и жалобъ по поводу отчужденія частнаго имущества на государственныя или общественныя надобности.

7) Разрѣшеніе государственныхъ займовъ и сверхъ бюджетныхъ расходовъ въ случаяхъ, указанныхъ въ статьяхъ 115 и 116 настоящаго устава.

8) Утверждение расходовъ изъ общей суммы кредитовъ, ассигнованныхъ по бюджету на чрезвычайныя издержки.

9) Разрѣшеніе займовъ для губерній, округовъ, общинъ и городовъ.

Исхвърлено

10) Дѣла объ отчужденіи недвижимыхъ имуществъ, принадлежащихъ губерніямъ, округамъ, общинамъ и городамъ, разрѣшеніе или запрещение сихъ отчуждений. 11) Дѣла о сложеніи недоимокъ и всякаго рода недоборовъ, взысканіе которыхъ будетъ признано невозможнымъ. 12) Разрѣшеніе отчетовъ высшей отчетной палаты, которая, по требованію государственнаго совѣта, должна ему представлять подробные доклады объ исполненіи росписи государственныхъ доходовъ и расходовъ. 13) Представленіе князю о нарушеніяхъ „органическаго устава“. *Ст. 170.* Настоящій уставъ имѣетъ силу и дѣйствіе въ теченіи пяти лѣтъ, по истеченіи которыхъ онъ имѣетъ быть пересмотрѣнъ въ порядкѣ указанномъ въ предъидущей 119 статьѣ.	Исхвърлено

Щомъ обаче стана извѣстно че не князь Дондуковъ-Корсаковъ, а принцъ Александръ Батембергский ще заеме българский прѣстолъ, императорския русския коммисаръ твърдѣ ловко употреби предаденото на Руссия, или по-добрѣ да се каже лично нему болшинство, за да измѣни съвършенно свойството и духътъ на конституцията, и да я направи колкото е възможно по-мжчна за примѣнение. Настроението на българетѣ въ онова време бѣше такова, че тѣ се подчиняваха на всичко каквото искаше Руссия, или, съ други думи, князь Дондуковъ-Корсаковъ. По този начинъ сж биле исхвърлени статиитѣ: за учреждавапие на държавния съвѣтъ,

като втора камара, за депутати въ събранието *по право* и *по назначение отъ князя;* съдържанието на князя намалено до 600,000 франка на годината, и отнето право да му сж правятъ дотации (подаръци). Сжщо исхвърлена статията за преглѣдване конституцията презъ 5 години. При измѣняване проекта на конституцията князь Дондуковъ-Корсаковъ постигна и друга цѣль: съ своитѣ маневри той сполучи да раздѣли българетѣ въ събранието на два неприятелски лагеря — двѣ партии, консервативна, при всичко, че нѣмаше какво да се съхранява, и либерална. Отъ тамъ си водятъ начало постояннитѣ карания на политическитѣ дѣятели въ България, които впослѣдствие доведоха страната до нещастния кризисъ, който едвамъ не я погуби съвършенно и не й докара вънкашна оккупация. Никой не може да се съмнѣва, че тогава всичкитѣ депутати сж биле проникнати съ искренна признателность къмъ Руссия, биле сж далечъ отъ мисъльта за каквито и да е интриги, и за това бѣше твърдѣ лесно да се експлоатира тѣхната наивность и любовьта имъ къмъ освободителитѣ. Българетѣ тогава вѣроятно биха приели безъ всѣкакво възражение русския проектъ на органическия уставъ, и това би се случило, ако имаше князь Дондуковъ-Корсаковъ надежда да остане българский князь. Този послѣдний твърдѣ добрѣ разбираше всичко това, и се ползуваше отъ обстоятелствата. На едни отъ депутатитѣ сж шепнеше, че тѣ трѣбва непремѣнно да поддържатъ русския проектъ на конституцията, въ сжщото време на другитѣ сж казваше, че въ събранието има группи отъ турски чорбаджии, които, както въ турско време, искатъ да експлоатиратъ населението; сетнѣ на депутатитѣ се внушаваше, че конституцията трѣбва да запазва правата на гражданитѣ отъ посягванията на короната; че освободителитѣ могатъ напълно да се опрятъ на преданностьта на българетѣ, но не знаятъ какъвъ ще бжде тѣхния князь, че той все таки е нѣмецъ, т. н. Сжщевременно ласкаяха самолюбието на еднитѣ и другитѣ съ обѣщанието да имъ дадятъ първитѣ мѣста въ управлението. Водителитѣ на едната и на другата партия разбираха, че по-добрѣ е да приберятъ за себе си онѣзъ права, които проекта на конституцията предназначаваше за князя, толкозъ повече, че това сжщото ю желае и тѣхната освободителница. Съ една дума, започна се борба съ псувни и бой, хладнокръвенъ зритель на която

бѣше императорския русски коммисаръ. Най-интересното е това, че онѣзи които се бориха и не подозираха, че тѣ всички сж нищо друго, освѣнъ жертви на лична интрига на князь Дондуковъ-Корсаковъ, който, ако тогава и не е ималъ възможность да тури на главата си българската корона, все таки хранеше надежда, че когато князь Александръ не ще бжде въ състояние да управлява съ подобна конституция, или ще бжде насилственно свалень вслѣдствие създаденото по такъвъ начинъ положение, тогава ще настжпи и неговъ, т. е. на княза Дондукова редъ. Но както показаха събитията, смѣткитѣ на русския коммисаръ не излѣзоха вѣрни и не сж осжществиха. Всичкитѣ негови махинации сж биле разбрани отъ хора разумни между българетѣ. Трѣбва да кажемъ тукъ, че князь Дондуковъ, съгласно съ полученитѣ оффициални инструкции, внушаваше на членоветѣ на събранието преди откриванието му, че тѣ никакъ не трѣбва да се отклоняватъ отъ границитѣ на программата установена за тѣхнитѣ съвѣщания, т. е. организацията на управлението на *княжеството, само на княжеството,* — обаче допустна да се избиратъ за депутати въ събранието такива българе които съвсѣмъ не бѣха родени въ княжеството и не живѣяха въ послѣднето постоянно, както напр. румелийцитѣ Д-ръ Странский, П. Каравеловъ, К. Стоиловъ, македонцитѣ Іосифъ Ковачевъ, Карамфиловичъ, Д-ръ Помяновъ, и др., бессарабцитѣ М. Паничерский, Евг. Стояновъ, Ст. Беронъ отъ Ромжния, и пр. Тъй щото стрѣмлението на българетѣ къмъ съединение е било съ особна сила поддържано отъ княза Дондукова още въ учредителното събрание, и за това русситѣ нѣмаха никаква причина да се сърдятъ на княза Александра когато той въ 1885 г., по необходимость, подиръ свършенния фактъ, е билъ принуденъ да се подчини на волята на българския народъ и да стане на чело на съединението на България съ Източна-Румелия. Въ учредителното събрание въ Търново, въ 1879 г. ние сме биле свидѣтели на много демонстрации въ полза на съединението България съ Източна-Румелия, но князь Дондуковъ ги глѣдаше презъ пръститѣ. Тъй напр. покойния И. С. Аксаковъ, като честитяше откриванието на събранието, пишеше, че той вѣрва въ бждыцностьта на *„пълокупната“* т. е. съединената България. Тъй щото онова на което Руссия е глѣдала като на престжпление отъ страна на княза Александра, тя сама открито го е пропаган-

дирала отъ самото начало на сѫществуванието на България и Източна-Румелия, съ тази разлика, че князь Александръ е глѣдалъ на това дѣло отъ идеална точка, като ималъ предъ видъ само ползата на българския народъ, както глѣдаше на това и русския народъ, съ Царя-Освободителя на чело, а пакъ русскитѣ уполномощени и дипломати играяха съ въпроса за съединението за достигвание на своитѣ лични цѣли, или въ интереситѣ на партията, на която тѣ въ извѣстно време се считали полезно за себе си да покровителствуватъ, и да очакватъ за това услуги. Ако въ конституцията бѣше предвидѣнъ членъ, който да опредѣляше прeглѣдванието на конституцията презъ 5 години, както това е било въ русския проектъ на органическия уставъ, то нещеше да има никакви бъркотии въ страната, както напр. необходимость за свищовскитѣ пълномощия и тѣхнитѣ послѣдствия върху политическия животъ на страната.

Търновското учредително велико народно събрание е било открито съ слѣдующата рѣчь на русский императорский коммисаръ въ България, князъ Дондуковъ-Корсаковъ:

„Достопочтеннѣйшее собраніе представителей Болгарскаго Княжества.

По волѣ и предначертаніямъ Всемилостивѣйшаго моего Государя привѣтствую Васъ съ открытіемъ перваго въ освобожденной странѣ Вашей народнаго собранія, долженствующаго положить прочное основаніе государственному устройству новаго княжества. По званію Императорскаго россійскаго коммисара, и въ силу данныхъ мнѣ Высочайшихъ полномочій, представляю на Ваше обсужденіе проэктъ органическаго устава, опредѣляющаго въ общихъ основаніяхъ права будущаго болгарскаго князя, и права болгарскаго народа, въ дѣлѣ управленія страною. Въ связи съ проэктомъ органическаго устава, сообщаю также записку, заключающую въ себѣ общій сводъ правилъ и положеній, послужившихъ основаніемъ настоящаго устройства страны по всѣмъ отраслямъ управленія.

Увѣренъ, что воодушевляемые чувствами святаго долга и любовью къ возраждающейся дорогой родинѣ, вы глубоко вдумаетесь и вполнѣ оцѣните все величіе вашей исторической задачи и всю почесть выпавшаго на вашу долю призванія. Вамъ предстоитъ съ полнымъ безпристрастіемъ, прямотою, правдивостью и преданностью святому дѣлу обсудить пред-

ставляемый проэктъ органическаго устава, устранивъ всякія личныя, случайныя, побужденія, и предвзятыя цѣли. Вамъ слѣдуетъ имѣть въ виду единственно благо страны и ея прочное государственное устройство, составляющее залогъ будущаго матеріальнаго и нравственнаго преуспѣянія, и согласно съ симъ, сказать откровенное, добросовѣстное и послѣднее слово. Предлагаемый на обсужденіе ваше проэктъ есть не болѣе какъ программа для облегченія трудовъ вашихъ: поставленнымъ въ немъ вопросамъ дано такое направленіе которое казалось наиболѣе простымъ и наиболѣе устойчивымъ для вашего блага и счастья. Но программа не должна стѣснять и связывать вашихъ убѣжденій. Съ полною свободою и независимостью, въ отдѣльныхъ мнѣніяхъ и общихъ преніяхъ, да выскажется каждый изъ васъ, по совѣсти и убѣжденію, памятуя что въ вашихъ рукахъ находится счастье, благоденствіе, и будущая судьба отечества, призваннаго къ новой политической жизни. Представляемая вамъ о настоящемъ, временномъ, устройствѣ края, записка, прочитать которую въ первыхъ же засѣданіяхъ поручаю управляющему отдѣломъ просвѣщенія и духовныхъ дѣлъ, профессору Дринову, познакомитъ васъ ближе съ дѣятельностью русскаго временнаго управленія, имѣвшаго цѣлью призвать къ участію въ общественныхъ дѣлахъ всѣ лучшія силы болгарскаго народа и поднять, по возможности, матеріальный и моральный уровень страны, только что вышедшей изъ продолжительной, кровавой, борьбы. Турецкое правленіе вездѣ замѣнялось нынѣ національнымъ, а временныя правила, какъ указываетъ самое ихъ названіе, составляютъ лишь первый, переходный, шагъ къ гражданскому устройству и введенію возможнаго порядка въ краѣ. Они несомнѣнно должны подвергнуться измѣненіямъ и дополненіямъ, по указаніямъ времени, опыта и новыхъ общественныхъ потребностей, но эту задачу слѣдуетъ предоставить будущему правительству страны и конституціоннымъ ея органамъ; въ настоящее же время я полагалъ бы необходимымъ оставить ихъ въ дѣйствіи, дабы не колебать только что установленнаго гражданскаго строя. Мнѣ остается напомнить вамъ что русская администрація должна была дѣйствовать при обстоятельствахъ крайне неблагопріятныхъ. Эти обстоятельства, надѣюсь, оправдаютъ въ глазахъ вашихъ незаконченность изданныхъ мною правилъ и положеній; имѣлъ я единственную цѣль — замѣнить существующую въ странѣ

смуту возможнымъ порядкомъ и подготовить населеніе къ болѣе стройной и нормальной политической жизни. Для разъясненія вопросовъ могущихъ возникнуть при обсужденіи органическаго устава и для представленія вамъ необходимыхъ объясненій и справокъ, назначаю моимъ уполномоченнымъ, на время настоящаго собранія управляющаго судебнымъ отдѣломъ Лукьянова. Чисто совѣщательный голосъ его, полагаю, будетъ вамъ полезенъ во всѣхъ могущихъ возникнуть недоразумѣніяхъ при обсужденіи предложеннаго вашему вниманію проэкта. Но послѣднее рѣшительное слово принадлежитъ вамъ и единственно вамъ. Да поможетъ вамъ Всевышній при исполненіи святаго долга; да благословитъ ваши начинанія и труды на счастье и благоденствіе страны, столь близкой намъ, русскимъ, по крови, по принесеннымъ Россіею жертвамъ и по великодушнымъ къ вамъ чувствамъ нашего Царя-Освободителя болгарскаго народа. Объявляю первое собраніе представителей болгарскаго княжества открытымъ и приглашаю васъ господа, по подписаніи протокола, вмѣстѣ со мною, въ древнемъ тырновскомъ соборѣ, вознести Господу Богу наши молитвы объ успѣшномъ окончаніи предстоящихъ вамъ трудовъ и принести благодареніе Царю-Царей, сподобившему насъ соприсутствовать великой исторической минутѣ возрожденія вашего многострадальнаго отечества."

Слѣдъ това, князь Дондуковъ, придруженъ отъ свитата си, отъ духовенството, депутатитѣ, и офицерското тѣло, отиде пѣшъ въ черквата „Четиредесеть мѫченици," която въ стари времена е служила като съборна черква за българскитѣ царье, а презъ петвѣковното турско робство е била обърната на джамия, и сега пакъ стана православна черква. Отъ двѣтѣ страни на дългия пѫть стояха въ шпалеръ войски, които викаха на императорския коммисаръ „ура." Изобщо, князь Дондуковъ много обичаше всѣкакви паради, процесии и обръщаше особно внимание върху външната обстановка, която произвеждаше силно впечатлѣние на тамкашнитѣ жители. Той обикновенно се являваше въ българска униформа, съ калпакъ на главата, даже въ голѣмитѣ горѣщини; при всѣкий удобенъ случай произнасяше рѣчи, и въобще се стараеше колкото е възможно да бѫде популяренъ въ населението. При пѫтуванията си той обикновенно водеше дълги разговори съ селянитѣ. А до каква степенъ обичаше да ораторствува и да ласкае

самолюбието на българетѣ, за да имъ се хареса, се вижда отъ слѣдующия случай: слѣдъ смотра на българската милиция въ Търново на Маринополе, гдѣто той обсипа съ хвалби младитѣ български новобранци, на връщание къмъ градѫ той забѣлѣза отъ лѣвата страна на пѫтя, на едно баирче, тълпа отъ българки, които глѣдаха на парада. Вдругъ той отведнажъ удари коня си и въ пъленъ кариеръ се спрѣ предъ женската тълпа, къмъ която се обърна съ слѣдующата рѣчь: „Щастливи сте вие, български жени, че сте произвели на свѣтъ такива молодци (той показа съ рѫката на войницитѣ). Надѣвамъ се че и въ бѫдѫщето не ще се свърши вашата доблесть въ туй отношение." Иностранцитѣ, които се намираха въ свитата на русския коммисаръ до толкова бѣха заинтересувани отъ тази оригинална постѫпка на князь Дондукова (трѣбва да се каже, че жени е имало малко въ тълпата и че любопитнитѣ бѣха преимущественно моми), че английския дипломатически агентъ Пелгревъ, като се доближи до единъ отъ приближеннитѣ на князь Дондукова, попиталъ го, да ли е разбралъ добрѣ рѣчьта на императорския коммисаръ, и получи утвърдителенъ отговоръ.

Още отъ първитѣ дни слѣдъ откриванието на събранието, щомъ князь Дондуковъ-Корсаковъ получи извѣстие за кандидатурата на князь Александра, узна се, че депутатитѣ между които, както казахъ по-горѣ, се оказаха не малко румелийци, се убѣждаватъ, отъ лица близкостоящи къмъ Дондукова, да се откажатъ отъ разглѣжданието на органическия уставъ и да си изберѫтъ временно какъвто и да е князь. Сѫщевременно подканватъ се да съставятъ и подадѫтъ единъ мемуаръ на Европа, въ който да заявятъ, че България раздѣлена на 3 части и лишена отъ най-добри и плодородни мѣстности, като долинитѣ на рѣкитѣ Марица и Вардаръ не сѫ въ състояние да си позволятъ такава раскошь: да иматъ своя конституция, свое управление, свой князь, за съдържание на когото тя нѣма да има достатъчно срѣдства. Освѣнъ това, княза е излишенъ за българетѣ, до като берлинския трактатъ съхранява своята сила, толкова несправедливо за тѣхъ. А до като всичко се урегулира съгласно съ желанията и стремленията на населението, въ страната трѣбва да стои русския императорския коммисаръ, а нему за помощь достатъчно е да се събира отъ време на време народното събрание, когато той намѣри

това за нужно, и съвѣтъ отъ нотабли. Заедно съ такъвъ единъ мемуаръ, народното събрание трѣбваше да проводи една депутация въ Петербургъ, която да ходатайствува предъ Царя — да остави той въ България за неопредѣленно време своятъ коммисаръ (най-малко за 2 години, който срокъ е билъ предложенъ отъ русскитѣ делегати на берлинския конгресъ). Слѣдъ това събранието, безъ да разглѣдва конституцията, трѣбваше доброволно да се разотиде. По този скроенъ планъ князь Дондуковъ, даже, ако не би сполучилъ да бѫде избранъ на българския тронъ, de facto все таки би останалъ неограниченъ владѣтель на страната, подъ името на русский императорский коммисаръ. Българетѣ се заинтересуваха отъ този планъ, тъй като по този начинъ тѣ протестираха противъ умразния за тѣхъ берлинский договоръ, който раздѣли отечечеството имъ на 3 части: Сѣверна България, Източна-Румелия, и Македония. Испълнението на подобенъ планъ би предизвиквало постоянни смущения и най-сетнѣ вмѣшателство на външна сила, за туряние редъ, по поканата на русския коммисаръ, който разбира се би повикалъ такива войски които му се харесатъ. Европа отъ своя страна едва-ли би се подчинила презъ този планъ на рѣшения съвършенно противорѣчащи на берлинския договоръ, преди да почнатъ да се осѫществяватъ неговитѣ постановления, тъй щото отъ това би могла даже да се започне война. Но онѣзъ които съставляваха планътъ съвсѣмъ не сѫ грижиха за съхранението на мира и спокойствието. Напротивъ поддържанието на безредицитѣ влизаше въ тѣхнитѣ цѣли, тъй като тѣ смѣтаха по този начинъ да принудятъ державитѣ да преглѣдатъ берлинския договоръ, ако би даже съ цѣната на нова война. Този заговоръ се водеше не само противъ Европа, но и противъ Руссия, която уморена отъ едвамъ свършената война, разбира се не е била наклонна отново да воюва, инакъ тя не би направила такива отстѫпки на берлинския конгрессъ. На българското население се раздаваше орѫжие и патрони, останали отъ турцитѣ въ видъ на военна плячка, водеше се дѣятелна пропаганда въ полза на въстанието, даже се организуваше интенданство, въ което една отъ главнитѣ роли, се предназначаваше за казанлѫшкия търговецъ, Димитъръ Папазоглу. Въ Македония сѫщо се правиха опитвания да се организира възстание. На границата, около Кюстендилъ, се показаха „бѣженци,“

грижата за които е била възложена върху чиновника за особни поржчки при княза Дондукова, Г. Голубцова, заедно съ Кюстендилския окржженъ началникъ, русския гвардейский капитанъ, Овсяный (сега воспитатель на черногорския прѣстолонаслѣдникъ, човѣкъ съ висшо военно-юридическо образование). Но тѣзи господа тъй неловко сж водили организацията на възстанието, при всичко че сж похарчили за това много пари, че подъ прѣдлогъ на протестиране отъ страна на нѣкои представители на велики държави, русския коммисаръ се видя принуденъ да направи распореждание за преслѣдвание и унищожавание шайкитѣ, които се появиха на македонската граница. Несполуката произлѣзе отъ това, че въ числото на воеводитѣ попаднаха повечето авантюристи които се препоржчаха за македонски българе, а въ сжщность никога не сж биле въ Македония, и имали сж за нея твърдѣ малко понятие. Тѣзи личности, които повече приличаха на сърби, отъ колкото на българе, не можаха да съчувствуватъ на велико-българската идея и затова тѣ нахално лъгаха агентитѣ на княза Дондукова, взимаха отъ тѣхъ пари, и не само нищо не правяха въ полза на възстанието, но съ всичкитѣ си сили го растройваха. Веднажъ, въ София, въ приемната на княза Дондукова, се яви единъ субъектъ, облеченъ европейски, който поиска да се види съ него. На въпроса на дежурния адьютантъ, — какъ да доложи за него на княза Дондукова, той отговори: „азъ съмъ главнокомандующъ въ Македония.“ На моя въпросъ „какво значи това?“ адютанта забѣлежи, че подобни вагабонди не сж рѣдки гости у князя Дондукова. Имаше само единъ способенъ за подобни революционни цѣли — това бѣше офицера отъ донскитѣ казаци Калмыковъ, който сжщо е билъ проводенъ да предизвика възстание, но той не можа да пренесе постоянни спречквания съ своитѣ коллеги, и като се убѣди, че нищо не може да излѣзе отъ устроенното по този начинъ възстание, почна страшно да пие, да прави скандали, и е билъ временно отдалеченъ отъ македонската граница. По-късно Калмыковъ нѣколко пжти сж е появявалъ въ Македония съ организиранитѣ отъ него шайки и хванатъ отъ турскитѣ власти три години е престоялъ въ Битолската тюрма. Азъ ходихъ самъ въ Кюстендилъ, и се запознахъ съ воеводитѣ на тѣзи чети, но тѣ само ми показваха своитѣ тефтерчета и преброяваха разноскитѣ които сж правили за освобождението

на Македония. Раздаванието на оржжие, патрони, и разни други нѣща, убѣждаваха българетѣ, че работата не е на шега, и че тя не е измислена отъ самоволния и всесилния русский коммисаръ, а се води съ тайното съгласие, а може би даже по секретна заповѣдь на висшето русско правителство. Въ населението се распръскваше най-доброто на видъ объяснение за този двуличенъ начинъ на дѣйствията на Руссия, която въ сжщность нѣмаше нищо общо съ всичкитѣ тѣзи интриги. Въ сжщото врѣме се испращаха въ Петербургъ на висшето правителство донесения, че българското население е противно на приеманнето рѣшенията на берлинския конгрессъ, но че русскитѣ власти въ България взиматъ всичкитѣ мѣрки за да противодѣйствуватъ на това неприемание. На българитѣ се расправяше че русското правителство е свързано съ международни отношения, разни условия и задължения, отчасти формални, отчасти устни, отъ които то нето може да се откаже, нето да ги наруши направо, но че всичкитѣ тѣзи задължения му тѣжатъ, и то би било готово да се отърве отъ тѣхъ, ако би се представилъ за това благоприятенъ случай, който би станалъ безъ да взима то направо участие въ него. Най-удобенъ случай би билъ — едно ново вълнение въ България, отъ една и отъ друга страна на Балканитѣ, тъй като необходимостьта и даже длъжностьта да защищава славянитѣ изобщо, и българетѣ особно, стои за Руссия по високо отъ всичкитѣ договори, и Руссия не може да не испълни тази длъжность, безъ да се откаже сама отъ себе си. Тя ще я испълни съ удоволствие, тъй като Санъ-Стефанския договоръ — плодъ на толкова кървави и материални жертви, трѣбва рано или късно да бжде възстановенъ. Това го изисква честьта на Руссия. Тъй се говореше на простодушнитѣ българе и тѣ естественно вѣрваха на всичко. И какъ можаха тѣ да не вѣрватъ, когато онова което имъ се обѣщаваше съвпадаше съ тѣхнитѣ собственни страстни желания. Князь Дондуковъ искусно умѣеше да играе съ народнитѣ страсти — това искуство никой неможеше да му оспорява! И ето, че Източна-Румелия, цѣла — отъ единия край до другия, — започна да се готви към въоруженно съпротивление на постановленията на берлинския конгрессъ.

А въ България въ това време, презъ всѣкакви подстрекателства и притѣснения се стараяха да накаратъ турцитѣ

да вдигатъ оржжие. А като не сполучваха тѣзи старания, измислюваха разни „възмущения,“ „бунтове“ и „стълкновения“ които въ сжщность и не сжществуваха, но поради които все таки закъснѣваше евакуацията на русскитѣ войски. Русския дипломатический агентъ Александръ Петровичь Давыдовъ, който, както и другитѣ добросъвѣстни русси, виждаше и разбираше цѣлитѣ на подобни махинации, дълбоко се възмущаваше отъ тѣхъ, и правеше отъ своята страна всичко възможно, за да парализира личнитѣ планове на княза Дондукова, които противорѣчаха на истинската полза за Руссия. Най-печалното и най-опасното въ махинациитѣ на русския коммисаръ бѣше това, че неговата самоволна агитация хвърли сѣме, което е паднало на плодотворна почва и даде плодове, които се завършиха съ революцията на 9-й Августъ 1886 г. и отдалечиха България отъ Руссия.

На дипломатическитѣ агенти бѣха извѣстни цѣлитѣ на депутатитѣ, които се събираха въ черквата Св. Петка за обсжждание мемуара въ полза на интереситѣ на князя Дондукова, и за това тѣ отъ началото се отказаха да подпишатъ протокола за откривание на търновското велико народно събрание, и го подписаха само слѣдъ като получиха гаранции че нѣма да има никакви протести противъ рѣшенията на берлинския конгрессъ. Русския дипломатическия агентъ А. П. Давыдовъ не преставаше да работи противъ интригитѣ на князя Дондуковъ; въ това време и самитѣ депутати почнаха да се съмнѣватъ : да — ли всичко това което излиза отъ квартирата на русския императорский комисаръ съотвѣтствува наистина на интереситѣ на тѣхното отечество. Тѣ избраха изъ помежду си нѣколко души и ги проводиха къмъ европейскитѣ дипломатически представители за да се съвѣтватъ съ тѣхъ, като какво би станало, ако българетѣ би се въспротивили да се подчинятъ на берлинския договоръ. Отговора на дипломатитѣ се оказа единъ добъръ студенъ душъ за разгорѣщенитѣ глави. Дойде най сетнѣ и деньтъ въ който князь Дондуковъ трѣбваше да обяви волята на обожаемия отъ българитѣ Царь — Освободитель, Александръ II който казваше че не желае да се избира никой отъ русскитѣ подданници, и препоржчваше да се избере за българския тронъ познатия вече на страната като доблестенъ войникъ който храбро сж е билъ въ редоветѣ на русската войска за

освобождението на България, родния и любимия му внукъ, принцъ Александръ Баттенбергъ. Предъ държавната дума на царя млъкнаха всичкитѣ противорѣчия, и не оставаше нищо друго, освѣнъ да се почне разглѣдванието на проекта на конституцията, което и безъ това тъй дълго се протакало. Вътрешния правилникъ за водение дебатитѣ е билъ изработенъ отъ сенатора Лукиянова и се отличавалъ съ голѣма строгость (той е билъ приготвенъ преди получванието извѣстие за кандидатурата на князя Александра), но послѣ е билъ значително измѣненъ. Като се възобновиха засѣданията, слѣдъ несполуката съ мемуара, по предложението на депутата Стоиловъ, е била избрана петнадесетъ-членна коммиссия която бѣше длъжна да разглѣда проекта на органическия уставъ, точно да установи принциритѣ на новата конституция и да представи за всичко това докладъ на народното събрание. Послѣдното въ очакване на този докладъ почна да разглѣдва текущитѣ дѣла: да чете поздравителни телеграмми, разни заявления, прошения, и т. н. и само на 21 Мартъ се започна разглѣдванието доклада на коммисията, тъй щото отъ 10 Февруарий — деньтъ на откриванието събранието-39 дена пропаднаха за интриги по поводъ на мемуара, и само отъ 21 Мартъ се започна дѣятелностьта на събранието съгласно съ задачата, за която то е било свикано. И тъй като разглѣдванието на конституцията сѫ е свършило на 16 Априлъ, т. е. е траяло 27 дена, то отъ това се вижда че за интриги е било похарчено много повече време отъ колкото за работа. Доклада на коммиссията като се основаваше на неопитностьта на българетѣ въ политическия животъ, слѣдъ 500 годишно робство, предлагаше да се приеме проекта на конституцията изработена отъ сенатора Лукиянова, съ малки измѣнения, съ условие щото презъ 5 години тя да бѫде отново преглѣдана и да бѫдатъ направени въ нея потребнитѣ поправки показани отъ опита. Противъ тази мисъль излѣзе напредъ всичката тежка артиллерия отъ болшинството на князя Дондукова. Петко Каравеловъ, който носеше тогава дълги косми, спуснати до плещитѣ, ходеше немитъ, печесанъ, съ остатъци отъ храна по брадата си слѣдъ обѣдъ, остави подпредсѣдателското си мѣсто, и отъ трибуната почна по най грубъ начинъ да напада доклада на коммиссията „въ който“, споредъ неговитѣ думи, „нѣмало нито политика, ни-

то логика, нито смисълъ“. Намѣсто принципи, каза Г. Каравеловъ, ние виждаме въ този докладъ нѣкакви четире начала подбити съ консервативенъ вѣтъръ, намѣсто тезиси праздно дрънкание, а намѣсто мотиви глупость . . . за мотиви азъ нѣма да говоря, ще цитирамъ тукъ само думитѣ на Данте! „а тѣзъ, поглѣдни ги и си замини!“

За характеристика на Драганъ Цанковъ, който подписа доклада на коммиссията, единъ отъ членоветѣ на която той бѣше, трѣбва да кажемъ, че той въ това засѣдание рѣзко измѣни на своитѣ колеги — другитѣ членове на коммисията, като премина на страната на противника имъ, Каравеловъ, и заяви публично че той сега е солидаренъ съ мнѣнието на „оппозицията“ и се отказва отъ онова мнѣние което е исказалъ въ доклада на коммиссията. Въ времето на дебатитѣ по този докладъ, въ принципъ е билъ отхвърленъ въпроса за втора камара (държавенъ съвѣтъ) и либералитѣ навсѣкждѣ се хвалиха че тѣ ще създаджтъ такава конституция полиберална отъ която нѣма на свѣтж — а това именно и се желаеше сега отъ княза Дондукова. Отъ този день се започна разглѣдването на конституцията въ този смисълъ както говорихъ погорѣ, т. е като се имаше предъ видъ исключително да се ограничи властьта на княза, съ други думи: да се направи положението му невъзможно и да се расширочи суверенитета на народа. Крайноститѣ достигнаха до тамъ щото въ единъ день е било рѣшено щото и черковнитѣ книги, напр. Евангелието, да се освободятъ отъ духовна и всѣка друга цензура, тъй че нигилиститѣ би могли да распространяватъ въ простото население Евангелие въ такъвъ извратенъ смисълъ и съ такива комментарии които би съотвѣтствували на тѣхнитѣ цѣли, и развратявали би населението. Духовенството на чело съ престарѣлия екзархъ Антимъ, възмутено отъ това постановление, излѣзе отъ залата за засѣданията. Отъ своя страна и русския дипломатический агентъ А. П. Давыдовъ направи донесение за това въ Петербургъ, отъ кждѣто князь Дондуковъ получи заповѣдь да исхвърли подобенъ пунктъ на конституцията. Любопитния читатель може да намѣри въ протоколитѣ на учредителното народно събрание виговора направенъ на представителитѣ на страната отъ сенатора Лукиянова, въ името на русския коммисаръ. Този виговоръ ще убѣди всѣкиго че князь Дондуковъ не сж стѣсняваше много

съ „волята на българския народъ“ когато имаше нужда за това. Този виговоръ и подчинението на виговора ясно доказва че князь Дондуковъ можеше да прави съ събранието всичко каквото искаше и че той е можалъ да диктува такава конституция каквато му сж е харесала. Първото народно събрание е било затворено на 16 Априлъ съ рѣчта на русския коммисарь, въ която князь Дондуковъ поздрави съ „завършването на този великъ, първъ, националенъ трудъ,“ и каза между друго: вашитѣ послѣдни и окончателни рѣшения устраняватъ всѣкакъвъ поводъ къмъ вашето обвинение че вие сте неузрѣли и неприготвени къмъ свободенъ политически животъ който ви очаква. Счастливото, правилно, и законно извършвание отъ васъ на възложения на васъ законодателенъ трудъ тържественно оправдава „довѣрието къмъ васъ на моя великъ господарь.“ Както виждате, князь Дондуковъ, като издаваше зрѣлостно свидѣтелство, много поласка самолюбието на депутатитѣ, отъ които той не можалъ да не бжде доволенъ, защото подъ неговото ржководство, тѣ, безъ да подозиратъ това, създадоха отмъщение и почва за несполука на неговия противникъ — бждащия българский князь. На другия день слѣдъ закриванието на първото учредително народно събрание стана избора на първия князь. Населението се радваше че то ще има за князь единъ европейский принцъ, и главно роденъ племянникъ на русскитѣ царь и царица, човѣкъ подаренъ отъ природата съ всичкитѣ качества: красота, умъ и храбрость. Хора интелигентни и сериозни, се радваха че този изборъ, безъ да лишава князя отъ лични отношения и покровителство на Руссия, все таки представлява нейтраленъ характеръ, който може да пречи на България да стане още отъ самото начало арена на всѣкакви интриги, които могатъ да задържватъ нейното развитие. Най нетърпѣливитѣ отъ българетѣ, които искаха незабавно да стане съединението съ Румелия, и тѣ сж помириха съ този кандидатъ, като се надѣваха че на принцъ Александръ, ближенъ роднина на русския царствующия домъ и „нѣмецъ“ покровителствуванъ отъ германския царствующъ домъ, ще му се удаде поскоро да постигне историческия идеалъ, отъ колкото на князя Дондукова и на графа Игнатиева които винаги би внушавали на Европа недовѣрие, и които освѣнъ това би въвели въ България русский редъ и русски чиновници. Най сетнѣ хора

които не сж грижиха за нищо освѣнъ личната си полза, сжщо бѣха доволни, като смѣтаха че при единъ князь младъ, неопитенъ, който не разбира ни една дума по български, за тѣхъ нѣма да бжде мжчно да си грѣятъ ржцетѣ. Негово Височество, Князь Александръ Баттенбергъ е билъ роденъ въ Верона на 5-й Априлъ 1857 г. Той бѣше вторъ синъ на принцъ Александръ Гессенский, генералъ отъ русска и австрийска служба, роденъ на 3-й Юлий 1823 г. братъ на императрица Мария Александровна, сжпруга на Царя — Освободителя, Александръ II. Сжпругата на принцъ Александръ Гессенский, принцесса Юлия Баттенбергъ, съ която той се запозна въ Петербургъ и тамъ оцѣни нейната хубость и прекраснитѣ качества на умътъ и сърдцето ѝ, бѣше родена на 31 Октомврий 1825 г. Принцъ Александръ Гессенский направи, заедно съ австрийската войска италиянския походъ, въ качество на генералъ отъ кавалерия. Князь Александръ имаше сестра, принцесса Мария-Каролина, родена на 15-й Юний, 1852 г. женена на 29 Априлъ 1871 г. за графа Густава Ербахъ — Шенбергъ, и трима братия: принцъ Людвигъ — Александръ, роденъ на 24 Май 1854 г., жененъ за принцесса Виктория Гессенска, родена на 5-й Априлъ 1863 г. Принцесса Виктория е внука на Английската Кралица, братовчедка на Германския Императоръ, и сестра на сегашната русска царица, Александра Федоровна, сжпруга на Николай II. Той щото принцъ Людвигъ Баттенбергъ е баджанакъ на царя. Втория братъ на князя Александра, принцъ Генрихъ Морицъ, роденъ на 23 Септемврий 1858 г., ożененъ за дъщерята на английската кралица Виктория, принцесса Беатриса Великобританска и Ирландска, родена на 14 Априлъ 1857 г., умрѣ миналата, 1895 г., въ експедиция противъ Ашантиитѣ, въ Африка. Най сетнѣ послѣдния братъ на князя Александра е принцъ Францъ Іосифъ, роденъ на 24 Септемврий 1861 год.

Първото образование князь Александръ получи въ родителската кжща въ Дармщадтъ; сетнѣ той учи въ гимназията въ Кассель. На 13 година, Октомврий 1870 г. той е билъ заведенъ отъ майкаси, принцесса Юлия Баттенбергъ, въ прочутото старо Тюрингенско учебно заведение, Шнепфенталъ, и преданенъ тамъ на въспитание. Въ това заведение той стоя $2^1/_2$ години, до Великденъ 1873 г. Сетнѣ продължава

учението си въ кадетското училище въ Дрезденъ отъ кждѣто постжпи въ 1875 г. на 18 годишна възрастъ въ вторий великогерцогски Гессенский лейбъдрагунский № 24 полкъ. Скоро слѣдъ това той е билъ зачисленъ a la suite въ императорско русский Вознесенский уланский полкъ № 8, шефъ на който бѣше баща му. Въ качество на офицеринъ отъ този полкъ той е билъ повиканъ отъ Императоръ Александръ II, неговъ кръстникъ, при избухването на рускотурската война, въ неговата главна квартира.

За времето което князь Александръ прекара въ Тюрингенското учебно заведение Шнепфенталъ, единъ отъ неговитѣ тамкашни възпитатели съобщи въ едно германско списание слѣдующитѣ интересни нѣща:

„Автора на тѣзи линии който е дѣйствувалъ въ качество на священникъ и учитель въ Шнепфенталъ отъ 1870 до 1879 г., живо помни симпатичното, съ високъ ръстъ, 13 годишно момче което е било предадено на заведението въ Октомврий 1870 г. За кжсо време новопостжпившия ученикъ навикна на трудолюбивия, строго урегулирания, безъ всѣкакви лични примущества, животъ въ Шнепфенталъ, и съ своето безпретенциозно, искренно, обращение, приобрѣте любовь на своитѣ учители и съученици. Образователнитѣ предмети — съ исключение на старитѣ язици, които никога не можалъ да обикне — той изучваше съ радость и охота. Най много склонность той имаше къмъ историята, нѣмский языкъ и математиката. Неговитѣ нѣмски съчинения се отличаваха съ голѣма живость на изложението; особно сполучливо обработваше той такива теми, които му даваха случай да развива свободно измислени разскази, и т. н. Той много се интересуваше съ предмети отъ религиозно съдържание. Много пжтя въ време на расходкитѣ, и при други подобни случаи, които позволяватъ непринудено размѣняване на мислитѣ, той сж е обржщалъ къмъ менъ съ въпроси за религиозни предмети, които доказваха какъ дълбоко го занимаватъ подобни нѣща. При това обаче у него нѣмаше ни слѣда отъ сантименталность, отъ главоломна презрѣлость. Той бѣше естественъ въ всичко, имаше дѣтинска бодрость, съ сърдечна радость взимаше участие въ игритѣ на дѣцата отъ еднаква възрастъ съ него, но никога не бѣше вулгаренъ, напротивъ съ своето поведение той удържваше и другитѣ дѣца въ гра-

ницитѣ на добритѣ нрави. Тъй се напечата въ моята память юношеската картина на най знаменития отъ всичкитѣ нѣкогашни въспитанници на Шненфепталь, и азъ мисля че и неговитѣ съученици отъ тогавашното време, ако имъ се паднатъ тѣзи линии предъ очитѣ, ще намѣрятъ че предаденитѣ, отъ менъ черти въ тази картина се намиратъ въ съгласие съ тѣхнитѣ въспоминания. Три години и половина се продължи пребиванието на Александръ Баттенбергъ въ Шнепфенталь. 6 години слѣдъ това той стана Българский князь и встъпи на онзи славенъ и трънистъ пѫть, който се завърши на 7-й Септемврий 1886 г. съ неговото доброволно отричание отъ трона. Но и въ тѣзъ бурни врѣмена на своя животъ той не забравялъ мѣстото гдѣто сѫ е образувалъ въ младитѣ си години. Къмъ стогодишния юбилей на заведението който се отпразднува презъ пятидесетницата на 1884 г. той проводи сърдечно поздравление, и когато скоро слѣдъ врѫщанието си отъ България той направи едно пѫтешествие по Турингенъ, той посѣти и Шнепфенталь, и възложи единъ вѣнецъ на гроба на бащинския си приятель Вилгелмъ Амсфелдъ. Сега самото заведение проводи на неговия преждевременъ гробъ единъ вѣнецъ, като послѣдньо привѣтствие и като знакъ на постоянна, вѣрна, память. Да, неговата память винаги високо ще се цѣни въ Шнепфенталь, и на картината на този благороденъ, германский рицарь още много млади поколѣния които тамъ израстватъ, ще глѣдатъ съ очудвание и съ ентузиазмъ! Г. Р.“

Вслѣдствие на своето на половина славянско происхождение, отъ страна на майка му, която бѣше дъщеря на Морицъ Гауке, послѣдний полский воененъ министръ (нейния братъ загина отъ героическа смърть въ рядоветѣ на гарибалдийцитѣ при Сантъ Джиакомо въ 1867 г.), и вслѣдствие ближнето роднинство съ русската царска фамилия, князь Александръ слѣдеше съ особенъ интересъ сѫдбата на славянскитѣ народи. Събитията на Балканския полуостровъ въ 1875 и 1876 г. увлекоха го нататъкъ щомъ е била обявена русско-турската война, предприета отъ Руссия за освобождение България. Като взема позволение отъ Германския императоръ, князь Александръ дойде въ Плоещи като гессенский драгунъ. Тамъ той е билъ причисленъ къмъ генералния щабъ, съ който отиде къмъ ружънския градецъ Александрия. Слѣдъ това е билъ проводенъ въ Възнесенския улански полкъ. На 14 Юний

1877 год. по заповѣдь на императора Александръ II, князь Александръ е взималъ участие при бомбардирането на Никополь, а на другия день е билъ испратенъ въ 13-й стрѣлковъ баталионъ, съ който, въ передовий отрядъ премина Дунава и за първъ пѫть встѫпи въ Свищовъ на българска земя. Той е билъ посрѣщнатъ отъ населението съ голѣмъ вьсторгъ като племянникъ на Царя-Освободителя, защото, то и не подозираше тогава, че въ неговото лице посрѣща свой бѫдѫщъ първъ князь. За преминавание презъ Дунава той получи орденъ Св. Владимиръ съ мечове. На 7 Юний той е билъ назначенъ за ординарецъ въ бригадата на герцогъ Евгений Максимилияновичь Лейхтенбергский, съ която бригада той, въ състава на 9-й Драгунский полкъ, послѣдний шефъ на който е билъ неговия чичо, принцъ Емилъ Гессенский, е приемалъ участие при взиманието на старата българска столица — В.-Търново. Отъ тамъ той отиде съ войскитѣ къмъ Балканитѣ и показа голѣма храбрость въ сраженията при Хайнъ-Киой Уфланлие, и Казанлѫкъ. Слѣдъ превзиманието на Шипка, генералъ Гурко задържа князя Александра въ своятъ генераленъ щабъ, въ който той е взималъ участие при превземанието на Стара-Загора, а отъ тамъ, като сѫ е отличилъ при разрушаванието на желѣзно-пѫтната линия Пловдивъ — Едрине, той отиде въ качеството си на доброволецъ съ единъ русский полкъ, предназначенъ за унищожавание желѣзния пѫть при станцията Коладжикъ. Това бѣше много смѣло и рискувано предприятие, което е било блѣскаво испълнено. Тукъ той гуманно спаси семейството на единъ малъкъ желѣзнопѫтенъ чиновникъ, гессенецъ по происхождение. Слѣдъ заврѫщанието му въ Стара-Загора, князь Александръ отново е билъ причисленъ къмъ генералния щабъ на генералъ Гурко и вземалъ участие въ знаменититѣ сражения при Нова-Загора, и Стара-Загора, кѫдѣто пакъ показалъ голѣма храбрость. Слѣдъ като генералъ Гурко отстѫпи отъ Южна България и се започнаха укрѣпленията на Балканитѣ, князь Александръ получи заповѣдь отъ императора Александръ II да дойде при него въ Горний Студенъ, гдѣто той и остана при главната квартира, но не за дълго време, тъй като скоро е билъ прикомандированъ къмъ 9-й корпусъ на генерала баронъ Крюденеръ. Всичкото време, до като сѫ се продължавали военнитѣ операции около Плѣвенъ, князь Александръ сѫ е отличавалъ съ удивителна

търпѣливость и самоотвержение. При всичко, че въ 1877 г. зимата бѣше много тежка и люта, той прекарваше цѣли нощи на постоветѣ, въ испълнение на службата си. Когато румънския краль Карлъ пристигна съ своята армия подъ Плѣвенъ, князь Александръ е билъ назначенъ въ неговия генераленъ щабъ, взималъ дѣятелно участие въ всичкитѣ военни дѣйствия, и особно сѫ е отличилъ въ знаменитото сражение на 30-й Августъ 1877 год. при обсадата на Плѣвенъ и въ послѣднитѣ сражения при превземанието на този укрѣпенъ градъ, князь Александръ показа предъ своитѣ другари своитѣ високи военни качества, които се увѣнчаха съ цѣлъ рѣдъ героически дѣла. Слѣдъ вземанието на Плѣвенъ, князь Александръ е билъ извиканъ отъ царъ Александръ II въ Петербургъ. Въ Януарий 1878 г. той е билъ отново проводенъ отъ императора Александръ II въ Пловдивъ при генерала Гурко. И въ тази, сѫщо такава люта, зима, князь Александръ премина Балканитѣ, и презъ Шипка пристигна въ Пловдивъ, а отъ тамъ скоро отиде за Едрине. Тамъ той стоя до като русскитѣ войски получиха заповѣдь да отидатъ къмъ С.-Стефано, кѫдѣто дойде и той заедно съ тѣхъ. Единъ отъ първитѣ офицери на русската войска, които се появиха на цариградскитѣ улици, бѣше князь Александръ, но вслѣдствие силното раздражение на фанатизиранитѣ турци, които угрожаваха даже живота му, и по заповѣдь на русския главнокомандующъ, той е билъ принуденъ да иди въ германското посолство, и да се прѣоблече тамъ въ граждански дрѣхи. Слѣдъ сключването на С.-Стефанския договоръ князь Александръ отиде въ Петербургъ, гдѣто получи за храбрость русския Георгиевския кръстъ. Отъ румѫнския краль той е билъ награденъ съ ордена на румѫнската ввѣзда, който орденъ той много цѣнеше. Слѣдъ Петербургъ той замина за Берлинъ, гдѣто стария германский императоръ Вилгелмъ I го награди съ високъ воененъ орденъ на Червенъ Орелъ, и го назначи съ 3 годишно старшинство (нечуванъ до тогава случай) за офицеринъ въ най-блестящия отъ германскитѣ полкове — Garde du corps. Отъ Берлинъ князь Александръ отиде да си отпочине отъ тежкитѣ и опасни военни трудове, при своитѣ родители въ Югенгеймъ — Гейлигенбергъ, гдѣто престоя доста врѣме. Обществото въ Берлинъ и Потсдамъ, въ което той е прекаралъ цѣла зима презъ тамкашното си прибиване, мѫчно се прощаваше съ него;

той е билъ на вс̌ѣкждѣ приятенъ, високоцѣнимъ гость. Неговата сърдечна любезность, неговиятъ добродушенъ, откритъ характеръ, неговата княжеска, благородна, наружность, спечелиха му на всѣкждѣ приятели, и на всѣкждѣ, особно отъ императоръ Вилгелмъ I и отъ императрица Августа той е билъ обсипанъ съ прѣдпочитания при всѣка срѣща. Избора му за българский князь не намѣри князь Александръ неприготвенъ. Вече въ времето на русско-турската война генералъ-адютантитѣ, князь Витгенщейнъ и фонъ Вердеръ, въ своитѣ донесения къмъ русския и германския императоръ, обърнаха вниманието имъ върху князя Александра, като единъ отъ бждащитѣ князье на Балканския полуостровъ. Покойния Царь-Освободитель за това се спрѣ въ своятъ изборъ върху князь Алаксандръ Батенбергъ, щото послѣдния, даже по признание на враговетѣ му, имаше умъ, бѣше отчаянно храбръ, обладаваше съ високи военни качества и заслуги. Очевидно, че ако се касаеше само до туряние на българския тронъ нѣкого отъ иностраннитѣ роднини на царя, то подобни въ Европа имаше доста, и безъ князя Александра. Този послѣдния доволенъ отъ своето положение въ Берлинъ, и като се страхуваше, че ще му бжде мжчно да управлява съ търновската конституция, направи отъ своя страна много усилия, за да отклони отъ себе си честьта да се въскачи на българския престолъ. Тѣзи усилия по едно време като че му обѣщаваха очакванния отъ него резултатъ. Тъй, въ една отъ своитѣ телеграмми, императоръ Александръ II, му казваше слѣдующето: „Je ferai des efforts pour que ta bouche evite cette coupe.“ Князь Александръ дълго сж е колебаялъ, съвѣтвалъ сж е съ много държавни мжжье въ Европа, и прие короната съ пълно съзнание за твърдѣ мжчната задача която му сж падна. Избирането на князя трало е само нѣколко минути. Рущукския митрополитъ Григорий като взима думата, слѣдъ откриванието на избирателното събрание, каза, че кандидати има доста, но всичкитѣ не сж за българетѣ, и за това той нѣма да ги изброява, ще се спрѣ само върху принцъ Рейсъ. Той е човѣкъ почтенъ, сериозенъ, но не е младъ, и за това ще му бжде мжчно да се откаже отъ старитѣ си навици и да се научава на условията на българский народенъ животъ. За българетѣ трѣбва единъ човѣкъ младъ, пъленъ съ сила и енергия; най-сетнѣ Царь-Освободитель препоржчва да се предложи българската

корона на неговия племянникъ, принцъ Александръ Баттенбергъ, който може да удовлетвори всичкитѣ искания! При произнасянието името на принца Александра всичкитѣ депутати бързо скочиха на крака, и единогласното „урра“ възвѣсти единодушния изборъ на българетѣ този принцъ за князь на България. Ликуванието на населението по поводъ на този актъ бѣше неописуемо. Членоветѣ на събранието въ пъленъ съставъ, гологлави, съ една голѣма купа, пълна съ шампанско, отъ която черпиха всичкитѣ желающи, съ викове „урра“ и пѣяние народни пѣсни, направиха се къмъ квартирата на представителя на царя, за да го молятъ да честити на тѣхния освободитель избиранието племянника му, и да заяви на Негово Величество че, както въ този случай, тъй и винаги, неговата воля ще бѫде свята като законъ, за българетѣ. Князь Дондуковъ нѣмаше причини да сподѣля въсторга на българетѣ, и преди да приеме чашата съ шампанско, рѣзко попита: „А кѫдѣ е акта за избиранието?“ Оказа се, че акта остана въ събранието, и поздравителитѣ сѫ биле принудени да чакатъ предъ квартирата на коммисара до като донесѫтъ акта. Цѣль день по улицитѣ ходиха тълпи съ радостни пѣсни. Князь Дондуковъ, като се показа на улицата съ жена си, е билъ обсипанъ съ цвѣтя, отъ колата отпрегнаха коньетѣ и на рѫцѣ го носиха на Маринополе. Изобщо населението съ всичкитѣ сили се стараеше да изрази нему, като представитель на царя, своята признателность, за това че той имъ даде „тѣхенъ“ князь, който стана вѣнецъ на зданието, което послужило за основа на тѣхната свобода.

Извѣстието за избиранието князя Александра го завари случайно въ русска униформа на обѣдъ въ русското посолство, който обѣдъ се даваше въ честь рожденния день на царя Александръ II. При този случай Българското народно събрание му испрати слѣдующата телеграмма: „Представителитѣ на българския народъ, като цѣнятъ вашитѣ благородни качества, и проникнати отъ убѣждение че Вие не само сте взели присърдце интереситѣ на България но че и въ бѫдѫщето ще ги защищавате съ всичкитѣ сили на вашата прекрасна душа, както сте ги защищавали отъ времето на освободителната война, като довѣряватъ на мѫдростьта и възвишеннитѣ чувства на Ваше Височество бѫдѫщата сѫдба на нашето отечество, избраха свободно и единогласно В. В. за бъл-

гарский князь. Пратеници ще се явятъ съ избирателенъ актъ предъ Ваше Височество, тъй като тѣ сѫ се научили презъ правителството на страната ни че Вие ни удостоихте съ неговото приемание. Принасяме Ви нашитѣ всеподданнически честитявания, съ увѣрявания въ най-дълбоката ни преданность. Молимъ Бога да ни даде радостьта да Ви видимъ скоро въ страната, толкова щастлива съ паднаяия на нейна часть изборъ.

Подписали: Антимъ, епископъ Виддинский, предсѣдатель на народното събрание, Григорий, епископъ Рущукский, и Каравеловъ, подпредсѣдатель.

На тази телеграмма князь Александръ отговори така: Дармщадтъ, 6 Май 1879. „Негово Благоговѣйство епископъ Виддинский Антимъ, предсѣдатель на народното събрание въ Търново. Дълбоко трогнатъ, приемамъ израженията на чувствата, съ които благородната българска нация ми довѣрява своитѣ сѫдбини. Като се посвѣтявамъ на тази задача, която еднодушието на избора ми прави посвященна, азъ нѣмамъ прѣдъ видъ никаква друга цѣль, освѣнъ благото на нацията и процъвтяванието на страната, която ще стане отсега нататъкъ мое отечество. Да го пази Божественното провидѣние и да благослови връзкитѣ които съединяватъ моя животъ съ неговата сѫдба и съ неговото бѫдѫще. По желанието на Негово Величество, Русския Императоръ, азъ тръгвамъ незабавно за Ливадия, и отъ тамъ ще мога да Ви опредѣля времето когато ще имамъ честь да приемамъ депутацията. Като моля вашата епископска милость да стане предъ народното събрание, и предъ българския народъ, тълкователь на чувствата които ма одушевляватъ въ настоящата минута, моля Бога да Ви вземе Васъ подъ своята свята и милостива защита."

На 3-й Май вечерта князь Александръ тръгна отъ Берлинъ и отиде за Дармщадтъ. Берлинскитѣ вѣстници испратиха княза съ слѣдующитѣ прощални думи: „Германия отпуща на Истокъ единъ отъ най благороднитѣ си хора, съ изражения на дълбока симпатия. България трѣбва да ни плати своятъ дългъ, като направи честь на своя изборъ и поддържи отъ всичкитѣ сили правителственнитѣ дѣйствия на своятъ князь, който промѣни най добритѣ надежди за безгрижно сѫществувание на испълнението дълга и на тежко, пълно съ трънье, и даже невѣрно бѫдѫще." Отъ Дармщадтъ князя отиде въ

Висбаденъ, гдѣто се намираше тогава германския императоръ Вилгелмъ I, комуто той се представи. Въ сѫщо време той помоли за уволнението си отъ военната служба, въ германската войска, и на 7-й тръгна отъ Дармщадтъ за Ливадия. По пѫтя нататъкъ, въ Одесса, той е билъ приетъ отъ графъ Тотлебенъ, отъ генералитета, и една българска депутация. Слѣдъ пристигването му въ Ливадия, князь Александръ е билъ произведенъ отъ Императоръ Александръ II за генералъ-майоръ, оставенъ à la suite въ Вознесенския Уланский полкъ, и назначенъ за шефъ на 13-й стрѣлковъ баталионъ. Слѣдъ като си свърши работата въ Ливадия, князь Александръ тръгна отъ тамъ и посѣти Виена, сетнѣ Берлинъ, гдѣто е билъ произведенъ отъ императоръ Вилгелмъ I за майоръ, и зачисленъ à la suite въ Garde du corps; послѣ Парижъ, Лондонъ и Римъ. Въ всичкитѣ тѣзи столици той се представи на дворетѣ, и отъ Римъ отиде въ Цариградъ, за да получи инвеститурата си отъ султана. На 6 Юлий (н. с.) 1879 година князь Александръ встѫпи въ 11 часа 45 минути на българска земя въ Варна, кѫдѣто пристигна въ голѣма буря съ русскитѣ параходи „Константинъ“ и „Владимиръ.“

Въ очакване пристигването на първиятъ имъ князь, българетѣ почнаха усердно да правятъ приготовления къмъ приеманието му. Безъ да се скѫпятъ на трудове, нито на разноски, тѣ почнаха всичко да миятъ, да чистятъ, да мажатъ кѫщитѣ си, да правятъ калдарѫми по улицитѣ, да поправятъ шосетата. Съ една дума започна се страшно движение, и населението правеше всичко което можеше, но за съжалѣние то не можеше много. У самитѣ българе опитность въ подобни работи още нѣмаше, тъй щото тѣ не знаяха какъ да започнатъ нѣщо, а онѣзъ които знаяха това, не искаха да имъ помогнатъ. Всичко това ставаше въ края на пролѣтьта и презъ лѣтото на 1879 година, а въ това време се евакуираха русскитѣ войски отъ България, и русскитѣ чиновници предадоха почти всичкитѣ тѣхнитѣ длъжности на българетѣ, които ги замѣстиха. Отъ русскитѣ служащи оставаха на своитѣ мѣста само високитѣ длъжностнитѣ лица, като губернатори, и т. н., и то не на всѣкѫдѣ! И подъ удивителния предлогъ че сега управлението е българско и че князя който дохажда, е сѫщо българский князь, самитѣ българе трѣбва да се погрижатъ за неговото приемание. По този на-

чинъ отказаха да имъ помагатъ не само съ дѣло, но и съ съвѣтъ. А имаше кой да даде подобенъ добъръ съвѣтъ. Князь Дондуковъ много обичаше всѣкакви народни тържества, които постоянно се устрояваха въ негова честь, по разни причини: по случай на дохажданията му, на отпѫтуванията, и прч. Градоветѣ тогава се окичваха съ флагове, музикитѣ гърмѣха, често около квартирата му се угощаваше „народа“ който винаги по отрано *се канеше* отъ селата на цѣлата околность. Слѣдъ това дохождаше „хоро“, понѣкога факелно шествие, рѣчи прѣдъ балкона и т. н. Русския коммисаръ имаше между своитѣ служащи истински специалисти по този предметъ, т. е. по устрояванието на разни празднества и церемонии. На всичкитѣ молби на българетѣ да имъ помогнатъ за посрѣщането, тѣ отговаряха: сега иди не *нашия* князь, а *вашия*, нѣмецъ. Вие го посрѣщайте както знайте. Вие сте виждали какъ сме посрѣщали ние, знайте какъ се прави това, и устроявайте празднеството по български!“ Въ това отношение исключение направи само Рущукъ, гдѣто русситѣ не принадлежаха къмъ любимцитѣ на князь Дондукова, и гдѣто на пукъ нему направиха прекрасно посрѣщание на младия князь. Българетѣ, отъ своя страна, направиха всичко, за да покажатъ своята радость и любовь къмъ новия си владѣтель, но тѣ не можаха много да измислятъ. Въ всичкитѣ градища и села бѣха построени отъ дъски триумфални порти, малко покрити съ зеленина, съ флагове и кръстове; по пѫтя въ нѣкои мѣста се туряха високи стълбове съ флагове, въ градищата често се виждаха провиснали отъ прозорцитѣ, въ видъ на украшение, килимчета, или червено сукно. Надписитѣ на портитѣ бѣха красноречиви, но на нѣкои мѣста Дондуковитѣ хора успѣха да турятъ враждебни за княза Александра надписи. Въ Варна на една отъ портитѣ имаше изобразена цѣла картина, на която България въ видъ на жена поднасяше на княза на една възглавница корона, а надъ фигуритѣ личеше надпись „дързай княже, народа е съ тебе!“ Въ Ловечь, на една порта имаше писано „царствуй на страхъ врагамъ!“ Ето какъ е описалъ тогава посрѣщанието на княза Александра въ Варна корреспондента на русския вѣстникъ „Голосъ.*) „Въ Варна, даже въ първия день, половина часъ

*) Трѣбва да се забѣлѣжи, че при всичката строгость на русската цензура, тази корреспонденция е била тогава напечатана въ Петербургъ.

слѣдъ наистина искренно-въсторженно посрѣщание отъ страна на българетѣ, — градѫ изглѣжда съвършенно дѣлнично: дюгенитѣ и занаятчийницитѣ на всѣкѫдѣ отворени, на всѣкѫдѣ търговия и работа, тишина най-невъзмутима, като че не сѫ е случило нищо особно. Азъ успѣхъ вече добрѣ да се запозная съ положението на работитѣ, и си отдавахъ ясно отчетъ за причинитѣ на подобно явление. Прочее, нѣкои думи и забѣлѣжки, които азъ, както и другитѣ, сме чули на скелята, гдѣто стана първото посрѣщание на княза, биха накарали и съвсѣмъ новъ човѣкъ да се осѣти. Мѫчно бѣше да не се разбирѫтъ такива напр. рѣчи на единъ високопоставенъ руссинъ: „Защо не викате „урра“, викайте! Вие трѣбва да се радвате, че ви иди князь, вашъ собственъ князь, нѣмецъ отъ задъ морето. Той ще ви научи на умъ. Самъ не може по вашински нето да се моли, нето да приказва, а васъ ще ви накара да се учите по нѣмски. Викайте, викайте, по-задружно! Ахъ вие, братушки, бѣднитѣ братушки......“ И много подобни изречения, направо обърнати къмъ българетѣ, т. е. къмъ тълпата на българе, имахъ случай да чуя, а какво сѫ е говорило помежду своитѣ, това не може и да се предаде. Истина казано, всичко това произвеждаше на мене твърдѣ тежко впечатлѣние, тъй щото азъ много се зарадвахъ, когато ми се представи случай да изразя своитѣ чувства съ думи. Въ гостинницата кѫдѣто отидохъ да обѣдвамъ, срѣщнахъ едно лице отъ високопоставенитѣ ми съотечественници. Това лице живѣеше въ сѫщата гостинница, и въ пълна парадна униформа, бързаше да иди да обѣдва у князь Дондукова, който се отказалъ да обѣдва съ новоизбрания князь, подъ прѣдлогъ, че иска да го остави да си почине отъ пѫть, а самъ, както винаги, поканилъ гости на обѣдъ въ своето помѣщение. Щомъ ма видя, това лице, като знаеше, че азъ съмъ корреспондентъ на „Голосъ“, счете за нужно да се спрѣ, за да ми каже нѣколко думи. Азъ, разбира се, тутакси почнахъ своето „защо у васъ градѫ изглѣжда тъй както въ дѣлникъ“?

— „Питайте за това българетѣ. Сега тѣ сѫ тукъ господари.

— „Тѣ сѫ неопитни; то би била ваша работа да имъ кажете, че трѣбва да прекратятъ търговията и работата.

— „Ну, незнамъ, да-ли ще се съгласятъ тѣ на това; тѣ сѫ практически народъ и не обичатъ да упущатъ своето. Да, и какво ни влиза това въ работа? Не ние трѣбва да приемаме *тъгния* князь.

— „Извинете, той не е само *тъгенъ* князь. Той е роденъ племянникъ на нашата императрица, показанъ на българетѣ отъ нашия царь, донесенъ тукъ на нашъ, казионенъ параходъ, отъ нашитѣ моряци. И, чини ми се, че не ние съ васъ, ваше превосходителство, трѣбва да разсѫждаваме, добрѣ ли е това, или злѣ, особно тукъ въ Варна, гдѣто Д. Цанковъ е губернаторъ. Неговитѣ лични приятелски свързки съ „нашия князь“ (Дондуковъ-Корсаковъ) сѫ твърдѣ добрѣ извѣстни на всичкитѣ.“ Лицето нищо не отговори, и само мрачно и злобно ма изглѣда. Незнамъ, да-ли вслѣдствие на моята забѣлѣжка, или българетѣ сами сѫ се осѣтили, само слѣдъ обѣдъ всичкитѣ дюгени и занаятчийници, по распорежданието на полицията се затвориха, и населението, премѣнено като въ празниченъ день, изсипа се на улицитѣ. Но тукъ пакъ стана бѣля, по-лоша отъ предишната. Никой не сѫ е погрижилъ да устрои иллюминации по извѣстенъ, показанъ образецъ, и съ извѣстенъ редъ. Буквално „предоставиха на жителитѣ да направятъ при своитѣ кѫщи освѣтление“ и не само да направятъ освѣтление, но и фишеци да пущатъ, както който иска, и кѫдѣто иска. Господи, какво се започна, като стана тъмно! Кой турилъ фенерчета подъ самитѣ стрѣхи, кой при самия плетъ запали бѫчва съ смола, а кой и просто срѣдъ пѫтя распалилъ огѫнь. Улицитѣ тѣсни, криви — ту на долу, ту на горѣ — народъ се събра по тѣхъ въ страшно количество, а срѣдъ тълпата ходятъ на всичкитѣ страни кола, само глѣдашъ какъ ще тъпчатъ хората. Къмъ всичко това още безпреривно стрѣляние, като че ли въ градѫ става сражение. Съ това българетѣ заявяватъ свой въсторгъ, като стрѣлятъ отъ пистолети (безъ това у тѣхъ, както на цѣлия Балканския полуостровъ и праздникъ не е праздникъ), и пущатъ фишеци, тамъ на мѣстото, безъ всѣкаква предпазливость. Полицията нето не се чува, нето не се вижда. Признавамъ се, че сърдцето не ми бѣше на мѣсто въ този вечеръ. Все мисляхъ — непремѣнно ще изгорятъ тѣ градѫ. Особно се страхувахъ за младия князь, при двореца на който имаше страшна гюрюлтия, отъ викове, музика и стрѣ-

лляние. Той всѣка една минута излизаше на балкона, за да поздрави народа и да отговаря на неговитѣ непрестанни привѣтственни викове, съ думитѣ: „Благодаря ви за блѣскавото посрѣщание!“ „Да живѣе България, да живѣе българския народъ“ (единственнитѣ думи които тогава той знаеше по български). А българетѣ, повечето прости хора които нѣмаха понятие за опасностьта въ която тѣ турятъ княза, стараяха се въ отговоръ на неговитѣ думи, да направятъ фишецитѣ тъй, щото тѣ като се пукатъ, да съставляватъ надъ главата му единъ видъ блѣскавъ вѣнецъ отъ разноцвѣтни звѣзди. Когато това се сполучваше, то излизаше много ефектно, и даваше на стройния, младъ хубавецъ, който се възвищаваше надъ тълпата, единъ фантастический образъ, но само, че главнитѣ отъ ракетитѣ можаха да му паднатъ на главата. За щастие, това не се случи, — и Варна Богъ я спаси! Часѫ кѫдѣ 1 слѣдъ полунощь музиката пуснаха отъ конака, княжескитѣ гости се разотидоха, и народа почна да се распръсква. Тогава, кой знае откѫдѣ г. Д. Цанковъ, Варненския губернаторъ, съ нѣколко отъ своитѣ най-ближни приятели и помощници, хванаха една отъ распуснатитѣ музики, взимаха съ себе си стотина-двѣстѣ отъ гражданитѣ, които не бѣха още си отишли въ кѫщи, и съ този запасъ отидоха да правятъ овация на княза Дондукова. И подъ неговитѣ прозорци загърмѣ музиката и „завикаха братушкитѣ!“ Казватъ, че императорския коммисаръ бѣше вече отдавна си легналъ, но тукъ стана, сѫщо каза една „*прочувствованна ръчь*!“ Не мога да кажа, да-ли тази овация е била произведена по внезапно вдъхновение на прѣданнитѣ приятели на „нашия русский князь“, или тя е била отъ него по-рано обмислена и подготвена, само, че на мнозина тя тогава се показа не на мѣсто и безтактна.

Пристигванието на младия князь въ старата столица Търново, азъ ще опиша пакъ съ подлиннитѣ думи на русския очевидецъ, сѫщия корреспондентъ на „Голосъ.“ „Варна Господь я запази, а Търново го запалиха! „Българската Москва,“, както наричаха българетѣ този градъ, жестоко пострада за незнанието на своитѣ синове да устрояватъ церемонии: въ нея почти половина градъ изгорѣ отъ освѣтлението безъ редъ. Този пожаръ, и въобще всичкото приемание въ Търново сѫ биле тъй печално-характерни, че ние, т. е. азъ и още нѣколко русси, които нѣмаха никакво отношение къмъ тази

работа, и за това безпристрастно сѫдиха за нея, тогава вече въ мисъльта си туряха кръстъ надъ бѫдѫщитѣ русско-български отношения. Много ясно стана вече, какво именно може да се очаква отъ бѫдѫщето и кѫдѣ ще доведе разликата на възгледоветѣ помежду русското правителство и неговитѣ довѣренни лица . . . Но подобрѣ ще разсказвамъ всичко поредъ*). Въ Търново, кѫдѣто князь Александръ трѣбваше да даде клетва, и формално да встѫпи на трона, отъ всичкитѣ околни градища и села сѫ събра масса народъ, и самия градъ бѣше украсенъ пъстро и безвкусно, но побългарски великолѣпно, а главно старателно, и отъ *всичко сърдце*. Само, нето този градъ, нето народа, не сѫ погрижиха да извѣстятъ, въ кое именно време ще пристигне князя. Отъ гр. Бѣла, гдѣто той се спрѣ по пѫтя отъ Рущукъ, на търновцитѣ глухо сѫ е телеграфирало че „ще пристигне сутрента," а кога именно сутрента-на 8 ли, или на 12 часѫ, за това нека се осѣща който може. Азъ пѫтувахъ съ едни и сѫщи коньe и пристигнахъ въ Търново на 9 часа сутренъ, а Князь Александръ, съ нови коньe на всѣки 15 версти, — едвамъ пристигна въ 1 слѣдъ пладнѣ. Трѣбва да знаете че това е часѫ въ който въ цѣла България обѣдватъ, тъй щото къмъ момента на пристигванието на князя собственно гражданетѣ бѣха сѫ вече разотишле по кѫщята; на улицитѣ бѣха останали само пристигналитѣ отъ далечъ селяне, и сълдатитѣ които не смѣяха да се отдалечатъ отъ указаннитѣ тѣмъ мѣста. Когато кортежа встѫпи въ тѣзи, до невъзможность тѣсни улици — истински корридори, — тѣ на нѣкои мѣста бѣха съвершенно праздни. Сетнѣ, когато изъ града се разнесе новината „пристигна, пристигна," за което и най-отдалеченнитѣ кюшета бидоха извѣстени съ топовни гърмежи, тѣ отново бързо почнаха да се напълняватъ. Но вече бѣше късно: еффекта билъ вече произведенъ. Българския Князь е билъ посрѣщнатъ, както се виждаше, студено,не тъй както срѣщаха попреди князя Дондукова." Тази фраза азъ я чувахъ отъ всичкитѣ, отъ българетѣ, както и отъ русситѣ, само че първитѣ я произнасяха съ горчиво съжалѣние, а понѣкога и съ раздражение, а вторитѣ — длъженъ съмъ да кажа че не всичкитѣ —

*) Повтарямъ: всичко това сѫ е печатало въ Петербургъ въ 1879 година и както сѫ показали събитията, пророчеството на вѣстника „Голосъ" скоро се сбѫдна.

съ тържество. По сѫщата причина, т. е. вслѣдствие неполучвание своевременно извѣстие не само за часътъ, а даже и за деньгъ на пристигванието на князя Александра, не излѣзоха да го посрѣщатъ и дипломатическитѣ представители на държавитѣ, при всичко че тѣ бѣха вече отдавно събрани въ Търново по специалното предписание на своитѣ правителства, които желаяха да окажатъ почетъ на първия българския князь*). Въ Рущукъ, гдѣто се грижиха за да стане посрѣщанието тържественно, консулитѣ съ удоволствие се съгласиха да съдѣйствуватъ на това, и всичкитѣ до единъ се събраха на гарата. Въ Търново дипломатическитѣ агенти непремѣнно биха излѣзли да посрѣщатъ, но никой не ги е молилъ за това, и даже имъ назначиха приемание у князя Александра не въ самия день на пристигванието му, а само на другия день, и то въ 8 часѫ сутрента, когато градѫ не можеше и да ги види. И приятната за народното самолюбие любезна предупредителность на европейскитѣ държави, които побързаха да представятъ своитѣ честитявания, и добритѣ си пожелания на князя, безъ да очакватъ пристигванието му въ оффициалната столица — София, — и тази ласкающа, казвамъ азъ, любезность, пропадна за народа напраздно. Той чу за нея само покъсно, по слухове. Самия Князь Александръ, който може би не даваше на това значение, а може би е успѣлъ да забѣлѣжи нѣщо, помагаше на упростяванието на срѣщата, която и безъ това бѣше съвсѣмъ проста; отъ соборната черква, кѫдѣто той най напредъ отиде, князь Александръ се опѫти къмъ приготвенната за него кѫща пѣшъ, а не възсѣдналъ на конь, както той встѫпи въ Варна и въ Рущукъ. Може би той и тукъ съ удоволствие би се качилъ на конь, но нѣмаше приготвенъ за него конь . . . . . Грѣшенъ човѣкъ съмъ, като глѣдахъ на тази совершенно не съотвѣтствующа на случая расходка, ми се яви подозрѣние че князь Александръ не безъ малъкъ умиселъ накара всичкитѣ да вървятъ слѣдъ него пѣша. Младъ, красивъ, статенъ, и ловъкъ, той вървѣше съ такъвъ легкъ и бързъ вървежъ, като поздравляваше любезно народа който

*) Освѣнъ неизвѣстявание за пристигванието на Князя Александра, дипломатическитѣ агенти имаха още друга причина, за да не го посрѣщатъ. Управлението на русския коммисаръ напечата церемониалъ за посрѣщанието на князя, отъ программата на който сѫ биле исключени дипломатитѣ. На енергичния протестъ отъ страна на английския агентъ Пелгревъ и др. князь Дондуковъ, слѣдъ пристиганието на князя, отговори че това е станало „по недоразумѣние.“

тичаше отъ всичкитѣ страни, че князь Дондуковъ, който съвсѣмъ не е младъ, бѣше принуденъ да го слѣдва почти тичешкомъ, тъй щото най-сетнѣ той остана назадъ и скоро се видя вънъ отъ тълпага която вървеше слѣдъ князя Александра, обкрѫженъ само съ нѣколко русски офицери. Съ тази свита той се върна на своята квартира, безъ да иди вече при князя Александръ, отъ поканата на който да обѣдва съ него той се е отказалъ и този пѫть. Никакъвъ банкетъ нѣмаше, за вечерта сѫщо никой не е билъ поканенъ. Тъй щото този първъ день отъ своето пребивание въ първопрестолния градъ на България, първия князь е прекаралъ много тихо, тъй тихо както даже тамъ и тогава не можеше да се очаква. Обѣдвалъ е той самъ, съ своитѣ адъютанти и секретарятъ си, съ тѣхъ прекара той и цѣлия вечеръ. Азъ не щѣхъ да говоря за всичко това, и особно за тѣзъ уединени обѣди на князя, да не бѣха служили тѣ по онова време като предлогъ за общи разговори и като предметъ за зли подигравки. Работата била ето каква: въ раздаденнитѣ по цѣлия градъ программи за празднествата бѣше казано че еди въ кой си часъ е назначенъ обѣдъ за 12 персони, еди въ кой си вечеря пакъ за 12 персони, и т. н. винаги за 12. Ето къмъ тази нещастна цифра се закачиха услужливитѣ приятели на князя Дондукова, за да прекаратъ една паралелна черта несгодна за младия князь. „Смѣхъ просто! *12 персони!* То е просто смѣшно да се канятъ 12 персони на обѣдъ. Кой слѣдъ това ще иди да обѣдва у него? *Нашия* князь (Дондуковъ) не е владѣтеленъ принцъ, и то у него софрата бѣше винаги открита, помалко отъ 50 души никога не сѫ сѣдвали. А тукъ 12 персони! Тутакси се вижда нѣмско скѫперничество! . . . . .“ Моля Ви, да ми повѣрвате, че азъ много премѣлчавамъ рѣзкостьта на израженията, които се произнасяха високо, често по улицитѣ (азъ лично тамъ съмъ ги чулъ), безъ да се стѣсняватъ, нето отъ присѫтствието на простия народъ, нето отъ онова на войницитѣ, които всички разбираха русски. И при това се произнасяха не само отъ малки хора, на които тъй да се каже самъ Богъ е позволилъ да си чешатъ языка, като бъбрятъ каквото имъ скимне на умъ, а отъ такива лица на които лежеше правъ дългъ да накаратъ дребнотията да мълчи, а не да ѝ даватъ такъвъ тонъ. И като познавамъ българетѣ, тѣхната любовь къмъ паритѣ, и презрѣние къмъ бѣдностьта, азъ не можахъ

да не разберж къмъ кждѣ се клони това умишленно указание на предполагаемото скжперничество на князя Александра, и на неговата бѣдность. Него умишленно се стараяха да направятъ непопуляренъ още отъ първитѣ дни на встжпванието му на българска земя — него, който е билъ проводенъ тамъ отъ Руссия, него, къмъ когото русскитѣ Господарь и Господарката се отнасяха като къмъ роденъ синъ, като къмъ свое възлюбленно дѣте! . . . . ." Понататъкъ корреспондентина на „Голосъ" пише: „Кжщата приготвена за Князя Александра не бѣше лоша, даже ако искате това бѣше най добрата кжща въ градж, — тъй като тя е доста широка, и както по външность, тъй по вътрешното си расположение носи съвсѣмъ европейский характеръ. Да бѣха я оставили българетѣ така както си бѣше, щѣше да излѣзе почти прилично княжеско помѣщение. Но за жалость, тѣ си туряха ржката и излѣзе една пакость за князя, по всѣка вѣроятность неумишленна този пжть. Работата се състоеше въ това че при кжщата нѣмаше балконъ, а по тогавашнитѣ понятия на българетѣ, кнѣзя трѣбвало да се показва на народа не инакъ, а само отъ балкона. Тогава единъ остроуменъ архитекторъ (русский офицеринъ) като нежелаеше да развали кжщата, а въ сжщо време искаше да удовлетвори неотложната необходимость за балконъ, нападна на нещастната мисълъ да построи надъ террасата, *на покрива на кжщата* едно нѣщо. Измислено-направено. Построиха най грозенъ въ свѣтж кафезъ, подкрѣпиха го съ сжщо такива грозни предебели стълбове, и като украсиха всичко това съ бѣли и червени пердета, приеха го за балконъ. Въ сжщность се получи най-безобразна гжлжбарня, на която да бѣха се качили самъ Юпитеръ, или Аполлонъ Белведерский, и тѣ биха се показали смѣшни. Достатъчно е комично за единъ князь да се показва на народа отъ покрива, но да се показва още отъ гжлжбарня, съгласете се, че това е съвсѣмъ невъзможно. Съгласете се сжщо, че ако поне на единъ разуменъ и доброжелателенъ човѣкъ би било угодно да обърне своето милостиво внимание върху предмета на приеманието на българския князь, то за него не би билъ приготвенъ този безмисленно-безобразенъ кафезъ.*) Но такъвъ доброжелатель

---

*) Трѣбва да се забѣлѣжи, че въ сжщата кжща на г. Серафиди живѣлъ е и князь Дондуковъ, който обичаше често да се явява на народа; обаче той за себе си такъвъ кафезъ не е устроилъ.

не сж намѣрилъ. Той даже е билъ принуденъ, противъ своята воля „да се покаже“ въ него на народа, при особно неблагоприятни условия. Ето какъ стана това: вечерьта, въ деньтъ на пристигванието на княза Александра, имало е разбира се освѣтление, сжщо така безъ всѣкакъвъ редъ и безъ всѣкакви прѣдпазителни мѣрки, както и въ Варна, и още по-лошо защото въ Варна кжщитѣ сж поне повечето камънни, а въ Търново само дървени. Отъ което можеше да се страхуватъ, то и стана: равно по полунощь задрънкаха камбанитѣ, запали се сѣното при една гостинница отъ паднала на него главня отъ фишекъ. Старото здание се запали отъ веднажъ; вѣтъра, много силенъ въ онази нощь, разнасяше искритѣ по всичкитѣ направления, и съсѣднитѣ кжщи, настоящи кутии отъ мукава, запалваха се една слѣдъ друга съ такава бързина, щото жителитѣ имъ нѣмаха какво и да мислятъ за да спасжтъ нѣщо, тѣмъ имъ оставаше само да искачатъ тъй както си бѣха. За нещастие, и разбира се за по-голѣмо смущение на схванатитѣ отъ ужасъ жители, въ всичкитѣ кжщи се помѣщаваха войници, у които имаше порядочни запаси отъ патрони и барутъ. Всичко това се запалваше, пукаше се съ крякание и хлопание, отъ което паниката ставаше още по-ужасна. Разбира се, че при първото извѣстие за пожара, князь Александръ заповѣда да му турятъ сѣдлото на коня, като имаше намѣрение да иде тамъ гдѣто наистина и му трѣбваше да бжде. По прѣди да му даджтъ коня, успѣ да се яви князь Дондуковъ, който енергично се въспротиви на отиванието на княза. „Какъ може Негово Височество да подвергава на такава опасность своятъ скжпоцѣненъ животъ! Той трѣбва да помисли за България, най сетнѣ за Руссия. Той е потребенъ за тѣхъ двѣтѣ, а тамъ, въ този адъ, какво не може да се случи: и единъ горѣщъ дирекъ може да падне на главата; и коня може да се уплаши, да скокне отъ скалата, съ една дума всѣкакви премеждия можатъ да станатъ......“ Подъ този прѣдлогъ на нѣжна грижливость и преданность, заповѣдьта на княза е била отмѣнена и на неговитѣ адютанти била дадена най-строга заповѣдь за никакви блага въ мира да не пущатъ княза по-далечъ отъ балкона, а ако той настоява да иска конь незабавно да се извѣсти за това на княза Дондукова.

На слѣдующия день, въ 9 часа сутренъ бѣше назначена служба въ съборната черква Св. Богородица,

а отъ тамъ князь Александръ трѣбваше да иди въ народното събрание да даде клѣтва за вѣрность на конституцията. Азъ си въображавахъ, че ще служатъ литургия, или поне единъ твърдѣ тържественнъ, дълъгъ молебенъ. Ни най-малко. Цѣлата служба се продължавала не повече отъ ¼ часа, и е състояла почти исключително отъ една ектения. Участието на екзарха въ службата се ограничи съ четението на една кратка глава отъ евангелието. На моя въпросъ за причинитѣ на такова скратено богослужение отговорихá ми, че князь Александръ не е православенъ, слѣдователно това не може да има за него интересъ, нето значение. Si non e vero — e ben trovato! Незнамъ, да-ли това е тъй, но само князь Александръ въ врѣмето на службата нѣколко пѫтя сѫ прѣкрѫсти по православному за голѣмо удоволствие на нѣколко селени, които на мѣстото, почти високо говориха: „какъ така, намъ ни казаха, че той не е християнинъ, гледай го той се кръсти по нашенски!“ Азъ се забавихъ за една минута, като се заприказахъ съ тѣзи селени, и за това сетнѣ бѣхъ принуденъ да тичамъ до народното събрание. Когато влѣзохъ, всичкитѣ вече бѣха на мѣстата си. Князь Александръ, който вече въ черквата имаше твърдѣ сериозенъ и даже отчасти печаленъ изглѣдъ, тукъ се показваше още повече смутенъ. Въ срѣдата на залата за засѣданията стояха два аналоя, обърнати към пейкитѣ на депутатитѣ. На единия аналой лежаха крьста и евангелието, а на другия — една книга съ написана на нея съ латински букви българска клѣтва. Владиката се доближи до първия аналой и съ знакове показа на князя да иди при другия. Най-сетнѣ князя разбра, вдигна се отъ своя тронъ и като се доближи до аналоя, прочети растегнато, „Заклѣвамъ се въ името на Всемогущаго Бога да пазя свято и неуклонно конституцията и законитѣ на Княжеството, и *въ всичкитѣ моитѣ мѣроприятия да имамъ предъ видъ само ползата и благото на страната*, за което да ми помогне Богъ!“ Това е било прочетено съ мѫчнотия, съ силенъ нѣмски акцентъ, но правилно и съ твърдъ, високъ гласъ, който, като че ли говореше: „азъ ще испълня онова, което обѣщавамъ!“ Знаеше ли князь Александръ, на каква именно конституция той дава клѣтва? На оназъ ли, която създаде князь Дондуковъ, като за отмъщение нему, или на оназъ, която въ Ливадия му се обѣщаха да исправятъ? Князя цѣлуна крьста и евангелието

и сетнѣ отиде къмъ трона. Каравеловъ се наведе къмъ княза и му шепна нѣщо. Той тогава встана и както преди, растегнато, обяви събранието за закрито. Принцъ Баттенбергский стана окончателно, и фактически, българский князь Александръ I. Всичкитѣ се разотидоха по кѫщята. Градѫ прие дѣлниченъ изглѣдъ, освѣтлението е било отмѣнено по личната молба на княза Александра, който се страхуваше отъ новъ пожаръ. И народа нажаленъ отъ нощната катастрофа, нѣмаше охота за веселба. Мнозина, особно руссситѣ, които сѫ още повече суевѣрни отъ колкото българетѣ, видѣха въ пожара лошо предзнаменование за новото царствувание, и на всѣкѫдѣ въ градѫ говориха много повече за пожара, отъ колкото за едвамъ извършеното тържество. Незнамъ кой е съставлявалъ программата на тържествата*), но че тя е била съставена и безсмисленно и недоброжелателно, това се хвърляше въ очи на всѣкиго. До колко въ Рущукъ се стараяха да извадятъ личностьта на княза Александра на първъ планъ, и да го обкрѫжатъ съ приличенъ блѣсъкъ и почетъ, до толкова въ Търново (предъ депутатитѣ) него, кото че нарочно го затриваха и даже крияха. Всичко напр. безъ което неможеше да да се мине безъ явно неприличие е било оставено за третия — послѣдния отъ прѣкаранитѣ отъ него въ градѫ дни. Но даже и тукъ съумѣха да устроятъ тъй, щото князь Александръ пакъ е останалъ невидимъ за народа. Както казахъ по-горѣ, княза даде клѣтва на 9 часа сутриньта. На 10 всичко бѣше вече свършено. Защо да не се накаратъ и войскитѣ да се закълнятъ въ сѫщия день, и да не имъ се направи парадъ тутакси? Време имаше доста. Но не. Всичко това е било отложено за другия день, — послѣдния. За почти задължителния въ подобни случаи, а въ положението на княза още повече необходимия, дипломатический обѣдъ, всички като че забравиха. За него се схванаха пакъ въ послѣдния день и то вече на парада посъвѣтваха княза да покани у себе си къмъ 6 часа вечерьта всичкитѣ инностранни представители и началници на отдѣлни части. Княза побърза да послѣдва този уменъ съвѣтъ, както слѣдваше всичко което му се говорилю, но при това забрави разбира се, и може би съвсѣмъ да не е знаялъ, че според программата, залѣпена на всѣкѫдѣ

*) Тази программа е излѣзла отъ канцелярията на русския коммисаръ князь Дондуковъ.

изъ градж, той въ този день трѣбва да вечеря не съ дипломатитѣ, а съ народа. Дѣйствително въ программата стоеше голѣмо народно увеселение при градж, на тъй нареченното Маринополе, гдѣто, отъ името на князя Александра, на народа му предлагаха трапеза за двѣ хиляди души, и той самъ съ свитата си трѣбваше да вечеря тукъ въ нарочно за него построенъ простичекъ, но хубавичекъ киошкъ, гдѣто подиръ вечеря сж предполагаше да се устроятъ танци. Добра мисъльималъ е нѣкой, но както и всичкитѣ добри мисли въ онова достопамятно време, тя е била оставена и замѣстена съ друга, недобра. Нѣкой си добъръ човѣкъ, който види се е съжалилъ князя, напомни на князя Александра за народното увеселение, като предложи да се замѣни дипломатическата вечеря съ едно dejeuner dinatoire. Но разбира се това предложение не е било прието, като увѣриха князя Александра че, първо, при народа да се ходи ще остане още време и слѣдъ вечеря, съ всичкитѣ именити гости, което ще бжде още поеффектно и поинтересно за тълпата, и второ той нѣма да има и време за dejeuner съ дипломатитѣ: „ще трѣбва да се направятъ нѣкои визити, и къмъ изгорѣлитѣ ще трѣбва да се ходи, да се подбодрятъ и да се утѣшатъ тѣ". Време наистина нѣмаше, но защо нѣмаше? Защо на Князя Александра му трѣбваше непремѣнно въ деньтъ на заклѣванието да обсжжда държавни въпроси, като изборъ и назначение на министерството, и пр., и да похарчи за това цѣлъ день, вслѣдствие на което той не можа на време да иди при изгорѣлитѣ и е билъ принуденъ да отложи това вече за третия день. Защо министерския въпросъ не можеше да се отложи до пристигванието вь София, и защо въобще е имало нужда толкова да се бърза за София? Защо не можеше да се остане още единъ день въ Търново? Всичко това, съгласете се сами, може да се обясни само съ умишленна, дребна, злоба на „съвѣтницитѣ". Тѣ постигнаха напълно своитѣ си цѣли. Като се заприказа на вечерята съ иностраннитѣ гости, които оп човѣшки се отнасяха къмъ него, юношата — Князя закъснѣ за народното увеселение, гдѣто народа напраздно го е чакалъ половина день, и още къмъ всичко това гладенъ, защото, както лесно можете да си представите, услужливитѣ приятели на Князя Александра не намѣриха за нужно да обясняватъ на тълпата че обѣда който й бѣше обѣщанъ ще сж преврати

въ вечеря, и че Княза до вечерта нѣма да се яви на Маринополе. Наопаки, когато той самъ, слѣдъ вечерята, почна да бърза на увеселението, нему му объясниха че сега вече не струва да се ходи до като не сѫ мръкне, защото тогава поне ще има освѣтление а защо да се ходи когато едвамъ замърча. Тъй той тамъ пристигна само слѣдъ 10 часа вечерта, т. е. когато на Маринополе не остана вече почти никой, защото българетѣ не обичатъ да се застояватъ късно нощно време. И като че вече така е било писано въ книгата на сѫдбинитѣ че първия българския Князъ нѣма да направи една стѫпка въ своята първопрестолна столица безъ пожаръ: въ сѫщия моментъ когато се чу гърмежъ, който възвѣщаваше пристигванието на Княза Александра, запали се триумфалната порта която се намираше при самото влизание на Маринополе. Пожара не бѣше опасенъ, защото портата стоеше съвсѣмъ особно, далечъ отъ всѣкакви здания, но все таки това бѣше пожаръ — вторъ лошъ знакъ! Когато се доближи Княза и неговата свита, искритѣ летѣха на всичкитѣ страни: вонята отъ изгорѣлото масло бѣше нетърпима, и се виждаха цѣли стълбове димъ. Тѣ трѣбваше или да се отбиятъ на страна отъ пѫтя, или да минатъ презъ горящата порта. Тѣ избраха послѣдньото, и народа, — поголѣмата часть на който, като дойде отъ дални села, за пръвъ пѫть виждаше своятъ Князъ, — видя го излѣзналъ отъ димъ и пламъкъ. Бѣха се чули викове „ура“ и „да живѣе“, но нищо не излизаше, всичко млъкна отъ веднажъ, и само когато кавалкадата се доближи до масситѣ, и до стоящитѣ недалечъ войници, Князя е билъ посрѣщнатъ съ наистина оживленни викове. На другия день, въ 7 часѫ сутренъ, Князь Александръ, съ своитѣ адютанти и съ секретарятъ си, замина за София. Освѣнъ лицата които се намираха при това по длъжность, и българския почетенъ караулъ, тѣхъ никой не ги е испращалъ. Не сѫ събра даже обикновенната въ Търново тълпа която вѣроятно е изгубила вече надежда поне веднажъ да се наглѣда както трѣбва на своя Князь. Поскромно Княжеско пѫтувание азъ не съмъ виждалъ презъ цѣлия си животъ. Затова другото отпѫтувание е блестѣло съ своята роскошь каквато разумѣва се е възможна въ България. Това бѣше заминаванието на Князя Дондукова. Него го испращаха и всичкитѣ градски власти и всичкитѣ русски офицери, които се намираха въ Търново и най сетнѣ

сумма народъ. На рѣчитѣ, виковетѣ, стискание ржцетѣ и прегржщания, нѣмаше край, а въ Самоводени, малко село въ Дервентския боазъ, него го чакаше вече друго испращание (*). Тамъ градж и обществото на русскитѣ офицери дадоха му прощаленъ обѣдъ. Шампанското се лѣеше като рѣка, а рѣчитѣ като единъ неудържимо — бързъ потокъ. Българетѣ исказваха своитѣ чувства въ най трогателни изражения, и мнозина отъ тѣхъ се грижиха щото всичко това да бжде съобщено въ Петербургъ. Народъ се събра на това тържество отъ всичкитѣ околни села, а слѣдъ обѣдъ се състави хоро, въ което е вземалъ лично участие Князь Дондуковъ, като танцуваше поредъ ту съ гражданки ту съ селянки. Дълго се продължавало това весело испращание, и когато най сетнѣ надъ вечерь, Князь Дондуковъ, като се цѣлуна съ всичкитѣ мжже и жени, сѣдна въ пайтона, офицеритѣ, а слѣдъ тѣхъ и гражданитѣ, отпрегнаха коньетѣ и около 1 верста, возиха князя на ржцетѣ. Казватъ, че той е билъ трогнатъ до сълзи и нѣколко пжти е повтарялъ на българетѣ, че Руссия нѣма да ги забрави и ще направи за тѣхъ по-кжсно още повече отъ колкото е направила до сега.**) Обаче не може да се каже, че и князь Александръ не е харесалъ на народа. Напротивъ, върху онѣзъ които го видѣха, той произведе твърдѣ, твърдѣ приятно впечатлѣние, и за него никой не говореше инакъ, освѣнъ съ голѣмо съчувствие. Само чудно: въ това съчувствие се забѣлѣзваше нѣкаква жалость. Само българскитѣ дружинници (войници) искренно се гордѣѣха съ своятъ князь, и се радваха...... Простия народъ, който сжщо съчувственно и даже съ любовь говореше за „българския князь“ и той съ ласково-жалостливъ тонъ притурваше: „младичекъ!“ Колкото се касаеше до насъ, русситѣ, то ние почти всичкитѣ безъ исключение, съжалѣвахме неопитния младъ момъкъ захвърленъ отъ сждбата въ такова благословенно кюше, което обѣщава и има всичкитѣ данни да стане слѣдъ време малъкъ рай, но за сега и физически и нравственно повече прилича на адъ.

---

*) Трѣбва да кажемъ тукъ че Князь Дондуковъ е заминжлъ отъ България безъ да вземе даже сбогомъ отъ Князь Александра и по този поводъ старий екзархъ Антимъ, обсипанъ съ русски милости, който се считаше за надеженъ руссофилъ, каза ми слѣдующето: „вие, русси, ни освободихте отъ турцитѣ, благодаримъ ви за това; но да видимъ сега кой ще ни освободи отъ васъ русситѣ?

*) Тогава увѣряваха въ Търново, че и самото испращание е било устроено въ Самоводени за да се избѣгне нуждата да се кани и князь Александръ на това послѣдното тържество на русския коммисаръ въ България.

Даже онѣзъ, които, отъ приятелство къмъ другитѣ, излъгани въ своитѣ надежди кандидати на българския тронъ, — бѣха естественно расположени да се отнасятъ неприятелски къмъ принцъ Баттенбергъ, — даже и тѣ не можаха да се удържатъ, за да не го съжалѣватъ. Коя бѣше причината на тази всеобща жалость за бѣдния момъкъ, туренъ отъ насъ руситѣ на трона и такова сѫщо очевидно недоброжелателство къмъ него на ближнитѣ го окрѫжаюши. По лицето на младия князь, по движението на устнитѣ му, се виждаше понѣкога че той би искалъ да каже нѣщо на народа който го привѣтствува, но той мълчеше, защото не умѣеше да се изразява на язиятъ който разбира този народъ, или повтаряше все сѫщата стереотипна фраза: „да живѣе българский народъ,“ като я замѣняваше само понѣкога съ думитѣ: „моето отечество България.“ Мълчеше князь Александъ, мълчеше разбира се и народа, като се буташе напредъ, за да види своятъ първъ князь, но невъзможностьта да приказватъ, даваше даже на самото това бутание нѣкакъвъ си студенъ характеръ, което го нѣмаше въ сѫщность. Да бѣше князь Александръ постаръ и поопитенъ, той може би не щѣше да се подчини тъй строго на чужди указания, може би (спорѣдъ примѣра на князя Дондукова) той би пусналъ въ работа малко шарлатанство, често необходимо когато трѣбва да говоришъ съ необразованна, тъмна, тълпа. Сѫщо би се удрялъ по гърдитѣ напр., сѫщо би правилъ драматически жестове, хвърлялъ би орлини погледи и т. н. Всичко това би правило неговия чуздъ язикъ разбранъ за зрѣнието на народа, ако не за слуха му, и разбира се би подѣйствувало увлекателно. Но той бѣше младъ (честенъ) и не се рѣшаваше да прибѣгне къмъ такива хитрини, може би отъ страхъ да не се покаже смѣшенъ на окрѫжающитѣ го хора не . . . какъ да го кажа? — *неродственнитѣ чувства* на които той видимо осѣщаше, ако и да не го исказваше съ нищо. Само по оназъ, почти дѣтинска радость, съ която той посрѣщаше хора, които се отнасяха искренно и почтително къмъ него, по това какъ той се стараеше да ги удържи по възможность подълго при себе си, и съ какво съжалѣние ги отпущаше, можеше да се забѣлѣжи, че той вижда и разбира всичкитѣ особенности на своето положение. Безъ да разбира нето устно, нето писменно, българския язикъ, князя очевидно се намираше безусловно въ рѫ-

цѣтѣ на окрѫжающитѣ го. Каквото тѣ сѫ благоволили да му доложатъ, това той и знаеше, което сѫ искали да скриятъ отъ него, това той никога не можа да чуе. Ако тѣзи окрѫжающи се окажатъ честни и добри хора, — всичко ще върви добрѣ; не — остава да се съжалѣва той и България. Сѫщевременно трѣбва да съжалимъ и насъ русситѣ. При онѣзъ условия които срѣщахме ние па всѣка крачка въ България трѣбваше да бѫде човѣкъ слѣпъ за да не види че сѫдбата на нашата политика въ България зависи напълно отъ останалитѣ тукъ русси, както и самия князь Александръ зависи отъ цѣлата съвокупность на разноплеменни окрѫжающи. Ако ние, по причини може би твърдѣ уважителни, не обикнахме българетѣ, то и българетѣ, по причини сѫщо не лишени отъ уважителность, не ни обикнаха насъ. Но тази тѣхна необичь се отнася не къмъ Руссия, не къмъ русския народъ, къмъ които българетѣ дѣйствително чувствуватъ искренна и дълбока благодарность, а къмъ онѣзъ „Ивани“ „Петри“ и „Павли“ които сѫ се распореждали тукъ въ България съ братушкитѣ твърдѣ „по своему,“ като ги учиха на умъ и разумъ. Ще си отидатъ тѣзи „Ивани, Петри и Павли,“ ще се забравятъ и лични неудоволствия, и у българетѣ ще остане само спомѣнъ за благодѣянията на Руссия и ще се оживи съ нова сила чувството на преданность къмъ нея. Въ „голѣмата политика,“ въ политиката на европейскитѣ държави, личнитѣ отношения сега вече малко значатъ, ако и тамъ сѫщо иматъ нѣкое дѣйствие, но въ едвамъ започналитѣ да живѣятъ малки държави, като България, тѣ служатъ за основа на всичко. А като вземемъ въ внимание нашето пълно незнание да свързваме съ себе си хората съ посилни свързки, напр. на търговски и економически отношения, то ще стане очевидно че ние трѣбваше да бѫдемъ особно предпазливи въ избора на лицата които сме турили тукъ въ качество на учители на „братушкитѣ.“ Не трѣбва да се забравя че тѣзи учители бѣха сѫщевременно и представители на русския народъ, носители на русския духъ, който може да стане милъ и драгъ за българетѣ, но може да имъ бѫде противенъ като сто дияволи *(осточертѣтъ)* както се изражаватъ живописно малорусситтѣ. Наистина тукъ въ България е имало такива наши русски „Ивани“ които въ една своя особа могатъ удобно да съберѫтъ не само сто а цѣла хиляда дияволи. Уви! „*сто дияволи*“

въ образа на сатрапи сѫ останали въ България, остана и зловредния духъ на първитѣ отъ тѣзи сатрапи, които дадоха тъй да се каже своята печать на слѣдующитѣ, и тѣ изслужиха своята печална служба . . . мѫчно бѣше да се глѣда на всичко това, твърдѣ мѫчно, толкова повече че мнозина отъ насъ добрѣ знаяха, до каква степенъ всичко това противорѣчи на възгледоветѣ на русското правителството, и като каква печална неочакванность може да се окаже за него онова, което непремѣнно трѣбва да се случи при тѣзи условия. Разбира се че то (русското правителство) не трѣбваше да порѫчи приеманието на князя Александра, и неговото представление на Българския народъ, на онова сѫщото лице, което този князь е лишилъ отъ най сладката въ живота, и толкова блѣскава, мечта! Какъ може на истина единъ човѣкъ, съ своитѣ рѫцѣ да тури на другиго оназъ сѫщата корона, която тъй да се каже той е вече осѣщалъ на своята глава! Тукъ можеше да се въздържи може би само единъ ангелъ, а едно слабо человѣческо сѫщество не трѣбваше да се подлага на подобни испитания. Обаче който и да е билъ виновенъ, факта си осталалъ фактъ, и трѣбваше да се вематъ непремѣнно нѣкакви мѣрки противъ неговитѣ повече отъ колкото вѣроятни послѣдствия. Най добрѣ съзнаваше това и повече отъ всичкитѣ се стараеше за това, умния и опитния дипломатъ който бѣше русский консулъ въ Рущукъ и въ Търново, Иванъ Василевичь Бѣлоцерковецъ. Ние се срѣщнахме съ него пакъ въ Търново, и прекарвахме заедно почти цѣли дни, заедно видяхме и чухме всичко горѣизложенно. Той, безъ преувеличение го казвамъ това, кѫсаше коситѣ на главата си като извикваше скърбно понѣкога: „Господи, тѣзи...... нашъ неприятель ще направятъ отъ него (отъ князя Александра) ще направятъ единъ вѣченъ неприятель! Тѣ ще погубятъ русската политика въ България! Като съзнаваше своето собственно безсилие, и дохаждаше отъ него въ отчаяние, нещастния, искренно предаденъ на русското дѣло и здраво разбирающъ интереситѣ на Руссия консулъ, търсеше у мене, още побезсиленъ, и понищоженъ, поддържка, менъ ма молеше за помощь: „не казвайте че вие сте нищоженъ — почти съ сълзи на очитѣ, страстно ма убѣждаваше той, вие располагате съ огромна сила: у васъ има органъ, вие пишете въ най распространенния и най влиятелния вѣстникъ въ Руссия. Вашитѣ

корреспонденции сѫ четѫтъ отъ всички; васъ ви уважава, и вамъ ви вѣрва публиката, защото читателитѣ осѣщатъ вашето безпристрастие и справедливость. Ползовайте се отъ това за благото на Руссия, пишете, кажете ѝ какво се прави тукъ, че легкомисленнитѣ хора подкопаватъ тукъ нейната бѫдѫщность.“

— „Азъ пиша и ще пиша. Ето ви двѣ корреспонденции, днешната и вчерашната. Прочетете ги, завийте, турете въ пликъ, и ги проводете сами. Като получите вѣстника ще видите че отъ всичко това нищо не излѣзе: тѣзи корреспонденции *нѣма да бѫдатъ напечатани,* или ако бѫдатъ, *ще бѫдатъ тъй редактирани щото настоящата сѫщность ще пропадне отъ тѣхъ безслѣдно.*

— „Но защо това, Боже, защо? Кой има *у васъ* интересъ да крие истината?

— „*Интересъ* нѣма никой. У насъ това се прави повечето пѫтя не за интересъ.

— „Защо тогава? Какви причини ги накарватъ да лѫжатъ?

— „О множество причини, които ние съ васъ не можемъ и да предвидимъ. Жалко е да се докачи близъкъ човѣкъ, или приятель; — да не сѫ закачатъ силнитѣ на свѣтѫ, и да не сѫ дразнятъ гѫскитѣ; отъ „ иудейский страхъ; най сетнѣ и „отъ убѣждение“, страхъ ги е да не повредятъ на русското дѣло, като покажатъ въ несгодна свѣтлина русскитѣ дѣятели. Малко-ли има причини! Всичкитѣ не могѫтъ да се изброятъ! Азъ разбирамъ какво се прави тукъ, а редакцията *нѣма да иска да разбере.* А ако поиска, то добрѣ извѣстнитѣ вамъ, тъй нареченнитѣ „вѣстници отъ извѣстенъ лагерь“, ще объяснятъ това разбирание по своему, и освѣнъ псувни и хуления, все так и нищо нѣма да излѣзе. Именно това азъ подразбирахъ когато говорихъ за иудейския страхъ.

— „Тогава какъ трѣбва да се направи? знаете какво? Вие имате познати лица, много високопоставени, които, азъ го знамъ това, азъ чухъ това, много високо цѣнятъ васъ като корреспондентинъ. Пишете имъ. Вие сте честенъ човѣкъ За васъ това е възможно.

— „Не съвсѣмъ, тъй като това може да се приеме за доносъ... но това не ма плаши. *Да бѣхъ мислилъ че подобно нѣщо ще принесе полза,* бихъ го написалъ, както и да се приеме тамъ...

Ние съ него често, просто да се каже постоянно се разговаряхме на тази тема. Но никога не съмъ виждалъ

Бѣлоцерковца толкова възбуденъ и отчаянъ както подиръ връщанието му отъ дипломатическия обѣдъ у князя Александра. Ние сидѣхме съ жена му и пиехме чай, когато влѣзе той, и по лицето му видѣхме че нѣщо не е добрѣ.

— „Какво, Иванъ Василевичъ, пакъ ли се случи нѣщо? питахъ азъ.

Той само махна съ ржката и, безъ да продума нѣщо тъй хвърли свята трижгална шапка съ пера, че тя се търкулна по масата.

— „Види се нѣщо извънредно?

— „Нищо извънредно, всичко най обикновенно у насъ, само да се глѣда това става отъ день на день понесносно. Азъ вече си намислювамъ понѣкога: да не почна ли да пия? Все таки, поне нарѣдко, би забравялъ че ти си една нула, която нищо не значи и нищо не може да направи . . . . . Слушайте, ние съ жена ми, съвсѣмъ не сме богати хора. Освѣнъ моята заплата ние нѣмаме почти нищо. Но когато става нужда, спорѣдъ моето положение да поканимъ у себе си 30 души гости ние можемъ да ги приемемъ прилично. Да бѣхте видѣли каква *Княжеска* трапеза е имало днесь! Може да се помисли че тѣзи сждове и бѣльото на софрата сж се събирали по парчета тукъ тамъ е, изъ ханищата. Увѣрявамъ ви че нѣмаше половина дузина чаши, — за чинии и блюда не говоря вече — които *да сж еднакви*, всичко сбирщина, и каква още. Азъ ви казвамъ, отъ ханищата. А печатитѣ не бѣха даже опрани. Между това менъ ми е извѣстно че моятъ господарь (Александръ II) особно сж е грижилъ за това щото относителната бѣдность на Князя Александра да не бжде забѣлѣжена отъ никого и да не го компрометира въ страната, България и сега вече има доста пари.

— „Може би не сж успѣли да приготвятъ?

— „Идете си! . . . . Не сж успѣли! . . . . . А за себе си всичкитѣ сж успѣли да си испишатъ нови униформи отъ Виена. Блестжтъ като жаръ, едвамъ що излѣзли изъ подъ игла. Съ пари може въ една седмица да се направи всичко потребно въ единъ императорский дворецъ, а не само въ Княжеска кжща. Сждове, чинии — кое, въ всѣкий случай можаха да се купятъ

— „Може би тѣ сж испратени въ София?

— „Никждѣ нѣма, азъ съмъ распитвалъ вече.

— „Но все таки не сж откраднали, джанамъ, паритѣ предназначени за посрѣщанието на младия Князь?

— „Разбира се, не сж ги откраднали. Тѣ сж цѣли до послѣдната копѣйка, и ще получатъ съ време законното си назначение, само вече слѣдъ като Князя бжде опозоренъ и *показанъ* на българетѣ като просякъ. Тукъ дѣйствуватъ не прости крадци, краджтъ не пари, а репутацията и популярностьта на Князя Александра, както и интереситѣ на Руссия. Помнете моята дума, тѣ ще достигнатъ цѣлта си: ще направятъ, непремѣнно ще направятъ, отъ Князь Александра нашъ неприятель, и ще погубятъ влиянието на Руссия въ България. Братушкитѣ не сж глупави, вие го знаете сами. Тѣ скоро сами ще разбержтъ всичко и нѣма да позволятъ на сатрапитѣ да играятъ съ себе си . . .“

Тѣзи пророчески думи на русския дипломатъ Г. Бѣлоцерковецъ се сбжднжха посетнѣ и тѣ имаха толкова поважно значение че вече въ 1879 год. честнитѣ русси признаваха, че, ако въ бждѫщето се скаратъ Руссия и България, то виновати ще бждатъ русситѣ, а не българетѣ. Русскитѣ сатрапи, които слѣдваха слѣдъ Князь Дондукова въ България продължаваха точно неговата политика.

Тукъ би било интересно да се хвърли единъ погледъ върху българската история, за да се види какъ сж се развивали исторически страната и хората въ България до встжпванието на трона на Александръ I. Но подобенъ исторический прегледъ би ни завелъ много надалечъ отъ предѣлитѣ на настоящата книга, и за това ние препоржчваме на читателитѣ които сж интересуватъ отъ този въпросъ, единственната до сега въ България история на българетѣ отъ Д-ръ Константинъ Иречекъ, бивщий министръ на народното просвѣщение при Князя Александра, по настоящемъ профессоръ въ Виенския университетъ. Но преди да пристжпимъ къмъ описванието правлението на Александръ I, ние искаме вкратцѣ да направимъ извлечения отъ Сан-Стефанския и Берлинския договоръ, да кажемъ нѣколко думи за Източна Румелия и да направимъ една кратка характеристика на Българетѣ.

Русско-Турската война сж е свършила, както е извѣстно, съ пълното поражение на турцитѣ, а като резултатъ на войната се яви Сан-Стефанския договоръ, който относително България говори слѣдующето:

Членъ 6. България съставлява автономно, вассално княжество, съ християнско правителство и народна милиция.

Окончателнитѣ граници на българското княжество ще бѫдатъ опредѣлени отъ една специална русско-турска коммисия, преди очистванието на Румелия отъ русско-императорската войска. Тази коммисия при своитѣ занятия ще се ржководи, за измѣненията които трѣбва да се правятъ на мѣсто въ общата погранична линия, отъ принципа на националностьта, отъ болшинството на жителитѣ на пограничния окржгъ, съ отвѣтственно съ основитѣ на мира, както отъ топографическата необходимость и практическитѣ интереси за съобщенията на мѣстнитѣ населения. Размѣритѣ на българското Княжество сѫ опредѣлени въ общи черти на приложенната тукъ карта, която ще послужи за основа при окончателното опредѣление на границитѣ. Като остави новата граница на сърбското Княжество, линията ще слѣдва западната граница на Вранската Каза до цѣпта на Карадагъ. Като се обърне на западъ, линията ще слѣдва западнитѣ граници на казитѣ Куманово, Кочане, Калкандѣле, до планината Корабъ; отъ тукъ, презъ рѣката Велещица до вливанието й въ Черната Дрина. Като се обрѫща на югъ презъ Дрина и сетнѣ презъ западната граница на Охридската Каза, къмъ планината Липа, границата ще слѣдва западнитѣ граници на Казитѣ Корча и Старово до планината Граммосъ. Слѣдъ това пограничната линия презъ Костурското езеро ще достигне рѣката Мъгленица, и като слѣдва нейното течение и на югъ отъ Яница (Вардаръ Енидже) преминава край нея, обрѫща се презъ устието на Вардара и презъ Галлико къмъ селото Парга и Сарай-Кьой; отъ тамъ презъ средата на езерото Бешикъ-Гьолъ ще върви при устието на рѣкитѣ Струма и Карасу, и покрай морското побрежие до Буру-Гьорлъ; сетнѣ въ сѣверно—западно направление къмъ планината Чалтепе, презъ бърдото на Родопитѣ до планината Крушево, презъ Кара-Балканъ, презъ планинитѣ Ешекъ-Куласи, Чепелионъ, Караколашъ и Шикларъ, до рѣката Арда. Отъ тукъ пограничната линия ще бѫде протегната въ направление къмъ градѫ Чирменъ, като остави градѫ Едрине (Одринъ) на югъ, презъ мѣстноститѣ Сугутлю, Кара-Гамза, Арнауткьой, Азарджи и Енидже, до рѣката Текедереси. Като слѣдва течението на рѣкитѣ Текедереси и Чорлудереси до Люле-бургасъ и отъ тукъ презъ рѣката Суджакдере, до селото

Сергенъ, пограничната линия ще минава презъ височинитѣ направо къмъ Хекимъ-табиаси, гдѣто ще се спрѣ въ Черното море. Тя ще остави морския брегъ у Мангалия, ще върви по южната граница на Тулченския санджакъ, и ще се свърши на Дунава, погорѣ отъ Рахова.

Членъ 7. Българския князь ще бѫде избранъ свободно отъ населението, и потвърденъ отъ Портата съ съгласието на държавитѣ. Ни единъ членъ отъ царствующитѣ династии на европейскитѣ велики държави не може да бѫде избранъ за българский князь. Въ случай че трона остане вакантенъ избора на новия князь ще стане при сѫщитѣ условия и подъ сѫщата форма. Събрание отъ български нотабли свикано въ Пловдивъ или въ Търново, прѣди избора на княза, подъ контрола на единъ императорский русский коммисаръ, и въ присѫтствието на оттомански коммисаръ, ще изработи организацията на бѫдѫщето управление съгласно съ прецедентитѣ установени въ Дунавскитѣ княжества въ 1830 год. слѣдъ одринския миръ.

Въ онѣзъ мѣста гдѣто българетѣ се смѣсени съ турци, гърци, куцо-власи, или други племена, при изборитѣ, като се изработи органический регламентъ ще се вcovered вниманиe правата и интереситѣ на тѣзи населения. Въвеждането на новия режимъ въ България и наблюдаванието за неговата дѣятелность ще бѫде възложено въ течение на 2 год. на единъ императорский русский коммисаръ. При истичанието на първата година слѣдъ въвежданието на новия режимъ и ако се постигне съглашение за това помежду Русия, Високата Порта, и европейскитѣ кабинети, тѣ, ако намѣрятъ това за необходимо, ще назначатъ при императорския русский коммисаръ специални делегати.

Членъ 8. Отоманската войска нѣма да остане вече въ България. и всичкитѣ стари крѣпости ще бѫдатъ срутени за смѣтка на мѣстното правителство. Високата Порта ще има право да располага, както обича, съ военния материалъ и съ другитѣ принадлежащи на отоманското правителство предмети, които сѫ останали въ Дунавскитѣ крѣпости очистени спорѣдъ заключеното премирие отъ 19/31 Януарий както и онѣзъ които се намиратъ въ укрѣпенитѣ мѣста на Шуменъ и Варна.

До окончателно съставление на мѣстна милиция, достатъчна за съхранението на редътъ, безопасностьта и спокой-

ствието, размѣрътъ на която ще бѫде по кѫсно установенъ прѣзъ едно съглашение помѣжду оттоманското правителство и императорския русский кабинетъ, русска войска ще заеме страната и ще оказва на коммисара военна помощъ въ случай на нужда. Тази оккупация ще бѫде сѫщо ограничена съ единъ срокъ отъ приблизително 2 години. Ефективната сила на русския оккупационенъ корпусъ, съставенъ отъ 6 дивизии пѣхота, и двѣ дивизии кавалерия които ще останатъ въ България слѣдъ очистване на Турция отъ императорска войска нѣма да превишава 50 хиляди души; оккупиранната страна ще плаща разноскитѣ за съдържанието на този корпусъ. Русскитѣ оккупационни войски въ България ще поддържватъ сношения съ Руссия не само презъ Румѫния но и презъ портоветѣ на Черното море, Варна и Бургасъ, гдѣто тѣ ще могатъ да организиратъ нужнитѣ складове за врѣме на оккупацията.

Размѣра на годишния данъкъ, който България ще плаща на сюзеренния дворъ, като го внесе на Банката която ще укаже посетнѣ Високата Порта, ще бѫде опредѣленъ презъ едно съглашение помежду Руссия, оттоманското правителство и другитѣ кабинети, въ края на първата година отъ дѣйствието на новата организация. За основа на този данъкъ ще послужи средната цифра на приходитѣ отъ цѣлата территория която ще принадлежи къмъ княжеството.

България ще заеме мѣстото на императорско-оттоманското правителство въ неговитѣ задължения спрямо дружеството на желѣзнопѫтната линия Русчукъ-Варна слѣдъ съглашението помежду високата Порта, правителството на княжеството, и администрацията на това дружество. Регламента касающъ се до другитѣ желѣзници които минаватъ презъ княжеството сѫщо ще се приеме по съглашение помежду Високата Порта, Българското правителство, и администрацията на респективнитѣ дружества.

Членъ 10 Високата Порта ще има право да се служи отъ пѫтя презъ България за пренасяние на войскитѣ си, военнитѣ припаси, провиантъ, въ онѣзъ провинции, които се намиратъ отъ другата страна на княжеството, и наопаки, по извѣстни пѫтища. За да се избѣгнатъ мѫчнотии и недоразуразумѣния при употребление на това право, подъ гаранция на военна нужда отъ страна на Високата Порта, единъ спе-

циаленъ регламентъ ще установи условията въ течение на 3 мѣсеца слѣдъ ратификацията на настоящия документъ, презъ съглашение помежду Високата Порта и Българското управление. Разбира се че това право се распространява само на регулярнитѣ оттомански войски, и че иррегулярнитѣ-башибозуцитѣ и черкезитѣ, се исключаватъ отъ него.

Високата Порта удържва за себе си право да пропуща прѣзъ княжеството своята поща, и да поддържва тамъ телеграфна линия. И тѣзи двата пункта ще бѫдатъ урегулирани по указания начинъ и въ указаното врѣме.

Членъ 11. Мусулмански, или други притежатели, които живѣятъ лично вънъ отъ княжеството, могатъ да си оставятъ тамъ своето недвижимо имущество като го отдадѫтъ на другиго подъ наемъ, или за управление. Турско-български коммисии ще засѣдаватъ въ главнитѣ населени центрове, подъ наблюдението на русски коммисари, за да рѣшатъ съ върховна власть въ течение на 2 години всичкитѣ въпроси които се касаятъ до констатиране на недвижимото имущество, когато въпроса е за мусулмански, или други, интереси. На подобни коммисии ще бѫде възложено да урегулиратъ въ течение на 2 години всичкитѣ дѣла които се касаятъ до начина отчуждавание, експлоатирание, или употребление за смѣтка на Високата Порта, държавното имущество и благотворителнитѣ учреждения (вакуфи).

Въ края на горѣпоменатия срокъ отъ 2 години, всичкото имущество което не бѫде рекламирано ще се продава на публиченъ търгъ, а прихода ще бѫде употребенъ за поддържка на мусулманскитѣ и християнскитѣ вдовици и сироти които сѫ станали жертва на послѣднитѣ събития. Жителитѣ на княжеството България, които пѫтуватъ, или се установяватъ въ други части на оттоманската държава, ще се подчиняватъ на оттоманскитѣ закони и власти.

Членъ 12. Всичкитѣ Дунавски крѣпости ще бѫдатъ срутени; въ бѫдѫщето нѣма да има никакви укрѣпени мѣста по бреговетѣ на тази рѣка, нето военни параходи въ рѣкитѣ на княжествата: румѫнското, сърбското, и българското, съ исключение на обикновенни стационарни кораби и легки вапорчета за рѣчна полиция и митническа служба. Правата, задълженията, и прерогативитѣ на международната коммисия на долния Дунавъ ще останатъ неприкосновенни.

Членъ 13. Високата Порта взима на себе си възстановлението на параходството презъ Сулинъ и възнагражденнето на частнитѣ хора, имуществата на които сѫ пострадали отъ войната и отъ прекъсванието на Дунавското параходство, като ассигнува за тази двойна задача една сумма отъ 500 хиляди франка взета отъ оназъ, която ѝ дължи Дунавската коммисия."

За нещастието на България обаче Сан-Стефанския договоръ не можа да бѫде приложенъ на практика; той само остана като народна мечта, и се показа като метеоръ на горизонта на неговия едвамъ захваналъ политический животъ. И до сега деньтъ на 19 Февруарий, въ който день е билъ подписанъ този договоръ се счита и несъмнително ще продължава да се счита като най голѣмъ, народенъ, и оффицияленъ, праздникъ въ България. Въ този денъ всѣкий българинъ счита за свой дългъ, да си остави работата, да затвори дюгеня си и да иди да се помоли на черквата за успокояванне душата на царя-освободителя Александръ II. Войскитѣ въ този день иматъ парадъ и получаватъ празднична храна.

Рѣшаванието сѫдбата на българския народъ се пренесе въ Берлинъ, и дипломатитѣ на берлинския конгрессъ безжалостно раскѫсаха на 3 парчета „цѣлокупната България", създадена отъ сан-стефанския договоръ, като образуваха отъ сѣверната България (Мизия) полунезависимо, или почти независимо княжество, отъ южна България (Тракия) до Одринския вилайетъ, автономна областъ, подъ името „Источна Румелия" като остави Македония както преди, подъ турската властъ. Объединена въ черковно отношение, въ видъ на самостоятеленъ екзархатъ, съгласно съ султанския ферманъ отъ 1872 г., единa по своята история и етнографическия съставъ на населението, България, като бездушенъ трупъ, е била разрѣзана на парчета. Подобна една жестока операция извършена надъ живо тѣло на единъ народъ, подобно открито пренебрежение живота и стремленията на появившето ся народно съзнание, разбира се не можеше да мине безнаказанно за мирното развитие на българския народъ. Измѣстено отъ исторически-естественния пѫть, попататашното политическо развитие на България сѫ излагаше неизбѣжно на голѣми опасности въ бѫдѫщето, като правяше отъ нещастната страна

игралище на народни страсти и дипломатически интриги. И въ края на настоящия цивилизованъ вѣкъ, както и въ началото му, въ 1815 година, европейската дипломация е показала пълно пренебрежение къмъ законитѣ на историческото развитие, и къмъ новия факторъ, твърдѣ могуществен въ европейския политический животъ — принципъ на народностьта. На третия по редъ великъ европейский конгрессъ въ текущото столѣтие, дипломацията, въ името на чисто отвлечени и съвершенно фиктивни интереси и легки съображения, игнорира значението и силата на *националния принципъ,* и по този начинъ този жизненъ и могуществен двигатель на политическия животъ е билъ грубо потъпканъ на берлинския конгрессъ. Всѣко измѣнение на живота въ името на отвлечени умоначертания (т. е. теоретически съображения), или доктринерство, даже и примѣнени въ живота отъ високопоставени представители на велико — европейски държави, е нѣщо въ сѫщностьта си безусловно насилственно, революционно, което внася въ живота на народитѣ, надъ които се върши подобна операция, елементи на смущение и ферментация. Цѣлия политически животъ на Европа подтвърдява тази аксиома. Вѣнския конгрессъ отъ 1815 г. е мислилъ, че ще потѫпчи националнитѣ стрѣмления на италиянския народъ. Рѫководителя на европейския конгрессъ по онова време, князь Меттернихъ, напрягаше всичкитѣ усилия на своятъ изобрѣтателенъ умъ, и всичкитѣ средства на дипломатическата интрига, за да обърне Италия въ едно географическо название само, и по негови старания на Италия е билъ наложенъ единъ политический редъ твърдѣ искуственъ, дълбоко противенъ и враждебенъ на народнитѣ желания и на историческото развитие. Европейската дипломация, съ поддържание на този редъ е мислила да задържи пробуждането въ Италия на националния духъ и съзнание, като подчини понататъшното историческо развитие на италиянския народъ на своитѣ политически комбинации Но задържанното презъ усилията на дипломацията националното движение на Италия не заглъхна, а само получи революционно направление, основа, и боя. Италия за нѣколко десятилѣтия се обърна въ едно опасно гнѣздо на революционна пропаганда, която тревожеше Европа съ постоянни избухвания на революция, които винаги угрожаваха на европейския миръ. И най сетнѣ народния жи-

вотъ побѣди дипломацията; италиянцитѣ сѫ съединиха подъ савойската династия, която тури на своето знаме италиянската народна идея, и Италия се отърва най сетнѣ отъ европейското настойничество въ 1870 г., когато съ завземанието на Римъ се свърши дѣлото на нейното съединение. Италия се успокои и затихна, но италиянцитѣ до сега още не сѫ сполучили да исхвърлятъ изъ своятъ политический организмъ онѣзъ зародиши на смущение които се паднали на италиянската почва въ това печално време. Берлинския конгрессъ изигра сѫщата роля по отношение къмъ балканския полуостровъ, което незакъснѣха да покажатъ събитията въ България. И тукъ не може да се очаква успокояване, до като не сѫ рѣши македонския въпросъ, и Европа до тогава ще трѣбва да стои въ напрегнато състояние, т. е. въ положението на „въоруженъ миръ", до като нѣкоя война не удовлетвори справедливитѣ народни желания.

Но да се обърнемъ къмъ берлинския договоръ, и да, цитираме тукъ неговитѣ членове които се касаятъ до България:

Членъ 1. България съставлява едно самостоятелно и вассално княжество, подъ сюзеренството на султана. То ще има християнско правителство и народна милиция.

Членъ 2. Българското княжество състои отъ слѣдующитѣ области. Границата слѣдва на сѣверъ дѣсния брегъ на Дунава, отъ старата сърбска граница, до единъ пунктъ който ще бѫде опредѣленъ отъ една европейска коммиссия, на истокъ отъ Силистра, и отъ тамъ се направлява къмъ Черното Море, на югъ отъ Мангалия, която ще сѫ присъедини къмъ румѫнска территория. Черното Море съставлява источната граница на България. На югъ възлиза границата по удолието на потока, на който лежатъ селата Ходжа-кьой, Селямъ-кьой, Айваджукъ, Кулибе и Суджулукъ, прерѣзва напреки долината на Дели-Камшикъ, минува южно отъ Белибе и Кемхаликъ. Слѣдъ като премине Дели-Камшикъ, $2^1/_2$ километра по течението на ченчеи, достига гребена при една точка, която лежи между Текенликъ и Айдосъ-Бреджа, и слѣдва по него презъ Карнабатъ-Балканъ, Присевица-Балканъ, и Казанъ-Балканъ, сѣверно отъ Котелъ до Демиръ-Капу. Продължава по главното бърдо на великий Балканъ по распространението на когото върви до върха Косица. Тукъ границата напуща гре-

бегъ на Балкана. спуща се на долу между селата Пирдопъ и Душанци, отъ които едното остава на България, другото на Източна Румелия, до рѣката Тузлу-Дере, слѣдва по тази рѣка до съединението ѝ съ Тополница, послѣ по тая рѣка до стечението ѝ съ Смолско-Дере при селото Петрицево, като остави на Източна Румелия една зона два километра въ объсмъ по въсхода на този притокъ, възлиза между потоцитѣ Смолско-Дере и Каменица, като слѣдва чертата на вододѣла, за да се обърне на юго-западъ къмъ върха Войнякъ и право да достигне точката 875 на австрийската генерална карта.

Границата сѣче въ права черта горнето корито на рѣката Ихтиманъ-Дере, минава между Богцина и Караула за да достигне чертата на вододѣла, който дѣли коритата на Искеръ и Марица, между Чамурли и Хаджиларъ, слѣдва по тази линия презъ върховетѣ Велика-Могила, Змайлица-Върхъ, Сумнатица и достига чертата на управлението на санджака Софийский между Сиври-Ташъ и Чадъръ-Тепе. Отъ Чадъръ-Тепе слѣдва границата като се оправя къмъ юго-западъ по чертата на вододѣла между коритата Места-Карасу отъ една страна и Струма-Карасу отъ друга, върви по бърда-та Родопски Демиръ-Капу, Исковъ-Тепе, Кади-Мезаръ-Балканъ и Айе Гедюкъ дори до Капетникъ-Балканъ и тъй се съединява съ старата административна граница на Софийский санджакъ.

Отъ Капетникъ-Балканъ назначена е границата чрезъ чертата на вододѣла между долинитѣ на Рилска рѣка и на Бистрица и слѣдва по предгорието наречено Воденица-планина за да слѣзе въ долината на Струма при стечението ѝ съ Рилска рѣка, като остави селото Бараклп на Турция. Качва се послѣ южно отъ селото Железница за да стигне по най късий пжть бърдото на Голѣма-Планина при върха Китка и да добие тамъ старата административна граница на Софийский санджакъ, като, остави обаче на Турция цѣлото корито на Суха-Рѣка.

Отъ гората Китка отива западната граница къмъ гората Черни-Върхъ презъ горитѣ Царвена-ябука, като слѣдва старата административна граница на Софийский санджакъ въ горнята часть на коритата на Егри-Су и Лепница, възлиза съ тѣхъ на гребенитѣ Бабина-Поляна и стига до гората Черни-Върхъ. Отъ гората Черни-Върхъ слѣдва границата чертата на вододѣла между Струма и Морава презъ върховетѣ Стре-

зерь, Вилоголо и Мезидь-Планина, стига презъ Гачина, Црна-Трава, Дарковска и поляна Трайница послѣ Дечани-Кладанецъ, чертата на вододѣлението между Горна Сукова и Морава, отива прямо на Столъ и спуска се на долу за да пресѣче на 1000 метра сѣверозападно отъ селото Сегуза пжтя отъ София за Широтъ. Възлиза въ права черта възъ Видлицъ-Планина и отъ тукъ възъ гората Радочина въ бърдото Коджа-Балканъ, като остави на Сърбия селото Сенакосъ. Отъ върха на гората Радочина слѣдва границата къмъ западъ по гребена на Балкана презъ Цинровецъ-Балканъ и Стара-Планина дори до старата източна граница на княжеството Сърбия при кулата Смильова-чука и отъ тамъ по тази стара граница до Дунава, когото стига при Раковица.

Туй ограничение ще се постави на мѣстата отъ Европейската коммисия, въ която подписаннитѣ сили ще бждатъ представени. Разумѣва се:

1) че тази коммисия ще земе предъ видъ нуждата на Н. В. Султана да пази границитѣ на Балкана и на Източна Румелия:

2) Че никакви укрѣпления не смѣятъ да се вдигнатъ около Самоковъ въ разстояние на 10 километра.

Членъ 3-й. Българский князь ще се избере свободно отъ народа и ще се подтвърди отъ Високата Порта, съ удобрението на великитѣ сили. Никой членъ отъ царствующитѣ домове на европейскитѣ велики сили не може да бжде избранъ за князь на България. Въ случай ваканция на княжеския тронъ, избиранието на новия князь ще стане подъ сжщитѣ условия и форми.

Членъ 4. Едно събрание отъ старѣйшинитѣ на България, свикано въ Търново ще изработи, преди избиранието на князя органический уставъ на княжеството. Въ онѣзи мѣстности гдѣто българетѣ сж смѣсени съ турско, ромжнско, гръцко или друго население, ще се взематъ въ внимание правата и интереситѣ на тия народности, колкото се отнася до избирание и до изработванието на органический уставъ.

Членъ 5. Слѣдующитѣ постановления ще бждатъ основни за публичното право на България:

Разликата на религиитѣ и на вѣроисповѣданията не може никому да бжде противопоставена като причина за исключение или неспособность, до колкото се касае отъ ползувание

съ граждански и политически права, допущание до обществении длъжности и почетни мѣста, или испълнение на разни професии и индустрии, въ която мѣстность и да бѫде то. Свободата и публичното упражнение на всичкитѣ вѣроисповѣдания сѫ гарантирани за всичкитѣ туземци на България както и за чужденцитѣ, и не трѣбва да се прави никакво препятствие на иерархическото устройство на различнитѣ религиозни общини, или на тѣхнитѣ отношения къмъ духовнитѣ имъ началници.

Членъ 6. Временното управление на България до изработванието на органическия уставъ ще се води отъ единъ императорский руский коммисаръ. Отомманский императорский коммисаръ, както и делегиранитѣ ad hoc отъ другитѣ държави подписавши настоящия договоръ консули, ще бѫдатъ повикани за да му помагатъ при контролирание дѣйствието на това временно правителство. Въ случай на разногласие между делегиранитѣ консули ще рѣшава болшинството а въ случай разногласие между това болшинство и императорския русския коммисаръ или императорския оттоманския коммисаръ, прѣдставителитѣ на подписавшитѣ сили въ Цариградъ, събрани на конференция, трѣбва да искажатъ своето мнѣние.

Членъ 7. Временното правление не може да се продължава повече отъ 9 мѣсеца, пресмѣтнати отъ врѣмето на размѣняванието на ратификациитѣ по този договоръ. Щомъ се постави князъ, новата организация ще влѣзе въ сила, и княжеството ще се ползува напълно съ своята автономия.

Членъ 8. Търговскитѣ и мореплавателнитѣ договори, както всичкитѣ уговори и спогодби които сѫ биле сключени между чуздитѣ сили и Портата и които и днесъ сѫ въ сила, ще се запазватъ въ княжеството България и нѣма да се прави въ тѣхъ никакво измѣнение относително която и да е държава преди да даде тя за това нейното съгласие.

България нѣма да взима никакво транзитно мито за стокитѣ които минаватъ прѣзъ нея. Подданницитѣ и търговията на всичкитѣ държави ще се турятъ на съвершенно равна нога. Неприкосновеноститѣ и привилегиитѣ на чуждитѣ подданници, както правата на консулска сѫдебна властъ и защита, тъй както тѣ сѫ установени отъ капитулянциитѣ и отъ обичаитѣ, оставатъ въ пълна сила, до като тѣ не сѫ измѣнени по съгласието на заинтересуванитѣ страни.

Членъ 9. Количеството на годишния данъкъ, който българското княжество ще плаща на сюзеренния дворъ, като го внася въ банката, която посетнѣ ще укаже Високата Порта, ще се установи презъ съглашение помежду държавитѣ подписавши настоящия договоръ къмъ края на първата година отъ влизание въ сила новата организация. Този данъкъ ще се опредѣли отъ средния приходъ на територията на княжеството.

Тъй като България трѣбва да носи една частъ отъ публичния дългъ на държавата, то при опредѣление данъка, силитѣ ще иматъ прѣдъ видъ онази часть отъ дълга, която ще се прѣхвърли върху княжеството, на основание една справедлива съразмѣрность.

Чл. 10. България влиза намѣсто императорското оттоманско правителство въ неговитѣ обязанности и длъжности срѣщо желѣзнопжтната компания Рущукъ-Варна, отъ деньтъ на размѣняванието удобренията на настоящия договоръ. Турянието въ редъ на предишнитѣ смѣтки е предоставено на едно споразумѣние помежду Високата Порта, правителството на княжеството и управлението на това дружество. Княжеството България влиза сжщо за своята часть отъ задълженията направени отъ Високата Порта както спрямо Австро-Унгария, тъй и спрямо компанията за експлоатация желѣзницитѣ на европейска Турция, колкото се отнася до свършването и досвързванието, както и до експлоатацията желѣзницитѣ които се намиратъ на нейната територия.

Нужнитѣ уговори за регулиране на този въпросъ ще бждатъ сключени помежду Австро-Унгария, Портата, Сърбия и Княжеството, тутакси слѣдъ заключението на мирътъ.

Чл. 11. Оттоманската войска нѣма вече да остане въ България; всичкитѣ стари крѣпости ще бждатъ срутени на смѣтка на княжеството въ течение на 1 година, или порано, ако е възможно. Мѣстното правителство ще вземе непосредственно мѣрки за тѣхното събаряние, и нѣма да гради нови. Високата Порта ще има право да располага, спорѣдъ желанието си, съ военний материалъ и други предмети които принадлежатъ на оттоманското правителство и сж останѫли въ испразденнитѣ въ сила на премирие отъ 31 Януарий Дунавскитѣ крѣпости, както и съ онѣзи които се намиратъ въ укрѣпенитѣ мѣста на Шуменъ и Варна.

Чл. 12. Мусулманскитѣ притежатели, или други, които искатъ лично да живѣятъ вънъ отъ княжеството, могатъ тамъ да си задържатъ недвижимитѣ имущества, като ги дадѫтъ подъ наемъ, или да се управляватъ отъ третьо лице. Една турско-българска коммисия ще се натовари съ регулирането въ течение на 2 години на всичкитѣ дѣла за отчуждение, или употребление въ полза на Високата Порта на държавнинитѣ имущества или благотворителнитѣ учреждения (вакуфитѣ) както и въпроситѣ които се касаятъ до интереситѣ на частни лица, които би могли да бѫдатъ ангажирани въ това. Жителитѣ на княжеството България които живѣятъ, или се спиратъ въ други части на оттоманската държава, сѫ подчиняватъ на отоманскитѣ власти и закони.

Чл. 13. На югъ отъ Балкана се образува една провинция подъ името Източна Румелия, която остава подъ права политическа и военна власть на Негово Величество Султана, но ще има административна автономия. Тя ще има единъ християнский генералъ-губернаторъ.

Чл. 14. Източната Румелия ще бѫде ограничена на сѣверъ и на сѣверо-западъ отъ България и ще заключава въ себе си земитѣ които се намиратъ въ долуизложенитѣ граници. Исходяща отъ Черното Море пограничната линия се качва отъ устието на горѣ по долината, на която се намиратъ селата Ходжа-кьой, Селамкьой, Айваджикъ, Колибе, Суджулукъ, прерѣзва долината на Деликамшикъ, отива на югъ отъ Белибе и Кемхаликъ, и на сѣверъ отъ Хаджи- Махале, слѣдъ като пресѣче Деликамшикъ двѣ мили по-горѣ отъ Ченгей, тя достигва до гребеня въ единъ пунктъ помежду Текенликъ и Айдосъ-Бреджа и слѣдва го презъ Карнабатъ — Балканъ, Присевица — Балканъ, Казанъ — Балканъ, на сѣверъ отъ Котелъ, до Демиръ-капу. Сетнѣ тя слѣдва главното бърдо на голѣмия Балканъ, въ цѣлото му протяжение, до върхътъ на Козица, Въ този пунктъ западната граница на Румелия остава гребеня на Балкана, качва се на югъ, между селата Пирдопъ и Душаней, отъ които едното остава на България, а другото на Източна Румелия, до рѣката Тулу-Дере, слѣдва течението на водата ѝ до нейното съединение съ Тополница, сетнѣ тази рѣка до нейното сливание съ Смолско-Дере, при селото Петрищево, като остава на Източна Румелия единъ поясъ отъ 2 километра въ окрѫжность отъ това сливание, сетнѣ пакъ се качва

въ областьта на рѣкитѣ Смолско-Дере и Каменица, като слѣдва водната преграда, сетнѣ се обрѫща къмъ юго-западъ на височината на Войнякъ, и достигва направо пунктъ 875 отъ картата на австрийския генераленъ щабъ. Пограничната линия разрѣзва направо горнето легло на Ихтиманската рѣка, минава между Богдина и Караула, за да достигне пакъ линията на водната преграда която раздѣля гърлата на Искеръ и Марица, отива понататъкъ между Чамурли и Хаджиларъ, слѣдва тази линия презъ гребеня на Велика-Могила, Върхътъ 531, Смайлица—Върхъ, Сумнатица, и достигва административнитѣ граници на софийския санджакъ между Сиври-Ташъ и Чадаръ-Тепе. Румелийската граница се раздѣля отъ българската на планината Чадаръ-Тепе, като слѣдва отъ една страна водораздѣла между бассейна на Марица и нейнитѣ притоци, а отъ друга Места-Карасу и нейнитѣ притоци, и взима направлението отъ юго-истокъ на югъ, отъ гребеня на Деспотодагъ къмъ планината Крушова (исходна точка на Сан-Стефанския договоръ). Отъ планината Крушево границата съвпада съ линиитѣ установени отъ Сан-Стефанския договоръ, т. е. бърдото на Черния Балканъ (Кара-Балканъ), планинитѣ Кулафи-Дагъ, Ещекъ-Чепелю, Каракаласъ и Ишикларъ отъ кѫдѣто се спуща направо къмъ юго-истокъ, за да достигне рѣката Арда, долината на която тя слѣдва до единъ пункъ при селото Адачали което остава на турцитѣ. Отъ този пунктъ пограничната линия се качва до гребня Баштепе-Дагъ, когото тя слѣдва, сетнѣ слиза и преминава презъ Марица при единъ пунктъ отдалеченъ на 5 километра отъ моста Мустафа-Паша. Тогава тя се направлява на сѣверъ презъ водораздѣла помежду Демирханли-Дере и малкитѣ притоци на Марица до Кюделеръ-Баиръ, отъ кѫдѣто се обрѫща на Истокъ презъ Сакаръ-Баиръ, отъ тамъ минава презъ долината на Тунджа, като отива кѫдѣ Буюкъ-Дербентъ, което, както и суджакъ, остава на Сѣверъ. Отъ Буюкъ-Дербентъ тя пакъ слѣдва водораздѣла помежду притоцитѣ на Тунджа на сѣверъ и Марица на югъ, до височината на Кайбиларъ, която остава въ Источната Румелия, минава на югъ отъ Алмали между коритото на Марица на югъ и малкитѣ притоци които се изливатъ направо въ Черното Море между селата Велевринъ и Алватли; тя слѣдва на сѣверъ отъ Каранлѫкъ гребенитѣ на Возна и Сувакъ, линията която раздѣля водитѣ на Дука

отъ онѣзъ на Карагачъ-су, и пакъ влиза въ Черното-Море помежду двѣтѣ рѣки отъ това название.

Чл. 15. Н. В. Султана ще има право да защищава границитѣ на провинцията по вода и на суша, да вдига на тѣзи граници укрѣпления, и да поддържва тамъ войски. Вътрешния редъ въ Източната Румелия ще се поддържва отъ туземна жандармерия, подпомагана отъ мѣстна милиция. При организиранието на тѣзи двата корпуса, офицеритѣ на които ще бѫдатъ назначени отъ султана, спорѣдъ мѣстностьта ще се взима въ внимание религията на жителитѣ. Н. В. Султана се задължава да не употребява за гарнизонъ на границата никакви нерегулярни войски, като башибозуци и черкеси. Редовнитѣ войски, предназначени за тази служба, не могатъ да бѫдатъ по никой начинъ размѣстени по квартири у мѣстнитѣ жители; като минаватъ въ походъ презъ провинцията, тѣ нѣматъ право да се спиратъ тамъ.

Чл. 16. Генералъ-губернатора ще има право да вика оттомански войски въ случай че вътрешната и външната безопасность бѫдатъ заплашени. Въ такъвъ случай Високата Порта трѣбва да съобщи подобно едно рѣшение, както и необходимостьта която го предизвиква, на представителитѣ на силитѣ въ Цариградъ.

Чл. 17. Румелийския генералъ-губернаторъ ще се назначава съ съгласието на държавитѣ отъ Портата за единъ петъгодишенъ срокъ.

Чл. 18. Тутакси слѣдъ размѣняванието на одобренията на настоящия договоръ ще бѫде съставена една европейска коммисия, за да изработи въ съгласие съ Високата Порта организацията на Източната Румелия. Тази коммисия трѣбва да опредѣли въ течение на 3 мѣсеца правата и обязанноститѣ на генералъ-губернатора, както и административното, сѫдебното, и финансовото управление на провинцията, като вземе за исходна точка различнитѣ закони за вилаетитѣ, и предложенията направени въ осмото засѣдание на конференцията въ Цариградъ. Всичкитѣ постановления рѣшени за Източна Румелия ще сѫставятъ предметъ на единъ императорский фирманъ, който ще бѫде обнародванъ отъ Високата Порта и съобщенъ отъ нея на Силитѣ.

Чл. 19. Една европейска коммисия ще бѫде натоварена въ съгласие съ Високата Порта да управлява финанцитѣ на провинцията до свършванието на новата организация.

Чл. 20. Договори, конвенции, и международни съглашения отъ всѣкакъвъ видъ които сѫ сключени или ще бѫдатъ сключени помежду Портата и чужди сили, прилагатъ се и къмъ Източната Румелия, както къмъ цѣлата Оттоманска държава. Приобрѣтеннитѣ отъ чужденцитѣ иммунитети и привиллегии отъ всѣкакъвъ видъ ще бѫдатъ въ сила въ провинцията. Високата Порта се задължава да испълнява тамъ общитѣ закони на държавата относително религиозната свобода, въ полза на всичкитѣ вѣроисповѣдания.

Чл. 21. Правата и задълженията на Високата Порта, до колкото тѣ се касаятъ до желѣзницитѣ въ Източната Румелия, ще останътъ неизмѣнени.

Чл. 22. Русския оккупационенъ корпусъ въ България и Източната Румелия ще състои отъ 6 дивизии пѣхота и 2 дивизии конница, и нѣма да надмине числото на петдесеть хиляди души. Той ще се поддържва на смѣтка на занятата земя. Окупационнитѣ войски ще запазятъ съобщенията си съ Руссия не само презъ Румѫния, па основание на договора между двѣтѣ държави, но и презъ пристанищата на Черно-Море, Варна и Бургасъ, гдѣто презъ времето на оккупацията могатъ да се устроятъ и нужнитѣ складове. Срока за оккупацията на Източна Румелия и България отъ императорски русски войски се опредѣля за 9 мѣсеца отъ денътъ на размѣняванието одобренията на настоящия договоръ. Императорското русското правителство се задължава да свърши най късно въ три мѣсеца преминаванието на войскитѣ си презъ Румѫния и съвършенното испразднюване на туй княжество.

Чл. 52. За усилвание гаранциитѣ за свободно плавание по Дунава (което е припознато отъ обще европейский интересъ) високитѣ договаряющи се страни рѣшаватъ щото всичкитѣ крѣпости и укрѣпления които се намиратъ по течението на рѣката отъ Желѣзнитѣ врата до устието й да се съборятъ и нови да не сѫ издигатъ. Никакъвъ военепъ корабъ не може да плава по Дунава отъ Желѣзнитѣ врата надолу съ исключение само на легкитѣ кораби, които сѫ предназначени за рѣчна полиция и за служба на митницитѣ. Военнитѣ кораби

на силитѣ при устието на Дунава могатъ да възлизатъ само до Галацъ.

Чл. 53. Европейската Дунавска коммисия, въ която за напредъ ще се представлява и Ромѫния, съхранява своята досегашна служба и правото да я упражнява отъ сега до Галацъ, съвершенно независимо отъ всѣкаква мѣстна власть. Всичкитѣ договори, съглашения, актове и рѣшения, които се касаятъ до нейнитѣ права, преимущества, привиллегии, и задължения, се подтвърждаватъ.

Чл. 54. Една година преди истичанието опредѣления за траянието на европейската коммисия срокъ, силитѣ ще влѣзатъ въ споразумение помежду си, било за продължение на пълномощията й, било за измѣненията, които тѣ намиратъ за необходимо да въведѫтъ въ съглашението.

Чл. 55. Правилницитѣ за плаванието, за рѣчната полиция, и за надзора отъ Желѣзнитѣ Врата до Галацъ ще се изработятъ отъ европейска коммисия, въ която ще присѫтствуватъ делегати отъ прибрежнитѣ държави и ще се турятъ въ съгласие съ онѣзи които сѫ направени, или ще се направятъ за течението отъ Галацъ надолу. —

По този начинъ Европа мирно побѣди на Берлинския конгрессъ побѣдителката на турцитѣ, на бойното поле — Руссия. Това безсилие на Руссия предъ Европа е имало голѣмо влияние върху умоветѣ на народитѣ на Балканския полуостровъ. Въ България обаче, до като е билъ живъ Императора Александръ II народното поклонение на „Дѣдо Иванъ“ се продължаваше, и само безразсѫднитѣ русски дипломати, недостойнитѣ и безчестни русски агенти, пращани тамъ, сумѣха да разбиятъ и унищожатъ този идолъ, създаденъ и поддържанъ съ вѣкове.

Преди да пристѫпимъ къмъ описанието царуванието на Александръ I, Българский князь, трѣбва да кажемъ нѣколко думи за тъй наречената Източна Румелия, която Българетѣ наричатъ обикновенно Южна България, защото тя е играла важна роля въ сѫдбината на българския му животъ.

Мисъльта за раздѣлянието България на двѣ части е била исказана въ Цариградъ отъ конференцията на посланницитѣ въ 1877 год. Въ едно отъ засѣданията на тази конференция сѫ проектирало да се съставятъ отъ турскитѣ области съ Българско население двѣ генералъ — губернаторства: източно

съ резиденция въ Търново, и западно, съ резиденция въ София. Въ съставътъ на послѣдното генералъ — губернаторство трѣбваше да влѣзътъ нѣкои части отъ Македония, а именно: Битолския и Сересския санджаци, безъ южнитѣ кази.

По рѣшението на берлинския конгрессъ санджацитѣ Пловдивский и Сливенский съставиха Източна Румелия. Населението на тѣзи санджаци, или губернии, навикна къмъ мисълта че неговата понататъшна сждба е неразривно свързана съ самостоятелното българско княжество. Вслѣдствие на това рѣшението на конгресса предизвика много силно възбуждение. Ужасъ и отчаяние обладаха тогава българското население на тази область. „Марица и Тунджа се напълниха съ сълзи“ пишаха тогава българетѣ. Тѣзи чувства се поддържваха въ тѣхъ и отъ руското оккупационно управление. Самъ Императоръ Александръ II, въ писмото си къмъ графа Тотлебена отъ 3 Ноемврий 1878, казваше буквално слѣдующето: „симпатиитѣ на българетѣ, които се намиратъ подъ нашето управление, къмъ тѣхнитѣ единоплеменници, които сж останали подъ турско иго, се разбиратъ твърдѣ добрѣ; затова азъ се страхувамъ че образуванието на тъй нареченната Источна Румелия, съгласно съ берлинския договоръ, ще се окаже на дѣло неисплънимо.“ Источната Румелия остана, както го виждаме отъ Берлинския договоръ, подъ непосрѣдственна политическа и военна власть на султана, върху условията на административна автономия, подъ управлението на единъ християнский генералъ-губернаторъ, назначаемъ отъ султана за 5 години, съ съгласието на великитѣ сили. Богато надарена отъ природата, Румелия съ едно население достигающе до 1 милионъ души, занимающа една территория отъ 751 квадратни географически мили, е била принесена въ жертва на дипломатическитѣ комбинации на западната Европа която направи отъ тази область игралище и гнѣздо на революционна пропаганда и агитации отъ всѣкакъвъ родъ. Англия се страхуваше тогава да отдаде въ ржцетѣ на българското княжество Пловдивъ, съединенъ презъ желѣзницата съ Босфора, и т. н. Освѣнъ това, европейскитѣ дипломати, вслѣдствие доста тъмни свѣдения за етнографическия съставъ на населението въ южна България, предполагаха че гръцкия елементъ значително преобладава въ нея, и се надѣваха, презъ антагонизма помежду българетѣ и гърцитѣ да възпрепятствуватъ на по-

нататъшното развитие на българетѣ покровителствуеми отъ Руссия. Тъй щото въ този случай симпатиитѣ и покровителството на Руссия струваха твърдѣ скѫпо на българетѣ. Европейскитѣ дипломати искаха да направятъ отъ Източна Румелия турский вилайетъ съ фиктивенъ съвѣтъ отъ мѣстни представители, безсиленъ предъ видъ на взаимно неприятелство и съперничество на живущитѣ тамъ народности. Англия не се съгласи даже да допустне щото автономната областъ да получи названието „южна България“, вслѣдствие на която я нарекоха съ несъотвѣтственното име „Източна Румелия. Нелесна задача очакваше европейската коммисия която се събра на [18]/30 Септемврий 1879. год. въ Цариградъ, за испълнение рѣшенията на конгресса относително Източната Румелия. Още въ първото засѣдание което стана въ Калидже, резиденция на великия везиръ Савфетъ-паша, на Босфора, русскитѣ представители, Полковникъ Шепелевъ, и князь Цертелевъ, заявиха че русското правителство ще счита задължителни за себе си само онѣзъ постановления на коммисията, относително бѫдящата организация на провинцията, които бѫдатъ одобрени отъ него. Българското население, въ цѣлъ редъ петиции, представени на международната коммисия, протестирало по най рѣшителенъ начинъ противъ обрѫщанието Източна Румелия въ единъ простъ турский пашалѫкъ. Не само мѫжьетѣ, но даже женитѣ, както напр. 800 вдовици отъ Карлово, се явиха предъ коммисията съ подобни протести. Въ това време неочакванно избухна възстанието на албанската лига, изостриха се недоразумѣнията помежду Гърция и Портата, по въпроса за поправление на границата предвидѣно отъ Берлинския договоръ, а вниманието на Австрия е било погълнато съ грижи за оккупацията на Босна и Херцеговина. Това значително помогна на румелийцитѣ. Отъ своя страна турскитѣ пратеници Асимъ-паша и Абро-Ефенди искаха да се въсползуватъ отъ тѣзи събития, за да подложатъ подъ тѣхния шумъ, на коммисията, извѣстния законъ за вилаетитѣ, украсенъ съ високи фрази, който дава на пашитѣ възможность да притѣсняватъ населението, да посягатъ на личноститѣ и на имуществото на християнитѣ, и който отдавно е припознатъ за негоденъ. Но европейскитѣ делегати: австрийския баронъ Каллай, английскитѣ: сиръ Друммондъ Волфъ и лордъ Донугморъ, германския фонъ-Брауншвейгъ, италиянския кавалеръ Вернони,

и французскитѣ: Рингъ и Кутули-Дорсе, отклониха този проектъ, чисто фиктивнитѣ гаранции на който, за мѣстното християнско население, бѣха вече добрѣ извѣстни въ Европа, и турското либерално шарлатанство което толкова време е прикривало истинското положение на работитѣ, сега никого вече не лъжеше. Баронъ Каллай, който играеше твърдѣ видна роля въ международната коммисия, по своитѣ извънредни способности, и по знанието на полуострова, представи на коммисията докладъ за основитѣ на предстоящата ней дѣятелность. Този докладъ е билъ приетъ като программа за дѣятелностьта на коммисията въ засѣданието й отъ 30 Октомв. (11 Ноемврий) въ Пловдивъ, тутакси слѣдъ пристигването й на мѣсто. Тази программа заслужва внимание. Тя показва че европейскитѣ делегати като пристигнаха на мѣсто, и се убѣдиха лично въ пастроението на българското население, което ягко стжпи на краката си, признаха за безцѣлно да поддържватъ турскитѣ делегати които продължаваха да препоржчватъ да сеземе за основа на бждащата организация на провинцията извѣстния законъ за вилаетитѣ, който се препоржчваше на вниманието на коммиссията и отъ берлинския договоръ. Въ своятъ докладъ, баронъ Каллай казваше че берлинския конгрессъ, рѣшенията на който сж задължителни, препоржчва закона за вилаетитѣ само за свѣдѣние, а не за ржководство, т. е. за неговото точно прилагание. Цѣлта и задачата на коммисията, по отношение къмъ изработванието на органическия уставъ, сж биле ясно опредѣлени отъ баронъ Каллай. Той трѣбва да даде на провинцията организация спорѣдъ образеца, и въ духътъ на либералнитѣ учрѣждения на западната Европа, като се съобразява, както съ мѣстнитѣ условия, тъй и съ исканията на съвременната цивилизация. Сжщевременно баронъ Каллай е писалъ на корреспондентина на единъ английский вѣстникъ: „добро административно устройство на Источната Румелия, и удовлетворение до извѣстна степенъ желанията на българетѣ, които искатъ извѣстна административна автономия, ще бжде най сериозна гаранция противъ толкова нежелателното съединение на автономната провинция съ Княжеството, и заедно съ това ще служи като доста практический даммъ противъ разливанието на славянството на полуострова. Съдържанието и характера на программата на барона Каллая ясно доказватъ че той отведнажъ

се запозна съ положението на работитѣ. Далекоглѣдния, унгарския дипломатъ тутакси разбра че не може да се върви противъ духътъ на времето. Противодѣйствието на стремленията на българский народъ къмъ самостоятелность, подиръ услугитѣ които му оказа Руссия, би показало на българетѣ че тѣ виждатъ въ представителитѣ на западната Европа свои неприятели. Баронъ Каллай бѣ единъ отъ първитѣ който разбра че Австро-Унгария трѣбва да се старае да заеме едно дружественно положение по отношение къмъ България, тъй като по този начинъ тя ще може въ бѫдѫщето най лесно да се бори съ интригитѣ на панславиститѣ. Обаче той употреби много трудове за да склони въ полза на подобна политика своитѣ великобритански коллеги. Съ това се объясняватъ онѣзъ разнорѣчия и спорове, за които свидѣтелствуватъ протоколитѣ на международната коммисия,—която е изработила органическия уставъ,—напечатани въ английската синя книга за 1879 год. Но най сетнѣ взглядоветѣ на хитрия и далекоглѣдния австрийский дипломатъ сѫ възтържествували и сѫ намѣрили рѣшителни защитници въ лицето на нѣкои представители на европейската пресса, както напр. въ лицето на талантливия, добрѣ запознатия съ Истокъ, французский публицистъ—пѫтешественникъ, Габриель Шармъ който,въ своята книга „Avenir de la Turquie“ почна да указва на това че националнитѣ стремления на българетѣ къмъ обединена България въ ловки рѫцѣ могатъ да се обърнатъ въ орѫдие противъ русската политика на Балканския полуостровъ и че европейскитѣ дипломати на Берлинския конгрессъ, като раскъсаха сан-стефанска България, направиха голѣма погрѣшка, защото въ сѫщность сѫ дѣйствували въ полза на Руссия. България казва Шармъ, въ този видъ както е излѣзла тя изъ подъ перото на графа Игнатиева въ сан-стефанския договоръ, по-скоро отъ колкото сега би била способна да стане препятствие за понататъшни сполуки на панславизма. Българското Княжество, продължава този публицистъ въ една отъ своитѣ статъи напечатани въ 1881 год., трайно и правилно организирано, би показало силно стремление къмъ самостоятеленъ животъ, и като не сѫ нуждае вече отъ помощта на Руссия, би се отказало рѣшително отъ всѣкакви комбинаци съ перспектива за поглѫщание неговата самостоятелность въ нѣдрата на громадната всероссийска империя. България въ сегашния

й видъ, неизбѣжно става най сгоденъ факторъ въ политическата игра на Руссия на Истокъ, като очаква само отъ нея съединението на раскъсаннитѣ си части, което Руссия щедро й обѣщава.

Берлинския конгрессъ възложи върху румелийската международна коммиссия двойна задача. Първо, тази коммисия трѣбваше въ единъ срокъ отъ 3 мѣсеца да опредѣли размѣра и характера на властьта на генералъ-губернатора на новата автономна областъ, сжщо да изработи закони за администативната, финансовата, и сждебната организация на Источната Румелия, и съ тази цѣль да състави органическия уставъ (конституцията) за новата автономна провинция. Второ, коммисията трѣбваше да приеме въ своитѣ ржцѣ отъ русското гражданско управление финанситѣ на областьта. Европейскитѣ делегати трѣбваше по необходимость да се заинтересуватъ съ финансовата страна на предстоящата тѣмъ дѣятелность, както сж се интересували съ това и на Берлинския конгрессъ представителитѣ на онѣзъ държави които трѣбваше да защищаватъ интереситѣ на европейскитѣ кредитори на Портата (Бонхолдеритѣ). Както е извѣстно, Високата Порта, приета на Парижския конгрессъ въ числото на европейскитѣ държави, побърза да заяви че тя не е чужда на идеитѣ на европейската цивилизация и прогрессъ, и почна широко да се ползува съ средствата на кредита. Въ царуванието на Абдулъ-Азисъ, този расточителенъ наслѣдникъ на предишния, строгия Османъ, турцитѣ почнаха усердно да взиматъ пари на заемъ въ Европа, при това на такива условия каквито имъ предлагаха ржководителитѣ на борсата, които изобщо не сж стѣсняваха съ представителя на падишаха. За това европейскитѣ банкиери и капиталисти искаха отъ дипломатитѣ колкото е възможно по солидна гаранция на своитѣ претензии, и се стараяха щото раскапванието на Портата, презъ отцѣпване разни нейни части, да не имъ донася ущербъ. Тъй като русската дипломация, въ лицето на нейния посланникъ въ Цариградъ, Г. Новиковъ, се исказа че тя нѣма нищо противъ употреблението румелийския данъкъ за исплащание дълга на турскитѣ бонхолдери, този въпросъ е билъ рѣшенъ въ тѣхна полза, и румелийската международна коммисия постанови да предаде финансиитѣ на автономната провинция въ ржцѣтѣ на Адолфъ Шмидтъ, финансовъ чиновникъ поканенъ

отъ нея съ тази цѣль отъ Цариградъ. Пѫтуванието на Шмидта за ревизиранието тамкашното ковчежничество предизвика цѣлъ инцидентъ. Г. Шмидтъ е билъ оскърбенъ отъ мѣстното население и за своя защита трѣбваше да иска военна помощь отъ генералъ-губернатора, Столыпинъ. Въ Английската синя книга за 1879 година ч. II стр. 863 е подробно описанъ този „женский бунтъ,“ тъй нареченъ защото сѫ буйствували преимущественно женитѣ, които, като уловиха тогавашния Сливненския полицмейстеръ, подпоручикъ Тепавский, съблекоха го голъ и тъй го пуснаха да се върне въ кѫщи. Въ Шмидта хвърляха камъни, и живота му се намираше въ голѣма опасность, но отъ Сливенъ пристигна дружина подъ командата на българина капитанъ Минковъ, който посетнѣ стана командиръ на Пловдивския учебенъ баталионъ, съставляющъ кадръ за румелийската пѣхота, кавалерия, артиллерия, и сапьори. Капитанъ Минковъ сполучи да потѫпче този бунтъ и да спаси по такъвъ начинъ живота на Шмидта. При всичкото нерасположение на българетѣ къмъ послѣдния, предъ видъ категорическитѣ предписания на берлинския договоръ, Шмидтъ получи въ рѫцѣтѣ финансовото управление на Источната Румелия. Въ Мартъ 1879 година международната коммисия се върна въ Цариградъ за да представи своята работа на утверждението на султана. На 19 Априлъ 1879 год, съ султанский фирманъ, органическия уставъ на Источната Румелия е билъ утвърденъ, получи законна сила, и е билъ туренъ въ дѣйствие. Слѣдъ това Високата Порта, по съглашение съ великитѣ сили, назначи за генералъ-губернаторъ на Источната Румелия Алеко-Паша Богориди. Основитѣ за организацията на автономната провинция бѣха слѣдующитѣ: на всичкитѣ румелийски граждани сѫ биле дадени доста широки политически права, както напр.: неприкосновенность на личностьта, на жилището, и на корреспонденцията, свобода на печата, на митингитѣ и на правото за подавание прошения, и т. н. Народното представителство е било организирано въ сѫщия духъ; органическия уставъ опредѣли задължителенъ, както за избирателитѣ, тъй и за избираемитѣ, имущественъ цензъ, но заедно съ това той допусна такива широки исключения въ полза на тъй наречснитѣ свободни профессии, щото този цензъ нѣмаше никакво сериозно значение. Особенностьта на органическия уставъ се заключаваше въ доста неопредѣленното

положение на испълнителната власть и нейното отношение къмъ народното представителство на провинцията. Ако тази неопредѣленность се хвърляше въ очи още при първото прочитание на устава, то тя още поясно се показа на практиката, благодарение на оффициалния, доста тенденциозенъ, преводъ на устава, който очевидно преслѣдваше и систематически прокарваше принципътъ на ограничение пълномощията на генералъ-губернатора въ полза на народното представителство, т. е. на органитѣ му — областното събрание и постоянния коммитетъ. Тази неопредѣленность на взаимнитѣ отношения на главнитѣ органи на властьта въ Източната Румелия, е била допусната отъ съставителитѣ на органическия уставъ отчасти съзнателно. Тъй като се предвиждаше че на чело на испълнителната власть ще се тури единъ турский паша, то въ сила на политически съображения, било желателно да се ограничатъ до колкото е възможно пълномощията му. Европейската дипломация, по разни съображения, се мжчеше да бжде любезна съ Портата, и за това не искаше открито да ограничи правата на представителя на султана въ Румелия, отъ друга страна тя се страхуваше да раздухва още повече и безъ това възбуденнитѣ умове и страсти въ провинцията. Вслѣдствие това органическия уставъ на Източната Румелия представлява редъ колебания и недовършенность въ всичкитѣ онѣзъ случаи когато работата се касае до разграничение предѣлитѣ на компетентностьта помежду органитѣ на испълнителната власть, т. е. генералъ-губернатора, и народното представителство. Генералъ-губернатора, въ качество на главенъ управитель на провинцията е билъ натоваренъ съ: 1) висшата испълнителна власть; 2) право да участвува въ изработване и издаване провинциални закони за Източната Румелия, заедно съ събранието на нейнитѣ представители, и 3) правото за издаване, по съглашение съ постояния комитетъ, административни постановления. Освѣнъ това нему е било дадено главното разпореждание съ милицията и жандармерията на автономната провинция, както и назначението на субалтернъ-офицери, а щабъ-офицеритѣ се назначаваха отъ самия султанъ. Най сетнѣ на генералъ-губернатора е било дадено право, подъ неговата лична отговорность, да вика оттомански войски въ Източна Румелия, ако се яви нужда въ това за защита провинцията отъ вътрешна или външна опас-

ность. Колкото се касае до организацията на сѫдилищата и администрацията, то тѣ сѫ биле копирани, първитѣ отъ австрийския образецъ, а втората отъ французския. Като слѣдваше предписанията на своитѣ правителства да свърши изработването на устава къмъ началото на мѣсяцъ Априлий, предъ видъ на това че е било окончателно рѣшено да стане презъ Май испразднюването на русскитѣ войски отъ България, международната коммиссия много бързаше и за това ней не ѝ оставаше време за всестранно изучване много въпроси, особно второстепенни. Съставена по този начинъ, набързо, организацията на сѫда и на администрацията на Источната Румелия, твърдѣ малко гармонираше съ условията на историческото развитие на провинцията, на народния битъ, складъ на характера, и потребноститѣ на българския народъ. За неголѣмата, и сравнително малко населена Источна Румелия е била създадена цѣла система отъ сложни и скѫпи учреждения, поголѣмата часть на които не е била предизвикана отъ истинскитѣ нужди да населението. Дълбоко невѣжественната и жадна за пари бюрокрация въ нѣщо повече отъ 6 години изсмучи всичкитѣ сокове на щедро надарената отъ природата провинция и тъй да се каже изъяде Источната Румелия. Тази пъстра, либерална на книга, но нестройна и твърдѣ искуственна на практика, организация, твърдѣ скѫпо струвающа на населението, представляваше единъ видъ опереточно царство; финансовото и економическото положение на областьта бѣше такова че спасение отъ общо разорение на народа, печалбата на когото се поглѫщаше отъ съдържанието на никому непотребната бюрокрация, можеше да се очаква само отъ съединението съ княжеството. Въ това именно, т. е. въ финансовата страна на установенния въ Источната Румелия режимъ, се заключаваше главната опасность на положението и непрестанното стремление на населението къмъ съединение. Въ скоро време Источната Румелия е била принудена да прибѣгне къмъ заемъ, който се правеше и въ София. Послѣдното обстоятелство ясно показваше на населението че финансиитѣ на българското княжество се намиратъ въ подобро положение отъ колкото онѣзъ на провинцията. Паричния курсъ бѣше убийственъ за производителитѣ. Напр. наполеона по казиония курсъ се приемаше за 110 гроша, а на пазаря цѣната му бѣше 140 и 142 гроша, тъй щото

селянина като продаваше своитѣ произведения получаваше за тѣхъ дѣйствителната стойность на паритѣ, а когато му трѣбваше да плаща тежкитѣ даждия, той губеше на всѣкий наполеонъ 40 или 42 гроша, т. е. приблизително половина наполеонъ, а данъцитѣ се взимаха въ злато, или по златенъ курсъ. Населението особно негодуваше противъ строгитѣ митници турени между Източната Румелия и България, вслѣдствие на което много страдаше размѣняванието на произведенията. То бѣше много живо въ турско време когато нѣмаше никакви митници, и населението намираше че при автопомията настѫпиха лоши времена, отъ колкото въ турско. Онзи който е знаялъ положението на работитѣ въ Източната Румелия може да се чуди само че нейното съединение съ България не е станало по рано отъ 1885 г. Най оргиналното учреждение бѣше постоянния комитетъ, който играеше видна роля въ провинцията. Безъ да изброявамъ всичкитѣ атрибути и компетенции на този коммитетъ, които и въ органическия уставъ сѫ изложени доста неясно, трѣбва да забѣлѣжа за характеристиката на това учреждение че то имаше за задача постоянно и тщателно да наблюдава за политиката и разпорежданията на генералъ — губернатора, отъ страна на народното представителство, въ качество нѣщо като делегатъ при особата на главния началникъ на провинцията. Тази задача се испълняваше отъ постоянния комитетъ съ особно усердие. Той бѣше съставенъ отъ 10 дѣйствителни членове, избираеми всѣка година отъ провинциалното, народно, събрание изъ помежду депутатитѣ; освѣнъ това, имаше още 3 запасни, предназначени за замѣстване на отсѫтствующитѣ по която и да е причина членове, за да остава комитета винаги въ пъленъ съставъ. Членоветѣ на комитета се събираха презъ записки, при което всѣкой депутатъ можеше да пише самъ 6 имена или фамилии, на длъжность на 10 члена, тъй щото болшинството на събранието можеше да прокара въ комитета само 6 души отъ своята партия, като остави 4 мѣста на представителитѣ на меншинството. Постоянния комитетъ, въ качеството си на делегатъ на събранието, имаше право да контролира цѣлото дѣлопроизводство, всичкитѣ учреждения на провинцията, право да възбужда обвинения и преслѣдвания предъ провинциалното събрание противъ всичкитѣ, безъ исключение, длъжности лица въ Източна Ру-

мелия въ случай на нарушение отъ тѣхната страна интереситѣ на провинцията. Освѣнъ това, за предварително заключение на комитета, се представляваха всичкитѣ законопроекти, съставляеми отъ директоритѣ на провинцията (които замѣстваха министритѣ). Тѣзи законопроекти се внасяха слѣдъ това на разглѣждание на провинциалното събрание, при доклада на комитета за тѣхното значение и цѣлесъобразность. Сѫщо такова участие е вземалъ постоянния комитетъ и въ обсѫждание проекта на бюджета, който преди разглѣжданието му отъ събранието, сѫ е внасялъ на заключението на комитета и постѫпвалъ въ събранието сѫщо при негово заключение. Но най важното право на постоянния комитетъ, въ практическо отношение, се заключаваше въ разрѣшение на допълнителни кредити по бюджета и въ краткосрочни займове, предизвикани отъ нуждитѣ на румелийското ковчежничество. Спорѣдъ финансовата система която бѣше въ сила, т. е. тъй нареченната десятина, данъцитѣ се взимаха въ натура, за това приходитѣ на областьта постѫпваха въ распорежданието на администрацията въ видъ на продукти, обрѫщанието на които въ пари изискваше извѣстно време. Тази операция се произвеждаше презъ отдавание десятината на откупъ на различни аферисти и разбира се събиранието паритѣ отъ тѣхъ много се забавяше, тъй щото къмъ началото на пролѣтьта румелийската парична касса оставаше обикновенно праздна, являваше се мѫчнотия за исплащание текущитѣ смѣтки и даже заплатитѣ на чиновницитѣ. Тъй щото допълнението на кассата презъ краткороченъ заемъ, всѣка пролѣтъ, съ являваше като най належащъ въпросъ за цѣлия служебенъ персоналъ на Источната Румелия, отъ генералъ — губернатора до послѣдния чиновникъ, и постоянния комитетъ, съ силата на своето право да разрѣшава займове, ползуваше се отъ него за да държи въ рѫцетѣ си както главния началникъ на провиницията, тъй и директоритѣ. Важната роля на постоянния комитетъ се заключаваше още въ слѣдующето: съгласно органическия уставъ султана се ползуваше съ безконтролно право да налага своето veto на всичкитѣ законодателни постановления на провинциалното събрание, които се пращаха на негово утвърждение, тъй като султана, въ качество сюзеренъ на провинцията, запази за себе си правата на върховна властъ, между друго санкцията на

новитѣ закони, т. е. тѣхното одобрение, или неодобрение. За да се ослабятъ, до колкото е възможно, неблагоприятнитѣ послѣдствия отъ подобно право на Портата, съ което, както това лесно се предвиждаше, щѣха широко да се ползуватъ съвѣтницитѣ на султана, съставителитѣ на устава изнамѣриха знаменития 55 членъ за административни постановления. Този членъ даваше, между друго, право на генералъ — губернатора на провинцията, въ съгласие съ постоянния комитетъ да издава административни задължителни постановления, които имаха сила на законъ. Свойството и характера на тѣзи административни постановления които можаха да замѣстятъ санкционируемитѣ отъ султана закони, бѣха редактирани въ толкова общи и еластични изражения, щото при що годѣ свободно тълкувание, подъ този етикетъ можаха безъ затруднение да се прокаратъ всичкитѣ онѣзъ закони въ които се нуждаеше провинцията, като забикаляха по такъвъ начинъ стѣснителното съгласие на Портата за тѣхното издавание. За това се изискваше само съглашението и задружното дѣйствие на генералъ — губернатора и на постоянния комитетъ.

На чело на висшата администрация на областьта стояха 6 директора (нѣщо като министри): 1) на вътрешнитѣ работи, който носеше названието генераленъ секретарь на Източна Румелия и замѣстваше генералъ — губернатора въ времето на отсѫтствието му; 2) на финанситѣ; 3) на общественнитѣ сгради и пѫтища за съобщенията; 4) народно просвѣщение; 5) правосѫдие; и 6) началникъ на милицията която е била организирана въ съставъ на 12 пѣши дружини, единъ учебенъ баталионъ, въ съставъ на който влизаха, освѣнъ пѣхотни кадри, една сапьорна рота, единъ ескадронъ кавалерия и една половинъ батарея отъ полска пѣша артилерия.. Всѣка една дружина въ пъленъ съставъ състоеше отъ 4 роти по 250 души всѣка, т. е. отъ хиляда души, при всичко че въ органическия уставъ сѫ биле направени ограничения противъ образуванието дружини въ пъленъ съставъ.

Въ Априлъ 1879 год. органическия уставъ, съ одобрението на европейскитѣ кабинети, е билъ представенъ на утвърждение на Високата Порта, и на 14/26 Априлъ, излѣзе султанския фирманъ, който даваше на този уставъ сила на законъ. Едновременно съ издаванието на този фирманъ, султана, въ съгласие съ великитѣ сили, назначи Алеко-Паша,

бившия посланникъ на Портата въ Виена, за генералъ-губернаторъ на Источна Румелия. Франция и Австро-Унгария поддържаха за този постъ кандидатурата на Рустемъ-Паша, гъркъ по происхождение, и католикъ по вѣра, но руското влияние въ полза на Алеко-паша, когото покжсно русскитѣ консули преслѣдваха, този пжть побѣди. Единъ австрийский публицистъ и бившъ началникъ на канцелярията на графа Бейста, Г. Юлиянъ Клачко, като посѣти въ 1881 г. Източната Румелия, и се запозна съ нейнитѣ учреждения, забѣлѣжи че Алеко-паша благодарение на постоянния комитетъ е ограниченъ въ своята власть повече отъ всичкитѣ конституционни държавни глави въ Европа — „ce pauvre Aleco-Pascha evidemment né gouverne pas et il n'a même pas la consolation de régner" (бѣдния Алеко-паша очевидно не управлява, и той нѣма поне утѣшението да царува) казваше той. Пристигването на Алеко-паша е било придружено съ нѣкои комически епизоди, както напр. онзи за феса, който нагледно показваше какъ искуственъ е новосъзданения редъ. Интересно е происшествието съ феса. Българската интелигенция твърдѣ нетърпѣливо очакваше дохаждането на генералъ-губернатора. Тя особно любопитствуваше да знае въ какъвъ костюмъ ще се яви той предъ населението на автономната область. Шапката на управителя на провинцията получи въ очитѣ на българскитѣ политици значение на държавенъ и народенъ въпросъ. Турский фесъ на главата на Алеко-паша можеше да възбуди политическитѣ страсти и да предизвика сериозно вълнение средъ българското население, за което е било съобщено на новия генералъ-губернаторъ. Но отъ друга страна, да хвърли феса-емблема на турското чиновничество и да тури на главата си българский калпакъ бѣше рискувано, защото турцитѣ биха счели това за явно оскърбление и посягателство на сепаратизмъ. При това Алеко-паша, който отиваше за Пловдивъ по румелийската желѣзница трѣбваше да минава презъ Одринъ, гдѣто го очакваше парадно посрѣщание отъ страна на турския гарнизонъ и на командира на корпуса Реуфъ-паша. На този парадъ феса бѣше задължителенъ за него, толкова повече че и самия парадъ е билъ мотивиранъ съ желанието на Високата Порта да покаже на всичкитѣ че новия управитель на Източната Румелия е турский високъ чиновникъ, довѣренно лице на султана, и за това отсжтствието на феса

можеше отведнѫжъ да предизвика конфликтъ. Тъй щото въ Одринъ, при тържественното посрѣщание, Алеко-паша се яви съ фесъ, за което тутакси е било телеграфирано въ Цариградъ и Пловдивъ, гдѣто българската интелигенция страшно е възнегодувала заради това противъ новия си генералъ-губернаторъ. На границата на провинцията Алеко-паша е билъ причаканъ отъ български депутации които му казаха тутакси че неговото появявание въ Пловдивъ съ фесъ на главата може да предизвика революция, и че ако той не си промѣни украшението на главата, т. е. не хвърли феса, то тѣ не отговарятъ даже за личната му безопасность. Алеко-паша се оплашилъ, но него го отърва отъ бѣлята предпазливата му сѫпруга гъркиня, която извади отъ пѫтния си саквояжъ единъ българский калпакъ, съ който на главата той и влѣзе въ своята резиденция, за голѣмо удоволствие на българетѣ. Алеко-паша въ време на своето управление често е билъ принуденъ да промѣнява турский фесъ на българский калпакъ, и наопаки, т. е. да лавира помежду исканията на Портата и народнитѣ стремления на българетѣ, и трѣбва да кажемъ че Алеко-паша го е правилъ това доста искусно и ловко, но неочакванно [illegible] на русски подводни камъни, които сѫсипаха румелийската [illegible]

Да [illegible] характеристиката на българетѣ.

Тѣ сѫ [illegible] и трудолюбивъ народъ. Колкото сѫ касае [illegible] индустрията, [illegible] остави далечъ задъ себе си [illegible] си други [illegible] на Балканския полуостровъ. [illegible] свой занаятъ [illegible] та, ножове [illegible] работятъ [illegible] всичкитѣ [illegible] Костур и Варна [illegible] ка година [illegible] за печалба [illegible] челенкитѣ [illegible] Това тр[illegible] ция и автон[illegible] паднитѣ [illegible] гария. [illegible] цивилизован[illegible] и не[illegible]

цитѣ. Въ българския селянинъ вие ще срѣщнете трезвенъ-, при всичко че почти всѣкий, тамъ гдѣто това го позволява мѣстностьта и климата, си има свое лозе,-любезенъ, подвиженъ, и любознателенъ човѣкъ. Той се интересува отъ всичко; въ селата вие ще намѣрите вѣстници, които се четѫтъ отъ грамотнитѣ на своитѣ неграмотни съселяне; послѣднитѣ охотно пращатъ своитѣ дѣца въ училището. Училищата, а сетнѣ вече църквитѣ, сѫ най величественнитѣ и най добритѣ здания въ селото, и селянина жертвува съ удоволствие пари за тѣхното устройство и поддържание. Въ училището българина доста лесно разбира и си усвоява всичко което му преподаватъ. Въ лицето му обикновенно се изражава източна хитрость. Умѣренностьта и економията на българина сѫ пословични, за съжалѣние тя често се обрѫща на скъперничество. Неговата любовъ къмъ фамилията е трогателна, и той е готовъ да жертвува послѣдното за дѣцата си. Той не се спира даже предъ дългъ, или предъ продавание на имуществото си, лозята, нивята, за да даде добро образование на дѣцата си. За съжалѣние у българетѣ за сега още нѣма никакво домашно въспитание, съ което се обяснява туй обстоятелство че дѣцата се мѣсятъ въ такива работи които съвсѣмъ не сѫ за тѣхъ, напр. че Д. Цанковъ тъй лесно е можалъ да употреби дѣца отъ народни училища за улични политически демонстрации, а сѫщо и факта на постоянното повтаряние на ученически бунтове въ гимназиитѣ противъ учителитѣ, понѣкога съ партизанский, или политический оттѣнъкъ. Българетѣ обичатъ природата, интересуватъ се съ нейнитѣ явления. Презъ лѣтото всѣкий се старае да бѫде колкото е възможно повече на чистъ въздухъ, въ полето, или изъ лозята. Даже и гражданетѣ, щомъ обстоятелствата имъ позволяватъ, за цѣлъ день отиватъ съ своитѣ семейства въ гората, или живѣятъ по цѣли мѣсяци изъ Балканскитѣ манастири, и т. н. За патриотизма на българетѣ нѣма нужда много да се говори. Ако петстотинъ годишното робство не го е убило, то сега ние виждаме негови най неопровержими доказателства. Когато сърбитѣ нападнаха българетѣ трѣбваше да се види какъ българския селянинъ жертвуваше всичко за отечеството си. Който можеше, отиваше самъ, съ пушка на рамо, да защищава огнището си противъ коварния си съсѣдъ — неприятель, който нахлу въ земята му мълчишката и неочакванно. Другитѣ

даваха жито, ячимъкъ и др. продукти за войската, а женитѣ платно, сукно и т. н. Бащитѣ, като отиваха въ доброволчески чети, водяха съ себе си и синоветѣ, почти дѣца. Търговията е най любимото занятие на българетѣ, и тѣхната способность и предприимчивость въ туй отношение сѫ просто удивителни. Търговеца заема твърдѣ почтено мѣсто въ обществото, както и еснафина. Българетѣ въ массата сѫ твърдѣ нравственни, и ако разврата сѫ е докосналъ до погорнитѣ классове, преимущественно до чиновничеството, то простото население сѫ държи строго за старината и енергично се пази отъ тази язва. При всичко това трѣбва да се каже че селянетѣ, както и гражданетѣ обичатъ развлечение, и селското хоро, при своята живость, сѫщо тъй весели участницитѣ му, както и клубоветѣ изъ градоветѣ. Своята храбрость българетѣ сѫ доказали при Шипка и Сливница. По характера си българина е демократъ; той съ ирония, даже съ препебрежение се отнася къмъ опитванието на нѣкои господа отъ висшето чиновничество да подражаватъ на аристократическитѣ привички на запада. На богаташитѣ той глѣда като на „чорбаджии“ отъ старото, турско, време. Съ малки исключения българетѣ-селяне иматъ своя земя, която се намира въ такова изобилие неразработена, щото всѣкий желающий не може да срѣщне недостатъкъ въ нея. Въ България нѣма пролетариатъ и нѣма почва за създавание подобенъ. Обикновенно българетѣ казватъ че въ тѣхната прекрасна страна само онзи остава гладенъ който не иска да яде. Изобщо достатъчностьта на населението е такава че мѫчно се намиратъ слуги даже и за висока цѣна, а ако нѣкой отива да служи, то той никакъ не си цѣни мѣстото, тъй като знае че нѣма да остане гладенъ. Земледѣлието и скотоводството сѫ най важнитѣ занятия на селското население. У младежитѣ, които се учатъ, забѣлѣзва се особна способность къмъ изучвание на чуждитѣ язици, архитектурата, техническитѣ предмети, индустрията, и търговията. Трѣбва само да се сѫжалѣва това, че младежитѣ които се учатъ въ странство, често се врѫщатъ въ кѫщи съ голѣмъ запасъ самомнѣние, но безъ сериозни познания. Всичко това произлиза пакъ отъ недостатъкъ на домашно въспитание.

Никѫдѣ на Истокъ жената не сѫ ползува съ такъвъ почитъ като въ България, и българката напълно е заслу-

жила това. Скромна, трудолюбива, и нравственна, тя замѣства мжжътъ си въ всичко, ако той отива презъ границата за печалба. Вие ще я видите и въ полето съ оралото, и работяща на шоссето, съ една дума на най тежкитѣ мжжски работи. Като отива да работи на полето, или на пазаръ, тя често си носи въ ржката фурката и пряде по пжтя, за да не си губи време напраздно. Тя е добра, економна домакиня, тъй щото селянина нищо не купува за своята селска покжщнина: тя му тжче, както за себе си и за дѣцата, сукно, платно, килими, приготовлява за зимно време разни припаси, тя е весела, лесно се запознава, не е срамежлива безъ нужда, обича да пѣе. Ржкодѣлието на българскитѣ жени, което се отличава съ тънкость, оригиналность и изящество на рисунката, както напр. шивици, разни възглавници, покривки, и т. н. се търсятъ и купуватъ отъ чужденцитѣ. Тукъ трѣбва да спомѣнемъ за превосходнитѣ килими, които се отличаватъ съ оригиналность, трайность, и мегкость. Но въ висшитѣ чиновнически кржгове започва да прониква отровата на лошо разбранната цивилизация, която обръща мжжьетѣ и женитѣ, изобщо цѣлото семейство въ една каррикатура. Трѣбва да се надѣваме че здравия смисълъ и практическия умъ на българина ще му отвори на време очитѣ върху печалнитѣ послѣдствия на вънтната, модната, подражателность на западния животъ, и ще го върне къмъ неговата самобитность, подобрена отъ истинската, вжтрешна цивилизация, на просвѣтенното человѣчество.

Ние до сега сме говорили за добритѣ качества на българина, но разбира се, както всѣкий човѣкъ отдѣлно, тъй и всѣка нация, не може да бжде безъ недостатъци. У българетѣ главния недостатъкъ е завистьта, която влече слѣдъ себе си понѣкога несимпатични постжпки. Това чувство е историческо наслѣдство отъ турското иго. Българина въ течение на петстотинъ години, е сидѣлъ и чувствувалъ че той несправедливо е лишенъ отъ всичко онова, съ което свободно се наслаждаватъ притѣснителитѣ му. Друго едно несимпатично наслѣдство сж получили българетѣ, сждбата на които е претърпѣвала такива тежки преврати, отъ византийцитѣ—това е неискренность и недовѣрчивость т. е. подозрителность и скритность. Той щото въ българския народенъ животъ вие нѣма да срѣщнете Кастори и Полукси, нето Филимони и Бавкиди. Колкото

и да ти бѫде близъкъ приятель българина, той никога нѣма да ти открие напълно сърдцето си, и винаги държи въ пазвата си единъ камъкъ, за всѣкий случай. Българина никога не говори за своитѣ работи даже съ жена си, като се страхува щото тя да не разсказва на всѣкждѣ, и до смъртьта на мѫжътъ си, жената, въ повечето случаи, не знае—ще остане ли тя съ дѣцата си богата, или сиромахкиня. Упоритостьта на българетѣ е удивителна. Турцитѣ въ течение на 500 год. не можаха да ги промѣнятъ въ това отношение, сѫщото ние видѣхме и съ русситѣ въ България. Колкото понесправедливи сж биле къмъ тѣхъ русскитѣ агенти, толкова поупорито имъ противодѣйствували българетѣ. Всѣко насилие предизвиква у българина упорито противодѣйствие.

Много пѫтя азъ съмъ чувалъ да се обвиняватъ българетѣ въ неблагодарность, особно по отношение къмъ Руссия, но азъ, като съмъ билъ свидѣтель на всичко което тѣ сж преживѣли слѣдъ освобождението си, не намирамъ това обвинение за справедливо. Никой отъ българетѣ не отрича заслугитѣ на Руссия въ послѣдната—русско-турска война, безъ да се касае до въпроса: да—ли е била предприета тя само за освобождение на България, или е имало предъ видъ и други политически интересси на Руссия. Напротивъ, името на Царя—Освободителя, Александръ II, се произнася съ благоговѣние отъ всѣкий българинъ, и признателностьта къмъ него неще съмнѣние ще се предава отъ родъ въ родъ. Сѫщо тъй българетѣ сж признателни и къмъ братския русский народъ за неговата помощь въ дѣлото на освобождението. Можете да обиколите цѣла България, отъ единия й край до другия, вие никога нѣма да чуете лоша дума по адресса на русския народъ, услугитѣ на когото искренно се оцѣняватъ, и никога нѣма да се забравятъ. Но би било чудно да се иска отъ българетѣ да цѣлуватъ тѣ оназъ ржка която ги бие. Имената на Хитрово, Іонинъ, генералъ Соболевъ, Кояндеръ, Кантакузенъ, братия Каулбарсъ, и много други, винаги ще бждатъ ненавистни за тѣхъ, тъй като не е имало пакость която тѣ да не сж направили на българетѣ, не е имало зло което да не сж имъ навлекли, не е имало помии, които да не излѣятъ тѣ на главата на българетѣ. Трѣбва само да се чудимъ на търпѣнието на българетѣ, които тъй дълго сж пренасяли всичко това. Руссия дължеше своитѣ лоши отношения къмъ Бълга-

рия исключително на своитѣ безчестни и неспособни агенти които сж я скарали съ освободенния народъ, а съвсѣмъ не на неблагодарностьта на българетѣ. Турцитѣ иматъ единъ анекдотъ, който много прилича на дадения случай: единъ богатъ турчинъ отишелъ на пазаря да купува месо, и тъй като нѣмало кой да го носи, той викна единъ бѣденъ циганинъ, и му далъ да носи месото, въ награда за което му купи и даде единъ дробъ, който на Истокъ нѣма почти никаква цѣнность. По пжтя къмъ кжщата си, турчина се спиралъ въ разни дюгени, и съ разни приятели, показвалъ на всичкитѣ циганина и дробж, и расправялъ имъ за своята добрина и великодушие. По този начинъ мина толкова време щото циганина би можалъ да спечели въ десеть пжтя повече отъ колкото е струвалъ дробж. Най сетнѣ на циганина му дотегнали униженията на които турчина го излагаше на всѣка стжпка, като прославляваше своята добрина и милостьта си къмъ сиромаха. Въ една отъ подобни срѣщи съ приятели и повтаряния хвалбитѣ на турчина съ своето милосердие, циганина неочакванно го ударилъ по лицето съ дробж, който захвърлилъ съ думитѣ: „Не искамъ нито дробж нито милостьта ти.“ Нѣма съмнѣние че турчина е считалъ циганина за неблагодаренъ.

И българетѣ иматъ да взематъ единъ старъ дългъ отъ Руссия, но тѣ никога не го споменуватъ. Русситѣ дължатъ на българетѣ своята писменность, слѣдователно славянската си грамотность и просвѣщение която сж получили отъ славянскитѣ първоучители, българетѣ, Кирилъ и Методий, съставителитѣ и изобрѣтателитѣ на славянската азбука. Кирилъ по тази азбука е превелъ на славянский язикъ Библията, новия завѣтъ и богослужебнитѣ книги, въ началото на IX вѣкъ, които, заедно съ писменнитѣ знакове, предалъ на русситѣ. Тѣ послужиха за основание на славянското православно вѣроучение, за образецъ на языка, и за источникъ на образованието.

ГЛАВА II.

Пристигването на Княза Александра въ София. Първото българското министерство подъ председателството на Бурмова (консервативно) и неговата дѣятелность. Отношенията на партиитѣ помежду тѣхъ. Софийския дворецъ и живота въ него. Свитата на Княза Александра. Дасыдовъ, Шепелевъ и Паренсовъ. Първото Народно Събрание и неговото распущание. Министерството на епископа Климентъ. Пѫтуванието на Княза Александра въ Петербургъ за 25 годишния юбилей на Императора Александръ II. Нови избори и второто Народно Събрание. Либералното министерство на Д. Цанковъ, Каравеловъ и Славейковъ. Кумани, Утинъ и желѣзнопѫтна болѣсть. Дунавската коммиссия. Въвеждането въ заблуждение Княза Александра. Териториална войска (опълчението).



Пѫтуванието до София отъ Търново на Княза Александра приличаше на едно триумфално шествие. Старъ и младъ, жени и дѣца, еднакво искаха да видятъ своятъ първъ князь, и отъ всичко сърдце да му викнатъ „добрѣ дошелъ!" Въ София княза Александра го очакваше цѣлъ редъ тържественни посрѣщания. При влизанието въ София се издаваше триумфална порта съ надписъ „добрѣ дошелъ славний княже," а на другата страна имаше надписано: „дързай княже, народа е съ тебе!" При тази порта князь Александръ е билъ посрѣщнатъ отъ софийския губернаторъ, българина Бурмовъ, отъ менъ, който бѣхъ назначенъ отъ страна на русското гражданско управление, и отъ комендантина на града, майоръ Челяевъ. Столичния кметъ поднесе на сребърно изящно блюдо хлѣбъ и солъ. Голѣма една тълпа привѣтствува княза съ голѣмъ ентузиазмъ. Тукъ депутациитѣ поднесоха нѣколко адресси отъ общинитѣ на разни народности, пайтона му е билъ напълненъ съ букети отъ цвѣтя, ученици пѣяха народния гимнъ „Шуми Марица," хвърляха цвѣтя, съ които обсипахѫ пѫтя на княза. Българетѣ бѣха въ възторгъ отъ своятъ първъ князь.

Неговата младость, хубава външность, красота и весела привѣтливость, въсхитиха всичкитѣ, и отъ веднажъ му привлекоха сърдцата на новитѣ му подданници. Цѣлото околно население, даже отъ отдалеченнитѣ мѣстности, се събра въ столицата, за да види господаря си. При вратата на двореца княза е билъ посрѣщнатъ отъ русскитѣ министри на гражданското управление, на чело съ генералъ майоръ Грессеръ. Овациитѣ, празднествата и всевъзможни изражения на народния ентузиазмъ сѫ се продължавали и слѣдующитѣ дни подиръ пристигванието на княза. Това сѫ биле дни на обща радость и най свѣтли надежди за бѫдѫщето. Но и въ тѣзи щастливи минути, черния вранъ, въ лицето на Драгана Цанкова, сѫ е опитвалъ да грака, слѣдъ като не сполучи да попадне въ състава на първото министерство,—че младия, много шикаренъ князь, може да струва скѫпо на страната, че тя би могла да си намѣри и по-ефтинъ князь (съ това той натякваше очевидно на княза Дондукова), но българетѣ тогава му запушваха енергично устата, като посрѣщаха подобни разговори съвсѣмъ не приятелски. На такива протести Д. Цанковъ, съ свойственната нему двуличность, обикновенно отговаряше че той никакъ не е противъ княза, че той може да е добъръ, но той, Цанковъ, не го познава още.

Селянетѣ даже отъ Источната Румелия дохождаха да видятъ „князьтъ си!“ Единъ старецъ отъ Казанлъкъ, като срѣщна княза Александра на улицата, спрѣ го съ изражения на наивната си симпатия, като казваше че българското му сърдце се разигра отъ радость щомъ видѣ княза „такъвъ ми си младъ, юнакъ, хубавъ, не като нашия стария паша (т. е. Алеко-паша),“ каза той съ любовь. Това, безцеремонно, отъ душа съчувствие, е било поскѫпо, отъ колкото всѣкакви официални факелцуги, овации, и т. н. По праздницитѣ и веселбитѣ се минаха, както минава всичко на свѣта. Трѣбваше да се мисли и да се грижи за организацията на управлението.

Преди да почнемъ обаче да говоримъ за това, ще кажемъ нѣколко думи за новата столица на младия князь—София. Историческото право да бѫде столица принадлежеше, нѣма съмнѣние, на Търново, стара столица на Българскитѣ Царье, Асеновци. Българетѣ бѣха за този градъ, който се отличава съ своята живописность, и благоприятни климати-

чески условия. При това този градъ се намира въ самия центръ на княжеството. Но князь Дондуковъ, който расчитваше да бжде българский господарь, не бѣше сантименталенъ човѣкъ. Той глѣдаше на своята предполагаема столица съвсѣмъ отъ друга точка, и слѣдъ подписването на берлинския договоръ, отиде отъ Пловдивъ не въ старата столица на българскитѣ царье—Търново, а въ София, кждѣто премѣсти и своето централно управление. София е расположена въ етнографическия центръ на българския народъ, между планини. Климатическитѣ и физическитѣ условия на този градъ не сж особно благоприятни. Рѣзки прескачания на температурата отъ силна горѣщина къмъ твърдѣ чувствителенъ студъ; студена зима; чести и рѣзки промѣнявания на температурата презъ денонощието, правятъ софийския климатъ вредителенъ за здравието. Освѣнъ това София е подвержена на землетрясения. Има любопитни наблюдения надъ Софийския климатъ направени отъ французский ученъ метеорологъ Thonard. Тъй щото този градъ е ималъ малко благоприятни условия за да бжде избранъ за българска столица. Освѣнъ това въ 1879 година изглѣда на града представляваше много печална картина. Той нѣмаше нето удобни здания, нето прави и чисти улици, и бѣше нищо друго освѣнъ единъ обикновенъ, малъкъ, мрьсенъ турский градъ. Но въ полза на София говориха други съображения—военни и политически. Като правяха отъ София столица на княжеството, България и нейния князь, заемаха твърдѣ удобенъ постъ за наблюдение течението на работитѣ въ съсѣдната Македония, върху която се обржщаха несъмнѣнно очитѣ на политицитѣ на бждящето, като на предметъ за споръ помежду балканскитѣ държави. София като столица на княжеството трѣбваше да служи за изражение на твърдото рѣшение на българското правителство да прегради стремленията на сърбитѣ къмъ расширочавание територията си въ това направление. Освѣнъ това, като правеше отъ София центръ на управлението и резиденция на князя, българското правителство тържественно заявяваше съ това, че то ще слѣдва неуклонно политиката на съединението, и ще счита Източна Румелия за неотъемлима часть отъ княжеството. Като имаше София за столица, българското княжество винаги е било готово да прескочи румелийскитѣ пограничпи постове. Князь Александръ тутакси разбра и оцѣни значението на своята

нова резиденция, и отъ първитѣ още стѫпки на своята политическа дѣятелность показа желание да слѣдва русскитѣ указания въ тази работа и сериозно да служи на съединението на двѣтѣ Българии. Той много пѫти, и отъ самото начало още е заявилъ че цѣльта на неговата политика е да създаде историческата цѣлокупна България. На упрекаванията отъ страна на представителитѣ на европейскитѣ държави за отношенията на правителството му къмъ политическата пропаганда и агитация въ Македония и Източна Румелия, князь Александръ, ако и въ дипломатически изражения, но доста ясно и опредѣлено даваше да се разбере че той не може да се държи на трона ако отива въ разрѣзъ съ националнитѣ стремления на българския народъ, и че за него такава народна политика на съединението е задължителна по хода на работитѣ.

Слѣдъ избора на българския Князь, русския императорский Коммисаръ Князь Дондуковъ-Корсаковъ се върна въ София, гдѣто веднага се започнаха разговори за формиране новото, конституционно, правителство. Нѣкои отъ представителитѣ на висшата администрация въ гражданското управление-като напр. управляющия вътрешнитѣ работи генералъ-майоръ Гресеръ, и финанситѣ, Г. Бухъ, бѣха на мнѣние, че между българитѣ още нѣма достатъчно количество подготвени хора, за заемание министерски постове, и че князь Александръ, съвершенно непознатъ, нето съ страната, нето съ народа, е длъженъ да покани русски министри да останатъ за извѣстенъ срокъ въ България, за да рѫководятъ дѣлата и да учатъ, както младия князь, тъй и българетѣ, да управляватъ новосъзданеното княжество. Другитѣ, като: управляющий вънпнитѣ дѣла генералъ Домонтовичь, правосѫдието сенаторъ Лукияновъ, и военнитѣ дѣла генералъ Золотаревъ, имаха съвершенно противоположно мнѣние. Тѣ казваха, че съ дохажданието на князя и въвежданието конституционния режимъ, ролята на русскитѣ управляющи се свършва, и ако се оставятъ тѣ въ България, това ще бѫде единъ видъ недовѣрие къмъ българетѣ и ще оскърбява тѣхното самолюбие; най-сетнѣ това би могло да възбуди подозрѣние, че Руссия има нѣкакви скрити цѣли. Русския представитель, А. Давыдовъ, държеше страната на послѣднитѣ и съ ирония казваше, че не прилича на вѣрнитѣ слуги на абсолютния царь и самодержецъ, да насаждатъ въ чужбина най либерални конституционни начала, че

подобенъ фактъ би значилъ отричание на русската политика отъ принципа на самодържавието, който тя толкова цѣни. Какво ще кажатъ Аксаковъ и Катковъ, говореше съ смѣхъ Давыдовъ. Партията на Домонтовича въсторжествува, при всичко че князь Дондуковъ повечето клонеше къмъ мнѣнието на генерала Грессера. Тъй щото трѣбваше да се пристѫпи къмъ избора на българскитѣ министри. За кандидати се явяваха представители отъ двѣтѣ партии които ясно се обозначиха въ Търновското учредително събрание. Всѣки отъ онѣзъ които се надѣваха за министерский портфель се стараеше да попадне въ София, поблизо къмъ князь Дондуковъ и неговитѣ помощници. Когато стана вакантенъ поста на софийския губернаторъ, искаха да го вематъ едвамъ не презъ бой, и главнитѣ претенденти бѣха Драганъ Цанковъ и Петко Каравеловъ. Но князь Дондуковъ назначи на това мѣсто Бурмова. Като се научи въ Търново за своята несполука, Петко Каравеловъ вскочи на конь и по правъ пѫть, презъ Балканитѣ, с. Таросъ, и други, пристигна въ София, гдѣто отиде при князя Дондукова. Въ много остри изражения Петко Каравеловъ говорилъ за несправедливостьта на назначението на Бурмова, по адреса на когото пущалъ най оскърбителни думи, и най сетнѣ заявилъ, че ако русситѣ постѫпватъ по този начинъ тѣ ще оставятъ лошъ споменъ за себе си въ България. Нахалството на П. Каравеловъ произведе впечатление върху князя Дондукова, и той, за да успокои този буенъ човѣкъ, го назначи въ министерството на вътрешнитѣ работи, въ качество помощникъ на генерала Грессера, съ условие щото послѣдния да го приготовлява за министръ. Но и въ това министерско училище учението скоро се прекрати. Въ кабинета на генерала Грессера, на редъ съ неговата писменна маса е била турена друга, на която лежаха натрупани дѣла, съ четението на които генерала започна своитѣ уроци. Но на другия день ние видѣхме Петко Каравеловъ пушящъ цигари само, а на третия той извади отъ своя джобъ списъка на чиновницитѣ, които поискалъ да уволнятъ, а на тѣхното мѣсто да се назначатъ други. Но генералъ Грессеръ не се съгласи на това, като каза, че нему му остана да управлява не повече отъ 1 мѣсяцъ, и за това той не намира никакво основание за подобна мѣрка „а когато азъ излѣза отъ България, притури генерала, то-

гава правете каквото искате“. Съ това се свърши учението на П. Каравелова. Въ канцелярията на генерала Грессера азъ срѣщахъ и други двама чиновници които по късно се имали случай да играятъ видни роли въ политиката на българското княжество. Единия отъ тѣхъ бѣше Ст. Стамболовъ. Той попадна подъ командата на единъ съвершенно нищоженъ скрофулозенъ поручикъ, който не му даваше никаква работа, и Стамболовъ, отъ нѣмание какво да прави, четеше въ канцелярията вѣстници, рисуваше каррикатури даже по вратитѣ на долапа, и т. н. Генералъ Грессеръ, който обичаше да види всѣкиго въ канцелярията съ наведени надъ масата глава и гърбъ, ако даже и да не прави нищо, обърна своето внимание върху Стамболова, и единъ пѫть отиде да му направи забѣлѣжка. Но Стамболовъ имаше вече отдавна готово прошение за отставка, и като го поднесе, остро каза: „не се безпокойте генерале! Менъ отдавно вече ми тежи службата у васъ!“, и съ тѣзи думи излѣзе отъ канцелярията. Другия чиновникъ, за когото споменахъ по-горѣ, бѣше Д. Петковъ, по-късно извѣстенъ българский публицистъ, кметъ на българската столица, и най-сетнѣ министръ. Тогава той работеше въ канцелярията твърдѣ скромно и трудолюбиво, и генералъ Грессеръ, при заминаванието си отъ България, въ твърдѣ ласкателни изражения ми го препорѫчи за моята канцелярия, кѫдѣто той и постѫпи. „Ето ви типъ на истинский патриотъ, казваше генерала; този скроменъ работникъ, се билъ геройски на Шипка за освобождението на своето отечество; той тамъ си загуби рѫката, и има повече право да претендира за високи длъжности, отъ колкото П. Каравеловъ“.

Въ времето на обиколката европейскитѣ дворове отъ князь Александра, когато той по пѫтя за Цариградъ дойде въ Бриндизи, билъ посрѣщнатъ въ този градъ отъ познатия вече на нашитѣ читатели като членъ на румелийската международна коммисия, полковникъ отъ генералния щабъ Шепелевъ, назначенъ за военно аташе при особата на българския князь. Той е билъ пратенъ отъ князя Дондукова-Корсакова, за да запознае князя Александра съ положението на работитѣ въ България, също да му даде една характеристика за хората съ които князя ще трѣбва да влѣзе въ сношения. За секретарь, на князя Александра е билъ препорѫченъ отъ русското управление, Д-ръ Константинъ

Стоиловъ, който сжщо е ималъ инструкции отъ подобенъ характеръ. Полковникъ Шепелевъ представи подробенъ докладъ по тѣзи предмети на Князя Александра, като каза въ заключение, че въ България се осѣща недостатъкъ отъ политически хора, които да стоятъ на височината на положението създадено отъ обстоятелствата, и напълно способни да управляватъ страната, но че съ този фактъ той трѣбва да се помири и да вземе онова което има подъ ржцетѣ си. За това той прѣпоржчваше коалиционно министерство, въ което да влѣзатъ слѣдующитѣ лица: Димитръ Грековъ, Каравеловъ, и Драганъ Цанковъ, като най видни и влиятелни представители на двѣтѣ партии, които се образуваха въ Търновското народно събрание. Князь Александръ нищо нѣмаше противъ тѣзи русски предложения, толкова повече че у него нѣмаше никакви лични симпатии или антипатии къмъ тѣзъ или онѣзъ лица въ България, слѣдователно не можало да има и негови кандидати. По заповѣдь на князя, Стоиловъ телеграфиралъ на Д. Цанковъ въ Варна, гдѣто послѣдния заемаше губернаторско мѣсто, и му предалъ предложението на князя да състави кабинетъ, съ участието на Петко Каравеловъ и Д. Грековъ. На Цанкова не му се хареса че телеграммата е била подписана не отъ князя, а отъ Стоилова, и той я остави 24 часа безъ отговоръ, а на повторната телеграмма на Стоилова отговори съ отказвание. Още повече не се хареса на Цанкова условието на князя да влѣзе въ кабинета и ненавистния за Цанкова Д. Грековъ, съ когото първия ималъ толкова неприятни за него стълкновения въ търновското учредително народно събрание. Д. Цанковъ не искаше и да чува за коалиционно министерство; той желаеше щото съставлението на кабинета да се възложи исключително нему и на неговитѣ единомисленници, безъ всѣко участие на лица отъ противната партия. Петко Каравеловъ отъ началото не сподѣлялъ мнѣнието на Д. Цанкова, и даже, когато му се предложи да влѣзе самъ, безъ Цанкова, въ кабинета, опиталъ се да убѣди послѣдния че неговото влизание ще бжде полезно за партията. За да водимъ непосредственни преговори съ Цанкова по телеграфа, ние нѣколко пжтя ходихме на телеграфната станция, но Цанковъ остана непреклоненъ, и даже заяви на П. Каравеловъ че, ако послѣдния влѣзе въ състава на коалиционното министерство, то Цанковъ и приятелитѣ му ще се откажатъ

отъ Каравелова, и нѣма да го считатъ за тѣхенъ партизанинъ. Тогава и Каравеловъ се отказа да става министръ въ единъ кабинетъ съ Д. Грековъ. Съставлението на първото министерство още повече е распалило страститѣ на враждующитѣ български партии, което съотвѣтствуваше напълно на программата на князя Дондукова. Неговата тактика вече тогава не можа да се скрие отъ нѣкои проницателни органи на европейский печатъ, които, като знаяха по опитъ практиката на конституционния режимъ, вече тогава говориха че търновската конституция, диктувана отъ бившия претендентъ за българския тронъ, ще доведе князя къмъ рѣзки сблъсквания както съ партиитѣ, особно съ неудовлетворенната, — тъй и съ народното събрание, което разбира се идеше на смѣтка на князя Дондукова, който имаше за задача да парализира успѣшното развитие на българската народность подъ управлението на князя Александра. Отъ една страна младъ князь надаренъ съ всичкитѣ дарове на природата, желающъ щото новото му отечество съ него на чело да играе видна политическа роля помежду своитѣ комшии, сѫщо достойно да се представлява и въ очитѣ на европейското общественно мнѣние, и на Балканския полуостровъ, — отъ друга страна пълновластно народно събрание, рѫководимо или отъ хора фантазери като П. Каравеловъ, или егоисти като Д. Цанковъ и нѣкои отъ консерваторитѣ — хора изобщо невъздържни въ мнѣнията и дѣйствията си; при това едно народно събрание което се опира на една отъ най радикалнитѣ конституции въ Европа — подобно положение не е могло никога да представи достаточни гаранции, нето за трайностьта на трона, нето за нормалното развитие на политическия животъ на новото княжество. Слѣдъ отказванието на П. Каравелова и Д. Цанкова, за князя Александра не му оставаше друго, освѣнъ, като слѣдва пакъ съвѣтитѣ на Руссия, да състави единъ кабинетъ отъ консерваторитѣ, съ която цѣль е билъ повиканъ Бурмовъ, човѣкъ безусловно предаденъ на графа Игнатиева. Първото българско министерство се състави по слѣдующия начинъ: Бурмовъ — министръ-прѣдсѣдатель, и министръ на вѫтрѣшнитѣ дѣла; русския генералъ Паренсовъ — министръ на войната; Д. Грековъ на правосѫдието; Григоръ Начевичъ на финанситѣ; Марко Балабановъ на външнитѣ дѣла, и Д-ръ Атанасовичъ на народното просвѣщение. Г. Бурмовъ, русский въспитанникъ, до

войната е заемалъ длъжность на надзиратель въ болницата на русското посолство въ Цариградъ. Въ време на борбата съ гърцитѣ по черковния въпросъ, той написа нѣколко статии на българский и русский язици, въ които защищаваше интереситѣ на българската черква. Той е човѣкъ спокоенъ, но ограниченъ. Бурмовъ нѣмаше никакво влияние, нето въ населението, нето помежду своитѣ коллеги. Д. Грековъ свършилъ юридическото си образование въ Франция, въ Е. (Aix); до освобождението на България билъ адвокатъ въ Ромжния. Той е човѣкъ талантливъ, енергиченъ, опитенъ ораторъ, и свѣтский човѣкъ. Григоръ Начевичъ, бившъ търговецъ, твърдѣ способенъ и искусенъ човѣкъ, ползувалъ се е съ довѣрието на князоветѣ Черкаский и Дондуковъ-Корсаковъ. Той добрѣ владѣе перото, и въ време на русската оккупация билъ корреспондентъ на „Новое врѣмя" и съ русска поддържка основа въ Пловдивъ вѣстника „Марица." Начевичъ, Грековъ и Стоиловъ, бѣха винаги приятни гости въ кжщата на князя Дондукова. Марко Балабановъ — възпитанникъ отъ гръцко училище, който си усвоилъ тамъ византийский характеръ. Той съ охота ставалъ консервативенъ министръ, но сжщевременно никога не сж е отказвалъ отъ службата на либералитѣ, ако това е било сгодно за него. Въ времето на борбата на гърцитѣ съ българетѣ по черковния въпросъ, Марко Балабановъ написа твърдѣ силна статия срѣщо българскитѣ искания. Тази статия произведе голѣмо впечатление, и българския екзархъ Антимъ, безъ да подозира че тази статия е излѣзла изъ подъ перото на Марко Балабановъ, повика го при себе си и го помоли да напише отговоръ на тази неприятна за него статия. Марко Балабановъ съ охота испълни желанието на стария екзархъ. Отговора на неговата собственна статия много смути гърцитѣ, и тѣ почнаха да търсятъ автора, който и билъ откритъ. Като се научилъ за това екзарха Антимъ, той повика Балабанова, и почна да го укорява въ двуличность. Марко Балабановъ скромно възрази на тѣзи укори: „Ваше блаженство! Вие сте забравили, че азъ съмъ адвокатинъ!" Този фактъ най-добрѣ характеризира Марко Балабанова. Такъвъ е билъ той, такъвъ ще остане. Д-ръ Атанасовичъ бѣше профессоръ въ Букурещската медицинска школа. Той бѣше човѣкъ образованъ, скроменъ, но вече старъ, и безъ всѣка енергия. Дѣятелностьта на първото българско министерство е

била извънредно мжчна. Особно ако се вземе въ внимание това обстоятелство че консервативната партия се считаше като продължение на онзи „чорбаджийский комитетъ на старитѣ“ който въ Букурещъ се борилъ противъ „младитѣ“ които се ползуваха въ страната съ всичкитѣ симпатии на населението още преди русско-турската война. Напротивъ приятелитѣ на „старитѣ“ въ България, които бѣха въ сжщо време приятели на турцитѣ, внушаваха къмъ себе си само ненависть и прѣзрѣние. И слѣдъ освобождението, тѣхъ ги глѣдаха като бивши чорбаджии. т. е. експлоататори на народа. За жалость князь Александръ не направилъ на време историческа справка за това, и нѣмалъ отъ начало понятие за подобно настроение въ населението. Русскитѣ чиновници не сж грижиха за това, какво ще стане слѣдъ заминаванието имъ, а българетѣ които ги замѣстиха нѣмаха никаква опитность. И самитѣ министри не знаяха какъ да се заловжтъ за работа. А между това опозицията съ особна жестокость ги нападаше въ своятъ органъ „Цѣлокупна България“ редактиранъ отъ стария народенъ писатель и поетъ, П. Славейковъ. Консерваторитѣ почнаха сжщо да издаватъ и тѣ свой вѣстникъ „Витоша“ което име сетнѣ промѣниха на „Българский Гласъ“ Но за тѣхъ бѣше мжчно да се борятъ на тази почва, първо защото литературнитѣ сили на либералитѣ превишаваха тѣхнитѣ, а второ защото поспособнитѣ отъ консерваторитѣ получиха мѣста по администрацията. Главната погрѣшка на консерваторитѣ сж заключаваше въ тѣхната нетърпимость къмъ противницитѣ имъ. Тутакси слѣдъ встжпванието си на власть, консерваторитѣ почнаха да уволняватъ всичкитѣ чиновници. които считаха за непринадлежащи къмъ тѣхната партия, по този начинъ си прибрѣтоха стотини неприятели, които отмстиха за това на министерството при настжпившитѣ скоро слѣдъ това избори за народното събрание, като се обърнаха въ най отчаянни агенти на оппозицията. Като раздадоха мѣста на нови лица, консерваторитѣ не сдобиха презъ това надежни чиновници и партизани. Чиновницитѣ назначени отново, като видяха нетрайното положение на министерството, и разбраха че то не може да се държи за дълго време, обикновенно се увиваха около противната-либерална партия, която увѣряваха въ своята преданность. Това предизвикваше нови уволнения отъ длъжности и още повече усилваше редоветѣ на оппозицията. Г.

Бурмовъ, въ борбата си съ противницитѣ, прибѣгваше къмъ такива смѣшни крайности: той издаде единъ циркуляръ, съ който се запретяваше на чиновницитѣ да ходятъ въ онѣзи кафенета и ресторани, които се посѣщаватъ и отъ оппозицията, даже да поздравяватъ оппозиционеритѣ. Азъ бѣхъ тогава назначенъ, по желанието на князя Александра за директоръ на телеграфитѣ*), за да прокарамъ реформата на съединението пощата съ телеграфа, тъй като русското граждаиско управление е имало отдѣлни пощенски и телеграфни станции, съ отдѣлна висша администрация за еднитѣ и за другитѣ. Такава роскошь се показа на князя Александра излишна за България. Г. Бурмовъ се опита и менъ да ми врлчи единъ пакетъ отъ своитѣ циркуляри за раздаване на моитѣ подчинени чиновници, както въ столицата, тъй и въ провинцията, но азъ объявихъ на министръ-президента че не мога да испълня неговото желание, тъй като пощенскитѣ и телеграфнитѣ чиновници не трѣбва да бждатъ партизани и сж длъжни, спорѣдъ конституцията, еднакво безпристрастно да служатъ както на консерваторитѣ, тъй и на либералитѣ, защото тази конституция узаконява принципа на неприкосновенностьта на корреспонденцията. За жалость, още отъ първитѣ дни на съставлението на министерството, този принципъ почна да страда. Случвало се е напр. че съдържанието на телеграммитѣ адресувани на министритѣ ставало извѣстно на дипломатическитѣ агенти преди да се получатъ тѣзи телеграмми отъ министритѣ. Единъ пжть русския представитель заяви че преписитѣ отъ неговитѣ шифрирани телеграмми се предаватъ въ едно отъ дипломатическитѣ агенства. Спорѣдъ произведенното отъ менъ строго слѣдствие се оказало че единъ отъ чиновницитѣ е билъ подкупенъ отъ вице-консула на държавата която се интересува не отъ русската корреспонденция и че русския шифръ е билъ открадиатъ още въ Търново, отъ квартирата на Князя Дондукова. Обаче чиновника е успѣлъ да избѣгне въ Источната Румелия, отъ кждѣто не само не е билъ предаденъ, но даже получилъ тамъ служба. Трѣбва да забѣлѣжа че Алеко-Паша отъ първитѣ още дни на своето управление е заелъ враждебно къмъ Князя Александра и къмъ неговото правителство положение, и от-

*) Азъ обаче се отказахъ отъ назначенната по бюджета висока заплата, и се удовлетворихъ съ онова което сжмъ получавалъ порано, когато служихъ при управлението на русския императорския коммисаръ.

ворилъ вратитѣ на Источната Румелия за всичкитѣ недоволни и даже престѫпници, както напр. чиновника за който споменахъ погорѣ. Даже личната корреспонденция на Князя Александра не остана неприкосновенна. Въ това отношение консервативнитѣ министри сѫ биле не помалко любопитни отъ либералнитѣ. Веднажъ, въ времето на извѣстнитѣ пълномощия, Князь Александръ срѣщна на припусканията въ Парижъ, на Лоншанското поле, една отъ своитѣ кузини, която много сухо му отговорила на поздравлението. Попитана за причината на тази студенина, кузината се оплакала на Князя че не е получила отъ него отговоръ на своето писмо. При това се оказа че писмото пропаднало, и то не въ друго мѣсто, а въ самата България. Хаоса въ пощенско — телеграфната служба можа да се премахне само съ взимание строги мѣрки, които обаче предизвикваха оплаквания и неудоволствия. Слѣдъ 6 мѣсеца, за който срокъ азъ условно приехъ тази служба, като испълнихъ възложенната на менъ задача, азъ се простихъ съ директорството и приехъ писменна благодарность отъ министерския съвѣтъ за своята дѣятелность. Но и този срокъ е билъ достаточенъ, за да мога да сѫдя за ходътъ на българската правителственна машина въ първото време.

И въ другитѣ клонове на управлението работитѣ не вървѣха подобрѣ, както напр. въ военното министерство, гдѣто постоянно излизаха на явѣ разни инциденти, като продавание нови казионни кожухчета (полушубки) подъ видъ на негодни за употребление и др. под. Генералъ Паренсовъ бѣше голѣмъ поклонникъ на Бахуса и подъ негово влияние правяше понѣкога удивителни нѣща. Веднажъ отъ балкона на една малка бирария по цариградското шоссе, той почна да вика къмъ публиката състояща отъ българе: „долу конституцията!“ Другъ пѫть, като се врѫщаше отъ единъ гуляй у Княжеския флигелъ-адьютантъ Ползиковъ, въ единъ пайтонъ съ комендантина на градѫ майоръ Челяевъ, генералъ Паренсовъ спрѣ коньетѣ предъ квартирата на министръ-президента Бурмова и сѫщо почна да вика на улицата: „долу конституцията!“ като канеше комендантина, да влѣзѫтъ въ квартирата на министра за да го набиятъ. Но майоръ Челяевъ заяви на генералъ Паренсовъ че той, като комендантъ, е длъженъ да наблюдава тишината въ градѫ, до колкото това се касае до военнитѣ, и че ако генерала продължава да прави скандали, то той,

Челяевъ, ще го арестува. Тази дързость на майора Челяева му струвала скѫпо покъсно. Генералъ Паренсовъ почна да го преслѣдва и сполучи да накара Челяева да си даде отставката и да остави Българската войска, въ която той служилъ съ такава честь. Въ времето на сърбско-турската война майоръ Челяевъ командуваше баталиона на българскитѣ доброволци, и се отличилъ, заедно съ тѣхъ, съ своята храбрость при Дьюнисъ. Въ времето на руссно-турската война, слѣдъ като билъ убитъ въ сражението при Стара-Загора, върху знамето па своята дружина, полковникъ Калитинъ, Челяевъ прие командуването на 3-та дружина, която, най много сѫ е отличавала въ сраженията. Въ боеветѣ на Шипка майоръ Челяевъ, съ извадена сабля, на чело на своята дружина, проникна въ турския редутъ и го взима съ штурмъ. Освѣнъ разни ордени за военни заслуги, Челяевъ е билъ награденъ за необикновенната си храбрость отъ императоръ Александръ II съ златна сабля, съ Георгиевска лента (вмѣсто темлякъ) .Неговото прощавание съ генералъ Паренсовъ е било твърдѣ оригинално. Слѣдъ получванието отъ генерала отговоръ че отставката му била приета, Челяевъ поискалъ позволение да каже двѣ думи на своятъ бившъ началникъ, и когато това позволение му било дадено, Челяевъ, хвърлилъ въ лицето на генерала Паренсова оскърбление съ думитѣ: „вие сте подлецъ“ като притури слѣдъ генерала който се обърна, за да избѣга, че той е готовъ, като офицеринъ, да му даде удовлетворение. Обаче генералъ Паренсовъ не поиска подобно.

Азъ не мога вече и да си припомня всичкитѣ скандали на генерала Паренсова; знамъ наприм. че единъ пѫть, като се яви пиянъ, въ софийския лагеръ, по пѫтя къмъ Бали-ефенди (сега Княжево), той извика по тревога военнитѣ части, и като минаваше предъ фронта, раздаваше на войницитѣ пари, а слѣдъ като въ киссията му не остана нищо, той взема на заемъ отъ офицеритѣ които стояха въ строя, и продължи раздаванието. Тѣзи пари генералъ Паренсовъ не ги е върналъ послѣ на офицеритѣ, а тѣ не сѫ рѣшавали да му говорятъ за тѣхъ, отъ страхъ да не навлекѫтъ върху себе си преслѣдвания отъ негова страна. Не само Майоръ Челяевъ е станалъ жертва на генералъ Паренсова. Много храбри и достойни руски офицери, които сѫ сражавали въ българскитѣ дружини, сѫ биле принудени да напуснатъ служ-

бата си въ България, и да отстжпятъ своитѣ мѣста на разни роднини и протежета на военния министръ. Командира на I-та софийска шефска, на князя Александра, дружина, капитанъ Соллогубъ, храбъръ офицеринъ, раненъ съ куршумъ въ рамото при Стара-Загора кждѣто той се сражавалъ наредъ съ българскитѣ дружинници, е билъ сжщо принуденъ да напустне службата си въ България само за това щото далъ прощаленъ обѣдъ на своятъ другаръ по оржжието, майоръ Челяевъ. Князъ Александръ давалъ обикновенно вечери въ честь на тѣзи храбри офицери-любимци на българската войска, на които канилъ и генерала Паренсова; въ прощалната наздравица той ги благодареше за вѣрната служба и ги молеше да не напущатъ България съ лоши чувства къмъ нея. Но тѣзи вечери предизвикаха цѣлъ инцидентъ: генералъ Паренсовъ поиска щото списъка на офицеритѣ които се канятъ на княжеската трапеза всѣкий пжть да се испраща нему за одобрѣние. Князь Александръ отговори на това нахалство презъ русския дипломатический агентъ че той е господаръ въ своята кжща и може да обѣдва съ онѣзи които му се харесватъ, а че генералъ Паренсовъ не е лице турено да контролира живота му, и че той не признава въ него свой гуверперъ (наставникъ). Изобщо, поведението на генерала Паренсова по отношение къмъ Князя Александра бѣше такова че то неправеше честь на единъ офицеринъ носящъ русски еполети. Подобно поведение държаха и нѣкои други военни министри, и има много хора които не мислятъ че тѣ въ този случай сж дѣйствували по своя собственна инициатива. Относително генерала Паренсова е извѣстно едно, че той е билъ протежиранъ отъ князя Дондукова, и по негово благоволение получилъ постъ на воененъ министръ въ България. Още отъ началото на встжпванието му на длъжность Паренсовъ, въ личнитѣ си спошения съ князь Александра, се обрждаше къмъ него съ принадлежащата му титла „Височество“, а въ преписката си по дѣлата на военното министерство го наричаше „Свѣтлость,“ като смѣташе въ наивностьта си че князя, като не знае български, нѣма да се научи за това. Даже военнитѣ караули въ двореца като предаваха постоветѣ си употребяваха титлата „Свѣтлость.“ Слѣдъ единъ добъръ обѣдъ въ двореца, генералъ Паренсовъ, като се намираше въ добро настроение, повика въ стаята на де-

журнитѣ флигель-адъютанти, дежурния по дворцовитѣ караули капитанъ Даниловъ, и му даде заповѣдь щото отъ тази минута при смѣняванието на караулитѣ князя да се титулира не „Свѣтлость“ а „Височество“. Като се научилъ за това, князя се оплакалъ на русския дипломатический агентъ Давыдовъ и му заявилъ че генералъ Паренсовъ не е компетентенъ да му отнема принадлежащитѣ нему титли, или да му дава нови. За да прави неприятности на князя Александра, Паренсовъ пишеше разни безсмислении доноси противъ неговитѣ русски флигелъ-адъютанти, и въобще неговитѣ донесения, както онѣзъ на военния атташе, полковникъ Шепелевъ, носиха на себе си печатъ на интрига противъ князя Александра, но тази интрига всѣкий пѫть сѫ е разъяснявала при лични свиждания на князь Александра съ Императоръ Александръ II. Това което крайно очудваше князя Александра, както и всичкитѣ лица запознати съ положението на работитѣ, бѣше факта, че русския воененъ министръ и военния аташе, често получаваха отъ Петербургъ инструкции съвершенно противорѣчащи на онѣзъ които получаваше русския дипломатическия агентъ, а причината на това бѣше обстоятелството че военнитѣ получаваха своитѣ инструкции отъ генералния щабъ, а дипломатическитѣ агенти отъ министерството на външнитѣ дѣла. Военния аташе, полковникъ Шепелевъ е заявявалъ понѣкога на князя Александра такива трѣбвания отъ името на Императора Александръ II. които съвершенно противорѣчиха на собственорѫчнитѣ писма на Царя къмъ князя. Тази именно фалшификация на царскитѣ заповѣди е послужила за причина на отвикванието полковника Шепелева отъ софийския му постъ.

Подобно сѫщо явление е било забѣлѣжено и въ Източната Румелия. Първия русския дипломатический представитель въ България се отказа отъ своятъ постъ въ България исключително по тази причина. Г. Давыдовъ каза че той разбира борба съ сили враждебни на русскитѣ интереси въ България, но не може да разбере борба съ свои руси, при това още оффициални лица. Съ една дума, русскитѣ военни въ България искаха да водятъ своя особна политика, съвершенно независима отъ министерството на външнитѣ дѣла, и младия князь е билъ принуденъ да води смѣтка съ това ненормално положение на работитѣ. Ако слѣдваше съвѣта на дипломати-

ческия агентъ, той навличаше на себе си неудоволствие отъ страна на военнитѣ, които започваха да се оплакватъ противъ него въ Петербургъ. Тѣзи оплаквания бѣха разбира се несправедливи, едностранчиви и пристрастни. Но както можа да се види отъ послѣдующитѣ събития, тѣ произвеждаха желаемия отъ враговетѣ на князя Александра еффектъ. Партизанитѣ на князя Дондукова,-генералъ Паренсовъ, и полковникъ Шепелевъ —, не само сж успѣли да възбудятъ противъ князя Александра съ своитѣ клеветнически донесения нѣкои влиятелни съвѣтници на Императора Александръ II, както напр. тогавашния военния министръ, графъ Милютинъ, човѣкъ честенъ и добъръ, но който въ този случай сж поддаде, на интригитѣ на Князя Дондукова и неговитѣ сателити въ България, — но сж успѣли и въ самата България да излъжатъ не малко хора. Тѣ сж интригували презъ офицеритѣ въ населението, като сж увѣрявали оппозицията чѐ князь Александръ не слѣдва инструкциитѣ отъ Петербургъ, не сж подчинява на волята на царя който желае да види на власть либералитѣ, а не консерваторитѣ, и др. под. При това тѣ не забравяха да клеветятъ и противъ тѣхния противникъ, русския дипломатическия агентъ Давыдовъ, като му приписваха такова поведение, което той съвсѣмъ не държеше. Съ една дума, българетѣ ги лъгаха по най нахаленъ начинъ, но тѣ по онова време и не подозираха това, и само покъсно, разнитѣ Соболеви, Каулбарси, Йонини, и други подобни продължатели на маневритѣ на Паренсова и Шепелева имъ отвориха очитѣ върху истината. Тѣ расправяха напр. че Давыдовъ е партизанинъ на консерваторитѣ и гонитель на либералитѣ, което е било съвершенно лъжа. Давыдовъ стоеше вънъ отъ партиитѣ и съвсѣмъ не бѣше такъвъ горѣщъ защитникъ на кенсерваторитѣ, както това се предполагаше спорѣдъ думитѣ на военнитѣ, но работата била тамъ, че консерваторитѣ имаха чести сношения съ Давыдова, и търсиха тѣзъ сношения, когато либералитѣ се отстраняваха отъ тѣхъ, подбудени отъ Паренсовъ, Шепелевъ и тѣхнитѣ агенти, като полковникъ Тимлеръ, чиновника въ министерството на вътрешнитѣ работи Рогге, и другитѣ. Азъ съмъ бивалъ лично свидѣтель на това, какъ Давыдовъ е убѣждавалъ Бурмова, и другитѣ, да оставятъ своята нетърпимость къмъ противницитѣ, и какъ той твърдѣ неблагоприятно се изражаваше за погрѣшкитѣ на пър-

вото българско министерство, като казваше че тѣ до толкова сѫ се увлекли съ партизанска борба, щото не искатъ и да слушатъ хора, които имъ съвѣтватъ благоразумие и умѣренность. Престижа на Руссия въ онова време бѣше толкова голѣмъ въ България щото лицето което би се опитало да разъясни истинското значение на маневритѣ на Паренсова и Шепелева би рискувало своитѣ ребра, и никой не би му повѣрвалъ че единъ руссинъ може да преслѣдва свои лични цѣли, а не интереситѣ на освободенната страна, особно ако той занимава такъвъ високъ постъ, като господата, за които едвамъ говорихме. Но тѣзи времена преминаха за винаги, благодарение на такива интриганти като Паренсовъ, Шепелевъ и онѣзи които дойдоха слѣдъ тѣхъ, и водяха тѣхната политика. Двуличностьта на русската политика въ България, особно когато дипломатитѣ върввяха съ една партия, а военнитѣ поддържваха другата, както е било и въ Източната Румелия, се отразяваше вредително и върху русскитѣ интереси, и върху българскитѣ работи. Подобенъ начинъ на дѣйствията възбуждаше и безъ това распаленнитѣ партизански страсти, и туряше въ твърдѣ мѫчно положение правителството. Никой другъ, освѣнъ русскитѣ военни, още отъ първитѣ дни на пристигванието на князя Александра, не почнаха да увѣряватъ либералитѣ, че той не е лице неприкосновенно, което стои погорѣ отъ партиитѣ, както това трѣбва да бѫде спорѣдъ конституцията, а е само партизанинъ на консерваторитѣ. Това бѣше една груба клевета, но тогава на русситѣ имъ вѣрваха на дума, безъ да искатъ доказателства, тъй щото повѣрвали сѫ и на тази лѫжа. Подобни интриги съвершенно сътвѣтствуха на программата на князя Дондукова за постепенно истикване „нѣмеца“ отъ България. Генералъ Паренсовъ и полковникъ Шепелевъ намираха махна на Давыдова даже въ туй обстоятелство че той билъ въ близки приятелски, отношения съ своитѣ коллеги, графъ Кевенгюллеръ, Шефферъ, и друг. съ които считаше за полезно да се съвѣтва по разни въпроси, и да ги рѣшава съгласно. Тѣ особно не можаха да простятъ на князя неговитѣ добри отношения къмъ Давыдова, толкова повече на послѣдния. Но Князь Александръ имаше въ лицето на Давыдова единъ вѣренъ приятель, особно препорѫченъ нему отъ леля му, Императрица

Мария Александровна, която имала твърдѣ високо мнѣние за първия русския представитель въ България.

За княжеский дворецъ е билъ избранъ отъ князя Дондукова старъ турский конакъ, който, скоро слѣдъ пристигването на русския императорский коммисаръ отъ Пловдивъ, почна да се преправя спорѣдъ неговия вкусъ и по указанията на супругата му. Въ сѫщность двореца въ първото време се приспособявалъ къмъ потрѣбноститѣ на семейството на князя Дондукова, който смѣташе да стане българский князь, тъй щото при изработване планъ за зданието сѫ се взимали предъ видъ само неговитѣ лични удобства. И до като имаше надежда за осѫществление на тази мечта, всичко се правеше трайно, но щомъ стана извѣстно че тамъ ще живѣе „нѣмецъ" характера на постройката се измѣни. Тя била довършена наскоро и както и да е. Строителя на двореца, инженерния полковникъ, фонъ-Витте, не се грижеше повече за трайностьта на своето творение, а мислеше главно за това, да остане и у него въ джобоветѣ нѣщо за спомѣнъ отъ софийския дворецъ. Като резултатъ се яви това че още отъ първитѣ дни на своето живѣяние въ него, князь Александръ е осѣтилъ не само неудобства, но и опасность за своя животъ. Тъй напр. още въ първото лѣто падна една часть на мазилката отъ тавана въ спалнята на князя, който щастливо се отърва отъ опасностьта само защото го нѣмало по онова време въ стаята. Слѣдъ този случай надъ кревата на князя е било окачено едно дебело платно, което да го запази отъ нещастие въ случай ако би се повторило паданието на мазилката отъ горѣ. Съ една дума въ този дворецъ нѣмаше възможность да се живѣе, и князь Александръ е билъ принуденъ да се погрижи за друго помѣщение. Случая скоро му помогна. Генералъ Пареnсовъ като смѣталъ да остане за дълго време въ София (разбира се слѣдъ изгонванието на „нѣмеца") направилъ си твърдѣ солидна кѫща, която слѣдъ неговото заминавание се продаваше, и князь Александръ я избра за себе си. При купуванието мобели за княжеския дворецъ всѣкиму стана извѣстно че тѣ се купуватъ въ Виена, по случай, вече употребени; жълтитѣ мобили за единъ отъ салонитѣ сѫ биле купени отъ една фалирала развратница. Тогава въ София открито сѫ говорило че кражбитѣ по устройството на двореца се броятъ съ десетини хиляди. А когато се поискаха кредити

отъ народното събрание за преправяние на двореца, то русскитѣ агенти сѫ биле първи които сѫ викали противъ голѣмитѣ разноски, скѫпотията на преправянията, и прч. Но необходимостьта на тѣзи преправяния е била тъй очевидна че даже и противницитѣ на князя Александра отъ либералитѣ, като Петко Каравеловъ, и прч. отпущаха пари за тѣхъ.

Вътрѣшния животъ на князя Александра въ софийския дворецъ течеше мирно и спокойно, ако нѣщо не го нарушаваше отъ вънъ. Князя бѣше твърдѣ точенъ въ своитѣ навици. Той ставаше обикновенно въ 5 часа сутреньта, а въ 7 бѣше готовъ да приема доклади отъ домашнитѣ си; въ 9 часа се започваше вече оффициалния приемъ. Князь Александръ бѣше достѫпенъ за всѣкиго който желаеше да го види и да говори съ него. На 12 по пладнѣ се подаваше обѣдъ. Ако князя бѣше свободенъ, той употребяваше 1/2 часъ за разговоръ съ поканеннитѣ на обѣдъ. Преди обѣдъ се подаваше на особна софра водка и закуски, повечето русски: разни риби, солени, пушени, хайверъ и прч. При водката князь Александръ намираше за възможно да каже на всѣкиго отъ своитѣ гости онова което трѣбваше да се каже безъ свидѣтели. Чаша ракия преди ядение е славянский обичай, сѫщо и българский. Обѣда бѣше обикновенно скроменъ, но прекрасенъ, даже когато нѣмаше гости. Князь Александръ държеше чудесенъ готвачъ, имаше добри ястиета и добро вино. На обѣдъ князя пиеше малко бира (обикновенно външна, тъй като България и до сега не може да произвежда добра бира, а тогава още помалко) и малко вино, като предпочиташе Сандровското, отъ своитѣ лозя при Варна. Но когато имаше чужди гости, то подаваха чуждо вино, между друго и шампанско. Своитѣ угощения князь Александръ ги правеше винаги на широка нога. Неговитѣ балове въ двореца се отличаваха съ скромность. Отъ гоститѣ не сѫ изисквaха особни туалети; въ първото време имаше съвсѣмъ малко българе облечени съ фракове, дамитѣ дохаждаха въ прости вълнени рокли, но сѫ попадаха между тѣхъ и богато и елегантно облечени. Турскитѣ гости сѣдѣха по удобнитѣ канапета, въ своитѣ живописни костюми, като свиваха краката подъ себе си. Гоститѣ ги посрѣщаше на върха на сълбата гофмаршала на двореца, адютантитѣ на князя, и други придворни. Всѣкиму е била предоставена пълна свобода: еднитѣ сѣдѣха на приказка въ стаята за пушение,

другитѣ въ буфета, третитѣ въ зимнята градина, въ салонитѣ, и прч. Князь Александръ взимаше обикновенно живо участие въ танцитѣ, той обикаляше своитѣ гости, и, съ свойственната нему любезность, намираше за всѣкиго нѣколко приятни думи. Въобще на тѣзи балове царуваше пълна свобода. Въ 12 часа по полунощь се подаваше за всичкитѣ гости изобилна вечеря, отъ многобройни ястиета, при което никога нѣмаше недостатъкъ отъ прекрасно шампанско. За турцитѣ обикновенно се назначаваше отдѣлна стая, защото закона на Мохамета имъ запрещава да пиятъ вино, особно предъ очитѣ на гяуритѣ. Азъ помня единъ случай, когато азъ, съ единъ отъ флигельадютантитѣ попаднахме на софрата съ турцитѣ, разбира се не случайно. Азъ вдигнахъ тостъ за здравието на негово Величество Султана, и турцитѣ нѣмаше какво да правятъ, освѣнъ да си испразднятъ чашитѣ, а моя приятель — флигельадютантина вдигна чашата за здравието на князя Александра; правовѣрнитѣ пакъ се видяха принудени да пиятъ. Слѣдъ това вече тѣ почнаха да пиятъ безъ да се стѣсняватъ, и нѣмаше благослови които тѣ да не извикатъ за князя Александра. Въобще турцитѣ много го обичаха, и тѣ иматъ нѣколко пѣсни посвятени нему, които пѣятъ до сега на народнитѣ си празднества. На една отъ депутатскитѣ вечери въ двореца случи се слѣдующия куриозенъ инцидентъ: слѣдъ обѣдъ единъ селянинъ-депутатъ доведе при гофмаршала, барона Ридезеля, другъ единъ селянинъ, когото той препоръчи като свой приятель.

— Вашия приятель е депутатинъ? попита гофмаршала.

— Не, той само ми е приятель. Той дойде днесъ на пазаря и иска да ма занесе въ къщи, а да не му бъде мъчно да ма чака, азъ го доведохъ тука да обѣдва при князя.

Гофмаршалъ Ридезелъ поблагодари селянитѣ за честьта която тѣ правятъ на князя съ своето посѣщение, и ги остави да се расхождатъ свободно изъ двореца и разглѣдватъ невиденитѣ отъ тѣхъ чудни нѣща. Отъ 170 депутати, които винаги всички безъ исключение се каняха на княжеската софра, имаше много селяне всѣкий пѫть. Имаше сѫщо винаги свободни мѣста тъй като нѣкой отъ депутатитѣ не се явяваше по болѣсть, или по други причини. По този начинъ на неканения гость никой не обърна внимание.

На софрата князь Александръ обичаше да приказва, и веселия му смѣхъ, който избухваше отъ време на време, оживяваше цѣлото общество. Разговора се продължаваше и слѣдъ софрата, при пушение пури или цигари. Най близко къмъ князя сидѣха обикновенно гоститѣ, а ако тѣ бѣха многобройни, то първитѣ мѣста заемаха митрополитѣ, дипломатическитѣ агенти и женитѣ имъ, министритѣ, и проч. Ако имаше нѣколко маси, то на софрата за която сидѣше князя, свободнитѣ мѣста се заемаха отъ всѣкий, безъ особно назначение, но случвало се е князя да кани специално нѣкого при себе си, съ когото желаеше да говори.

Слѣдъ обѣдъ князя се расхождаше съ кола, или на конь, даваше отпускъ на дежурния флигель-адъютантинъ, и часа кждѣ 5 слѣдъ пладнѣ въ кабинета му се явяваха понѣкога оригинални посѣтители. Околнитѣ селяне дохождаха често при князя за да му се оплачатъ на разни своя неприятности: единъ се оплакваше противъ своятъ комшия който му съборилъ плета, другъ противъ мировия сѫдия който неправилно го осѫдилъ, третий противъ попа който много скѫпо иска за вѣнчило, и пр. Князя винаги канеше да сѣднатъ, и тѣ се размѣстваха по дюшемето, на килимитѣ. Селянкитѣ често се доближаваха до писалищната му масса, взимаха въ рѫцѣтѣ разни дреболии, които се намираха по масата, разглѣдваха ги и се чудиха на тѣхъ, като задаваха разни наивни въпроси. Тѣзи просители князя обикновенно ги удовлетворяваше съ парични подаръци, слѣдъ като ги изслушваше внимателно и сериозно. Князь Александръ никога не сѫ бъркаше въ работитѣ на сѫдилищата, общиннитѣ, или администрацията изобщо, и въ този случай, нето молбата на селянина, нето на най ближния му приятель, не можаха да го накаратъ да се откаже отъ туй поведение. Азъ си припомнювамъ слѣдующия случай: близо до София князь Александръ имаше ферма, за която между другото сѫ биле изписани скѫпи крави отъ добра порода, които много се харесаха на попа отъ съсѣднето село. Тъй като той знаеше че не може да купи такава една крава, то за да я получи измисли такава хитрина: всѣка сутренъ той пущаше на княжеската ферма своята, много лоша крава, която правеше тамъ всѣкакви пакости — разваляше зелето, салатата, и пр. Надзирателя на фермата молеше попа да не прави така, угрожаваше му, но всичко бѣше напраздно. Изваденъ

отъ търпѣние, надзирателя въ единъ день стрѣля въ кравата на попа, който накара селскитѣ власти да съставятъ за това протоколъ, и повдигна въ сѫдилището процессъ противъ князя Александра лично. Когато повѣренника на князя заявилъ че той е готовъ да заплати стойностьта на кравата, попа упорито се отказалъ да вземе пари, като поискалъ непремѣнно да получи княжеската крава намѣсто своята. Сѫда не удовлетвори искането му, но князя по своята добрина даде му кравата.

Часа кѫдѣ 7 вечерьта се подаваше вечеря, слѣдъ която князя обикновенно работеше кѫсно нощемъ. И денемъ и вечеръ на писалищната му маса можеше да се види една чаша съ чай, понѣкога совершенно студенъ, отъ който той отъ време на време гълташе. Сѫщо на масата му винаги имаше въ една малка стѫклена чаша мѫничко букетче полски миризливи теменужки, които се доставяха отъ теплицата, когато по полето вече ги нѣмаше.

Задачата на първия българския князь бѣше твърдѣ мѫчна, защото всичко трѣбваше да се започва отъ начало; нѣмаше никакви традиции. При всичко че князь Александръ имаше много добра воля, трудолюбие, и упоритость при испълнение задачата, за която той се завзелъ, той не нарѣдко е изсказвалъ предъ своитѣ приятели и ближнитѣ си своето съжалѣние за това че промѣнилъ спокойния и безгрижния си животъ който водилъ въ Берлинъ, съ неговитѣ радости и развлечения, гдѣто предъ него се откриваше блѣскава бѫдѫщность, за българската корона. Той често говореше *„Азъ се чувствувамъ страшно осамотенъ. Най-добритѣ ми, млади години, минаватъ посредъ неприятности и интриги!“* Не може да се каже че князь Александръ се уморяваше отъ работа, но той бѣше много чувствителенъ къмъ всѣка лъжа, измама, несправедливость, и двуличность, съ които той постоянно се срѣщаше. Всичкитѣ своитѣ лични удоволствия князь Александъ оставаше обикновенно до първото пѫтуване въ странство, безъ да се грижи за тѣхъ въ София. Князя имаше много миренъ характеръ, въздържанъ. Той никога не вдигаше гласа си противъ никого отъ служащитѣ въ двореца, каквото положение и да заематъ тѣ. Но князь Александръ бѣше толкова любимъ въ дворецътъ си щото всѣкий се стараеше отъ всичкитѣ сили, да не му направи нѣкаква неприятность. При това трѣбва да

се каже че той бѣше направилъ твърдѣ сполучливъ изборъ на своитѣ немногобройни лични служащи. Особно Г. Менгесъ твърдѣ добрѣ умѣеше да му услужи въ всичкитѣ случаи, за което се ползуваше съ искренното приятелство на князя Александра, до самата му смърть. При всичката мирность и мегкость на характера си, князь Александръ обикновенно горѣщо защищаваше своитѣ мнѣния. Неговата довѣрчивость къмъ хората му донесе много лично зло, скърбь и страдания. Той сѫдеше за всичкитѣ по себе си, считаше всичкитѣ за честни и искренни, често се лѫжеше въ това отношение, но не сѫ научваше. Той винаги търсеше оправдание на чуждитѣ лоши постѫпки, и, за своето нещастие, винаги ги намираше.

Храбъръ и мѫжественъ, юначенъ до невѣрване на бойното поле, той биваше често отстъпчивъ въ обикновенния животъ, съ което мнозина се ползуваха за личнитѣ си интереси. Този рицарь на честьта, този идеалисть въ пълно значение на думата, не бѣше роденъ за настоящия практический и меркантиленъ вѣкъ; той трѣбваше да се роди много порано — тогава щѣше да намѣри широко поле за прилагание своитѣ високи идеали. Всѣки-дневната калъ му бѣше противна, тя истощаваше силитѣ и енергията му, а между това по своето положение той никѫдѣ не можеше да се скрие отъ нея. Истина казваха българетѣ въ минутитѣ на откровенность че „Князъ Александръ е билъ повече добъръ за тѣхъ отъ колкото трѣбваше“. Неговия откритъ, правъ, характеръ, неговата искренность, сѫщо служиха за источникъ на разни негови несполуки; неговото солдатско сърдце никога не е могло да се примири съ никаква фалшъ и лѫжа, ако и да се биле покрити тѣ съ най изящна и гѫста дипломатическа тканъ, носяща надписъ: за полза на отечеството. Князя никога не влизаше въ споразумѣния и компромисси съ своята чиста съвѣсть.

Князь Александръ много обичаше да прави удоволствия на другитѣ. Той въведе въ София коледното дърво (елхата), която се приготовлява на коледа за дѣцата и се окачва съ играчки, свѣщици, златни ябълки и проч., расходки съ канки, и особно се грижеше за устрояване общественни градини, достѫпни за всѣкиго. Той обичаше да прави подаръци, но не искаше да говорятъ за това. Като жертвуваше понѣкога голѣми сумми за черкви и училища, той никога не позволяваше да се записва този подаръкъ въ предназначенната

нарочно за тази цѣлъ книга. Князь Александръ бѣше отличенъ хазяинъ, разбираше отъ добри конье и ги обичаше. Неговитѣ постройки, като напр. на Сандровския дворецъ, и преправянието на Софийския, доказватъ че той имаше тънъкъ, артистический, вкусъ. Трѣбва да се притури къмъ всичко това че високия му ръстъ, красота, мѫжественната и благородната му наружность, прекрасната усмивка, и изобщо чертитѣ на лицето привличаха къмъ неговата фигура общето внимание. Той е билъ блестящъ метеоръ, който мина бърже като свѣткавица на нашия мраченъ горизонтъ. Азъ нѣма да говоря за неговитѣ високи дарби, за неговата гениалность като пълководецъ, тъй като тѣ сѫ извѣстни на всѣкиго. Князь Александръ харчеше твърдѣ малко пари за себе си лично, не повече отъ 25.000 франка на годината, а всичкитѣ други пари се харчиха за поддържвание престижа на българския тронъ. Князя намираше че той е длъженъ да остави въ страната всичко онова което е взелъ отъ нея. При всичкоче Князя бѣше твърде гостеприеменъ самъ, той не обичаше щото въ негова честь да се даватъ отъ общинитѣ или отъ офицерскитѣ общества обѣди, вечери и пр. като намираше тѣзи разноски за излишни, но той съ удоволствие сядаше на обикновенна софра въ лагеря, или кѫдѣто и да е, ако знаеше че особно за него нищо не е наготвено. Ако считаше по нѣкои съображения че той е принуденъ да приеме обѣдъ, то туряше условие щото всичкитѣ ястиета и вина да бѫдатъ български което разбира се не изискваше голѣми разноски.

Презъ лѣтото, въ време на голѣмитѣ горѣщини, Князя обикновенно търсеше почивка, въ първото време въ Рилския манастирь, а покъсно обикновенно въ Сандрово, при Варна, на Черното Море. Но съмнѣвамъ се да — ли е намиралъ той и тамъ желаемото успокоявание*). Като накупи по твърдѣ скѫпа цѣна много лозя, Князь Александръ мечтаеше да усъвършенствува изработванието на българскитѣ вина. И сега въ София Сандровскитѣ вина се считатъ за най добри, ако продавачитѣ не ги смѣсватъ съ вода. Князь Александръ не

*) Сандрово произтича отъ името *Сандро*. Това име Князь Александръ получи при ражданието си отъ кръстника Императоръ Александръ II. Той го съхрани за винаги въ семейството си. Манастиря Св. Димитрий, на което мѣсто е построенъ Сандровския дворецъ Князь Александръ го приобрѣти по слѣдующия начинъ: гръцката община му подари манастиря, а князя подари отъ себе си на общината 50.000 лева; сетнѣ нему скѫпо му струваха лозята окрѫжающи манастиря.

успѣ да свърши Сандровския дворецъ. Той особно се интересуваше отъ идеята за грандиозната сълба която трѣбваше да се спуща отъ двореца направо въ морето и да се омива въ вълнитѣ. Въ Рущукъ Князь Александръ пакъ имаше дворецъ съ прѣкрасна градина. Ромънския краль Карлъ, другарь по бойното поле, никога не пропущаше случай безъ да го привѣтствува чрѣзъ особенъ пратеникъ при всѣко идвание на Князь Александра въ Рущукъ, а ромънскитѣ дами отъ Гюргево дохождаха за да му поднасятъ букети.

Държавния бюджетъ въ България бѣше много скроменъ както ще видимъ отъ долнята таблица. Трѣбва да се вземе още при това въ внимание че презъ времето на управлението на князя Александра страната не направи никакъвъ дългъ, като прекара съединението на България съ Източната Румелия, сърбско-българската война, построи желѣзницата Царибродъ — София — Вакарелъ, нѣколко шоссета, много обществени здания, като гимназии, болници, държавната печатница, купи една яхта, учреди народната банка, и пр. и пр.

Финансовитѣ години:	Предвидѣно въ бюджета съ извънреднитѣ кредити:		похарчено:
1879 — 80 . . .	21.494.980	лева. .	21.359.362 л.
1880 — 81 . . .	27.559.216	„ .	26.290.102 „ за 10 мѣсяца
1881	29.143.814	„ .	24.748.547 „
1882	29.000.517	„ .	28.947.506 „
1883	31.517.397	„ .	31.030.927 „
1884	34.722.423	„ .	34.526.513 „
1885	35.780.324	„ .	40.406.719 „
1886 (съ Източ. Румел.)	46.991.683	„ .	55.455.848 (*)

За сравнение на бюджетитѣ при управлението на князя Александра съ сегашнитѣ ще кажемъ само че сегашнитѣ всѣка година превишаватъ 100 миллиона лева.

Свитата на князя Александра бѣше твърдѣ немногобройна. Отъ Германия съ него дойдоха баронъ Ридезелъ и баронъ Корвинъ, другари по полка Garde du corps. Първия е билъ назначенъ за гофмаршалъ на двореца, а втория за

(*) Разликата между опредѣления кредитъ и дѣйствителния расходъ произлѣзе отъ това че въ послѣднитѣ години сѫ биле похарчени за желѣзницата Царибродъ-Вакарелъ 17 миллиона лева и за сърбско-българската война 28 миллиона, но тѣзи дефицити пакъ сѫ биле покрити безъ всѣкакъвъ вътрешенъ, или вънешенъ, заемъ.

старший флигель-адъютантъ. Освѣнъ тѣзъ двамата отъ Германия дойде и Г. Александръ Менгесъ, който бѣше всичко при двора: частенъ секретарь, таенъ съвѣтникъ, кассиеринъ на князя, и проч. и проч.; всичкитѣ длъжности на този неуморимъ и способенъ човѣкъ, безкрайно предаденъ на князя Александра, не могатъ и да се преброятъ. Бащата на Г. Менгеса заемаше служба на подобно довѣренно лице при бащата на князя, принца Александръ Гессенский. Самия Г. Александръ Менгесъ занимава въ настоящето време една висока служба при Гессенския дворъ. Нѣмскитѣ придворни слуги сѫщо не бѣха твърдѣ многобройни. Отъ русситѣ Князь Александръ имаше въ своята свита флигель-адъютантитѣ: Капитанъ Мосоловъ, човѣкъ образованъ (докторъ на философията отъ Гейделбергский университетъ), отъ най високото петербургско общество, който е служилъ попреди въ русския полкъ на конната гвардия (единъ отъ най добритѣ гвардейски полкове). Мосоловъ не сѫ занимаваше съ никаква политика, той глѣдаше само да си испълнява точно и редовно свойта длъжность. Той се ползуваше съ любовь и уважение въ София, особно между дипломатитѣ и тѣхнитѣ семейства. Вторъ руский флигель — адъютантъ бѣше капитанъ Ползиковъ, младъ човѣкъ, който на всѣкждѣ се бъркаше и всичко искаше да знае, за да държи Князя въ течение на всичко което се върши. Той, въ противоположность на Мосолова не бѣше чуждъ и отъ политиката, съ което навличаше на себе си доста неудоволствия, а на Князя доста неприятности. Той се считаше за човѣкъ много предаденъ на Князя, и меговъ любимецъ, но преданностьта му слѣдъ отвикванието на Ползикова отъ София претърпѣ много испитания, и той не излѣзе като герой отъ тѣхъ. Въ всѣкий случай не може да не сѫ каже че, до като е билъ въ България, Ползиковъ е осталалъ вѣренъ слуга на Князя Александра, и му е оказалъ твърдѣ важни услуги. Отъ българетѣ е имало флигель-адъютанти: Тодоръ Увалиевъ, много добъръ, образованъ, и скроменъ, младъ човѣкъ, отъ богата фамилия, преселена изъ Калоферъ въ русска Бессарабия; Георгий Агура, който скоро остави своята дължность, за да продължава образованието си въ военно-юридическата академия въ Петербургъ; Мариновъ, който замѣсти Агура и падна сетнѣ като герой въ сърбско — българската война; Стояноввъ, който се ползуваше съ голѣмо довѣрие на Князя Александра,

и най сетнѣ офицеритѣ отъ генералния щабъ: Винаровъ и Никола Ивановъ (послѣдния румелиецъ, назначенъ слѣдъ съединението на България съ Източна Румелия). Всичкитѣ тѣ бѣха добри хора, вѣрни и предадени на князя, който обикновенно ги глѣдаше като „свое семейство,“ и се отнасяше къмъ тѣхъ не като къмъ свои подчиненни, а като къмъ приятели на кѫщата му. Князь Александръ никога не е ималъ едновременно повече отъ 5 адютанти, отъ които единия командуваше конвоя на Князя. Като българский секретарь служеше румелиеца Константинъ Стоиловъ, който получи дипломата си на докторъ на правото въ Гейделбергския университетъ. Той бѣше тогава младъ, но даровитъ и способенъ човѣкъ, който знаеше нѣколко чужди язици. За жалость той бѣше краенъ партизанинъ на консервативната партия, което е принесло много зло на Князя, стоящъ вънъ отъ всѣкакви партии. Консерваторитѣ бѣха въ течение на всичко което се вършеше въ двореца презъ Стоилова, а това много раздражаваше противницитѣ имъ и само подтвърдяваше клеветитѣ на руситѣ, които обвиняваха и Князя въ партизанство. Къмъ свитата на Князя скоро се присъедини и пасторъ Кохъ. Той бѣше човѣкъ твърдѣ образованъ, скроменъ, който се стараеше да се държи на страна, тъй щото присѫтствието му даже да не бѫде забѣлѣжено. Князя винаги съ удоволствие прекарваше свободното си време въ разговори съ него, но погрѣшно е да се мисли че пасторъ Кохъ е ималъ нѣкакво политическо влияние върху Князя.

Отъ първитѣ дни още на встѫпванието си въ управлението, министерството на Бурмова е било загрижено отъ предстоящитѣ избори въ народното събрание. Като расчитваше на своето високо положение (на първи български министри), на престижа на властьта която располага съ сѫдбата на чиновницитѣ и съ разни срѣдства за изражение благоволение къмъ онѣзъ които ще идатъ слѣдъ тѣхъ въ избирателната борба, министерството се надѣваше да си състави болшинство въ събранието, а ако нѣма да сполучи абсолютно болшинство, то да привлече на своята страна депутатитѣ които нѣматъ опредѣленно направление, и които сѫ повече или помалко хладнокръвни къмъ политическитѣ въпроси. Трѣбва да кажемъ истината че министерството на Бурмова, освѣнъ устната и печатната агитация, не е правило никакви насилия при изборитѣ, тъй щото тѣ бѣхѫ съвершенно свободни. Самия Бур-

мовъ, стоящъ на челото на администрацията, като министръ на вътрѣшнитѣ дѣла, нѣмаше склонность да взима съвсѣмъ енергични и безъ изборъ мѣрки, за да прокара свои кандидати за депутати, а другитѣ министри нѣмаха още тогава достатъченъ опитъ и навикъ въ искуството да правятъ избори само въ своя полза. Това искуство се приобрѣтаваше постепенно и съ време достигна забѣлѣжително съвершенство. Резултата на изборитѣ изненада министерството. Отъ 170 депутати министерството можеше да расчитва едвамъ на гласоветѣ на 30 депутати, останалитѣ принадлежаха кѣмъ либералната партия; при това болшинството на депутатитѣ се оказа малко наклонно да подлизурствува предъ министритѣ. Тутакси слѣдъ изборитѣ консерваторитѣ дигнаха въпросъ за распущание на народното събрание, но Князя искаше да види дѣятелностьта на послѣднето за да сѫде за това — какво може да се очаква отъ него. Давыдовъ, на когото Князя поиска мнѣнието, му даде съвѣтъ да опита да върви съ либералитѣ. Той бѣше човѣкъ опитенъ въ конституционния животъ. Давыдовъ прекара цѣлата си служба въ Виена, Парижъ, Ньюоркъ и Лондонъ. Той съвѣтваше и консерваторитѣ да отстѫпятъ властьта на своитѣ противници, като предсказваше че въ този случай може скоро пакъ да дойде тѣхния редъ да вzематъ въ своитѣ рѫцѣ управлението, но партизанскитѣ страсти бѣха до толкова възбудени щото и консерваторитѣ останаха глухи къмъ тѣзи съвѣти.

Първото редовно народно събрание е било отворено на 27-й Октомврий 1879 год. съ тронно слово на Князя Александра, въ което той между друго каза: „Азъ расчитвамъ на Вашия патриотизмъ и на Вашия здравъ разумъ. Европа има очи обърнати къмъ първото българско законодателно събрание, и спорѣдъ неговата дѣятелность ще сѫди, до колко българската нация е способна да се ползува съ даденитѣ ней права. Вашитѣ мѫдри, мирни работи, ще правятъ честь на цѣлата нация. Азъ си позволявамъ да Ви дамъ единъ съвѣтъ и да Ви моля да не губите време съ безплодни препирни, а да почнете колкото е възможно по скоро разглѣдванието на законопроектитѣ и на бюджета, което е Вашата главна задача. Съ това Вие ще оправдаете довѣрието на Вашитѣ избиратели и ще заслужите одобрение отъ страна на просвѣтенитѣ народи!“ Но тѣзи примирителни думи, казани отъ височината на

трона, не произведоха никакво впечатлѣние. Щомъ Князя излѣзе отъ залата на народното събрание, тамъ се започнаха викове, гюрюлтия, псувни, на министритѣ не имъ даваха да говорятъ. Единъ депутатинъ викаше даже „ние сме тукъ князье“ като че искаше да каже съ това че той не иска да знае никакъвъ князь въ страната, и счита всѣкий депутатъ за стоящъ повисоко отъ него. Болшинството на събранието не искаше даже да дочака първото предложение на правителството, за да му изрази недовѣрие, както това се изисква отъ парламентския редъ на всичкитѣ конституционни страни, а въ самия отговоръ на тронното слово бламира първото министерство на Князя Александра. Въ този отговоръ, който Князя обаче не прие, се говореше слѣдующето: „Министерството, намѣсто да намали и да унищожи сѫществующитѣ мѫчнотии, напротивъ презъ своитѣ антиконституционни мѣрки само ги увеличи, и предизвика съ това рѣшителното недовѣрие на народа; и една голѣма часть на вината за лошото, неудовлетворителното състояние на финансиитѣ пада върху лошото управление на финансиитѣ отъ страна на настоящето министерство.“ Князя нѣколко пѫти се опита да усмири буйствующата оппозиция; съ тази цѣль той покани при себе си Петко Каравеловъ, който е билъ избранъ за предсѣдатель на събранието, и води преговори съ други влиятелни либерали, но всичко на праздно. Оскърбенъ отъ поведението на оппозицията, той обаче не се рѣши да предприеме нѣщо на свой рискъ, толкова повече че консервативното министерство му е било наложено отъ русситѣ, и за това безъ тѣхно съгласие той не считаше себе си въ право да го уволнява. Князя се обърна за съвѣтъ къмъ русския представитель, Давыдовъ, който отъ своя страна поиска инструкции отъ Петербургъ. Отговора полученъ отъ русското министерство на външнитѣ дѣла бѣше категорический и ясенъ. Князя го съвѣтваха да распусне събранието. Това мнѣние се сподѣляше и отъ другитѣ представители на державитѣ въ София. Въ Руссия не искаха да се признаятъ че сѫ направили голѣма погрѣшка при съставлението на първото българско министерство, като сѫ предпочели консерваторитѣ предъ либералитѣ, а това признавание несъмнѣнно би принесло на младото княжество голѣма полза, като би оставило конституционния му животъ на нормално течение, безъ всѣкакво насилие, и може да се мисли че въ такъвъ случай

работитѣ щѣха да си тръгнатъ по обикновенния пѫть и да си текѫтъ спокойно. А презъ распущанието на събранието, младия и неопитния тогава Князь, помалко отъ колкото презъ половина година е билъ туренъ въ остъръ конфликтъ съ своятъ народъ, въ лицето на неговитѣ представители. Като се опираше на своето влияние въ България, което по онова време бѣше всесилно, Руссия вѣроятно е расчитвала че распущанието на събранието, което стана по нейна заповѣдь, ще намали популярностьта на либералната партия въ очитѣ на българския народъ, който при новитѣ избори ще прати въ събранието хора разумни и здравомислящи. Нѣма съмнѣние че въ Петербургъ произведе тогава твърдѣ неприятно впечатлѣние поведението на такива политикани като П. Каравеловъ и К-іе които конкурираха единъ предъ другъ съ своята безтактность и радикално задирвание. Русскитѣ дипломати на Нева мисляха че при неограниченната свобода която притежаваше българската пресса, и при малката подготвенность на общественния и политическия животъ въ Княжеството; при оназъ распуснатость въ рѣчитѣ и мнѣнията които се показаха въ събранието въ времето на първата борба на либералитѣ съ консервативното министерство, младия Князь би постѫпилъ непредпазливо да бѣше повикалъ къмъ управлението на страната либералното министерство, което можеше да доведе княжеството до пълна анархия. Съ една дума, петербургскитѣ държавници, малко запознати съ характера на българетѣ, сѫ мислили че распущанието на събранието ще послужи като предупреждение и полезенъ урокъ и за либералитѣ, като изражение на това че Руссия не одобрява тѣхното поведение. На 3 Ноемврий, 1 седмица слѣдъ отварянието му, първото народно събрание е било распуснато съ указъ на Князя, въ който се говореше, че то, по съставътъ си не представлява достатачни гаранции за правилно рѣшавание на въпроситѣ и за въвеждание надлежния редъ въ княжеството. Рѣшението на Руссия да се распусне събранието предизвика противъ нея силно негодувание и порицание отъ страна на либералнитѣ крѫгове. Нѣма съмнѣние че подобенъ начинъ на дѣйствие отъ страна на Руссия е билъ недалновиденъ, непрактиченъ, и не можеше да обѣщае сполука. Резултатитѣ на изборитѣ се предвиждаха отъ всичкитѣ здравомислящи хора, и распущанието на народното събрание е било безцѣлно. Заедно

съ консерваторитѣ потърпѣ първото си морално поражение и Руссия въ България, която открито стана на тѣхна страна отъ първия день на встѫпванието на Князь Александра на Българската земя и даже още по-рано. Когато нейната погрѣшка стана ясна за всичкитѣ, тя и тогава се стараеше да намѣри причината на своята първа несполука у другитѣ, забравяше да я търси у князя Дондукова — Корсакова, въ неговитѣ интриги, въ кѫсоглѣдната си политика, и въ интригитѣ на своитѣ агенти. Всичкитѣ своитѣ погрѣшки по късно Руссия се старайла да свали отъ себе си на главата на Князь Александра. Консерваторитѣ, отъ своя страна, не искаха и тѣ да признаятъ своитѣ погрѣшки, и всичката вина за неприятнитѣ за тѣхъ и за Руссия събития я отдаваха на търновската конституция. Князь Александръ не е билъ нейнъ поклонникъ даже тогава когато се намираше още въ Германия, и мисляше: да приеме-ли, или не, българската корона, като поиска още по онова време отъ Императора Александръ II нейни измѣнения, за които по най нахаленъ начинъ го излъга князь Дондуковъ — Корсаковъ*). Азъ говорихъ за това вече въ друго мѣсто, тъй щото би било смѣшно и наивно да се смѣта той въ числото на горѣщитѣ поклонници на Търновската конституция. Но убѣждението на князя че Търновската конституция е непрактична, нѣмаше нищо общо съ партизанската борба въ България, както го мисляха либералитѣ, които предполагаха че Начовичъ, Стоиловъ и Грековъ сѫ подбудили князя противъ конституцията. Повтарямъ да кажа че предубѣждението на Князя противъ търновската конституция се яви тогава, когато той още не бѣше приелъ българския тронъ. Като младъ и не компетентенъ въ въпроса за конституцията, той се съвѣтва въ Германия съ най добритѣ юристи, и тѣ именно му показаха мѫчнотиитѣ които ще срѣщне той при управлението съ подобна конституция. По-късно, отъ горчивия практический опитъ, Князя се убѣди, че

---

*) За този фактъ спомѣнува и русския писатель Матвѣевъ, който е служилъ въ Източна Румелия като русский чиновникъ, въ своята книга „Болгарія послѣ берлинскаго конгресса“. Г. Матвѣевъ се признава че, ако и мѫчно могатъ да се видятъ русскитѣ официални дипломатически документи, той е ималъ възможность слѣдъ отричанието на князь Александра отъ трона, да се възползува съ нѣкои отъ тѣхъ. Матвѣевъ е писатель пристрастенъ и твърдѣ тенденциозенъ въ славянофилско направление. Той е поклонникъ на Дондуковската интрига, но ние намираме у него по нѣкога такива факти, отъ които се ползуваме, като познаваме източника имъ, безъ да глѣдаме тенденцията на автора.

не само е възможно, но даже е посгодно да се управлява съ търновската конституция, отъ колкото съ русскитѣ генерали, безъ конституция.

Слѣдъ распущанието народното събрание обаче, Князь Александръ призна за необходимо да даде поне нѣкакво удовлетворение на либералитѣ, и съ тази цѣль е било съставено ново министерство, съ търновския митрополитъ Климентъ на чело, въ което слѣдъ нѣкое време влѣзе и Тодоръ Икономовъ. Князя мислеше че високия духовенъ чинъ на новия министръ-президентъ ще му даде нужния авторитетъ въ очитѣ на населението и че на митрополита, заедно съ Тодоръ Икономовъ, ще имъ се удаде да успокоятъ възбуденнитѣ политически страсти и да го помирятъ съ либералитѣ, които никакъ не искаха да разберѫтъ че ако тѣ не сѫ биле натоварени съ съставлението на първото министерство, то Князя никакъ не бѣше виноватъ за това, а това е било исключително работа на русситѣ. Митрополитъ Климентъ, освѣнъ министръ — прѣдсѣдателското мѣсто получи и онова на министръ на народното просвѣщение. Но въ Климента Князя не намѣри онова което търсеше. Той бѣше честолюбецъ. Постътъ на министръ — президентъ съвършенно му замая главата, и Климентъ си въобрази че сѫдбата го предназначила за ролята на Ришелье. Отъ деньтъ на това назначение той не е можалъ да се успокои и да се удовлетвори съ духовната си власть. Свѣтскитѣ почести, политическитѣ интриги и партизанството сѫ станали цѣль на понататъшния му животъ. По-късното му поведение доказа че този човѣкъ може само да разрушава, но не да създава. Безъ да играе първа политическа роля той се осѣщаше тъй лошо както риба безъ вода. Климентъ е възпитанникъ на русска духовна академия; но той нищо не е заимствувалъ отъ своитѣ въспитатели такова което би приличало на неговото високо калугерско звание. Кротость, християнско смирение и любовь къмъ ближния му сѫ чужди. Напротивъ гордость, злоба, мстителность, самомнѣние, страсть къмъ чувственни наслаждения, жестокость сѫ биле винаги личнитѣ му качества. Името на Юда — предатель, което той справедливо и по заслуга е получилъ отъ своятъ народъ въ славнитѣ дни на сливницкитѣ боеве, не е удържало този калугеръ отъ понататъшна предателска дѣятелность.

Министерството на вътрешнитѣ дѣла, намѣсто Бурмова е било дадено на русския чиновникъ Рогге, който бѣше оставенъ отъ генерала Грессеръ въ това министерство въ качество на съвѣтникъ, или да се каже по точно въ качество на шпионъ; това бѣше една ничтожна личность, която е направила кариера съ своитѣ лакейства въ антрето на княза Дондукова—Корсакова и съ угаждането на неговитѣ любимци отъ двата пола. Той е билъ препорученъ на Княза отъ консерваторитѣ като человѣкъ стоящъ близо къмъ либералитѣ, който вслѣдствие на това можеше да помага на примирението на партиитѣ. Но Княза разбра твърдѣ скоро Рогге и се распрости съ него, като го испрати назадъ въ Руссия, при княза Дондукова. За министръ на вътрѣшнитѣ дѣла вмѣсто него е билъ назначенъ Т. Икономовъ. Ще разскажа тукъ единъ епизодъ отъ моитѣ служебни отношения къмъ Рогге.

Отъ прокарвание реформата на съединението пощитѣ съ телеграфитѣ въ княжеството, у мене сѫ образува една економия по бюджета отъ около 200,000 лева. Тъзи економия която се дължеше исключително мень, азъ мислѣхъ да употребя за фондъ на всомоществователна касса за телеграфнопощенски чиновници, съ цѣлъ да привлека къмъ това управление поразвити младежи, и да ги туря погорѣ отъ партизански страсти, съ което да се гарантира принципа на неприкосновенностьта на частната корреспонденция. Бурмовъ поддържаше тъзи идея. Князъ Александръ сѫщо я посрѣщна съ голѣмо съчувствие. Но Г. Рогге, като стана министръ, употреби тѣзи пари за други цѣли, които нѣмаха нищо общо съ моето управление. На моитѣ възражения че азъ и моитѣ чиновници не сме правили економия за удовлетворение на неговитѣ фантазии, Рогге се извъртяваше съ увѣрение че се срѣщнаха неотложни нужди по други клонове на управлението, и че той нѣмаше отъ кѫдѣ да ги удовлетвори. Когато му казаха че и Княза сподѣля моето мнѣние Рогге грубо отговори: „нека Княза подписва това което му поднасятъ, а не да разсъждава за онова което подписва.“

Балабановъ получи мѣсто на дипломатическия агентъ въ Цариградъ, а на мѣсто него билъ назначенъ за министръ на външнитѣ дѣла Г. Начовичь, който остана сѫщеврѣменно и министръ на финансиитѣ. Грековъ остана министръ на правосѫдието. Неще и дума че това министерство е било съставено по

указания отъ Петербургъ. Новото министерство не показа никаква особна дѣятелность. То, по примѣръ на първото, се занимаваше само съ промѣнявание на чиновницитѣ.

Като свърши съ въпроса за първото министерство, Князъ Александръ скоро (на 22 Януарий 1880 г.) замина за Петербургъ за да присътствува на 25 годишния юбилей отъ царуването на вуйка си царъ Александръ II. При това пѫтувание той е билъ придруженъ отъ русския дипломатически агентъ Давыдовъ, който окончателно оставаше службата въ България. При това се случи слѣдующето събитие, което би могло да се счита за невѣроятно, да не бѣше дѣйствителенъ фактъ. Въ София стана извѣстно че Давыдовъ преди тръгванието си е приготвилъ подробенъ докладъ за русското правителство въ който излагаше положението на работитѣ въ България. Този докладъ много интересуваше Паренсова и Шепелева, тъй като тѣ мислѣха че тамъ ще се намѣри нѣщо което се касае и до тѣхъ. Рано сутрента когато Князъ Александръ сѣдяше вече въ колата, за да отиде прѣзъ Рущукъ—Ружния за въ Руссия, генералъ Паренсовъ му доложилъ че нă станциитѣ по пѫтя не достигатъ конье, и за това багажа на Князя и на лицата които го придружаватъ ще тръгне само два часа слѣдъ заминаванието му, но Князя заповѣда щото отъ всѣка кола да отпрѣгнатъ по 1 конь, т. е. на мѣсто четире да останатъ по 3 коня, но багажа да върви едновременно съ него. Обаче неговата заповѣдь не е била испълнена и багажа се испрати покъсно. По пѫтя, при Арабаконакъ сѫ биле откраднати два сандъка, отъ които единия принадлежеше на Давыдовъ, и другия на единъ отъ княжескитѣ адютанти, но въ послѣдния нѣмаше нищо друго, освѣнъ дрѣхи и бѣльо. Очевидно че този сандъкъ е билъ откраднатъ погрѣшно, намѣсто княжеския. Въ сандъка на Давыдова високопоставенитѣ крадци не намѣриха онова което търсиха, тъй като предпазливия Давыдовъ испрати, преди тръгванието, доклада си за Петербургъ. Но въ сандъка му военнитѣ крадци намѣриха 10,000 рубли пари, и неговата частна семейна преписка, което и исчезна безслѣдно. Князя поиска най строго слѣдствие, и отъ София съ тъзи цѣлъ е билъ испратенъ майоръ Краузе, който е билъ единъ отъ участницитѣ въ тѫзи работа, която разбира се той прикри.

Юбилейното тържество въ Петербургъ е било омрачено отъ взрива въ зимния дворецъ, жертва на който едвамъ не стана цѣлото царско семейство, но то сѫ спаси по единъ чудесенъ пачинъ. Князъ Александръ, съ нѣкои отъ великитѣ князье отидоха на гарата, за да срѣщнатъ бащата на Княза, принцъ Александръ Гессенский. Трена закъсня, тъй щото като чакаха гости, въ двореца не сѣднаха на софрата въ опредѣленото врѣме и мината, подложена подъ ястната стая, се запали тогава когато тамъ никого нѣмаше.

Принцъ Александръ Гессенский, придруженъ отъ всичкитѣ синове на императора, и отъ Князь Александръ, е билъ причаканъ на сълбата на зимния дворецъ отъ своя зетъ. Александръ II, който водеше сестра му, Императрица Мария Александровна. Височайшитѣ лица отидоха презъ единъ голѣмъ корридоръ къмъ аппартаментитѣ на Императора, когато вдругъ се почу една страшна експлозия. Дюшемето затрепери като при нѣкое голѣмо землетрясение, газовитѣ лампи въ корридора изгаснаха, и всичкитѣ се намѣриха въ пълна тъмнина. Осѣти се една миризма, като отъ барутъ, или динамитъ. На височайшитѣ лица имъ викнаха че падна полютѣя въ салона гдѣто била приготвена софра за семеенъ обѣдъ. Принцъ Александръ Гессенский побърза нататъкъ, заедно съ своятъ синъ князь Александръ, съ русския престолонаслѣдникъ (сетнѣ Императоръ Александръ III) и съ великия князь Владимиръ, а пакъ Императора Александръ II го задържа придворния министръ, графъ Адлербергъ, който се страхуваше отъ това, какво ще стане още, защото всичкитѣ мисляха че това е една екплозия отъ газъ. Като дойдоха въ ястната стая височайшитѣ лица видѣха всичкитѣ джамове на прозорцитѣ счупени, стѣнитѣ силно повредени. Осѣщаше се една удушающа миризма на барутъ. Нѣмаше съмнѣние че се расксжсала една бомба. Закъснѣванието на принцъ Гессенский отложило обѣда за половинъ часъ, и по този начинъ императорската фамилия и гоститѣ ѝ сѫ биле спасени.

Князь Александръ не можа много да говори въ Петербургъ по работитѣ, тъй като той е билъ заетъ съ срѣщата съ баща си, съ своитѣ визити, приемания, удоволствия и найсетнѣ съ въпроса за оженвание който за първъ пжть тогава се яви на сцената. Покойната му леля, императрица Мария Александровна избра за тази цѣль княжна Юсупова която имаше

зестра 20 миллиона рубли. Но тази кандидатка съвсѣмъ не бѣше по вкуса на Князя Александра, тъй като поглѣдитѣ му бѣха обърнати кждѣ Берлинъ и той сериозно трѣбваше да се грижи за това щото комбинацията на леля му да не сполучи. Както и да е, Князя присжтствуваше на докладитѣ представляеми на Царя отъ министритѣ, по българскитѣ дѣла, распраяше своето положение въ което се намира въ София, и разбира се той не е одобрилъ поведението на либералитѣ въ събранието и не е скрилъ нищо отъ дѣятелностьта на генерала Паренсова и полковника Шепелева, които сж биле отвикани. Вмѣсто Паренсова билъ назначенъ генералъ Ернротъ, а вмѣсто Давыдова който получи постъ на съвѣтникъ на посолството въ Лондонъ се назначи Кумани.

Но ако Князь Александръ е билъ заетъ повече съ лични дѣла, то секретарятъ му, К. Стоиловъ не преставаше да гогори за българскитѣ държавни дѣла, кждѣто само намираше възможность, като критикуваше и търновската конституция и своитѣ противници — либерали, и вече тогава русската дипломация престана въ принципъ да защищава търновската конституция. На свикания по този предметъ съвѣтъ, никой не сж исказа за нейната неприкосновенность, и само военния министръ, графъ Милютинъ, даде мнѣние че, преди измѣнението на конституцията, би било добрѣ да се опита да се управлява съ либералитѣ, за да се види какво ще излѣзе отъ това. И тъй като Князь Александръ нищо не възрази на Милютина, и даже каза че нѣма нищо противъ неговото мнѣние, то при това мнѣние останаха всичкитѣ.

[1]) Било е направено условие да се отложи окончателното

[1]) Ние тукъ трѣбва да спомѣнемъ книгата на Якобсона „Документи отъ тайнитѣ архиви на русското правителство,“ въ които той нахално лжже, като увѣрява че ужъ у Князя Александра, когато той пжтуваше отъ София за Рущукъ е билъ откраднатъ доклада му за Императора и тайната преписка съ него, че той въ този докладъ ужъ се оплаквалъ че министритѣ, съ Петко Каравеловъ на чело, не испълняватъ неговитѣ заповѣди, явяватъ се съ нечисти дрѣхи, въ които тѣ посѣщаватъ кръчмитѣ и публичнитѣ мѣста, че народното събрание не е друго освѣнъ сбирщина на пияна тълпа, и т. н. Който иска да се убѣди че това е лъжа- и разбира се не единствена, въ книгата на Якобсона, нека вземе българския „Държавенъ Вѣстникъ,“ отъ който ще види че князь Александръ тръгна за Петербургъ на 22 Януарий 1880 год. (Държавенъ Вѣстникъ брой 23 отъ 26 Януарий 1880 год.) при министерството на Климента, въ което не влизаше Каравеловъ, — и се върна отъ тамъ на 20 Мартъ 1880 год. (Държавенъ Вѣстникъ брой 35 отъ 26 Мартъ), а Петко Каравеловъ е билъ назначенъ за първъ пжть министръ на финансиитѣ въ министерството на Цанкова, съ указъ отъ 26 Мартъ 1880 год. № 135, т. е. слѣдъ връщанието на князя Александра отъ Петербургъ, тъй щото тамъ той по никой начинъ не е можалъ да се оплаква на поведението на несжществующъ тогава министръ Каравеловъ.

обсѫждание на този въпросъ за нѣколко време[2]). И за Стоилова не оставаше нищо друго, освѣнъ да вземе за свѣдѣние това рѣшение, но като видя настроението на рѫководящитѣ крѫгове въ Петербургъ по този въпросъ, увѣренъ въ успѣха на своята партия въ най близко бѫдѫще, той се върна въ София доволенъ и щастливъ, почтенъ въ русската столица отъ общото внимание и украсенъ тамъ съ русский орденъ. Той вече тогава не криеше въ интимнитѣ крѫгове че сѫдбата на търновската конституция е рѣшена безвъзвратно.

Като отиваше въ Петербургъ, Князь Александръ остави за свой регентъ митрополитъ Климентъ, който въ тази си длъжность показа отсѫтствие на държавенъ умъ, крайня дребнавость, и претенциозность. Тъй напр. митрополитъ Климентъ, въ качеството си на регентъ, поиска щото при портата на квартирата му да стоятъ двама часовии, но сетнѣ и това му се показа недостатъчно. Той намѣри че часовиитѣ не стоятъ тъй както въ двореца, т. е. не единъ срѣщо другъ, а съ лицето къмъ вратата, и почна да настоява щото тѣ да стоятъ на караулъ сѫщо тъй както у височайшитѣ лица. Сетнѣ вторъ примѣръ: на 19 Февруарий, деньтъ на сключванието на Санъ-Стефанский договоръ имаше молебенъ, а сетнѣ парада, предъ двореца, на Александровската Площадъ. Митрополитъ Климентъ пожела самъ да приеме парадата намѣсто да остави това на първото военно слѣдъ Князя лице, т. е. на военния министръ. Тъй щото софийския гарнизонъ, съ генералъ Паренсовъ на чело, е билъ принуденъ да дефилира предъ митрополитъ Климентъ, който, когато прекланяха предъ него полковитѣ знамена, тъй като нѣмаше козирогъ, за да държи при него рѫката, както се изисква отъ военния уставъ, пращаше благословии съ двѣтѣ рѫцѣ. Картината бѣше много комична и единственна въ свой родъ.

Новитѣ избори за народното събрание бѣха още помалко благоприятни за министерството на Климента отъ колкото тѣ сѫ биле за министерството на Бурмова. На 4-й Априлъ 1880 год. Князя откри събранието и тъй като едно голѣмо болшинство бѣше непримиримо къмъ министерството на Климента, то той

[2]) Императоръ Александръ II, въ разговора си съ Князь Александра, честиталъ му това че той показа толкова твърдость и търпѣние, и казалъ че, ако той дѣйствува умѣренно и когато трѣбва съ енергическо употрѣбяване на законната власть, то ще му се удаде да приобрѣте уважение и любовь, и че той, Императора, расчитва на личнитѣ качества на Князя Александра.

покани Драгана Цанкова да състави новъ кабинетъ; послѣдния взима на себе си президенството и вънншнитѣ дѣла, Петко Каравеловъ получи финанситѣ, Георгий Тишевъ вътрѣшнитѣ дѣла, Гюзелевъ народното просвѣщение, Христо Стояновъ правосѫдието, генералъ Ернротъ военното министерство.

Драганъ Цанковъ, родомъ отъ Свищовъ, представлява отъ себе си типъ на егоистъ, готовъ винаги да продаде религията и отечеството си за лични сгоди, за власть, за влияние, за популярность. Неговата двуличность често пѫти сѫ се стараяли да оправдаятъ съ силата на характера му, но това е съвершенно неумѣстно, както ще се види, ако се прослѣди характера на политическата му дѣятелность. Въ 1859 год. видѣхме Драганъ Цанковъ, православенъ по рождение, да стане католикъ, горѣщъ и вѣроятно не безкористенъ пропагандистъ на католицизма въ България. Щомъ се убѣди че тази пропаганда не срѣща съчувствие въ България, Д. Цанковъ я остави и снова премина въ православие. Презъ времето на всемогуществото на Наполеонъ III той не искаше да знае Руссия и се обърна къмъ него за помощь отъ името на българския народъ, а когато обстоятелствата се измѣниха, той съ сѫщата цѣль отиде въ Петербургъ. Когато най добритѣ синове на българското отечество въоружаваха чети, жертвуваха коститѣ си за свободата му, бориха се съ нетвѣковния неприятель, съ помощь на перото, като издаваха вѣстници, възвания, и т. н., Д. Цанковъ стана турский чиновникъ и служеше въ това време за притѣснитель на народа си. Когато русската войска се опѫти къмъ България, за да я освобождава, Д. Цанковъ бѣше единъ отъ първитѣ който се яви при русския граждански коммисаръ князь Черкасский, и не само му заяви за своята преданность къмъ Руссия, но когато кн. Черкасский го запиталъ: като каква, спорѣдъ неговото мнѣние, форма на управление би била най сгодна за България, безъ да мисли много, Цанковъ отговори: абсолютно-монархическа, като подтвърди своето мнѣние съ разни аргументи. Като познаваше абсолютисткитѣ взглядове на русския князь, той искаше да му хареса, и успѣ въ това, като получи висока длъжность въ русската оккупационна администрация, което имаше голѣма важность за понататъшната му кариера въ новообразуванното княжество. Въ 1879 год. защото не получи покана да състави първото българско министерство, Цанковъ стана не само не-

приятель на Руссия, но и краенъ радикалъ. За него тогава и търновската конституция не бѣше доста либерална. Слѣдъ малко време ние виждаме вече Цанковъ удовлетворенъ въ своето честолюбие и приятель на русския консулъ Кумани. Слѣдъ свищовскитѣ пълномощия Д. Цанковъ пакъ се яви като върлъ неприятель на русситѣ, и въ 1883 год., слѣдъ получванието властьта, изгони отъ България русскитѣ генерали Соболевъ и Каулбарсъ. Скоро слѣдъ това той изгуби министерството, и стана агентъ на Кояндера, като почна да устроява заедно съ него заговори за свалянието на князя Александра. Най сетнѣ стана върлъ неприятель на самостоятелното сѫществувание на отечеството си, какъвто го виждаме и до сега. Съ една дума, цѣлия животъ на Д. Цанкова е билъ цѣлъ синджиръ скованъ отъ лъжа, измама и предателство. Никой и никога не е можалъ да се опре на него, и да бѫде увѣренъ че той утрѣ нѣма да продаде днешния си приятель. Той е типъ на съвременснъ вѣроломенъ византиецъ. За жалость, той не е единственъ екземпляръ помежду българетѣ. И Источната Румелия е имала свои Д. Цанкови, въ видъ на Ст. Бобчева, Ив. Ст. Гешова, и др. за които ще говоря понататъкъ. Като говоря за Д. Цанкова, трѣбва да споменѫ и това че по неговата инициатива е билъ закритъ въ Букурещъ българския революционенъ коммитетъ, слѣдъ влизанието на русскитѣ войски въ Румѫния, отъ полковника Соболева който е билъ тогава правитель на канцелярията на князь Черкасский, а сетнѣ, въ чинъ на генералъ, министръ-президентъ въ България.

Другъ виденъ членъ въ кабинета на Цанкова бѣше П. Каравеловъ, родомъ отъ Копривщица, който дължеше тогавашната си малка извѣстность на брата си Любенъ Каравеловъ, единъ отъ най добритѣ български писатели и заслужени патриоти, но никакъ не на личнитѣ си качества. Той се е училъ въ московския университетъ, но като минаваше отъ факултетъ на факултетъ училъ всичко, но не изучилъ нищо, и даже не можалъ да свърши курса въ този университетъ. Сетнѣ той е учителствувалъ, а слѣдъ обявяванието на русско-турската война, тутакси се явилъ въ русската главна квартира за да търси топло мѣсто и да гарантира за себе си легка кариера за въ бѫдѫще, въ новосъздаденното безъ какво-годѣ участие отъ негова страна Княжество. Въ Руссия той обикна либерално-нихилистическитѣ взглядове и въ България-когато това не бѣ-

ше опасно-хвалеше се съ своитѣ близки отношения къмъ русскитѣ анархисти. Тъй напр. веднажъ, на княжеската софра той е разсказвалъ че София Перовска, една отъ убийцитѣ на вуйката на Князя, Царя Александръ II, е била негова интимна приятелка. Като се занимаваше постоянно съ отвлеченни доктрини на социализма, като четеше постоянно английски и русски книги, които не винаги напълно разбираше, той създаде въ главата си такава безредица, която и самъ не всѣкога е можалъ да разбере. Той има много добра память, и тъй е запомнювалъ наустъ цѣли страници отъ Бокль, Милль, Марксъ, Смитъ, Гегель, Кантъ, Спиноза, Шопенгауеръ и т. н. и въ разговора издаваше прочетенното за свое лично, съ което много импонираше на малообразованнитѣ слушатели. Когато му показваха че това не е негово, ами чуждо, той се сърдеше и започваше да се кара, или ако се виждаше на тѣсно, признаваше се че живѣе въ кредитъ, т. е. съ чуждъ умъ, взетъ на заемъ отъ книгитѣ. Той не търпеше никакво възражение, бѣше деспотъ по характера, при всичко че се прикриваше съ либерални фрази, съ една дума бѣше въ пъленъ смисълъ „вълкъ въ овча кожа." Умѣренность и политический тактъ, толкова необходими не само за единъ министръ, но и за всѣкий държавенъ или общинский чиновникъ, съвершенно отсѫтствуваха у Каравелова; при това той бѣше съвсѣмъ лошъ администраторъ, което е доказалъ съ управлението на финанситѣ. Всѣка една администрация, а толкова повече финансовата, непремѣнно изисква пазение на извѣстенъ, бюрократический, редъ, а Каравеловъ, като неприятель на всѣкакъвъ бюрократизмъ, постоянно говореше за упростяване на дѣлопроизводството, но като не можеше да направи това разумно, съ своитѣ безсмисленни распореждания произвеждаше само пълна безредица въ управляемитѣ отъ него министерства. Изобщо, той употребяваше всичкото си време само на политически интриги, агитации, разсѫждения съ приятелитѣ, и т. н. тъй щото не му оставаше време за водение текущитѣ дѣла въ министерството, които той занемаряваше, тъй щото тѣ се намираха обикновенно въ пълна безредица. П. Каравеловъ имаше много високо мнѣние за своята личность, и това самомнѣние достигваше до комичность. Той считаше себе си поуменъ и по способенъ отъ всичкитѣ окрѫжающи, и хранеше непримирима злоба и зависть къмъ всичко

което се издаваше по своитѣ способности, било на общественното, било на литературното, поле. Ако това бѣше неприятель, той му правеше пакости открито, ако пакъ приятель, той никога не се спираше предъ тайни интриги противъ него. Той бѣше особно непримиримъ къмъ популярностьта на Князя Александра и завиждаше на неговитѣ външни и вътрешни, блестящи, качества. Даже съ своятъ популяренъ, и любимъ отъ цѣлото население, братъ Любенъ Каравеловъ, той не е можалъ да поддържва добри отношения, тъй щото когато Любенъ умираше и него го попитаха: не иска-ли той да извикатъ братъ му Петко отъ Виддинъ, той се изправи на пата и каза съ злоба: „даже въ тази минута, когато азъ прощавамъ на всички, не искамъ да го видя!“ . . .

Политическото кѫсоглѣдство и крайния партикуляризмъ, както на П. Каравелова, тъй и на Д. Цанкова, се хвърля въ очитѣ на всѣкиго. И двамата тѣзи държавни дѣйци никога не искаха да знаятъ нищо за историческитѣ събития на балканитѣ, и за другитѣ народности. Тѣ мисляха че както сърбитѣ, тъй и румѫнитѣ, и гърцитѣ, безъ да се говори даже за турцитѣ, трѣбва да служатъ само за интереситѣ на българската народность, безъ всѣкакви отстѫпки отъ нейна страна. Този тѫпъ взглядъ не малко е вредилъ на България при тѣхното управление. Освѣнъ това, въ своето заслѣпявание, всѣкий отъ този политикани е считалъ че провидѣнието само него го турило да рѫководи сѫдбинитѣ на българския народъ, и че България не е друго, освѣнъ тѣхна мушия, приходитѣ отъ която не трѣбва да събира никой другъ освѣнъ тѣхъ. Съ подобни хора е билъ принуденъ Князь Александръ да управлява.

Другитѣ министри отъ кабинета на Цанкова бѣха хора скромни, работливи, но съ нищо особно не се издаваха. Георгий Тишевъ, въспитанникъ на Киевската духовна академия, е билъ секретарь на първия Българский екзархъ Антимъ, и заедно съ него билъ въ заточение въ Ангора, кѫдѣто е билъ проводенъ отъ турцитѣ. Гюзелевъ бѣше извѣстенъ съ това че билъ въ турското време единъ отъ най добритѣ учители въ Габровската гимназия. Христо Стояновъ, сѫщо русский въспитанникъ, юристъ, добъръ ораторъ, е взималъ участие въ борбата за свободата на българската черква, писалъ статии въ тогавашния цариградский вѣстникъ „Вѣкъ“, билъ е редакторъ на вѣстникъ „Право“, сетнѣ служилъ въ русското граждан-

ското управление въ България, а въ времето на оккупацията заемалъ длъжность на губернаторъ въ Търново.

Най типичното и видното лице въ министерството на Цанкова, по своето високо образование, по своитѣ рѣдки способности и енергия, бѣше генералъ Ернротъ. Отъ малъкъ ръстъ, пълепъ, съ добродушно лице, веселъ, понѣкога оригиналенъ, още младъ за генералскитѣ си еполети, той бѣше обаче строгъ, тамъ гдѣто трѣбваше, но преди всичко строгъ къмъ себе си. Неговото остроумие въ всѣко положение се хвърлеше всѣкиму въ очи. Строгъ и пунктуаленъ въ своитѣ дѣйствия финляндецъ, Ернротъ никакъ не можеше да се помири съ пълната распуснатость и отсѫтствие на дисциплина които царуваха тогава въ Българскитѣ правителственни сфери и канцелярии, и той открито осѫждаше за това министерството на Д. Цанковъ — П. Каравеловъ. Даже личностьта на Каравелова му бѣше неприятна. Ернротъ виждаше въ него отричание на всичко това което още отъ дѣтинството си е привикналъ да уважава въ единъ представитель на властьта. Роденъ въ конституционна държава (Финляндия) той бѣше поопитенъ въ конституционнитѣ въпроси, отъ колкото новитѣ хора въ този въпросъ — Д. Цанковъ, Каравеловъ, и другитѣ. Той направи много за българската войска. Той строго и безъ прошка преслѣдваше распасанностьта на русскитѣ офицери въ България, поощряваше българскитѣ офицери въ тѣхното стремление къмъ образование. За фаворитизмъ, въведенъ въ войската отъ другитѣ русскитѣ военни министри, не можеше да стане и дума, той го изгони съвершенно. Той бѣше економиченъ, и българската войска нему дължи своятъ обозъ. Неговото безкористие би могло да служи за примѣръ на всичкитѣ други русси въ България. Още въ първитѣ засѣдания на народното събрание той се отказалъ отъ половината на предназначенната нему по бюджета заплата, но и другата половина той взимаше не винаги. Неговата самостоятелность, която не се поддаваше на никакви искушения, съвсѣмъ не бѣше по вкуса на Д. Цанкова и Каравелова, и послѣдния не криеше това, като си позволяваше често разни безтактности по отношение къмъ генерала Ернрота. Въ този послѣдния Князь Александръ намѣри принципиаленъ единомисленникъ по въпроситѣ на вътрешната политика, която сѫ стремеше да създава, а не да

разрушава. Князя искаше да уякчи реда въ страната; сѫщото искаше и Ернротъ.

Като слѣдваше съвѣтитѣ на вуйка си, императоръ Александръ II който казваше че искуството да умѣешъ да бѫдешъ добъръ съ всички е цѣла наука, Князь Александръ отъ началото оказваше на своитѣ министри всѣкаква любезность и предупредителность, която приличаше на тѣхното положение, но той не срѣщаше сѫщото отъ тѣхната страна. Въ дѣйствията на министритѣ почти всѣкий день имаше предизвиквания и безтактни постѫпки по отношение къмъ Князя. Българския печатъ, поддържваемъ отъ правителството, сипаше оскърбления по адреса на Княза, викаше противъ монархическия принципъ на управлението, като проповѣдваше че всѣка власть, освѣнъ онъзъ която произлиза отъ народа и неговитѣ прѣдставители, е едно беззаконие, което оскърбява чувството на справедливостьта, и священнитѣ права на народа. Либералното министерство упорито се уклоняваше отъ издаване предписанния по конституцията законъ за печата. Освѣнъ това, П. Каравеловъ, и другитѣ, не сѫ спираха предъ оскърбления на Князя въ рѣчитѣ си, въ народното събрание, както и въ частнитѣ събрания. Тѣзи рѣчи бѣха неприятни не само за Князя, но и за всичкитѣ здравомислящи хора. Особно се хвърляше въ очи распуснатостьта въведена отъ либералното министерство въ българскитѣ училища, която распуснатость не закъсня да даде своитѣ горчиви плодове. Министерството на Д. Цанковъ и П. Каравеловъ почна съ това, съ което сѫ започвали министерствата на Бурмова и Климента. То почна безмилостиво да уволнява и да гони всичкитѣ бивши чиновници, и не само партизанитѣ на консервативната партия, но и лица съвършенно хладнокръвни къмъ обстоятелството—кой стои на чело на министерството. Либералитѣ искаха да видятъ повсичкитѣ клонове на управлението само тѣхни горѣщи партизани. Ний се чудихме и съжалявахме нетърпимостьта на Бурмова къмъ своитѣ противници, но нетърпимостьта на Д. Цанкова и П. Каравелова преминаваха всичкитѣ граници на възможното въ това направление. Гонението и нетърпимостьта се распространяваше и на чужденцитѣ. По молбата на предшественника на Каравелова въ министерството на финансиитѣ, французското правителство бѣ командирувало въ София единъ отъ своитѣ

финансови чиновници, Хогде, за организация на българскитѣ финанси. Когато този чиновникъ, съ който бѣше сключенъ контрактъ, се представи на Каравелова, последния му каза, че нѣма нужда отъ специалистъ, и не искалъ да го приеме на служба. Каравеловъ, първо, се боеше отъ чуждо око, и второ, той, въ своето самоболщение не можеше да допустне щото наредъ съ него още нѣкой да работи надъ организацията на финанситѣ; най-сетнѣ той съзнаваше че всичкото негово невѣжество по финансовата часть ще се искаже предъ Хогде. Работата достигна до французския представитель, който енергично поиска испълнението на контракта. Започнаха се дълги преговори помежду министерството и французския представитель които се свършиха съ това че на Хогде е било заплатено споредъ контракта 85,000 лева, но той все таки не е билъ допуснатъ на служба въ България отъ Каравелова. Слѣдъ получванието паритѣ Хогде замина за Египетъ, гдѣто той скоро умрѣ, като ги завѣща за въ полза на католическата пропаганда въ България.

На сжщото гонение е билъ изложенъ и министра на народното просвѣщение, Константинъ Иречекъ, човѣкъ много образованъ, тактиченъ и полезенъ въ всичкитѣ отношения. Той е написалъ историята на българетѣ, тъй щото има и заслуги предъ българския народъ.

Народното събрание избра за свой предсѣдатель Петко Славейковъ, който се отличавалъ между своитѣ единомисленници съ заслугитѣ си предъ народа и съ своето остроумие. Той бѣше единъ отъ най духовити поети и литератори въ България. Той добрѣ познаваше българската старина, народния языкъ, и подобрѣ отъ другитѣ знаеше етнографията и историята на своята татковина. Той е издавалъ много вѣстници, между тѣхъ и хумористически, като напр.: „Македония“ „Гайда“ „Читалище“ „Звънчатий Глумчо“ „Пчелица“ „Ружица“ Шутошъ“ „Българско Знаме“ „Цѣлокупна България“ „Остенъ“ „Истина“ „Софийский Дневникъ“, основа въ Пловдивъ „Независимость“, сетнѣ „Търновска конституция“ и пр. и пр., писалъ повѣсти, поеми, драматически пиеси, многобройни стихотворения, събиралъ народни пѣсни, пословици, издавалъ учебници за народни училища и пр. Родомъ отъ Трѣвна, той не получилъ никакво систематическо образование, и не свършилъ редовно ни едно училище. Той е билъ

даровитъ самоучка, въсторженъ патриотъ и краснорѣчивъ ораторъ, но не държавенъ мѫжъ, както и другитѣ му единомисленници. Нещастната слабость на Славейкова къмъ разни излишества го доведе до параличъ, вслѣдствие на който се яви ослабвание на волята и намаление на умственната дѣятелность. Въ това негово положение сумѣха да се въсползуватъ отъ неговитѣ слабости неприятелитѣ на българската независимость, за която той се борилъ цѣлия си животъ, и да го увлекѫтъ на лъжливъ пѫть, който омрачи свършека на живота му, и хвърли въ забравяние старитѣ му заслуги.

Най полезния актъ отъ дѣятелностьта на това народно събрание бѣше законътъ за насичание първитѣ български сребърни и бакърни пари, отъ които страната толкова се нуждаеше, защото първо имаше недостатъкъ отъ дребни пари, каквито бѣха до тогава само русски и турски, и второ населението страдаше отъ курса на тѣзи пари.

Сетнѣ, за да се прекрати играта съ титлата на князя, както онази на генерала Паренсова, който туряше и министерството въ двусмисленно положение, въ едно отъ засѣданията на събранията е било рѣшено че Князь Александръ ще носи само титлата на „Височество“ а „Свѣтлость“ е била изгонена отъ всичкитѣ сношения съ него, както оффициални, тъй и частни. Събранието отпусна кредитъ отъ 500000 лева за преправяние на двореца, но тъй като членоветѣ на коммиссията, назначена отъ народното събрание, бѣха сами и доставчици на материала за постройката, и контрольори, то тѣзи пари скоро се свършиха, и се поискаха други кредити. Преправянието на двореца е струвало всичко 1750000 лева.

Слѣдъ тѣзи полезни дѣла на събранието, се започнаха лични смѣтки, съ неприятнитѣ на министритѣ личности. Било е направено предложение за назначавание особенъ граждански комитетъ отъ народното събрание, който би контролиралъ всичкитѣ разписки на военното министерство. Генералъ Ернротъ, противъ когото е било насочено това предложение встана, и съ привичната нему въ тѣзи случаи рѣзкость, попита „ кой ми гарантира че до като азъ сѣдѫ тукъ въ събранието, нѣкой нѣма да ми открадне пардесюто отъ антрето?“ Този въпросъ накара събранието хемъ да се смѣе, хемъ да се смути, и предложението пропадна. Сетнѣ, за да се направи пакость на политическия противникъ Грековъ, и на нѣкои

др. българе родомъ отъ Бессарабия, внесенъ е билъ законо-проектъ, да не сѫ признаватъ за български подданници онѣзъ българе, които сѫ се изселили въ 1829 г., слѣдъ одринския миръ, и тѣхнитѣ потомки; отъ друга страна, напротивъ признаваха сѫ за български поданници, безъ всѣкакви формалности, всички които сѫ преминали българската граница отъ Вранския и Нишския окрѫзи и отъ Добруджа. Но и този законо-проектъ не е билъ приложенъ, защото съсѣднитѣ държави протестираха. Слѣдъ това дойде реда до турцитѣ, на които либералитѣ искаха да отмъстяватъ, защото тѣ даваха гласоветѣ си за консерваторитѣ, когато послѣднитѣ бѣха министри безъ да чакатъ за да видятъ какъ ще дѣйствуватъ турцитѣ въ бѫдъщето, тъй като практиката е показала покъсно че турцитѣ винаги идѫтъ съ всѣко правителство, било то либерално или консервативно. Тъй като за депутати можаха да бѫдатъ избрани само грамотни, то въ новия избирателния законъ това постановление на конституцията е било истълкувано съвършенно не правилно, именно въ тъзи смисълъ, че депутатинъ може да бъде само онзи който знае да чете и пише български. По този начинъ турцитѣ се исключаваха отъ камарата. Турция протестирала противъ този законъ.

Подиръ преслѣдванията на чужденцитѣ се яви законо-проектъ насоченъ направо противъ Князя и княжеската власть. Било е внесено предложение да се организира териториална войска (опълчение), съвершенно независимо отъ Князя, който обаче е върховенъ началникъ на всичкитѣ въоружени сили въ княжеството. Тази войска трѣбваше да се подчинява само на предсѣдателя на народното събрание, а окрѫжнитѣ управители трѣбваше да бѫдѫтъ нейни мѣстни командири. Офицеритѣ трѣбваше да се избиратъ свободно отъ войницитѣ. Тази войска се предназначаваше за дѣйствие противъ Князя, въ случай ако той дойде въ неспоразумѣние съ народното събрание и нейния предсѣдатель. Този законо-проектъ подкопаваше всичкитѣ основи на управлението турени отъ търновската конституция, той бѣше единъ актъ на недовѣрие къмъ войската и първа стѫпка къмъ нейното унищожаване. Търпѣнието на Князя Александра се истощи, но тукъ се яви на сцената генералъ Ернротъ, който почна да убѣждава Князя да приеме този законъ до толкова дѣтински и глупавъ, щото той никога не би могалъ да бѫде примѣненъ на практика,

когато противодѣйствието на този законъ можеше да побърка въ камарата на бюджета и на другитѣ предложения на военния министръ. Князъ се съгласи съ генерала Соболева и подписа закона съ това измѣнение, че началника на опълчението трѣбва да бѫде назначенъ отъ Князя, споредъ правото дадено нему отъ конституцията, а не отъ представителитѣ на народното събрание. По този начинъ [illegible] съ това измѣнение [illegible] бѣха извадени зѫбитѣ. Този законъ е билъ съвсѣмъ унищоженъ. Той напълно показа умѣнията на Д. Цанкова и П. Каравелова, тѣй щото слѣдъ това понататъшни опитвания да се работи съ тѣхъ ще бѫде вече съвършенно излишни. Князъ Александръ описа на Императора Александра II подробно своитѣ опитвания да управлява съ Цанкова и Каравелова и тѣхното поведение както въ камарата, тѣй и вънъ отъ нея. [illegible] двѣ слѣдующи документи на военния министръ на вѫтрешнитѣ [illegible] адресиранъ [illegible] представителя въ [illegible], копията отъ които е билъ далъ на Князя. Презъ времето на пребиването си въ Петербургъ Князъ Александръ показа на Негово Величество Императора [illegible] лично положение на работитѣ въ България и [illegible] мнѣнието си относително мѣркитѣ които могатъ да [illegible] тѣзи мѫ-котии. Като [illegible] на невъзможностьта да управлява съ радикалното болшинство на народното събрание, Князътъ при това споделяше и мнѣнието, че е необходимо за себе си до колкото е възможно да се [illegible] законния пѫть преди да прибѣгне къмъ рѣшителни мѣрки. Князъ вѣка да опита да води дѣлата съ настоящето събрание безъ да нарушава конституцията и да склони болшинството къмъ съгласие. За достигание на това, Негово Височество има намѣрение да предложи слѣдующитѣ условия: 1. Бюрото на събранието трѣбва да бѫде съставено безъ разлика на партии и предсѣдателството да се възложи на лица уважаеми и отличающи се съ поумѣренъ образъ на мислитѣ. Незаконнитѣ избори, а именно изборитѣ на лицата, които не сѫ достигнали законната възрастъ, трѣбва да бѫдатъ унищожени. Изразявание недовѣрие къмъ министерството и натяквание за послѣдното распущание на събранието не трѣбва вече да си иматъ мѣсто. Съ приемванието поменатитѣ условия събранието ще даде на Князя доказателство, че то е въодушевено отъ желанието да върви въ пълно съгласие съ правителството. Къ

противенъ случай на Князя не остава друго, освѣнъ да распусне събранието, и да обнародва прокламация къмъ народа, въ която отговорностьта за мжчнотиитѣ на положението да се отдаде на буйната опозиция. За вѣрвание е, че умѣренната часть на населението и непокжтната още масса, ще отговарятъ на прокламацията съ съчувственни адресси. Негово Височество ще може да се опрѣ на тази масса, за да отложи свикването на народното събрание, да спрѣ закона за печата и дружествата, и по този начинъ да гарантира понататъшното водение на работитѣ, до тогава, когато слѣдъ необходими приготовления, ще могатъ да се почнатъ нови избори. Въ случай на крайна необходимость Князя ще може да констатира положението на работитѣ съ едно непосрѣдственно възвание. къмъ народа. Ето постепенния начинъ на дѣйствията, който смѣта да слѣдва Князь Александръ, както той ни го съобщи самъ. Той притури при това че успѣхътъ може да бжде сигуренъ само въ случай ако русското правителство поддържи тозъ планъ чрезъ дипломатическия си агентинъ и русскитѣ чиновници. Вслѣдствие на това, Вие сте длъжни да оказвате на Князя Александра най дѣятелна поддържка отъ страна на всичкитѣ служащи въ България русски чиновници. До тогава обаче, до когато работата тръгне по законенъ редъ, Вамъ Ви сж дадени вече наставления; длъженъ съмъ обаче да обърна Вашето внимание върху нѣкои бѣлѣжки. Желателно е, спорѣдъ насъ, щото Негово Височество да предложи на народното събрание горѣпоменатитѣ условия не веднага слѣдъ отварянието му, и не като окончателни, понеже такъвъ начинъ на дѣйствие ще се глѣда може би като противорѣчащъ на парламентарнитѣ обичаи и опозиционнитѣ водители ще извлекжтъ може би полза отъ това; струва ни се че ще е по полезно да се правятъ отъ началото опити съ разни парламентски группи, и да се дѣйствува върху всѣкий депутатъ отдѣлно. При тази задача, която има посреднически характеръ, Вашитѣ лични дѣйствия могатъ да принесжтъ поголѣма полза, тъй като заявленията правени отъ представителя на Негово Императорско Величество Господаря Императора, иматъ повече шансъ да бждатъ приети, отъ колкото представленията, правени направо отъ Князя, или отъ неговото правителство. Ако обаче тѣзи надежди сж не сбжднжтъ, и Князя бжде принуденъ да се

отклони отъ строго легалниятъ пѫть, то положението ще стане по деликатно; симпатията на Господаря Императора, и сърдечната поддръжка на руското правителство, безъ друго ще останатъ на страната на Князя, но нашия начинъ на дѣйствия не трѣбва да показва на явѣ че антиконституционнитѣ рѣшения сѫ приети по нашъ съвѣтъ, или подъ нашето влияние, понеже трѣбва да се страхувате че радикалната партия ще се въсползува отъ този предлогъ, за да възбуди политическото мнѣние не само на обществото въ Европа, но и на отдѣлнитѣ правителства, които завиждатъ на политическото влияние на Руссия, и твърдѣ сѫ наклонни да й припишатъ мнѣнието че съ България трѣбва да се постѫпва като съ русска провинция. За това длъжни сте да подѣйствувате твърдѣ предпазливо. Русското правителство оффициално отклонило е вече всѣка солидарность съ търновската конституция; за това ще бѫде съвершенно правилно ако Вие признавате пълна свобода въ дѣйствията на Князя. Преди обаче да дадете съгласието си, опитайте се да влѣзете въ споразумѣние съ Вашитѣ дипломатически другари. Ние знаемъ че нѣкои кабинети се съмнѣватъ въ ползата на обширната конституция за една толкова примитивна страна; вижда се че това мнѣние се роди отъ убѣждението че конституцията е наша работа, и че тя се поддържва отъ нашитѣ агенти. Да можеше нашето одобряване рѣшенията на Князьтъ да се основава на одобряването на другитѣ кабинети, това не би било ни най малко неудобно. Ако се намѣри исходъ за да се избѣгне необходимостьта за държавенъ превратъ, то споразумѣнието съ другаритѣ ще Ви даде възможность въ случай нужда да го поддържвате.

Само ако радикалната партия започне да говори за симпатиитѣ на Руссия къмъ конституцията, длъжни сте категорически да опровергавате подобни заявления. Ако Князь Александръ аппелира направо къмъ народа, и Вие си повдигнете гласѫ и внушете на българския народъ, че той не трѣбва да се надѣва на помощта на оногова, когото счита за свой освободитель, ако слуша съвѣтитѣ на немирното меншинство. Ако непосредственното обрѫщание къмъ народа не се увѣнчае съ успѣхъ, то първото негово послѣдствие ще бѫде вѣроятно отказвание отъ плащание данъци. Всичкитѣ тѣзи бѣлѣжки трѣбва да бѫдатъ сериозно обсѫдени преди да се пред-

противенъ случай на Князя не остава друго, освѣнъ да распусне събранието, и да обнародва прокламация къмъ народа, въ която отговорностьта за мѫчнотиитѣ на положението да се отдаде на буйната опозиция. За вѣрвание е, че умѣренната часть на населението и непокѫтната още масса, ще отговарятъ на прокламацията съ съчувственни адресси. Негово Височество ще може да се опрѣ на тази масса, за да отложи свикванието на народното събрание, да спрѣ закона за печата и дружествата, и по този начинъ да гарантира понататъшното водение на работитѣ, до тогава, когато слѣдъ необходими приготовления, ще могатъ да се почнатъ нови избори. Въ случай на крайна необходимость Князя ще може да констатира положението на работитѣ съ едно непосрѣдственно възвание къмъ народа. Ето постепенния начинъ на дѣйствията, който смѣта да слѣдва Князь Александръ, както той ни го съобщи самъ. Той притури при това че успѣхътъ може да бѫде сигуренъ само въ случай ако русското правителство поддържи тозъ планъ чрезъ дипломатическия си агентинъ и русскитѣ чиновници. Вслѣдствие на това, Вие сте длъжни да оказвате на Князя Александра най дѣятелна поддържка отъ страна на всичкитѣ служащи въ България русски чиновници. До тогава обаче, до когато работата тръгне по законенъ редъ, Вамъ Ви сѫ дадени вече наставления; длъженъ съмъ обаче да обърна Вашето внимание върху нѣкои бѣлѣжки. Желателно е, спорѣдъ насъ, щото Негово Височество да предложи на народното събрание горѣпоменатитѣ условия не веднага слѣдъ отварянието му, и не като окончателни, понеже такъвъ начинъ на дѣйствие ще се глѣда може би като противорѣчащъ на парламентарнитѣ обичаи и опозиционнитѣ водители ще извлекѫтъ може би полза отъ това; струва ни се че ще е по полезно да се правятъ отъ началото опити съ разни парламентски групи, и да се дѣйствува върху всѣкий депутатъ отдѣлно. При тази задача, която има посреднический характеръ, Вашитѣ лични дѣйствия могатъ да принесѫтъ поголѣма полза, тъй като заявленията правени отъ представителя на Негово Императорско Величество Господаря Императора, иматъ повече шансъ да бѫдатъ приети, отъ колкото представленията, правени направо отъ Князя, или отъ неговото правителство. Ако обаче тѣзи надежди сѫ не сбѫднѫтъ, и Князя бѫде принуденъ да се

отклони отъ строго легалниятъ пжть, то положението ще стане по деликатно; симпатията на Господаря Императора, и сърдечната поддържка на руското правителство, безъ друго ще останатъ на страната на Князя, но нашия начинъ на дѣйствия не трѣбва да показва на явѣ че антиконституционнитѣ рѣшения сж приети по нашъ съвѣтъ, или подъ нашето влияние, понеже трѣбва да се страхувате че радикалната партия ще се въсползува отъ този предлогъ, за да възбуди политическото мнѣние не само на обществото въ Европа, но и на отдѣлнитѣ правителства, които завиждатъ на политическото влияние на Руссия, и твърдѣ сж наклонни да й припишатъ мнѣнието че съ България трѣбва да се постжпва като съ русска провинция. За това длъжни сте да подѣйствувате твърдѣ предпазливо. Русското правителство оффициално отклонило е вече всѣка солидарность съ търновската конституция; за това ще бжде съвершенно правилно ако Вие признавате пълна свобода въ дѣйствията на Князя. Преди обаче да дадете съгласието си, опитайте се да влѣзете въ споразумѣние съ Вашитѣ дипломатически другари. Ние знаемъ че нѣкои кабинети се съмнѣватъ въ ползата на обширната конституция за една толкова примитивна страна; вижда се че това мнѣние се роди отъ убѣждението че конституцията е наша работа, и че тя се поддържва отъ нашитѣ агенти. Да можеше нашето одобряване рѣшенията на Князьтъ да се основава на одобряванието на другитѣ кабинети, това не би било ни най малко неудобно. Ако се намѣри исходъ за да се избѣгне необходимостьта за държавенъ превратъ, то споразумѣнието съ другаритѣ ще Ви даде възможность въ случай нужда да го поддържвате.

Само ако радикалната партия започне да говори за симпатиитѣ на Руссия къмъ конституцията, длъжни сте категорически да опровергавате подобни заявления. Ако Князь Александръ аппелира направо къмъ народа, и Вие си повдигнете гласж и внушете на българския народъ, че той не трѣбва да се надѣва на помощта на оногова, когото счита за свой освободитель, ако слуша съвѣтитѣ на немирното меншинство. Ако непосредственното обрѫщание къмъ народа не се увѣнчае съ успѣхъ, то първото негово послѣдствие ще бжде вѣроятно отказвание отъ плащание данъци. Всичкитѣ тѣзи бѣлѣжки трѣбва да бждатъ сериозно обсждени преди да се пред-

приеме нѣкакво крайно рѣшение. Между туй Вие ще ни извѣщавате за положението на работитѣ и ще получите съобразно съ обстоятелствата наставления."

Примете и проч. Гирсъ."

Съ този документъ се рѣшаваше сѫдбата на търновската конституция.

Въ това време русский дипломатический агентъ въ София бѣше Кумани, гъркъ по происхождение, който порано билъ членъ въ международната коммиссия при построявание суезския каналъ. Кумани повече се интересуваше съ финанситѣ, отъ колкото съ дипломацията. Въ София Кумани е билъ заѐтъ съ двѣ работи: съ построявание здание за русского консулство и съ желѣзнопѫтния въпросъ. Въ началото на 1880 г. въ Виена се събра конференцията à quatre, на която Сърбия искаше най скората направа на желѣзно-пѫтната линия Цариродъ-Вакарель, задължителна за България по берлинския договоръ. Австрия поддържваше Сърбия въ това нейно искание. Обаче българския делегатъ Н. Стойчевъ, който получаваше наставления отъ Кумани,-приятель на Д. Цанкова и П. Каравелова, противяше се на това. Кумани желаеще направата на друга линия: София-Търново-Свищовъ, която би служила на стратегическитѣ и коммерческитѣ цѣли на Руссия, и бѣше съвершенно противъ линията Царибродъ-Вакарель. Русското правителство, безъ да бѫде противъ линията на Кумани, отъ своя страна още повече поддържваше линията която би свързвала София съ руссенско-варненската желѣзница, тъй щото русскитѣ войски, въ случай на нужда, да можатъ да се движатъ къмъ тази желѣзница по двѣ направления; презъ Варна, по морето и презъ Рущукъ по Дунава и Румѫния. По този начинъ разликата между тѣзи 2 линии, идущи по едно и сѫщо направление, бѣше само въ сключението имъ. Русското правителство, ако и желаеше тази линия, не настояваше щото нейната направа да се започне тутакси. Въ сѫщото време то препорѫчваше на Князя да бѫде предупредителенъ къмъ Австрия и уважава нейнитѣ искания, за да получи свобода на дѣйствия въ желѣзнопѫтния въпросъ. Изискванията за линията София- Търново-Каспичанъ сѫ били направени още при управлението на князя Дондукова-Корсакова. Русското правителство остави на князя Александра да дѣйствува въ този случай както намѣри за добро, т. е. че то

неще има нищо противъ, ако се започне най напредъ направата на линията Цариградъ-Вакарелъ, но ще бѫде сѫщо хладнокръвно ако се започне отъ линията София-Каспичанъ. Заявленията на русското правителство сѫ биле неопредѣленни; въ тѣхъ се виждаше недовършенность, но Кумани наопаки твърдѣ опредѣленно настояваше, щото направата на линията Царибродъ-Вакарель да бѫде отложена, като вредителна за политико-економическитѣ интереси на Руссия, а да бѫде предварително направена неговата линия: София-Търново-Свищовъ. Англия, която се страхуваше отъ конкуренцията на Австрия на Истокъ бѣше сѫщо противъ постройката на линията Царибродъ Вакарель, затова пакъ Бисмаркъ енергично изискваше испълнението на берлинския договоръ, касателно тази точка. Кумани, въ съгласието съ либералитѣ, почна да испълнява практически своитѣ искания. Въ София се яви Г. Утинъ, пълномощникъ на русскитѣ желѣзопѫтни строители, Поляковъ и Гинсбургъ, който даваше раскошни банкети на Д. Цанкова, П. Каравелова, и ближнитѣ имъ. Той не сѫ скѫпеше да дава субсидии на тѣхнитѣ вѣстници, които, като ругаяха Князя, сѫщевременно защищаваха интереситѣ на Утина.

За да разъясни всичкитѣ противорѣчиви искания и интереси по желѣзопѫтния въпросъ, Князь Александръ се обърна лично съ писмо къмъ Императора Александръ II когото молеше да му съобщи своя възглядъ върху желѣзопѫтния въпросъ. Императоръ Александръ II отговори че, спорѣдъ неговото мнѣние, Князя и българетѣ трѣбва да избѣгватъ да навличатъ върху себе си каквото и да е неудоволствие отъ страна на държавитѣ, които сѫ подписали берлинския договоръ, и за това тѣ трѣбва да се погрижатъ най напредъ за направата на линията Царибродъ-Вакарелъ,—международната. Вслѣдствие на това писмо Князь Александръ поддържваше международната линия, задължителна по берлинския договоръ. Обаче сетнѣ русскитѣ дипломати се сърдиха на Князя, и казваха че той е дѣйствувалъ заедно съ Австрия.

Камарата е била закрита въ края на Априлъ 1880 г.

Кумани съобщи на Д. Цанкова и П. Каравелова за оплакванията на Князя противъ тѣхъ, и за циркуляра отъ 10 Май 1880 г. Въ Петербургъ се научиха за това, и тъй като тамъ имаше вече неудоволствие противъ Кумани за неговитѣ дѣйствия по постройката на зданието за русско консулство,

противенъ случай на Князя не остава друго, освѣнъ да распусне събранието, и да обнародва прокламация къмъ народа, въ която отговорностьта за мжчнотиитѣ на положението да се отдаде на буйната опозиция. За вѣрвание е, че умѣренната часть на населението и непокжтната още масса, ще отговарятъ на прокламацията съ съчувственни адресси. Негово Височество ще може да се опрѣ на тази масса, за да отложи свикването на народното събрание, да спрѣ закона за печата и дружествата, и по този начинъ да гарантира понататъшното водение на работитѣ, до тогава, когато слѣдъ необходими приготовления, ще могатъ да се почнатъ нови избори. Въ случай на крайна необходимость Князя ще може да констатира положението на работитѣ съ едно непосрѣдственно възвание къмъ народа. Ето постепенния начинъ на дѣйствията, който смѣта да слѣдва Князь Александръ, както той ни го съобщи самъ. Той притури при това че успѣхътъ може да бжде сигуренъ само въ случай ако русското правителство поддържи тозъ планъ чрезъ дипломатическия си агентинъ и русскитѣ чиновници. Вслѣдствие на това, Вие сте длъжни да оказвате на Князя Александра най дѣятелна поддържка отъ страна на всичкитѣ служащи въ България русски чиновници. До тогава обаче, до когато работата тръгне по законенъ редъ, Вамъ Ви сж дадени вече наставления; длъженъ съмъ обаче да обърна Вашето внимание върху нѣкои бѣлѣжки. Желателно е, спорѣдъ насъ, щото Негово Височество да предложи на народното събрание горѣпоменатитѣ условия не веднага слѣдъ отварянието му, и не като окончателни, понеже такъвъ начинъ на дѣйствие ще се глѣда може би като противорѣчащъ на парламентарнитѣ обичаи и опозиционнитѣ водители ще извлекжтъ може би полза отъ това; струва ни се че ще е по полезно да се правятъ отъ началото опити съ разни парламентски групи, и да се дѣйствува върху всѣкий депутатъ отдѣлно. При тази задача, която има посреднический характеръ, Вашитѣ лични дѣйствия могатъ да принесжтъ поголѣма полза, тъй като заявленията правени отъ представителя на Негово Императорско Величество Господаря Императора, иматъ повече шансъ да бждатъ приети, отъ колкото представленията, правени направо отъ Князя, или отъ неговото правителство. Ако обаче тѣзи надежди сж не сбжднжтъ, и Князя бжде принуденъ да се

отклони отъ строго легалниятъ пѫть, то положението ще стане по деликатно; симпатията на Господаря Императора, и сърдечната поддържка на руското правителство, безъ друго ще останатъ на страната на Князя, но нашия начинъ на дѣйствия не трѣбва да показва на явѣ че антиконституционнитѣ рѣшения сѫ приети по нашъ съвѣтъ, или подъ нашето влияние, понеже трѣбва да се страхувате че радикалната партия ще се въсползува отъ този предлогъ, за да възбуди политическото мнѣние не само на обществото въ Европа, но и на отдѣлнитѣ правителства, които завиждатъ на политическото влияние на Руссия, и твърдѣ сѫ наклонни да й припишатъ мнѣнието че съ България трѣбва да се постѫпва като съ русска провинция. За това длъжни сте да подѣйствувате твърдѣ предпазливо. Русското правителство оффициално отклонило е вече всѣка солидарность съ търновската конституция; за това ще бѫде съвершенно правилно ако Вие признавате пълна свобода въ дѣйствията на Князя. Преди обаче да дадете съгласието си, опитайте се да влѣзете въ споразумѣние съ Вашитѣ дипломатически другари. Ние знаемъ че нѣкои кабинети се съмнѣватъ въ ползата на обширната конституция за една толкова примитивна страна; вижда се че това мнѣние се роди отъ убѣждението че конституцията е наша работа, и че тя се поддържва отъ нашитѣ агенти. Да можеше нашето одобрявание рѣшенията на Князьтъ да се основава на одобряванието на другитѣ кабинети, това не би било ни най малко неудобно. Ако се намѣри исходъ за да се избѣгне необходимостьта за държавенъ превратъ, то споразумѣнието съ другаритѣ ще Ви даде възможность въ случай нужда да го поддържвате.

Само ако радикалната партия започне да говори за симпатиитѣ на Руссия къмъ конституцията, длъжни сте категорически да опровергавате подобни заявления. Ако Князь Александръ аппелира направо къмъ народа, и Вие си повдигнете гласѫ и внушете на българския народъ, че той не трѣбва да се надѣва на помощта на оногова, когото счита за свой освободитель, ако слуша съвѣтитѣ на немирното меншинство. Ако непосредственното обрѫщание къмъ народа не се увѣнчае съ успѣхъ, то първото негово послѣдствие ще бѫде вѣроятно отказвание отъ плащание данъци. Всичкитѣ тѣзи бѣлѣжки трѣбва да бѫдатъ сериозно обсѫдени преди да се пред-

приеме нѣкакво крайно рѣшение. Между туй Вие ще ни извѣщавате за положението на работитѣ и ще получите съобразно съ обстоятелствата наставления."

Примете и проч. „Гирсъ."

Съ този документъ се рѣшаваше сѫдбата на търновската конституция.

Въ това време русский дипломатический агентъ въ София бѣше Кумани, гъркъ по происхожденье, който порано билъе членъ въ международната коммиссия при построявание суезския каналъ. Кумани повече се интересуваше съ финанситѣ, отъ колкото съ дипломацията. Въ София Кумани е билъ заетъ съ двѣ работи: съ построявание здание за русского консулство и съ желѣзнопѫтния въпросъ. Въ началото на 1880 г. въ Виена се събра конференцията à quatre, на която Сърбия искаше най скората направа на желѣзно-пѫтната линия Цариродъ-Вакарель, задължителна за България по берлинския договоръ. Австрия поддържваше Сърбия въ това нейно искание. Обаче българския делегатъ Н. Стойчевъ, който получаваше наставления отъ Кумани,-приятель на Д. Цанкова и П. Каравелова, противяше се на това. Кумани желаеще направата на друга линия: София-Търново-Свищовъ, която би служила на стратегическитѣ и коммерческитѣ цѣли на Руссия, и бѣше совершенно противъ линията Царибродъ-Вакарель. Русското правителство, безъ да бѫде противъ линията на Кумани, отъ своя страна още повече поддържваше линията която би свързвала София съ руссенско-варненската желѣзница, тъй щото русскитѣ войски, въ случай на нужда, да можатъ да се движатъ къмъ тази желѣзница по двѣ направления; презъ Варна, по морето и презъ Рущукъ по Дунава и Румѫния. По този начинъ разликата между тѣзи 2 линии, идущи по едно и сѫщо направление, бѣше само въ сключението имъ. Русското правителство, ако и желаеше тази линия, не настояваше щото нейната направа да се започне тутакси. Въ сѫщото време то препорѫчваше на Князя да бѫде предупредителенъ къмъ Австрия и уважава нейнитѣ искания, за да получи свобода на дѣйствия въ желѣзнопѫтния въпросъ. Изисканията за линията София- Търново-Каспичанъ сѫ биле направени още при управлението на князя Дондукова-Корсакова. Русското правителство остави на князя Александра да дѣйствува въ този случай както намѣри за добро, т. е. че то

неще има нищо противъ, ако се започне най напредъ направата на линията Царибродъ-Вакарелъ, но ще бѫде сѫщо хладнокръвно ако се започне отъ линията София-Каспичанъ. Заявленията на русското правителство сѫ биле неопредѣленни; въ тѣхъ се виждаше недовършенность, но Кумани наопаки твърдѣ опредѣленно настояваше, щото направата на линията Царибродъ-Вакарель да бѫде отложена, като вредителна за политико-економическитѣ интереси на Русcия, а да бѫде предварително направена неговата линия: София-Търново-Свищовъ. Англия, която се страхуваше отъ конкуренцията на Австрия на Истокъ бѣше сѫщо противъ постройката на линията Царибродъ Вакарель, затова пакъ Бисмаркъ енергично изискваше испълнението на берлинския договоръ, касателно тази точка. Кумани, въ съгласието съ либералитѣ, почна да испълнява практически своитѣ искания. Въ София се яви Г. Утинъ, пълномощникъ на русскитѣ желѣзнопѫтни строители, Поляковъ и Гинсбургъ, който даваше раскошни банкети на Д. Цанкова, П. Каравелова, и ближнитѣ имъ. Той не сѫ скѫпеше да дава субсидии на тѣхнитѣ вѣстници, които, като ругаяха Князя, сѫщевременно защищаваха интереситѣ на Утина.

За да разъясни всичкитѣ противорѣчиви искания и интереси по желѣзнопѫтния въпросъ, Князь Александръ се обърна лично съ писмо къмъ Императора Александръ II когото молеше да му съобщи своя възглядъ върху желѣзнопѫтния въпросъ. Императоръ Александръ II отговори че, спорѣдъ неговото мнѣние, Князя и българетѣ трѣбва да избѣгватъ да навличатъ върху себе си каквото и да е неудоволствие отъ страна на държавитѣ, които сѫ подписали берлинския договоръ, и за това тѣ трѣбва да се погрижатъ най напредъ за направата на линията Царибродъ-Вакарелъ,—международната. Вслѣдствие на това писмо Князь Александръ поддържваше международната линия, задължителна по берлинския договоръ. Обаче сетнѣ русскитѣ дипломати се сърдиха на Князя, и казваха че той е дѣйствувалъ заедно съ Австрия.

Камарата е била закрита въ края на Априлъ 1880 г.

Кумани съобщи на Д. Цанкова и П. Каравелова за оплакванията на Князя противъ тѣхъ, и за циркуляра отъ 10 Май 1880 г. Въ Петербургъ се научиха за това, и тъй като тамъ имаше вече неудоволствие противъ Кумани за неговитѣ дѣйствия по постройката на зданието за русско консулство,

приеме нѣкакво крайно рѣшение. Между туй Вие ще ни извѣщавате за положението на работитѣ и ще получите съобразно съ обстоятелствата наставления."

Примете и проч. Гирсъ."

Съ този документъ се рѣшаваше сѫдбата на търновската конституция.

Въ това време русский дипломатический агентъ въ София бѣше Кумани, гъркъ по происхождение, който порано билъе членъ въ международната коммиссия при построяване суезския каналъ. Кумани повече се интересуваше съ финанситѣ, отъ колкото съ дипломацията. Въ София Кумани е билъ заетъ съ двѣ работи: съ построяване здание за русского консулство и съ желѣзнопѫтния въпросъ. Въ началото на 1880 г. въ Виена се събра конференцията à quatre, на която Сърбия искаше най скората направа на желѣзно-пѫтната линия Царибродъ-Вакарель, задължителна за България по берлинския договоръ. Австрия поддържваше Сърбия въ това нейно искание. Обаче българския делегатъ Н. Стойчевъ, който получаваше наставления отъ Кумани,-приятель на Д. Цанкова и П. Каравелова, противяше се на това. Кумани желаеще направата на друга линия: София-Търново-Свищовъ, която би служила на стратегическитѣ и коммерческитѣ цѣли на Руссия, и бѣше съвершенно противъ линията Царибродъ-Вакарель. Русското правителство, безъ да бѫде противъ линията на Кумани, отъ своя страна още повече поддържваше линията която би свързвала София съ руссенско-варненската желѣзница, тъй щото русскитѣ войски, въ случай на нужда, да можатъ да се движатъ къмъ тази желѣзница по двѣ направления; презъ Варна, по морето и презъ Рущукъ по Дунава и Ромѫния. По този начинъ разликата между тѣзи 2 линии, идущи по едно и сѫщо направление, бѣше само въ ключението имъ. Русското правителство, ако и желаеше тази линия, не настояваше щото нейната направа да се започне тутакси. Въ сѫщото време то препорѫчваше на Князя да бѫде предупредителенъ къмъ Австрия и уважава нейнитѣ искания, за да получи свобода на дѣйствия въ желѣзнопѫтния въпросъ. Изисканията за линията София- Търново-Каспичанъ сѫ биле направени още при управлението на князя Дондукова-Корсакова. Русското правителство остави на князя Александра да дѣйствува въ този случай както намѣри за добро, т. е. че то

неще има нищо противъ, ако се започне най напредъ направата на линията Царибродъ-Вакарелъ, но ще бѫде сѫщо хладнокръвно ако се започне отъ линията София-Каспичанъ. Заявленията на русското правителство сѫ биле неопредѣленни; въ тѣхъ се виждаше недовършенность, но Кумани наопаки твърдѣ определенно настояваше, щото направата на линията Царибродъ-Вакарель да бѫде отложена, като вредителна за политико-економическитѣ интереси на Руссия, а да бѫде предварително направена неговата линия: София-Търново-Свищовъ. Англия, която се страхуваше отъ конкуренцията на Австрия на Истокъ бѣше сѫщо противъ постройката на линията Царибродъ Вакарель, затова пакъ Бисмаркъ енергично изискваше испълнението на берлинския договоръ, касателно тази точка. Кумани, въ съгласието съ либералитѣ, почна да испълнява практически своитѣ искания. Въ София се яви Г. Утинъ, пълномощникъ на русскитѣ желѣзнопѫтни строители, Поляковъ и Гинсбургъ, който даваше раскошни банкети на Д. Цанкова, П. Каравелова, и ближнитѣ имъ. Той не сѫ скѫпеше да дава субсидии на тѣхнитѣ вѣстници, които, като ругаяха Князя, сѫщевременно защищаваха интереситѣ на Утина.

За да разъясни всичкитѣ противорѣчиви искания и интереси по желѣзнопѫтния въпросъ, Князь Александръ се обърна лично съ писмо къмъ Императора Александръ II когото молеше да му съобщи своя възглядъ върху желѣзнопѫтния въпросъ. Императоръ Александръ II отговори че, спорѣдъ неговото мнѣние, Князя и българетѣ трѣбва да избѣгватъ да навличатъ върху себе си каквото и да е неудоволствие отъ страна на държавитѣ, които сѫ подписали берлинския договоръ, и за това тѣ трѣбва да се погрижатъ най напредъ за направата на линията Царибродъ-Вакарелъ,—международната. Вслѣдствие на това писмо Князь Александръ поддържваше международната линия, задължителна по берлинския договоръ. Обаче сетнѣ русскитѣ дипломати се сърдиха на Князя, и казваха че той е дѣйствувалъ заедно съ Австрия.

Камарата е била закрита въ края на Априлъ 1880 г.

Кумани съобщи на Д. Цанкова и П. Каравелова за оплакванията на Князя противъ тѣхъ, и за циркуляра отъ 10 Май 1880 г. Въ Петербургъ се научиха за това, и тъй като та[illegible] неудоволствие противъ Кумани за неговитѣ дѣйс[illegible]ата на зданието за русско консулство,

ния въ Петербургъ. И другитѣ посланници въ Цариградъ знаяха подробно положението на работитѣ въ България, и бѣха съгласни съ Г. Новикова, въ неговитѣ възгледове на този въпросъ. Особенно Новиковъ е билъ възмутенъ отъ поведението на П. Каравелова, неговитѣ чиновници и българския печатъ по поводъ убийството на Императора Александръ II.

Освѣнъ това цѣлия европейски печатъ, на чело съ „Times“ „Augsburger (сега „Münchener“) Allgemeine Zeitung, „Kölnische Zeitung“ „Fremdenblatt“ „Journal des Débats“ и други, сѫщо осѫждаше начина на дѣйствията на Д. Цанкова и П. Каравелова, и исказваше убѣждение, че българскитѣ работи не могатъ да се продължаватъ така. Органа на славянофила Аксаковъ „Русь“ написа слѣдующето: „най мѫдрото рѣшение на настоящата криза би било унищожение на сѫществуващата сега форма на парламентското управление за 5 или 10 години, и ограничение правата на народното събрание до степень на съвѣщателно тѣло.“



ГЛАВА III.

Седемгодишнитѣ пълномощия.

Участието на Руссия въ събитията. — Хитрово. — Свищовското народно събрание. — Министерството на Ремлингена и консерваторитѣ. — Държавния съвѣтъ. — Консервативното министерство безъ Ремлингена. — Опитванията на князя Александра за помиряване съ либералитѣ и тѣхната несполука. — Интригитѣ на Хитрово. — Испращание чети въ Босна и Херцеговина. — Още веднажъ железнопѫтния въпросъ. — Славянофилитѣ и тѣхнитѣ съвѣти на князя Александра. — Пѫтуването на князя за Петербургъ. — Отвикването на Хитрово, намѣстника му Арсениевъ. — Генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ. — Тѣхното приятелство съ консерваторитѣ; скарването, и излѣзването на Вълковича отъ министерството. — Народното събрание въ 1882 г. Инцидента съ митрополита Мелетия. — Промѣняването на министерството. — Стоиловъ, Начевичь и Гре-

ковъ излизатъ и се замѣстватъ съ Бурмова, К. Цанкова и Теохарова. — Генералитѣ искатъ отъ князя моето уволнение. — Пжтуванието ми за въ Петербургъ и Москва. — Назначението на Стоилова за Conférence à quatre *и одобряванието постановленията на тази конференция отъ Соболева. — Заговора на Соболева и Каулбарса противъ Князя Александра. — Пжтуванието на Князя въ Руссия за коронацията на Императора Александра III. — Цариградъ, Атина, Иерусалимъ, Цетинье, Москва. — Кратко свѣщание въ Виена. — Врмщанието на князя Александра въ София. — Преговоритѣ съ Драганъ Цанковъ, интерниранъ въ Враца, врмщанието на Цанкова въ София и пристиганието на Ионина. — Исканието исплащание на оккупационния дългъ. — Назначението коммисия за преглѣдвание конституцията. — Отказванието отъ пълномощията. — Сваляннето на русскитѣ генерали Соболевъ и Каулбарсъ. —*

Суспендиранието на конституцията не е дошло совершенно неочакванно за П. Каравелова. Той и Д. Цанковъ имаха за това извѣстие: тѣ сж ходили даже при дипломатическитѣ агенти, за да приказватъ по този предметъ. Тѣ само не сж мислили, че то ще настжпи тъй скоро. На 27 Априлъ 1881 г. сутренъ рано на софийскитѣ улици се показа залѣпена слѣдующата прокламация на Князя Александра:

„Българе! Двѣ години вече ставатъ отъ какъ Богу бѣ угодно да ми врмчи сждбинитѣ на България чрезъ единодушния изборъ на нейний народъ. По съвѣтътъ и настояванието на нашия Освободитель и Мой Вуйка Царь Александръ II, нъ не безъ колебание и строго самоиспитание, Азъ се рѣшихъ да преклоня глава предъ волята на Божий Промиселъ и да доведа България до испълнението на опредѣленната ѝ отъ Историята задача.

Приехъ управлението на Княжеството и работихъ за него съ пълната прямота на своя характеръ. Впродължение на двѣ години Азъ допустнахъ да станатъ всички възможни опити за устройството и правилното развитие на Княжеството, но за зла честь надеждитѣ Ми сж осуетихж. Днесь отечеството ни, совершенно дискредитирано отъ вънъ, се на-

мѣрва въ голѣмо разстройство отъ вътрѣ. Това разклати въ народътъ вѣрата въ правдата, и му задава страхъ за бѫдѫщето му.

Българе! Азъ положихъ клетва на конституцията. Държалъ съмъ клетвата си, и ще я упазя до край. Но тази клетва, като изисква „да пазя свято и ненарушимо конституцията и законитѣ на княжеството" Ми налага „да имамъ предъ очи въ всичкитѣ си распореждания, само ползата и доброто на княжеството.

За ползата и доброто прочее на княжеството, Азъ считамъ за своя священна длъжность да обявя най тържественно предъ народа си, че днешното положение на работитѣ въ княжеството прави невъзможно испълнението на Моята задача.

За това основайки се върху правата, които Ми дава конституцията, Азъ рѣшихъ:

Да свикамъ вь най непродължително време Великото Народно Събрание — върховний органъ на народната воля — за да му обявя Моето послѣдне рѣшение и да му предамъ съ Короната на едно сѫдбинитѣ на Българский народъ.

За да обезпечѫ материалното спокойствие въ страната, за да дамъ достаточно време на населението да се освѣтли пълно върху стъпката, която ще предприеме и за да осигуря пълната свобода и безпристрастието при изборитѣ, Азъ възложихъ на моя Воененъ Министръ Генералъ Ернротъ, да състави едно ново Министерство. Това министерство ще има само привремененъ характеръ, и ще управлява до гдѣто Великото Народно Събрание се произнесе.

Само ако Великото Народно Събрание узакони ония необходими на управлението на страната условия, отсѫтствието на които е основната причина на днешното безисходно положение, само тогава мога да останѫ на българский престолъ и да нося тежката отговорность предъ Бога и предъ потомството.

Въ противенъ случай Азъ съмърѣшенъ да се откажа отъ княжеския престолъ, съ съжалѣние, но съ дълбоко убѣждение че до край съмъ испълнилъ длъжностьта си.

Издадено въ Нашний Дворецъ въ София на двадесеть и седмий Априлий отъ хиляда и осемстотинъ и осемдесеть и първа година.

„Александръ."

Тутакси слѣдъ обнародването на прокламацията встѫпи на власть временното министерство на генерала Ернрота, съ послѣдния, като предсѣдатель на министерския съвѣтъ, министръ на войната и на вътрешнитѣ дѣла, Стаматовъ министръ на правосѫдието, Желѣзковичь на финансиитѣ, Иречекъ на народното просвѣщение, и Стойчевъ, слѣдъ врѫщанието му изъ Виена отъ конференцията à quatre, като министръ на външнитѣ дѣла.

П. Каравеловъ и приятелитѣ му опитваха се да произведѫтъ улични безредици, но напраздно. За да въспрепятствува на подобни опитвания, генералъ Ернротъ назначи 5 извънредни русски коммисари, спорѣдъ числото на бившитѣ губернии, а сетнѣ притури още 5 сѫщо русски подкоммисари, които бѣха упълномощени да наблюдаватъ при изборитѣ въ събранието да не ставатъ никакви партизански злоупотребления. Д. Грековъ е билъ назначенъ за съвѣтникъ при генерала Ернрота въ качеството му на министръ на вътрешнитѣ дѣла. Слѣдъ 14 дена е било обнародвано слѣдующето писмо на Князя Александра къмъ генерала Ернрота.

До Г. Министра Предсѣдателя на Министерский Съвѣтъ.

София 11 Май 1881 год.

Драгий ми Министре!

Съгласно съ прокламацията отъ 27 Априлий проваждамъ Ви тука приключени членоветѣ, които опредѣлятъ предѣлитѣ на извънреднитѣ пълномоция, които сматрямъ като необходими условия за дѣйствието на едно правителство подъ моето водителство и за турението на подобъръ редъ въ общественнитѣ дѣла на страната. Отъ само себе си се разумѣва че Държавний Съвѣтъ ще бѫде взетъ изъ средата на българский народъ. Понеже мнѣнието на страната има всичко потребно време за да се освѣтли върху значението на приложеннитѣ при това членове, за което нѣщо Азъ разбирамъ, че нѣма да се прави никаква спънка отъ страна на правителството, Азъ съмъ рѣшенъ да поискамъ отъ събранието чисто и просто едно вотиране, че то или утвърждава тритѣ члена, както сѫ тѣ, исцѣло и наедно, или предпочита отричаниетоМи отъ престолътъ.

Моля Ви, мой драгий министре, да дадете най голѣмата гласность на настоящето ми писмо и на приложеннитѣ къмъ него предложения.

Ползувамъ се отъ този случай, драгий ми министре, за да ви увѣря въ особенната благосклонность на Вашия.

Александръ.

I.

На българския Князь Александръ I се дава извънредно пълномощие за седемь години.

Негово Височество ще може, вслѣдствие на това, да издава укази, съ които да се създаватъ нови учреждения (Държавенъ Съвѣтъ), да се въвеждатъ подобрения въ всичкитѣ клонове на вътрешното управление и да се гарантира на правителството редовно извършвание на службата му.

II.

Тази годишната обикновенна сессия на народното събрание се отлага. Бюджетътъ вотиранъ за текущата година, ще има сила и за идущата.

III.

Негово Височество Князь Александръ има право преди истичанието на седемьтѣхъ години, да свика Великото Народно Събрание съ единственна и нарочна цѣль да се преглѣда Конституцията възъ основание на сѫществующитѣ учреждения и на придобития опитъ".

За причинитѣ на суспендиранието на конституцията до сега много е било писано, но все сѫ биле пристрастни мнѣнията. Еднитѣ обвиняваха Князя Александра, другитѣ консерваторитѣ, третитѣ либералитѣ, четвертитѣ Руссия, най сетнѣ петитѣ Австрия и нейнитѣ тайни интриги въ София, заедно съ другитѣ западни държави. Не бѣше ли поправилно да се търсятъ причинитѣ въ самото положение на работитѣ въ новосъзданото Княжество? Това положение създадено отъ Руссия, представляваше всичкитѣ елементи на кризитѣ. Нѣма съмнѣние че, нето Императоръ Александръ II, нето синъ му Александръ III, нето русската дипломация, не сѫ искали по онова време тѣзи кризи, но Руссия се намираше въ очевидно противорѣчие сама съ себе си. Безъ да споделя славянофил-

скитѣ теории, като отстжпваше на това течение въ дѣлото за организация на България, и като игнорираше указанията на опита на Западната Европа, Руссия се поддаде на личнитѣ интриги на честолюбеца Кн. Дондукова — Корсакова, и одобри радикалнитѣ и крайно — демократическитѣ принципи, турени въ основа на Търновската Конституция. Отъ една страна камара, чисто демократическа, проникната отъ духъ на народния суверенитетъ, ржководима отъ такива депутати като П. Каравеловъ, въспитанъ въ Руссия въ духъ на крайни теорлиблизки, както видѣхме къмъ взглядоветѣ на русскитѣ нихилисти, които се поддаваха на разни влияния, на честолюбиви егоисти, мислящи повече за себе си, за своитѣ сгоди, за съхранението на властьта, отъ колкото за благото на отечеството,—отъ друга страна младия Князь, праводушенъ солдатъ, проникнатъ отъ искренно желание да служи съ полза за благото на своятъ народъ, който срѣщаше на всѣка стжпка препятствия на този благороденъ пжть—Князь въспитанъ въ совершенно други понятия, на когото положението на работитѣ узаконено отъ Търновската Конституция, натрапена нему съ измама, се показва като една извънредна аномалия. Помежду Князя Александра и Каравелова нѣмаше, и не можеше да има нищо общо. Това бѣха два совершенно противоположни полюса и сблъскновението помежду тѣхъ, и при това най рѣшително, бѣше неизбѣжно. Нѣма съмнѣние, че да имаше България слѣдъ себе си попродължителенъ опитъ въ политическия животъ, да бѣха стояли на чело на либералната партия хора поблагоразумни и поумѣренни отъ Д. Цанковъ и П. Каравеловъ, катастрофата щѣше да бжде избѣгната. Отъ друга страна и Князь Александръ бѣше младъ, нѣмаше опитность, толкова необходима за човѣкъ, който се намира въ такова мжчно и деликатно политическо положение, гдѣто отъ една страна се явяваше Руссия съ своитѣ права и искания, а отъ друга Европа, която се противеше на тѣзи искания; отъ една страна либералитѣ, отъ друга консерваторитѣ, сжщо непримирими неприятели. Притурете къмъ това още всѣкакви тайни интриги на приятелитѣ на Дондукова, на искателитѣ на желѣзнопжтни концессии и пр. За да мине помежду тѣзи Сцилла и Харибда трѣбваше единъ митологический Харонъ.

Нѣма съмнѣние, че Князъ Александръ сж е ржководилъ съ най добри намѣрения, но той се излъга въ онѣзи хора

на които расчитваше,—стана жертва на своята излишна довѣрчивость. Руссия, която устрои кризата, сетнѣ се възползува отъ нея противъ Князъ Александра; консерваторитѣ, на способностьта и поддържката на които той е расчитвалъ, не оправдаха възложенитѣ на тѣхъ надежди. Азъ обвинявамъ либералната партия само въ това, че тя слѣпо вървеше слѣдъ водителитѣ си, които направиха всичко за да създадатъ Свищовскитѣ пълномощия. Да бѣха на тѣхно мѣсто хора спокойни, разсѫдителни, съ тактъ, и умѣяние да направятъ работитѣ въ полза на своята партия, безъ вреда на страната, да бѣха влѣзли тѣ въ съглашение съ Князя Александра, който е правилъ много пѫтя опитвания за това, и кризата би била устранена. Но тѣхната буйность, неприличность и крайности, които преминаваха всѣка граница, развалиха работата. Слѣдъ 12 години ние видѣхме какъ сѫщата либерална партия измѣни Търновската Конституция спокойно, съ съзнание за необходимость на подобно измѣнение, научена вече отъ горчивия опитъ, и рѫководима отъ други лица. Измѣненията на конституцията направени въ 1893 г. сѫ посѫществении, отъ колкото онѣзи които Князъ Александръ искаше въ 1881 г. Той не сѫ докосналъ до въпроса за религията, не е искалъ ограничение на народнитѣ правдини, както напр. намаляването на половина число отъ депутатитѣ и продължение тѣхния мандатъ отъ 3 до 5 години. Той е искалъ само да създаде Държавенъ Съвѣтъ, да подобри всичкитѣ клонове на управлението, на основание опитътъ, придобитъ въ течение на 7 години, за по правиленъ вървежъ на държавната машина. Въ 1881 г. Князьтъ *не е измѣнилъ* конституцията, както това стана въ 1893 г. а *само спрѣлъ временно дѣйствието ѝ, въ видъ на опитъ,* за да даде време на страститѣ да се успокоятъ, а сетнѣ вече спокойно да се прегледа тя отново. При това той тури като условие своята твърда рѣшимость да се откаже отъ короната въ случай ако неговитѣ. предложения не бѫдатъ приети отъ страната. Тъй щото, ако се поглѣдне хладнокръвно и безпристрастно на миналото, то ще видимъ, че обвиненията противъ Князя Александра въ онова време бѣха чисто ефемерни; тѣ не издържваха сериозна никаква критика, но се поддържваха отъ заслѣпенитѣ политически страсти и отъ крайнето партизанство на противницитѣ на пълномощията, които не искаха да видятъ въ тѣхъ

нѣщо друго, освѣнъ тържеството на своитѣ врагове. Ето какво писаха либералитѣ въ 1893 год. въ „Свобода“ (особна притурка): „Първия въпросъ който се явява, когато почнемъ да говоримъ за нашата конституция, е слѣдующий: трѣбва ли въобще тя да се измѣни? Ако почнемъ да говоримъ съ думитѣ на физика, ще трѣбва да кажемъ *да*, по простата причина, че на свѣтѫ нѣма нищо вѣчно; всичко се измѣнява, се движи и се усъвершенствува, слѣдователно и нашата конституция не може да бѫде исключение отъ този божественъ, или естественъ законъ. Както единъ човѣкъ не може да носи едни и сѫщи дрѣхи отъ дѣтинството до старини, колкото и да сѫ биле тѣ добрѣ шити, когато сѫ биле нови, тъй и народитѣ не могѫтъ да се рѫководятъ вѣчно съ едни и сѫщи закони. Нѣма примѣръ въ историята, щото нѣкое правило, или начинъ за управление, хората да не сѫ измѣнявали съ течението на времето. И даже най мѫдритѣ закони на Солона не сѫ удържаха дълго време слѣдъ смъртьта му, при всичко, че той, за да ги създаде, обиколи цѣлия свѣтъ, за да изучи въ това отношение всичко най полезно за неговото отечество. Но инакъ не може и да бѫде. Всѣкий законъ истекающъ отъ нуждитѣ на обществото, което го приема, може да бѫде съ време, вслѣдствие появявание на нови нужди, унищоженъ, измѣненъ, или допълненъ. Това правило нѣма исключения. Погледнете държавитѣ, които сѫществуватъ вече отъ стотини години; и тамъ законодателитѣ иматъ надъ какво да се трудятъ. И тѣ измѣняватъ държавното си устройство спорѣдъ духътъ на времето. Английската конституция не прави исключение, при всичко, че нейното измѣнение не става писменно.“ „Можемъ ли ние да се отдѣлимъ отъ това общо, естественно правило, и да провозгласимъ нашата конституция за свята и неприкосновенна? Признаваме се, че би билъ най голѣмъ абсурдъ отъ нашата страна да кажемъ, че нашия народъ състои отъ една галлерея на автомати, неподвижни, неспособни къмъ усъвершенствувание, и стоящи вънъ отъ естественния законъ. Ние сме далечъ отъ това да кажемъ, че сме съвершенни. Напротивъ, въ самата нашата младость се крие причината, по която ние не трѣбва да стоимъ тъй неподвижно, както сме биле оставени; ние трѣбва по най внимателенъ начинъ да слѣдимъ и да не пропущаме ни една минута отъ нашия общественъ животъ, безъ да извлечемъ отъ нея урокъ за подобрение на

този животъ. И ние имаме достатъчно доказателства че обладаваме тази способность, и че знаемъ добрѣ да се ползуваме отъ уроцитѣ на времето. Нееднократни измѣнения на законитѣ, които се касаятъ до нашия общественъ животъ, могатъ да подтвърдятъ това. Избирателния законъ, и закона за печата, които вече по нѣколко пѫтя сѫ биле внасяни въ народното събрание, сѫ най добри примѣри на това, безъ други указания на нашитѣ усъвършенствувания въ политическия животъ!"

„По този начинъ, ако ние сме измѣнявали по нѣколко пѫтя законитѣ, изработени отъ насъ самитѣ, което служи за залогъ, че тѣ сѫ съобразни съ народния битъ, то какво може да се каже за единъ законъ, внушенъ отъ чуждо мѣсто, почти насилно наложенъ на първитѣ български представители въ Търново? Да бѣше излѣзла конституцията отъ нашия опитъ, да бѣше тя слѣдствие отъ дългъ политический животъ, да бѣше далъ българския народъ силни доказателства на това, че тя съставлява необходимо условие за понататъшното мỳ развитие, да бѣше я извоювалъ той съ жертви, — то даже и тогава конституцията не би могла да се превъзгласи за неприкосновенна святиня, защото на свѣтѫ не сѫществува вѣченъ застой. А какво може да се каже за една конституция, която скроиха безъ да снематъ мѣрка отъ тѣлото на българския народъ (т. е. безъ да примѣрятъ боятъ му)? На какво може да се основава нейното превъзглашение за свята и неприкосновенна? Какви доказателства има че тя съставлява съвершенство за насъ и за това ние не трѣбва да се докосваме до нея? Ако притуримъ къмъ това, че нейнитѣ вдъхновители, въ сѫщото време и създатели, — а не Търновското Велико Народно Събрание, което по неопитностьта си, а още повече отъ признателность къмъ Руссия, трѣбваше да я приеме, — не бѣха и сами непорочни; ако си вспомнимъ, че подобни конституции правителствата сѫ раздавали и въ други мѣста, че сѫ ги защищавали съ своитѣ войски, защото сѫ имали интересъ да ги поддържватъ; че презъ подобни конституции тѣ сѫ преслѣдвали и достигвали лоши цѣли; че и у насъ сега сѫществуватъ явни доказателства, че тѣ и въ България сѫ преслѣдвали сѫщи цѣли, — то съ какво име може да се нарече пръвозгласяванието на нашата конституция за неизмѣняема? Има и у насъ хора които претендиратъ на интеллигентность,

които проповѣдватъ, че добросъвѣстностьта на испълнението на депутатскитѣ длъжности състои въ това — да поддържватъ неизмѣняемостьта на конституцията“. Ние бихме дали на тѣзи „интеллигентни“ друго название, но си задържваме право за въ бъдѫщето, когато събитията ще говорятъ сами за себе си, а сега ще притуримъ само, че да бѣха обстоятелствата по-благоприятни за авторитѣ на нашата конституция, то тѣ по всичка вѣроятность и сега биха поискали да защищаватъ нейната неприкосновенность съ орѫжие въ рѫцѣ. По този начинъ, „добросъвѣстнитѣ испълнители на своя мандатъ“ ставатъ орѫдия на тѣзи автори. Но историята на нашата конституция, отъ създаванието ѝ до сега, служи за най нагледно доказателство на нейното несъвершенство, на нейната несъобразность съ нашия народенъ животъ. Нѣма нужда да си споменюваме, че то сѫ биле повелителни, непреклонни обстоятелства, когато е ставала борба за животъ, които сѫ създали тази конституция. Необходимостьта отъ измѣняванне на основния законъ се предизвиква настоятелно и отъ нѣколко годишната практика само.“ „При такова положение на въпроситѣ и като земемъ въ внимание здравия умъ, въ който не може да се откаже на нашия народъ, неволно се явява въпросъ: защо народната масса въобще глѣда на конституцията като на святиня, като на незамѣнима гаранция за сѫществуванието на България, до която не може да се докосне никой? Ако оставимъ на страна лично заинтересуваннитѣ политикани, които сами сѫ готови да въведѫтъ още порадикални измѣнения, отъ колкото онѣзъ, които се въвеждатъ сега, но искатъ да експлоатиратъ настроението на народната масса, за да напакостятъ на своитѣ противници и да извлекѫтъ лична полза отъ въпроса, — то ние мислимъ че неразбранната за самото население слѣпа привързанность къмъ конституцията, намѣри своето объяснение въ слѣдующия примѣръ: единъ морякъ, хвърленъ отъ бурята въ морскитѣ вълни, отъ началото се борилъ храбро съ стихията, но съ течението на времето, силитѣ почнаха малко по малко да му измѣняватъ. Нему почна вече да му се представлява дъното на бездната, съ черната смърть, която бѣше готова да го схване. Въ онази минута когато той се намираше на върха на отчаянието, когато чувството на самосъхранението отне у него и послѣдния лѫчь на разума, дойде му нѣкой на помощь, и давящий се улови за рѫ-

цетѣ му съ всичката сила на своето отчаяние, и съ това не му даваше възможность да се движи. Никакви съвѣти, а още повече угрози, не сѫ биле въ състояние да убѣдѫтъ давящия се да остави свободни рѫцетѣ на спасителя си, който се стараеше да го искара на брегътъ, тъй щото заедно съ полудѣвший отъ отчаяние давящий се трѣбва да загине и онзи, който му се яви на помощь."

„Българския народъ въ течение на 500 години е билъ въ положението на човѣкъ който се дави, и когато послѣдния опитъ за спасение намѣсто избавление, го бутналъ още подълбоко въ удушающия елементъ, яви се единъ чистосърдеченъ, или заинтересуванъ доброжелатель и му подаде орѫдие, което трѣбваше да го доведе къмъ спасение. Това орѫдие бѣше нашата конституция. Прѣдставете си, че не се мина много врѣме отъ както народа се улови слѣпо и яко за този спасителенъ прѣдметъ, като се явиха други, които искатъ да му го отнематъ отъ рѫцетѣ. Това бѣха онѣзи спасители които суспендираха конституцията въ 1881 г. Като притуримъ къмъ това майсторската и шумната агитация за святостьта и неприкосновенностьта на конституцията, която водеше тогава, пропадналия вече сега държавенъ мѫжъ (П. Каравеловъ), повече отъ шарлатанство, отъ колкото по убѣждение, прѣзъ която агитация той е успѣлъ да заеме второ мѣсто въ държавата,—то ще се разбере идеята която е занимавала тогава първо мѣсто въ въпроса за измѣнението на конституцията".

„Тъй щото даже въпреки настроението на массата, конституцията трѣбваше да бѫде въ единъ день измѣнена, защото вѣчностьта е немислима за нея. Ако въ 1879 г. ние сме приели цѣлата конституция не толкова по убѣждение, слѣдъ като сме я обмислили и изучили зрѣло, отъ колкото по довѣрие къмъ авторитѣ ѝ, то защо и сега да не сѫ даде подобно довѣрие на авторитѣ на измѣненията на нѣколко членове отъ тази конституция? Имали ли сме ний въ 1879 г. певече доказателства, че създателитѣ на цѣлата конституция сѫ се рѫководили единственно отъ желание за наше благосъстояние, а пъкъ че сега измѣненията сѫ прѣдприематъ съ обратни цѣли? Напротивъ, тогава, а още повече сега, има доказателства на противното, а именно, че чужденеца, увѣренъ въ нашата слѣпа признателность, ни подари конституцията, за да достигне своитѣ защо цѣли и лошитѣ за насъ

намѣрения, когато напротивъ сегашния водитель на сждбинитѣ на нашего отечество (Стамболовъ) въ течение на цѣлия своя животъ е давалъ намъ само противоположни на тѣзъ доказателства. Но и вънъ отъ тѣзи гаранции, измѣнението на конституцията ни се налага като неотложна нужда," и т. н.

Ето язикъ, съ който говориха сжщитѣ тѣзи либерали, които въ 1881 год. се хвърляли огжнъ и пламъкъ противъ Князя Александра, за суспендиране конституцията, но ржководими отъ други лица, въ 1893, при измѣняване конституцията. Нѣма съмнѣние, че да бѣха имали тѣ такъвъ здравъ и спокоенъ взглядъ и въ 1881 год., то не би станала никаква криза, щѣха да бждатъ избѣгнати всичкитѣ онѣзъ потрясения, които сж имали такова фатално влияние върху сждбата на България и нейния Князь. Мжчно е да не сж съгласи който и да е съ факта, че суспендирането на конституцията е било предизвикано отъ безумнитѣ и безтактнитѣ дѣйствия на тогавашнитѣ водители на либералната партия Д. Цанкова и П. Каравелова. Да бѣха вмѣсто тѣхъ други държавни мжжье, тѣ не щѣха тъй грубо да отблъснатъ отъ себе си Князя Александра, когато той търсеше сближение съ тѣхъ и щѣха да намѣрятъ комбинации за да се рѣши кризата по най нормаленъ, и най спокоенъ начинъ.

Колкото се касае до консерваторитѣ, то тѣ сж дѣйствували въ този въпросъ като партизани, които намиратъ за добри всичкитѣ средства които помагатъ за тържеството на тѣхната партия, — като иматъ предъ видъ само свой интересъ, безъ да се грижатъ за това, да-ли тѣхното поведение ще повреди на Князя Александра, или ще му принесе полза. Толкова помалко тѣ сж взимали въ съображение интереситѣ на русската дипломация, като желаяха да се ползуватъ отъ нея само за свои цѣли. Въ тѣхното поведение е било непростително само това, че тѣ сж въвеждали въ заблуждение Князя Александра относително настроението на населението и съвсѣмъ много преувеличавали своитѣ сили, своето значение и влияние върху населението. Тази измама е принесла много зло, и особно туй обстоятелство, че консерваторитѣ експлоатираха името на Князя и се стараяха да го представятъ за свой партизанинъ, безъ всѣко основание за това, тъй като Князь Александръ въ своитѣ дѣйствия винаги сж е ржководилъ отъ интереситѣ на страната, които стояха вънъ отъ всѣкакви партии и парти-

занска страстна борба. Но той тогава не познаваше още достатъчно българския языкъ, бѣше изоливанъ, като не можеше да има непосредственни сношения съ народа, и за това него лесно можеше всѣки да лъже и експлоатира.

Относително ролята на Руссия въ въпроса за суспендирането на конституцията не може да се допусне ни най малко разногласие. Руссия тогава е била всемогуща въ България, нейнитѣ всички, най малки, желания сѫ испълняваха въ София; Князь Александръ се намираше въ фарватера на русската политика, и не правяше положително нищо безъ нейни указаняя. Войската бѣше въ русски рѫцѣ, подъ командата на русский генералъ и русски офицери, които сѫ биле, заедно съ русския представитель Хитрово, испълнители на инструкциитѣ, дадени отъ Петербургъ, относително суспендирането на конституцията. Увѣренията на генерала Соболева, а покъсно и на самия Хитрово, активния дѣятель въ тази работа, че тя е била извършена отъ Австрия и отъ Князя Александра, даже безъ знанието на Руссия, трѣбва да се признаятъ за крайно недобросъвѣстни и съвершенно противорѣчащи на фактическитѣ събития отъ онова време. За най добро опровержение на тази тендециозна клевета служи заявлението на самия генералъ Ернротъ въ журнала „Русская Старина“ за 1886 год., който обявява увѣренията на генерала Соболева за лъжливи и утверждава категорически, че преврата не сѫ е правилъ тайно отъ Руссия въобще, и отъ русското министерството на външнитѣ дѣла въ частность и че, неговото поведение въ въпроса за суспендирането конституцията е било оффициално одобрено отъ русската компетентна страна. И можеше ли да бѫде инакъ? Руссия нѣмала ли е свои консули изъ цѣла България? Не можеше ли тя още въ Свищовското народно събрание, — да бѣше получилъ напр. Хитрово инструкции, несъгласни съ онѣзъ, които сѫ биле дадени на генерала Ернрота, — да накара българетѣ, даже съ помощь на войската, въ случай на нужда, съ които тя располагаше въ княжеството, да приематъ отъ Князя Александра короната, която той рицарски връщаше на своятъ народъ, въ случай ако не бѫдѫтъ приети неговитѣ предложения, намѣсто да му даватъ седемгодишни пълномощия? Русситѣ бѣха тогава господари на положението въ България, и, повтарямъ го, можаха да правятъ всичко, каквото искаха.

Хитрово, който пристигна въ София слѣдъ обнародването на Княжеската прокламация, най дѣятелно поддържаваше генерала Ернрота въ въпроса за 7 годишнитѣ пълномощия, открито и непосрѣдственно агитираше въ този смисълъ между българското население, а това служи за най добро доказателство, че неговитѣ инструкции сѫ биле съвершенно еднакви съ инструкциитѣ на генерала Ернрота.

Австрия и другитѣ държави държаха едно пассивно поведение. Австрия мълчеше; Бисмаркъ бѣше хладнокръвенъ къмъ събитията въ България, на която той глѣдаше повече като на едно орѫдие въ своитѣ рѫцѣ за европейската политическа игра; Англия бѣше сдържана, но не възразяваше противъ събитията въ Княжеството, на които тя гледаше както и другитѣ държави, като на чисто вътрешна работа. Италия винаги сѫ е отнасяла съ симпатии къмъ България, но и тя се държеше пассивно. Турция спѣше. Съ Ромѫния и Сърбия бѣха отлични отношения, установени презъ лични сношения на Князя Александра съ господаритѣ на тѣзи съсѣдни държави.

За характеристика на възглядоветѣ на Руссия и Европа по онова време върху събитията въ България, ще направимъ едно малко извлечение отъ английската синя книга и ще цитираме слѣдующитѣ документи:

„Милордъ!" пише на 8-й Юний 1881 г. Г. Уиндамъ, английския посланникъ въ Петербургъ, до Лорда Гренвиля, министръ на външнитѣ дѣла въ Англия „По поводъ телеграммата ми отъ 6-й того, имамъ честь да Ви испратя приключенъ тукъ единъ членъ, който се публикува въ „Правителственния вѣстникъ", въ който се излагатъ възглядоветѣ на Императорския кабинетъ върху кризата, която се яви въ послѣдньото време въ България.

Ще видите отъ този документъ, че дѣлото извършено напослѣдъкъ отъ Княза Александра срѣщна пълното одобрение отъ страна на Императорския Кабинетъ.

Имамъ честь и пр.

(подписалъ Хью Уиндамъ).

Приложение къмъ писмото.

„Правителственний Вѣстникъ" отъ $\frac{27 \text{ Май}}{8 \text{ Юний}}$ 1881 година пише тъй:

„Кризата, която се появи въ България, е дала поводъ за противорѣчиви тълкувания. Особно мнѣнието на Императорския кабинетъ е било разно претълкувано. Неговата въздържанность въ тѣзи обстоятелства разбира се не произтича отъ неговото равнодушие, но единственно отъ неговото уважение къмъ независимостьта на Князя и на българския народъ.

Тази въздържанность обаче е дала на агитаторитѣ поводъ да утвърждаватъ, че русского правителство неудобрява рѣшението, обявено отъ Князя, а това съображение се експлоатира отъ партизанскитѣ страсти, за да се въведе въ заблуждение общественното мнѣние относително истинскитѣ взглядове на императорското правителство".

„Трѣбва слѣдователно да се покаже, че Князь Александръ въ очитѣ на императорското правителство е избранника на Българския народъ, чийто изборъ, утвърденъ отъ цѣла Европа, е посрѣщналъ симпатиитѣ на приснопамятния покоенъ Императоръ, и на Руссия. Князь Александръ представлява неразривната свързка, която съединява русския народъ съ българския. Негово Величество има най голѣмото довѣрие въ възвишенностьта на неговитѣ чувства и въ лойялностьта на неговия характеръ. Негово Величество не се съмнява, че Негово Височество напълно ще се посвяти на дѣлото което той тържественно е приелъ да води българския народъ по пѫтя на прогресса,—дѣло коетоможе да се извърши само прѣзъ ягкото съединение помежду българския народъ и неговия глава."

„Императорското правителство е убѣдено прочее, че ако Негово Височество е счелъ за своя длъжность да обяви, че е невъзможно испълнението на тази задача при настоящитѣ условия, той сѫ е покорилъ на дълбокото убѣждение, основано върху единъ дългъ и горчивъ опитъ, че не ще може испълни своитѣ обязанности, ако продължава да прикрива съ своята отговорность едно положение на работитѣ, опасноститѣ на което Князя е съзналъ за бѫдѫщето на България. Правителството е тъй сѫщо убѣдено, че ако Князь Александръ сѫ е обърналъ къмъ българския народъ за да иска нужната власть, която би го турила въ положение да продължава миссията си съ чиста съвѣсть, той е направилъ това съ твърдо желание да работи съ успѣхъ за напрѣдъка на народа, сѫдбата на когото му е била повѣрена."

„Ето защо русското правителство искренно желае, щото българския народъ, освѣтленъ върху собственнитѣ си интереси, съ довѣрие къмъ лоялната дума на своятъ си избранъ началникъ, да му остане вѣренъ и неразривно привързанъ, и да отблъсне подстрекателствата на честолюбиви агитатори, които работятъ за разрушавание това съгласие, като рискуватъ да хвърлятъ страната въ анархия, въ която народното бѫдѫще рискува да загине.“

„Българския народъ не може ни за една минута да се съмнѣва въ чувствата на Русския Императоръ, и може прочее да бѫде увѣренъ, че неговитѣ желания (на Русския Императоръ) сѫ диктувани отъ най силна грижливость за неговото настояще и бѫдѫще преуспѣвание“

Лордъ Гренвиль писа на Уиндамъ на 27 Юний 1881 г.

„Господине!

„Русския посланникъ ми съобщи днесъ една телеграмма отъ своето правителство, съ която му препращатъ проектъ на инструкциитѣ, които русското правителство се готви да проводи на русския дипломатическия агентъ въ София, въ случай ако би и другитѣ сили дали подобни инструкции на своитѣ представители въ България, съ заповѣдь да ги съобщатъ на министра на външнитѣ работи въ България.

Притварямъ Ви преписъ отъ документа, който ми предаде князь Лобановъ.„

Този документъ има слѣдующето съдържание:

„Великитѣ сили, като иматъ предъ видъ настоящето положение въ България, се съгласиха да уважаватъ независимостьта на Князя и на българския народъ, колкото се касае до вътрешнитѣ дѣла на княжеството, въ границитѣ на постановленията на берлинския договоръ.

Като подписавши този договоръ, който създаде българското княжество, въ интереса на Европа, и съ цѣль да гарантиратъ Източния миръ, силитѣ могатъ само да желаятъ, щото връзката, тъй желателна, помежду Князя Александра и българския народъ, който го избра съ одобрението на Европа, да се съхрани, за да се опази страната отъ анархия, противна на взглядоветѣ и интереситѣ на Европа“.*)

---

*) Тукъ трѣбва да укажемъ пакъ на една лъжа въ книгата на Якобсона „Документи отъ тайнитѣ архиви на русското правителство.“ Въ единъ отъ документитѣ се казва (писмото на Хитрово къмъ русския консулъ въ Рущукъ):

Тѣзи наставления сѫ биле испратени слѣдъ дълги преговори, предъ видъ на това, че Англия правеше противъ тѣхъ възражения, и въобще безъ охота приемаше русското предложение.

Тутакси слѣдъ обявяванието на прокламацията, Князь Александръ отиде лично при П. Каравеловъ, и като му съобщи за станалото, увѣри бившия премиеръ, че както той, тъй и приятелитѣ му, сѫ напълно свободни и се намиратъ въ безопасность. Обаче безъ да глѣдатъ на тѣзи увѣрения, и на това, че тѣмъ на истина не угрожаваше никаква опасность, П. Каравеловъ и П. Славейковъ избѣгнаха слѣдъ нѣколко време презъ Румѫния въ Источна Румелия, а въ княжеството остана Д. Цанковъ, който взима върху себе си задачата да рѫководи либералната партия.

Вечерта, въ деньтъ на залѣпяванието прокламацията, столичното население се яви, съ софийския митрополитъ на чело, предъ двореца, и направи на Князя овация. Митрополитътъ въ своята рѣчь благодари Князя за взетитѣ отъ него енергични мѣрки за опазванне страната отъ анархия, увѣри го въ преданностьта на населението, и го помоли, отъ името на народа, да не напуща България. Подобни депутации отъ населението почнаха да се явяватъ всѣкий день, и Князь Александръ получаваше многобройни адресси, въ които се одобряваше неговото рѣшение. Д. Цанковъ отъ своя страна водеше силна агитация, презъ своятъ вѣстникъ, презъ въззвания, рѣчи, писма, и т. н. Той убѣждаваше населението да не приема условията, турени отъ Князя въ писмото му къмъ генерала Ернрота, за да накара Князя по този начинъ да се откаже отъ българския тронъ.

Настроението на Д. Цанкова прекрасно е характеризирано въ телеграммата на английския дипломатическия агентъ въ София, сиръ Ласселсъ, къмъ Лорда Гренвиля отъ 30 Май 1881 г. въ която Г. Ласселсъ казва между друго:

„Пълната индиферентность и въздържность отъ страна на чуждитѣ представители къмъ настоящитѣ събития въ България, навежда ма менъ (т. е. Хитрово) на нѣкои съмнѣния въ това, да-ли Князя не сѫ е осигурилъ предварително съ съгласието на другитѣ държави за извършванието настоящия държавния превратъ, и да-ли не сѫ явяваме ние въ даденния случай като слѣпо орѫдие на Англия, Австрия, и Германия?“ Какъ е можалъ русския представитель да пише подобно писмо, предъ видъ нотитѣ на русското правителство къмъ чуждитѣ държави, една отъ които ние сега цитирахме отъ английската синя книга, въ която нота то само кани държавитѣ не само да оставатъ хладнокръвни въ въпроса за суспендиранието на конституцията, но и да поддържватъ князя Александра въ този въпросъ?

„Страхътъ, който той Цанковъ показа въ този случай, както се вижда, е съвершенно исчезналъ, и той говори съ увѣренность за резултата на изборитѣ, който, спорѣдъ него, ще бѫде сигурно неблагоприятенъ за Князя. Цанковъ предсказва какво ще се случи, щомъ Князя напустне страната, което Цанковъ счита за неизбѣжно. Великото народно събрание ще бѫде принудено да назначи регенство, което ще управлява страната, до избиранието на новъ князь. Той увѣрява, че при това нѣма да станатъ никакви безредици, и за това неще има никакъвъ предлогъ за вмѣшателство на чуждитѣ сили. Българетѣ иматъ право да си изберѫтъ свободно своятъ князь. Цанковъ спомenѫ при това името на принца Валдемаръ Датский, на когото вече и попреди е билъ предложенъ изборъ,- като възможенъ кандидатъ за българския тронъ, върху когото вѣроятно ще падне избора."

(Извлечение отъ английската синя книга).

Скоро пристигна въ София и новоназначенния русский представитель, Г. Хитрово, когото манифеста на Князя завари въ Виена, по пѫтя за София, гдѣто той бѣше се спрѣлъ за да се запознае съ работитѣ на желѣзнопѫтната конференция à quatre, и да чака допълнителни инструкции.

Въ телеграммата на Г. Ласселса къмъ лорда Гренвиля отъ 15 Май 1881 г. се говори слѣдующето: „Научихъ се, че Г. Хитрово, русския агентъ и генераленъ консулъ, е получилъ наставления да предложи на генерала Ернрота и на русскитѣ офицери на българска служба да поддържватъ Българския Князь въ пѫтя по който той е тръгналъ и да му поднесѫтъ на Негово Височество одобрението на русското правителство."

Относително впечатлѣнието произведено върху населението съ прокламацията на Князя ще цитирамъ тукъ писмото на управляющия английското вицеконсулство въ Варна, Г. Брофи, къмъ Г. Ласселсъ, отъ 16 Май 1881 г. (отъ синята книга).

„Господине.

„Имамъ честь да Ви извѣстя, че новата прокламация на Българския Князь естественно произведе тукъ едно силно впечатлѣние, до сега обаче не е станало никакво смущение или безредица вслѣдствие на прокламацията.

Умоветѣ на хората не бѣха съвсѣмъ неприготвени за подобна случайность, защото съществуваше едно тайно незадоволствие, едно чувство, че всичко не отива тъй добрѣ, както би трѣбвало, единъ страхъ, който спodѣляха и поинтеллигентнитѣ приятели на бившето министерство, като виждаха строгитѣ мѣрки — да не кажа повече — къмъ които прибѣгваше властьта противъ своитѣ политически противници.

Обнародванието на Княжеския адрессъ произведе, иска ми се да кажа, положително благоприятно впечатлѣние, и за това азъ мисля че двѣ трети отъ бъдащитѣ депутати за Великото Народно Събрание ще гласоподаватъ за измѣнението на настоящата конституция, понеже такова е изискуемото болшинство, защото отъ нѣколко време насамъ често съмъ чувалъ отъ устата на всичкитѣ классове на населението въ България, особно отъ устата на селянитѣ, слѣдующия въпросъ: „защо Князя не направи нѣщо?“ Онѣзъ които слѣдъ късото и вводяще въ заблуждение телеграфно съобщение подозираха че е станалъ държавенъ превратъ, убѣдиха се, като прочетоха, цѣлия текстъ, че Князя е дѣйствувалъ спорѣдъ постановленията на конституцията.

Тукъ мусулманския елементъ е единъ важенъ факторъ въ въпроса за гласоподаванието; турцитѣ естественно нѣматъ никаква причина да подаватъ гласове съ тази или опазъ партия, но тѣ горчиво помнятъ произволитѣ и преслѣдванията на които сж биле изложени съ одобрението, а понѣкога даже и отъ самото тъй наречено консервативно правителство, когато то бѣше на власть. Тѣзи преслѣдвания се прекратиха слѣдъ преминаванието властьта въ ржцетѣ на либералната партия и слѣдъ успокоителнитѣ мѣрки на генерала Ернрота. Поне тѣ не сж се повтаряли въ тъй рѣзка форма, тъй щото турцитѣ пакъ ще подаватъ своитѣ гласове за либералитѣ.

Мусулманитѣ иматъ благоприятно мнѣние за честностьта на намѣренията и за чувството на правдата у Князя Александра, но малко е за вѣрвание, че ще даджтъ гласоветѣ си за своитѣ бивши пригѣснители, тъй щото Князь Александръ би направилъ добрѣ, да бѣше увѣрилъ своитѣ турски подданници, че тѣмъ ще имъ бжде гарантиранъ живота и имота, че ще бждатъ удовлетворени за въпиющитѣ несправедливости, които имъ сж биле направени, особно защото тѣ, съ която и да е партия винаги гласоподаватъ вкупомъ (en bloc).

Българския селянинъ сѫщо сѫ е разочарувалъ, защото презъ избирателнитѣ рѣчи на нѣкои отъ водителитѣ на Каравеловската партия той е билъ измамен да вѣрва, че „конституция“ и „либералитѣ“ означаватъ унищожение на данъцитѣ, и че въ бѫдѫщето той ще може да прави всичко каквото поиска, безъ всѣко ограничение. Въ резултата излѣзе, че слѣдъ първоначалния ентузиазмъ къмъ либералитѣ, послѣдва единъ видъ скептицизмъ, и селянина презира и двѣтѣ партии. Остана впечатлѣние, че която партия и да се качи на власть, положението нѣма да се подобри, защото рѫководящия мотивъ ще остане единъ и сѫщъ—да си осигурятъ правителственни постове, и да си пълнятъ джобоветѣ. Като симптомъ на сѫществующето настроение и на общественното мнѣние, мога да притуря, че на другия день слѣдъ получвание извѣстие за станалото, на Негово Височество е билъ испратенъ по телеграфа адрессъ за преданность и изражение на благодарность, подписанъ отъ около 400 души — българе, турци, евреи и ерменци. Подобенъ адрессъ може разбира се лесно да бѫде заржченъ съ партизанска цѣль, но въ настоящия случай азъ вѣрвамъ, че изразеннитѣ въ този адрессъ чувства съотвѣтствуватъ на истинскитѣ чувства на населението.

Имамъ честь и проч.

(Подписалъ) *А. Г. Брофи.*

На какво мнѣние е билъ Князь Александръ самъ по онова време върху положението на работитѣ, ние виждаме това отъ писмата на Г. Ласселса до лорда Гренвиля отъ 24 Май и отъ 30 Май 1881 година.

София 24 Май 1881 г.

„Въ разговора, който имахъ съ Българския Князь на 8-й того, както Ви извѣстихъ съ телеграмммитѣ си отъ 20 и 21 тек. Негово Височество ми каза, че той напълно съзнава мѫчнотиитѣ, които ще посрѣщне, даже ако условията, които той ще предложи на Великото Народно Събрание, се приематъ. Цѣлата администрация изисква реорганизация, и

Азъ за това цитирамъ английската синя книга, и донесенията на английскитѣ консули въ България, щото Англия въ тази криза се държеше повече отъ нейтрално; тя се отнасяше не дружески къмъ пълномощията, и за това донесенията на тѣзи консули не могатъ да се глѣдатъ като пристрастни къмъ Князя Александра.

Негово Височество знае, че при новото положение на работитѣ всичката отговорность ще падне върху неговитѣ рамена. Той съзнава сѫщо мѫчнотиитѣ, които ще срѣщне при търсение орѫдия, необходими за изпълнението на тѣзи условия. Неговата задача не е само мѫчна, но ще бѫде вѣроятно и неблагодарна. Да можеше Князя да слуша своитѣ лични чувства, той би билъ наклоненъ да се откаже сега още отъ трона. Но той чувствува, че подобно едно поведение би се глѣдало като малодушие, и за това трѣбва да прави и понататъкъ усилия да управлява страната, именно съ това, че въ сѫщото врѣме когато представи въ Великото Народно Събрание въпроса за своето отказвание отъ трона, той ще съобщи условията при които би билъ склоненъ да остане и за напредъ на трона.

Негово Височество много съжалява за забѣлѣжкитѣ въ уводния членъ на „Times“ отъ 1/13 Май, който, както заявява Князя, сѫ основани на неправиленъ взглядъ върху положението. Князя е далечъ отъ това да желае държавенъ превратъ, той винаги е дѣйствувалъ по легаленъ начинъ, и ще остане на законна почва. Страната ще избира свободно: приема ли тя условията турени отъ Князя, или неговото отказвание отъ трона“.

София, 30 Май 1881 г.

„Въ единъ разговоръ, който съмъ ималъ вчера съ Българския Князь, Негово Височество ми каза, че той отново може да ме увѣри, че той ще остави на народа, до свикванието на Великото Народно Събрание, пълна свобода на рѣшението. Водителитѣ на либералната партия ще бѫдатъ съвершенно свободни да представятъ всичкитѣ своитѣ доказателства за да убѣдятъ народа, и презъ врѣмето на избирателния периодъ тѣ нѣма да бѫдатъ съ нищо ограничени. Въ своя отговоръ на моята забѣлѣжка, че азъ се научихъ, че водителитѣ на либералната партия открито сѫ заявили, какъ тѣ сѫ убѣдени, че резултата на изборитѣ ще бѫде неблагоприятенъ за Негово Височество, Князя ми каза, че той е готовъ да остави страната, ако това наистина се случи. Но той желае понапредъ да научи истинското мнѣние на страната. Той знае, че за него би било лесно да си състави едно болшинство, да искаше той, но да бѣше дѣйствувалъ тъй,

положението би му станало по сетнѣ нетърпимо, защото тогава той не би ималъ никого въ страната, на когото да може да се опрѣ.

Честь имамъ и проч.

Франкъ Ласелсъ".

На 13 Май, по съвѣта на Хитрово, и придруженъ отъ него, Князь Александръ тръгна по обиколка изъ южната часть на Княжеството. Той е билъ на всѣкждѣ посрѣщнатъ отъ населението съ ентузиазмъ, и получавалъ многобройни вѣрноподаннически адресси. Г. Хитрово при този случай на всѣкждѣ е говорилъ рѣчи на населението, въ които го убѣждавалъ да приеме условията, прѣдложени отъ Князя Александра, като притурвалъ, че такава е волята на русския царь.

Д. Цанковъ сжщо не спѣше. Той почна да распраща и да печата въ своятъ вѣстникъ писма до разни чужди държавни мжжье, като напр. до Гладстона, Графа Игнатиева, Князя Горчакова, Гамбетта, до италиянския патриотъ Манчини, до русския Императоръ и най сетнѣ до Хитрово. Тукъ ще направимъ извлечения отъ нѣкои отъ тѣзи писма, и телеграмми. На Русския Императоръ Д. Цанковъ телеграфира:

„Ножа ни допрѣ вече до гърлото; молимъ да отвикате русскитѣ офицери отъ избирателнитѣ урни, и молимъ Ваше Величество да ни подарите Вашата милость, която винаги ни е оказвалъ Августѣйшия Ви Баща слѣдъ петвѣковно робство."

Тази телеграмма Д. Цанковъ представи въ русското консулство, като молеше да я предаджтъ съ шифръ, а когато тамъ се отказаха да я приематъ, той я прати въ Ихтиманъ (въ Источната Румелия) а отъ тамъ я испроводи за въ Петербургъ.

До Г. Гладстонъ Цанковъ телеграфира:

„Въ настоящитѣ, най мжчнитѣ за нашия народъ времена, ние сме принудени да прибѣгнемъ къмъ великодушието на английския народъ и лично къмъ Васъ, за да Ви молимъ най покорно да отървете реджтъ и свободата (истинския пазитель на които винаги е билъ всѣкий англичанинъ) на нашето отечество отъ чуждъ, безкраенъ, наложенъ намъ милитаризмъ."

Г. Гладстонъ, като не пожела да води преписка съ Д. Цанкова, отговорилъ му слѣдующето:

„Събитията въ България привличатъ постоянно нашето внимание, което можете да видите отъ дебатитѣ въ парламента, но азъ не мога съ успѣхъ да водя лична преписка (особно по телеграфа), отдѣлно отъ моя другарь, министра на външнитѣ дѣла."

До Г. Манчини Д. Цанковъ проводи слѣдующата телеграмма:

„Къмъ Васъ, който сте биле единъ отъ мѫченицитѣ на абсолютизма, къмъ Васъ, чието име е славно съ това, че сте посвятили Вашето знание и Вашата дарба на словото въ полза на свободата, независимостьта, и народното сѫществувание, ние обръщаме нашата молба, да защитите нашето дѣло. Ние знаемъ, че Италия ще послуша нашето въззвание само тогава, когато Вие станете неговъ тълкователь. Ние сме увѣрени въ това отъ нейната предишната история и отъ историческата й миссия."

Относително телеграммата на Д. Цанкова къмъ графа Игнатиева ще приведемъ тукъ съобщението на русския правителственъ вѣстникъ, отъ 25 Юний 1881 год.

„Въ партизанската борба която се води въ България правятъ се усилия да се получи отъ Русското правителство нѣкое изражение на одобрение, което да послужи за сигурно средство за привличание симпатиитѣ на народа на страна на партията

Съ тази цѣль либералната партия въ България е испратила една телеграмма до графа Игнатиева, министра на вътрешнитѣ работи, къмъ когото българетѣ отдавно, и при други обстоятелства, сѫ биле научени да се обрѫщатъ, съ молба да испроси всемилостивѣйшата защита на Негово Величество Императора.

Генералъ графъ Игнатиевъ, въ отговоръ е испратилъ слѣдующата телеграмма, която тукъ се обнародва съ цѣль да се распръснатъ противорѣчивитѣ и предразсъдни слухове които се явяватъ въ печата относително взгляда на русското правителство върху работитѣ въ България:

„Цанкову. „София"

Вие трѣбва да се отнесете къмъ Хитрово, русския представитель въ България, или къмъ князя Горчакова, канцлера. Руссия, която е въскресила България съ кръвта си, нѣма

намѣрение да се мѣси въ вътрешнитѣ ѝ работи, и само ѝ желае преуспѣвание, единодушие, напредъкъ и тишина.“

На Г. Хитрово Д. Цанковъ е писалъ между друго слѣдующето: „Русскитѣ офицери се расхождатъ изъ княжеството на смѣтка на бѣдния българский народъ, свикватъ презъ жандарми този сѫщия народъ въ разни пунктове, и му тълкуватъ отъ името на Русския Царь, и русския народъ, че той трѣбва да се съгласи на всичкитѣ искания на Князя, че ако Князя замине, турцитѣ пакъ ще нахлунатъ въ България и т. н.

Самия русския представитель, т. е. Вие, Г. Агенте пѫтувате заедно съ Князя по княжеството, като неразлучно го придружавате отъ мѣсто на мѣсто. Цѣлта на княжеското пѫтувание е извѣстна за насъ. Но съ каква цѣль го придружава русския представитель? Оставамъ на Васъ Г. Агенте, да помислите и да рѣшите, въ какъвъ смисълъ ще истълкува народа това задружно пѫтувание . . .

Азъ съмъ изброилъ тукъ само една стотинна часть отъ всичко което се прави за успѣшното унищожавание на нашата конституция, за успѣшното потъпкване на нашата свобода, която, както право се изрази Вашия предшественникъ, ние сме искупили, ако не съ друго, то поне съ петвѣковни страдания.

Не бѣхъ още свършилъ настоящето писмо, като ми донесоха нѣкой си „Гласъ на руссинъ“, който се яви за българския народъ като апостолъ на спасението му. На този „Гласъ“ безъименъ, ще му отговори „Гласъ“ именъ. До тогава ще кажа само, че тѣ и други подобни отдѣлни русси, ще накаратъ и българетѣ, както сѫ накарали вече сърбитѣ, да си спомнятъ думитѣ, съ които единъ старовременъ мѫдрецъ се обърна къмъ пчелата: „не искамъ нето медътъ, нето жилото ти“.

Г. Хитрово много се разсърди на писмото на Д. Цанкова, и ние четемъ по тази работа слѣдующето, въ синята книга, въ телеграммата на Г. Ласселса къмъ Лорда Гренвиля отъ 14 Юний 1881 година.

„Милорде!

„Имамъ честь да Ви извѣстя, че Г. Хитрово, русския агентъ и генераленъ консулъ е проводилъ една нота до генерала Ернрота, въ която той обрѫща вниманието му върху отвореннното писмо, което Г. Цанковъ му е проводилъ, като

на русский представитель, за положението на работитѣ въ България.

Въ тази нота Г. Хитрово казва, че онова, което говори Г. Цанковъ въ писмото си е криво и лъжливо, че Г. Цанковъ осжжда поведението на Българския Князь, както и поведението на единъ чуждъ представитель, че той критикува политиката на русското правителство. Това дѣйствие на Г. Цанкова, съставлява простжпокъ, ако не престжпление (un delit sinon un crime), споредъ мнѣнието на Г. Хитрово, и той остава на българското правителство да вземе такива мѣрки, каквито изисква неговото самоуважение, за наказание на виновника.

Научавамъ се, че спорѣдъ турския законъ за печата едно нападение чрезъ печата върху единъ чуждъ представитель се наказва съ затворъ отъ единъ до три мѣсеца."

(Подписалъ) *Франкъ Ласселсъ.*

Вслѣдствие искането на Г. Хитрово е било възбудено сждебно преслѣдвание противъ Д. Цанкова. По разпореждането на русския представитель по стѣнитѣ на Софийскитѣ улици, е била налѣпена слѣдующата телеграмма, която той получи отъ своето правителство: „Императорския кабинетъ въ въпроса за българската криза, отъ уважение къмъ независимостьта на България и нейния Князь, сж е държалъ много сдържанно. Тъй като тази сдържанность е била експлоатирана отъ агитатори, съ цѣль да се представи поведението на русското правителство като неодобрение, то кабинета намира за необходимо да заяви, че избранния и одобренния отъ Европа Князь съставлява залогъ за настоящето благоденствие на България. Императорския кабинетъ има довѣрие къмъ неговитѣ стремления и желания да испълни тъй тържественно взетата на себе си миссия. Когато Князя е заявилъ, че за него е невъзможно да носи понататъкъ отговорностьта за това, опасно за бждащето на страната положение, и се обърналъ съ възвание къмъ народа, то той разбира се сж е подчинилъ на своята съвѣсть, съ твърдо рѣшение да се посвяти на процъвтяването на България. Императорския кабинетъ желае щото българския народъ ягко да се държи за неразривнитѣ връзки които го свързватъ съ Князя му, и да отблъсне под-

стрекателствата на агитаторитѣ, които се стараятъ да нарушѫтъ това съгласие."

Князь Горчаковъ съобщи на русския консулъ въ София, Г. Хитрово, че той нѣма намѣрение да отговаря на писмото на Д. Цанкова, тъй като този отговоръ той ще намѣри въ горѣцитиранната телеграмма къмъ Г. Хитрово.

Тази телеграмма е била напечатана въ органа на консерваторитѣ „Българский Гласъ", и въобще ней била дадена най голѣма гласность както въ българската столица, тъй и въ провинцията.

Въ най горѣщия периодъ на агитационната дѣятелность на русситѣ, консерваторитѣ, и либералитѣ, въ София пристигна българския екзархъ Иосифъ, отъ когото Князь Александръ пакъ сѫ е въсползувалъ за да се опита да помири противнитѣ партии. По пѫтя презъ Пловдивъ, той ималъ съвѣщание съ тамкашнитѣ политически дѣятели, и имъ препорѫчвалъ да бѫдатъ умѣренни. Като обикаляше своето духовно стадо, Негово Блаженство Иосифъ, въ качеството си на върховенъ началникъ на българската църква, се стараеше да внуши на българетѣ чувства на уважение къмъ Князя, убѣждаваше ги въ необходимостьта да поддържватъ авторитета на властьта, и склоняваше къмъ помирение озлобеннитѣ партизани, въ името на благото на отечеството.

Г. Ласселсъ въ писмото си къмъ Лорда Гренвиля отъ 16 Юний 1881 год. по слѣдующъ начинъ описва свижданието си съ екзарха Иосифа:

„Милорде,

„Българския екзархъ неотдавна пристигна въ София и се опита да докара едно помирение помежду водителитѣ на консервативната и либералната партии. Съ тази цѣль въ неговото присѫтствие стана едно събрание отъ Г. Г. Бурмовъ, Грековъ и Балабановъ отъ една страна, и Г. Г. Цанковъ, Каравеловъ и Сукнаровъ отъ друга.

Тѣзи господа не можаха обаче да дойдатъ до едно споразумѣние, и събранието свърши съ размѣнение на взаимни обвинения.

На 13 тек. азъ имахъ едно свиждание съ Негово Блаженство, който ми каза, че макаръ и да не е сполучилъ да направи едно помирение между водителитѣ на двѣтѣ партии, той все таки се надѣва, че ще може да вдъхне въ тѣхнитѣ

послѣдователи единъ примирителенъ духъ. Той забѣлѣжи, че нѣма силно чувство на истинский патриотизмъ въ България. Безъ съмнѣние има силно чувство на народность, но въ всичкитѣ въпроси, които недокачатъ тѣхната народность, българетѣ се водятъ отъ мотиви на личенъ интересъ и той мисли, че много лица отъ либералната партия биха поддържали на драго сърдце Князя, да бѣха намѣрили, че е въ тѣхенъ интересъ да направятъ това.

Екзарха говори доволно на дълго за дѣлата на бившето министерство, което, каза той, водеше страната къмъ развратъ и анархия! Бившитѣ министри, особенно Г. Цанковъ, сѫ прекарали една голѣма часть отъ живота си въ агитации противъ притѣсненията на Портата, и сѫ наклонни да нападатъ всѣка установена власть. Когато бѣха на власть, тѣ управляваха по единъ деспотически начинъ и правиха често нарушения на конституцията, на която се обявиха ужъ защитници. Той изброи нападенията които Г. Цанковъ е направилъ върху църквата, като доказателство за неговата умраза противъ всѣка установена власть, и за неговата непризнателность. Обаче влиянието на Г. Цанкова много сѫ е намалило, и неговото писмо до Г. Хитрово е произвело едно твърдѣ неблагоприятно впечатлѣние върху неговитѣ привърженици. Г. Каравеловъ безъ съмнѣние има по-голѣмо влияние. Той е ожесточенъ още отъ младитѣ си години по причина на лошето отнасяние къмъ него, което е срѣщналъ въ една русска семинария, гдѣто е придобилъ една умраза противъ всѣка власть. Той (екзарха) внимателно е слѣдилъ кариерата на Г. Каравелова, понеже се надѣвалъ, че вслѣдствие на способноститѣ си, той ще играе една голѣма роля въ българската история. Каравеловъ показа обаче, че нѣма качества, нуждни за единъ държавенъ мѫжъ, и начина, по който той е дѣйствувалъ, когато е билъ на власть е едно доказателство, че той сѫ е водилъ отъ лични съображения. Г. Стамболовъ също има значително влияние, което се длъжи до една голѣма степень на неговата дарба да говори.

Спорѣдъ мнѣнието на екзарха, Князя е напълно оправданъ за дѣлото, което предприе, и той никакъ не сѫ съмнява, че Негово Височество ще бѫде поддържанъ най-малко отъ 90 процента отъ населението, ако това послѣднето бѫде оставено свободно да рѣши въпроса. Противницитѣ на Не-

гово Височество обаче се служатъ съ срѣдства, които могатъ да произведѫтъ значително впечатлѣние на народа. Презъ неотколѣшното си пѫтуване отъ Цариградъ, той е ималъ единъ благоприятенъ случай да узнае нѣкои отъ методитѣ, които сѫ биле употрѣбени за да накаратъ народа да гласоподава противъ Негово Височество. Веднъжъ народа е билъ накаранъ да вѣрва отъ лица, пристигнали отъ София, че въпроса между Негово Височество и министритѣ му,е само въпросъ за пари и, че Негово Височество ималъ желание да испрати голѣми сумми въ Германия, за свое частно употребление. Другъ пѫть сваляннето на министритѣ се представяло като слѣдствие отъ тѣхното отказвание да се съгласятъ за уголѣмявание данъка върху овцетѣ.

Такива доказателства нѣма съмнѣние ще влиятъ върху проститѣ селяни, отъ които не може да се очаква да разбиратъ една сложна конституция. Екзарха вѣрва обаче, че голѣмото болшинство на народа е въ полза на Князя, и ще гласоподава за Негово Височество, заминаванието на когото счита като едно нещастие за страната. Той вѣрва че е възможно да станатъ усилия за да се получатъ лъжливи резултати въ изборитѣ, и да се убѣдятъ депутатитѣ, които сѫ биле избрани за да поддържватъ Князя, да гласоподаватъ противъ Негово Височество въ Великото Народно Събрание; и Негово Височество ще бѫде напълно оправданъ, ако вземе мѣрки за да не допустне да стане това“.

Имамъ честь и пр.

(Подписалъ) *Франкъ Ласселсъ.*

Обаче увѣщанията на българския екзархъ не можаха да подѣйствуватъ на либералитѣ, доказателство на което служи тѣхния органъ „Независимость“, който въ една отъ статиитѣ си изрази надежда, че Великото Народно събрание, намѣсто да се съгласи на предложенията на Князя Александра, ще послѣдва примѣра, даденния въ случаитѣ съ Людвикъ XVI и Императоръ Максимилианъ.

За да тури край на тази разюзданность на прессата, генералъ Ернротъ представи на Князя слѣдующия докладъ, който е билъ одобренъ отъ него и съ указъ отъ 24 Май 1881 г. № 416 туренъ въ дѣйствие.

„Господарю,

„Извлеченията отъ 58 брой на сърбската газета „Самоуправа“ които в. „Независимость“ обнародва въ 69 брой заключаватъ въ себе си всичкитѣ явни признаци на престѫпление, което не може да остане безнаказанно, но понеже министра на правосѫдието заявява, че той счита за невъзможно да се прeслѣдватъ подобни престѫпления на основание оттоманския законъ за печата, преди да се преведе послѣдния отъ турски на български и да бѫде обнародванъ споредъ установенния редъ, безъ да иска да вземе въ внимание, че този законъ не противорѣчи на конституцията, и на основание на общитѣ принципи, приети въ Търновското Народно Събрание, той е въ пълната си сила, защото не е билъ отмѣняванъ съ нѣкой послѣдующъ законодателенъ актъ.

Като взехме прѣдъ видъ, че, въ случай че Върховния сѫдъ комуто принадлежи тълкуванието на законитѣ въ подобни случаи, се съгласи съ мнѣнието на министра на правосѫдието, престѫпленията по печата оставатъ съвершенно безнаказанни:

Като взехме прѣдъ видъ че подобна необузданность на печата е съпряжена съ сериозни опасности за самата особа на Ваше Височество и на правителството,

Министерский съвѣтъ на основание 47 и 76 стат. на Конституцията, рѣши да прѣдстави на одобрението на Ваше Височество единъ указъ, който въ видъ на чрѣзвичайна мѣрка, да опълномощава министра на вътрѣшнитѣ дѣла въ всѣкий случай особенно, и въ настоящия случай, да тури подъ стража отговорника и печатаря на в. „Независимость“ на основание 79 ст. на конституцията, тъй като автора на статията е неизвѣстенъ и се намира вънъ отъ прѣдѣлитѣ на държавата—и да ги прѣдаде на сѫдебната власть, която ще постѫпи съобразно съ отоманскитѣ закони, ако Върховния сѫдъ припознае тѣхната компетентность.

Министра на вътрѣшнитѣ дѣла да бѫде упълномощенъ ‹ дѣйствува по престѫпленията на печата и за напрѣдъ на ‹цитѣ основания.

Съгласно съ горѣизложеното, честь имаме най покорно да молимъ Ваше Височество, ако одобрявате това прѣдложение, да благоволите да подпишете приложения тукъ указъ.

София 24 Май 1881 год.

Сме, Господарю на В. В. най покорни и вѣрни служители.

К. Ернротъ, Георги К. Желѣзковичъ Д-ръ Констан. Иречекъ.

Върховния сѫдъ призна, че до като въ България нѣма специаленъ законъ за печата, като дѣйствующь законъ по дѣлата на печата, трѣбва да се счита оттоманския законъ, на основание на който (чл. 15) Софийския прокуроръ скоро арестува Д. Цанкова, Славейкова, Каравелова, и Сукнарова за тѣхното въззвание къмъ народа, отправено противъ Князя и властитѣ; но генералъ Ернротъ, щомъ се научи за това, даде заповѣдь тутакси да се освободятъ арестуванитѣ.

На 2 Юний Князь Александръ пакъ напусна София, за да обиколи сѣверната часть на Княжеството.

Него го придружаваше русския дипломатически агентъ Г. Хитрово. Съвременницитѣ на тѣзи събития добрѣ помнятъ високата фигура на русския дипломатъ, облѣченъ съ дълго бѣло палто отъ докъ, съ лента на русский орденъ прѣзъ рамото, която фигура на всѣкѫдѣ се показваше на първъ планъ. Г. Хитрово се обрѫщаше съ рѣчи къмъ населението, което посрѣщаше Князя, сѫщо и къмъ депутациитѣ които му бѣха представляеми.

Той искаше отъ името на Русския Царь да се приематъ предложенията на Князя Александра. Въ русския „Правителственъ вѣстникъ“ се печатаха по онова врѣме телеграмитѣ на Г. Хитрово, въ които той сѫобщаваше въ Петербургъ за триумфалното шествие на Князя по страната, за предanностьта на Българското население къмъ Князя, и т. н.

И тукъ, за да не бѫдемъ подозирани въ пристрастие, ще се обърнемъ къмъ неутраленъ източникъ, и ще приведемъ отъ синята книга донесенията на Английскитѣ консули по поводъ на това пѫтуване.

Г. Ласселсъ писа на Лорда Гренвиля отъ 15 Юний: „Негово Височество стигналъ снощи въ Вратца, и, спорѣдъ както се научихъ, билъ посрѣщнатъ тамъ едно въсхитено множество отъ 20.000 души. Негово Височество ще трѫгне днесъ за Ломъ-Паланка, по пѫтя за Видинъ, отъ кѫдѣто той ще замине по Дунава за Никополъ, а отъ тамъ за Плѣвенъ, Ловечь, Севлиево, Габрово и Шипка. Съмнително е още, да ли Негово Височество ще посѣти Търново, гдѣто, както говорятъ сѫществувала нѣкаква си оппозиция противъ Негово Височество; между това се научавамъ, че една депутация отъ този градъ ще се представи на Негово Височество въ време-

на пжтуването му, за да го моли да посѣти Търново, и че градския съвѣтъ му обѣщалъ едно ентузиазмирано посрѣщание.

Негово Височество има намѣрение, слѣдъ като посѣти Рущукъ да прекара около 10 дена въ Варна, до отварянието на Великото Народно събрание въ Свищовъ на 13 текущий".

(Подписалъ) *Франкъ Ласселсъ*

Английския вице-консулъ въ Рущукъ донася на консула Ласселса въ София, отъ 18 Юний 1881 год.

„Имамъ честь да ви извѣстя, че като се завърнахъ днесь отъ Свищовъ, гдѣто ставатъ дѣятелни приготовления за приближающето Велико Народно Събрание, азъ мога да утвърдя по най силенъ начинъ предположенията, които попреди исказахъ, че въ събранието оппозицията срѣщо взетитѣ отъ Българския Князь мѣрки вѣротно ще бжде съвсѣмъ малка. Лицата съ които можахъ да се срѣщна говорятъ горѣ-долу слѣдующето: „Може да е имало лица, които да възставатъ противъ предложеннитѣ отъ Князя мѣрки; разбира се има доста да се възрази противъ заявленията на неговата прокламация, че страната била дискредитирана и пр. Имало е и такива които мисляха, че неговитѣ мѣрки преслѣдватъ само своекористни цѣли. Но сега, когато вече е извѣстно оффициално, че всичко предприето отъ Князя е станало по съвѣта и съ одобрението на Руссия, не може да сжществува за това вече никаква разлика въ мнѣнията. Всѣкий трѣбва да се подчини на Русския Императоръ, който създаде нашата страна, и за това сега довѣрието къмъ Князя е общо. Нѣма сега двѣ партии въ страната, всички сж за Князя."

Сжщия руссенския вице-консулъ Далциелъ пише на Г. Ласселса отъ 25 Юний 1881 година.

„Имамъ честь да Ви извѣстя, че Българския Князь пристигна тукъ въ четвертъкъ слѣдъ пладнѣ, около 3 часа, идящь отъ Бѣла. Той е билъ посрѣщнатъ отъ много лица съ кола, които го придружиха до градж. При влизанието въ градж коньетѣ сж биле отпрегнати отъ колата, въ която бѣше Негово Височество, и Г. Хитрово, и нѣколко турци я доведоха до палата. На чело на кавалкадата вървѣха на коне трима млади турци, които носяха трицвѣтни знамена. Виждаха се нѣколко стражари, но тѣлохранителитѣ, които обикновенно ескортиратъ Князя блестяха съ своето отсжтствие. Града бѣше

великолѣпно украсенъ, и имаше много триумфални порти. Вечерта имаше освѣтление. Вчера Негово Височество прие нѣколко депутации, и прави смотръ на дружината. Вечерта е имало банкетъ за 90 души, даденъ отъ градѫ. На банкета присѫтствуваха: Князя, Г. Хитрово, и русския консулъ. Хитрово държа рѣчь, смисьла на която бѣше такъвъ, че ако българетѣ иматъ нѣкаква признателность или привързанность камъ Руссия, тѣ трѣбва да я докажатъ съ това, че слушатъ онова, което желае тя. Тази заранъ, на 8 часа, Негово Височество замина за Шуменъ, отъ кѫдѣто ще отива за Варна. Мога да ви увѣря, че Князя е билъ добрѣ посрѣщнатъ".

Варненския Вице-консулъ, Г. Брофи, пише на Г. Ласселса отъ 29 Юний 1881 г.

„Имамъ честь да ви извѣстя, че Негово Височество, Князь Александръ Българский, пристигна тукъ на 25 т. и е билъ посрѣщнатъ съ голѣмъ ентузиазмъ. Коньетѣ отъ колата му бидоха отпрегнати и български селяне потеглиха колата отъ желѣзницата, до зданието на градския съвѣтъ, гдѣто Негово Височество каза нѣколко думи на български къмъ събранната тълпа, като благодари за преданностьта и за чувствата на вѣрность къмъ неговата личность. Отъ тамъ Негово Височество замина за манастиря, гдѣто се установи."

Когато, презъ това пѫтувание, Князь Александръ бѣше на източно-румелийската граница, на Шипка се явиха да го привѣтствуватъ румелийци.

По поводъ на това ето какво пише въ своята книга „Болгарія послѣ Берлинскаго конгресса," между друго, Г. Матвѣевъ, жестокъ и пристрастенъ противникъ на Князя Александра, човѣкъ съ възгледове на Каулбарса върху българскитѣ дѣла:

„Въ времето на суспендиранието на конституцията въ България, на 27 Априлъ 1881 г. азъ живѣяхъ въ Източната Румелия, и знамъ сѫщински и достовѣрно, какъ се отнесе къмъ това населението. Слѣдъ единъ мѣсяцъ азъ съмъ ималъ случай да направя едно пѫтувание по провинцията и да видя съ своитѣ очи какъ се отнася къмъ него народа, т. е. трудолюбивото, живуще съ земледѣлие, и разни други занаяти, даже търговия, население, за което политиката не съставляваше профессия. Азъ посѣтихъ Казанлѫкъ, и ходихъ даже въ

съсѣдното Габрово, което се намира вече въ предѣлитѣ на княжеството."

„Азъ констатирахъ пълно хладнокръвие и дълбоко пассивно отношение на народа къмъ суспендиранието на конституцията, при всичко че грамотностьта въ България е много развита, вѣстници има сумма, и азъ съмъ срѣщалъ вѣстници, които хвърлятъ огънъ и пламъкъ противъ този актъ, въ най глухи и затънтенни села. Българскитѣ вѣстници струватъ много ефтено."

„Митинги, за които сѫ е писало въ вѣстницитѣ, дѣйствително се събираха, на тѣхъ много и горѣщо шумѣха и високо негодуваха, говориха се — и това е истина — пламенни рѣчи, даже се писаха бурни резолюции, и т. н. Митинга въ Казанлѫкъ, който изражаваше негодувание, въ Май 1881 г., е станалъ въ мое присѫтствие. За този митингъ е било твърдѣ много писано; него го наричаха обикновенно, особно внушителенъ. Какво е станало обаче на това грандиозно, както писаха тогава, събрание на народа, и до колко то е било наистина народно? На това събрание предсѣдателствуваше богатъ българский фабрикантинъ съ гюлово масло Папазоглу (Димитъръ). Той благодушно слушаше, като клатеше главата одобрително на рѣчитѣ, които произнасяха пристигналитѣ отъ Пловдивъ журналисти, и единъ депутатинъ, приятель на Каравелова."

„Къмъ тѣхъ се присъединиха нѣколко души отъ мѣстнитѣ селски учители, данъчния бирникъ, кассиерина отъ Казанлѫкъ, и двама чиновници отъ финансовата дирекция. Мѣстния околийский началникъ, като се увлече отъ тѣхния примѣръ, въ една силна по израженията, ако и кѫса, рѣчь *не похвали* Баттенберга, и т. н. Тълпата слушаше съ недоумѣние и доста апатично всичко това краснорѣчие. За да се посъбудятъ малко селянитѣ, шепнаха имъ, че Българския Князь иска пакъ да даде българския народъ въ властьта на турцитѣ. Тогава тълпата почна високо да негодува, почуха се гласове на неудоволствие противъ Князя, и распоредителитѣ на митинга побързаха да съставятъ резолюция, която категорически, и твърдѣ рѣзко порицаваше пълномощията и Князя. Предсѣдателя на митинга и нѣщо стотина души подписаха се подъ резолюцията, и тя на другия день по телеграфа обиколи цѣла Европа."

„Десетина дена слѣдъ това пристигна въ съсѣдната съ Казанлжкъ Шипка (която се намира на самата граница на Княжеството съ Източната Румелия), Българския Князь. Русския консулъ много желаеше да иди отъ Казанлжкъ една депутация, за да привѣтствува Князя, но сж страхуваше, че слѣдъ знаменития митингъ ще бжде мжчно да се събере една депутация. За това той е билъ много очуденъ отъ общото желание на населението да учавствува въ депутацията, и то преди да се вематъ за това каквито и да е мѣрки. Първия, който се отзова, и то съ голѣмо одушевление, като изяви желание да фигурира начело на депутацията — бѣше сжщия Папазоглу. Той съ въсторгъ привѣтствува Князя, произнесе съ голѣмо увлечение написана за този случай рѣчь къмъ Князя, въ която се говореше, че Князя съставлява свѣтлата и неизмѣнна надежда на всичкитѣ българе. Слѣдъ рѣчта, като поднасяше на Князя огроменъ букетъ отъ прекрасни трандафили, Папазоглу даже притури отъ себе си, че тѣзи трандафили се цъфнали, щомъ Князя — слънцето се доближи до Шипка.“

„Огромни тълпи народъ привѣтствуваха Князя на Шипка, и пакъ сжщитѣ лица съ исключение агитаторитѣ на митинга, депутата, учителитѣ, и финансовитѣ чиновници. Отсжтствуваха разбира се и дошлитѣ за митингъ журналисти отъ Пловдивъ. Околийския началникъ се двоумѣше—да приеме той участие въ депутацията, или не. Той се яви при секретаря на нашето (русското) консулство, и почна да се кълне, че рѣчта му на митинга е била предадена въ вѣстницитѣ невѣрно, а резолюцията той не е подписвалъ. Той униженно обясняваше, че много желае да участвува въ депутацията, но се страхува отъ неудоволствието на Алеко—паша и на Кръстовича. Сетнѣ все таки се яви частно при Българския Князь, за да го увѣри въ своята дълбока преданность, и даже го е молилъ да му даде една служба въ Княжеството.“

Но тѣзи овации на населението сж биле обаче омрачени отъ доклада на министерския съвѣтъ, който ще цитираме тукъ:

„Докладъ отъ 23 Май 1881 год.

„Господарю“

„Случаитѣ, въ които нѣкои отъ служащитѣ на полицейската и административната части, като нарушаватъ служеб-

нитѣ си обязанности, вfocusематъ участие въ възбуждание населението, презъ заплашвания и лъжи, противъ Особата на Ваше Височество и установеннитѣ отъ закона власти, за съжалѣние се повтарятъ днесъ доста често.

Тъй като подобно положение на работитѣ, ако се продължи повече, ще бъде съпряжено съ голѣми опасности за спокойствието на страната;

Като имаме предъ видъ, че подобно поведение отъ страна на чиновницитѣ води къмъ анархия и безпорядъкъ; като имаме предъ видъ, че не може да се допустне ни за една минута, щото органитѣ на полицейската и административната власть, които сѫ предназначени да пазятъ редътъ и общата безопасность въ държавата, да бъдатъ подстрекатели къмъ непочитание на правителството, и неповиновение на законноустановеннитѣ власти;

Като имаме предъ видъ многократнитѣ оплаквания на населението отъ разни мѣста противъ чиновницитѣ отъ полицията и администрацията, които съ заплашвания и лъжи се стремятъ да пречатъ на населението въ свободно исказвание на волята и на желанията му;

Като имаме още предъ видъ, че днешнитѣ редовни сѫдилища, както по причина на личния съставъ, тъй и по ради произволното прилагание на неотмѣненното още турско законодателство, не сѫ въ състояние да удовлетворятъ нуждата, която се налага, щото виновнитѣ органи на испълнителната власть въ подстрекателство къмъ неповиновение и непочитание на законноустановеннитѣ власти да получатъ на време приличното наказание;

Министерския съвѣтъ, като има предъ видъ горѣизложеннитѣ мотиви, и на основание 47 и 76 ст. на конституцията, въ днешното си засѣдание рѣши да поднесе на утвърждението на Ваше Височество приложения тукъ указъ, който разрѣшава учреждението на специални военни сѫдилища, на които чрезвичайнитѣ коммисари на Ваше Височество да предаватъ онѣзи чиновници на испълнителната и полицейско-административна власти които би си позволили дѣйствия, имѣющи характеръ на възбуждание къмъ мятежъ (размирица) и неподчинение на законно установеннитѣ власти.

Специалнитѣ военни сѫдилища ще произнасятъ присѫдитѣ си на основание военния уставъ за наказанията. Всѣкое

отъ тѣзи сѫдилища ще състои отъ единъ предсѣдатель — по звание командиръ на дружина и двама капитани или поручици които командуватъ рота.

Военнитѣ сѫдилища осѫждатъ чиноветѣ на испълнителната и полицейска власть исключително на слѣдующитѣ два вида наказания: 1) смъртна казнь и 2) на затворъ не повече отъ единъ мѣсецъ.

Подсѫдностьта на военнитѣ сѫдилища ще се простира само върху престѫпни дѣйствия, които носятъ характеръ на подстрекателство противъ правителството и установеннитѣ отъ закона власти; въ всичкитѣ други престѫпления военнитѣ сѫдилища ще се обявятъ за некомпетентни и подобни дѣла ще сѫ препращатъ отъ предсѣдателя на военния сѫдъ въ министерството на вътрешнитѣ работи.

Рѣшенията на военнитѣ сѫдилища, които произнасятъ смъртна казнь ще се представляватъ на утвърждение на военния министръ: 24 часа слѣдъ утвърждението тѣ се привеждатъ въ испълнение презъ застрѣлвание на осѫденния.

Ако Ваше Височество одобрявате това наше предложение, то най смиренно Ви молимъ да благоволите да подпишите приложенния тукъ указъ.

София 23 Май 1881 г.

„Сме Господарю на Ваше Височество най покорни и вѣрни служители."

„Генералъ Ернротъ, Георг. К. Желѣзковичъ, Д-ръ Конст. Иречекъ, П. Х. Стаматовъ.

На Князя не му оставаше нищо друго да направи, освѣнъ да одобри този докладъ и да издаде указъ, който обаче тъй и остана ни веднажъ не приложенъ.

Безконечно бѣше наскърбенъ и генералъ Ернротъ отъ това, че е билъ принуденъ да предложи подобенъ докладъ, и въ него трѣбва да се търси причината на това, защо той напусна България тутакси слѣдъ свищовскитѣ рѣшения. Князь Александръ и генералъ Ернротъ разбраха, че увѣренията на консерваторитѣ и на руситѣ, че *цѣлото* население на княжеството е за суспендирание на конституцията,-сѫ биле преувеличени. Дѣйствително едно голѣмо болшинство бѣше за Князя и за неговитѣ предложения, но това бѣше все таки *не цѣлото* население.

Въ софийския дворецъ се правяха въ това време най дѣятелни приготовления за заминаването на Князя Александра, който бѣше твърдо рѣшенъ да изпълни условията, обявени въ неговата прокламация, т. е. да се отрече отъ трона, ако неговитѣ искания не бѫдатъ приети отъ Великото Народно Събрание. На всичкото имущество на Князя е билъ съставенъ подробенъ инвентарь, а най необходимитѣ нѣща сѫ биле испратени въ Свищовъ на парахода, който чакаше и бѣше готовъ да отнесе Князя задъ границата.

Нѣкои отъ дипломатическитѣ агенти извѣстиха Князя Александра, че спорѣдъ тѣхнитѣ свѣдѣния се готвятъ покушения противъ живота му, и тѣзи съобщения не бѣха безъ основание. Както е извѣстно, подобенъ единъ заговоръ се съставлявалъ въ Търново, и спорѣдъ тогавашнитѣ увѣрения душата на заговора е билъ митрополитъ Климентъ; сетнѣ заговорщицитѣ сѫ имали съвѣщание по тази работа въ Рущукъ, но тя е била изоставена, вслѣдствие протеститѣ на нѣкои отъ либералитѣ, които сѫ присѫтствували на съвѣщанието, и които протестираха противъ подобенъ начинъ на партизанска борба. Впослѣдствие Хитрово, създатель на свищовскитѣ пълномощия, заедно съ други русси, се възползувалъ отъ тази именно група на недоволни, която тогава преслѣдвалъ, за да работи противъ сѫщитѣ пълномощия*).

Изборитѣ за народното събрание станаха на 14 Юний и резултата бѣше слѣдующъ: въ полза на предложенията на Князя Александра се оказаха 304 депутата и 25 противници-либерали.

Г. Ласселсъ въ писмото си къмъ лорда Гренвиля отъ 19 Юний по слѣдующия начинъ описва тѣзи избори:

„Милорде!

Изборитѣ за Великото Народно Събрание станаха въ цѣла България въ послѣдната недѣля, на 14/26 Юний. Въ София нѣкои либерали се опитаха да заематъ помѣщението, въ което сѫ е гласоподавало, и да съставятъ свое избирателно бюро. Но това опитвание не сполучи, тъй като селя-

*) Г. Матвѣевъ, въ книгата си „Болгарія послѣ берлинскаго конгресса„ казва че „радикалната фракция, съ Стефанъ Стамболовъ, Миларовъ, и Градинаровъ на чело, като се събра въ Рущукъ, въ количество на 40 души, състави заговоръ противъ живота на Князя, съ цѣль да убиятъ Баттенберга, въ време на тържественната аудиенция, при приемание на депутатитѣ, но вслѣдствие случайни обстоятелства, това рѣшение не е било изпълнено.“

нетѣ, които вече рано сутрента отидоха къмъ помѣщението, гдѣто ставаха изборитѣ, бѣха въ болшинство и настояха да се изберѫтъ членоветѣ на бюрото. Нѣкои отъ членоветѣ на либералната партия бѣха оскърбени; селянетѣ почнаха да биятъ съ своитѣ сопи онѣзъ лица, които ругаяха Князя.

За възстановление на редѫ бѣха принудени да повикатъ войската. Нѣкои отъ раненнитѣ бѣха занесени въ болницата, но както се научихъ ранитѣ имъ не бѣха тежки. Слѣдъ началото на изборитѣ започнаха да подаватъ гласове мирно и тихо, и резултата бѣше тозъ, че четиртѣхъ избраннитѣ ще даватъ гласоветѣ си за Князя, и неговото предложение. Гласоветѣ дадени за различни кандидати сѫ по редъ слѣдующи: Даскаловъ 4652; Хаджиеновъ 4645; Бобевский 4191; Коцевъ 4022; Цанковъ 4; Славейковъ 3; Каравеловъ 1; Брадель 1.

Водителитѣ на либералната партия увѣряваха, че вслѣдствие на сѫбитията които станаха сутрента, тѣхнитѣ партизани се страхувать да идать към избирателната урна, и за това се въздържаха отъ гласоподавание. Но извѣстно е че общото число на избирателитѣ въ градѫ и околноститѣ е отъ 6200 души, когато спорѣдъ оффициалнитѣ свѣдения 4599 бюлетини сѫ биле хвърлени въ избирателната урна. Тъй щото да бѣха дали и послѣднитѣ 1501 избиратели своитѣ гласовѣ за либералнитѣ кандидати, резултата на изборитѣ все таки не щеше да се измѣни.

Въ единъ разговоръ, който съмъ ималъ тази заранъ съ генерала Ернрота, негово превосходителство ми каза, че резултата на 205 избора е вече извѣстенъ. Той не познава лично депутатитѣ, които сѫ биле избрани, но него го увѣриха че тѣ всичкитѣ сѫ привърженници на Князя. Почти въ всичкитѣ окрѫзи, кѫдѣто сѫ станали избори, царуваше пълно спокойствие, и негово превосходителство е билъ очуденъ отъ количеството на избирателитѣ, които сѫ дали своитѣ гласове. Той съжалѣва само, че въ нѣкои окрѫзи сѫ станали безредици. Никополъ, да употрѣбя изражението на Негово превосходителство, е билъ взетъ съ штурмъ, и властитѣ сѫ биле принудени да избѣгатъ прѣзъ Дунава, защото тѣ нѣмаха на расположение войска, за да съхранятъ редѫ. Въ Рахова властитѣ сѫщо сѫ биле нападнати отъ размирници. Военната сила състоеше тамъ отъ единъ подкоммисаръ (капитанинъ) и 12 души войници. Офицерина и 8 войници бѣха ранени

съ камани, но тѣ сполучиха да арестуватъ водителитѣ на възетанницитѣ. И въ други градове е имало безредици, но само въ 2 мѣста сж били нападнати нѣколко стражари. Влѣдствие на тѣзи сжбития намѣриха за нужно да провъзгласятъ въ Плевненския (Никополъ се намира въ този окржгъ) и въ Раховския окржгъ военно положение.

Изборитѣ въ България ставатъ винаги въ недѣля за да се даде възможность да гласоподаватъ и онѣзъ лица, занятията на които имъ препятствуватъ да се ползуватъ отъ това право прѣзъ другитѣ дни въ течение на седмицата. Ако въ първата недѣля помалко отъ половината избиратели даватъ въ нѣкой окржгъ своитѣ гласове, то гласоподаванието се повтаря въ слѣдующия недѣленъ день, и тогава изборитѣ се свършватъ, безъ да се глѣда на количеството на подаденитѣ гласове. Тозъ пжть оставатъ още около 140 избора за идущата недѣля. Градоветѣ, въ които ще станатъ избори, вѣроятно ще гласуватъ повечето противъ князя, и възможно е, че ще бждатъ избрани нѣкои отъ неговитѣ противници. Обаче ако се сжди спорѣдъ примѣра на София, гдѣто либералнитѣ кандидати сж получили само 4, 3 и единъ гласъ, то вѣроятно е, че селянетѣ, които сж по многобройни отъ колкото гражданетѣ, въ болшинството на случаитѣ ще сполучатъ да гарантиратъ избора на онѣзъ кандидати, които сж за Князя."

(подписалъ) *Франкъ Ласселсъ.*

Изборитѣ въ Плѣвенския окржгъ, и въ околноститѣ на Рахова, не можаха да станатъ. Причинитѣ за това сж изложени въ слѣдующия докладъ на министерский съвѣтъ къмъ Князя:

„Господарю!

„Вслѣдствие значителнитѣ смутове, които се произведоха въ Плѣвенъ, Никополъ и Рахова въ деньтъ на 14 Юний, които смутове имаха не само характеръ на съпротивление къмъ законно установеннитѣ власти, но и на насилие противъ сжщитѣ власти, министерския съвѣтъ, по предложение на предсѣдателя на този съвѣтъ, одобри мѣркитѣ, взети отъ министра на вътрешнитѣ работи незабавно слѣдъ получвание извѣстие за смутоветѣ, и счете за неотлагаема нужда, на

основание 47 и 76 ст. на конституцията да обяви въ военно положение цѣлия Плѣвенския окржгъ и Раховската околия.

Да се опълномощи военния министръ да отмѣни военното положение въ горнитѣ мѣстности, щомъ той намѣри че, спокойствието сж е достатъчно въдворило, и че горнята мѣрка става безполезна.

Тъй като е необходимо за пълното спокойствие въ страната да се избѣгне повтарянието на смутове, а тѣ могатъ лесно да се явятъ, вслѣдствие натрупване голѣмо количество народъ по случай на изборитѣ, министерския съвѣтъ рѣши да предложи на Ваше Височество да утвърдите, да не ставатъ избори въ цѣлия Плѣвенския окржгъ, и въ Раховската околия.

Ако Ваше Височество одобрявате тѣзи наши предложения, най покорно молимъ да благоволите да подпишите приложения тукъ указъ.

София, 18 Юний 1896 г.

Сме Господарю, на Ваше Височество най покорни и вѣрни служители.

Генералъ Ернротъ, Д-ръ Константинъ Иречекъ, Георги К. Желѣзковъ, П. Х. Стаматовъ.

Този докладъ е билъ утвърденъ, и издаденъ нужния указъ, тъй щото Плѣвенския окржгъ и Раховската околия нѣмаха свои представители въ Великото Народно Събрание въ Свищовъ.

Князь Александръ пристигна въ Свищовъ на 30 Юний и си избра за мѣстожителство вапора. Той скоро слѣдъ своето пристигване прие дипломатическия корпусъ, при което декана на този корпусъ, германския генераленъ консулъ, фонъ Тиллау, привѣтствува Князя отъ себе си, и отъ името на своитѣ коллеги съ слѣдующата рѣчь:

„Дипломатическото тѣло е щастливо да поздрави Ваше Височество чрезъ моето посредничество съ присжтствието Ви въ този градъ.

Представителитѣ на Европа въ предвечерието на Великото Народно Събрание изразяватъ най искренно желание, щото съединението между Вашето Височество и страната да се съхрани неразривно.

Ваше Височество! Високата задача, която падна върху Васъ, съставлява въ очитѣ на Европа гаранция за

реда и спокойствието, както и залогъ за щастливото развитие на България въ пѫтя на прогресса“.

На тази рѣчь Князя отговори тъй:

„Господа Агенти!

„Щастливъ съмъ да Ви видя въ този градъ, при важнитѣ обстоятелства, които ме доведоха тукъ.

Както го казвате Г. Агенте, отъ името на Вашитѣ коллеги, като съмъ въ очитѣ на Европа представитель и носитель на сѫдбинитѣ на повѣренния менъ народъ, не сѫ съмнѣвамъ ни за една минута, че моята страна, като върви по открититѣ предъ нея пѫтища на прогресса, ще съумѣе винаги да оправдае симпатиитѣ на свѣтѫ и довѣрието, което ни показва Европа.

Щастливъ съмъ сѫщо, че като сте сѫ намирали въ страната, Г. г. агенти, Вие сте можали да констатирате сами, каква е волята на народа, рѫководимъ отъ Божественното Провидѣние, въ испълнението на своитѣ сѫдбини.

Благодаря Ви Г. г. агенти за живия интересъ, който сте ми показали презъ тази криза, толкова жизненна за бѫдѫщето на Българския народъ“.

Князь Александръ отвори Народното събрание съ слѣдующата рѣчь:

„Съ пълно довѣрие и съ искренно самоотвържение обърнахъ се къмъ моя възлюбленъ народъ. Адресситѣ, които ми се испратихѫ почти отъ всичкитѣ части на отечеството, моето пѫтувание, и резултатитѣ на изборитѣ за това събрание, показаха ясно и туриха вънъ отъ съмнѣние, какво е желанието на народа. За менъ бѣше приятно да видя, че моитѣ намѣрения сѫ биле напълно оцѣнени. Цѣльта за която сте биле свикани Господа, Ви е извѣстна. Не сѫ съмнѣвамъ, че Вие ще съзнаете важностьта на вашата миссия. Съ приеманието на моето предложение Вие ще дадете законна форма на исказанната воля на народа.“

Депутатитѣ приеха единогласно и съ акламации всичкитѣ предложения на Князя Александра, който въ сѫщия день, слѣдъ свършванието възложенната на събранието задача, закри послѣднето съ слѣдующата рѣчь:

„Благодаря Ви сърдечно за довѣрието, което ми доказахте тъй патриотически. Въ Вашето име благодаря на цѣлия ми народъ за неговитѣ чувства къмъ моето лице. Въ

тази любовь, и въ единството помежду менъ и моя народъ, азъ виждамъ най голѣмата и най добрата гаранция за напредъка, успѣха, и величието па българския народъ".

„Обявявамъ събранието закрито."

Четирмата водители на либералната партия, избрани за депутати, не се явиха въ засѣданието на народното събрание въ Свищовъ, при всичко че бѣха получили покани да присѫтствуватъ.

Слѣдъ закриванието на Великото Народно Събрание, дипломатическия корпусъ пакъ се представи на Князя. Декана му, фонъ Тиллау, обърна се къмъ Негово Височество съ слѣдующата рѣчь:

„Дипломатическия корпусъ бърза презъ менъ да представи на Ваше Височество своитѣ сърдечни поздравления съ тържественното рѣшение на Великото Народно Събрание. Моитѣ другари, и азъ сме щастливи да констатираме че Българския народъ се изсказа въ настоящия случай сѫщо тъй еднодушно както въ онзи день когато обърна своя изборъ върху особата на Ваше Височество, за да Ви повѣри своитѣ сѫдбини. Това ново изражение на волята на Българския народъ е едно блескаво доказателство за неговитѣ чувства на довѣрие и вѣрность къмъ Ваше Височество, и неговото рѣшение да Ви слѣдва по онзи пѫть по който ще го заведете, за гаранция на щастието, успѣха, и процъвтяванието на България!"

Генералъ Ернротъ тутакси слѣдъ свършванието въпроса за пълномощията поднесе на Князя своята отставка. Никакви молби на Князя, да не го напуща въ тѣзи мѫчни минути, не можаха да поколебаятъ твърдото рѣшение на генерала да напустне България. Той не искаше, първо натяквания, които непремѣнно щѣха да се появятъ, да бѣше останалъ генералъ Ернротъ министръ при пълномощията, че той е създалъ тѣзъ пълномощия за себе си, а второ той предвиждаше, че ще има стълкновения съ Хитрово, като познаваше авантюризма и легкостьта на характера му. Като послѣдствие на послѣднитѣ съвѣщания на Князя Александра съ генералъ Ернрота се яви слѣдующий манифестъ на Князя:

„Възлюбленний ми народе!

„Слѣдъ тържественното рѣшение на въпроса, който счетохъ за своя длъжность да предложа на народа, исказвамъ

на своитѣ драги сѫотечественници и вѣрноподанници моята сърдечна благодарность за тѣхното довѣрие къмъ менъ. Искренитѣ чувства на населението къмъ менъ, които отново срѣщнахъ при послѣдньото си пѫтувание и които се отражаватъ тъй ясно и въ днешното рѣшение на народното събрание, ме насърдчаватъ въ твърдата ми воля да вървя непоколебимо напредъ на чело на моя народъ къмъ осѫществлението на завѣтнитѣ му цѣли.

Днесь, когато вече съ Божия помощь наставатъ нови времена, и когато най добрѣ ще бѫде да забравимъ миналото съ неприятнитѣ му въспоминания, азъ желая още веднажъ да разясня за всеобщо знание мислитѣ и началата, отъ които ще се рѫководи отъ сега нататъкъ управлението на страната.

Намѣриха се лица, които се стараяха съ всевъзможни средства да посѣятъ недовѣрие у населението, като распространяваха слухъ, че азъ съмъ ималъ намѣрение да потъпча свободата и правдинитѣ на народа. Обявявамъ на всеуслишание, че моята цѣль не е друга, освѣнъ да обезпеча тази свобода и тѣзи народни правдини. Искахъ пълномощията, които днесъ народа ми повѣрява само и само за да отстраня всичкитѣ произволни препятствия, които пречиха на доброто и здравото устройство на страната, и да дамъ възможность да се тури край на безпорядъка, произвола, и притѣснението. Справедливость и безпристрастие, уважение и законна защита на личностьта, на нейната свобода, и на нейнитѣ права, ще бѫдатъ главни цѣли на моето правителство. Правата на народа, признати отъ конституцията, оставатъ и за напредъ като основа на нашето обществено право. Всѣка година, и въ извънреднитѣ случаи, ще ми бѫде една приятна длъжность да свиквамъ представителитѣ на народа, за да обсѫждатъ онѣзъ въпроси, които се отнасятъ до жизненнитѣ интереси на княжеството. Особно въ въпроситѣ за бюджета, за данъцитѣ, за приходитѣ и расходитѣ на държавата, и за предметитѣ, които иматъ единъ международенъ характеръ, рѣшающия гласъ ще принадлежи на народното представителство. Опитътъ ни е показалъ, и ще ни покаже още, какви непредвидѣнни подобрения и преобразования трѣбва да се въведѫтъ въ нашето държавно устройство.

Рѣшителность, постоянство и послѣдователность ще сѫ отличителнитѣ черти на правителството ми. Положителна и

систематическа работа за държавното устройство, съгласно съ горѣпоменатитѣ начала, ще бѫде неговата главна задача. Особно и най напредъ ще се обърне внимание на онѣзъ рани, отъ които народа отдавно страдае и които за съжалѣние сѫ биле пренебрегнати до сега. Заради това първата грижа на моето правителство ще бѫде — да предприеме по тия клонове онѣзъ преобразования, които нуждитѣ на народа указватъ за най полезни. Правителственната служба, основана на единъ строгъ и съвѣстенъ изборъ на лицата, ще се постави на една здрава и законна почва, и тъй ще може да се прекрати вредителното за работитѣ често промѣняване на държавнитѣ служители. Въобще въ назначението на личноститѣ особно за върховното управление, моето старание ще бѫде да покровителствувамъ патриотизма, характерътъ, и способноститѣ, безъ да обръщамъ внимание на произволното раздѣление, което отъ двѣ години насамъ е било нещастие за страната.

За това се обръщамъ къмъ всички онѣзъ, които иматъ присърдце отечеството и неговата бѫдѫщность, и ги приканвамъ да се съберѫтъ около мене, за да почнемъ съ съединени сили великото дѣло, което времето е възложило на насъ. Въпросътъ е за напредъка и благоденствието, за славата и величието на България. Отъ съдѣйствието на всичкитѣ български родолюбци зависи да се достигне въ най късо време цѣлта на нашитѣ стремления, и съ това да се покажемъ достойни за голѣмата любовь която русския царь и русския народъ не преставатъ да показватъ къмъ своитѣ освободени братия, искупени съ такива огромни жертви, и за симпатиитѣ които постоянно храни къмъ насъ образованната Европа.

Напълно съзнавамъ мѫчнотиитѣ, и чувствувамъ голѣмата отговорность на задачата, която съ съгласието на народа вземамъ върху себе си, но азъ имамъ твърда вѣра, че съ благословението на Всевишния, съ любовта и родолюбието на народа, моето начинание ще се увѣнчае съ траенъ успѣхъ."

„Свищовъ 1-й Юлий 1881 г.

„*Александръ*."

По този начинъ съ тази прокламация Князь Александръ самъ ограничи правата дадени нему отъ Великото Народно Събрание и се отказа отъ най сѫщественната часть

на тѣзи пълномощия — отъ финанциитѣ, като заяви че „всѣка година и въ извънреднитѣ случаи ще счита за свой приятенъ дългъ да свиква представителитѣ на народа за обсѫждание онѣзъ въпроси които се отнасятъ до жизненнитѣ интереси на княжеството. Особно въ въпроситѣ за бюджета, за данъцитѣ, за приходитѣ и расходитѣ на държавата и за предметитѣ които иматъ международенъ характеръ, рѣшающий гласъ ще принадлежи на народното представителство." Този пассажъ на прокламацията доказва по най неопровержимъ начинъ че Князь Александръ никога не е и мислялъ за самодържавна форма на управлението, отъ една страна, а отъ друга ясно е че той не искаше да довѣрява на своитѣ бѫдѫщи министри безконтролно распореждание съ финанциитѣ, съ което отклони отъ себе си всѣкакви натяквания за въ бѫдѫщето въ това отношение. Манифеста на князя Александра произведе едно разочарование въ консервативния лагерь, и е билъ посрѣщнатъ съ неудоволствие както отъ консерваторитѣ, тъй и отъ Г. Хитрово, който, както ще видимъ понататъкъ, имаше голѣмъ интересъ въ това щото финанциитѣ на страната да се намиратъ безконтролно въ рѫцетѣ на лица, съ които той би можалъ да устроява разни комбинации.

До каква степень бѣше нежелателно заминаванието на генерала Ернрота отъ България, ние ще видимъ това отъ слѣдующитѣ двѣ писма на Г. Ласселса до лорда Гренвиля. Първото отъ 18 Юлий 1881 г. датирано отъ Варна, и второто отъ сѫщия градъ, и сѫщото число.

„Милорде!

„Единъ адрессъ, подписанъ отъ всичкитѣ почти членове на Великото Народно Събрание е билъ представенъ на генерала Ернрота преди неговото заминавание отъ Свищовъ. Въ него се изражава благодарностьта на всичкитѣ българе за всичко онова което той е направилъ до като е билъ въ България. Въ адресса се изсказва надежда че негово превъсходителство пакъ ще се върне въ България.

Нѣма никакво съмнѣние че поддържката на генерала Ернрота би била много полезна за българския Князь, при мѫчната задача която Негово Височество има сега да испълни, но негово превъсходителство за жалость непремѣнно желаение да напустне България, и би трѣбвало едно посилно давление

за да го накара да се върне въ княжеството съ оффициаленъ характеръ.“

(Подписалъ) *Франкъ Ласселсъ.*

„Милорде!

„Преди тръгването на Князя Александра отъ Свищовъ, на Негово Височество сѫ биле поднесени два адресса, подписани отъ множество депутати на Великото народно събрание. Въ първия отъ тѣзи два адресса, който е билъ подписанъ почти отъ всичкитѣ депутати, Негово Височество го молиха, да ходатайствува предъ русския императоръ, да позволи на генерала Ернрота да се върне пакъ въ България.

Втория адрессъ който носеше подписи на 50 — 60 депутати, съдържеше въ себе си молба, щото Негово Височество да заповѣда да се произведе слѣдствие надъ поведението на бившитѣ министри. Особно това слѣдствие трѣбва да се касае до възванията съ които тѣ сѫ се обърнали къмъ правителствата на чужди държави което спорѣдъ мнѣнието на подписавшитѣ адресса, съставлява едно опитвание къмъ държавна измѣна, която има за цѣль да даде възможность на чуждитѣ държави да се вмѣсятъ въ вътрешнитѣ дѣла на Княжеството.“

(Подписалъ) *Франкъ Ласселсъ.*

Една особна депутация, съ Д. Грекова на чело, отъ представителитѣ на Великото народно събрание, се представи на Г. Хитрово, благодари го за неоцѣнимитѣ услуги които той оказа на дѣлото за суспендирането Търновската конституция, изрази увѣрение въ безпредѣлна преданность на българския народъ къмъ императора Александръ III, и Руссия, който народъ съзнава священнитѣ връзки които го съединяватъ съ великия освободителенъ русский народъ.

Г. Хитрово, като отговаряше на депутацията, благодари, народното събрание за приеманието предложенията на Князя, и каза че акта на суспендирането на конституцията още потѣсно ще свърже връзкитѣ които съединяватъ Руссия съ България, при испитанното приятелство на консерваторитѣ.

Преди заминаванието на генерала Ернрота, Князь Александръ го помоли да му даде добъръ съвѣтъ относително съставлението новото министерство, и генерала съ свойственния

нему юморъ отговори: най добрата комбинация би била слѣдующата: да се взематъ 12 честни и добрѣ дисциплинирани унтеръ—офицери, и 6 отъ тѣхъ да се назначатъ за министри, а другитѣ 6 да се оставятъ въ резерва.

Щомъ бѫде обявено недовѣрие къмъ първитѣ 6 унтеръофицери тутакси да се турятъ тѣ въ резерва, а резервнитѣ да се направятъ министри.

Това perpetum mobili, предложено отъ генерала Ернрота доказва че перспективата за заминавание въ Руссия го тури въ много весело расположение. Слѣдъ възвръщанието му въ Руссия той скоро е билъ повиканъ да заеме постъ на министръ на Финляндия. Това доказва, какъ високо се цѣниха тамъ голѣмитѣ способности, енергията и честностьта на този държавенъ мѫжъ. Генералъ Ернротъ обаче остави своя министерский постъ щомъ се започна усиленно руссифициранис на неговитѣ съотечественници финляндцитѣ.

Слѣдъ затварянието Великото народно събрание, Екзархъ Иосифъ отслужи благодарственно молебствие, слѣдъ което се започнаха народнитѣ празднества, въ които е вземалъ живо участие и Князь Александръ.

На 14 Юлий Князя състави ново министерство, въ слѣдующъ съставъ:

К. Стоиловъ, единъ отъ секретаритѣ на Князя, билъ назначенъ за министръ на външнитѣ дѣла, като задържваше сѫщевременно постъ на началника на княжеската канцелария;

Георгий Теохаровъ, русский чиновникъ, който наричаше себе си българинъ, за министръ на правосѫдието;

Г. Желѣзковичь съхрани поста на министръ на финансиитѣ;

Д-ръ К. Иречекъ, който и порано е управлявалъ министерството на народното просвѣщение, билъ назначенъ за титуляренъ на това министерство.

Подполковникъ Ремлингенъ, единъ отъ извънреднитѣ коммисари, билъ назначенъ, по препорѫката на Г. Хитрово, за управляющъ министерството на вѫтрешнитѣ работи.

На постъ на военний министръ е билъ назначенъ русския генералъ Крыловъ, опитенъ строевий офицеринъ. Той бѣше скроменъ, спокоенъ, и порядоченъ човѣкъ, но съ слабъ характеръ и за това, въ противоположность на своя предшественникъ, той лесно се поддаваше на чужди влияния.

Нему българската войска дължи запасното обмундирувание за войницитѣ, което той отъ економиитѣ по бюджета приготвилъ за 25 хиляди души.

На 3 Юлий Князь Александръ замина отъ Свищовъ за София. Относително това пътувание ние намираме въ синята книга слѣдующето писмо на Г. Ласселса къмъ лорда Гренвиля, отъ 14 Юлий 1881 год.

Свищовъ, 14 Юлий 1881 год.

„Милорде!

„Свѣдѣнията, които получихъ въ София относително посрѣщанията, направени на Българския Князь презъ неговото пътувание изъ княжеството, бѣха до толкова противорѣчиви, щото азъ намѣрихъ за подобро да закснѣя съ рапорта си върху този предметъ, до като получа точни свѣдѣния.

Отъ онова, което бѣхъ въ състояние да науча отъ както съмъ пристигналъ тукъ, се вижда, че Негово Височество е билъ съ ентузиазмъ посрѣщнатъ на всѣко мѣсто, което той посѣти, съ исключение на Плѣвенъ, гдѣто посрѣщанието не е било толкова сърдечно.

Негово Височество не отиде въ Търново, при всичко че, както се научавамъ, значителни приготовления бѣха станали тамъ за неговото посрѣщание.

Научавамъ се че Негово Височество е произвелъ превосходно впечатлѣние върху турското население, като е посѣщавалъ джамиитѣ въ онѣзъ мѣста, гдѣто болшинството на населението е турско.“

(Подписалъ) *Франкъ Ласселсъ.*

Първата грижа на Князя Александра, слѣдъ връщанието му въ София, бѣше учреждението на държавния съвѣтъ, което бѣше главно условие на режима на пълномощията. За съставление проектъ за това учреждение е билъ извиканъ отъ Руссия профессора на Харьковския университетъ, българина Маринъ Дриновъ, ученъ филологъ, който най добрѣ познава българската история. Нему Князь Александръ му предложи и предсѣдателството въ този съвѣтъ, но Дриновъ тури такива невъзможни условия, (напр. 25.000 лева годишна заплата, други още възнаграждения и материални гаранции), които по никой начинъ не можаха да бъдатъ приети, тъй като бъл-

гарскитѣ министри получаваха тогава само 12 хиляди лева заплата. Разбира се, че Г. Дриновъ не искаше да промѣни своето обезпеченно положение въ Руссия на чиновническа карриера въ България, изложена на всѣкакви случайности. Патриотически мотиви на него не дѣйствуваха.

Относително състава на държавния съвѣтъ, въ коммисията, заета съ изработване проекта, се явиха двѣ мнѣния: Дриновъ мисляше, че ще бжде поцѣлесъобразно, ако всичкитѣ членове на съвѣта ще бждатъ назначени по изборъ, съ условие щото този изборъ да бжде най строгъ, да се употреби двойната система; другитѣ поддържваха мнѣнието, че една третина отъ членоветѣ на държавния съвѣтъ трѣбва да бжде назначавана отъ Князя, предъ видъ възбуждението на партизанскитѣ страсти, и ненормалното положение на страната. Послѣднето мнѣние побѣди, и държавния съвѣтъ е билъ съставенъ отъ 12 члена, отъ които 4 се назначаваха отъ князя. Останалитѣ 8 члена се избираха по слѣдующъ начинъ: всѣки сто огнища въ княжеството избираха отъ себе си единъ делегатъ за особната избирателна коммисия, която отъ своя страна избираше установенното число членове за държавния съвѣтъ.

Освѣнъ тѣзи постоянни членове на съвѣта, въ него трѣбваше да засѣдаватъ, съ право на гласоподаване, всичкитѣ министри, представителитѣ на духовенството на всичкитѣ вѣроисповѣдания, сжществующи въ княжеството; послѣднитѣ впрочемъ можаха да взиматъ участие само въ въпроситѣ, които се касаятъ до тѣхното вѣдомство. Званието на члена на държавния съвѣтъ бѣше несъвмѣстимо съ всѣка друга служба. Членоветѣ на съвѣта се избираха за 2 години, слѣдъ които едната половина се промѣняваше по сжщия редъ. Предсѣдателя и вице-предсѣдателя се назначаваха отъ Князя.

Въ обяснителната записка, която придружаваше закона за това ново държавно учреждение, бѣше казано, че Царя-Освободителя на България, Александръ II много пжтя е указвалъ на необходимостьта за подобенъ съвѣтъ.

Указа за изборитѣ въ държавния съвѣтъ сж яви на 14 Септемврий, а самитѣ избори станаха на 1-й Ноемврий. Преди началото на тѣзи избори сж биле издадени нѣколко распореждания съ цѣль да се установи строга дисциплина при произвеждането на изборитѣ. Тъй напр. на чиновницитѣ, които

се намираха на служба у княжеското правителство, се запретяваше подъ страхъ на наказание, всѣка политическа агитация, участие въ избирателни събрания, и пр. Съ една дума, Князя желаеше, изборитѣ да бѫдатъ свободни. Въ числото на избраннитѣ нѣмаше нето П. Каравеловъ, нето Д. Цанковъ, и др. корифеи на либералната партия, което предизвика страшни нападения отъ тѣхна страна въ румелийскитѣ вѣстници, кѫдѣто тѣ пренесоха центра на агитационната си дѣятелность, подъ покровителството на стария Алеко-паша, когото сериозно увѣриха, че той ще стане замѣстникъ на Князя Александра на българския тронъ, ако съдѣйствува на свалянието му. Вѣстникъ „Независимость“ който по най неприличенъ начинъ ругаеше Князя и съвѣтницитѣ му, се печаташе на тънка цигарена книга, и се испращаше отъ Пловдивъ за княжеството, въ затворени пликове. Този вѣстникъ, слѣдъ избѣгването на Каравелова и К-ия въ Източна Румелия, е билъ пренесенъ въ Пловдивъ.

За предсѣдатель на държавния съвѣтъ е билъ назначенъ Т. Икономовъ, който скоро стана министръ, а за подпредсѣдатель Д. Грековъ. Изобщо състава на държавния съвѣтъ се оказа несполучливъ, и съвершенно не оправда надеждитѣ, които бѣше възложилъ на него Князь Александръ. При отсѫтствие въ него хора сериозно подготвени, държавния съвѣтъ не е билъ въ състояние да испълни както трѣбва главната си задача, а именно: разработвание законодателни въпроси, и въобще изработвание закони за страната по всичкитѣ клонове на управлението. Ако и да се биле разглѣдани отъ държавния съвѣтъ нѣкои закони, тѣ издържваха голѣма критика, защото носиха партизанский характеръ. Ще спомѣна закона за митингитѣ, които бѣха ограничени въ този смисълъ че трѣбваше всѣкий пѫть да се извѣстява полицията за цѣлитѣ на митинга, за мѣстото и за часътъ, въ който ще стане той. При това на полицията се даваше право да присѫтствува на митингитѣ, и да ги контролира.

Струва да се спомѣне сѫщо закона за чиновницитѣ, който дѣйствително би можалъ да бѫде полезенъ, и цѣлесъобразенъ, да се примѣняваше точно на дѣло. За служебни престѫпления се предвиждаха глоби за чиновницитѣ, тѣмъ имъ се запретяваше да се бъркатъ въ политика, или да бѫдатъ

избираеми за депутати, а отъ друга страна бѣха установени гаранции за осигуряване служебното имъ положение.

Скоро слѣдъ учреждаване на държавния съвѣтъ Князь Александръ направи ново опитване да помири враждебнитѣ партии, и да съедини способнитѣ хора отъ двата лагеря за обща работа надъ възражданието отечеството имъ. Съ тази цѣль той се обърна къмъ предсѣдателя на държавния съвѣтъ Т. Икономовъ, и къмъ високопреосвященний Симеонъ, митрополитъ Варненский.

Трѣбва да кажемъ нѣколко думи за този достоенъ архипастирь. Митрополитъ Симеонъ е несъмнѣнно най виденъ помежду българскитѣ иерарси, по своятъ умъ, тактъ, образование, и високитѣ нравственни качества, които за съжалѣние често отсѫтствуватъ у другитѣ български високи духовни лица.

Обаче миролюбивитѣ намѣрения на Князя Александра останаха безъ резултатъ, благодарение отъ една страна упоритостьта на ожесточеннитѣ партизани, а отъ друга страна интригитѣ на такива двулични хора, като М. Балабановъ.

Въ единъ отъ разговоритѣ, като попитаха Князя, защо не опита той при новото положение да върви само съ либералитѣ, безъ консерваторитѣ, Негово Височество отговори:

— „Азъ много бихъ желалъ това, но либералитѣ не искатъ да ми помагатъ, при всичкитѣ отстѫпки, които имъ правя и при всичкитѣ мои усилия да ги привлекѫ въ полза на моитѣ взглядове върху общото дѣло. Тѣ ма лѫжатъ.“

Ако Князя Александра го занимаваше грижата за държавния съвѣтъ и за примирението на партиитѣ, то дѣятелностьта на Г. Хитрово въ това време е била обърната съвсѣмъ на друга страна.

Като расчитваше на признателностьта на Князя Александра и на консервативната партия за неговото горѣщо активно сѫдѣйствие за даване пълномощията, той е билъ увѣренъ че ще срѣщне отъ тѣхна страна пълна поддържка въ желѣзнопѫтния въпросъ.

Като имаше постоянно нужда отъ пари за удовлетворение своитѣ увлечения съ игра въ карти, и съ жени отъ легко поведение, той имаше дългове, които се надѣваше да исплати съ помощь на желѣзнопѫтния гешефтъ. Българетѣ познаваха слабоститѣ на Хитрово, още отъ времето на службата му въ Македония. Г. Хитрово и Ремлингенъ уловиха се

за работата, почната отъ Кумани. Международната линия Царибродъ—Вакарелъ бѣше съвершенно изоставена отъ тѣхъ, и тѣ пристжпиха къмъ практическото осжществление на линията София—Търново—Свищовъ, или Каспичанъ. Съ тази цѣль е билъ извиканъ, и се яви въ София инженера, генералъ Струве*) уполномощенъ отъ группата на русскитѣ строители Поляковъ, Гинсбургъ и К-ие, съ други инженери. Той почна своитѣ изисквания по направление къмъ Търново.

Обаче нето Князь Александръ, нето консерваторитѣ, не дадоха своята поддържка въ тази работа на Г. Хитрово, по слѣдующитѣ причини: Князь Александръ имаше свое собственно мнѣние по желѣзнопжтния въпросъ, одобрено отъ покойния Императоръ Александръ II, отъ което мнѣние той не искаше да отстжпва. Въ интереса на България той намираше за необходимо отъ началото да испълни международното задължение и да построи линията Царибродъ — Вакарелъ, а сетнѣ вече да пристжпи къмъ постройката на линията Ускюбъ — Кюстендилъ — София — Търново — Каспичанъ (но не Свищовъ, или другъ който и да е пунктъ за сключение) която Князя сжщо считаше за необходима за търговско—економическото развитие на страната си; при това разбира се не се исключаваха и политически комбинации.

Върху въпроса—кой трѣбва да построява желѣзници въ България, Князь Александръ имаше сжщо свой опредѣленъ взглядъ, като бѣше съвершенно нейтраленъ, и не заинтересуванъ въ тази работа. Той мислише, че трѣбва да се допустне свободна конкуренция, и да се отдаде постройката на търгъ, на онзи, който ще вземе върху себе си постройката ѝ за най долна цѣна, като исключаваше по този начинъ всѣкакви привилегии и протекции. Освѣнъ това Князя много пжтя е изражавалъ желание да се яви въ качество на строитель нѣкаква българска желѣзнопжтна компания, а не чужда, защото въ първия случай паритѣ биха останали въ страната, намѣсто да идатъ въ странство, заедно съ чужденцитѣ—строители.

Князь Александръ не припознаваше сжщо у Г. Хитрово никакви права на материална признателность за неговото

(*) Г. Утинъ при Кумани, както го знаемъ вече, скомпрометира репутацията на Полякова, Гинсбурга, и К-ие въ България, вслѣдствие на което, съ цѣль да се импонира на българетѣ, е билъ испратенъ отъ послѣднитѣ „русский генералъ,“ който ужъ водилъ цѣлата работа самостоятелно отъ себе си, но никой не се лжжеше съ това.

енергическо съдѣйствие за прокарвание седемгодишнитѣ пълмоция, въ които Князя бѣше заинтересуванъ само *морално*, но никакъ не материално, тъй като Г. Хитрово въ този случай е дѣйствувалъ не по своя инициатива, а само като чиновникъ, който е испълнявалъ даденитѣ му отъ началството инструкции, и нѣма съмнѣние, че да бѣше другъ на мѣстото на Г. Хитрово, той щѣше да постжпи по сжщия начинъ.

Консерваторитѣ отъ своята страна имаха причини да бждатъ противъ постройката на линията Струве—Поляковъ—Гинсбургъ и К-ие, първо защото Г. Утинъ — пълномощникъ на тази компания въ времето на министерството на Д. Цанкова—П. Каравелова, като ги привличаше въ полза на своитѣ интереси, материално поддържваше агитацията противъ консервативната партия, а второ, защото единъ отъ най виднитѣ водители на консервативната партия, богатия българинъ Ив. Хаджиеновъ, почна независимо отъ генерала Струве своитѣ самостоятелни изискания на желѣзнопжтната линия по сжщото направление. Послѣднитѣ изискания се оказаха, и поудобни за испълнение и поефтени, тъй като линията Струве и К-ие пресичаше Балканитѣ, когато линията на Хаджиенова вървеше по течението на рѣката Искъръ.

Излъганъ въ своитѣ розови надежди, Г. Хитрово тутакси се обърна и почна енергична аттака противъ Князя, и противъ консерваторитѣ. Тъй като русскитѣ дипломати, ако и не възражаваха нищо противъ международната линия, то все таки не я искаха—особно русския генералния щабъ намираше необходима постройката на стратегичесската линия София — Търново — Свищовъ, или Рущукъ, или до нѣкоя отъ станциитѣ по руссенско — Варненската желѣзница — то донесенията на Г. Хитрово въ Петербургъ, че Князь Александръ, като се противи на тази линия и настоява на международната Царибродъ—Вакарелъ, нарушава интереситѣ на Руссия и дѣйствува въ полза интереситѣ на Австрия, — попаднаха тамъ именно въ болното мѣсто. При всичко, че Князь Александръ бѣше далечъ даже отъ мисълта да дѣйствува въ полза на интереситѣ на коя и да е държава, противъ интереситѣ на друга, като имаше предъ видъ исключително интереситѣ на България, но интригитѣ и клеветитѣ на Хитрово, поддържваеми въ Руссия отъ Князя Дондукова — Корсакова, Паренсова, Шепелева и др. тѣхни приятели произведоха очевидно

своето дѣйствие, при всичко, че цѣлото поведение на Князя Александра бѣше такова, че не оставаше никакво съмнѣние, че той въ нищо не е нарушавалъ волята на Руссия, и е дѣйствувалъ само по указанията отъ Петербургъ. Но зърното на подозрителность е било хвърлено твърдѣ искусно, и то скоро даде много богатъ плодъ. Отъ тукъ именно се започватъ недоразумѣнията на Князя Александра съ Руссия, постоянното недовѣрие и подозрителность, която сетнѣ достигна до пълна вражда, и струваше на Князя трона, а на Руссия изгубванието влиянието й на Балканитѣ. И първия виновникъ на това бѣше никой другъ освѣнъ Хитрово, който се отмъстяваше за своята несполука въ желѣзнопѫтния въпросъ. Той приготви пѫтя, по който сетнѣ вървѣха вече съ ягки стъпки генералитѣ Соболевъ, братията Каулбарсовци, Кантакузенъ, Попинъ, Кояндеръ, и др. но се спънаха о твърдата воля на българетѣ и загубиха за дълго време, ако не за винаги, русското влияние и русския престижъ въ България.

Съ една дума по нататъкъ ще присѫтствуваме на представлението, гдѣто русситѣ водятъ аттака противъ русския часовой на Балканитѣ.

Като се разсърди на консерваторитѣ, Г. Хитрово почна да търси сближение съ либералитѣ, като опита да ги увѣрява че Руссия никога не е одобрявала суспендиранието на конституцията, че това бѣше исключително работа на Князя и на консерваторитѣ, че Руссия, и той Хитрово, изненадани отъ събитията, неволно трѣбваше да поддържватъ съвершивши се фактове, съ една дума почна да работи противъ онова, което самъ е създавалъ. И ако Г. Хитрово не намираше лековѣрни хора, които би мисляли, че той казва истина, то намираше такива, на които *идеше на смѣтка да му вѣрватъ*, и да вършатъ своитѣ работи, като се прикриватъ съ авторитета на представителя на Руссия — Освободителка.

Подполковникъ Ремлингенъ, послушно орѫдие на Хитрово, човѣкъ горѣщъ, невъздържанъ, почна цѣла открита война противъ консерваторитѣ. Той прѣкрати издаванието на министерския органъ „Български Гласъ“ (т. е. свой собственъ, тъй като и той бѣше членъ отъ това министерство) и арестува редактора му, Петко Горбановъ. По този начинъ положението на Ремлингена въ кабинета станало съвършенно невъзможно, и той е билъ принуденъ да остави своя постъ,

като предаде министерството на вътрѣшнитѣ дѣла на Начовича. Относително Ремлингена трѣбва да се каже, че той бѣше само слѣпо орѫдие на Хитрово, но честенъ човѣкъ, и лично не е взималъ никакво участие въ коммерческитѣ комбинации на Хитрово по желѣзопѫтния въпросъ. Княвя го задържа въ България въ предишната му длъжность на Началникъ на юнкерското училище, гдѣто той билъ тогава незамѣнимъ, като отличенъ офицеръ отъ генералния щабъ, който и практически е изучилъ строевата служба, при това човѣкъ, който знаеше да поддържва строга дисциплина, като се ползуваше въ сѫщото време съ любовъ и уважение на своитѣ подчинени. Тъй щото истинското призвание на подполковника Ремлингена бѣше въ военното училище и въ фронта, но не на политическата сцѣна.

Г. Начовичь скоро слѣдъ встѫпванието си въ управлението министерството на вътрешнитѣ дѣла, направи голѣма и безтактна погрѣшка, като хвана въ една нощь своятъ личенъ противникъ Д. Цанковъ и го интернира въ Вратца. Съ това на Цанкова е била дадена възможность да украси себе си съ мъченически вѣнецъ и въ това згодно положение да развие още по голѣма агитационна дѣятелность. Вратца станала мѣсто за хаджалѫкъ. Тамъ се собираха отъ всичкитѣ крайща на България поклонници на Цанкова, като му донасяха, споредъ силитѣ си, и парични пожертвувания, отъ които той никога не сѫ отказваше. За поводъ на интернирането послужи едно най незначително обстоятелство: било е хванато писмото на Д. Цанкова към единъ отъ неговитѣ приятели въ Плѣвенъ, Я. Бръшляновъ, въ което, като говореше за поведението на Руссия и нейния представитель въ въпроса за 7 годишнитѣ пълномощия, той увѣряваше, че Руссия открито прави едно, а тайно съвършенно друго, т. е., че нейната политика на Истокъ е двулична, за което той Д. Цанковъ, има доказателства, и за това не трѣбва да се дава значение на онова, което прави Г. Хитрово оффициално, а напротивъ трѣбва да се обрѫща голѣмо внимание върху неоффициалната политика, тъй като тя представлява истинскитѣ цѣли и намѣрения на Руссия. Тъй щото Г. Начовичь въ този случай, като интернираше Д. Цанкова, защищаваше Руссия и нейн то достолѣпие.

По искането на Г. Начовича, който очевидно търсяше оправдание на своята постжпка предъ русситѣ, азъ проводихъ писмото на Д. Цанкова къмъ Ив. Серг. Аксаковъ въ Москва, който по този поводъ въ писмото си отъ 15 Февруарий 1882 година ми написа, между друго, слѣдующето:

„Незнамъ какъ да Ви благодаря за Вашитѣ чести писма и телеграми. Не се чудете обаче, че азъ въ „Русь“ мълча за България, и се ползувамъ отъ Вашитѣ писма за себе си. Не печатамъ и нѣма да печатамъ Вашитѣ корресспонденции, и никакви други отъ България, защото по згодно е да се мълчи за нея, отъ колкото да се наскърбява русското общество съ разкази за това, какво става тамъ. Менъ и безъ това отъ всичкитѣ страни ма нападатъ, а извѣстията отъ България сж такива, че само усилватъ тѣзъ нападения, и имъ даватъ основателность*).

„Струвало-ли е да се освобождаватъ тѣзъ българе, да се исхарчатъ за тѣхъ 200 000 русски души и миллиарди русски пари, за да се подвергаваме въ награда за това на тѣхни оскърбления! Струвало ли е да се освобождаватъ тѣ отъ турското робство, когато сж неспособни да поддържватъ държавна дисциплина? Разбира се, лоши сж Ремлингеновцитѣ и К-ия, но не българетѣ могатъ да негодуватъ противъ тѣхъ! На чужда смѣтка се освободиха отъ робство, а сега псуватъ онѣзи, които сж ги освободили. За българетѣ би било подобрѣ да претърпятъ каквото и да е, отъ колкото да се явятъ неблагодарни, неделикатни по отношение къмъ Руссия.“

„Писмото на Цанкова Ви връщамъ. Въ изражението, което сте подчеркнали не виждамъ нищо предосждително. Този взглядъ върху разни оффициални увѣрения *изобщо* не е лишенъ отъ основателность, — такива сж сега увѣренията въ миролюбие по отношение къмъ Австрия и Германия, едновременно съ въоружаванието на границитѣ. Но да бѣше този взглядъ въ настоящето време и погрѣшенъ, все таки това е само едно

---

*) Да се разъясни тази горчивина на думитѣ на Г. Аксакова, трѣбва да се вспомни писмото на Г. Цанкова къмъ Г. Хитрово и да се каже, че издавания по онова време въ Пловдивъ отъ П. Каравеловъ, Славейковъ, и други либерали вѣстникъ „Независимость“ печаташе най груби нападения противъ Руссия и русситѣ въ България. Той проповѣдваше, че „отдавна е време да се почука на вратата на леля Австрия“ че „австрийския кравай ще стигне и за България“ и т. н. Съ една дума, като проповѣдваше вражда и пълно изолиране отъ Руссия, „Независимость“ убѣждаваше въ необходимость да се замѣни русското влияние съ австрийското.

мнѣние. Въ всичко е виновата глупавата конституция, която Руссия е натрапила на България. Но веднажъ тя сѫществува, и оппозицията е припозната за легална, до като не преминава въ фактическо съпротивление, то да се улавяшъ за думи и изражения, значи да се търкаляшъ въ едно блато отъ дребни, раздражителни обиди. Князя трѣбва по скоро да направи нѣщо наистина велико и полезно, напр. да унищожи десятъка, да блесне съ економия, да направи за благото на народа нѣщо такова, за което народа да го благославя*). Това би билъ най добъръ отговоръ на „либералитѣ“ и всѣкакви „оппоненти.“

Отъ цитиранното писмо на Г. Аксакова, който бѣше тогава много недоволенъ отъ поведението на Д. Цанкова и К-ие, ние виждаме, че и въ Руссия Г. Начовичь не намѣри оправдание на своята постѫпка, съ Д. Цанкова.

Като почнахъ да говоря за взглядоветѣ на Г. Аксакова върху тогавашното положение на работитѣ въ България, ще цитирамъ тукъ и писмото му къмъ Князя Александра.

„Да благоволи Ваше Височество да приеме моята най искренна, и почтителна, благодарность за писмото, съ което Вие сте ма удостоили и на което азъ глѣдамъ не като на дългъ на признателность, а като на едно доказателство на симпатията, която главата на българския народъ трѣбва естественно да храни къмъ всички онѣзъ, които иматъ при сърдце истинскитѣ интереси на страната му. Разбира се, тежка е задачата, къмъ която Ви е повикало Провидѣнието, и необикновенно голѣма е отговорностьта, която Вие взехте на себе си. Богъ да помогне на Ваше Височество, и да Ви дарува толкова необходимата, страшната мѣрка на търпѣние и износливость за управлението на една страна, организацията на която едвамъ се започна.

Кое, спорѣдъ моето мнѣние, въ настоящия моментъ е най важното за Ваше Височество, то е да добиете колкото възможно повече популярность съ това, че ще дадете на Вашето правление рѣшително народенъ характеръ. Славянскитѣ раси сѫ демократически, въ истинския смисълъ на думата, а не въ смисълъ на революционнитѣ теории, които се ползуватъ

---

*) Тукъ очевидно се натяква на съединението на България съ Източната Румелия, ако се вземе въ съображение, че Аксаковъ бѣше партизанинъ на санъ-стефанския договоръ, и противникъ на Берлинския.

съ такава популярность въ Европа. Историческата задача на английскитѣ тории, и на западнитѣ консервативни партии, силата на упорството, както казватъ нѣмцитѣ, лежи у славянскитѣ народи въ долнитѣ класове, и именно у тѣхъ, а не у гражданетѣ, у средната—тъй наречена образованна класса, трѣбва да търси правителството своята точка на опора. Здравия човѣшкия разумъ и инстинкта на народа трѣбва да регулира управлението, и да служи за компасъ на държавния корабъ по всичкитѣ патеки, които той трѣбва да слѣдва. Въ Европа става тамамъ противното. Тенденцията на поголѣмата часть отъ западнитѣ конституционни държави състои въ това, да се играе въ ржка на классата на доктринеритѣ, и теоретицитѣ (литераторитѣ въ Германия). Тѣ сж, които отъ името на испреченния напредъ принципъ на народния суверенитетъ, се стремятъ къмъ това — да наложатъ на истинския народъ най тираническото иго, да го подчинятъ на деспотизма на своитѣ доктрини, и да обржщатъ държавния корабъ спорѣдъ тѣхнитѣ минутни фантазии, и политически страсти. Примѣрътъ на настоящата Франция е много поучителенъ. Тамъ едно жалко меншинство, като се ползува отъ титлата „представители на народа“ и се опира на парламентско болшинство отъ нѣколко гласа, си позволява да тъпче съ краката по законенъ начинъ религията на истинското болшинство на народа. Русския идеалъ, който, въ помалка или въ поголѣма степень, съставлява достояние на всичкитѣ славянски раси, е едно мѣстно самоуправление безъ политическо значение, носимо и увѣнчано отъ една висша, централна власть, която сжщевременно е лична и совершенно свободна относително управлението. Селкото самоуправление въ Руссия е толкова обширно, щото русскитѣ общини сж почти малки републики, които се управляватъ спорѣдъ установеннитѣ обичаи. Народа не се стреми къмъ суверенитетъ и не се старае да стане повисоко отъ държавата, но той иска едно правителство, което да му внушава довѣрие презъ своята енергия, сила, безкористие и своя народенъ характеръ. Причината защо русския народъ държи за своя Царь състои въ това, че Царя не е както бившия французския краль, първъ дворянинъ въ страната, че той въобще не принадлежи къмъ никаква партия, къмъ никоя класса на обществото, че той стои върху и надъ всичкитѣ— че той е първия човѣкъ въ страната и лично въплощение на

народа на страната. Най висшата власть въ Руссия не е учреждение, не е коллективно сѫщество, или абстрактна юридическа комбинация, както въ конституционнитѣ страни; това което желае русския народъ е една власть, която има човѣшко сърдце, едно живо сѫщество, на което умътъ и душата да бѫдатъ способни да допълнятъ праздния формализмъ на бюрократията, мъртвата буква на закона. Преди Петъръ Великий, който е въвелъ въ Руссия европейскитѣ понятия за отношенията на властьта къмъ народа, ревнивото охранение на властьта е било неизвѣстно на русскитѣ господари. Тѣ имаха добъръ обичай, да свикватъ депутатитѣ на страната (отъ всичкитѣ классове на народа), и да влизатъ съ тѣхъ въ споразумѣния, когато се касаеше до повече или помаловажени въпроси, или когато искаха да си осигурятъ искренното съдѣйствие на цѣлия народъ. Тѣ не считаха себе си за безгрѣшни, ако и да сѫ биле самодържавни господари, и високо се признаваха, че правителството трѣбва да познава мнѣнието на страната. Тѣзи събрания бѣха естественно само съвѣщателни, и имаха върху течението на работитѣ само моралновлияние, безъ ущербъ на достоинството и на властьта на Царя. И това положение трѣбва рано или късно да бѫде възстановено въ Руссия.

Азъ мисля, Ваше Височество, че това изложение на държавната теория у славянскитѣ раси, или поскоро въ Руссия ще Ви бѫде може би полезно при Вашитѣ политически планове. Глѣдайте на демокрацията, като на основа на самоуправлението на общинитѣ; на народа, истинския народъ, като на центръ на тяжестьта на правителството. Туряйте народното благо погорѣ отъ всичко, упражнявайте искуството да бѫдете популяренъ, допитвайте се до страната колкото можете почесто, уважавайте религията и духовенството, и Вие ще направите съ Божия помощь България силна и щастлива.

Извинете Ваше Височество за моето дълго драскание; то ми се внуши отъ високия интересъ, който имамъ къмъ напредъка на страната, сѫдбата на която Ви е повѣрена, и благоволете да приемете моето най искренно уважение и преданность."

Москва 31 Юлий 1881 год. *Аксаковъ*

Въ това време партизанската борба помежду консерваторитѣ и либералитѣ ставаше все пожестока.

С. Стамболовъ слѣдъ закриванието на народното събрание замина отъ Свищовъ за Търново, и почна издаванието на в. „Свободенъ Печатъ.“ Неговата брошура „Далабанъ Войвода,“ която се яви преди това въ София, бѣше една остра сатира надъ водителитѣ на консервативната партия, и произвеждаше впечатлѣние. Но силитѣ бѣха тогава неравно раздѣлени, и либералитѣ щѣха да се ограничатъ съ платонически оплаквания, да не бѣше имъ дошелъ Хитрово на помощь. Съ появяванието на русския представитель въ лагеря на оппозиционнитѣ либерали, положението отъ веднажъ се измѣни въ тѣхна полза, и консерваторитѣ се намѣриха въ мѫчно положение. Salto mortale, извършено отъ Г. Хитрово съ лесницата на една балетна танцорка, когато той тъй неочакванно забрави и онова, което е правилъ, и онова, което е говорилъ, и отъ една крайность (консервативна), скочи въ друга (либерална), накара Князя Александра да се замисли сериозно.

Консерваторитѣ се оплашиха, изгубиха вѣрата въ своитѣ сили, и почнаха да търсятъ средства, за да отклонятъ отъ себе си отговорностьта за положението, и да я хвърлятъ върху другитѣ. Тъй щото Князя се туряше помежду два огѫня.

Въобще отличителната черта на отношенията на консерваторитѣ къмъ Князя Александра бѣше, че като го подбуждаха съ ловки интриги, повечето задкулисни, къмъ нѣкоя стѫпка, тутакси го оставяха да се отърве той самъ отъ мѫчнотиитѣ въ критическия моментъ, щомъ виждаха опасность.

Въ това време Г. Хитрово измисли нова авантюра. То бѣше време на кипѣние на умоветѣ въ Герцеговина, когато тамкашнитѣ усташи опитваха да противудѣйствуватъ на австрийскитѣ оккупационни власти. Извѣстната рѣчь на Скобелева, и страстнитѣ статьи на Аксакова въ вѣстника му „Русь“ произведоха възбуждение въ лагеря на славянофилитѣ, и Г. Хитрово, като искаше да имъ угоди, предложи своитѣ услуги, да сформирува въ България доброволчески чети, и да ги испраща въ Герцеговина, за повдигание тамъ възстание. Съ тази работа Г. Хитрово, освѣнъ признателностьта на славянофилитѣ, създаваше за себе си още слѣдующитѣ згоди: първо, той получаваше въ безотчетно распореждание сумми за формирувание на тѣзи чети, и второ, туряше Князя въ безъисходно положение: да глѣда Князя презъ пръсти на тази интрига на Г. Хитрово, той ще предизвика неудоволст-

вието на Австрия и протести отъ нейна страна, а ако препятствува на Хитрово, ще навлече на себе си гнѣвътъ на Руссия изобщо, и особно на Славянофилитѣ. По распорежданието на Г. Хитрово е станало преброяванне на всичкитѣ русски подданници, въ това число на отставнитѣ войници, и на всичкитѣ други славяне, които се намираха подъ русско покровителство, напр. черногорцитѣ. При това имъ предложиха да влѣзатъ въ състава на четитѣ. Освѣнъ това въ България почнаха да се появяватъ русски доброволци, предназначени за Герцеговина. Пушки и револвери отчасти се испращаха презъ Варна отъ Руссия, отчасти се отпущаха отъ рущукския артиллерийский арсеналъ, който се управляваше отъ русски офицери. Освѣнъ суммитѣ отпуснати отъ Руссия, които се показаха на Г. Хитрово недостаточни, той откри подписка въ София, и почна тамъ открито да събира пожертвувания за тѣзи чети, даже въ военния клубъ, за да скомпрометира, колкото може повече, Князя. Подобна лепта е била поискана даже отъ Князя и отъ адъютантитѣ му. Една часть отъ доброволцитѣ, приготвена по такъвъ начинъ въ България, достигна до мѣстоназначението си, а другата е била задържана въ Сърбия, отъ сърбското правителство.

Г. Хитрово не сѫ ограничи съ интриги помежду българетѣ. Русскитѣ военни въ България му се показаха сѫщо подходящъ материалъ за неговитѣ цѣли.

Вь Софийския военния клубъ офицеритѣ даваха прощаленъ обѣдъ на другаря си, командира на источния отдѣлъ полковника Боборыкина. Когато обѣда се свърши и участницитѣ му се разотидоха изъ разни стаи, къмъ двама офицери отъ лейбъ-гвардии егерский полкъ се доближи въ раскопчанъ мундиръ товарища на военния министръ, полковникъ Павелъ Поповъ, *) и като се смѣси въ тѣхния разговоръ почна да прави забѣлѣжки, оскърбителни за честьта на тѣхния полкъ. Единъ отъ егеритѣ, подполковникъ Станицкий, встана и се обърна къмъ полковникъ Поповъ съ слѣдующитѣ думи: „Оставете нашия егерския полкъ, и идете подобрѣ въ столовая-та да продължавате да пиете шампанско съ предприемачитѣ на войската.“ Полковникъ Поповъ се обиди, и като се ползуваще съ това згодно положение, че генералъ Крыловъ от-

*) Непопуляренъ офицеринъ извѣстенъ тогава въ Руссия по калната роля която е игралъ въ шумната работа на офицерина Квитницкий.

сѫтствуваше а той испълняваше длъжностьта на воененъ министръ, свика на другия день сѫдъ на офицерското общество, и поиска отъ него да се накаже подполковникъ Станицкий за нанесенното нему оскърбление. Офицерското общество бѣше на страната на Станицкий и още преди откриванието на офицерския сѫдъ, проводи при Попова единъ делегатъ да го моли да остави опитванието си да свърши по такъвъ начинъ личнитѣ смѣтки съ своятъ противникъ. Но Поповъ не искаше да слуша. Като се отвори засѣданието на военния сѫдъ, на който той, по право на старший офицеринъ бѣше и предсѣдатель, то отъ цѣлото офицерско общество на негова страна се оказа само предсѣдателя на военната коммисия по приемание обмундированието и другитѣ предприятия на войската, родния братъ на когото и бѣше онзи доставчикъ, съ когото Поповъ пиеше обикновенно шампанско, което много докачаше другаритѣ му.

Слѣдъ това на Попова не му оставаше вече нищо друго, освѣнъ да даде прошение за отставка отъ българската войска. Въ това време командиритѣ на шефскитѣ части имаха случай да се представятъ на Князя, за да му подадѫтъ обикновеннитѣ рапорти, и тѣ, като объясниха подробно всичко станало на обѣда въ честь на Боборыкипа, молиха отъ себе си, и отъ обществото на своитѣ офицери, да се запретятъ всѣкакви обѣди въ честь на началницитѣ, както и поднасянието тѣмъ скѫпи подаръци, безъ да има за това всѣкий пѫть особно разрѣшение отъ Князя. Причината на тази молба бѣше: първо, да се избѣгнать скандали, подобни на едвамъ описанния, и второ, защото за тѣзи обѣди и подаръци отиваше почти цѣлата заплата, особно на младшитѣ офицери. Князя намѣри оплакванието на офицеритѣ справедливо, и обѣща да удовлетвори молбата имъ. Въ това време Князя получи прошението на Попова за отставка, и го попита за причината. Поповъ грубо отговори на Негово Височество, че не иска да дава объяснение. При всичко това Князя не прие отведнажъ тази отставка, а даде на Попова два деня за размишление. Като истече този срокъ, при всичко, че Князя го съвѣтваше да си вземе отставката назадъ, Поповъ пакъ грубо настоя на нейното приемание. Той до послѣдната минута расчитваше, че ще го предпочтѫтъ предъ Станицкий, за уволнението на когото обаче нѣмаше никакво основание. Русския представитель, Г.

Хитрово, губеше съ Попова единъ личенъ приятель и единомисленникъ, и не искаше да го отстжпва безъ бой. Той събра въ консулството командиритѣ на отдѣлнитѣ части, за което нѣкои сж биле извикани даже отъ съсѣднитѣ градища, и като имъ обясни, че полковникъ Поповъ е лице много полезно и нужно за русската политика въ България, поиска щото командиритѣ на отдѣлнитѣ части да устроятъ една коллективна демонстрация предъ Князя, въ полза на Попова, и да му заявятъ, че тѣ всички ще оставятъ службата въ България, заедно съ Попова. Но командиритѣ не искаха да вадятъ кестени отъ огжня нето за Г. Хитрово, нето за Попова, който не сж ползуваше съ тѣхнитѣ симпатии. Командира на 5-та дружина, майоръ Гурский, заяви направо на Г. Хитрово, че офицеритѣ не сж длъжни и нѣматъ никакво право да се мѣсятъ въ политика, и да дѣйствуватъ въпреки военнитѣ закони, които строго запретяватъ всѣкакви демонстрации предъ главата на войската, и съ това да даватъ примѣръ на младшитѣ. Тъй щото опитванието на Г. Хитрово да задържи Попова по този начинъ не сполучи, и той измисли да устрои обѣдъ въ честь на своето протеже, но и тукъ болшинството на офицеритѣ се оказа противъ този планъ.

И не само русскитѣ офицери Г. Хитрово събиралъ въ русското консулство. Той събираше тамъ всичкитѣ недоволни и оппозиционни елементи, които желаяха да бждатъ гости на Г. Хитрово, и които той сжщо убѣждаваше да дѣйстватъ противъ Князя Александра.

Въ това врѣме се върна въ София отъ своето отсжтствие, генералъ Крыловъ, и Князя го повика при себе си и, като му сжобщи молбата на офицеритѣ да се запрети поднасянието на подаръци и устройство на обѣди, на своето висше началство, безъ особно разрѣшение, дадено всѣкий пжть отъ Князя, му заповѣда да издаде приказъ въ тази смисълъ, но генералъ Крыловъ заяви на Князя, че преди да испълни неговата заповѣдь, той трѣбва да се посъвѣтва съ русския прѣдставитель.

Слѣдъ 2 часа генералъ Крыловъ, отново се яви въ двореца, и обяви на Князя, че той, по сжвѣта на Г. Хитрово не може да издаде подобенъ приказъ по военното вѣдомство. Князя отъ своя страна, като върховенъ началникъ на войската, не можеше да допусне открито вмѣшателство въ воен-

нитѣ работи на граждански лица, при това още чужденци, ако би даже да сж тѣ дипломатически агенти. Той заяви на генерала Крыловъ, че ако той лично и да нѣма нищо противъ разрѣшението да се даде обѣдъ въ честь на полковника Попова, но принципиално неговия отказъ да испълни заповѣдьта на висшето началство е едно грубо нарушение на военната дисциплина, което той не може по никой начинъ да допусне: „je n'ai pas le droit de vous céder, général, de sorte que si vous ne voulez pas éxécuter mon ordre légal, il ne reste que quelqu'un de nous deux se rétire“ каза Князя на генерала Крылова („азъ нѣмамъ право да Ви отстжпвамъ, генерале, тъй щото, ако Вие не желаете да испълните моята законна заповѣдь, не остава друго, освѣнъ единия отъ насъ да си върви“.)

За генерала разбира се не оставаше изборъ, и той е билъ принуденъ да остави своя постъ въ България, само благодарение на интригата на Г. Хитрово.

Интригитѣ на Г. Хитрово и безпомощностьта на консерваторитѣ все повече усложняваха положението, и Князя скоро вече се убѣдилъ, че седемгодишнитѣ пълномощия при режима на консерваторитѣ не могатъ да поправятъ работата, а пъкъ либералитѣ не сж съгласяваха на никакви компромиси. Идеята на Князя да състави коалиционно министерство, като преходно къмъ либералния режимъ, не е имала никакъвъ резултатъ. Портфели имаше малко а кандидати за министри твърдѣ много.

Хитрово отъ своя страна правеше всичко за да побърка на каквото и да е съглашение. При тѣзъ условия министра на вътрешнитѣ дѣла г. Начовичь почна да убѣждава Князя Александра да покани за неговъ замѣстникъ единъ руссинъ, за да може, като се ползува съ авторитета на послѣдния да се бори съ интригитѣ на Г. Хитрово, и съ либералитѣ. Тъй щото двѣ министерства: военното и на вътрешнитѣ дѣла се предоставляваха на русси. Консерваторитѣ се признаха тогава въ своето безсилие и въ своята неспособность да управляватъ страната даже при извънреднитѣ пълномощия.

Князь Александръ бѣше противъ идеята да кани руссинъ за постътъ на министръ на вътрешнитѣ дѣла, и той съ охота би предалъ властьта на либералитѣ, да имаше поне нѣкоя възможность за това. Но тъй като неговото положение

бѣше безисходно, то той неволно трѣбваше да се съгласи съ исканията на консерваторитѣ.

Самата покана на русския министръ на вътрешнитѣ дѣла стана по слѣдующия начинъ: въ началото на Априлъ 1882 г. азъ бѣхъ поканенъ оффициално въ „Политическия Кабинетъ на Негово Височество," началникъ на който бѣше тогава Д-ръ К. Стоиловъ. По пѫтя натамъ, при княжеский дворецъ, азъ срѣщнахъ Г. Начовича, който слѣдъ обикновеннитѣ привѣтствия, ми съобщи рѣшението на правителството да покани единъ руссинъ за постътъ, който сега занимава той самъ. Азъ се опитахъ да докажа на Г. Начовича, че подобна мѣрка не само нѣма да поправи работата, но още повече ще я усложни, ако избора на лицето се окаже несполучливъ, като указвахъ примѣра на Ремлингена, човѣкъ въ сѫщность мегкъ, съ който обаче консерваторитѣ не можаха да се споразумѣятъ.

Какво може да се мисли за другъ единъ руссинъ, когото консерваторитѣ не познаватъ, който може би ще иска да води своя собственна политика, съвершенно несъгласна съ программата на консерваторитѣ, и въобще противна на интереситѣ на страната? Г. Начовичь обаче не сѫ склони на моитѣ доказателства. Началника на „Политическия Кабинетъ" Г. Стоиловъ, сѫщо ми каза че консерваторитѣ нѣматъ повече възможность да се борятъ съ своитѣ противници, и съ тази цѣль се рѣшили да повикатъ единъ русский министръ въ своятъ кабинетъ, когото искатъ да противопоставятъ на либералитѣ и на Г. Хитрово. Азъ исказахъ и предъ Г. Стоилова сѫщото мнѣние, както и предъ Г. Начовича, но Г. Стоиловъ ми забѣлѣжи, че въпроса е вече рѣшенъ безвъзвратно, и че върху менъ е падналъ избора да ида въ Россия и да търся тамъ министри: за вътрешнитѣ дѣла, и за войната (тъй като генералъ Крыловъ напущаше своя постъ вслѣдствие горѣописания инцидентъ), и най сетнѣ, че Негово Височество Князя ма чака, за да говори съ менъ лично по тази работа.

Азъ заварихъ Князя Александра, свирящъ на пиано, слѣдъ обѣдъ. Негово Височество, като ми обясни положението на работитѣ, каза ми: „консерваторитѣ намиратъ за необходимо да иматъ още единъ русский министръ, на вътрешнитѣ дѣла. Тѣ вече се умориха да управляватъ сами, и азъ се

намирамъ въ такова положение, че не ми остава нищо друго, освѣнъ да се подчиня на тѣхнитѣ искания. Но азъ бихъ искалъ такъвъ русский министръ, който, като стои погорѣ отъ всичкитѣ партии, да се старае да ги помири и да ги опѫти къмъ обща задружна работа, на полза на отечеството, тъй като за мене нѣма вече никакво съмнѣние, че партизанскитѣ страсти и партизанската борба, която не се спира предъ никакви средства, сѫ най опаснитѣ врагове на България. Пълномощията, въ смисълъ на манифеста, обнародванъ отъ менъ въ Свищовъ, безъ нарушение свободата и правата на гражданетѣ, ще бѫдатъ къмъ услугитѣ на такъвъ единъ министръ — примиритель на партиитѣ, съ исключение на финансиитѣ, разпорежданието съ които азъ оставихъ напълно на страната, въ лицето на нейнитѣ представители. Азъ съмъ готовъ съ всичкитѣ сили да помагамъ на такъвъ единъ министръ."

„Менъ ми се чини, каза понататъкъ Князя, че славянофилитѣ сѫ изучили Истокъ, познаватъ дѣлата и даже лицата му, и че тѣхнитѣ услуги могатъ да бѫдатъ най полезни за България при настоящето ѝ положение, и за това идете най напредъ въ Москва, и питайте Г. г. Каткова и Аксакова— не могатъ ли тѣ да ми препорѫчатъ потребното и подходяще лице за постътъ на министръ на вътрешнитѣ дѣла, а сѫщо и воененъ министръ. Азъ разбира се бихъ желалъ да бѫде министра на вътрешнитѣ дѣла българинъ, но уви! гдѣ ще го намѣря? Консерваторитѣ не сѫ въ състояние да испълнятъ тази задача, а либералитѣ не искатъ да ма знаятъ. Повтарямъ, обстоятелствата ма принуждаватъ да вървя сега съ консерваторитѣ, защото нищо друго за сега е невъзможно, и азъ съмъ принуденъ да испълня тѣхното искание—да търся за тѣхъ още единъ русский министръ."

Като изслушахъ заповѣдьта на Князя, и се распростихъ съ Негово Височество, азъ въ сѫщия день (на 9 Априлъ 1882 год.) заминахъ за Руссия, като държахъ по желанието на Князя въ строга тайна цѣлта на моето пѫтувание. Слѣдъ пристигванието ми въ Москва, азъ отидохъ най напредъ при Г. Каткова, който, като ма изслуша внимателно, се отнесе много благосклонно къмъ намѣрението на българския Князь да се опита да примири враждующитѣ помежду си партии презъ русския министръ.

— Видѣхте ли Вие още нѣкого въ Москва? попита ма Г. Катковъ.

-- Не съмъ видѣлъ, отговорихъ азъ.

— Тогава идете при Г. Аксакова, поговорете съ него, а азъ пъкъ ще си помисля, ще се посъвѣтвамъ тукъ тамъ относително кандидата за българский министръ.

Въ сѫщия день не можахъ да намѣря Г. Аксакова, но на другия можахъ вече подробно да му разскажа за цѣлта на моето дохождание въ Москва.

Г. Аксаковъ се оказа не помалко благосклоненъ, отъ Г. Каткова, къмъ плана на Князя Александра.

Слѣдъ подробни распитвания за всичко, което става въ България, за тамкашнитѣ си познати, Г. Аксаковъ ми каза че, тъй като за България сега сѫ потребни двама министри, то относително избора на единия отъ тѣхъ, именно военния, той съвѣтва да помоля генерала Скобелева, който, като познава отъ близо военнитѣ, може да укаже най подходящето лице. Колкото се касае до министра на вътрешнитѣ дѣла, то Г. Аксаковъ ми препорѫчи за този постъ Князя Шаховской, който бѣше тогава губернаторъ въ гр. Черниговъ, въ Руссия. Шаховской, въ време на русско-турската война е билъ въ състава на „Червения Кръстъ,“ и по този начинъ е ималъ случай да изучи на мѣсто България и българетѣ.

Моитѣ свиждания съ Г. г. Аксакова и Каткова сѫ повториха, и когато казахъ на Г. Каткова, че Г. Аксаковъ ми указва на Князь Шаховской, като на подходяще лице за служба въ България, той забѣлѣжи, че Князь Шаховской, ако и да е младъ и новъ въ администрацията, но въ Черниговъ сѫ доволни отъ неговата дѣятелность*). Въобще и азъ съмъ чулъ отъ всичкитѣ страни само добри отзиви за Князь Шаховской, съ когото се познавахъ лично въ Търново, и имаше надежда, че той би билъ полезенъ дѣятель за България, но за съжалѣние това не се случи.

Въ това време получихъ телеграммà, че Князь Александръ се намира вече на пѫть за въ Петербургъ, и за това побързахъ да му ида на срѣща. Князя пристигна въ русската столица инкогнито въ цивилни дрѣхи, и при всичко, че бѣхме слѣзли най напрѣдъ въ гостилницата „Демутъ,“ па

*) Менъ ми говориха, че Князь Шаховской води дъщерята на Г. Каткова, но до колко това е вѣрно, незнамъ.

другия день, по настоянието на Императора, Князя трѣбваше да се премѣсти въ зимния дворецъ. Императоръ Александръ III прие Князя Александра въ Гатчино твърдѣ сърдечно. Н. В. Императрицата, придружена отъ своята фрейлина Озерова, посрѣщна Князя Александра на гарата въ Гатчино, и го занесе, въ своята кола, въ двореца.

Още отъ първия день па пристигванието му, азъ доложихъ на Князя всичко, което съмъ чулъ въ Москва, и той, преди още да се види съ Императора, намѣри случай да говори съ генерала Скобелева, който, както се оказа, заедно съ Князя Шаховской, който пакъ е билъ въ състава на „Червения Кръстъ,“ правилъ експедиция въ Ахалъ — Теке. Генералъ Скобелевъ се отнесе твърдѣ скептически къмъ идеята да се покани Князь Шаховской за министръ въ България, като се обѣща да потърси лице подходяще за постъ на военeнъ министръ. Както се научихме отсетнѣ, когато бѣше вече късно, генералъ Скобелевъ е ималъ въ Ахалъ—Теке недоразумѣния съ Князь Шаховской, и за това, неговото мнѣние върху послѣдния трѣбваше да се приеме съ голѣма предпазливость, като пристрастно.

Днитѣ се смѣняваха, минаваха вече седмици, Князя весело си минаваше времето, а пакъ работата не отиваше напредъ. Предлагаха се разни лица за постъ на министръ на вътрешнитѣ дѣла, но до колкото тѣхнитѣ кандидатури неочакванно се явяваха, толкова бързо тѣ и исчезваха. Най сетнѣ Князя съ радость ни обади, че се намѣри единъ човѣкъ, подходящъ въ всичкитѣ отношения, въ лицето на другъ дѣятель отъ „Червения Кръстъ“ Г. Рихтеръ, братъ на началника на императорската главна квартира. Всичкитѣ хвалиха неговата честность, умъ, тактъ, а главно го считаха за човѣкъ умѣренъ, сериозенъ работникъ, спокоенъ и не способенъ на никакви авантюри, заради користолюбиви, или кариеристически цѣли, или на пущание сапунени мѣхурчета. Именно такъвъ човѣкъ е билъ потребенъ за Князя Александра. Но неговата радость е била непродължителна, тъй като за назначението на Г. Рихтера се намѣриха ужъ непреодолими препятствия, които въ сѫщность сѫ биле съвершенно нищожни.

Къмъ това време се отнася появяванието въ София на прокламацията на Д. Петкова, съ която тъй подканваше населението къмъ възстание, и осипваше Князя Александра съ

най груби оскърбления. Когато е била получена и дешифрирана въ Петербургъ телеграммата за това, Князь Александръ се отнесе къмъ извѣстието съвершенно хладнокръвно, и даже не исказа никакво порицание къмъ автора на прокламацията.

Като се насити отъ дълго и безплодно чакание, Князь Александръ замина за Москва, за да опита тамъ лично щастието си за търсяние съвѣтници. Князя го придружаваше московския генералъ—губернаторъ, Князь Долгорукий, и флигель — адъютанта на Императора, графъ Олсуфиевъ.

При всичко, че валеше силенъ дъждь и че бѣше още много рано (6 часа сутрента) Г. Катковъ, въ числото на другитѣ, посрѣщна Князя на гарата; вѣстника му „Московския Вѣдомости“ го привѣтствува въ най горѣщи изражения. Тогава върху главата на Князя още не се сипаха въ Руссия всѣкакви безобразни ругателства; напротивъ въ неговото лице признаваха и братовчедъ на Царя (като че това семейно положение е можало да се измѣни посетнѣ). Вѣстника на Каткова и друг. го наричаха „славенъ вѣнценосецъ“ „Божий помазанникъ“ „достоенъ избранникъ на Българския народъ“, „мъдръ вождь на братията българе“ и проч. Аксаковъ написа въ своятъ вѣстникъ „Русь“ слѣдующето: „Най сетнѣ Москва е имала утѣшението да привѣтствува въ стѣнитѣ на своя исторический Кремль Господаря на България.“ Сетнѣ, като наговори множество най лестни комплименти по адресса на Князя Александра, Аксаковъ казва: „Намъ ни се показва, че Князь Александръ напълно вѣрно разбира и опредѣлява отношенията на своята страна къмъ нашето отечество, съ което рѣзко се отличава отъ своя съсѣдъ, сърбския Кралъ Миланъ. Остава само да се желае, щото благитѣ усилия на Господаря на България да бѫдатъ искренно поддържани не само отъ двѣтѣ правителства, българското и нашето, но и отъ обществото на двѣтѣ страни.“

Въ княжескитѣ апартаменти въ Московския Кремль постоянно се явяваха посѣтители отъ висшето общество, и депутации, които му поднасяха хлѣбъ, соль, и проч. Единъ търговецъ му подари даже камбана. Отъ многобройнитѣ разговори съ Каткова и Аксакова появиха се и нови кандидати за постътъ на министръ на вътрешнитѣ дѣла, между които фигурираше и почтенния адмиралъ Копытовъ, който щомъ се научи за това, тутакси слѣдъ връщанието на Князя въ Петербургъ,

се яви предъ него и му заяви откровенно, че той не счита себе си способенъ за онази роля, която искатъ да му дадѫтъ въ България, тъй като е посветилъ цѣлия си животъ на морското дѣло, и намѣсто очакванната отъ него полза, може да стане само поголѣма бъркотия въ работитѣ. Князя напълно оцѣни откровеннитѣ объяснения на уважаемия отъ всички адмиралъ, и неговата кандидатура била оставена на страна.

Наопаки, работата за назначаванието новия военния министръ се устрояваше лесно и безъ всѣкакви препятствия. Бившия лекарь на егерския полкъ, Гриммъ, който служеше тогава въ България, препорѫчи на Князя Александра генералъ—майора Александра Каулбарса, жената на когото била съученичка на жената на Гримма, и нейна приятелка. Генералъ Скобелевъ, който познаваше Каулбарса още отъ Ташкентъ, и въобще отъ Туркестанъ, сѫщо го препорѫчи на Князя, и по този начинъ е билъ намѣренъ военния министръ.

Опитванието да се привлече генералъ Домонтовичь, човѣкъ уважаемъ и авторитетенъ, сѫщо не сполучи. Този уменъ, и далновиденъ човѣкъ, разбираше вече тогава, че ако той бѫде честенъ и вѣренъ на Князя Александра българский министръ, то съ това ще навлече върху себе си неудоволствие на Руссия особно на русския генералния щабъ; ако наопаки стане орѫдие на интриги отъ Петербургъ противъ Князя, то неговото положение въ София ще стане невъзможно.

Генералъ Каулбарсъ, като се научи за мѫчнотиитѣ, които срѣща Князь Александръ при търсяние министръ на вътрешнитѣ дѣла, не испусна случай да се постарае, щото за неговъ новъ коллега въ България да бѫде лице, върху солидарностьта на което той да може да расчитва въ бѫдѫщето, безусловно. Генералъ Каулбарсъ не еималъ нужда да се мѫчи съ излишно търсяние, тъй като подобно лице той ималъ на рѫката си—това бѣше неговия Туркестанския другарь, генералъ Соболевъ, домашния му приятель.

Каулбарсъ и Соболевъ рѣшиха тази работа по между себе си другарски, и при всичко, че генералъ Соболевъ се събираше въ това време да посѣти своитѣ имѣния, които той приобрѣте въ времето на службата си при оренбургския генералъ-губернаторъ генералъ Крыжановский по доста таинственъ начинъ, но перспективата да стане министръ въ България, го накара да измѣни рѣшението си.

Князь Александръ съвершенно не познаваше Соболева, но тъй като нѣмаше никой другъ, нищо не възрази противъ неговото назначение. Той се събираше да замине за София, безъ да чака рѣшението въпроса за назначението министра на вътрешнитѣ дѣла. Съ тази цѣль той отиде въ Петергофъ за да вземе сбогомъ отъ Императора и Императрицата, а намъ ни заповѣда да вървимъ на Варшавската гара и да го чакаме тамъ, защото той щеше да дойде направо тамъ отъ Петергофъ. Въ 11 часа преди пладнѣ ние получихме телеграмма отъ Петергофъ, съ която Князя ни извѣстяваше за окончателното назначение на Соболева за министръ въ България. Въ сѫщия день съ курьерския тренъ тръгнахме отъ Петербургъ. Князя замина презъ Дармщадтъ, а азъ се отдѣлихъ отъ свитата му на станцията Вилейка и тръгнахъ направо презъ Рени по Дунава, за да предамъ въ София бързитѣ заповѣди на Негово Височество.

Като говоря за пребиванието на Князя Александра въ Петербургъ, ще се спрѫ върху слѣдующето, ако и второстепенно, но интересно обстоятелство. Въ Зимния дворецъ на Князя се представи, между друго, една депутация отъ дружеството за съдѣйствие на русската промишленность и търговия, съ Г. Познанский на чело. Тази депутация молеше да се даде съдѣйствие на русската търговия въ България. Князя се обѣща да направи всичко възможно отъ своя страна, и както винаги, удържа думата си. Московскитѣ търговци, подъ впечатлѣнието на рѣчта, произнесена отъ генерала Скобелева, и по препорѫката на Аксакова, пожертвуваха 10.000 рубли за испращание една търговска експедиция въ България, която трѣбваше да изучи българскитѣ цѣни, свойството и качеството на стокитѣ, сѫщо да опредѣли-какви именно русски стоки биха могли съ успѣхъ да конкурирать съ други, чужестранни, въ България. Душата на тази работа бѣше Тимофей Савичь Морозовъ, богатъ фабрикантъ съ манифактури, а неговъ достоинъ испълнитель Л. И. Рагозинъ.

Слѣдъ връщанието си въ България, Князя издаде окрѫжна заповѣдь до всичкитѣ мѣстни власти, да оказватъ всевъзможно съдѣйствие на Г. Рагозина, при испълнението задачата му. Помня че Ломъ-Паланкския окрѫжния управитель бѣше уволненъ за това, че не сѫ е отнесълъ къмъ русската търговска експедиция толкова предупредително както го ис-

калъ Князя. Г. Рагозинъ билъ придруженъ отъ двама помощници. Слѣдъ пристигването му въ София, Князь Александръ събра министерский съвѣтъ, и помоли министра на финанситѣ г. Начовича да испълни всичкитѣ желания на Г. Рагозина, които не противорѣчатъ на интереситѣ на страната. На Г. Рагозина му сж биле отворени всичкитѣ архиви за събирание нужни свѣдѣния, дадени всичкитѣ митнически тарифи, и т. н. Като резултатъ на идването на Г. Рагозина се яви намаляване митото на русскитѣ стоки. Българскитѣ търговци се отнесоха къмъ Г. Рагозина съ пълно довѣрие, и като му улесняваха задачата, дадоха му множество едри поржчки за русски стоки. Военното министерство също заржчило на Г. Рагозина до 25.000 аршина сукно за войската.

За жалость обаче, както ни едно русско дѣло въ България не се е свършило безъ инцидентъ, тъй се случило и тукъ. Въ числото на помощницитѣ на Г. Рагозина се намираше и нѣкой си Мураневичь, който не сж ограничилъ съ чисто търговската работа, а почналъ да се занимава съ политически интриги. Сжщевременно той интригуваше и противъ представителя на експедицията Г. Рагозина, и тъй намѣсто полза, нанасяше вреда на задачата, за която бѣше дошелъ въ България. Покъсно азъ прочетохъ въ единъ русский вѣстникъ*) че този Мураневичь е билъ обявенъ за фалитъ. И такива хора прокарваха идеята за славянското единство въ България!

Освѣнъ търсяние и изнамѣрвание министри, пжтуването на Князя Александра за Петербургъ е имало и друга цѣль, и другъ резултатъ: Г. Хитрово билъ отвиканъ, и неговата дължность временно възложена на Г. Арсениева, човѣкъ спокоенъ, тактиченъ, честенъ, и дѣятеленъ, който остави въ София най добъръ спомѣнъ; той бѣше далечъ отъ всѣкакви интриги, особно носящи личенъ характеръ.

Сетнѣ Императора, като се научи за политическитѣ интриги на Г. Хитрово, помежду русскитѣ офицери, прѣдложи на Князя Александра, вслѣдствие молбата му, за прекратявание подобни интриги, да издаде отъ неговото име приказъ по Българската войска, въ който да се каже, че Императора счита всѣко едно дѣйствие на русскитѣ офицери въ България насочено противъ Князя Александра, като насочено про-

*) „Московскія Вѣдомости" брой 46 отъ 15 Февруарий 1887 год.

тивъ него, Императора, лично. Този приказъ, Князя го написа въ кабинета на Императора, и редакцията му била одобрена отъ Императора. Върху русския генералъ Лѣсовой, врѣменно управляющий тогава военното министерство, е била възложена задачата да обяви този приказъ по войската. Обаче, впослѣдствие, извънредния пратенникъ Ионинъ, между другитѣ интриги противъ Князя, нарече и този приказъ апокрифенъ, противъ което Князя протестиралъ въ едно писмо къмъ Императора, което ще цитираме покъсно.

Най сетнѣ на генерала Лѣсовой Царя далъ единъ високъ орденъ, което бѣше важно за възстановление честьта на този генералъ въ българската войска, предъ видъ интригитѣ на Хитрово противъ него.

Генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ сѫ биле посрѣщнати въ София много сърдечно. Князя се распореди да имъ приготвятъ временна квартира въ помѣщението на „Държавния Съвѣтъ", като прати свои мобили, килими, и проч. Подиръ малко генералъ Соболевъ се премѣсти да живѣе въ кѫщата на Г. Хаджиеновъ, и за раскошното му помѣщение тамъ, се плащаше отъ българската хазна. Новитѣ русски министри получиха по 3000 рубли (три хиляди) пѫтни пари отъ Петербургъ до София. Тѣзи пари съставляваха една значителна сумма за българската кесия, която генералъ Соболевъ тъй усердно оплакивалъ слѣдъ като го испѫдиха отъ България.

Сѫществува единъ обичай, спорѣдъ който всѣко едно ново министерство представлява своята политическа программа. Генералъ Соболевъ, назначенъ за министръ — президентъ и министръ на вътрешнитѣ дѣла, нѣмаше защо да се труди надъ съставлението на една подобна программа, тъй като консерваторитѣ му я приготвиха. Программата, която представляваше една дебела, литографирана тетрадъ на французский языкъ и заключаваше въ себе си крайно партизански, консервативни тенденции, е била тържественно прочетена въ министерския Съвѣтъ, въ присѫтствието на Князя. Генералъ Соболевъ е поискалъ отъ своитѣ нови коллеги честна дума, че тѣ ще я испълняватъ неуклонно. Консерваторитѣ си трияха рѫцетѣ отъ възторгъ а князя направи на тази программа забѣлѣжителна надписъ, която не бѣше тайна за генерала Соболева и въ която се казваше, че всичко изложено въ программата може да бѫде прекрасно, но при това Князя би желалъ да му

укажатъ поне 7 честни хора за повисоки длъжности, т. е. министерски и т. н. които би биле погорѣ отъ партизанството.

За жалость никой не искаше да разбере натякването въ такъвъ смисълъ, въ какъвто трѣбваше, и всѣкий го тълкуваше тъй, както му бѣше най удобно. Генералъ Соболевъ слѣдъ пристигването си стана на чело на консервативната партия, съ която подиря сѫ бореше. На консерваторитѣ имъ трѣбваше да прокаратъ новия избирателния законъ съ двойно гласоподавание (scrutin de liste) намѣсто прави избори, и вече по този законъ, който намаляваше числото на депутатитѣ на $^2/_3$, да си направятъ изборитѣ въ своя полза. Генералъ Соболевъ не сѫ замисли да окаже услуга на консерваторитѣ и да прокара този законъ, разултата на който въ примѣнение на практика се оказа толкова печаленъ за тѣхъ, съ Каулбарса.

Скоро Князь Александръ замина за своята лѣтня резиденция при Варна. Генералъ Соболевъ почна да се запознава съ дѣлата. При това той обърна всичкото си внимание върху желѣзнопѫтния въпросъ, за който той не преставяше да говори. Когото и да срѣщне, съ когото и да почне да приказва, генералъ Соболевъ все на това обръщаше разговора си. Азъ много пѫтя сѫмъ виждалъ въ неговия кабинетъ и Г. Хаджиенова съ планове на изискание на желѣзнопѫтната линия.

Той отначало се съвѣтваше съ него, а послѣ се скаралъ.

Скоро въ София се появи и представителя на Полякова—Струве, въ лицето на инженера Шулца, роднината на Каулбарса. Но неговото дохождание е имало чини ми се повече за цѣль да отведе очитѣ отъ другитѣ интереси. До колкото азъ зная, Г. Шулцъ не е простиралъ своитѣ желания по далечъ отъ това, да се върнатъ на неговитѣ патрони разноскитѣ, направени за изисканието на линията.

Генералъ Каулбарсъ въ това време правеше смотрове, говореше предъ фронта въодушевени рѣчи à la Skobeleff, като че ли българската войска се намираше вече срѣщо неприятеля. Къмъ София потеглиха роднинитѣ на генералитѣ. Тъй напр. генералъ Каулбарсъ извикалъ отъ Руссия и назначилъ за свой адютантъ родния си братъ, а генералъ Соболевъ сѫщо извика нѣколко лица, отъ които шурето си, Андрей Щегловъ, назначи за свой секретарь, а за да може той да получава заплата отъ българската хазна, която, както

вече го казахъ веднажъ погорѣ, Соболевъ сетнѣ тъй жалостно е оплакалъ, назначилъ го и за секретарь на министерския Съвѣтъ. За постъ на началникъ на Софийската полиция е билъ извиканъ пакъ „свой человѣкъ," нѣкой си Карновичъ. Исписваха се даже зетьове за роднинитѣ и приятелкитѣ на генералитѣ, които се намираха въ София. Единъ артиллерийский офицеринъ е билъ извиканъ въ София направо отъ Ташкентъ. Пита се: колко-ли пѫтни разноски му сѫ биле заплатени?

Слѣдъ нѣколко време генералъ Соболевъ отиде въ Варна съ доклади при Князя, а отъ тамъ замина за Руссия, за да си доведе семейството. Азъ ходихъ въ това време отъ Варна по работа въ София и се върнахъ едновременно съ Соболева за Варна. По пѫтя генерала бѣше много веселъ, шегуваше, правеше легки, повърхностни ревизии. Въ цѣлата му фигура се отражаваше самодоволство.

— „Намъ съ Александра Васильевича (Каулбарса) ни е потребно, да си имаме тукъ въ България едно добро перо," каза ми по пѫтя генерала.

Това перо се появи скоро въ София, въ лицето на Молчанова, който се ползуваше съ печалното реноме на професионаленъ лѫжецъ въ русската пресса. Молчановъ се яви отначалото въ качество на корреспондентъ на „Новое Время," а сетнѣ стана редакторъ на органа на генералитѣ, вѣстника „Балканъ."

Въ Варна, на гарата, генералъ Соболевъ е билъ посрѣщнатъ съ голѣми почести: тамъ го чакаха адъютантитѣ на Князя и началника на политическия кабинетъ, Г. Стоиловъ. Генерала го отведоха въ лѣтнята княжеска резиденция „Сандрово" въ придворна кола, впрегната съ 4 коня à la Daumont. Колата бѣше ескортирана отъ почетния конвой. Помѣщението му бѣше приготвено наредъ съ княжескитѣ апартаменти. На обѣда даденъ въ този день отъ Князя въ честь на генерала, азъ съмъ го видѣлъ упоенъ отъ вниманието, съ което е билъ обкрѫженъ. Генералъ Соболевъ донесе съ себе си новия избирателенъ законъ, празднитѣ мѣста на който бѣха испъстрени отъ собственорѫчнитѣ му поправки. Слѣдъ като закона се прочете отъ Князя, генералъ Соболевъ смѣло и расхвърлено тури подъ него своятъ подписъ, а сетнѣ ми го даде за да го предамъ на Г. Начовича, тъй като азъ зами-

навахъ за София. Г. Начовичь се уполномощяваше да представи закона на държавния съвѣтъ за утвърждение.

Сѫщностьта на закона бѣше слѣдующата: 1) правитѣ избори се замѣстваха съ двойни; 2) установяваше се имущественъ, или образователенъ, цензъ; 3) чиновницитѣ бѣха лишени отъ правото да бѫдатъ избираеми; 4) числото на депутатитѣ е било намалено до такава степенъ щото спорѣдъ новия законъ не всѣки 10 хиляди души, а само всѣка една околия испращаше въ събранието по единъ представитель; 5) предсѣдателя и подпредсѣдателя се назначаваха отъ Князя изъ помежду лицата, избора на които ще се признае за законенъ; 6) окрѫжнитѣ управители и другитѣ чиновници съвершенно се устраняваха отъ всѣко участие въ изборитѣ; 7) единъ и сѫщъ кандидатъ не можеше да бѫде избранъ едновременно въ разни околии, и трѣбваше да си тури кандидатурата само въ едно мѣсто. Исключение се правеше само за митрополититѣ и за министритѣ.

Този законъ, излѣзълъ изъ подъ генералска цензура, се наричаше „Соболевский“ а оппозицията го наричаше „драконовский.“ Той бѣше убийственъ за либералитѣ, и за това нѣма нищо чудно, че генералитѣ тъй скоро ги възбудиха противъ себе си. Слѣдъ нѣколко време, като се скараха съ консерваторитѣ, генералитѣ чукнаха вратата на либералитѣ, но бѣше вече късно; послѣднитѣ не имъ довѣряваха.

При заминаванието на генерала Соболева за Руссия, Князь Александръ го испрати лично до парахода.

Отъ Варна Князя отиде въ лагеря при Шуменъ, а отъ тамъ въ Рущукъ, гдѣто се очакваше пристигванието на сърбския Краль Миланъ, който врѫщаше визитата на Българския Господарь.

Генералъ Соболевъ, както се върна отъ Руссия съ своето семейство, донесе както се виждаше и готови рѣшения, поне относително желѣзопѫтния въпросъ. За сполуката на тази работа трѣбваше преди всичко да се извади отъ кабинета Д-ръ Вълковичъ. Той управляваше пощитѣ и телеграфитѣ, което и даде главния поводъ за придирвание отъ страна на генералитѣ. Първото скарвание стана вслѣдствие на това, че когато генералъ Соболевъ идеше отъ Ломъ-Паланка за София, па пощенското управление коньетѣ стигнаха само за генерала и за семейството му, но нѣмаше за генералската го-

тватчка, която вслѣдствие на това закъснѣ за нѣколко часа. Генералъ Соболевъ счете това обстоятелство за лично оскърбление и скарванието било до толкова сериозно, щото премина и въ колонитѣ на българскитѣ вѣстници. Като пристигна въ Рущукъ, генерала почна да се оплаква на Князя противъ Д-ра Вълковича. Министерската криза обаче не стана заради това, че не била удовлетворена генералската готвачка, тъй като Г. Вълковичь е успѣлъ да докаже, че казионни коньe не сж биле дадени за нея и за генералския багажъ, не отъ недостатъкъ на любезность къмъ генерала, а единствено, защото всичкитѣ коньe дѣйствително бѣха въ расходъ.

Къмъ това време се отнася желанието на Князя Александра да има свой печатенъ органъ, въ София, и това женис се испълни при съдѣйствието на генерала Соболева.

Този новъ органъ носеше название „Работа." Редактирианието му е било възложено върху жена ми, Д-ръ Анастасия Головина. Обаче той не е можалъ да просжществува и една година, тъй като генерала най напредъ учреди надъ този вѣстникъ строга цензура, и сетнѣ поиска да се печататъ въ него разни статии, напр., по желѣзнопжтния въпроъ, които не съотвѣтствуваха нето на интереситѣ на страната, нето на възгледоветѣ на Князя. А когато нему му е било отказано въ това, генералъ Соболевъ прекрати изданието, като основа свой собственъ органъ „Балканъ" подъ редакцията на Г. Молчанова, както го казахъ погорѣ.

Въ программата на вѣстникъ „Работа" се говореше, между друго, слѣдующето: „Ролята на първия Българския Князь е особна по много причини. Обикновенно правителитѣ получаватъ престолитѣ въ наслѣдство отъ бащитѣ си, или роднинитѣ, при благоустройство на страната, когато държавния механизмъ върви съ пъленъ ходъ, когато сжществуватъ въ страната закони и учреждения, трайно установени, тъй щото за новия господарь не му остава нищо друго, освѣнъ да ги усъвершенствува съгласно съ духътъ на времето; когато най сетнѣ любовта и преданностьта къмъ престола е станала една традиция, освятена отъ вѣкове; когато личностьта на господаря обкржжена съ ореолъ на общо почитание, съставлява гордость на нацията."

„Съвершенно друга картина представляваше България при встжпванието на престола на Князя Александра I. Стра-

ната се намираше подъ впечатлѣнието на петвѣковното робство и страшната война. На всѣкждѣ царуваше анархия и произволъ, закони нѣмаше; съ една дума, младия Господарь трѣбваше да създава всичко отново."

„При всичката мжчнотия на подобна задача, Князя отъ първитѣ дни още се удари о подводни камъни, наречени—български партии. За мнозина отъ тѣзи партизани патриотизма стана празденъ звукъ, който се произнасяше само за хубость. Интереситѣ на отечеството отидоха на заденъ планъ, и отстжпиха мѣстото си на егоистически стрѣмления. Ние сме имали примѣри, че за лични цѣли водителитѣ на партиитѣ сж преминавали отъ единъ лагерь въ другъ, и сж промѣнявали своитѣ убѣждения, като стари обуща. Това е малко: водителитѣ на партиитѣ сж прибѣгвали за защита, противъ своитѣ единокръвни братия, къмъ чужденци. Сжщо виждаме, че, както въ едната, тъй и въ другата партия, нѣма никаква дисциплина, и всѣкий дѣйствува въ общественнитѣ и държавнитѣ въпроси както му дойде на умъ, или както е посгодно. Мѣстото на дисциплината е заелъ и въ двата лагеря деспотизмъ. Ние знаемъ, че консерваторъ или либералъ, който си е позволилъ, даже въ частни въпроси, да мисли инакъ, отъ колкото патронитѣ му, се излага на нападения, и единомисленницитѣ му правятъ всѣкакви неприятности. За да се направи вреда на другиго, не сж спиратъ даже предъ издаване държавни тайни. Озлобени, водителитѣ на партиитѣ се рѣшаватъ даже да клеветятъ противъ своя народъ. Намиратъ сж органи, покровителствувани отъ турски паши (Алеко-паша покровителствуваше „Независимость" който псуваше на лѣво и на дѣсно русситѣ и всичко русско), които проповѣдватъ вражда помежду русския и българския народъ, и се стараятъ да увѣрятъ, че въ българския народъ съвсѣмъ нѣма благодарность къмъ Руссия, че напротивъ той я проклина за своето освобождение и съжалѣва за турското си иго. До тамъ достига българското партизанство. Но Руссия познава българския народъ и неговитѣ братски чувства къмъ себе си, и никога нѣма да се рѣши да вѣрва на подобни клевети. Ние вѣрваме, както вѣрватъ всичкитѣ истински синове на русската и българска земя, че братското приятелство между тѣхъ е непоколебимо, каквито мѣрки и да се взиматъ за неговото нарушение отъ разни авантюристи."

„Не ще бѫде излишно да се каже тукъ, че сѫщитѣ противници на Руссия винаги се стараятъ да станатъ задъ нейния гърбъ, и да експлоатиратъ нейното име, щомъ това се изисква отъ личнитѣ имъ интереси.“

„Време е на българскитѣ партизани да се оглѣдатъ около себе си, и да разберѫтъ всичката вреда отъ разъединената имъ дѣятелность. Време е да се групиратъ около младия си Господарь за задружна и обща работа, на полза на възроденното отечество. Време е да забравятъ личнитѣ смѣтки и да протегнатъ братски рѫка единъ на другъ. Историята ни дава примѣри, че вътрешнитѣ борби сѫ довеждали държавитѣ не само къмъ отпадване, но и къмъ окончателно загинвание.“ Въ заключение вѣстника казваше, че той ще стои вънъ отъ всѣка партизанска борба.

За посрѣщанието на Краля Милана, по поканата на Князя, въ Рущукъ отидоха генералъ Соболевъ и Каулбарсъ, русския представитель въ София г. Арсениевъ, и т. н. Тамъ бѣха извикани и 4 дружини: Свищовската, Шуменската, Русенската и Разградската, 2 конни ескадрона и 3 батареи. Освѣнъ Рущукъ имало е приготвени почетни караули въ Виддинъ, Ломъ-Паланка и Свищовъ. Въ време на минаванието на Краля Милана по Дунава, по българския брегъ имаше запалени огньове. Русски офицери сѫ биле назначени за да състоятъ при особата на Краля. При слизание на брегътъ въ Рущукъ Краль Миланъ е билъ посрѣщнатъ съ русския гимнъ „Боже Царя—храни“ въ времето на който Князь Александръ държеше подъ козирогъ. Този гимнъ, както го казахме погорѣ, замѣни въ войската, по заповѣдь на Князя, българския маршъ „Шуми Марица“ въ знакъ на спомѣнъ за печалната смърть на Царя — Освободителя.

Като ординарци при Краля Милана пакъ сѫ биле турени русски офицери. Въ времето на парадни обѣди, портретитѣ на русскитѣ царье, които се намираха въ залитѣ обикновенно се окичваха съ живи цвѣтя.

Тази руссомания предъ лицето на чуждия гостенинъ, не попречи на генералитѣ да обвиняватъ Князя Александра въ руссофобство.

Князя се стараеше отъ всичкитѣ сили щото посрѣщанието направено на Краля Милана да бѫде най достойно и блестяще, до колкото го позволяваха мѣстнитѣ обстоятелства.

Като заминаваше, сърбския господарь не забрави да подари сърбски ленти на русскитѣ генерали, които при испращанието на краля украшаваха вече тѣхнитѣ мундири.

Въ Рущукъ генералъ Соболевъ направи първото опитвание да се доближи къмъ либералитѣ, и съ тази цѣль се обърна къмъ менъ. Азъ устроихъ едно свиждание на генерала Соболева въ кѫщата на Д-ра А. Апостолова съ нѣкои видни представители на либералната партия. Тѣ извикаха отъ Търново и С. Стамболова, но преговоритѣ нѣмаха никакъвъ резултатъ.

Още въ Рущукъ се почнаха разговори за бюджета на 1883 год. Генералъ Соболевъ направи при това ново опитвание да извади Г. Вълковича отъ министерството, и при всичко, че това опитвание не сполучи и този пѫть, сѫдбата на Г. Вълковича е била рѣшена безвъзвратно, което се вижда отъ слѣдующето обстоятелство: веднажъ, когато азъ отидохъ въ Гюргево, на румѫнския брегъ, съ порѫчка отъ Князя, генералъ Соболевъ ма помоли да проводя отъ Гюргево (за да не сѫ научатъ въ България) една телеграмма до Князя Хилкова въ Руссия. Съ тази телеграмма генералъ Соболевъ канеше послѣдния да дойде тутакси въ България, за да заеме постътъ на Д-ра Вълковича. Забѣлѣжително е, че и Князь Александръ ми даде нѣколко телеграмми и писма, за да ги испратя отъ Гюргево, тъй като и той имаше основание да не довѣрява на скромностьта на българскитѣ телеграфно-пощенски чиновници.

Въ въпроса за бюджета консерваторитѣ употребиха хитрина. Като предвиждаха, че генералъ Соболевъ ще бѫде неумолимъ къмъ министерството на общитѣ сгради, което се управляваше отъ Д-ръ Вълковича, тѣ туриха на смѣтка на това министерство такива цифри, че колкото и да ги намалява генералъ Соболевъ, все таки оставаха такива сумми, които биха могли да удовлетворятъ текущитѣ нужди. Така и се случи. Генералъ Соболевъ бѣше благосклоненъ къмъ увеличение бюджетитѣ на другитѣ министерства, въ това число и на своето (по министерството на вътрешнитѣ дѣла), който порастна на 705.354 лева противъ предишната година. Военното министерство на генерала Каулбарса взимаше безъ всѣко възражение 14.600.508 лева, т. е. малко повече отъ половината на всичкитѣ държавни приходи на страната, пре-

смѣтнати по бюджета на 1883 год. (безъ свърхсмѣтни) за 28.514.780 лева.*) За това генералъ Соболевъ се хвърли съ всичкитѣ си сили върху бюджета на Д-ра Вълковича, въ който той залчи всичкитѣ постройки, даже на такива здания, които сѫ биле вече почнати и до половина искарани, значи, като не покрити, оставени да гниятъ отъ дъжда и т. н. презъ слѣдующата година. Но Д-ръ Вълковичь не направи кабинетенъ въпросъ отъ бюджета, и остана министръ. Обаче Князь Хилковъ се намираше вече на пѫть за България, и за него трѣбваше непремѣнно да се очисти мѣсто. Случай за това толкова усердно търсенъ, разбира се, сѫ намѣри най сетнѣ.

Относително бюджета генералъ Соболевъ измисляваше все разни комбинации; съставения вече бюджетъ все го измѣняваше, пакъ го съставляваше, подаваше на Князя докладни записки, и т. н. Князя признаваше само едно мнѣние на генерала, и се съгласяваше съ него, именно: че е необходимо да се уравновѣси бюджета. Обаче генералъ Соболевъ свърши съ това, че пакъ го представи съ *дефицитъ*.

Драганъ Цанковъ, като се научи за опитванията на генерала Соболева да се сближи съ либералитѣ, въсползува се отъ този случай, и се обърна на 3-й Октомврий 1882 год. къмъ генерала, съ слѣдующата телеграфическа молба.

„Най покорно Ви моля, да исходатайствувате у Негово Височество позволение да замина вънъ отъ границата, за да взема своята дъщеря, и да я намѣстя въ училището. Колкото се касае до моя процессъ, то азъ ще дамъ всичкитѣ гаранции искани отъ закона, до моето завръщание въ България.“

Генералъ Соболевъ доложи телеграммата на Князя Александра, който каза, че той нѣма нищо противъ заминаванието на Д. Цанкова за Виена, и тогава генерала проводи на Цанкова слѣдующата телеграмма: „Мога да ви позволя да заминете за Виена, ако ми дадете честна дума, че ще се върнете въ България, щомъ го поиска сѫда по вашата работа,

*) Въ писмото на генерала Соболева къмъ Князя Александра, по поводъ на бюджета напечатано впослѣдствие отъ Соболева въ „Русская Старина“ (брой 710) се говори буквално слѣдующето: „Имамъ честь да помоля Ваше Височество да заповѣдате да се пристѫпи, *безъ стѣснение отъ цифритѣ*, къмъ съставление на новия бюджетъ, въ който доходитѣ да превишаватъ расходитѣ.“

Отъ това писмо се вижда че генералъ Соболевъ е желалъ увеличение на доходитѣ, което той послѣ отричалъ.

и ако въ времето на пѫтуванието вие нѣма да възбуждате безпокойство въ населението, и да смущавате редѫ въ страната.“

Отговора на Г. Цанкова бѣше слѣдующий: „Получихъ телеграммата Ви. Имате честната ми дума, че не само сега, но никога не съмъ избѣгвалъ, когато съмъ билъ длъженъ да отговарямъ предъ закона. При това цѣлата ми общественна дѣятелность се клони, както винаги, тъй и сега, къмъ това, — да мога да оставя своитѣ кости въ отечеството ми. Колкото се касае до Вашето безпокойство за нарушаванието на редътъ отъ моя страна, то азъ до сега никога въ животътъ си не съмъ произвеждалъ нищо подобно и нѣмамъ намѣрение да го произведѫ. Ще остана много благодаренъ, ако побързате съ позволението.“

На тази фалшива и лъжлива телеграмма, както го показаха събитията покъсно, генералъ Соболевъ отговори: „Подъ ваша честна дума направихъ распореждание да ви отпуснатъ за Виена.“

Консерваторитѣ генералъ Соболевъ ги успокои съ увѣрението, че освобождението на Д. Цанкова е само временно.

Отъ Рущукъ генералъ Соболевъ се върна въ София презъ Търново-Плѣвенъ, тъй като Князя го натовари, да разглѣда на мѣсто въпроса за устройството въ Търново на сѫръ пазаръ. Този пазаръ отдавна се намираше въ съсѣдния съ Търново градъ Горня-Орѣховица, но търновцитѣ организуваха едно търговско дружество, което е устроило пазаръ въ Търново. Това обстоятелство предизвика стълкновение помежду жителитѣ и гражданскитѣ власти и сѫ биле извикани двѣ роти солдати за да усмирятъ протестующитѣ. Генералъ Соболевъ свика коммисия за обсѫждание този въпросъ, и слѣдъ това той билъ рѣшенъ въ полза на търновцитѣ. Населението, като се научи за това, проводи при генерала Соболева една депутация, съ Ст. Стамболова на чело, която отъ името на Търновскитѣ граждани привѣтствуваше генерала, като лице, проводено отъ българския Господарь, и го увѣряваше въ пълна преданность, привързанность и вѣрноподаннически чувства къмъ особата на Негово Височество. Князя Александра. То благодари Князя за милостьта, подарена на градѫ въ видъ на сботния пазаръ.

Генералъ Соболевъ въ рѣчта, която произнеси въ отговоръ, слѣдъ като поблагодари за чувствата на преданность,

исказани къмъ Князя Александра, каза между другото, че българетѣ трѣбва преди всичко да обърнатъ внимание върху възпитанието на дѣцата си въ духъ на законность; всѣко длъжностно лице трѣбва точно да испълнява своятъ дългъ; до послѣднето време нѣмало никаква система, всичко зависѣло отъ личнитѣ качества на управителитѣ, и населението не знаеше какво може да очаква отъ тѣхъ. Въ настоящето време обаче, продължаваше генерала, за да се устрани този хаосъ, Негово Височество Князя, заинтересуванъ отъ спокойствието и благоденствието на България, е рѣшилъ да издаде цѣлъ редъ закони, тъй щото сега се свършила ерата на произвола, и се започнала ерата на законность.

Слѣдъ това генералъ Соболевъ покани, както служащитѣ, тъй и всичкитѣ граждане, да изучатъ внимателно новоизцаденнитѣ закони, и сетнѣ да съобразяватъ своитѣ дѣйствия съ точния имъ смисълъ. Само пазение на законитѣ отъ страна на населението ще доказва неговата любовь къмъ отечеството и къмъ държавния му вождь, Князь Александръ.

Вечерта, при заминаванието на генерала Соболева, на Маринополе се събра една тълпа отъ 4 до 5 хиляди души, която, като спрѣ генерала, пакъ го помоли да доложи на Князя Александра чувствата на дълбока любовь и преданность къмъ него, а когато генералъ Соболевъ заповѣда на пайтонджията си да тръгне, тълпата го придружаваше съ викове „ура! Да живѣе Негово Височество, Князь Александръ!“ Тази демонстрация въ честь на Князя, и то въ единъ градъ който се смѣташе за оппозиционенъ на правителството, би трѣбвало да отвори очитѣ на генерала Соболева, и да му покаже, че въ неговитѣ интриги противъ Князя, които скоро излѣзоха на явѣ, населението ще вземе страната на Князя, а не неговата.

Генералъ Соболевъ, като описва този епизодъ, на стр. 741 въ „Русская Старина“ казва между друго: „Азъ съмъ се увлекълъ*), азъ живо помнихъ Търново. Азъ развихъ своитѣ мисли за бѫдѫщата България“ „Да живѣе С. Стефанска България, да живѣе *самостоятелния* българския народъ! Да живѣе Князя—олицетворението на тази свобода. Да живѣе законния редъ, за който Великата Руссия е дала толкова жертви! . . . . . И тълпата, въодушевенна, все викаше въ от-

*) Нѣма нищо удивително слѣдъ добро угощение!

говоръ: „Да живѣе нашата конституция,“ „Търновската конституция!“

Тъй щото съ собственнитѣ думи на генерала Соболева установяваме факта че тълпата, на всичкитѣ негови, въсторженни и ласкателни за българетѣ викове, е отговаряла само съ думи въ честь на конституцията, но не си вспомни ни съ една дума за Руссия, даже предъ лицето на русския генералъ. А този фактъ е знаменателенъ за тогавашната епоха.

Генералъ Соболевъ увѣрява, че отъ излишня благодарность нѣкои отъ търновцитѣ пожелаха, щото синътъ на генерала да получи Георгиевския кръстъ за превземанието на Македония. Това е възможно, при изобилно поливание съ вино, възможно било даже да пожелаятъ и на дъщерята му да получи подобенъ орденъ, но все таки и въ Търново генералъ Соболевъ не сполучи, както и въ Рущукъ, да се сближи съ либералитѣ, защото послѣднитѣ чувствуваха вече на шията си всичката тѣжесть на неговия избирателенъ законъ. Генералъ Соболевъ трѣбваше да види вече тогава, че той нѣма да приобрѣте на своята страна нето Стамболова, нето другитѣ либерали, освѣнъ една шепа нищожни личности, готови да служатъ на всѣкиго за единъ хвърлянъ тѣмъ кокалъ, въ видъ на нѣкоя служба, париченъ подаръкъ и т. н. Тъй щото не му оставаше да прави друго, освѣнъ да върви пакъ съ консерваторитѣ, слѣдъ завръщанието си въ София.

Въ това време Драганъ Цанковъ, щомъ пристигна въ Виена, отишелъ въ редакцията на вѣстника „Die Presse,“ и говорилъ тамъ съ единъ языкъ, твърдѣ враждебенъ за Руссия. По поводъ на този разговоръ вѣстника написа слѣдующето: „напечатанното въ нашия вѣстникъ свиждание съ Д. Цанкова е препечатано въ цѣлата европейска пресса, и болшинството на вѣстницитѣ се чуди, какъ сегашния българинъ излѣзва тъй рѣшително противъ русското преобладание. Който знае, какво си позволяватъ въ България русскитѣ офицери, чиновници и предприемачи, противъ българскитѣ жители, отъ 4 години насамъ, той може да разбере неговото неудоволствие. „Очистете отечеството ми отъ русситѣ, казва Драганъ Цанковъ, и у насъ ще се прекратятъ всичкитѣ смущения и ще се установи редъ*).“

*) Ние цитираме този епизодъ за характеристиката на Д. Цанкова, който отъ тогавашния врагъ, стана сега най преданъ приятель на Руссия.

При връщанието си отъ Виена, Д. Цанковъ подбуди своитѣ единомишленници да му направятъ овация въ Рущукъ. Тя се свърши съ сбивание и въобще съ улична безредица. Този случай даде на генерала Соболева възможность да извади отведнажъ за себе си три кестаня отъ огжня: 1) за да отмъсти на Д. Цанкова за неговата антирусска, а главно антигенералска рѣчь въ Виена, и за да удовлетвори консерваторитѣ, той проводи Цанкова отново въ Враца, и не му позволи да мине презъ Търново—Плѣвенъ, а направо презъ Дунава, до Рахова, 2) като искаше да мигне и къмъ либералитѣ, генералъ Соболевъ премѣсти ненавистния нему рущукския Окржженъ Управитель Д. Аневъ „за насилия надъ Цанкова,“ 3) и най главното: тази история му даде най сетнѣ възможность да се отърве отъ Д-ра Вълковича. Прочее време бѣше, защото Князь Хилковъ билъ пристигналъ вече въ София.

Една отъ рущукскитѣ телеграмми, адресирана на името на генерала Соболева по работата на Д. Цанкова, по неизвѣстни причини закъснѣ. Г. Начовичь, който бѣще по онова време въ Рущукъ, отъ своя страна сжщо телеграфиралъ въ София за инцидента съ Д. Цанкова, и телеграммата на Г. Начовича е имала нещастието да се получи въ София порано отъ генералската. Генералъ Соболевъ до толкова се оскърби за това на министра Вълковича, подъ управлението на когото се намираха телеграфитѣ, че тури за едно съ генерала Каулбарса на массата кабинетенъ въпросъ, и Князь Александръ трѣбваше да избира помежду генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ отъ една страна, и Д-ръ Вълковичь отъ друга, който по съвѣта на Князя е билъ принуденъ да отстжпи. На негово мѣсто е билъ назначенъ Г. Стоиловъ. Но хитроститѣ на генералитѣ никого не излъгаха, и създадоха за тѣхъ много мжчнотии. Яви се силна оппозиция противъ назначението на генералския приятель Князя Хилкова за министръ на общитѣ сгради, тъй като желѣзнопжтнитѣ планове на генерала Соболева станаха явни. Консерваторитѣ искаха да вземе генерала за този постъ единъ българинъ, ако би било даже отъ оппозицията, но това би значило за генералитѣ да испуснатъ изъ своитѣ ржцѣ желѣзнопжтната работа, приобрѣтена съ такива мжчнотии, и за това назначението на българина е било отклонено.

Генералъ Соболевъ рѣшилъ въпроса тъй: той взелъ върху себе си и управлението на министерството на общитѣ сгради, а Князя Хилкова назначилъ за директоръ на строителното отдѣление, обаче съ заплата на русскитѣ министри въ България, съ 24.000 лева, когато всичкитѣ министри българе получаваха само по 12 хиляди лева, годишно. Генералъ Соболевъ и тукъ забрави „многострадалната“ българска хазна, когато въпроса не се касаеше до расходитѣ по неговото министерство, и онова на Каулбарса, до тѣхнитѣ роднини и приятели. А Князь Александръ и тукъ се оказа на страна на генералитѣ и утвърди тѣхния докладъ, и тѣхнитѣ искания. Князь Хилковъ билъ направенъ въ сѫщность министръ и само за очи носилъ друго название. Всичкитѣ доклади, които се касаяха до общитѣ сгради, той правеше направо на Князя.

Либералитѣ почнаха силно да нападатъ генералитѣ. Пловдивския вѣстникъ „Независимость“ продължаваше да бѫде запретенъ въ княжеството, а заедно съ него и другитѣ оппозиционни вѣстници, както напр. „Народенъ Гласъ“ и др. Това принуждаваше генералитѣ неволно, да не се скарватъ поне съ консерваторитѣ, и да ги поддържатъ въ предстоящитѣ избори за народното събрание.

Новия избирателния законъ, утвърденъ отъ Държавния Съвѣтъ, билъ обнародванъ и влѣзе въ законна сила. Либералитѣ протестираха противъ него съ единъ манифестъ къмъ тѣхнитѣ единомисленници. На 28 Октомврий 1882 г. е билъ издаденъ указъ, съ който се свикваха първостепеннитѣ избиратели за 21 Ноемврий и гласнитѣ за 28 Ноемврий. Генералъ Соболевъ почна да се готви за изборитѣ. Отряди на войски съ музика на чело се расхождаха по главнитѣ Софийски улици. Още на 14 Ноемврий либералитѣ се опитваха да правятъ улични манифестации. Слѣдъ митинга, на който е било рѣшено да се моли за нѣкои промѣнения въ софийското градско—общинско управление, тълпата се яви предъ квартирата на генерала Соболева, почна да вика и да иска неговото появявание, но генерала не е ималъ мѫжество да се покаже предъ тълпата, а като сѫ направи на боленъ, прие само двама депутати отъ нея.

Тази демонстрация до толкова разсърди генерала, щото той въ сѫщия день запрети либералния вѣстникъ „Свѣтлина“ за 4 мѣсяца, арестува редакторътъ й Д-ръ Помяновъ, и го

даде на съдъ за нарушение 13 ст. на оттоманския наказателенъ законъ, която статия влечеше слѣдъ себе си, като най висшата наказателна мѣрка, смъртна казнь?!

Порано, до като „Свѣтлина“ нападаше само Князя Александра, генералъ Соболевъ бѣше хладнокръвенъ, но щомъ почна да напада него, и другаря му Каулбарса, той не можа да допустне такава смѣлость, — да си позволи единъ вѣстникъ, да критикува неговитѣ дѣйствия.

Къмъ това време се отнася и писмото на председателя на Държавния Съвѣтъ, Т. Икономова, напечатано въ Руссенския вѣстникъ „Славянинъ“, въ което писмо той критикуваше законитѣ, утвърдени отъ същия Държавенъ Съвѣтъ, на който той бѣше предсѣдатель, и които той самъ бѣше скрѣпилъ съ своя подписъ. Тази постъпка на Т. Икономова е била посрѣщната съ порицания отъ страна на всичкитѣ здравомислящи хора, и той е билъ принуденъ да си даде оставката, а на негово мѣсто е билъ назначенъ отъ началото Н. Михайловский, а сетнѣ Д-ръ Вълковичь*).

На 20 Ноемврий либералитѣ свикаха митингъ, за да протестиратъ противъ Соболевския избирателенъ законъ. Подобни протести сж биле подадени и отъ нѣколко други избирателни группи.

Въ деньтъ на изборитѣ драгунитѣ, съ викове и махание на ногайкитѣ (казашки кампици) расхождаха се изъ столичнитѣ улици, съ цѣль да внушатъ страхъ на избирателитѣ. Градоначалника Карновичь скачеше на конь отъ една избирателна урна къмъ друга. Обаче при всичкия този полицейский натискъ, въ София сж били избрани либерали.

Генералъ Соболевъ първъ е вмѣсилъ полицията въ изборитѣ въ България, и този примѣръ е билъ послѣдванъ отъ другитѣ правителства, които дойдоха слѣдъ него.

Въ общо обаче изборитѣ излѣзоха благоприятни за правителството; отъ 56 депутата то можеше да расчитва на 49 гласа.

Въ Плѣвенъ, Севлиево, и Вратца, либералитѣ се опитаха да направятъ безредици въ време на изборитѣ, но нѣмаха сполука.

(*Както е извѣстно Т. Икономовъ е полудялъ впослѣдствие и отъ това и умрѣлъ. Очевидно, че и тогава е билъ той вече въ ненормално състояние. Неговитѣ мемуари, напечатани въ „Искра,“ показватъ, че този човѣкъ не билъ въ себѣси, когато ги писалъ.

Отъ министритѣ се оказаха избрани 4; между тѣхъ и генералъ Соболевъ, който обаче, като чуждъ подданникъ не можеше да бжде избранъ, но той все таки прие избора. Отъ митрополититѣ е билъ избранъ само Симеонъ Варненский, който се отличаваше съ безпристрастие и невмѣшателство въ партизанска борба.

Отъ либералнитѣ шефове не е билъ избранъ ни единъ. Сжщо не е билъ избранъ и председателя на Държавния Съвѣтъ, Т. Икономовъ, който не бѣше си далъ още оставката тогава.

На 29 Ноемврий излѣзе указъ, съ който събранието се свикваше за 8 Декемврий.

Появяванието на уличната тълпа предъ квартирата на генерала Соболева и нападенията противъ него и противъ всичко русско, показаха на всички онѣзъ, които смѣтаха да се опрятъ на авторитета на русския министръ, че тѣхнитѣ смѣтки сж съвершенно невѣрни.

Генерала нѣколко мѣсяца слѣдъ своето пребивание въ България, изгуби всѣка почва подъ краката си. „Свѣтлина“ преди прекратяванието си, пишеше слѣдующето: „Състои ли признателностьта къмъ Руссия въ това, да даваме право на всѣкий чуждъ офицеринъ, или чиновникъ, да прави и да рѣшава въ нашата земя всичко по своята воля, и то тъй както е съвсѣмъ неудобно за насъ? Ако насъ ни освободиха нека ни оставятъ свободни, а ако не искатъ това, могатъ да не говорятъ много за освобождението, а да кажатъ на право, че турското иго се е промѣнило на русско.

„България остава признателна къмъ Руссия, но въ сжщото време русскитѣ офицери, които преди 2 години сж дошле въ България, изложиха нашата признателность на тежки испитания, и колкото повече продължаватъ своето сегашно поведение, толкова по малко ще иматъ право да се оплакватъ противъ насъ.“ Понататъкъ ние не цитираме тукъ личнитѣ нападения противъ генералитѣ.

Отъ всичко това за Князя Александра стана явно, че нѣма защо да се лъже той, че русското име на генерала Соболева и неговото стоение на чело на правителството може да удържи редъ и спокойствието въ страната.

Скарванието на генералитѣ съ либералитѣ бѣше пълно. Стария П. Славейковъ, който идва отъ Пловдивъ за София,

слѣдъ завржщанието си въ Източната Румелия, издаде брошура: „Моето ходение въ София“, въ която той жестоко нападаше генералитѣ Соболева и Каулбарса. Въ Източната Румелия даже руссофилската пресса, както напр. „Марица“ и „Съединение“ откриха силенъ огжнь противъ генералитѣ.

Обаче и отношенията към консерваторитѣ, при всичко, че генералитѣ прокараха изборитѣ въ тѣхна полза, не бѣха много добри.

Генералъ Каулбарсъ отъ своя страна не губеше времето напраздно. Той искаше непремѣнно да стане популяренъ въ войската, — съ каква цѣль, това стана ясно покъсно — и за това не се спираше предъ нищо.

Прави напр. генералъ Каулбарсъ тревога въ Софийския лагерь, и виждаме такава картина: предъ фронта скаче на конь военния министръ, а до него амазонка (това е фактъ), за която послѣ е билъ исписанъ мжжъ отъ Руссия. На края на лагеря чакатъ пайтони съ поканени отъ София дами. Смотра се свършва благополучно, всичко се намира на редъ; отъ съсѣднитѣ села се довеждатъ жени и моми, военната музика гърми, и се започва хоро, въ което заедно съ войницитѣ играе и генералъ Каулбарсъ като се старае да изучи българския танецъ. Въ резултата обикновенно остава доволенъ и военния министръ, и гоститѣ му. Войницитѣ разбира се би могли дасе веселятъ, да не ги стѣсняваше началството; селянкитѣ се оплакваха, че си изгубиха напраздно единъ работенъ день, а най недоволни бѣха мжжьетѣ, защото, като викаха женската половина за забавление на генералитѣ, тѣхъ съвсѣмъ ги забравяха.

Сжщевременно раздѣлението помежду българскитѣ и русскитѣ офицери ставаше отъ день на день поголѣмо, и взимаше поостъръ характеръ. А генералъ Каулбарсъ не направи нищо за неговото устранявание; напротивъ отъ „патриотизмъ“ той пристрастно държеше страната на русситѣ, при всичко, че бѣше *българский* воененъ министръ. Въ Софийския военния клубъ българетѣ обѣдваха и сидѣха въобще отдѣлно отъ русситѣ, а въ Варна българскитѣ офицери отидоха още подалечъ; тѣ си устроиха отдѣлна столовая, за да не се срѣщатъ съ русскитѣ офицери вънъ отъ службата. Българскитѣ офицери отъ първата софийска дружина протестираха

даже писменно противъ дѣйствията на своятъ си нелюбимъ русский командиръ, Всеволожский.

Въ това време наближаваше откриванието на народното събрание. Генералъ Соболевъ, (както се признава и той самъ на стр. 748 отъ „Русская Старина"), направи всичко, за да намѣсти поудобно депутатитѣ въ София а членоветѣ насъбранието отъ правителствената, т. е. консервативната партия, получиха безплатни квартири; освѣнъ това, както се оказа покъсно, при разглѣдване на анкетната коммисия въ времето на второто министерувание на П. Каравелова, отъ хазната сѫ биле исплатени и други смѣтки на консерваторитѣ-депутати, въ хотелитѣ, при всичко, че тѣ получаваха и дневни пари, тъй щото работата повече приличаше на подкупване депутатитѣ, отъ колкото на грижливость за тѣхнитѣ удобства. Към противницитѣ на консерваторитѣ, къмъ либералитѣ, не намираха за нужно да приложатъ тази любезность. И тукъ бѣше ясно, какъ се отнасяше генералъ Соболевъ къмъ българската хазна, която послѣ тъй горчиво е оплаквалъ. Имало е и други подобни случаи: напр. на Д-ра Гримма, другъ на семейството на генерала Каулбарса, който стана причина да се поканятъ Каулбарсъ и Соболевъ въ София, е била назначена министерска заплата; освѣнъ това за него е била измислена длъжность „генералъ-инспекторъ по санитарната часть." Българска министерска заплата е била назначена и на софийския градоначалникъ Карновичъ, който не само се облече въ полковнический мундиръ, нъ и на панталонитѣ си наши генералски ширити. За себе си, освѣнъ заплатата, генералитѣ си предвидѣха по 3000 лева на годината представителни.

Князь Александръ се отказа отъ честьта да открие III обикновенно народно събрание, което либералитѣ наричаха „драгунско," и възложи тази почетна миссия върху генерала Соболева. По поводъ на това ще кажемъ тукъ нѣколко думи за драгунитѣ. За да съсредоточатъ исключително въ своитѣ рѫцѣ властьта, генералитѣ обърнаха предишнитѣ полицейски служители-жандарми въ драгуни, отнеха ги отъ подчинението на окрѫжнитѣ управители и полицейскитѣ власти, и ги подчиниха на военния министръ, а за командири на драгунитѣ назначиха русски офицери. При всичко, че това е било направено подъ предлогъ да се усили войската, но българетѣ ясно виждаха въ тази реформа преслѣдуемата отъ генералитѣ

цѣль — да се отнеме отъ мѣстнитѣ власти и послѣдната имъ сила.

Народното събрание е отказало да даде кредитъ за драгунския корпусъ, като остави безъ внимание всичкото краснорѣчие на генералитѣ, които доказваха ползата му за страната. Държавния съвѣтъ поддържаше събранието, но Князя отъ своя страна, и въ този въпросъ взима страната на генералитѣ.

За да имъ докаже своето довѣрие и поддържка, на основание па даденнитѣ му пълномощня, той заповѣда да се отпуснатъ кредити за драгунския корпусъ.

Въобще съ своята поддьржка на генералитѣ, Князя туряше себе си въ много мжчно положение. Отъ една страна той разбираше, че трѣбва да опази себе си отъ тѣхнитѣ интриги, отъ друга страна не можеше да не ги поддьржва, за да не предизвика гнѣвътъ на Руссия. Въ сжщото време той бѣше туренъ въ необходимость да удовлетвори законнитѣ искания на Европа, противъ испълнението на които възставаха генералитѣ. Най сетнѣ като защищаваше и поддържаше генералитѣ, той вървеше въ разрѣзъ съ камарата, която ожесточенно ги нападаше, искаше тѣхното уволнение, и пръвъзгласи за своя программа: „България за българетѣ!"

Генералъ Соболевъ откри събранието съ голѣма тържественность. Отъ стжпалата на трона той прочете слѣдующата рѣчь на Князя:

„Господа Представители!"

„Проникнатъ отъ голѣмото значение, което Народното Представителство има за устройството и правилното развитие на страната, водимъ отъ народнитѣ ни обичаи, и направеннитѣ у насъ и у едноплеменнитѣ намъ народи опити, Азъ счетохъ за своя длъжность, истекающа отъ даденитѣ ми пълномощия, да поставя народното представителство възъ една рационална, и прочна основа. Моята цѣль — да се постави правителственната служба подъ единъ безпристрастенъ контроль, сж осжществи, и Азъ се считамъ щастливъ, като се виждамъ посредъ представителитѣ на възлюбления си народъ. Радвамъ се, Господа Представители, като виждамъ, че избора на народа ми е падналъ на такива лица, които по независимостьта на общественното си положение, ще умѣятъ най добрѣ да отговарятъ на миссията си.

Първото и главното Ви занятие, Господа Представители ще бъде економическото положение на страната. Въ грижитѣ си за подобрение състоянието на земледѣлческото население, правителството ми извърши тази година едно основно преобразование, като отмѣни десятъка и го преобърна въ поземеленъ данъкъ. Благодарителнитѣ адресси, които ми пристигнаха отъ всичкитѣ страни на Княжеството, доказватъ, че тази мѣрка е принесла голѣма полза. За подиганието на търговията и индустрията въ България, правителството ми е приготвило законопроектъ за една народна банка. Това учреждение ще бъде лоста за повдигание въ Княжеството на търговията и промишленностьта, които поради отсътствието на кредитни учреждения се намиратъ въ незавидно положение. При туй правителството ми ще Ви предложи единъ редъ закони, които иматъ за цѣль да слѣдватъ дѣлото на финанциалното преобразование на Княжеството. По тоя начинъ ще стане възможно да се уравновѣсятъ отъ една страна неизбѣжнитѣ държавни расходи съ приходитѣ, безъ да се обременява населението, а отъ друга да се подобри материалното му положение.

Съ тая цѣль ще Ви се представи единъ проектъ за строително дружество, както и изучванията, които правителството ми е направило по въпроса на желѣзницитѣ, върху които привличамъ най сериозно Вашето внимание.

По другитѣ отрасли на управлението, благодарение на разумното съдѣйствие на Държавния Съвѣтъ, Вие ще забѣлѣжите, Господа Представители, преобразования и нововведения, които служатъ за ягки основи на самоуправлението и на истинската свобода на народа.

Особенна грижа съмъ ималъ за съдилищата, и правителството ми е предприело изработвание на разни закони по съдебното вѣдомство, които несъмнѣнно ще осъществятъ единъ очакванъ отъ населението напредъкъ въ този толкова важенъ клонъ на управлението. Приятно ми е да констатирамъ, Господа Представители, че войската ми напълно оправдава жертвитѣ, които народа прави за нея и че тя все повече съ усъвершенствуванието си ни дава право да се гордѣемъ съ нея.

България, Господа Представители, трѣбва да се радва на благоволението и любовта на нейната освободителка, и на симпатиитѣ на другитѣ държави; тѣ съ съчувствие слѣдятъ стъпкитѣ, които правимъ по пътя на напредъка. Съ съсѣд-

нитѣ ни държави, правителството ми поддържва искренно приятелски отношения. Тѣзи отношения ми даватъ пълна вѣра, че върху всичкитѣ въпроси, които се касаятъ до общитѣ ни интереси, правителството ми ще достигне до едно споразумѣние, което да е новъ залогъ за добри и искренни отношения съ съсѣднитѣ намъ народи. Честитъ бѣхъ да посрѣщна тази есень Владѣтеля на братския намъ сърбския народъ, Негово Величество Краля Милана. Съ радость видѣхъ, какъ населението отъ всичкитѣ страни счете за свой приятенъ дългъ, да изрази на високия гостенинъ своитѣ чувства на уважение. Увѣренъ съмъ че това посѣщение ще уягчи и умножи многократнитѣ връзки, които ни съединяватъ съ единоплеменнитѣ ни съсѣди.

Господа Представители!

Всичкитѣ искренни патриоти очакватъ отъ Васъ, да покажете, че Българския Народъ съзнава назначението си, и обязаноститѣ, които проистичатъ отъ това съзнание. Като се основавамъ на Вашия просвѣтенъ патриотизмъ, азъ се надѣвамъ че Вие, Господа Представители, ще ми окажете всичкото си съдѣйствие, и съ Вашата опитность, и съ Вашитѣ познания, ще послужите да достигне България онова цвѣтуще и блескаво бѫдѫще, което тя заслужва.

Провъзгласявамъ сессията на Народното Събрание за открита. Да благослови Всевишний Вашитѣ занятия, за щастието и благоденствието на българския народъ!"

„Александръ"

Депутатитѣ покриха тази рѣчь съ въсторженни викове въ честь на Князя Александра. За предсѣдатель на събранието е билъ назначенъ Варненския митрополитъ Симеонъ.

Генералъ Соболевъ, като искаше да привлече на своята страна депутатитѣ, имъ устроилъ единъ обѣдъ въ ресторана на Блеменбургъ, който се помѣщаваше долу, подъ неговата квартира, въ кѫщата на Г. Хаджиенова. Освѣнъ това, той, както и Каулбарсъ, имаха свиждания съ турскитѣ депутати, на които се обѣщаха да снематъ осадното положение, обявено по случай разбойничеството, което не сѫ прекратяваше въ мѣстноститѣ, населени отъ турци.

Народното събрание поднесе на Князя Александра слѣдующия отговоръ на тронното слово: „Честити се считаме да изразимъ отъ името на българския народъ нашата дълбока

благодарность за мѫдрата инициатива на Ваше Височество: да поставите народното представителство възъ основи посвятени отъ направени опити у еднoплеменни намъ народи и съотвѣтственни съ положението и нуждитѣ на нашето отечество.

Българския народъ напълно оцѣнява неотрицаемото подобрение, въведено въ нашата избирателна система; съ измѣнението и опредѣлението условията на избираемостьта се отстранява голѣмия недостатъкъ, който се тъй живо осѣщаше въ досега сѫществующия порядъкъ, и именно народното представителство, което имаше за задача да контролира дѣйствията на чиновницитѣ по разнитѣ клонове на управлението, се съставляваше въ голѣмъ размѣръ отъ сѫщитѣ тѣзи чиновници, тъй щото този контролъ на народното представителство не можеше да бѫде нето безпристрастенъ, нето сериозенъ.

Ваше Височество! Икономическо-финанциалнитѣ въпроси на всѣкѫдѣ сѫ отъ първостепенна важность, а въ отечеството ни, въ което финанциалната организация се намира въ началото на уреждането си, тя заслужва още по-голѣмо внимание отъ страна на народното представителство; за това ние считаме за своя свята длъжность да обърнемъ най сериозно внимание върху икономическото положение на страната, и да положимъ всичкитѣ си грижи и старания, за да довършимъ тъй сполучливо почнатото дѣло по финанциалното преобразование на княжеството и чрезъ това да се достигне до уравновѣсване на неизбѣжнитѣ расходи съ приходитѣ, безъ да се обременява населението.

Отъ името на населението, което ни е избрало, идемъ да изразимъ най дълбоката си благодарность на Ваше Височество за отеческата грижа, която показахте, като рѣшихте да преобърнете десяточния данъкъ въ поземеленъ налогъ, и отъ допълнителнитѣ закони, които правителството на Ваше Височество се надѣваме, че ще приготви още по тая часть, очакваме равномѣрното распредѣление на тоя данъкъ.

Като съзнаваме напълно надлежащата нужда на едно кредитно учреждение за повдигането въ княжеството на търговията и промишленностьта, съ най голѣма готовность и съ вниманието, което заслужва предмета, ние ще разглѣдаме законопроекта за учреждението на една народна банка.

Най сериозно внимание ще отдадемъ, както на проекта за строителното дружество, тъй и на изучването, което пра-

вителството на Ваше Височество е правило по въпроса за железницитѣ, и въ рѣшението на тия толкозъ важни жизненни въпроси, ще се ръководимъ отъ интереситѣ на отечеството отъ една страна, и отъ финанциалната му сила отъ друга.

Напълно съзнаваме, че издаденнитѣ закони: по территориалното дѣление, по общинитѣ, по организиранието на окръжнитѣ съвѣти, както и закона за чиновницитѣ, ще могатъ да принесѫтъ голѣма полза на страната, защото въ тѣхъ виждаме проведени по единъ послѣдователенъ начинъ здрави начала на управлението.

Народното представителство оцѣнява напълно полезнитѣ преобразования и нововведения, и се радва за резултата и патриотическата поддържка, която Държавния Съвѣтъ е оказалъ на правителството на Ваше Височество.

Осмѣляваме се да изявимъ предъ Ваше Височество, че очакваемиятъ резултатъ отъ жандармерията, тъй както тя е днесь устроена, не се оправда, вслѣдствие на което народнитѣ представители най покорно молятъ Ваше Височество, да благоволите да я турете на расположението на гражданскитѣ административни власти, и съ този начинъ ние се надѣваме, че ще може полесно да се осигури безопасностьта и спокойствието на гражданетѣ.

Населението съ въсхищение глѣда на грижитѣ, които Ваше Височество полагате за устрояванието на страната и питае непоколебима вѣра, че трудоветѣ на Ваше Височество ще се увѣнчаятъ съ пълна сполука, като се поставятъ ягки основи на самоуправлението и истинската свобода.

Ние високо оцѣняваме старанията на правителството на Ваше Височество за изработвание на закони по сѫдебното вѣдомство, и се надѣваме, че направенния до сега опитъ ще е достаточенъ, за да освѣтли правителството върху начина, по който най лесно би могло да се постигне бързото раздавание на правосѫдието.

Съ особно чувство на народна гордость посрѣщаме оцѣнението, което Ваше Височество правете за българската войска, и за своя длъжность считаме да изразимъ нашата благодарность на ония, които подъ вѣщото ръководство на Ваше Височество, работятъ съ любовь и самоотверженность за организирванието на народната ни самозащита.

Съ неописанна радость констатираме, че България слѣдва да се радва на благоволението и на любовта на нашата освободителка-Руссия! Представителитѣ на облагодѣтелствуванния българския народъ, високо цѣнятъ защитата и благоволението на нашата покровителка, защото България може да напредва и процъвтява само презъ благоволението, любовта, и защитата на нашата освободителка и покровителка. Прочее ние, представителитѣ на българския народъ, молимъ Ваше Височество най покорно, да поднесете предъ стѫпитѣ на Августѣйшиятъ Всероссийский Императоръ Александръ III, Наслѣдника на нашиятъ Великъ Освободитель, най голѣмото увѣрение въ нашата глубочайша признателность и преданность къмъ Августѣйшиятъ Императорский Домъ и паметьта за незабвенниятъ нашъ Освободитель, която никоги нѣма да огасне въ българското сърдце.

Ние се радваме таковжде, че правителството на Ваше Височество е запазило и симпатиитѣ на другитѣ държави.

Съ благодарение виждаме, че международнитѣ отношения съ съсѣднитѣ намъ държави сѫ приятелски, и ние имаме пълна вѣра, че правителството на Ваше Височество ще нареди всичкитѣ въпроси, касающи се до общитѣ интереси, по такъвъ начинъ, щото тѣ да бѫдатъ новъ залогъ за укрѣчаване на многократнитѣ връзки, които ни съединяватъ съ еднокръвния и единовѣрния съ насъ братския сърбский народъ.

Ваше Височество! Българския народъ възлага всичкитѣ си надежди на Васъ; той има непоколебима вѣра въ благитѣ и патриотически намѣрения и предначертания на Господаря си, и съ пълно довѣрие очаква устрояванието на отечеството, което Вие, Ваше Височество, съ помощьта на правителството, което Ви окружава ще извършите съ силата на пълномощията които народа Ви даде. Въ пѫтя на преобразованията не се смущавайте ни най малко отъ мѫчнотиитѣ, но продължавайте съ рѣшителность дѣлото на преобразованията, които тъй сполучливо сте започнали. Българския народъ е повѣрилъ на Ваше Височество сѫдбинитѣ си и отъ Васъ очаква своето благодѣтелствование и испълнението на неговитѣ завѣтни желания."

„Да живѣе Негово Височество!"

Отъ първитѣ дни още, слѣдъ отварянието на народното събрание, почнаха да нападатъ генералитѣ: отъ една страна посипаха се противъ тѣхъ интерпелляции въ камарата, а отъ

другата нападенията на либералитѣ преминаха всичкитѣ граници. При такова положение всѣкий другъ би разбралъ че не е възможно да се надѣва за прокарвание на желѣзнопѫтния въпросъ, но генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ се оказаха много кѫсоглѣди. Генералъ Соболевъ не криеше своитѣ желѣзнопѫтни планове, които бѣха извѣстни и на депутатитѣ и на публиката. Генерала искаше да прави линия отъ 869 километра София — Телишъ — Ловечь — Севлиево — Търново — Свищовъ, съ цѣль да се съедини тя впослѣдствие презъ Търново съ Источната Румелия, а презъ Свищовъ съ Рущукъ, и при това да се строи по хозяйственъ начинъ. Линията Кюстендилъ — София влизаше сѫщо въ неговия проектъ. Приближеннитѣ на генералитѣ расправяха, че за построяванието линията ще бѫдатъ исписани не само инженери и всичкия строителенъ персоналъ, но даже работници, а за да се приготви почва за това русско нашествие, се пущахѫ слухове, че Князя презъ свои хора е влѣзналъ въ споразумѣние за да се поканятъ въ България 10.000 колонисти отъ Бранденбургъ, за да населятъ земитѣ, напуснати отъ турцитѣ*).

Българетѣ отъ всичкитѣ партии бѣха противъ желѣзнопѫтнитѣ планове на генералитѣ, защото тѣ смѣтаха, че не е въ интереса на страната да се предизвикватъ и да се настрояватъ противъ България държавитѣ, подписавши берлинския договоръ, които настояваха преди всичко върху постройката на задължителната по този договоръ международна линия Царибродъ — Вакарель отъ 160 километра, постройка, която напълно съотвѣтствуваше и на економическитѣ интереси на България, противъ която бѣха само генералитѣ.

Въобще българетѣ бѣха противъ линията кѫлѣ Свищовъ, защото тѣ искаха желѣзнопѫтни съобщения съ Черното Море, което бѣше твърдѣ важно особно за търговия съ жита, която съставлява главния износъ изъ страната.

---

*) Тогава се говореше, че върху линията на генерала Соболева настояваше началника на русския генералния щабъ, генералъ Обручевъ, ужъ по стратегически съображения. Изобщо, въ повисокитѣ софийски крѫгове, сѫществуваше мнѣние, че генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ въ България само се испълнители на желанията на генерала Обручева, отъ когото тѣ очакваха, слѣдъ възвръщанието си въ Руссия, достойно възнаграждение за своитѣ услуги. Генералъ Обручевъ бѣше приятель на Г. Хитрово, и заедно съ него и другитѣ недоволници, хранеше неприятелски лични чувства къмъ Князя Александра. Той стоеше въ Петербургъ на чело на интригата, водена противъ него, като „нѣмецъ,“ който не трѣбваше да се назначава за Господарь на една Славянска държава.

Освѣнъ това, българетѣ не довѣряваха на генералитѣ, и тѣмъ съвсѣмъ не имъ се харесваше нахлуването на русскитѣ чиновници и работници, които би конкурирали съ мѣстното население и би изнесли печалбата отъ страната. Най сетнѣ желѣзнопжтнитѣ работници въ Руссия съставляватъ най развратенитѣ елементи, и за това тѣ можаха да подарятъ на българетѣ само деморализация, която при патриархалния народния имъ животъ съвсѣмъ не бѣше желателна. Князя и българетѣ, за да избѣгнатъ всѣкакви подозрѣния, твърдѣ естественни при такава голѣма работа, мисляха, че най удобно ще бжде, да се отдаде постройката на желѣзницитѣ на публиченъ търгъ, като се допусне свободна конкуренция, и се даде предпочитание на български строители — предприемачи. Тогава се говореше за българска желѣзнопжтна мрежа отъ 800 километра, която Князь Александръ считаше за възможна да се осжществи въ течение на 15 години съ домашни средства (економия отъ бюджета) безъ една стотинка вънешенъ заемъ. Студенината, съ която депутатитѣ посрѣщаха желѣзнопжтнитѣ проекти на генералитѣ, много раздражаваше послѣднитѣ. Тѣ безъ всѣкаква причина и основание почнаха да приписватъ тази студенина понапредъ на русския представитель Г. Арсениевъ, противъ когото захвърчаха доноси въ Петербургъ, вслѣдствие на които той е билъ отвиканъ, сетнѣ на Князя Александра, при всичко, че той бѣше далечъ отъ това, да произвежда натискъ въ тази работа.

Отъ тамъ именно взимаха начало интригитѣ на генералитѣ противъ Князя. Русскитѣ интереси, славянофилскитѣ планове и т. н. на които Князь Александръ ужъ противодѣйствувалъ, сж само праздни думи, тъй да се каже — перде, задъ което се крияха личнитѣ и материалнитѣ интереси на генералитѣ Соболева и Каулбарса, къмъ осжществлението на които тѣ сж стремяха.

Слѣдующия епизодъ въ кжщата на генерала Соболева може да характеризира стремленията на този кариеристъ. Въ времето на вечерята, на която бѣхъ поканенъ и азъ, азъ попитахъ съпругата на генерала, кждѣ би искала тя да живѣе въ Руссия, слѣдъ възвращанието си отъ България.

— Въ Нижний-Новгородъ, отговори генералшата!

— Не, възрази генерала, който слѣдеше нашия разговоръ, ние не можемъ да живѣемъ въ Нижний-Новгородъ, за-

щото тамъ не квартирува корпусъ, а азъ се надѣвамъ, че ако изпълня сполучливо своята миссия въ България, ще получа въ награда за това длъжностьта на корпусний командиръ.

— Но азъ все таки бихъ желала да живѣя на Волга, забѣлѣжи генералшата.

— Тогава Казань ще бжде къмъ твоитѣ услуги, отговори генерала.

Братскитѣ чувства къмъ българетѣ сжщо се охладили въ генералскитѣ салони, слѣдъ като първитѣ имъ заявиха своето несъчувствие къмъ желѣзнопжтнитѣ планове. Предсѣдателя на народното събрание, митрополитъ Симеонъ, опита това на себе си. Веднажъ той направи една оффициална визита на генерала Соболева. Послѣдния го нѣмаше въ кжщи и митрополита е билъ приетъ отъ сжпругата му—генералша, която се оказала до толкова безтактна, щото почнала да прави предъ митрополита разни оскърбителни отзиви за българския народъ изобщо. При всичката си сдържанность, митрополита не можалъ да пренесе подобно оскърбление. Съ думитѣ „Госпожо, азъ съмъ българский владика,“ той прекъсна визитата си, и отъ тогава не е престжпилъ прагж на генералската кжща.

Преди да започнатъ открито да интригуватъ противъ Князя Александра, генералитѣ се опитаха да го привлекжтъ на своя страна по най неблаговидни начини. Тъй напр. въ докладитѣ на генерала Соболева, които донасяше въ двореца неговия секретарь и шуря, Андрей Щегловъ, Князя понѣкога намираше любовни записки отъ русски дами. Извѣстно е обаче, че Князь Александръ бѣше човѣкъ съ твърдѣ сериозни нравственни правила, тъй щото това средство се оказа неприложимо.

Слѣдъ това генералъ Соболевъ се опита да предложи на Князя Александра пари, за да купи по този начинъ поне мълчаливото му съгласие за всичкитѣ дѣйствия на генералитѣ въ България. Обаче и това опитвание само оскърби Князя дълбоко, но не донесе на генералитѣ очакваниятъ отъ тѣхъ резултатъ. Генералъ Соболевъ, въ първото време слѣдъ пристигванието си въ София, твърдѣ често идваше у насъ на гости. Въ едно отъ своитѣ посѣщения той ма попита: съ какво може да се обясни моето влияние върху Князя Александра?

Азъ отговорихъ на генерала, че нѣмамъ рѣшително никакво влияние върху Князя, който се ржководи винаги, и въ всичко, отъ своитѣ лични убѣждения и взглядове.

— Ако, притурихъ азъ, Князя ми довѣрява то мисля, че съмъ заслужилъ това довѣрие съ своята продължителна и вѣрна нему служба. И Вие, генерале, въ качество на първъ държавенъ служитель, ако се отнасяте искренно и съ сѫщата преданность къмъ Негово Височество, бѫдете увѣрени, че скоро ще заслужите и довѣрието и може би даже онуй влияние, за което едвамъ сега сте говорили.

— Всичко което ми казвате сѫ дреболии, драгий ми," възрази генерала. „Кажете ми подобрѣ право, и откровенно: ще поддържва ли Князя всичкитѣ наши искания, които разбира се ще бѫдатъ само русски, ако му дадемъ 2 миллиона рубли отъ оккупационния фондъ?

— Ако Вие го казвате това сериозно, отговорихъ азъ на генерала, то мога да Ви увѣря че Князь Александръ не е такъвъ човѣкъ, когото Вие можете да подкупите съ пари. Честностьта му е извѣстна на всѣкиго. Но Князь Александръ винаги е испълнявалъ всичкитѣ желания на Русския Императоръ, тъй щото и сега нѣма никаква нужда да се говори за пари. Азъ съмъ увѣренъ, че каквото и да пожелае отъ Князя за Руссия Господаря Императора, той ще направи всичко, което може и което е спорѣдъ силитѣ му. Не е имало още случай, щото Князя да се откаже да испълни волята на Царя!"

Този разговоръ поразсърди генерала, и отъ тогава нашитѣ добри отношения почнаха да се развалятъ. Паричнитѣ предложения сѫ се правили отъ генералитѣ и лично на Князя, подъ разни претексти, но винаги горделиво сѫ биле отблъсквани. Обаче тѣзи несполуки не спираха генералитѣ отъ опитванията да привлекѫтъ Князя Александра на своя страна, съ други средства.

По едно време, генералъ Соболевъ почна да прави на Князя Александра предложение за оженване. Той преди всичко предложи своитѣ услуги да води преговори съ Великата Княгиня Екатерина Михаиловна, за нейната дъщеря, Елена Мекленбургъ—Стрелицка, при което съвщи, че тя има зестра отъ 9 милиона рубли. Князь Александръ не би можалъ да възрази нищо противъ подобенъ бракъ, тъй като безъ да се докосне вече до високото положение на княжната, той лично хранеше дълбоко уважение, както къмъ нея, тъй и къмъ Височайшата й Майка, да не идеше това предложение отъ генерала Соболева, и то съ цѣли добрѣ познати нему.

Друго едно предложение се касаеше до дъщерята на Черногорския Князь. Тукъ Князь Александръ на шега отговори, че не може да я вземе съ всичката й зестра, която биха й дали баща й, и Русския Царь, защото черногорцитѣ обикновенно гладуватъ, и тъй като мнозина отъ тѣхъ сѫ роднини на Князь Никола, то въ случай неговото оженване, тѣ ще дойдатъ въ България и ще искатъ отъ него хлѣбъ и служба. Да се неудовлетворятъ тѣзи роднини, ще бѫде мѫчно, нъ ако ги удовлетвори, то всичкитѣ мѣста въ България, като се започне отъ околийскитѣ началници и се свърши съ жандармитѣ, ще бѫдатъ заети отъ черногорци. А това ще възбуди противъ него цѣлото българско население, което съвсѣмъ не храни нѣжни чувства къмъ черногорцитѣ.

Обаче при всичко, че Князя не искаше и да говори сериозно за това оженване, генералъ Соболевъ намѣри за необходимо да донесе на Русския Императоръ проекта за оженване за черногорската княжна.

Народното събрание се занимаваше твърдѣ сериозно съ възложенната на него миссия. Отношенията на депутатитѣ къмъ генералитѣ ставаха все повече и повече остри, и работата отиде до тамъ, щото преди закриванието на събранието, отъ средата му се избра една депутация, която се представи на Князя Александра съ ходатайство на камарата, да се отнеме министерството на общитѣ сгради отъ генерала Соболева и да се предаде на единъ българинъ. Този актъ на недовѣрие отъ страна на представителитѣ, избрани отъ генерала Соболева съ помощь на жандарми, много го оскърби и разсърди, но не го накара да се откаже отъ своитѣ планове. Единъ човѣкъ съ самолюбие и уважение къмъ себе си, на мѣстото на генерала, щѣше да си даде отставката, но той и въ подобни дѣла, които се касаяха до честьта му, не бѣше много срамежливъ,- и не избираше много. Министерството на общитѣ сгради, въ което влизаха и желѣзнитѣ пѫтища, е било предадено на Г. Начовича, тъй щото за генерала Соболева не оставаше друго, освѣнъ да търси срѣдства за да извади отъ кабинета и Г. Начовича, както бѣше извадилъ попреди Г. Вълковича, и подобно средство е било скоро намѣрено. Характеристично въ гонението противъ Начовича бѣше това, че именно на този човѣкъ генералъ Соболевъ дължеше своятъ постъ на министръ — президентъ въ България.

Слѣдъ това народното събрание е било закрито. Ще споменѫ тукъ, че генералитѣ презъ всичкото време сѫ противодѣйствували на купуванието Рущукско — Варненската желѣзница, при всичко, че това купуване бѣше задължително по берлинския договоръ. Съ подобно противодѣйствие тѣ предизвикваха неудоволствието на Англия противъ България. Д-ръ Вълковичъ, презъ барона Гирша въ Парижъ, който имаше въ рѫцетѣ си експлоятацията на желѣзницата, и болшинството на акциитѣ, и слѣдователно се интересуваше да задържи железницата въ своитѣ рѫцѣ, успѣлъ е все таки да доведе преговоритѣ съ него до много сгодни за България резултати, но генералъ Соболевъ, безъ всѣкакви мотиви и основания, заявилъ, че желѣзницата не струва повече отъ 14 милиона франка.

Въ 1885 г. тази желѣзница е била купена отъ министра Каравелова поскѫпо отъ колкото за 14 милиона.

Скоро слѣдъ закриванието на народното събрание стана слѣдующъ инцидентъ: Софийския митрополитъ Мелетий, който принадлежеше къмъ консервативната партия, е билъ осѫденъ отъ Святия Синодъ на заточение, защото въ време на русско—турската война е избѣгалъ отъ своята софийска епархия и си прекарвалъ спокойно времето въ Киприяновския манастиръ въ Бессарабия, когато другитѣ епископи, безъ да се оплашатъ, като него отъ турцитѣ, мѫжественно останаха на своитѣ мѣста, и защищаваха паствата си отъ жестокоститѣ на турцитѣ, предъ властитѣ и предъ чуждитѣ консули. Щомъ премина опасностьта, митрополитъ Мелетий се яви слѣдъ русситѣ въ София начерковния си постъ. Той се обвиняваше още и въ безнравственно поведение. Софийскитѣ граждани, които по тѣзи причини не го обичаха твърдѣ, нѣколко пѫтя правиха противъ него демонстрации въ самата соборна черква св. Кралъ, като му запретяваха да служи, като недостоенъ. Веднажъ тълпата, подъ предводителството на нѣкой си Боботиновъ, въ време на протеститѣ противъ управлението отъ Мелетия софийската епархия, почна да буйствува въ черквата, изнесе митрополитския тронъ вънъ отъ черквата и го счупи. Екзархията трѣбваше да тури край на това положение на работитѣ, за да съхрани престижа и достоинството на черквата.

Когато митрополитъ Мелетий се научи, че ще го испратятъ на заточение въ Вратца, той почна да ходатайствува предъ правителството и екзарха, да бѫде замѣстена Вратца съ Рилския манастирь, недалечъ отъ който той имаше чифликъ, градини, бахчи и проч. Министра на външнитѣ дѣла и духовни вѣроисповѣдания, Г. Стоиловъ, съобщи на министръ — президента, генерала Соболева присѫдата на св. Синодъ и предстоящето заточение на митрополита Мелетия въ Вратца. Между това молбата на митрополита е била взета въ внимание и му е било разрѣшено да живѣе на мѣсто Вратца въ Рилския манастиръ. Началника на отдѣлението въ министерството, Харитонъ Генадиевъ, намѣсто да оформи това измѣнение, се ограничилъ съ това, че въ писмото на екзарха къмъ министра истрилъ думата „Вратца“, и намѣсто нея написалъ „Рилския манастиръ,“ съ което се въсползувалъ генералъ Соболевъ като съ средство да извади Стоилова, Начовича и Грекова отъ кабинета. Непопулярния въ населението митрополитъ Мелетий, като се страхуваше отъ нови демонстрации, помоли да го испратятъ нощно време и то, за опазвание на особата му, подъ полицейский конвой. И тази молба на митрополита е била уважена. Генералъ Соболевъ, щомъ се научи за заминаванието на митрополита Мелетия, безъ всѣкакво право, и само съ цѣлъ да предизвика конфликтъ, направи распореждание да се върне митрополита въ София и за това прати свая шурей Щегловъ съ единъ взводъ жандарми, да го стигне и да го върне. Митрополита е билъ настигнатъ, но като не искаше да разсърди нето екзарха, отъ когото очакваше помилвание, нето своитѣ приятели — консерватори, се отказа да се върне въ София. Генералъ Соболевъ като видя, че е попадналъ въ много глупаво положение, искаше непремѣнно да настои, да разрѣшатъ на митрополита, да си дойде въ София. Съ тази цѣль той проводи шурея си Щеглова въ Цариградъ, за да ходатайствува предъ екзарха, да се испълнятъ желанията на генерала, но екзарха се оказа неумолимъ и искаше непремѣнно да иди митрополитъ Мелетий въ Рилския манастирь. Тогава генералъ Соболевъ измислилъ новъ предлогъ, за да прокара своето и да върне поне за очи митрополита Мелетия въ София. При всичко, че послѣдния отдавно вече знаеше рѣшението на Св. Синодъ, и е билъ вече своевременно извѣстенъ за получванието въ София писмото на

екзарха, съ което се предписваше да се испълни това рѣшение, обаче генералъ Соболевъ почна да се опира на това, че на митрополита Мелетия не е било дадено време да се приготви за пѫть, и на това основание той поиска да се върне митрополитъ Мелетий въ София, за да се распореди съ своето имущество. Противъ това никой не възрази, и генералъ Соболевъ накара митрополита Мелетия да дойде въ София, но послѣдния, като разбираше, че генерала се ползува отъ него за своя интрига, побърза да си отиде даже преди истичанието срока, за който му е било разрѣшено да престои въ София.

Както българския екзархъ, тъй и министра на външнитѣ дѣла и исповѣданията протестираха противъ вмѣшателството на генерала Соболева въ черковнитѣ работи. Генералъ Соболевъ отъ своя страна, обвиняваше Г. Стоилова въ това, че той е употребилъ върху митрополията насилие, а тъй като това обвинение бѣше съвършенно лъжовно, то генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ повдигнаха кабинетенъ въпросъ, и объявиха, че ще напуснатъ България, ако Г. Стоиловъ не бѫде уволненъ. Князь Александръ, както винаги, взима страната на русситѣ и приелъ вече порано подадената оставка на Г. Стоилова, слѣдъ когото излѣзоха отъ кабинета и Г. г. Начовичъ и Грековъ.

Тѣ сѫ биле замѣстени съ Г. г. Бурмова, Кириякъ Цанкова (племенникъ на Драгана Цанкова) и Теохарова, — личности безъ всѣкаква боя. На генералитѣ имъ трѣбваха именно такива лица, които, безъ да разсѫждатъ, да испълняватъ, като солдати тѣхнитѣ заповѣди. На Г. Д. Агура сѫщо се даде постътъ на министра на вътрешнитѣ дѣла. Това „генералско“ министерство, безъ консерваторитѣ, е било съставено на 3-й Мартъ 1883 год. Князь Хилковъ управляваше министерството на общитѣ сгради. Обаче нето единъ министръ не представляваше своитѣ доклади на Князя Александра направо; тѣ всичкитѣ се правиха презъ генерала Соболева.

Скоро слѣдъ съставлението на новото министерство, Г. Стоиловъ е билъ назначенъ за представитель на България въ конференцията à quatre, която се събираше въ Виена за рѣшение въпроса, относително съединението желѣзнопѫтната мрежа на Балканския полуостровъ, съгласно съ предписанията на Берлинския договоръ, т. е. линията Цариградъ — София —

Вакарелъ. Генералъ Соболевъ, слѣдъ свършванието работитѣ на коммисията, запрети на българския представитель да подписва протокола, който рѣшаваше този въпросъ въ утвърдителенъ смисълъ. Г. Стоиловъ се обърна за инструкции къмъ Князя Александра, който се намираше по онова време въ Атина, и Князя, като се основаваше върху рѣшението на камарата, заповѣда да се подпише протокола. Скоро слѣдъ това генералъ Соболевъ, като заминаваше въ Руссия за коронация, по пѫтя презъ Виена, за голѣмо очудвание на всичкитѣ, съ своята собственорѫчна подписъ подтвърди този протоколъ. Очевидно е, че генералъ Соболевъ, като утвърдяваше това рѣшение само de jure, което било рѣшено и безъ него на берлинския конгресъ, de facto искаше да го държи подъ сукно неопредѣленно време, тъй като тогава той все още не бѣше се отказалъ отъ своитѣ планове да строи русската стратегическа линия, по направление къмъ Свищовъ.

Като даваше своя подписъ подъ рѣшението на конференцията à quatre, ако даже само за очи, генералъ Соболевъ избѣгваше възбуденното противъ него обвинение, че той противодѣйствува на рѣшенията на берлинския конгресъ.

Между това предъ лицето на Князя Александра генералъ Соболевъ продължаваше да раболѣпствува, а задъ гърба му правеше всѣкакви пакости и интриги.

Сѫщевременно генералитѣ се отнасяха къмъ българетѣ, и особно къмъ българскитѣ офицери, съ едно високомѣрие което се усилваше отъ день на день. Генералъ Каулбарсъ работеше надъ това, да вземе съвершенно войската отъ рѫцетѣ на Князя, преслѣдваше преданнитѣ на Негово Височество офицери, и т. н. Той внесе въ министерския съвѣтъ предложение — ни единъ българский офицеринъ да не бѫде повишенъ, или назначенъ да командува рота, до като не прослужи 2 години въ русската войска. Князь Александръ се съгласи и на това предложение, съ забѣлѣжка, че той може да повишава самъ и безъ това, въ исключителни случаи, българскитѣ офицери. Около 40 български офицери сѫ биле испратени въ Руссия, въ русски полкове.

Слѣдъ Г. г. Начовича, Стоилова, и Грекова, дойде и моя редъ. Въ единъ чуждъ вѣстникъ се яви една статия, която описваше положението на работитѣ въ България, и рисуваше съ истински бои безтактното и глупаво поведение

на генералитѣ. Като считаха, че азъ съмъ авторъ на тази статия, генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ, се явиха предъ Князя Александра, и поискаха да ма уволни той мене, въ противенъ случай тѣ ще си дадѫтъ отставката, т. е. туриха пакъ кабинетенъ въпросъ.

Князя, много наскърбенъ отъ вмѣшателството на генералитѣ въ неговитѣ дворцови, т. е. домашни, работи, даде ми отпускъ, но не ма уволни отъ службата, и генералитѣ трѣбваше да се удовлетворятъ съ тази отстѫпка. Щомъ получихъ отпускъ, азъ заминахъ за Руссия, за да опровергавамъ тамъ до колкото мога, лъжливитѣ доноси и клевети противъ Князя Александра отъ страна на генералитѣ. Въ Москва азъ се видѣхъ съ Г. Каткова, на когото представихъ явни доказателства за фалшивостьта на доноситѣ и интригитѣ на генералитѣ. Г. Катковъ, слѣдъ като ма изслуша внимателно и ма распита подробно, каза че генералитѣ, заедно съ Г. Хитрово който се намираше по онова време въ Петербургъ, водятъ дѣятелна интрига противъ Князя Александра, и че за него единственното средство да се отърве отъ тѣхъ ще бѫде да уволни генералитѣ отъ българската служба.

На моята забѣлѣжка — да-ли русското правителство не ще поглѣдне лошо на това, Г. Катковъ ми отговори: — „Генерали въ Руссия има много, а България е една. Руссия не може, и не трѣбва да загуби България заради кариерата на този или онзи генералъ, или чиновникъ. Предайте всичко това на Князя Александра, и кажете му да побърза, инакъ може би ще бѫде кѫсно.“

Като нѣмахъ шифръ и знаяхъ, че частната корреспонденция не съставлява въ София тайна за генералитѣ, азъ написахъ за разговора си съ Г. Каткова на принцесса Юлия Баттенбергъ въ Дармщадтъ, като я молихъ да съобщи по телеграфа съдержанието на писмото ми въ София.

Князь Александръ обаче не послуша съвѣта на Г. Каткова, и спорѣдъ менъ направи голѣма погрѣшка, като даде възможность на генералитѣ да продължаватъ да правятъ зло, както на България, тъй и на него лично.

Въ Петербургъ азъ срѣщнахъ много влиятелни лица, които строго порицаваха поведението на генералитѣ въ България. Въ прессата сѫщо нѣмаше недостатъкъ отъ гласове, които се отнасяха скептически къмъ надеждитѣ на генералитѣ да

руссифициратъ България. Редактора на „С. Петербургскитѣ Вѣдомости“ В .В. Комаровъ, любезно ми отвори колонитѣ на своя вѣстникъ за да пиша статии по български дѣла, въ които азъ се стараяхъ истински да обрисувамъ дѣятелностьта на генералитѣ въ България. Обаче на Г. Комарова скоро е било запрегено отъ висшата власть да печата моитѣ статии, а сетнѣ е билъ отнетъ отъ него и самия вѣстникъ, „С. Петербургския Вѣдомости“ който той държеше въ наемъ отъ министерството на народното просвѣщение.

Скоро се яви въ Петербургъ отъ София шурето—секретаря на генералъ Соболева, Андрей Щегловъ, съ особни инструкции отъ първия.

Азъ получихъ отъ Князя Александра заповѣдь, да остана въ Петербургъ и да чакамъ тамъ българската депутация, а сетнѣ да отида въ Москва, за да посрѣщна Князя, който ще дойде за коронацията на Императора Александръ III.

Въ това време въ София генералъ Соболевъ уволнилъ градския Кметъ Г. Хаджиеновъ, комуто той завиждаше на богатството. Послѣдния е положилъ първото начало за да заприлича българската столица на европейска; той бѣше човѣкъ уменъ, распоредителенъ и енергиченъ, единъ отъ най способнитѣ български финансисти. Г. Хаджиеновъ сполучи безъ всѣкакъвъ заемъ да прокара нѣколко нови улици, да ги шоссира, да устрои нови водопроводи, и т. н. На неговото мѣсто, е билъ назначенъ цанковистъ Н. Сукнаровъ, човѣкъ ограниченъ умствено, но готовъ да поддържва всѣкаква интрига да-но му бждатъ само добрѣ възнаградени трудоветѣ.

Генералитѣ искаха да прегърнатъ либералитѣ но тѣзи не ги приемаха. Обаче. послѣднитѣ, ако и недовѣряваха на генералитѣ и считаха тѣхното господарувание за зло на България, смѣтаха сжщевременно за полезно да експлоатиратъ тѣхното окончателно скарвание съ консерваторитѣ за въ своя полза.

Към това време се отнася слѣдущия характеренъ разговоръ помежду Князя Александра и австро-унгарския дипломатическия агентъ въ София, баронъ Бигелебенъ.

Послѣдния, като заминаваше въ отпускъ, и се яви въ двореца, за да вземе сбогомъ, Князя го попита при това, защо той напуща София въ такова смутно време.

Баронъ Бигелебенъ отговори:

— „Русскитѣ генерали съ такова усърдие и добросъвѣстность работятъ въ България за въ полза на Австрия, щото азъ не искамъ да имъ бъркамъ.“

Предъ видъ интригитѣ на генералитѣ, и тѣхнитѣ лъжливи донесения въ Петербургъ, народното събрание рѣши да изпрати при Царя една депутация отъ представители на българския народъ, която да го увѣри за преданностьта на българетѣ къмъ Руссия, съ други думи—за неоснователностьта на всичкитѣ противоположни увѣрения. На чело на тази депутация е билъ туренъ предсѣдателя на народното събрание, уважаемия отъ цѣлия народъ Варненский митрополитъ Симеонъ. Генералъ Соболевъ като се страхуваше, че на тази депутация ще й се удаде да разясни въ Петербургъ неговата егоистическа и вредителна за интереситѣ на Руссия политика, побърза да иди въ Руссия, за да противодѣйствува съ своитѣ лични интриги на примирителната мисия на митрополита Симеона, и на лицата, които го придружавахѫ.

Князь Александръ сѫщо напусна София и тръгна презъ Цариградъ, Атина, Иерусалимъ, Цетинье, за Москва за коронацията на Императора Александра III. Въ България остана да хазяйничи генералъ Каулбарсъ.

Българската депутация е била посрѣщната въ Петербургъ, въ оффициалнитѣ крѫгове, твърдѣ добрѣ.

На расположението на митрополита Симеона сѫ били дадени даже придворни кола. Това обстоятелство още повече накара генерала Соболева да направи пребиванието на депутатитѣ въ русската столица до колкото е възможно непріятно. Подъ видъ на любезность, той назначи подполковника Рудановский, бившій командиръ на Еленската дружина-руссинъ по происхождение, служащъ въ българска армия — да състои при митрополита Симеона, ужъ за да изпълнява разни негови порѫчки, а въ сѫщность въ качество на шпионъ, който ни за една минута не го оставаше, на всѣкѫдѣ го придружаваше, и по този начинъ отнемаше у митрополита възможность да говори съ нѣкого, безъ да чуе Рудановский този разговоръ и да го предаде на генерала Соболева.

Самитѣ сношения на митрополита сѫ биле стѣснени, тъй напр. той праща телеграмма съ адресъ: „До негово превосходителство, Г. Зиновьевъ, директоръ на азиатския департаментъ“ въ която го моли за свиждание съ него. Тази телег-

рамма не е била доставена, и митрополита получи служебно извѣстие, че адрессата не е извѣстенъ на телеграфното управление, при всичко, че митрополита живѣеше въ хотелъ „Демутъ“, който се намира съвсѣмъ близо до азиатския департаментъ. Проважда митрополита до Г. Зиновьева писмо съ посиленъ (подобни се намиратъ при всѣка гостинница въ Петербургъ, както и въ Европа), отъ хотеля. Отговарятъ му, че посилния не можалъ да намѣри никждѣ Г. Зиновьева, и вржщатъ му писмото назадъ. Тъй щото най сетнѣ азъ се видѣхъ принуденъ да ида самъ въ азиатския департаментъ, гдѣто вржчихъ писмото на дежурния чиновникъ, който го предаде на Г. Зиновьева, и послѣдния незабавно се яви да направи визита на митрополита.

Когато българската депутация отиде при Г. Гирса, за да му направи визита, тя намѣри на сълбата и генерала Соболева, който се присъединилъ къмъ нея, присжтствувалъ при разговора й съ министра на външнитѣ дѣла, и по този начинъ я лишилъ отъ възможность да се искаже откровенно, и даже да се докосне до въпроса за дѣятелностьта на генералитѣ въ България. Сжщо се случило и при представлението на Императора Александръ III.

Когато депутацията отиде въ лѣтнята резиденция на Царя, въ вагона на желѣзницата тя пакъ срѣщна генерала Соболева, който сетнѣ не я оставаше да се мръдне ни на една стжпка, и заедно съ нея се представи и той на Императора. Тъй щото и тамъ депутатитѣ не можаха да искажатъ своитѣ оплаквания противъ генералитѣ.

Императоръ Александръ III, и Императрицата, приеха твърдѣ милостиво депутацията, дълго време бесѣдваха съ митрополита Симеона и съ всѣкий единъ депутатинъ отдѣлно. Бѣше очевидно, че Императора не глѣдаше на представителитѣ на българския народъ съ такива сжщо очи, съ каквито ги глѣдаше генералъ Соболевъ, и нищо не подозираше за неговитѣ интриги. Обаче дѣйствията на генерала до толкова наскърбиха председателя на народното събрание, митрополита Симеона, щото той рѣши да побърза съ заминаванието си за България, безъ да дочака коронацията. Като минаваше презъ Москва, въ деньтъ на тържественното влизание на Императора Александръ III въ първопрестолната си столица, той не слѣзе тамъ, а тръгна направо за Варна, презъ Одесса.

Тъй щото примирителната миссия на депутацията остана безъ послѣдствие; ней сѫщо не й се удаде да разъясни истинското положение на работитѣ въ България, и да запознае рѫководящитѣ русски крѫгове съ тамкашната дѣятелность на генералитѣ, Соболева и Каулбарса. Но това не бѣше по вината на българетѣ.

Князь Александръ по пѫтя за Москва най напредъ се спрѣ въ Цариградъ, гдѣто е билъ приетъ най приятелски и милостиво отъ султана, който го награди съ ордена Османие съ брилиянти отъ висока стойность, сѫщо лично прие цѣлата му свита, на която раздаде ордени. Въобщи гостоприимството и любезностьта на султана нѣмаха граници, и произведоха върху Князя най приятно впечатлѣние. Великденскитѣ праздници Князя прекара въ Иерусалимъ, и получи за това титлата „Хаджи“. Подиръ това българскитѣ приятели често наричаха Князя Александра „нашия Хаджия!“

Въ Пирей Князь Александръ е билъ посрѣщнатъ отъ грѫцката кралевска двоица, заедно съ която той замина за Атина.

Отъ Гърция Князя изнесе най приятни въспоминания за Краля Георгий, Кралицата Олга, и за цѣлото кралевско семейство изобщо. Той и посетнѣ съ удоволствие си спомнюваше своето пребиванiе въ двореца на грѫцкия краль.

Но грѫцкото население се отнесе много студено къмъ пребиванието на Българския Господаръ въ неговата страна.

— Любопитни по улицитѣ имаше много, разсказваше Князь Александръ, но менъ ма глѣдаха непривѣтливо, и никому не му дохаждаше даже на умъ да ма поздравяватъ, като единъ гостенинъ на страната, който е дошелъ да я посѣти съ най приятелски и миролюбиви намѣрения.

Въ Черна Гора посрѣщанието на Князя Александра бѣше съвсѣмъ друго. Той влѣзе въ Цетинье вечерта. Черногорцитѣ го посрѣщнаха много сърдечно и приятелски. По височинитѣ се запалиха огньове, и населението почна да стрѣля отъ револвери и пушки въ знакъ на привѣтствие на високия си гость. Князь Никола, и семейството му, направиха отъ своя страна всичко възможно, за да бѫде пребиванието на Князя Александра въ тѣхната столица приятно за него. Между друго една отъ дъщеритѣ на Князя Никола би-

ла облечена съ български народни дрѣхи и пѣеше на Князя Александра български народни пѣсни.

Къмъ въпроса за оженванието за една отъ черногорскитѣ княжни, за което въ Цетинье очевидно искаха да говорятъ, Князь Александръ се отнесе уклончиво, и даде деликатно да се разбере, че това не е съставлявало цѣль на неговото пѫтувание за Черна Гора.

Българския Князь искаше съ лично посѣщение да укрѣпи приятелскитѣ връзки помежду двата славянски народи, но за оженвание той и не мислеше по онова време, и ако се говореше за това, то бѣше само резултатъ на измислицитѣ и сплетнитѣ на генерала Соболева.

Отъ Черна Гора Князь Александръ замина за Дармштадтъ, а отъ тамъ отиде въ Москва, за да присѫтствува на коронацията на Императора Александръ III.

Генералъ Каулбарсъ отъ своя страна не си губеше времето. Слѣдъ заминаванието на Генерала Соболева за Руссия, той почна да распраща на всичкитѣ страни изъ България окрѫжни писма, съ коитоканеше населението да праща въ Москва телеграмми за честитяние Царя по случай коронацията не презъ Князя Александра, а презъ генерала Соболева, за да покаже тамъ, че народа държи съ генералитѣ, а не съ Князя. Той заповѣдваше, щото въ тѣзи телеграмми да се изражава преданностьта на българетѣ къмъ Руссия, и т. н.

Разноскитѣ за тази агитация и за испращание на телеграммитѣ сѫ биле покрити отъ кредититѣ на военното министерство.

Безъ да знае, че митрополитъ Симеонъ се отказалъ да присѫтствува на коронацията, генералъ Каулбарсъ състави една контръ депутация, отъ нѣколко свои приятели, съ Г. Сукнарова на чело, която проводи въ Москва, за да противодѣйствува на депутацията, испратена отъ народното събрание. Освѣнъ това, за помощь на генерала Соболева сѫ биле испратени въ Москва генералскитѣ министри Бурмовъ и Кириакъ Цанковъ. Генералъ Каулбарсъ, като се ползуваше отъ отсѫтствието на Князя, водеше вече безъ да се стѣснява агитация противъ него изъ страната.

Азъ заминахъ отъ Петербургъ за Москва въ единъ вагонъ съ митрополита Симеона, и по пѫтя все сѫ опитвахъ да го убѣдя да се спрѣ въ Москва за нѣколко дена, но волята на

митрополита остана непреклонна. Както го казахъ вече погорѣ, той премина отъ една гара на другата, безъ да слѣзе въ градѫ.

Въ Москва азъ намѣрихъ Князя Александра много веселъ, но тази веселба не трая дълго, той като разни интриги скоро я омрачиха. Преди всичко за Князя съставляваше сюрпризъ пристигването въ Москва на генералската контръ-депутация, както и на министритѣ Бурмова и Кирияка Цанкова, сѫщо и внезапното отпѫтуване за България безъ спирание въ Москва, на предсѣдателя на народното събрание митрополита Симеона. Освѣнъ това, интригитѣ на генерала, и на неговитѣ поддържатели отъ кружока на князя Дондукова — Корсакова, и на Хитрово, бѣха до толкова грубо—нахални, щото възмутяваха до дъното на душата Князя. Нѣмаше лѫжи и клевети, които да не сѫ биле пуснати въ обращение, само да — но се очерни Князя предъ Императора Александръ III. Намѣрението на неприятелитѣ на Князя Александра да го скаратъ съ Руссия, и сетнѣ презъ усилията на послѣдната да направятъ царуванието му въ България невъзможно, бѣше очевидно. Но освѣнъ лични интриги, излѣзоха на явѣ и интриги отъ другъ родъ: генералъ Соболевъ като не бѣше въ състояние да попречи на рѣшението за построяване задължителната по берлинския договоръ международна линия Царибродъ —. Вакарелъ, намисли да дѣйствува по другъ начинъ, само да побърка на тази работа. Слѣдъ пристигванието въ Москва на неговия министръ на финансиитѣ Бурмовъ, той почна презъ него да води преговори съ русското правителство, за пренасянието отъ България въ Руссия българския запасенъ фондъ отъ 17 до 20 милиона лева, като мотивираше тази мѣрка съ разни неостроумни причини. Въ този въпросъ обаче Князя не можеше да направи никакви отстѫпки, тъй като въ противенъ случай той би рискувалъ не само да изгуби своята популярность, но и да внуши на населението ненависть къмъ себе си. Българетѣ винаги сѫ твърдѣ чувствителни къмъ всичко, което се касае до кесията имъ. Генералитѣ които не сѫ спираха предъ никакви безчестни срѣдства, въ интригитѣ си противъ Князя Александра, слѣдъ връщанието въ България непремѣнно би разсказвали тамъ, че българскитѣ пари сѫ испратени въ Руссия по заповѣдъ на Князя. Обаче

тази интрига на генералитѣ удари о якгото „veto“ на Князя Александра.

Другия alter ego на генерала Соболева — Кириякъ Цанковъ, водеше въ Руссия преговори за исплащанието окупационния дългъ отъ 25 милиона, на които пари генералъ Соболевъ смѣташе да построи параходи на Дунава и на Черното Море, за да противодѣйствува на Австрийския „Ллойдъ“, като смѣташе, че това търговско дружество преслѣдва политически цѣли на Балканския полуостровъ. Князя по кѫсно одобри конвенцията за исплащание оккупационния дългъ на Россия, съ условие обаче, щото това одобрение да бѫде потвърдено отъ народното събрание.

Всѣка една стъпка на Князя въ Москва се представляваше като неприятелска по отношение къмъ Руссия. Даже малкото dejeuner, което Князь Александръ даде въ единъ московский ресторанъ на чуждитѣ принцове се стараяха да обяснятъ, като демонстрация противъ религиознитѣ чувства на Царя, който въ онова време, по обичаитѣ на православната черква държеше 3 дена постъ въ единъ отъ манастиритѣ при Москва. При това указваха примѣръ на Князя Никола Черногорский, който, като ставаше всѣка сутренъ на 4 часа, пълнеше широкитѣ джобове на своя шинелъ съ дипломи за ордена Св. Даниилъ, и тръгваше да обикаля московскитѣ черкви и манастири. Тамъ той распитваше за имената на поповетѣ и калугеритѣ, записваше ги на дипломитѣ, които щедро раздаваше, но оставаше на наградениитѣ да си купуватъ сами орденитѣ, защото Черногорския Князь нѣмаше достатъчно пари, за да прави тѣзи разноски.

Подобни комедии, презъ които черногорския Князь Никола привличаше на своята страна славянофилитѣ, бѣха чужди за честния и благородния характеръ на князя Александра.

Императоръ Александръ III слѣдъ коронацията направи лично посѣщение на Князя Александра, но не го намѣри въ кѫщи, защото Князя никой не го предизвести за това предстояще посѣщение на русския Царь. А пъкъ Соболевцитѣ пуснаха слухъ, че Князя е отсѫтствувалъ отъ кѫщи, за да покаже своето неудоволствие противъ Царя. Това обаче бѣше съвершенна лѫжа. Сѫщевременно генералъ Соболевъ расправяше, че Князь Александръ, като се ползува отъ коронацията, т. е. отъ времето, когато русскитѣ царье иматъ обичай

да раздаватъ милости, иска да моли Императора да удовлетвори разни негови нужди, между друго и да го награди съ орденъ (като че ли Князя се нуждаеше отъ ордени, отъ многобройното число на които той носеше обикновенно само два отъ най низка степенъ: русския Георгиевския кръстъ и българския „за храбрость“ IV степень!). Съ тази интрига искаха да турятъ Князя въ унизително положение, и да го сравнятъ съ Черногорския Князъ, който обикновенно ходеше въ Руссия да моли за нѣщо.

Въ Императорското семейство обаче Князь Александръ при всичкитѣ интриги противъ него, бѣше приетъ твърдѣ добрѣ и любезно. Въ времето на едно отъ свижданията съ Императора, въ присѫтствието на Императрицата, Александръ III се обърна къмъ нея съ слѣдующитѣ думи:

—„Нашия Сандро мисли, че азъ искамъ да го испъдя изъ България?!“

Слѣдъ това като, успокои Князя, и го увѣри въ своята благосклонность, Царя каза, че той е далъ заповѣдъ на Г. Гирса да запише на неговото име 1 миллионъ рубли „за всѣкий случай“. При това той указа на генерала Соболева, който го увѣрилъ, че Князь Александръ има нужда отъ пари.

Князя отговори, че той дѣйствително имаше нужда отъ пари, за да мобилира двореца, но, че той е взелъ за това пари на заемъ отъ Българската банка, и за сега вече нѣма нужда. Тогава Императора го попита, да-ли нѣма той нужда отъ пари за свадба, тъй като сѫщия Соболевъ го увѣрилъ, че той иска да се жени. И тази измислица на генерала Соболева Князя опровергна, като заяви, че въ настоящето време не мисли за оженване*). Съ една дума интимното свиждание на двата царствующи братовчеди бѣше най искренно. Скоро слѣдъ това тѣ сѫ размѣниха съ подаръци: Императора даде на Князя Александра орденъ на Владимира отъ I степень, а Князъ Александръ преподнесе една художественна алегорическа группа, изработена отъ знаменития фабрикантинъ на златни издѣлия Хлѣбниковъ, отъ чисто злато. Ние ще опишемъ тукъ тази группа: На горнята часть на една массивна скала стои една группа отъ двѣ жени въ старо-славянско

*) Ние трѣбва да кажемъ тукъ че Князь Александръ не е никога получилъ този миллионъ, тъй неочаквано предложенъ нему отъ Царя, и въобще не е получавалъ никакви субсидии отъ русското правителство.

въоружение: женската фигура, която изобразява България, облечена въ риза отъ телъ, туря сабята си въ капака, полунаведена предъ фигурата на Россия, която въ дѣсната си ржка държи сабя, дръжката на която е направена въ видъ на кръстъ, а въ лѣвата—прострянъ надъ България щитъ, който я покрива.

Въ краката на скалата се намиратъ двѣ кжщи, обкржжени съ дървета и плетъ,—точна копия отъ онѣзи български кжщици, въ които е живѣлъ Императора Александръ III и свитата му, въ онова време, когато той бѣше началникъ на рущукския отрядъ презъ русско-турската война, за което свидѣтелствува надписа, изрѣзанъ на скалата „1877 год.“ Предъ кжщата знамена направени отъ емаль, и единъ казакъ, който стои при штандарта. Подъ скалата надписъ: „Царю-Покровителю Александру III отъ Болгарскаго Князя Александра I и отъ признательнаго его народа.“ Подъ надписа, на предната страна на групната съединени щитове съ гербоветѣ на Руссия и България, надъ които двуглавъ орелъ съ распростренни крила. На задната страна на группата пъленъ гербъ на българското княжество. Подъ гербоветѣ на Руссия и България два сидящи левове, които поддържватъ группата, между които, по странитѣ и наоколо по цѣлото основание на группата расположени предмети отъ старо русско въоружение. За тази группа е било употребено до 1 пудъ злато (пуда съдържи 13 оки).

Аллегорията на тази группа ще служи за вѣчно доказателство, съ какво довѣрие Князь Александръ е глѣдалъ тогава на Руссия и Царя, безъ да обржща внимание на генералитѣ Соболева и Каулбарса, и тѣхнитѣ нахални интриги.

За поднасянието този подаръкъ на Императора, отъ Князя сж биле поканени всичкитѣ българе, които се намираха въ Москва, съ студентитѣ включително. Обаче не всичкитѣ поканени се явиха. Между онѣзъ, които не сж явихж бѣше и полковникъ Кесяковъ, извѣстенъ комарджия, исключенъ за мошелничеството въ карти по офицерский сждъ, отъ Петербургския Преображенский полкъ, който ограби жандармерията въ Източната Румелия при нейното сформирувание и изгори щаба на жандармерията въ Пловдивъ, заедно съ русския капитанъ Еленевъ, съ цѣль да унищожи смѣткитѣ и документитѣ, които биха могли да докажатъ тѣхната кражба. Този достоенъ полковникъ (българинъ по происхождение имѣющъ

собственъ хотелъ въ София) е билъ записанъ отъ генерала Каулбарса въ състава на българската контръ — депутация, и заедно съ нея се яви въ Москва. Покъсно, за услугитѣ му по свалянието на Князя Александра, които услуги се заключаваха само въ грубото му отнасяние къмъ послѣдния, слѣдъ неговото сваляние вече полковникъ Кесяковъ е билъ назначенъ за командиръ на единъ русский полкъ. Той има цѣли истории по своитѣ машенничества и кражби, но ние се ограничаваме съ привежданпе само на горѣозначенитѣ фактове.

Да като бѣше въ Москва, Князь Александръ получи покана да иди въ Петербургъ, и той съ удоволствие би се въсползувалъ отъ тази покана за разяснение нѣкои недоразумѣния, възбудени отъ генералитѣ, по единъ вѣренъ приятель го предупреди, че враговетѣ на Князя искатъ да съставятъ въ Петербургъ, подъ видъ на коммиссия по българскитѣ работи, единъ видъ сѫдъ надъ него, въ който въ качество на прокуроръ трѣбваше да влѣзе генералъ Соболевъ, а въ качество на подсѫдимъ самия Князь Александръ.

Предъ видъ на това Князя не можеше да рискува да унижава себе си, и своя народъ, на чело на който той стоеше, и за това той, безъ да ходи въ Петербургъ, замина направо отъ Москва по смоленската желѣзница за Ищлъ, гдѣто получаваше извѣстия отъ Петербургъ и София, а сетнѣ за Дармщадтъ.

Слѣдъ неговото заминаванне отъ Москва, въ Петербургъ е билъ поканенъ принцъ Валдемаръ Датский, но имала-ли е тази покана отношепие къмъ българскитѣ работи, или не, това не мога го каза.

По заповѣдь на Князя, азъ отидохъ отъ Москва за Петербургъ, за да испълня нѣкои поржчки, и вече въ Петербургъ получихъ нова заповѣдь да чакамъ Г. Стоилова, който щѣше да дойде тамъ въ качество на българский дипломатический агентъ. Този постъ, както го казахъ погорѣ, е билъ учреденъ отъ послѣднето преди това народно събрание, за борба противъ интригитѣ, сплетнитѣ и ложнитѣ доноси пращани изъ София отъ генералитѣ, и за освѣтление положението на работитѣ въ България. Отъ Москва отиде въ Петербургъ и генералъ Соболевъ. Тамъ той, който толкова раболѣпствуваше предъ очитѣ на Князя, а въ Москва не криеше вече своята злоба противъ послѣдния, открито исказ-

ваше угрози противъ него и противъ България изобщо, въ случай ако не му се удаде да обърне България въ единъ видъ своя оренбургска мунния.

Българетѣ, които бѣха тогава въ Петербургъ, и се срѣщаха съ генерала, разсказваха, че сѫ чули отъ неговитѣ уста угрози че, ако Князя и народа не се подчинятъ безусловно на неговитѣ искания, то България ще бѫде оккупирана отъ русски войски, и че нему сѫ обѣщани отъ русския главенъ щабъ за тази цѣль два корпуса, които той ще поиска, когато намѣри това за нужно. Въ сѫщото време генерала, кѫдѣто само можеше, се стараеше да увѣри, че Князь Александръ държи политиката на западнитѣ държави и е тѣхно орѫдие, а слѣдователно е врагъ на Руссия и на нейнитѣ интереси въ България, (като мълчеше за това, че българетѣ, и Князя имъ, не сѫ противъ Руссия, а сѫ само противъ личнитѣ интереси на генерала Соболева въ желѣзнопѫтния въпросъ) и че външната преданность на Князя към Руссия не е нищо друго, освѣнъ лицемѣрие, въобще, че неговото стоение на българския престолъ е вредително за Руссия.

Тѣзи клевети и подли интриги намираха въ Руссия почва, подготвена отъ Князя Дондукова — Корсакова, Хитрово и др.

Князь Александръ е билъ извѣстенъ за подобно поведение на неговия министръ — президентъ, и неговото отколѣшно желание да се откаже отъ пълномощията и да възстанови търновската конституция, подъ впечатлѣнието на тѣзи извѣстия, прие окончателна и твърда форма. Той прекъсна своята почивка, и замина за София, кѫдѣто пристигна въ средата на Юлий, за да се постарае да съгласи партиитѣ на почва на възстановлението на конституцията, и съ общи сили да се помѫчатъ да се отърватъ отъ генералитѣ, които бѣха станали окончателно невъзможни. Азъ получихъ заповѣдь да дойда въ Виена за да се намирамъ тамъ, въ времето на преминаванието на Князя презъ този градъ, за да му представя докладъ, но по независящи отъ менъ причини не можахъ да ида. Вмѣсто менъ отиде тамъ жена ми, но Князя толкова бързаше, че тя не го заварила вече въ Виена, а неговитѣ заповѣди за менъ й сѫ биле предадени отъ Г. Стоилова, който сѫщо се намираше тамъ въ онова време.

Въ Виена Князь Александръ се срѣщна съ русския посланникъ, Князь Лобановъ—Ростовский, приказва съ него за

положението на работитѣ въ България, и за поведението на генералитѣ, но не е билъ разбранъ отъ него, или може би Князь Лобановъ не е искалъ да го разбере.

Генералъ Соболевъ е билъ растревоженъ отъ неочакванното възвръщание на Князя Александра въ София, но той се страхуваше да иди тамъ самъ, предъ видъ на нетрайното си положение, и за това работеше усердно, да се назначи за вакантния постъ на дипломатический агентъ лице, което би могло да му помага и да го поддържва въ борбата му съ Князя Александра. И самия Князь много желаеше, щото поста на русския дипломатический агентъ въ България да бѫде заетъ отъ лице безпристрастно и авторитетно, което би давало вѣрни свѣдѣния въ Петербургъ, и той е ходатайствувалъ за това въ Москва.

Императоръ Александръ III е обѣщалъ на Князя да прати въ София генерала Ернрота, но азъ не мога да обясня защо това обѣщание не е било испълнено. Генералъ Ернротъ лично ми е говорилъ, че съ него сѫ биле водени преговори за неговото испращание въ Софиа, но, че той самъ е билъ противъ това пѫтувание.

Сѫщо е била турена и кандидатурата на генерала Домонтовича, но той отъ своята страна направи всичко, за да отклони отъ себе си тази честь, тъй като не искаше по никой начинъ да бѫде другарь на генералитѣ Соболева и Каулбарса, които водяха България съ своето глупаво поведение къмъ скарвание съ Руссия, което той още тогава предсказваше.

Тѣзи двама държавници, които се отличаваха съ умъ и авторитетъ въ българскитѣ работи, очевидно разбираха че, ако поддържватъ добри и честни отношения къмъ Князя Александра, това ще предизвика противъ тѣхъ неудоволствие въ Петербургъ; отъ друга страна, ако се явятъ само въ качество на испълнители на петербургскитѣ желания, насочени противъ Князя, въ София тѣхното положение ще стане невъзможно.

Най сетнѣ избора падна върху Г. Ионина, посланникъ при Бразилския Императоръ (въ отпускъ), человѣкъ раздражителенъ, недалновиденъ, който лесно се поддаваше на чужди влияния, и бѣше единъ отъ върлитѣ партизани на славянофилитѣ. Съ това назначение генералъ Соболевъ получи онова което търсеше.

Обаче нахалнитѣ интриги на генерала Соболева въ Петербургъ противъ Князя Александра почнаха да се показватъ и тамъ на мнозина подозрителни, и внушаваха небезъоснователенъ страхъ, че тѣ ще погубятъ русското влияние въ България, което се поддържваше главно презъ Князя Александра, който не бѣше далъ никакво фактическо основание да се подозира въ неискренность къмъ Руссия, като се оставятъ на страна сплетнитѣ на генералитѣ. Въ русската пресса също се появиха гласове противъ поведението на генералитѣ.

Азъ вече тогава, въ своитѣ лични, и писменни сношения, предупреждавахъ хората, които се интересуваха съ България и имаха влияние въ русската пресса, или въ администрацията, че поведението на генералитѣ и на русската дипломация, ще направи отъ българетѣ неприятели на Руссия и ще ги накара да се отвърнатъ отъ освободителитѣ и да търсятъ помощь и спасение у петвѣковнитѣ си притѣснители — турци. Но тогава всичкитѣ бѣха до толкова самооболстени отъ могуществото на русското влияние въ България, щото не искаха да вѣрватъ на гласѫ на благоразумието, до като самитѣ факти и събития не подтвърдиха онова, което азъ предсказвахъ, като се основавахъ върху знанието на българския народенъ характеръ, и положението на работитѣ въ страната.

Слѣдъ пристигванието си въ София, Князь Александръ се убѣдилъ, че генералъ Каулбарсъ презъ времето на отсѫтствието на Князя дѣятелно е приготовлявалъ почва за бѫдѫщитѣ дѣйствия противъ него. Между друго се оказа цѣла масса уволнени чиновници, замѣстени съ хора, които генералитѣ смѣтаха за свои. Особно много премѣствания е имало по сѫдебното вѣдомство, при всичко, че Князя бѣше издалъ указъ за несмѣняемостьта на сѫдиитѣ. Князя се распореди да се намѣстятъ чиновницитѣ по сѫдебното вѣдомство пакъ на старитѣ си длъжности, а пакъ управляющия министерството на правосѫдието Теохарова уволнилъ, и турилъ на негово мѣсто Хр. Стоянова.

Скоро слѣдъ пристигванието, Князя почна да води дѣятелни преговори съ Д. Цанковъ, който се намираше на заточение въ Враца, презъ нѣкои уполномощени отъ него лица, за примирение на партиитѣ възъ основание възстановлението

на търновската конституция. При всичко, че нѣкои либерали външно поддържваха приятелски отношения съ генералитѣ, въ душата си тѣ бѣха не помалко противъ тѣхъ, отъ колкото консерваторитѣ, и за това преговоритѣ съ тѣхъ, и съ Д. Цанкова, скоро се свършиха благоприятно; Цанковъ е билъ освободенъ, и се върна въ София. Генералъ Соболевъ, като се научи за енергичнитѣ дѣйствия на Князя, много се смути, и побърза да тръгне за България, като пристигна въ София на 3-й Августъ. На другия день той се представи на Князя, предъ когото се държа сѫщо тъй раболѣпно, както и преди. Въ сѫщия день Д. Цанковъ посѣти генерала Соболева, и му съобщи за всичкитѣ преговори съ Князя, и за своето съглашение съ консерваторитѣ. Обаче тази двуличность на Цанкова не можеше да поправи вече работата на генералитѣ, които щомъ се научиха, че Князя е рѣшенъ да възстанови конституцията, искаха да го предварятъ въ тази работа, и по този начинъ да привлекѫтъ на своята страна либералитѣ, като забравяха, че тѣзи послѣднитѣ нѣматъ вече нужда отъ тѣхъ, и отъ тѣхната поддържка по въпроса за конституцията. Още до като бѣше въ Петербургъ генералъ Соболевъ угрожаваше, че ще възстанови търновската конституция, като мисляше, че Князя много се държи за седемгодишнитѣ пълномощия, и ще се бори до послѣдната крайность противъ възстановлението на конституцията. Но той и въ този случай се излъгалъ.

Слѣдъ генерала Соболева пристигна въ София на 11-й Августъ и извънредния посланникъ Г. Ионинъ. Съвершенно незапознатъ съ положението на работитѣ въ България, той се яви тамъ съ предвзети мнѣния, които му сѫ били внушени отъ генерала Соболева и К-ия. Той още преди да се представи на Князя, т. е. преди да бѫде приетъ въ аудиенция за да покаже своето полномощно писмо, почна вече да ругае Князя по най неприличенъ начинъ.

Още при първата аудиенция у Князя Александра, като му представи писмото на Императора Александра III, той му каза, че има да допълни това писмо съ словесна заповѣдъ на Императора. Князя го покани въ свой кабинетъ, гдѣто Ионинъ се постара да покаже всичката си грубость и невѣжливость. Като влѣзе въ кабинета на Князя, той сѣдна въ креслото, безъ да чака покана, и съ единъ високомѣренъ

тонъ, лишенъ отъ всѣко уважение, почна безъ да се свѣни, да прави на Князя, като на единъ ученикъ, виговоръ за лошо поведение по отношение къмъ генералитѣ, като заяви при това, че той е само лице уполномощено отъ Руссия, т. е. подчинено ней, която има исключително право да се распорежда съ всичко въ България, и ако Князь Александръ препятствува на миссията на генералитѣ Соболева и Каулбарса, то той, Ионинъ, ще употреби противъ него войска и т. н.

Ионинъ притури, че свикванието на камарата въ предстоящий Септемврий той счита за единъ актъ противъ Руссия и за лично оскърбление на Царя*), и за това Царя иска, и заповѣдва, камарата да не се свиква, а генералитѣ да се оставятъ още за двѣ години. Императора иска сѫщевременно, щото Князя да се распрости съ сегашнитѣ си съвѣтници, тъй като спорѣдъ неговитѣ свѣдѣния тѣ терроризиратъ страната. „Тъй като Царя Ви даде свищовскитѣ извънредни пълномощия, отъ които Вие сте направили лошо употребление, то той ги взима назадъ тѣзи пълномощия, каза Ионинъ.“

Възмутенъ до дъното на душата отъ такова дързко поведение на г. Ионина, — който на всичкитѣ му възражения отговаряше грубо, нахално и унизително за достоинството му, Князя каза:

— „Да не бѣхте проводени къмъ менъ отъ Царя, щѣхъ да викамъ слугата, и да му заповѣдамъ да Ви исхвърли отъ моята кѫща, но отъ уважение къмъ Царя, който, азъ съмъ увѣренъ не е виноватъ въ Вашето недостойно поведение, азъ Ви моля, самичекъ лично да излѣзете вънъ.“

„Какъ можахте Вие да си позволите такова нечувано дързко поведение по отношение къмъ менъ?“

Г. Ионинъ отговори, че той, като Ионинъ, „моли прошка за язикътъ, който е държалъ, и за израженията, които употребилъ, но като посланникъ на Царя, дълженъ е да ги повтори, тъй като е получилъ отъ Царя заповѣдь да държи къмъ него такъвъ единъ дързкий тонъ“.

Изгоненъ по този начинъ отъ двореца, Г. Ионинъ обаче никакъ не сѫ засрамилъ, и спокойно си останалъ въ София, като възобновилъ въ твърдѣ скоро време сношенията съ двореца.

---

*) Генералитѣ предчувствуваха, че камарата ще се обяви противъ тѣхъ, и за това се страхуваха отъ нейното свикване.

Слѣдъ изпизанието на Г. Ионина, Князя горчиво се оплаквалъ на ближнитѣ си противъ неговото поведение, като казвалъ: „Ето ми награда за моята преданность и покорность на Руссия. При всѣкий случай азъ съмъ защищавалъ и съмъ пазилъ интереситѣ на Руссия и на Русситѣ въ България, съ безкрайно самопожертвувание, бзъ да се размисля даже за това, да — ли ми вреди то, или не, на менъ лично". Князя бѣше толкова отчаянъ, щото бѣше се рѣшилъ даже да се откаже отъ трона, и съобщилъ това своето рѣшение на баща си, принцъ Александръ Гесенский.

По пѫтя за София, Г. Ионинъ се срѣщна въ Виена съ графа Калноки и съ Г. Стоилова, но разговоритѣ съ тѣхъ не произведоха върху него никакво впечатлѣние. Тъй като Г. Стоиловъ бѣше назначенъ за дипломатический агентъ и отиваше на своятъ постъ въ Петербургъ, то Г. Ионинъ, като го посъвѣтва да не отива тамъ, най сетнѣ категорически заяви, че той нѣма да бѫде приетъ, като агентъ въ русското министерство на външнитѣ дѣла, което намира за излишно да има Българский представитель въ Руссия, когато сѫ съвершенно достаточни онѣзъ сношения съ България, които сѫ водятъ презъ русския представитель и русскитѣ генерали въ България.

Русския азиатския департаментъ се страхуваше очевидно отъ свѣтлината, която можеше да хвърли Г. Стоиловъ върху българскитѣ работи, и да извади на явѣ нечиститѣ дѣла на генералитѣ.

Г. Стоиловъ обаче не послушалъ Г. Ионина, и отишелъ въ Петербургъ.

По неговото искание азъ го срѣщнахъ въ Псковъ, и като му обрисувахъ настроението въ русската столица, отъ своя страна го съвѣтвахъ да се върне назадъ, тъй като нѣмаше никакви шансове за успѣхъ на неговата миссия. Г. Стоиловъ ми отговори, че ако би даже въ качество на туристъ, или журналистъ, той пакъ все таки ще отиде въ Петербургъ.

Слѣдъ пристигванието си въ русската столица, той направи частни визити на министра на външнитѣ работи, Г. Гирса, и на директора на азиатский департаментъ, Г. Зиновьева. Но тѣзи господа не намѣриха за нужно да испъл-

нятъ обикновенната, приета въ частни сношения вѣжливость —-да му върнатъ визитата.

Азъ запознахъ Г. Стоилова съ много влиятелни лица въ петербургското общество, и въ прессата, и презъ тѣхъ ние почнахме да търсимъ свиждание съ Г. Зиновьева.

Въ това време Г. Стоиловъ приготви единъ мемуаръ по българскитѣ дѣла, въ който изложи положеннето на работитѣ въ страната, погрѣшкитѣ на генералитѣ, които могатъ съвершенно да разстроятъ добритѣ отношения помежду Руссия и България.

Въ заключението на мемуара, Г. Стоиловъ предлагаше на Руссия да вземе въ своитѣ ржцѣ управлението на българската войска и на външнитѣ дѣла, като тури на чело на тѣзи министерства русси; сжщевременно да остави на България да се разпорежда самостоятелно, безъ всѣкакво вмѣшателство отъ страна на русситѣ, съ вътрѣшнитѣ дѣла, финансиитѣ, правосждието, и народното просвѣщение.

Мемуара е билъ испратенъ до Г. г. Зиновьева, Каткова и генерала Домонтовича, който се считаше въ Петербургъ за авторитетъ по българскитѣ дѣла.

Но тѣзи предложения на Г. Стоилова се показаха тогава въ Петербургъ за недостаточни и не сж биле приети, тъй като тамъ се надѣваха, че презъ генералитѣ ще могатъ да достигнатъ много повече.

Въ края на Августъ, благодарение на посредничеството на нѣкои приятели, Г. Стоиловъ е ималъ свиждание съ Г. Зиновьева, който му заяви, че частно му е много приятно да се види съ него, нъ че той по никой начинъ не може да приказва съ него за българскитѣ дѣла, като го съвѣтваше сжщевременно да не се надѣва, че ще бжде припознатъ за представитель на България въ Петербургъ. Слѣдъ това свиждание, Г. Зиновьевъ върналъ визитата на Г. Стоилова.

Работитѣ ни викаха насъ съ Г. Стоилова въ София, и нѣмаше никакъвъ смисълъ да стоимъ още въ Петербургъ; затова ние оставихме русската столица.

Въ Виена слѣдъ пристигванието ни тутакси получихме заповѣдь да бързаме за София, а въ Ломъ-Паланка тази заповѣдь е била повторена още по настоятелно.

Въ България се продължаваха интригитѣ на генералитѣ въ компания съ Г. Ионинъ. Опитванието на Князя да със-

тави коалиционенъ кабинетъ съ Грекова на чело е било посрѣщнато съ заплашвание отъ страна на Ионина, че той располага въ страната съ 125 либерални бюра, които само очакватъ неговата заповѣдь да свалятъ Князя.

Ще разскажемъ тукъ опитванията на генералитѣ да устроятъ държавенъ превратъ съ цѣль да свалятъ Князя Александра.

Единъ день, въ Софийския лагерь се явилъ секретаря на русското консулство Пассекъ, извикалъ софийския комендантъ, полковникъ Логиновъ (руссинъ) и го помолилъ да иди заедно съ него въ русското консулство. По пѫтя Г. Пассекъ даде на полковника Логинова да разбере, че сѫ готви нѣщо противъ Князя Александра. Полковникъ Логиновъ заяви, че той не може оффициално, въ мундиръ, да иди въ консулството, а може да се яви тамъ само като частно лице, като русский подданникъ. Слѣдъ това, намѣсто да отиде въ русското консулство, той си отиде въ кѫщи, гдѣто Г. Пассекъ пакъ го убѣждавалъ да върви съ него, но всичко било напраздно. Той не сполучи да привлече полковника Логинова къмъ заговора. Послѣдния, като носеше българский мундиръ, пожела да остане вѣренъ на Българския Князь.

Помежду офицеритѣ въ лагеря се започна една агитация противъ Князя Александра, който скоро се научи за това. Най сетнѣ флигель-адъютанта Ползиковъ узна даже и деньтъ, който билъ предназначенъ за испълнението на заговорътъ. Генералитѣ, като не виждаха съчувствие отъ страна на офицеритѣ, почнаха да дѣйствуватъ твърдѣ предпазливо. Обаче въ назначенното време, въ 11 часа презъ нощьта, генералъ Каулбарсъ се яви въ двореца, и по тревога извика дворцовия караулъ въ вътрешния дворъ. При това той забѣлѣжи, че вратитѣ на двореца не сѫ заключени, както винаги, и че антрето на двореца е пълно съ хора; тамъ бѣха тѣлохранителитѣ, свитата, и пр. Тогава той разбра, че неговата интрига е открита, и сѫ взети мѣрки противъ заговора, и за това побърза да излѣзе отъ двореца, безъ да се опита да влѣзе въ апартаментитѣ, гдѣто него и другитѣ русскитѣ офицери, които учавствуваха въ заговора, очакваше засада. Князь Александръ лежеше въ това време боленъ.

Заговора не сполучи, но генералитѣ се надѣваха, че Князя като се научи за него ще се оплаши. Тѣ сѫ излъгаха обаче.

Допълнителнитѣ избори за народното събрание, които се правиха презъ онова време, вслѣдствие съглашението на либералитѣ съ консерваторитѣ, дадоха резултати, благоприятни за либералитѣ.

Народното събрание е било свикано на извънредна сессия за 2-й Септемврий.

Въ именния день на Князя Александра, на 30 Августъ, на тържественната аудиенция, като приемаше министритѣ, Князя каза на генерала Соболева, че сѫществующата между тѣхъ разлика въ взглядоветѣ върху положението на работитѣ и начина на управлението на страната, го принуждава да моли генерала Соболева да си даде прошение за отставка. Като изрази съ ирония и дързость своето съжалѣние за това, че не е можалъ да заслужи довѣрието на Негово Височество, генералъ Соболевъ заяви, че той не може да напусне своята длъжность, преди да поиска за това разрѣшение отъ своятъ (русский) Императоръ.

— „Въ такъвъ случай Вие ще бѫдете министръ на когото искате, но само не мой“ отговори му Князя, и слѣдъ това прекъсна аудиенцията.

Подиръ този разговоръ положението на генералитѣ стана съвършенно невъзможно, тъй щото за русския извънреденъ посланникъ Ионинъ не му оставаше да направи друго, освѣнъ да се вмѣси. Той тутакси поиска отъ Князя Александра аудиенция, на която му представи, отъ името на русското правителство, въ категорическа форма, слѣдующитѣ искания:

1) Обявление съ манифестъ, който трѣбваше да се яви въ „Държавния вѣстникъ“, че Князя се отказва отъ седемгодишнитѣ пълномощия, дадени нему отъ Свищовското Велико Народно Събрание;

2) Назначавание особна коммиссия за прегледвание конституцията;

3) Задържвание генералитѣ Соболева и Каулбарса въ тѣхнитѣ министерски длъжности, до като се разглѣдатъ и утвърдятъ отъ Великото Народно Събрание предстоящитѣ измѣнения на Търновската Конституция*)

4) Преименувание на предстоящето народно събрание въ извънредно, т. е. да нѣма то право да разглѣдва никакви

*) Генералитѣ искаха да се въсползуватъ отъ това Велико Народно Събрание за сваляние на Князя Александра отъ трона.

други въпроси, освѣнъ двѣтѣ международни конвенции: а) международното съглашение по желѣзнопжтния въпросъ, изработено отъ Виенската конференция à quatre и б) договора съ Руссия за исплащание оккупационния дългъ. Съ други думи, събранието да бжде лишено отъ правото за обявявание недовѣрие на русскитѣ генерали.

Трѣбва тукъ да забѣлѣжимъ, че исплащанието оккупационния дългъ, българетѣ, и особенно селянетѣ считаха впослѣдствие като исплащание дългъ за своето освобождение и намираха, че Руссия слѣдъ това исплащание нѣма вече право да претендира за друго възнаграждение, въ видъ на морална признателность. Руссия прѣдъяви това искание, като репрессивна мѣрка, за да накара по този начинъ българетѣ да се подчинятъ на нейнитѣ трѣбвания. Тя поискала и получила пари и за пушкитѣ и патронитѣ, които по рано бѣше подарила на българетѣ. Тѣзи искания сж биле лошо и погрѣшно пресмѣтнати.

Князь Александръ, който, както го казахъ по горѣ, бѣше се съгласилъ вече съ либералитѣ за възстановление търновската конституция, нѣмаше нищо противъ отстжпки въ този пунктъ на русския извънреденъ прѣдставитель.

Въ сжщия день още той подписа манифеста, който на другия день е билъ напечатанъ въ „Държавния Вѣстникъ". Въ този манифестъ се казваше, че Князя, като желае благото на страната, и има прѣдъ видъ нейното мирно и успѣшно развитие, се рѣшилъ, съгласно съ Свищовския манифестъ отъ 1-й Юний 1881 г. да събере, подъ своето лично предсѣдателство една особна, специална коммиссия отъ първенци, безъ разлика на партии, за преглѣждание конституцията. Сетнѣ, въ манифеста е било казано, че министритѣ си съхраняватъ портфелитѣ, като се занимаватъ исключително съ текущи дѣла, и пазятъ строгъ нейтралитетъ до рѣшението въпроса за конституцията.

Ето текста на този манифестъ отъ 30 Августъ 1883 г.:

„Ние, Александръ I обявяваме на нашитѣ вѣрноподданни, че сме рѣшили да назначимъ една коммиссия, която трѣбва да бжде съставена отъ най виднитѣ и най почтеннитѣ хора на Княжеството, безъ разлика на политическитѣ убѣждения. Тжзи коммиссия ще засѣдава подъ нашето председателство, и ще изработи въ най скоро врѣме една конституция. Сетнѣ

проекта ще бжде представенъ на Великото Народно Събрание, което трѣбва да се свика тутакси слѣдъ свършванието работитѣ на коммиссията, за да даде на проекта окончателна форма. До обнародванието конституцията, министритѣ ще запазятъ своитѣ портфели, като объриатъ своята дѣятелность исключително върху рѣшението на текущитѣ дѣла, и ще сохранятъ въ всичко, което се касае до вътрѣшната политика умѣренъ нейтралитетъ".

„Александръ"

Въ телеграмма до Царя, написана отъ Князя въ присжтствието на Понина, Князя се призна обаче, че този манифестъ противорѣчи на неговитѣ взглядове, (като резултатъ отъ насилие), че той е не на време, и може да има твърдѣ опасни послѣдствия.

А Царя му отговорилъ телеграфически отъ Копенгагенъ, че той е твърдѣ доволенъ отъ този манифестъ, и совершенно спокоенъ.

Слѣдъ това се отвори народното Събрание. Генералъ Соболевъ, увѣренъ отъ Цанкова, че той ще го поддържа, и като очакваше пълна побѣда, по пжтя за камарата отби се при болния Князь, и безъ да му доложи за своето дохождание, влѣзе при него и грубо му каза:

— Ваше Височество не сте искали да ми се покорите доброволно, сега азъ ще Ви накарамъ на тази покорность презъ народното събрание.

— Ще видимъ, му отговори равнодушно Князя.

Въ преговоритѣ си съ Д. Цанкова, генералъ Соболевъ искаше сваляннето на Князя Александра презъ Великото Народно Събрание, и 10 годишенъ протекторатъ на Руссия надъ България. Д. Цанковъ преструваше се, че ужъ приема тѣзъ предложения, а сжщевременно съобщаваше за тѣхъ на Князя.

Въ събранието трѣбваше да се закълнатъ новитѣ депутати, между които бѣше и Д. Цанковъ. Генералитѣ бѣха напълно увѣрени че либералитѣ нѣма да се кълнятъ на пълномощията, противъ които тѣ до сега толкова сж се борили, но колко се очудиха тѣ, когато видѣха въ числото на първитѣ, които се кълняха и Д. Цанкова, който преди малко ги увѣрявалъ въ противното. Генералъ Соболевъ изгуби всѣко

самообладание, и като хвърли на массата молива, който държеще въ ржцетѣ, викна по адресата на Д. Цанкова:

— Подлецъ!

Слѣдъ това, той напусна залата на засѣданията на събранието.

Генералитѣ смѣтаха, че отъ въпроса за закълняванието ще се започнатъ демонстрации противъ Князя, но тѣ сж излъгаха. Д. Цанковъ търсеше властъ,—той желаеше да наслѣди Соболева, и правеше всичко за да достигне тази цѣль.

Народното събрание въ отговора си на тронното слово каза между друго:

„Ние, народни представители, въодушевени отъ вѣрноподданническа преданность къмъ Особата на Ваше Височество, молимъ Ваше Височество да възстановите презъ манифестъ търновската конституция, като укажете сжщевременно кои пунктове отъ нея трѣбва да се разглѣдатъ, и да се измѣнятъ. Въпроса за измѣненията би можалъ да бжде изоставенъ на самото събрание, като се обърне настоящата извънредна сессия въ обикновенна законодателна сессия“

Тутакси слѣдъ подаванието този отговоръ, на 7 Септемврий 1883 г. е билъ обнародванъ слѣдующий манифестъ:

„Обявяваме на нашитѣ вѣрноподданници:

„Като се грижимъ постоянно за благосъстоянието на нашето отечество, и предъ видъ на това, че сега засѣдающето третьото народно събрание, въ отговора си на тронното слово преподнесе ни единогласно своята преданна молба, Ние възстановяваме търновската конституция, като обрѫщаме сжщевременно настоящата извънредна сессия на народното събрание въ обикновенна, и го канимъ да се произнесе върху измѣненията които се отнасятъ до 13 и 14 членове на тази конституция, касателно народното представителство.“

Презъ този манифестъ коммисията за прегледвание конституцията, искана отъ Г. Ионина, ставаше излишна. Освѣнъ това нѣмаше вече никаква нужда да оставатъ понататъкъ генералитѣ въ България, тъй като цѣльта на тѣхната миссия — примирението на партиитѣ, е станало не само безъ тѣхно участие, но и противъ тѣхната воля. Намѣсто примирение тѣ внасяха въ страната само раздоръ на партиитѣ, и се надѣваха да основжтъ върху тозъ раздоръ своето понататъшно господаруване. Обаче въ най послѣднята минута, генералитѣ

направиха още едно опитвание да останатъ въ България, като заявиха на Князя, че камарата не имъ е объявила никакво недовѣрие. Князя отговорилъ, че това е направено само отъ деликатность къмъ тѣхъ и къмъ Руссия, но, че ако тѣ пожелаятъ, обявението недовѣрие нѣма да се забави. Генералъ Каулбарсъ опитвалъ се да моли, да оставятъ поне него, безъ генерала Соболева, но Князя рѣшително отклонилъ и тази молба, като заявилъ, че той не може да има за свои министри заговорщици противъ себе си.

Възстановяванието на търновската конституция бѣше съвершенно сюрпризъ за генералитѣ и Г. Ионина, които сж видѣха излъгани отъ българетѣ.

За генералитѣ не оставаше вече нищо друго да правятъ, освѣнъ да си дадѫтъ отставка, която и била незабавно приета.

При заминаванието си генералитѣ сж били испратени отъ твърдѣ немногобройни българе, които, заедно съ тѣхъ, си губяха доходнитѣ длъжности, и се лишаваха отъ „кокалъ.“ Като сядаше въ колата, генералъ Соболевъ викна: „До виждание въ Македония!“

А генералъ Каулбарсъ, като чакаше въ Ломъ-Паланка вапора, каза на българетѣ, съ които се разговаряше „че воля той ималъ много, но нѣмалъ сила.“

Тъй се свърши позорното и нахално хазяйничание на генералитѣ Соболева и Каулбарса, което е нанесло силенъ ударъ на русското влияние въ България.

Ще кажемъ тукъ нѣколко думи за памфлета на генерала Соболева, напечатанъ въ Септемврийската книжка за 1886 г. на списанието „Русская Старина,“ подъ заглавието „Къмъ най новата Българска история. Първия българския Князь.“ Този памфлетъ напълно показва всичката нищожность, дребность, и деморализация на генерала. Той иска съ него преди всичко да похвали себе си, а сетнѣ да оклевети хора, неприятни за него. Желанието на генерала да разъясни своето тъмно поведение въ България би било, разбира се, твърдѣ похвално да подкрѣпяше той при това своитѣ оправдания и заключения съ нѣкои документи, а той това не го направилъ. Напротивъ, като се расчлени подробно неговата статия, като се прегледатъ цитиранитѣ у него писма, записки, и т. н. то необходимо ще се извади заключение, съвершенно противоположно на онова което е направилъ генералъ Соболевъ. Тъй напр. отъ съобщенията

на последния се вижда, че Князь Александръ въ всичкитѣ спорове на генералитѣ съ консерваторитѣ, випаги е държалъ страната на първитѣ.

На стр. 712 въ статията на Соболева се казва: „Никога и въ нищо Князя до тогава (до рѣшението въпроса за драгунитѣ) не сѫ е отдѣлялъ отъ Начовича, Грекова, и Стоилова. Това го знаеше цѣлата страна, за това съжалѣваха всичкитѣ честни българе. Упорството на Князя много ги разсърди (консерваторитѣ) неговитѣ неотколѣшни горѣщи приятели. Въ него тѣ виждаха растящето, крайно опасно за тѣхъ влияние на генералитѣ Соболева и Каулбарса." На стр. 715 ние четемъ между друго: „да бѣше се рѣшилъ генерала на това (на отставката на консерваторитѣ) той трѣбваше да испълни едно отъ двѣтѣ: *или да унищожи всичкитѣ министерства и да остане Соболевъ единственъ министръ, връху което настояваше Князя,* или да вземе „нови министри, избора на които *е много мѫчна работа*."

Защо-ли тази работа е била до толкова мѫчна ако, както увѣрява генерала въ своята статия, народната партия, т. е. либералитѣ, и цѣлия народъ, сѫ биле съ него? Неужели въ цѣлия народъ не е имало хора, способни за държавна дѣятелность, поне до толкова, до колкото сѫ биле способни за нея самитѣ генерали? Всѣка една българска партия винаги е съжалѣвала, че има твърдѣ малко министерски портфели сравнително съ числото на кандидатитѣ за министри. Това е неопровержимъ фактъ.

На стр. 727 генералъ Соболевъ пише слѣдующето: „На 28 Февруарий когато Князя прие отставката на Стоилова — Грековъ е ималъ горѣщъ разговоръ съ Князя. Той му заяви, че тѣ (консерваторитѣ) ще бѫдатъ противъ желѣзнопѫтния въпросъ, че тѣ ставатъ открито противъ Соболева и Каулбарса, и че въ три седмици ще дигнатъ цѣлата страна противъ насъ (генералитѣ). *На забѣлѣжката на Князя, че това ще бѫде насочено противъ него,* Грековъ съ дързость отговори, че Негово Височество рискува да се тури въ такова положение, щото неговото стоение въ България ще бѫде невъзможно. Въ единъ отъ слѣдующитѣ дни Грековъ заяви на Князя, че най сетнѣ той (Князя) ще бѫде принуденъ да се обърне къмъ него, Грекова, и къмъ приятелитѣ му, но че той,

Грековъ ще сѫ съгласи да бѫде пакъ министръ само тогава когато той, Князя, нѣма да бѫде вече повече въ България!“

Тѣзи думи на генерала Соболева най добрѣ характеризиратъ отношенията на Князя Александра къмъ своитѣ „приятели-консерваторитѣ“ „единомисленници“ или „триумвиратъ“ както генералъ Соболевъ наричаше Начовича, Грекова и Стоилова. Сѫщевременно тѣ нагледно доказватъ, че въ всичкитѣ карания на генералитѣ съ консерваторитѣ, Князя е държалъ винаги страната на генералитѣ.

На стр. 745 ние четемъ: „забѣлѣжително е, че това събрание (III обикновенно), ако и съставено отъ княжеската партия, направило е нѣколко постановления *които вървѣха въ разрѣзъ съ волята на Князя!*“ Тѣзи думи на генерала доказватъ, че поменатото събрание се държеше самостоятелно и за неговитѣ рѣшения той по никой начинъ не може да прави отговоренъ Князя; обаче той го прави това. Друго още: това чисто консервативно събрание, ако и избрано съ помощьта на генералскитѣ драгуни, вървѣше въ разрѣзъ съ волята на Князя въ въпроситѣ, въ които той поддържваше генералитѣ противъ консерваторитѣ. Тъй щото и тукъ Князя и генералитѣ бѣха на една страна, а консерваторитѣ на друга.

Сетнѣ четемъ на стр. 747: „Стоиловъ забѣлѣжи, че въ София ще бѫде опасно да се свиква народното събрание „ . . . . .“ Князя стоеше за това да се свика събранието въ София. *Азъ бѣхъ на негова страна* (т. е. генералъ Соболевъ билъ на страна на Князя). На стр. 743 генералъ Соболевъ удостовѣрява, че „*Князя се отнасялъ къмъ него съ особна любезность!*“

Тѣзи пассажи, цитирани отъ статията на генерала Соболева се достатъчни за да се докаже съ неговитѣ собственни думи, че въ времето на службата му въ България, Князь Александръ винаги е билъ на страната на генералитѣ въ всичкитѣ въпроси и въ всичкитѣ стълкновения на русситѣ съ консерваторитѣ, които той даже лишилъ отъ министерски постове, за да угоди на генералитѣ. Това сѫ все факти, а не праздни думи, и клевети, пуснати за собственно оправдание.

Отъ друга страна, генералъ Соболевъ увѣрява, че Князя бѣше неискрененъ, че като лишаваше консерваторитѣ отъ властьта, и свързаннитѣ съ нея сгоди, за които ужъ само, и мисляха тѣзи господа, Князя тайно бѣше все таки съ тѣхъ,

безъ да глѣда даже на това, че му угрожаваха да го изгонятъ отъ България.

Като говори тъй генералъ Соболевъ, легковѣрни хора могатъ да помислятъ, че той има основание за подобни обвиненения, но тъй като тѣзи увѣрения съвършенно сѫ далечъ отъ истината, която истича даже отъ изброяване на събитията, направено отъ самия Соболевъ, то послѣдния щѣше да направи добрѣ да бѣше удостовѣрилъ фактически, съ документи, неискренностьта, двуличностьта на Князя; да бѣше цитиралъ писма, укази, доклади, и т. н. Въобще да бѣше обозначилъ точно фактитѣ, върху които той основава своето заключение. А тъй всичкитѣ неговитѣ обвинения не излѣзоха друго, освѣнъ клевета, инсинуация, недостойна за мундира на единъ русский офицеринъ.

Напр., като говори за работата на митрополита Мелетия, генералъ Соболевъ увѣрява, че Князя нему му заповѣдалъ едно, а на Стоилова въ *своето тайно писмо* му далъ съвършенно противоположна заповѣдь. Пита се: съ какво доказва генералъ Соболевъ това обвинение? Буквално, съ нищо. За да не се смѣта генерала за лъжецъ, той трѣбва съ документи да докаже, какво именно му заповѣдалъ Князя въ тази работа? Отъ друга страна, генералъ Соболевъ и Стоиловъ бѣха тогава явни врагове, и за това любопитно е да се знае: по кой начинъ *тайното писмо* на Князя къмъ Стоилова, е станало извѣстно на генерала? Да предположимъ най сетнѣ, че това сѫ случило; тогава защо генералъ Соболевъ да не цитира въ своята статия пълния текстъ на това писмо, както той е направилъ съ другитѣ писма, за да докаже поне този пѫтъ документално и неотразимо неискренностьта на Князя. Обаче генералъ Соболевъ и този пѫть се ограничилъ само съ субъективни увѣрения, които вслѣдствие на това си губятъ цѣната. Прочее у генерала Соболева има въобще много противорѣчия, и за да може да се сѫди за сериозностьта и важностьта на неговитѣ увѣрения, ние ще укажемъ още на слѣдующето разсѫждение за III обикновенно народно събрание. На стр. 748 генерала казва тъй: *„Азъ дадохъ на събранието възможность да сѫществува два мѣсеца. Безъ моята непосредственна поддържка* то щѣше да бѫде распуснато, защото въ дѣйствителность *състоеше отъ клеврети* (орѫдия) *на Начовича и К-ия* (чудно: да се борешь съ Начови-

ча и съ неговитѣ клеврети и пакъ тѣхъ да ги поддържвашъ? ! ! !) *нахални експлоататори и грабители*". Слѣдъ двѣ страници, а именно на 750-та генералъ Соболевъ казва за сжщитѣ „клеврети на Начовича и К-ия", за сжщитѣ „експлоататори и грабители" и още „нахални", които съставляваха III обикновенно народно събрание, слѣдующето: „дѣйствително азъ съмъ донасялъ на русското правителство за *патриотизма* на III обикновенно народно събрание. Въ този патриотизмъ *азъ никакъ не сж съмнъвамъ*".

Тъй щото отъ думитѣ на самия генералъ Соболевъ излиза че „нахалнитѣ грабители" бѣха „патриоти", и не само той вѣрва на това, а презъ своитѣ донесения искаше да накара и въ Петербургъ да вѣрватъ на сжщото! Ако и другитѣ донесения на генерала отъ България приличаха поне малко на тѣзи, то може да се честитятъ само онѣзъ, които сж ги чели и имъ сж вѣрвали!

Особно се хвърля въ очи въ статията на генерала Соболева това обстоятелство, че той отдава цѣлото си внимание на желѣзнопжтния въпросъ и на своята борба съ консерваторитѣ, която имаше за източникъ сжщия въпросъ. А до сжщностьта на работата: до отношенията на Руссия къмъ България, до укрѣпване свързкитѣ помежду тѣхъ, до мѣркитѣ, които той е взималъ за това, и т. н. генерала едвамъ се докосвува и то до толкова, до колкото тѣзи въпроси които иматъ първостепенна важность за Руссия, се свързани съ начина на построявание българскитѣ желѣзници, или съ побѣдитѣ на генералитѣ Соболева и Каулбарса надъ Начовича, Грекова, Стоилова и пр. Генералъ Соболевъ и нѣкои лични врагове на Князя Александра, въ своята слѣпа злоба противъ него отидоха тъй надалечъ, щото не сж спираха предъ лъжливитѣ увѣрения, че ужъ Князя самъ е билъ заинтересуванъ въ желѣзнопжтния въпросъ. Но тѣзи обвинения никога не сж биле придружени отъ нѣкакви данни, документи, или отъ каквото и да е доказателство, което би имало поне малка сѣнка отъ истинность. Генералъ Соболевъ казва, че даже бащата на Князя, — принцъ Александръ Гессенский, братъ на неговата (русска, сирѣчь генераловата) Императрица Мария Александровна, е водилъ преговори съ виенски банкиери по тази работа. Но пита се: на какво основава генералъ Соболевъ подобно обвинение?

Принцъ Александръ Гессенский бѣше човѣкъ твърдѣ честенъ, той се ползуваше съ почитъ и уважение въ всичкитѣ най високи кржгове на европейското общество, съ които е ималъ сношения, съ русския дворъ включително. Неговото име стои разбира се погорѣ отъ всичкитѣ подозрѣния, толкова повече, че той никога не сж е бъркалъ въ работитѣ на своя синъ въ България. При всичко, че той нѣма нужда отъ никаква защита, но азъ все таки считамъ за не излишно да кажа нѣколко думи по поводъ на тази възмутителна измислица на генерала, който сжди за хората спорѣдъ себе си. Неговитѣ думи най добрѣ се опровергаватъ отъ самитѣ събития.

Преди генералитѣ Соболева и Каулбарса, както и презъ тѣхното време, никакви желѣзници въ България не сж се строили. Концессията за направата на първата българска желѣзница Царибродъ-София-Вакарелъ е била дадена тогава, когато въ България отдавно вече нѣмаше Аргуса-Соболева, който взима върху себе си задачата да охранява концессионната невинность на Князя, тъй щото да бѣше поискалъ, той можеше, безъ да му пречатъ генералитѣ, да окаже поддържка на виенскитѣ, или други банкиери. Обаче по неговата именно препоржка търговетѣ за постройката на желѣзницата станаха публично, въ засѣданието на народното събрание, безусловно преданно на Князя и послушно на волята му.

На всѣкиго е било дадено равно право да стане въ редоветѣ на претендентитѣ за тази постройка, и да конкурира на търговетѣ. Но нето баронъ Гиршъ, нето баронъ Гинсбургъ, на които се указва, като на лица протежирани отъ Князя, даже не сж явиха на търговетѣ; концессията остана върху българска компания отъ дребни капиталисти, Грозевъ и К-ия. Този фактъ най добрѣ опровергава низката клевета на генерала Соболева.

ГЛАВА IV

Приготовления къмъ съединението съ Источна Румелия. — Второто министерство на Драгана Цанкова. — Отвикването на русската свита на Князя Александра. — Държавния Съвѣтъ изисква испъжданието на русскитѣ офицери отъ България. — Балабановъ въ Петербургъ, Каулбарсъ въ София. — Военната конвенция. — Излизанието на Начовича и Стоилова отъ министерството. — Моето екстерниранѝе въ Източната Румелия. — Заминаванието на Ионина, пристигванието на Кояндера и Кантакузена. — Скарванието на Драгана Цанкова съ Каравелова, Стамболова и Сукнарова. — Нови избори. — Народното събрание въ Търново. — Паданието на Цанкова. — Министерството на Каравелова.— Стамболовъ става президентъ на камарата. — Недоразумѣния помежду Софийскитѣ и Пловдивскитѣ русски дипломати. — Опозицията на Др. Цанкова и вѣстника му „Срѣдецъ" — Народното Събрание и въпроса за прахосвание пари. — Желѣзнопжтната концессия за линията София-Вакарель-Бѣлова. — Македонска агитация и „Македонский Гласъ"— Разграбванието Кюстендилския складъ за оржжие. — Праздника Кирилъ и Методий. — Поведението на Кояндера и на русскитѣ офицери въ княжеския дворецъ. — Заминаванието на Князя Александра за свадбата на брата му, принца Генриха, за Англия. — Моето пжтуване въ Източната Румелия. — Откровенностьта на Подполковника Чичагова, и нейнитѣ послѣдствия — Приготовления къмъ съединението.

Слѣдъ отставката на генералитѣ, е било съставено ново министерство коалиционно, подъ председателството на Цанкова, който взима портфеля на министра на вътрешнитѣ дѣла. Въ него влѣзоха: Балабановъ, като министръ на правосжднето, Начовичь на финансиитѣ, Молловъ на народното просвѣщение. За поста на военний министръ Князя искаше да назначи поне временно русския генералъ Лѣсовой, началникъ на българската артиллерия, но Г. Ионинъ бѣше рѣшително противъ това назначение, като заяви на Князя, че военния министръ въ Бъл-

гария не трѣбва да бѫде такова лице, на което довѣрява Князя, а такова което се ползува съ довѣрието на Царя.

Г. Ионинъ е билъ безкрайно наскърбенъ отъ заминаванието на генералитѣ Соболева и Каулбарса, и искаше за това да се отъмстява на Князя съ всичкитѣ позволени и непозволени средства. Той извикалъ отъ Источната Румелия бившитѣ емигранти съ П. Каравелова на чело, за да ги съедини съ немногобройнитѣ почитатели на генералитѣ и да ги постави противъ Д. Цанкова, и неговия кабинетъ.

П. Каравеловъ преди всичко обяви камарата, която засѣдаваше въ София, за незаконна, тъй като тя е била избрана спорѣдъ Соболевския законъ, издаденъ при пълномощията, които противорѣчиха на търновската конституция. Честолюбивия П. Каравеловъ никакъ не можеше да се помири съ мисълта да стане Д. Цанковъ на чело на правителството отъ партията, къмъ която принадлежеше и той. Освѣнъ това П. Каравеловъ не можеше да прости на Д. Цанкова туй, че като съставляваше кабинетъ, той даже не го покани да влѣзе въ него. Такива причини бѣха съвершенно достаточни за П. Каравелова да работи той въ полза раздѣлението либералната партия на два лагеря. Отъ това раздѣление искаше да се въсползува Г. Ионинъ за своитѣ цѣли.

Между това народното събрание на 20 Септемврий рѣшило да отдѣли отъ военното министерство командуванието на войската, което спорѣдъ конституцията принадлежи на Князя, като оставаше на първото само административната и продоволственната часть, за които военния министръ, както и другитѣ му коллеги, трѣбва да бѫде отговоренъ предъ народното събрание. Князя, като върховенъ началникъ на войската, трѣбва да я командува въ строево отношение, презъ генералния щабъ и особенъ военень кабинетъ.

Тази стѫпка на камарата е била предизвикана отъ револяционното поведение на генерала Каулбарса и нѣкои русски офицери по отношение къмъ Князя. Тя произведе голѣмо вълнение въ Петербургъ, тъй като отнемаше отъ рѫцете на военния министръ онова силно средство, презъ което русскитѣ дипломати най сигурно расчитваха да достигнатъ своитѣ цѣли.

Русския Императоръ проводи на Князя Александра телеграмма, съ която го молеше да не измѣнява нищо въ положението на войската, до като той не прати свое довѣренно

лице за общо обсѫждание на този въпросъ. Князь Александръ влѣзе въ преписка съ Царя по тази работа и му проводи съ генерала Лѣсовой слѣдующето писмо:

„Вслѣдствие телеграммата на Ваше Величество, отложихъ обнародванието рѣшението за раздѣлението на военното министерство до пристигванието на Вашия флигелъ—адъютантъ. Моля Ваше Величество да обърнете внимание върху причинитѣ, които при настоящето положение въ България сѫ направили това дѣление безусловно необходимо, за да можете съ пълно познавание на положението да дадете Вашитѣ наставления на флигель—адъютанта си. Раздѣлението на Министерството е основано на търновската конституция. Чл. 11 казва: „Князътъ е Върховенъ началникъ на всичкитѣ военни сили въ княжеството, както въ мирно, тъй и въ военно врѣме. Той раздава военнитѣ чинове по закона. Който постѫпва въ военна служба, дава клетва на вѣрность Князю“, а членъ 153 гласи: „Министритѣ сѫ отговорни прѣдъ Князя и народното събрание *съвкупно* за всичкитѣ общи мѣрки, които тѣ взематъ, и *лично* всѣкий единъ за всичко, което е той извършилъ по управлението на повѣренната нему часть“.

Това раздѣление е било предвидѣно още отъ Князя Дондукова въ проекта за назначението единъ генералъ—инспекторъ на войската. За него въ първия бюджетъ е била даже предвидѣна заплата, и Ваше Величество сте одобрили това учреждение миналата година въ присѫтствието на генерала Каулбарса.

Войската не е популярна въ България: 1) Вслѣдствие разноскитѣ за съдържанието й; 2) вслѣдствие демократическия народния духъ; 3) защото българетѣ не криятъ своето убѣждение, че безъ помощь на Руссия тѣ не могатъ да водятъ никаква война, и въ този случай Руссия нѣма да има нужда отъ пищожната помощь на България.

Азъ винаги съмъ билъ единственъ защитникъ на войската въ България и съмъ употребявалъ всичкитѣ си усилия за развитието и усилението й. И четиртѣхъ пѫтя когато се представи военния бюджетъ, азъ бѣхъ принуденъ да употребя всичкия си авторитетъ, за да прокарамъ приемането му. Още миналата година генералъ Каулбарсъ заяви на народното събрание че той ще си даде отставката, и ще заведе съ себе си всичкитѣ русски офицери, ако отъ неговия бюджетъ се заличи нѣщо. Събранието прие това заявление твърдѣ хлад-

нокръвно, и стана необходимо моето лично вмѣшателство, за да се удържатъ тѣзи заличавания на събранието въ умѣренни граници. Всѣкий пжть когато русскитѣ офицери сж биле изложени на нападения отъ страна на прессата, или на интриги, азъ енергично съмъ вземалъ върху себе си тѣхната защита. Българскитѣ офицери, възмутени противъ русскитѣ офицери винаги се срѣщали моето противодѣйствие въ полза на послѣднитѣ, даже и въ вреда на моята популярность. Военното министерство, въ тъкъвъ видъ както е сжществувало до сега, носило е въ себе си голѣмия недостатъкъ, че неговитѣ управляющи имаха тайни инструкции, и получаваха заповѣди направо отъ Руссия. Вслѣдствие на това всѣкий отъ тѣхъ е мислилъ че е предназначенъ да играе голѣма политическа роля въ Европа. Желанието да прочете своето име въ колонитѣ на единъ русский, или чуждъ, вѣстникъ се разбираше у хората за които до минутата на назначението имъ никой нищо не знаеше. Тѣ глѣдаха на себе си като на олицетворение на Руссия и се опитваха да се турятъ погорѣ отъ мене, като търсяха по кой пжть могатъ да забиколятъ моитѣ заповѣди; или ставаха въ открито противорѣчие съ тѣхъ. Послѣдствие на това офицеритѣ се туряха въ неловко положение по отношение къмъ своитѣ обязаности и влизаха въ конфликтъ съ законитѣ, или се излагаха на преслѣдванията на министритѣ, както това стана съ моитѣ адьютанти: генералъ Лѣсовой, Полковникъ Логвеновъ, и капитанъ Массоловъ, противъ които задъ моя гърбъ се водило тайно слѣдствие. Подобенъ дуализмъ деморализира войската. Това положение имаше още това неудобство, че азъ никога не съмъ можалъ да излѣза на главж съ русскитѣ военни министри, освѣнъ Ернрота, който по своя откритъ и рицарский характеръ се държалъ далечъ отъ всичкитѣ интриги. Презъ новото положение което искамъ да създамъ, азъ турямъ командуванието на войската въ пълна независимость отъ политиката, и като я подчинявамъ напълно на моето влияние, искамъ да осигуря положението на офицеритѣ и да имъ дамъ възможность да се занимаватъ само съ войската. Ако русскитѣ офицери сж биле по нѣкога принудени да напуснатъ българската войска, то причината на това не съмъ билъ нито азъ, нито българетѣ, а само необходимостьта, въ която се

намирали тѣ да служатъ като жертва на русскитѣ министри въ тѣхнитѣ политически интриги.

Може да стане споръ върху моята вътрешна политика, но колкото се касае до войската, то даже моитѣ най върли неприятели трѣбва да ми отдадѫтъ справедливость, че презъ моитѣ усилия е достигнато нѣщо, и русскитѣ офицери, които служатъ въ моята войска, признаха това, като се сгрупираха около мене въ послѣдната криза. Достатъчно е прочее да се сравни румелийската войска съ българската, за да се види, че русскитѣ офицери сами не сѫ въ състояние нищо да достигнатъ, ако не сѫ поддържватъ отъ главата на държавата. Азъ имамъ предъ очитѣ си само доброто на войската, и сигурностьта която може да има Ваше Величество, че българската войска никога нѣма да предприеме нищо, което противорѣчи на интереситѣ на Руссия, ми дава право да се ползувамъ отъ довѣрието на Ваше Величество. Относително този пунктъ готовъ съмъ да дамъ на Ваше Величество най тържественни увѣрения.

Ваше Величество вижда че, въ проекта за раздѣлението на министерството, което става въ интереса на войската, нѣма нищо което да противорѣчи на интереситѣ на Руссия. Като единственна глава на войската, азъ не мога да допусна, щото моитѣ подчинени да получаватъ наставления безъ моето знание, още помалко да ги принуждаватъ да не обрѫщатъ внимание на моитѣ заповѣди, както това се случи неотдавно съ Г. Ионина, който съ писменна заповѣдъ запрети на моятъ управляющъ военното министерство да испълни моятъ указъ относително организацията на военното министерство. Освѣнъ това, нето Ваше Величество, нето азъ, нѣмаме право да туриме офицеритѣ въ такова положение — да не знаятъ тѣ кого да слушатъ. Азъ не мога да имамъ офицери, които не ми сѫ напълно подчинени, и за това напомнихъ пакъ на русскитѣ офицери онзи приказъ по войската, който издадохъ миналата година по заповѣдь на Ваше Величество, при всичко че Г. Ионинъ си позволилъ да нарече този приказъ „апониментъ“, и по този начинъ да тури въ съмнѣние това, че той е билъ издаденъ съ Вашето съгласие.

При рѣшението този въпросъ за раздѣлението военното министерство, народното събрание сѫ е рѫководило отъ съображението, въ което то не искало да се признае, че би желало

да има за воененъ министръ единъ българинъ и цивиленъ; но Ваше Величество ще видите отъ моето распореждание, че азъ съмъ приелъ въ кржгътъ на дѣйствията на военното министерство толкова специални задачи, че този постъ не може да бжде заетъ отъ другъ освѣнъ, отъ единъ висши русский офицеринъ.

Въ Априлъ 1880 год. министръ Каравеловъ внесе единъ законопроектъ за народното опълчение. Спорѣдъ този законопроектъ главното командуване на опълчението се повѣряваше на единъ комитетъ отъ депутати, който утвърдяваше окржжнитѣ и околийскитѣ комитети въ тѣхнитѣ военни длъжности. Офицеритѣ и унтеръ-офицеритѣ трѣбваше да бждатъ изборни. Това е идеала на една парламентска войска! Това предложение е било прието отъ събранието, но не е било испълнено по простата причина, че азъ отказахъ да го подтвърдя.

Въ заключение повтарямъ, че азъ глѣдамъ на раздѣлението на министерството като на една мѣрка, която е безусловно необходима и отъ която зависи цѣлото сжществувание на българската войска. Тъй като България въ бждащето трѣбва да се управлява конституционно, то единственното средство да има добра войска, е именно това раздѣление, което туря организацията погорѣ отъ всичкитѣ политически случайности и страсти. Основанието, че военния министръ, като руссинъ не може да бжде подчиненъ на влиянието на камарата, не издържва критика, защото камарата съ своето право да вотира бюджета, винаги държи военния министръ въ ржцетѣ си. За това би било несправедливо да се отрича това влияние; то трѣбва само да се урегулира. Тази мѣрка, освѣнъ това, намира своето оправдание въ опита на миналото, което ни показа съвершено ясно, че военнитѣ министри, които идатъ направо отъ Руссия, безъ да знаятъ страната, и нейнитѣ конституционни учреждения, и които сжщевременно, като членове на кабинета, сж принудени да се занимаватъ съ политика, никога не сж биле въ състояние да испълнятъ своята военна задача.

За това моля Ваше Величество, като давате инструкции на Вашия флигель-адютантъ, да вземете въ съображение моитѣ взглядове, за да доведе тази миссия, която азъ съ радость привѣтствувамъ, къмъ онова, което се желае — къмъ пълно съглашение помежду взглядоветѣ на Ваше Величество и моитѣ.“

Обаче на генералъ Лѣсовой не му се удаде да се яви въ Петербургъ въ качество на пратенникъ на Князя Александра.

Генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ, слѣдъ връщанието си въ Русската столица представиха докладъ за положението на работитѣ въ България, въ който се постараха до колкото е възможно повече да очернятъ Князя предъ Императора. Между друго тѣ сж оплакаха противъ нѣкои русски офицери въ България, въ числото на които попаднаха флигель-адъютантъ Ползиковъ, който попречи на генерала Каулбарса да испълни своето опитвание да свали Князя Александра насилственно отъ българския тронъ, и генерала Лѣсовой.

Безъ да съобщи на Князя, русското военно министерство,- съ телеграмма на името на временно управляющия военното министерство полковникъ Редигеръ, — отвика отъ България генерала Лѣсовой и флигель-адъютанта Ползикова, като имъ назначи единъ срокъ отъ 48 часа, въ течение на който трѣбва да напуснатъ страната, въ противенъ случай ще се считатъ за дезертьори отъ русската войска.

Това бѣше демонстративно и грубо отмъстяване на Князя Александра заради отставкитѣ на генералитѣ. За отвикванието на генерала Лѣсовой и на Ползикова е било избрано именно такова време, когато Князя го нѣмаше въ София. По предложението на ротмистра Кубе, чэвѣкъ близъкъ на Каулбарса спорѣдъ жена си, Князя тръгна на ловъ изъ гората, за 2 дена. И тъй като Князя нѣмаше достатъчно хора съ себе си за да го пазятъ, ние всичкитѣ бѣхме твърдѣ много растревожени отъ неговото отсжтствие именно въ такова време, толкова повече, че не знаехме точно—кждѣ се намира той. Азъ отидохъ при Г. Стоилова, бившия тогава министръ на правосждието, и го помолихъ да вземе мѣрки за да се намѣри Князя. Сжщевременно флигель-адъютантъ Увалиевъ, при всичко че бѣше нощно време, отиде да търси Князя и до сутрента го намѣри, тъй щото на другия день Князя бѣше вече въ София. Той е билъ твърдѣ обиденъ отъ умишленната грубость на Руссия.

Генералъ Лѣсовой получи своята заповѣдь на пжтя за Руссия, кждѣто бѣше тръгналъ съ писмото отъ Князя до Императора. Слѣдъ пристигванието си въ Петербургъ, той не е билъ допуснатъ при Императора, тъй като тамъ имаше много заинтересувани лица, които не желаяха да знае Царя повече

отъ онова, което му докладватъ тѣ. Писмото е било предадено на Г. Гирса. Отвикването на русскитѣ офицери съвершенно противорѣчеше на исканието на Царя, съобщено 8 деня преди това, въ което той изсказваше желание да остане въ войската всичко както преди. За това и Князь Александръ считаше себе си за свободенъ да постжпи въ този въпросъ тъй, както това се изисква отъ интереситѣ на страната. Князя заповѣда на временно управляющия военното министерство, полковникъ Редигеръ да си даде оставката, за това щото той, безъ да го извѣсти даже, предаде на неговия флигель-адъютантъ заповѣдь да напустне службата си въ България. Редигеръ му отговори, сжщо както му отговаряха попреди генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ, че безъ заповѣдь на Царя той не може да напусне постътъ си.

— „Тогава азъ ще заповѣдамъ да Ви арестуватъ,“ каза му Князя.

Правителството е било възмутено не помалко отъ Князя, отъ направенното нему оскърбление. На 14 Октомврий, въ министерския съвѣтъ е било рѣшено.

1) Да се уволнятъ всичкитѣ русски членове отъ свитата на Князя;

2) Да се извикатъ отъ Руссия всичкитѣ български офицери, които се намираха въ командировка въ русски полкове, и

3) Да се уволни полковникъ Редигеръ.

Вмѣсто Редигера временно е билъ назначенъ подполковникъ Котелниковъ, но тъй като той се страхуваше да подписва приказы, основани на това постановление на министерския съвѣтъ, като крайно неприятни за Царя, то Д. Цанковъ турилъ подъ тѣхъ свой подписъ. Послѣдния се намираше тогава въ периодъ на руссофобство.

Камарата въ това време прие нѣколко рѣшения, между които слѣдующитѣ: одобрила желѣзнопжтната конвенция относително линията Цариб родъ-София-Вакарелъ; постановила да се кълнатъ на вѣрность Князю всичкитѣ офицери и чиновници-чужди подданници, и установила условията за изплащание оккупационния дългъ на Руссия. За окончателни преговори по този послѣдния въпросъ, въ Петербургъ е билъ испратенъ министра на вънишнитѣ дѣла Балабановъ. Въ Петербургъ повече се интересуваха по онова време отъ военния въпросъ, отъ колкого отъ поменатата конвенция, и за това

се постараха да привлекжтъ на своя страна Балабанова, който като човѣкъ двуличенъ, бѣше готовъ да служи сжщевременно на двѣтѣ страни, и не се свѣпи да си присвои правото да говори, и даже да дава разни обѣщания, които се отнасяха до положението на русскитѣ офицери въ българската войска.

Щомъ се научиха за това въ София, до Балабанова е била пратена телеграмма, да не излиза отъ границитѣ на своитѣ пълномощия, и слѣдъ свършванието преговоритѣ за конвенцията, относително оккупационния дългъ, да се върне незабавно въ България. Обаче тази заповѣдъ не е достигнала до Балабанова и телеграммата, която я съдържаше, не му е била доставена. Тогава не оставаше друго средство, освѣнъ да се объявятъ презъ оффициозни вѣстници предѣлитѣ на миссията на Балабанова, и за тази цѣль е била избрана „Politische Correspondenz." Слѣдъ това Балабановъ бѣше вече принуденъ да се върне въ София.

Императора назначи за водение преговори по военната конвенция своятъ флигель-адъютантъ, полковникъ баронъ Николай Каулбарсъ, бившиий военень аташе въ Виена, който скоро пристигна въ София. Баронъ Н. Каулбарсъ представи на князя слѣдующия проектъ за военна конвенция, като притури, че тя не може да бжде въ нищо измѣнена, защото е одобрена отъ Царя:

1) Русскитѣ офицери отъ войската и флота, като русски подданници, могатъ само съ съгласието на своето правителство да приематъ служба въ България (онѣзъ които не испълнятъ това постановление подлежатъ на наказание по § 325 отъ наказателния законъ).

Забѣлѣжка. Позволението за встжпвание на българска служба се дава само за 3 години.

2) Офицери и чиновници, които влизатъ въ българската войска, или флота, могатъ да служатъ само въ строя, или въ военнитѣ учреждения, когато жандармската и полицейската, както и всѣка друга невоенна служба, имъ се запретява.

(Правата на служащитѣ въ България русски офицери сж изразени въ Височайшитѣ Укази отъ 24 Априлъ 1879 г., 23 Октомврий 1880 г. и 20 Августъ 1883 г.)

3) Нарушаванието на правилото, изразено въ § 2 е свързано за нарушителя съ изгубвание правата, опредѣлени въ

този пунктъ, и той не може вече да встжпи въ русската военна служба.

4) Русскитѣ офицери, които сж приели българска служба, подчиняватъ се на български военни закони и сж отговорни въ всичкитѣ служебни дѣла предъ българското правителство.

Но тѣ не трѣбва по никой начинъ, и подъ никаква форма да се бъркатъ въ вътрешнитѣ политически дѣла на Княжеството, нето въ политическитѣ партии, или да взиматъ участие въ явни или тайни дружества. Тѣзи офицери сж длъжни въ послѣдньо отношение да се държатъ точно за законитѣ сжществуюци въ Руссия.

5) Служащитѣ въ България офицери и чиновници сж подчинени въ всичкитѣ въпроси, които проистичатъ отъ тѣхното положение като *русски офицери*, направо на назначенния съ съгласието на Н. В. Императора военний министръ, който функционира, като представитель на служащата въ България *русска* военна сила. Като *русски подданици* тѣ сж подчинени на аккредитираннитѣ въ България представители на Руссия, спорѣдъ законитѣ на русската държава.—Всичкитѣ заповѣди и распореждания които се даватъ на русскитѣ чиновници и офицери отъ русското правителство, имъ се предаватъ презъ военния министръ.

6) Военния министръ води списъцитѣ на русскитѣ офицери и чиновници и трѣбва да ги аттестира предъ русското правителство, сжщо да докладва на русското военно и морско министерство за всичкитѣ въпроси, които се касаятъ до тѣхъ специално като до русски офицери.

7) Представителя на русската военна сила, т. е. военния министръ, наблюдава за точното испълнение на този регламентъ и прави виговори на онѣзъ, които го нарушаватъ. Ако това не е достаточно, той има право да поиска отъ нарушителя тутакси да напусне военната служба, въ българската войска.

Ако и това се окаже недостаточно, то военния министръ докладва на Князя и сжщевременно съобщава на русския представитель, който се отнася къмъ него, като служащъ, или въобще живущъ въ странство, безъ разрѣшение на правителството, и се распорежда съ него спорѣдъ общитѣ русски закони. — За всѣкий единъ подобенъ случай военния министръ трѣбва да докладва на русското правителство.

8) Онѣзи офицери и чиновници, които тутакси испълнятъ исканието да напуснатъ българската служба, ползуватъ се въ Руссия съ правата на доброволно уволнени.

Князь Александръ, като прочете този проектъ, каза на царския пратенникъ, че той, като конституционенъ господарь, не може безъ своитѣ министри, отговорни предъ камарата, да рѣшава никакви въпроси, особно отъ такава важность, като военната конвенция, и за това го испрати при предсѣдателя на министерския съвѣтъ, Д. Цанкова. Послѣдния събра министерский съвѣтъ, на който билъ поканенъ и баронъ Каулбарсъ. Тамъ обявиха на барона, че конвенцията трѣбва точно да съотвѣтствува на смисълта на българската конституция, и му прочетоха слѣдующитѣ членове отъ конституцията:

Чл. 8.

Личностьта на князя е священна и неприкосновенна.

Чл. 11

Князя е върховенъ началникъ на всичкитѣ военни сили въ Княжеството, както въ мирно, той и въ военно време. Той раздава военнитѣ чинове по закона. Който постжпва въ военна служба, дава клетва на вѣрность Князю.

Чл. 12.

Испълнителната власть принадлежи Князю; всичкитѣ органи на тая власть дѣйствуватъ отъ негово име и подъ неговъ върховенъ надзоръ.

Чл. 17.

Князя е представитель на Княжеството въ всичкитѣ му сношения съ иностраннитѣ държави. Отъ Негово име, и съ пълномощие отъ народното събрание се свързватъ съ правителствата на съсѣдни държави особни сговори за работи по управлението на Княжеството, за които се изисква участието и съдѣйствието на тѣзи правителства.

Чл. 105. (пунктъ 7)

Народното събрание може да повдига питания за отговорностьта на министритѣ.

Чл. 107.

Членоветѣ на събранието иматъ право да правятъ на правителството запитвания, а надлежнитѣ министри се длъжни да̀ отговарятъ на тѣзи запитвания.

Чл. 149.

Испълнителната власть подъ върховний надзоръ и ржководство на Князя (чл. 12) принадлежи на министритѣ и на тѣхния съвѣтъ.

Чл. 152.

Министритѣ се назначаватъ и уволняватъ отъ Князя.

Чл. 153.

Министритѣ сж отговорни предъ Князя и народното събрание съвокупно за всичкитѣ общи мѣрки които тѣ взематъ, и лично всѣкий единъ за всичко, което е той извършилъ по управлението на повѣренната нему часть.

Чл. 154.

Всѣкий официаленъ актъ, какъвто и да е, като се подпише отъ Князя, трѣбва да бжде сжщо подписанъ или отъ всичкитѣ министри, или само отъ надлежния министръ.

Чл. 155.

Народното събрание може да дава министритѣ на сждъ за измѣна на отечеството, или на Князя, за нарушение конституцията, за предателство, или нѣкаква вреда, причинена на Княжеството за лична полза.

Чл. 163.

Князьтъ има право да назначава лица на всичкитѣ правителственни длъжности.

Чл. 165.

Всѣкое длъжностно лице отговаря за своитѣ дѣйствия по службата си.

Слѣдъ прочитанието тѣзи членове на българската конституция, прѣдсѣдателя на министерский съвѣтъ заяви че, въ конвенцията трѣбва да бжде включенъ единъ параграфъ, въ който да се казва, че всичкитѣ русски офицери се подчинняватъ на тѣзи постановления на контитуцията. Баронъ Каул-

барсъ не можалъ да възрази нищо противъ това законно искание на министерския съвѣтъ, и на това основание министерския съвѣтъ изработилъ единъ проектъ на нова конвенция, състоящъ отъ 12 пункта. Но предъ Князя Александра се правиха голѣми усилия, за да го накаратъ да приеме проекта, донесенъ отъ Каулбарса изъ Руссия. Когато обаче това не сполучи, баронъ Каулбарсъ почна да моли Князя да подпише и двата проекта т. е. както неговия, тъй и онзи на министерския съвѣтъ, съ условие, щото донесения отъ него да служи за Руссия, а министерския за България. Но Князя категорически се отказалъ да испълни това желание и подписалъ само министерския проектъ на военната конвенция, който се заключаваше въ точичното опредѣление на отношенията на русскитѣ офицери къмъ Князя.

Баронъ Каулбарсъ външно се държеше почтително къмъ Князя Александра, но тайно правеше много, за да му повреди. Тъй напр. по неговото искание сж биле отвикани отъ българската войска за въ Руссия всичкитѣ русски офицери, които се считаха ако не за преданни, то поне не за врагове на Князя Александра.

Сжщевременно като разбираше неловкото положение на Г. Ионина въ София, създадено отъ него самичекъ, баронъ Каулбарсъ взема върху себе си ролята на примиритель, и той успѣлъ да възстанови оффициалнитѣ прилични отношения на Г. Ионина съ българския дворъ.

Г. Ионинъ обаче не само не остави своитѣ интриги противъ Князя Александра, но напротивъ имъ посвятяваше всичкитѣ си сили и всичкото си време. Неговитѣ надежди въ онова време се основаваха върху П. Каравелова, Сукнарова (личность съвершенно нищожна, но удобна за разни услуги) и др. Презъ тѣхъ той и водеше своята подземна работа.

Нѣмаше недостатъкъ и въ външни интриги. Въ чуждата печать пакъ излѣзе името на Валдемаръ Датский като кандидатъ за българский тронъ. Г. Катковъ отиде още по далечь: въ своя вѣстникъ „Московскія Вѣдомости" той предлагаше на българетѣ да се откажатъ отъ монархическо управление, и да провъзгласятъ у себе си республика. Тази идея се показа смѣшна даже на онѣзъ хора, които би искали да се отнесътъ къмъ нея сериозно, и тя показваше, че раздраже-

нието премина всичкитѣ граници, и накара даже такива умни хора, като Катковъ, да говорятъ глупости.

П. Каравеловъ, който работеше открито противъ Д. Цанковъ, се стараеше да раздѣли либералната партия и да създаде отъ нея свое болшинство. Д. Цанковъ, като виждаше въ това опасность за себе си, все повече и повече се съединяваше съ консерваторитѣ. Г. Ионинъ се опита да привлече онѣзъ либерали, които се отдѣлиха отъ Д. Цанкова за свои цѣли. Той повика Сукнарова и Узунова (учитель въ Ловечь), и презъ тѣхъ почна да прокарва идея за сваляннето Князя Александра отъ Българския тронъ.

Узуновъ взима съ себе си Мантова и Бръшлянова, и всичкитѣ отидоха въ Търново при Ст. Стамболова. Тамъ е било рѣшено да се съберѫтъ въ Рущукъ представителитѣ отъ всичкитѣ либерални бюра, за да обсѫдятъ въпроса за съединението на Д. Цанкова съ консерваторитѣ. Но въ Рущукъ не се достигна до никакъвъ резултатъ, обаче и тамъ стана явно, че всичкитѣ бѣха противъ сваляннето на Князя, освѣнъ Узунова. Тамъ е било рѣшено да се събере още едно такова събрание въ София. То наистина се събра презъ Ноемврий, и на него присѫтствуваха повече отъ 120 души отъ разни градове. Тѣ имаха нѣколко засѣдания въ кѫщата на П. Каравелова, два пѫтя се събираха у Сукнарова, 2-3 пѫтя ходиха при Д. Цанкова за да изслушатъ неговитѣ объяснения, слѣдъ които се убѣдиха, че той иска да върви съ консерваторитѣ, и не желае да се примирява съ онѣзи либерали, които се отцѣпиха. И тъй като Д. Цанковъ открито говореше, че либералитѣ, които се отцѣпиха работятъ по инструкциитѣ на Ионина, то делегатитѣ отъ либералнитѣ бюра рѣшиха да подадѫтъ на Князя адресъ, въ който да изразятъ вѣрноподданически си чувства. Този адресъ е билъ поднесенъ на Князя отъ особна депутация, съставена отъ Г. г. Стамболова, Славейкова, и попъ Мишакова отъ Ловечь. Тъй щото и въ тази интрига Г. Ионинъ потърпѣ поражение. Но той имаше въ рѫцетѣ си още една карта, — това бѣше въпроса за измѣнението на конституцията, противъ което горѣщо протестираха либералитѣ, които се отцѣпиха отъ Д. Цанкова. Съ неприеманието на тѣзъ предложения, ако би ще даже принципиално, т. е. платонически, щѣше да бѫде направенъ бламъ на князя. Въпроса трѣбваше да бѫде рѣшенъ съ ²/₃ отъ гласоветѣ на народното събрание,

а тѣзи ²/з ги нѣмаше. Г. Ионинъ търсяше на всѣкждѣ причини и основания за свикване на Великото Народно Събрание, като се надѣваше да прокара тамъ въпроса за свалянието на Князя Александра, но и това не му се удаде. Депутатитѣ разбраха играта на Г. Ионина, и въ засѣданието на 5 Декемврий народното събрание прие въ принципъ измѣненията на конституцията, искани отъ Князя, които обаче останаха мъртва буква, т. е. не сж туриха въ дѣйствие, и Князя никога и посетнѣ не е вдигалъ въпросъ за това. За свикване Великото Народно Събрание и дума не стана. Слѣдъ приеманието измѣненията на конституцията камарата се затвори.

Обаче Д. Цанковъ почна да се страхува отъ сполукитѣ на П. Каравелова, както въ страната, тъй и въ салона на русския представитель. За да удовлетвори либералната партия, и сжщевременно да направи нѣщо приятно за Г. Ионина, той уволни на 1-й Януарий консервативнитѣ министри Начовича и Стоилова. Друга услуга той оказа на Г. Ионина съ това, че издаде распореждание за моето екстерниранне отъ България. Г. Ионинъ глѣдаше на мене, като на лице, което изважда на явѣ всичкитѣ негови интриги противъ Князя, и за това намираше моето отдалечавание отъ София за твърдѣ необходимо и важно за себе си.

Азъ отидохъ въ Пловдивъ, гдѣто имахъ близъкъ сродникъ на моята жена, единъ отъ виснитѣ румелийски офицери.

Пребиванието ми въ Пловдивъ се оказа твърдѣ полезно както за Князя, тъй и за мене лично. Азъ имахъ възможность да изуча подробно положението на автономната провинция и да си приобрѣтж тамъ много приятели, които посетнѣ ми оказаха важни услуги. Освѣнъ това, като бѣхъ често гость въ русското консулство, азъ намѣрихъ тамъ хора съ съвершенно други взглядове върху положението на работитѣ въ България отколкото въ Софийското русско консулство. Тѣзи хора бѣха противници на П. Каравелова, когото Ионинъ бѣше приближилъ къмъ себе си, и тѣ не съчувствуваха на своитѣ русски коллеги въ София. Азъ съмъ ималъ случай да разскажа много факти отъ дѣятелностьта на руситѣ въ България, които предизвикваха строго неодобряване отъ страна на руситѣ въ Източна Румелия. Много се очудихъ, като видѣхъ, че русскитѣ дипломати въ И. Румелия не само водятъ своя особна политика, но че тази

послѣдната е съвершенно противоположна на оназъ, която с водн въ София. Този фактъ бѣше много важенъ за Князя.

Обаче моето екстерниранне не се е продължавало дълго време. Д. Цанковъ презъ това време издаде указъ за да станатъ, съгласно търновската конституция, избори за народни представители прѣзъ Май мѣсецъ. Той твърдѣ много се надѣваше, че изборитѣ ще се свършатъ въ негова полза, за това не допущаше и мисъль за примиряване съ П. Каравелова, като поддържваше отношенията си съ консерваторитѣ. Въ провинцията той испрати агитатори-чиновници, да възбуждатъ населението да не избира партизанитѣ на П. Каравелова. Този послѣдния отъ своя страна сѫщо обикаляше Княжеството съ агитационна цѣль, заедно съ Д. Петкова. Изборитѣ се свършиха въ полза на П. Каравелова, при всичко, че Цанковъ до послѣдията минута не искалъ да вѣрва на това.

Обаче въ Петербургъ не бѣха никакъ доволни отъ поведението на Г. Ионина, и особно отъ маловажния резултатъ на миссията му, тъй щото той е билъ отвиканъ, а на негово мѣсто назначенъ за русский дипломатический агентъ, Г. Кояндеръ. Послѣдния бѣше лошъ дипломатъ, умственно ограниченъ човѣкъ, но голѣмъ интригантинъ.

Въ мѣсецъ Февруарий дойде въ София и новия военния министръ, князь Кантакузенъ, човѣкъ хитъръ и двуличенъ. Той билъ попреди въ Руссия началникъ щаба на жандармския корпусъ, и онѣзъ качества, които е придобилъ, като билъ на чело на тайната полиция, очевидно се цѣниха у него много високо.

Презъ Априлъ 1884 г. Князь Александръ отиде на свадбата на брата си, принца Людвига, а слѣдъ връщанието си отъ тамъ свика народното събрание въ Търново за 20 Юний.

Къмъ това време се отнася скарванието на Д. Цанкова съ сърбското правителство заради единъ малъкъ островъ на р. Тимокъ, който нѣмаше никакво значение и никаква цѣнность,за тъй наречения „Бреговский въпросъ". Р. Тимокъ си измѣнила направлението и на този островъ стоеше сърбска стража, която по распорежданието на Цанкова била насилственно испѫдена. Това скарвание направило много главоболие и неприятности на България и разстроило добритѣ съсѣдски отношения, което впослѣдствие, въ свързка съ други

приведе къмъ война. Князь Александръ, като съзнаше всичката вреда на натегнати отношения съ Сърбия, стараеше презъ лични и писменни сношения съ краля Милана да уравни този въпросъ, и работата щѣше да се свърши съ пълно съглашение. Обаче, подбутнато отъ русскитѣ дипломати, които работиха както противъ Князя Александра, тъй и противъ краля Милана и които считаха, че разногласието на двата господаря на скаранитѣ страни съотвѣтствува на тѣхнитѣ цѣли,-българското правителство отклонилю проектътъ на съглашението достигнато отъ Князя Александра.

Къмъ деня на откриванието народното събрание, за Търново заминаха Князя и министритѣ. Русския дипломатическия агентъ Г. Кояндеръ сѫщо отиде тамъ. Той устрояваше вечеринки, канеше у себе си депутатитѣ, въобще водеше между тѣхъ най енергична агитация, само за да удържи на власть Д. Цанкова. Но всичкитѣ му трудове останаха напраздни. Князя стоеше далечь отъ тази борба и се установи да живѣе въ единъ отъ Самоводинскитѣ манастири.

Той нѣмаше причини, нето да съжалѣва за паданието на Д. Цанкова, който тъй недостолѣпно и въ вреда на интереситѣ на страната сѫ отнесълъ къмъ него въ Бреговския въпросъ, нето да се радва за скорото встѫпванне въ власть на П. Каравелова. Какво бѣше настроението на послѣдния къмъ Князя Александра, това не съставляваше тайна, при всичко, че П. Каравеловъ преди малко бѣше се явилъ въ двореца и въ знакъ на помирение цѣвувалъ рѫка на Князя.

Въ Търново депутатитѣ пакъ се опитвали да помирятъ Д. Цанкова съ П. Каравелова, но не успѣха въ това. Д. Цанковъ упорито повтаряше, че „той не иска да има работа съ луди хора“ (съ това натякваше на П. Каравелова). Като знаеше, че онѣзъ либерали, които се отцѣпиха искатъ да турятъ за предсѣдатель на народното сабрание кандидатурата на П. Каравелова, и кото желаеше да ги раздѣли, Д. Цанковъ тури кандидатурата на Ст. Стамболова, който се ползуваше съ голѣмо влияние. Но маневрата на Цанкова не сѫ удаде. Щомъ се отвори народното събрание, съ голѣмо болшинство е билъ избранъ за предсѣдатель П. Каравеловъ, противникъ на Д. Цанкова. Послѣдния билъ принуденъ да си даде отставката, а Каравеловъ натоваренъ да състави

кабинетъ. Ст. Стамболовъ избранъ за председатель на народното събрание.

Въ кабинета на П. Каравелова портфелитѣ сѫ биле раздадени по слѣдующия начинъ: той стана министръ-президентъ и взима министерството на финансиитѣ, П. Славейковъ вътрешнитѣ дѣла, В. Радославовъ правосѫдието, Каролевъ на народното просвѣщение, и Илия Цановъ на външнитѣ дѣла.

Отъ онѣзъ министри, които за пръвъ пѫть се явяваха на сцената, може да се каже, че Радославовъ бѣше младъ, енергиченъ, образованъ човѣкъ, свършилъ наукитѣ си по правото въ Гейделбергския университетъ; Илия Цановъ, безъ образование, типъ на турский чиновникъ, съ всичкитѣ недостатъци, хитрость свързана съ лукавщина, вѣроломство съ продажность.

Третия новия министръ Каролевъ не изображаваше отъ себе си нищо въ политическо отношение и не сѫ отличаваше съ никакви способности.

Слѣдъ връщанието си въ София, и Каравеловъ и Д. Цанковъ почнаха да водятъ страшна борба единъ противъ другъ. П. Каравеловъ основа свой вѣстникъ „Търновска Конституция“ а Д. Цанковъ имаше за органъ „Срѣдецъ“.

Скоро стана формално съглашение помежду цанковиститѣ и консерваторитѣ, отъ което спечелиха само първитѣ, защото консервативната партия като се съедини съ цанковистската престана за дълго врѣме да сѫществува и останаха само тримата й водигели: Стоиловъ, Начовичь, и Грековъ. Презъ времето на сваляннието на Князя Александра всичкитѣ почти единомисленници на консерваторитѣ се оказаха въ лагера на Цанкова, т. е. въ числото на противницитѣ на Князя.

За причината на недоразумѣнията помежду П. Каравелова и Д. Цанкова служеше Г. Кояндеръ, когото както единия, тъй и другия искаха да привлекътъ въ своя лагерь. Тѣ и двамата бѣха готови да испълнятъ всичкитѣ негови желания, и Г. Кояндеръ се ползуваше отъ това сгодно за него положение, като почна открито да работи за сваляннието на Князя Александра. Ето какво пише по поводъ на това русския чиновникъ Г. Матвѣевъ въ своята книга „Болгарія послѣ Берлинскаго Конгресса“: „Съглашението помежду А. И. Кояндера и Каравелова е послѣдвало на почвата, както се вижда на еднакво споделенъ отъ тѣхъ взглядъ върху

погрѣшната политика на Князя и онази вредителна роля, която той е играялъ въ сждбинитѣ на Българското княжество. Нашата (т. е. русската) дипломация, ако и да не е взимала никакви активни мѣрки, не е крияла обаче вече и тогава своето мнѣние, че България нѣма да се успокои до като Баттенбергъ стои на челото й. Каравеловъ сподѣляше напълно този взглядъ, и при това отиваше даже още по надалечь, като обсждаше твърдѣ усердно практическитѣ средства за неговото осжществление. Неговото лично нерасположение, даже ненависть къмъ Баттенберга, се подвърдяваше съ цѣлъ редъ факти. Той много пжтя и въ камарата, и вънъ отъ нея е прокарвалъ такива възрѣния и взглядове, които ясно показваха неговото желание да подкопае авторитета и положението на Князя въ страната".

Тѣзи думи, исказани отъ довѣренното лице на азиатския департаментъ въ Руссия, наглѣдно доказватъ каква роля сж играли Г. г. Кояндеръ и Каравеловъ при сваляпието на Князя Александра.

II. Каравеловъ правеше всичко за да скара Князя съ русския представитель, при което употребяваше даже и такива средства: ако Кояндеръ искаше нѣщо, което не съотвѣтствуваше на желанията и на интереситѣ на Каравелова, послѣдния обикновенно отговаряше, че Князя се противи на испълнението на исканията му. Сжщото правеше Каравеловъ и съ Князя. Неиспълнението на всичитѣ негови искания той обясняваше съ това, че русския представитель се противи. Така е постжпвалъ и Цанковъ въ времето на своето министерувание.

На 15 Октомврий откри се обикновенната сессия на народното събрание. Тамъ станаха търгове за постройката на международната линия Цариброддъ-Вакарелъ. Г. Кояндеръ настояваше да се даде постройката на една русска компания, и русското генерално консулство приемаше на себе си гаранция за испълнението условията на постройката. Но народното събрание предпочете да се допустне конкуренция и назначи публиченъ търгъ. Тъй като българското дружество Грозевъ и К-ия предложи най низка цѣна отъ всичкитѣ конкуренти, то постройката остана върху него. Г. Кояндеръ бѣше твърдѣ наскърбенъ отъ тази несполука, и не сж стѣсняваше да исказва своето нудоволствие.

Въ сѫщата сессия на народното събрание Г. Каравеловъ повдигна въпросъ за неправилно израсходванитѣ сумми въ времето на пълномощията, като увѣряваше че „той държи въ чекмеджето си“ документи, нужни за потвърдяване това обвинение. Събранието назначило една анкетна коммиссия, която обаче не могла да констатира никакви злоупотребления. Отъ самото начало на повдиганието този въпросъ стана ясно, че той се възбужда само по партизански цѣли, и причини, както и по подстрекателство на Г. Кояндера, който се стараеше да предизвиква скандали. Слѣдъ разъяснението на работата, Князя искалъ да уволни П. Каравелова за недобросъвѣстно обвинение, но при него се яви една депутация отъ народното събрание, която ходатайствуваше, за избѣгване нова министерска криза, да се остави тази работа, тъй легкомисленно и безоснователно повдигната отъ П. Каравелова.

П. Каравеловъ слѣдъ първото си министерствуване нищо не е научилъ, но нищо и не е забравилъ. Той си остана сѫщо такъвъ деспотъ и фантазéръ, както преди. Популярностьта на Князя, която растеше отъ день на день, много го тревожеше. Той му завиждаше, и до колкото можеше противодѣйствуваше.

Въ неговото министерство станаха частни промѣнения, т. н. Сукнаровъ зае мѣстото на П. Славейкова, а сетнѣ и самъ е билъ принуденъ да излѣзе отъ кабинета. По тѣзи промѣнения не сѫ имали никакво значение, тѣ сѫ биле само разултатъ на частни недоразумѣния и интриги.

Отъ началото на есента 1884 г. започна се агитация въ полза на македонцитѣ, положението на които не бѣше за завиждание. Насилията на турцитѣ, подбудени отъ лъжливитѣ донесения на гърцитѣ, препълни чашата на търпѣнието имъ. Убийства, грабителства, затваряние въ тюрмата, и т. н., бѣха въ това време обикновенни явления въ Македония, отъ кѫдѣто на българската граница почнаха да се явяватъ бѣженци въ голѣмо количество. Населението на Княжеството не можеше да глѣда всичко това хладнокръвно; въ страната се започнаха митинги, въ София се появи специаленъ органъ „Македонский Гласъ“. Отъ Руссия пристигна казашкий офицеринъ Калмыковъ, за да рѫководи движението. Този офицеринъ и порано, въ 1879 г. е приемалъ участие въ македонското движение. Въ Априлъ 1885 г. е билъ ограбенъ военния

складъ въ Кюстендилъ, при участието на прокурора Недѣлева, и мълчаливото бездѣйствие на военнитѣ. Орѫжието и военнитѣ припаси намѣрени въ склада, сѫ били раздадени на македонскитѣ доброволци. Този фактъ бѣше краснорѣчивъ; той показваше, че македонското движение взема сериозенъ характеръ.

Есаулъ Калмыковъ съ една чета вмъкналъ се въ Македония, но слѣдъ първитѣ, незначителни сполуки, билъ разбитъ отъ турскитѣ регулярни войски. Много македонци сѫ били принудени да избѣгатъ. Въ България тѣ намѣриха добъръ приемъ и помощь, но румелийското правителство испратило на границата единъ отрядъ войска и посрѣщало своитѣ братя-македонци като хайдути. Това много раздражаваше румелийското население противъ правителството му.

Въ цѣлата България се празднуваше на 6 Априлъ 1885 г. 1000 годишната на славянскитѣ просвѣтители Кирилъ и Методий. Този праздникъ особно тържественно се отпразнувалъ въ София, при участието на нарочно пристигналитѣ за това депутати отъ Източната Румелия. Князь Александръ е билъ предметъ на грандиозни овации. На този праздникъ, който е траялъ 3 дена, ясно се обнаружила голѣмата популярность на Князя, която не даваше на Коляндера да спи. Тамъ Князя произнесе слѣдующата рѣчь:

„Съ братската двоица Кирилъ и Методий, гения на нашия народъ, — защото наша е тази блестяща двойна звѣзда — поднесе на славянскитѣ братия единъ голѣмъ подаръкъ, и съ това си спечели право за вѣчна благодарность. Той още го увеличи презъ скѫпото запазване и предавание на русскитѣ братия священното завѣщание на двамата просвѣтители славянския преводъ на библията. Отъ тогава дѣйствително обстоятелствата ни попречиха да помагаме за понататъшното развитие на славянската националность, но въ братската двоица Кирилъ и Методий за насъ лежи залогъ на това, че въ нашия народъ е скритъ дълбокъ, ясновидящъ духъ, който има нужда само отъ свободно движение, за да може да излѣзе наредъ съ братскитѣ народи. И за това днешния день трѣбва да ни служи като подбуждание, да работимъ понататъкъ надъ нашето вътрешно развитие, въ духътъ на великитѣ учители на нашия народъ, за да станемъ достойни за задачата, която ни задава бѫдащето. Да ни помогне Богъ!“

Тази рѣчь е била посрѣщната съ особенъ ентузиазмъ.

На банкета, даденъ въ зданието на народното събрание, Князь Александръ напи наздравица за Русския Императоръ, и исказа благодарность на Руссия за всичкитѣ услуги, които тя оказа на България.

Русския представитель, Г. Кояндеръ, въ своето озлобление, се показалъ до толкова неблаговъспитанъ, щото не отговорилъ даже съ наздравица за Господаря на страната, гдѣто той обѣдваше, което се изискваше отъ най проститѣ понятия за вѣжливость. Г. Кояндеръ напи наздравица само за българския народъ, като игнорираше сѫществуването на Господаря на този народъ.

Въобще въ послѣдньото време неблаговъспитанностьта на русситѣ по отношението къмъ Князя Акександра се показваше доста често. Напр. на единъ отъ придворнитѣ балове, слѣдъ вечерята, Г. и Г-жа Кояндеръ, и съ тѣхъ подполковникъ Всеволожский, командиръ на I полкъ на Князя Александра, останаха въ трапезарията,—слѣдъ като Князя и поголѣмата часть отъ гоститѣ минаха въ залата за танци, за да ги продължаватъ,—и почнаха тамъ да пушатъ, при всичко, че тѣмъ имъ бѣше извѣстно, че пушението въ трапезарията е запретено.

Управляющия на двореца се доближилъ до подполковника Всеволожский, като офицеринъ отъ българската войска, и въ най вѣжливи изражения помолилъ господата да минатъ въ стаята за пушение, като забѣлѣжилъ при това, че спорѣдъ правилата на двореца никждѣ, освѣнъ тази стая, не е позволено да се пуши.

Подполковникъ Всеволожский изруга управляющия на двореца съ най гнусни думи, като му каза между друго „вънъ отъ тукъ нѣмска свиня.“ Управляющия двореца отговори на това, че той е запасенъ офицеринъ, и за това запретява на Всевожский да му прави подобни оскърбления въ двореца на Българския Князь безъ всѣка причина, защото неговата покана да преминатъ да пушатъ въ стаята за пушение е основана на распорежданието на прямия му началникъ,-гофмаршала на двора, което распореждание е извѣстно на всичкитѣ посѣтители, и особно на подполковника Всеволожский. Тутакси слѣдъ този разговоръ Г. Кояндеръ съ сѫпругата си, и

подполковникъ Всеволожский, напуснаха двореца безъ да вематъ сбогомъ даже съ Князя.

На другия день Г. Кояндеръ формално поискалъ уволнението на управляющия двореца за неговото оскърбление като на русский представитель.

Тъй се отнасяше русския представитель и висшитѣ русски офицери къмъ Князя Александра, даже когато бѣха поканени като гости въ двореца му.

Интригитѣ на Г. Кояндера бѣха до толкова очевидни, щото положението ставаше отъ день на день непесносно, тъй щото Князь Александръ сторилъ намѣрение да отиде въ Петербургъ, за да се обясни лично съ Царя, но нему му е било съобщено презъ Кояндера, че Царя не намиралъ за нужно това пжтуванне.

За насъ, хора близки къмъ Князя, стана отдавно ясно, че се приготовлява нѣщо ужасно, противъ което трѣбва своевременно да се взиматъ мѣрки. Но кждѣ да се намѣри нѣщо такова, което би могло да се противупостави на могуществото на представителя на Великата Руссия, съединенъ съ българското министерство? Тази тема ни служила единъ пжть още презъ зимата на 1884 — 85 год. за предметъ на разговоръ съ капитанъ Паница, лице напълно предано на Князя Александра. Ние си вспомниха мисълта на Аксакова, който въ едно отъ своитѣ писма ми казваше, че Князя трѣбва да направи нѣщо велико за да привлече къмъ себе си сърдцата, и да стане популяренъ и заслуженъ предъ народа. Това велико дѣло можеше да бжде съединението на България съ Источна Румелия, толкова желателно за цѣлия българския народъ, за което нѣма съмнѣние, че той ще остане вѣчно благодаренъ на Князя. При това на менъ и на Паница, даже презъ ума не мина, че съединението на двѣтѣ Българии може да предизвика враждебни чувства отъ страна на Руссия. Напротивъ, ние бѣхме увѣрени, че съединението ще бжде посрѣщнато съ радость въ Руссия, тъй като не другъ нѣкой, а именно Руссия, въ видъ отъмщение за Берлинския договоръ, презъ своитѣ довѣренни лица и консули, винаги е агитирала въ полза на съединението на България съ Источна Румелия. Ние мисляхме само, че съ повдигането популярностьта на Князя Александра и съ испълнението нѣщо толкова приятно за Руссия, каквото е отдавна пропагандиранното отъ нея съединение,

ще бжде най сетнѣ туренъ край на интригитѣ на разни Кояндери и Кантакузени, които интриги най сетнѣ ще излѣзатъ на явѣ и ще бждатъ осждени. Ние знаехме, че покойния Царь — Освободитель, Александръ II е давалъ на Князя Александра съвѣтъ да се съедини България съ Источната Румелия съ собственни сили. При това той му обѣщалъ морална поддържка.

Вслѣдствие на горѣизложенното, ние не можахме да допустнемъ и мисълъ, че неговия наслѣдникъ, Императоръ Александръ III ще бжде на друго мнѣние, толкова повече, че русскитѣ консули въ Источната Румелия до послѣдната минута поддържваха идеята на съединението сьвершенно открито, а тѣ спорѣдъ нашето скромно мнѣние не би могли да вървятъ противъ волята на тѣхния самодржавенъ Царь. Отъ друга страна какво е можалъ да има русския народъ противъ щастливото събитие въ семейството на неговитѣ славянски братия — българе, за свободата на които той е пролѣлъ толкова кръвь?

Ние сме увѣрени и сега, че и Императора Александръ III никога не е можалъ нищо да има противъ съединението на двѣтѣ Българии; той е билъ въведенъ само въ заблуждение съ интригитѣ и лъжливитѣ донесения на неговитѣ довѣренни лица въ България.

Паница, дѣятеленъ членъ въ македонското движение, човѣкъ енергиченъ, участникъ въ сърбско-турската, и русско-турската война, получившиий русский Георгиевский кръстъ за храбрость, взе върху себе си задачата да сондира тази работа, за която ние рѣшихме съ него нищо да не говоримъ на Князя Александра.

Още преди праздника на Кирилъ и Методий, Паница ми съобщилъ, че почвата за съединението, подготвена отъ русскитѣ консули, е твърдѣ благоприятна, и че между българетѣ могатъ да се намѣрятъ само единици, които да се рѣшатъ, заради лични сгоди, да се противятъ на съединението.

Въ Источната Румелия идеята за скорото испълнение на народния идеалъ въсхити истинскитѣ поклонници на съединението. Тамъ се появи специаленъ органъ „Борба“, редактиранъ отъ единъ отъ главнитѣ дѣятели по съединението-Захарий Стояновъ, за когото ще говоримъ покъсно. „Борба“

остро нападаше управлението на Източната Румения и препоржчваше на населението съединение.

Князь Александръ замина за Англия на свадба на брата си Генриха съ принцесса Беатриса, най малката и любимата дъщеря на кралица Виктория. Азъ получихъ отпускъ за да посѣтя родния градецъ на прадѣдитѣ на жена ми въ Източната Румелия, Калоферъ. Въ сжщность, азъ искахъ лично да видя, какво става въ Румелия, но на Князя Александра не му казахъ, че скоро може да настжпи момента на съединението, нето при заминаванието му за Англия, нето когато той отиде за маневри въ Пилзенъ.

Ние знаехме, че Князя нѣма да се отдѣли отъ народнитѣ стремления, че народнитѣ идеали на българетѣ сж станали негови собственни, и че, когато настжпи рѣшителната минута, нѣма основание да се страхуваме, че Князя ще се въспротиви на народната воля. Той винаги е билъ партизанинъ на съединението, и като българский Князь не е можалъ да бжде противъ него. Въ това направление той е билъ поощренъ отъ Царя-Освободителя, Александръ II, както и отъ населението на Източната Румелия, което по случай на всѣкакви праздници демонстративно му пращаше сумма поздравителни телеграмми. На чело винаги е стоялъ пловдивския митрополитѣ Гервасий. Когато Князя обикаляше българско-румелийската граница, румелийското население испращаше на срѣща му депутации и го молеше за съединение.

Самитѣ пжтувания на Князя Александра въ странство ни препятствуваха да говоримъ съ него по тази работа, защото насъ ни бѣше страхъ да не срѣщнемъ препятствия за испълнението на нашия планъ отъ страна на държавитѣ, подписавши берлинския договоръ.

Капитанъ Паница отъ своя страна взема тримѣсеченъ отпускъ и отиде въ Източната Румелия, гдѣто той е служилъ попреди въ милицията. Той познаваше тамъ всичкитѣ офицери, а главно бѣше баджанакъ на майора Николаева, командира на 2-та пловдивска дружина, комуто България длъжи испълнението планжтъ на съединението.

Освѣнъ това, Паница имаше близки роднини въ Чирпанъ, гдѣто той сжщо можеше успѣшно да води своята агитация. Въобще той бѣше най подходящъ за онази роля, която взима върху себе си.

Въ това време военния министръ князь Кантакузенъ започна една крупна игра. На сцената се яви спорния въпросъ между България и Ружния за пограничното укрѣпление Арабъ-Табия, което се намираше на високо мѣсто, при Силистра. Българетѣ винаги сж живѣяли въ най добри отношения съ ружнитѣ, които имъ сж биле като братия и въ времето на турското робство не имъ отказвали въ своето гостеприимство. За това българетѣ никакъ не искаха да се каратъ съ своитѣ комшии, тъй като бѣше явно, че Арабъ-Табия по право трѣбва да принадлежи на Ружния. Но не тъй глѣдаха на тази работа князь Кантакузенъ, и Г. Кояндеръ. Тѣ имаха много причини да раздухать тази дребна работа до открито стълкновение, т. е. до война, и за това князь Кантакузенъ настояваше да се оккупира селото Кадыкиой, и отъ тамъ щѣха да се почнатъ неприятелски дѣйствия. Първо, русскитѣ дипломати неприятно ги раздражаваше слухътъ за намѣрението на Ружния да построи укрѣпления на русско-ружнската граница, и около Букурещъ, на което трѣбваше да се попречи; второ, слѣдъ берлинския договоръ Руссия разбра голѣмата погрѣшка, която е направила, като отстжпила на Ружния Добруджа, която щѣше да тури България въ непосредственно територнално съсѣдство съ Руссия, и по този начинъ да й расчисти стратегическия пжть за Цариградъ; съ вземанието едната часть отъ Бессарабия, Руссия нищо не е спечелила, само е възбудила противъ себе си ружнетѣ които винаги ще се стремятъ къмъ народно обединение; най сетнѣ третьо: считаше се за необходимо да се въведе въ Българската войска новъ русский елементъ, т. е. първата да се допълни съ пѣхота, кавалерия, артиллерия, и т. н. тъй щото русския елементъ, да превиши българския, по този начинъ българската войска да стане съвершенно русска, и да командува не само България, Ружния и Сърбия но и да се намѣри непосредственно на турската граница. Съ подобна войска лесно би било да се накажатъ ружнетѣ, да се свали Князь Александръ и въобще да се постжни съ България спорѣдъ желанието, а при благоприятнитѣ условия, и при понататъшно допълнение на войската отъ Руссия да се направи стжпка кждѣ Цариградъ и Македония. За приготовление къмъ испълнението на този планъ князь Кантакузенъ свика въ Шуменския лагерь и дѣйствующитѣ войски и резервитѣ; когато Князь Александръ

заповѣдалъ да се распуснатъ резервитѣ, и войницитѣ да се пуснатъ въ запасъ, князь Кантакузенъ не испълнилъ неговата заповѣдь. Сѫщевременно послѣдния почна да прави измѣрения на Дунава за случай на пристигванието русската флотилия, отъ Рущукъ ходилъ тайно въ Букурещъ за да се съвѣщава съ тамкашния русския посланикъ. Сѫщевременно отъ русския военния аташе въ Пловдивъ е билъ поисканъ планътъ за защитата на Пловдивъ въ случай на стълкновение съ турцитѣ. За сѫщата цѣль генералъ князь Кантакузенъ проводилъ доста голѣмо количество взривни вещества въ Источна Румелия за взриване на мостоветѣ и т. н. Отъ този взривенъ материалъ българетѣ скоро се възползуваха за да хвърлятъ на въздухъ желѣзнопѫтния мостъ при Мустафа-паша въ време на съединението. Българскитѣ патриоти внимателно и съ голѣма тревога слѣдяха дѣйствията на князя Кантакузена и на Кояндера въ тази работа. Тѣзи планове както е извѣстно не сѫ могли да бѫдатъ испълнени, по независящи отъ тѣхъ причини.

Когато ние, съ жена ми пристигнахме въ Пловдивъ, намѣрихме революционното движение въ полза на съединението България съ Источната Румелия въ пълна сила. Ние бѣхме тамъ на гости у управляющия русското консулство, Г. Игелстромъ, човѣкъ твърдѣ интеллигентенъ, уменъ, и джентлеменъ въ пълна смисълъ на думата. Той почна своята служба още отъ освобождението, бѣше твърдѣ добрѣ запознатъ съ положението и съчувствуваше на съединението на българетѣ, като на нѣщо справедливо и предначертано отъ Сан-Стефанския договоръ. Но въ сѫщото време той бѣше строгъ чиновникъ и точенъ испълнитель на заповѣдитѣ на своето началство, и въ това отношение нищо не можеше да го поколебае. Титулярния консулъ г. Сорокинъ се намираше по онова време въ отпускъ, но както Сорокинъ, тъй и Игелстромъ, и русския военния аташе подполковникъ Чичаговъ поддържваха тъй нареченнитѣ съединисти, които съставляваха русската партия въ Источна Румелия, и бѣха непримирими врагове на П. Каравелова, поддържваемъ въ София отъ Г. Кояндеръ и князь Кантакузенъ. Вслѣдствие на това, както между русскитѣ консулства въ Источна Румелия и България, тъй и между правителствата въ София и Пловдивъ сѫществуваха натегнати отношения, за да не кажемъ враждебни. Това об-

стоятелство бѣше твърдѣ полезно за дѣлото на съединението. Обаче нето Г. Игелстромъ, нето подполковникъ Чичаговъ, нето румелийското правителство, не допущаха и мисълъ, че съединението може да стане скоро, при всичко, че имаше вече признаци, които би трѣбвало да ги убѣдятъ въ противното. Тъй напр. праздника на Христо Ботевъ, българский списатель и революционеръ който падна въ възстанието противъ турцитѣ още преди освобождението, пловдивската интеллигенция искаше да отпразднува тържественно. Но този праздникъ съвпадна съ роденния день на султана, вслѣдствие на което се яви запрещение да се празднува. Това предизвика сериозни безредици, главно за това, щото порано праздника на Ботева се празднувалъ тихо, мирно, и безъ всѣко препятствие.

Въ деньтъ на Св. Георгий (георгевдень), който е именъ день на гръцкия Кралъ Георгий, пловдивското население скъсало гръцкитѣ флагове, окачени на гръцкитѣ кѫщи, счупило едно гръцко кафене, и т. н. Тази демонстрация била насочена противъ румелийския генералъ-губернаторъ Гавриилъ-паша, който водеше гъркиня, въ кѫщата си говореше гръцки, и дѣцата му не знаяха ни дума Български.

Въ Чирпанъ е билъ ограбенъ правителственния военния складъ отъ революционеритѣ, на чело съ Стою Филиповъ, извѣстенъ повече подъ името на „Стою Падаринъ." Пушкитѣ сѫ биле натоварени на коньe и испратени кѫдѣ Габрово. Тѣзи пушки трѣбваше да бѫдатъ приети отъ Чардафона който е игралъ една отъ важнитѣ роли въ съединението. Обаче Стою Падарина е билъ хванатъ при Стара-Загора отъ жандарми, арестуванъ, а пушкитѣ предадени на властитѣ, безъ да стигнатъ до Шипка, гдѣто революционеритѣ имаха намѣрение да си устроятъ складъ. Чардафонъ едвамъ можалъ да се спаси отъ жандармитѣ, благодарение на приятелитѣ си, които го крияха.

Отъ Паница азъ научихъ, че осѫществлението идеята на съединението съвсѣмъ не е мѫчно и може да стане въ най близко бѫдѫще.

Подполковникъ Чичаговъ, който често ма посѣщаваше, въ време на единъ отъ интимнитѣ ни разговори, почна да осѫжда Князя Александра за това, че той държи за свой министръ П. Каравелова, противъ когото, както го казахъ порано, бѣха твърдѣ враждебно настроени всичкитѣ русси въ Източната Румелия. Азъ отговорихъ на подполковника, че

Князя е конституционенъ господарь, и за това е длъженъ да си избира министерство отъ болшинството на камарата, а тъй като това болшинство е Каравеловско, то той, а не другъ нѣкой, трѣбва да бъде шефъ на кабинета. — „Всичко това е прекрасно, каза подполковникъ Чичаговъ, но знае ли Князь Александръ, че противъ него съществува заговоръ въ София и че въпроса за неговото сваляние е рѣшенъ принципално. Азъ бѣхъ въ София свидѣтель на преговоритѣ помежду Г. Кояндера и П. Каравелова, които сѫ напълно солидарни въ тази работа, и въ настоящето време обсѫждатъ само деталитѣ. Ако Князь Александръ не изгони Каравелова отъ министерството, то послѣдния ще изгони Князя отъ България.“

Слѣдъ това подполковникъ Чичаговъ ми разказа много подробности, които съотвѣтствуваха на обстоятелствата. При всичко, че азъ познавахъ недружелюбнитѣ чувства на русскитѣ дипломати въ Пловдивъ къмъ П. Каравелова и къмъ самия Кояндеръ, но все таки виждахъ, че думитѣ на подполковника Чичагова само подтвърдяватъ моитѣ свѣдѣния, и за това тутакси съобщихъ на Князя Александра въ Англия разговора съ русския военния аташе и го помолихъ да побърза съ връщанието си въ София.

Сѫщевременно съобщихъ и на Паница заговора противъ Князя. Ставаше явно, че въпроса за съединението не можеше да се протака; напротивъ трѣбваше да се дѣйствува колкото възможно поенергично.

Паница обърна моето внимание върху това обстоятелство, че пловдивския епископъ Гервасий е почналъ да води корреспонденция съ черногорския Князь Никола и че телеграммитѣ, размѣнени помежду двамата по случай на разни семейни праздници се печататъ въ румелийскитѣ вѣстници.

Азъ попитахъ епископа Гервасия, който се считаше за лице предано на Князя Александра, на когото въ своитѣ писма и телеграмми той постоянно изражаваше желание за съединение подъ неговото управление, познава ли се той съ черногорския Князь, и какво означава неговата корреспонденция съ него. Епископъ Гервасий ми отговори, че черногорския Князь той не го познава, но че влѣзе въ писменни сношения съ него по желанието и препорѫката на русското консулство.

По онова именно време ставаше дума за Карагеоргиевича, че ужъ Руссия искала да го извади напредъ.

Въ провинцията се испратиха тогава агитатори или „апостоли“ както ги наричаха по онова време. Поручикъ Стефовъ тръгна за да склонява българскитѣ офицери въ полза на съединението. Той обиколи всичкитѣ гарнизони и резултата е билъ блескавъ. Революционеритѣ нѣмаха средства, но се намираха хора, които заради идеята на съединението жертвуваха пари. Тъй напр. Иванчо хаджи Петровъ въ Бургасъ даде на Стефова 50 наполеона.

Чардафонъ тръгна на една страна за устрояване по градищата на Источната Румелия революционни коммитети, а Захарий Стояновъ за сѫщата цѣль тръгна на друга страна. Вѣстника на З. Стояновъ „Борба“ нападаше отъ день на день поостро румелийския паша и правителството, и открито искаше съединението на България съ Източна Румелия. Особно силно впечатлѣние произведе на населението статията на Захария Стоянова „Трѣбва-ли да сѫществува Источната Румелия?“. Въ тази статия е била доказана подробно и фактически не само безполезностьта, но и вредата отъ нейното сѫществуване, за българския народъ. Майоръ Николаевъ, капитанъ Паница, и З. Стояновъ, слѣдъ конфискацията пушкитѣ, взетитѣ отъ Чирпанския складъ, не намираха вече за потребно да криятъ отъ своитѣ единомисленници, че македонското движение се спира, и се обръща въ съединистко.

По поводъ на това Чардафонъ разсказва слѣдующето: „Като се завърнахъ отъ Шипка, презъ Калоферъ, за Пловдивъ, азъ отидохъ направо въ кѫщата на дѣдо Черню, гдѣто живѣеше Захарий Стояновъ. Той бѣше самъ, когато влѣзохъ въ стаята му; слѣдъ като му расправихъ новинитѣ отъ провинцията, а сѫщо и за отнетитѣ пушки, Захария се обърна къмъ менъ, и ми каза: *„ние вече трѣбва да работимъ за съединението на Сѣверната съ Южна България. Румелийското правителство пречи на освобождението на Македония. Не знаешь ли че то е проводило по границата милиция, за да гони и убива нашитѣ чети. За това трѣбва да работимъ да го свалимъ и да се съединимъ, че тогава за Македония“.*

Въ това време дойдоха Иванъ Стояновичь, Тодоръ Гатевъ и още не помня кой. Почна се разговоръ пакъ по горнята тема. Захария предложи да повикаме Д-ръ Странский, защото той му е билъ познатъ още отъ Влашко, и щѣлъ да бѫде полезенъ за дѣлото. Иванъ Стояновичь и Тодоръ Гатевъ бѣха

противъ предложението на Захария, но той настояваше на своето, като казваше, че събравшитѣ се тукъ сж всички голтаци и че трѣбватъ хора съ имотъ и пари, съ които тѣ могатъ да помогнатъ на дѣлото. Най сетнѣ ние се съгласихме да повикаме Д-ръ Странский, и да го посвятимъ въ дѣлото. Слѣдъ неговото дохаждание, стана дума за повикванито на военнитѣ, но този въпросъ бѣше много деликатенъ, защото и двамата висши офицери, които би трѣбвало да играятъ главната роля въ съединението, командира на 2-та пловдивска дружина, майоръ Данаилъ Николаевъ, и командира на жандармерията, мйоръ Райчо Николовъ, бѣха скарани. Рѣшихме да повикаме майоръ Райчо Николовъ, на когото слѣдъ дохожданието му обяснихме работата, и той въсхитенъ отъ осжществлението идеята на съединението, каза: „Господа, азъ съ Николаева съмъ въ натегнати отношения, и даже не си говоримъ, но за доброто на България, за съединението й, азъ си подавамъ ржката на Николаева. Предайте тѣзи мои думи на Николаева“.

Тъй стана помирението на военнитѣ, и тѣхното съучастие въ дѣлото на съединението се осигури.

Скоро слѣдъ това се почна обсжжданието плана за свалянието на пашата и пръвозгласяване съединението. Най сетнѣ е било рѣшено, че съединението ще се пръвозгласи въ името на Князя Александра I Българский, че дружината на майоръ Николаева при съдѣйствието на ополченскитѣ и въобще на селскитѣ чети, доведени въ Пловдивъ отъ Чардафонъ, Паница, понъ Ангелъ, и др. ще арестува въ опредѣленъ день и часъ пашата, и населението ще пръвозгласи съединението. На Князя Алекандра е било рѣшено да се съобщи, че Източната Румелия на него си възлага всичкитѣ си надежди, и го моли да поддържи святото народно дѣло, тъй като безъ неговата поддържка то не може да се осжществи.

Като ми съобщаваше това рѣшение, Паница притури: „Кажи на Князя Александра, че ако той се откаже да стане на чело на нашето дѣло, то ние ще го смѣтаме за непреодолимо препятствие по пжтя къмъ дъстигване народнитѣ идеали, и въ този случай сме рѣшили да се отървемъ по единъ или другъ начинъ отъ това препятствие“. Азъ отговорихъ на Паница, че угрозитѣ сж излишни, че Князя нѣма да се отдѣли отъ народнитѣ стремления, което азъ му гарантирамъ,

но че въ настоящето време намирамъ за несвоевременно да му съобщавамъ тѣхнитѣ послѣдни рѣшения. Паница се съгласи съ моитѣ доводи, и е било рѣшено да се отложи за нѣколко време съобщаванието на Князя, че скоро ще бѫде пръвозгласено съединението.

Работата се захвана бързо и енергично; Чардафонъ замина за Голѣмо-Конаре, гдѣто той е билъ попреди сержантъ-майоръ, за да сформирува тамъ чета. Той имаше вече тамъ 218 души готови да заминатъ за Македония, на които сега трѣбваше да се даде ново назначение. Нему билъ купенъ и конь, за да ходи изъ провинцията.

Паница замина за Чирпанъ и други мѣста, съ сѫщата цѣль да агитира въ полза на съединението.

Русския военния аташе подполковникъ Чичаговъ не преставаше да се интересува съ македонското движение, и често приказваше съ мене по този предметъ. Азъ му дадохъ съвѣтъ да се запознае съ редактора на „Македонския Гласъ," Д. Ризовъ, като казахъ, че послѣдния може да му съобщи много интересни нѣща, и притурихъ, че ако полковникъ Чичаговъ помогне на това дѣло, той ще окаже голѣмо благодѣяние на българетѣ, които никога нѣма да го забравятъ. Чичаговъ ма помоли да извикамъ отъ София Д. Ризова, за да се запознае обстоятелно съ дѣлото. Азъ пратихъ телеграмма на Д. Ризовъ, съ която го викахъ да дойде въ Пловдивъ.

Въ това време настѫпи деньтъ на свадбата на принца Генриха Баттенбергъ съ принцесса Беатриса Великобританска, дъщеря на английската кралица. По този случай азъ поканихъ на обѣдъ нѣколко приятели, между които и персонала на русското консулство. На този обѣдъ случайно попадна и директора на общитѣ сгради, и на пѫтищата и съобщенията въ Источна Румелия, Д-ръ Хакановъ. Почна се общъ разговоръ за Князя Александра и за неговото семейство. При това Д-ръ Хакановъ каза, че въ времето на русско-турската война, при първия походъ на генерала Гурко презъ Балканитѣ, той се срѣщна въ Казанлѫкъ съ Князя Александра, който вече тогава псувалъ руситѣ. Г. Игелстромъ, човѣкъ порядоченъ, изрази съмнѣние,—какъ е можалъ да говори Князя, който се отличавалъ съ такъвъ умъ и тактъ, нѣщо подобно на единъ българинъ, когато той самъ бѣше гостенинъ на Русския Императоръ и се сражаваше въ редоветѣ на русскитѣ войски.

Азъ казахъ на Д-ра Хаканова, че ще попитамъ Князя и се надѣвамъ да опровергна неговитѣ думи; при това притурихъ, че съ своитѣ клевети предъ русситѣ противъ Князя, и на Князя противъ русситѣ, българетѣ, подобни на Д-ра Хаканова само развалятъ добритѣ отношения помежду Руссия и България и най сетнѣ ще доведѫтъ тѣзи отношения до това че ще бѫде вече мѫчно възстановлението имъ.

Слѣдъ връщането си въ София азъ попитахъ Князя Александра: истина ли е това което говореше Д-ръ Хакановъ? Той ма увѣри, че онова което казва Д-ра е съвершенна лѫжа, че той даже не сѫ познава съ него, и никога въ живота си не го е видѣлъ, и не е приказвалъ съ него. Думитѣ на Князя азъ съобщихъ на управляющия русското консулство, Г. Игелстромъ, за да ги предаде на Д-ра Хаканова.

Азъ съобщавамъ този епизодъ, за да покажа, къмъ какви низки средства се прибѣгвали нѣкои отъ българскитѣ руссофили, за да скаратъ Князя съ Руссия.

На края на обѣда Д-ръ Хакановъ извади отъ джоба си единъ пакетъ телеграмми, между които се оказа и преписъ отъ моята телеграмма къмъ Ризова, съ която азъ го викахъ да дойде въ Пловдивъ. Като се обърна къмъ Г. Игелстрома, Д-ръ Хакановъ почна да го моли да ма убѣди да пратя втора телеграмма на Ризова, съ която да му кажа, да не идва въ Румелия. Азъ забѣлѣжихъ на Д-ра Хаканова, че като носи въ джоба си частна корреспонденция, той нарушава основния законъ на провинцията, спорѣдъ който частната корреспонденция е неприкосновенна. А тъй като подобни нарушения се правятъ отъ самия директоръ, т. е. лице, поставено да слѣди за точното испълнение на законитѣ, то именно заради подобни факти правителството на Гаврилъ-паша е станало толкова непопулярно. Телеграммата до Ризова азъ пратихъ, но забѣлѣжихъ, че тя нѣма да може да си испълни назначението си, защото спорѣдъ моята смѣтка, Ризовъ трѣбва да е тръгналъ вече отъ София.

Така и стана. Ризовъ на другия день пристигна вече въ Пловдивъ и се срѣщна въ моя квартира съ Д-ръ Хаканова. Тази срѣща бѣше много комична, и много ма забавляваше.

17 Юлий бѣше годишнината на смъртьта на българския герой за освобождението, Хаджи Димитъръ, който падна въ борба съ турцитѣ на Бозлуджа, въ Балканитѣ надъ Казан-

лжкъ и Шипка. Името на този балкански соколъ е било почитано отъ народа още въ времето на турското робство. Румелийскитѣ революционери поискаха да се въсползуватъ отъ този день, за да видятъ — до колко народа е приготвенъ къмъ осжществление идеята за съединението. Бѣха пратени покани въ разни градове да се съберятъ на Бозлуджа и съ тази цѣль да пратятъ депутации. Отъ Пловдивъ отиде Захария Стояновъ и Чардафонъ, съ голѣма компания, къмъ която се присъедини софийския гость Д. Ризовъ, и севлиевския адвокатъ П. Пешевъ. Твърдѣ многобройни депутации пристигнаха отъ Чирпанъ, Сливенъ, Татаръ-Пазарджикъ, Стара-Загора, Казанлжкъ, Шипка, Габрово, Севлиево, и т. н. Депутации влизаха въ Казанлжкъ съ знамена, на които бѣше изобразенъ левъ, тъпчащъ полумѣсяцъ, а около него надписъ „свобода или смърть!" Тѣзи знамена бѣха подражание на онова знаме, което Князь Александръ подари на опълченцитѣ. Патриотически революционни пѣсни оглушаваха градътъ. Като се доближаваха до кафенето, въ което сидѣха Захарий Стояновъ, Чардафонъ, и др., депутатитѣ викаха: „да живѣе съединението! Долу пашата!" Ние съ жена ми сжщо отидохме на Бозлуджа, за да видимъ съ своитѣ очи настроението на населението, и онова което видѣхме, премина нашитѣ очаквания.

Отъ вечерта пристигналитѣ гости отидоха въ с. Янина, а сутрента се качиха рано на върха на Балкана, гдѣто се размѣстиха подъ сѣнката на старитѣ дървета. Тази въодушевена и наелектризирана тълпа имаше твърдѣ живописенъ изглѣдъ. Депутациитѣ тържественно се доближаваха до гроба на народния герой Хаджи-Димитъръ и съ пѣяние неговата пѣсень „Живъ е той, живъ е — тамъ на Балкана,

Потъналъ въ кърви, лежи и пжшка . . . . ."преклоняваха предъ гроба му знамена съ черни шарфове.

Слѣдъ тази церемония посѣтителитѣ се раздѣлиха на нѣколко групи за да се приготвятъ за обѣдъ, а онѣзъ които правиха политика на тѣзи балкански върхове, събраха се въ едно уединенно кьоше, гдѣто се произнасяха горѣщи рѣчи въ полза на съединението, даваха се клетви за вѣрность на това дѣло, и проч.

Источно-румелийското правителство, растревожено отъ събранието на Бозлуджа, испрати тамъ една рота войници, на които бѣха раздадени боеви патрони, сжщо прати шпиони

отъ Пловдивъ, между които бѣха Душановъ, и Тодоровъ. Но нето войскитѣ, нето шпионитѣ, не сж видѣли „политика“ на Бозлуджа. Еднитѣ, както и другитѣ, се расположиха около казанитѣ, въ които се вареше храна за гоститѣ, гдѣто бѣше духовенството, и женитѣ, между които и майката на паднали герой, Хаджи-Димитъръ. Тамъ се събраха и много мжже които не приемаха участие въ манифестациитѣ. Скоро всичкитѣ се съединиха около тѣзи казани и се започна народна веселба. Войницитѣ сжщо се биле поканени да приематъ участие въ угощението и веселбата. Виното се лѣеше като рѣка, скоро и войницитѣ викаха „ура“ „да живѣе съединението.“

Но и бозлуджанскитѣ демонстрации не отвориха очитѣ на румелийското правителство, което бѣше деморализирано и се грижеше исключително за лично обогатяване. Въ самото правителство имаше разногласия. Генералния секретарь и директоръ на вътрешнитѣ дѣла Начовъ много се приближи към русския консулъ Сорокинъ, за което сближение доста се приказвало по онова време въ Пловдивъ. Другитѣ директори, като се страхуваха да не изиграе Начовъ ролята на Гаврилъ-паша т. е. да стане неговъ преемникъ, както направи Гаврилъ-паша, съ своя покровитель Алеко-паша, му завиждаха, особно Ст. Бобчевъ. За този послѣдния азъ много пжтя съмъ ималъ случай да чуя какъ въ русското консулство го наричаха „всемиренъ подлецъ“ (епитетъ, прикаченъ нему отъ румелийската оппозиция).

Румелийското правителство, при всичко че бѣше почнало да се тревожи, както го казахъ погорѣ, не взима обаче други мѣрки, освѣнъ, че поиска отъ българското правителство да отвика то изъ Румелия капитанъ Паница, като опасенъ за провинцията агитаторъ. Но и това не можа да се испълни до като не сж свърши отпуска на Паница.

Отъ Бозлуджа ние съ жена ми отидохме въ Калоферския манастирь, гдѣто ни посѣтиха Захарий Стояновъ и неговитѣ спжтници, на връщанието си за Пловдивъ. На Ризова азъ дадохъ писмо съ препоржка къмъ русския аташе подполковникъ Чичаговъ, съ когото той е ималъ разговоръ относително македонското възстание. При това Ризовъ, като указа на нетърпимото положение на македонцитѣ, увѣрявалъ, че на слѣдующата пролѣть ще има непремѣнно възстание, и молилъ подполковника Чичагова да се тури той на чело на това дви-

жение, за да не стане то безъ волята на Руссия. Подполковникъ Чичаговъ направилъ по този поводъ запитвание въ Петербургъ, но нему му отговориха, че ако вземе той на себе си открито подобна работа, това ще бѫде несъвмѣстимо съ положението му на воененъ аташе. Посетнѣ Ризовъ увѣряваше, че той като говорилъ за Македония, искалъ да сондира мнѣнието на русскитѣ дипломати по въпроса за съединението, но това не е вѣрно, защото революционеритѣ отдавно познаваха твърдѣ добрѣ това мнѣние. Съ това Ризовъ хитруваше само, но несполучливо и не на мѣсто.

Отъ Калоферъ, по съглашение съ Захария Стоянова, азъ проводихъ писмо до Г. Игелстрома, въ което му писахъ, че правителството на Гаврилъ-паша е твърдѣ непуполярно, че то съ своитѣ неблагоразумни дѣйствия ще доведе работата до катастрофа, и че съединението ще стане твърдѣ скоро. За това го съвѣтвахъ да не поддържва тъй явно това правителство, защото въ случай на неговото падание тази поддържка ще скомпрометира русската политика въ България. Обаче Г. Игелстромъ не даде никаква важность на моето писмо и споредъ мене направи голѣма погрѣшка. Въ всѣкий случай нашето желание да отстранимъ русскитѣ дипломати отъ толкова дѣятелна поддържка на правителството на Гаврилъ-паша не сполучи. Покъсно, слѣдъ съединението, азъ наумихъ Г. Игелстрома за това мое писмо и му казахъ, че ний сме дѣйствували честно по отношение къмъ Руссия, тъй като прѣзъ него, русский представитель, извѣстихме я за предстоящето съединение, но ний не сме виновати, че намъ тогава не сѫ повѣрвали, като считали себе си за всемогущи.

Отъ Калоферъ ние заминахме направо за въ София презъ Златишкия Балканъ, за да посрѣщнемъ Князя Александра. Азъ му доложихъ подробно за настроението на умоветѣ въ Източна Румелия и за тамкашното положение, но премълчахъ за това, че съединението може твърдѣ скоро да настѫпи.

Князя много го радваше желанието на румелийското население да се тури подъ неговото управление, но той постоянно задаваше въпросъ: какъ ще погледне на това Европа? като бѣше увѣренъ, че Руссия не може да излѣзе сама противъ себе си, т. е. съ други думи противъ онова дѣло което тя въ продължение на толкова години тъй послѣдователно и упорито е създавала. Въ надвечерието на заминаванието на

Князя Александра за маневритѣ въ Пилзенъ, кждѣто той е билъ поканенъ отъ Австрийския Императоръ, Францъ—Иосифъ, при мень дойде Д. Ризовъ и ма молеше да му исходатайствувамъ аудиенция у Князя. На тази аудиенция той искаше да му съобщи рѣшението на революционеритѣ относително съединението. Азъ отклонихъ неговата молба, защото намирахъ първо, че това съобщение е не на време, а второ, защото то трѣбва да бжде направено отъ лице солидно, което може да внуши довѣрие. Освѣнъ това Ризовъ нѣмаше никакво пълномощие отъ Пловдивскитѣ революционери да прави това съобщение. Тѣзи обстоятелства бѣха достатъчни за да не му сж дава аудиенция. Тъй щото Князя замина отъ София, безъ да знае, че скоро предстои държавенъ превратъ въ Източна Румелия.

Слѣдъ маневритѣ въ Пилзенъ, Князь Александръ е ималъ свиждание въ Франценсбадъ съ русския министръ на външнитѣ дѣла, Г. Гирсъ, комуто той разясни истинското положение на работитѣ въ България, като не замълча за интригитѣ на Кояндера и въобще на русситѣ въ България противъ него. Г. Гирсъ увѣрилъ Князя, че на всичкитѣ тѣзи интриги ще бжде туренъ край, но въ сжщото време заявилъ, че интереситѣ на русската политика изискватъ да се поддържва миръ и спокойствие на Истокъ, затова съединението на България съ Източна Румелия сега не е навреме.

Князь Александръ му отговори, че дѣйствително нему е извѣстно непоколебимото желание на българския народъ да се съедини, което желание се поддържва отъ русскитѣ консули, но той нѣма извѣстие за това, че туй желание е узрѣло и че може да се очаква неговото испълнение въ едно близко бждаще. И Князь Александръ е казалъ сжщата истина, защото до онова време той нищо не знаеше за рѣшенията на пловдивскитѣ революционери.

Като се завърна отъ странство, Князь Александръ отиде на маневри въ Шуменъ, кждѣто за всѣкий случай сж биле поканени и нѣколко военни аташе.

Тамъ той се научи, *че интригитѣ на Г. г. Коянсера и Кантакузена противъ него не само не сж прекратиха съгласно обѣщанието на Г. Гирса, но се водятъ още поенергично* по случай спорътъ съ Румжния за оккупиранната отъ нея пограничната крѣпость Арабъ-Табия.

На 29 Августъ въ Шуменския лагеръ се яви майоръ Мүткуровъ, делегатъ отъ Пловдивскитѣ революционери, придруженъ отъ Д. Ризовъ. Муткуровъ съобщи на Князя рѣшението на приятелитѣ и единомисленницитѣ му да обявятъ въ негово име съединението на Източната Румелия съ България въ най непродължително време. Князя билъ туренъ съ това съобщение въ много мжчно положение.

Отъ една страна, ако се откажеше да стане на чело на народната задача, която бѣше най популярна между българетѣ, за него не оставаше друго, освѣнъ да абдикира и да напусне България, особно при такива явни интриги противъ него отъ страна на Кояндера и Кантакузена, съединени съ П. Каравелова и Д. Цанкова; отъ друга страна той помнеше желанието на Г. Гирса, да не се предизвиква никакво движение на Балканитѣ. Князя отговори на майора Муткурова, че той не само съ думи сж е посветилъ на интереситѣ на българския народъ, и за това нѣма да се отдѣли отъ него при достигванието националнитѣ задачи, една отъ които е съединението, но той намира, че момента за съединението е лошо избранъ и не е на време, по политически причини, и за това убѣдително ги молилъ да отложатъ осжществлението плана на съединението поне за нѣколко време още. Майоръ Муткуровъ му обѣща това.

При излизанието отъ палатката си Князя, придруженъ отъ майора Муткурова и съпжтника му Ризовъ, се срѣщна съ французския военния аташе въ Цариградъ, Каффарель, комуто фигурата на Д. Ризова се показа подозрителна, и той попита Князя:

— Qui est cet individu suspect monseigneur qui sort maintenant de Votre tente?

— C'est un certain D. Risoff. Le métier de Prince force quelquefois d'avoir affaire à toute sorte de canaille.

— (Коя е тази подозрителна личность, Господарю, която излиза отъ Вашата палатка?

— Това е нѣкой си Д. Ризовъ. Княжеския занаятъ принуждава понѣкога да имашъ работа съ всѣкаква сволочь).

Наистина, Князя никакъ не бѣше доволенъ отъ присжтствието на Д. Ризова при неговия разговоръ съ майора Муткурова, тъй като Ризовъ въобще не се ползуваше съ добра репутация, и не бѣше такова лице, на което съединението

дължи нѣщо. Той въ разни случаи сж е залѣпявалъ, ту за Муткурова, ту за Захария Стояновъ, при когото той едно време играеше нѣщо като ролята на адъютантинъ. Но на всичкитѣ дѣятели по съединението неговото присжтствие дотегваше, и тѣ не крияха това. Нахалството и самохвалството, както и съмнителната му честность, отблъскваха хората отъ него. Въ времето на преврата него даже го нѣмаше въ Източната Румелия, при всичко че той послѣ се стараялъ да се представи като единъ отъ главнитѣ дѣятели на това народно дѣло.

Маневритѣ се свършиха на 30-й Августъ, а на 31-й Князя замина за Варна. Освѣнъ онова, което е говорилъ на майора Муткурова, Князь Александръ пратилъ въ Пловдивъ своя флигель-адъютантъ Мариновъ, да убѣждава революционеритѣ да отложатъ за нѣколко време провъзгласяването на съединението. Обаче бѣше вече кжсно и пратенника по пжтя се е научилъ, че работата е свършена още преди неговото пристигване.

Слѣдъ това събитията слѣдваха бързо, и вече подиръ 6 деня Князь Александръ получилъ въ Варна извѣстие, че Източно Румелийското правителство съ Гаврилъ-паша на чело, е свалено и че въ името на Князя е провъзгласено съединението на България съ Източна — Румелия.



ГЛАВА V.

Съединението на България съ Източна Румелия.—Генералъ Скобелевъ като съединистъ. — Русскитѣ агитации въ Източна Румелия въ полза на съединението. — Непопулярностьта на правителствата на Алеко-паша и Гаврилъ-паша. — Русскитѣ консули. — Вѣстницитѣ „Съединение" и „Южна България." — 6 Септемврий 1885 год. Сваляването правителството на Гаврилъ-паша. — Пристигването на Князя Александра въ Пловдивъ. — Военни мѣрки. — Русското veto *и русскитѣ нападения противъ Князя Александра. — Отвикването на русскитѣ офицери. — Испращание депутация за Копенхагенъ. — Князь Александръ, като дипломатъ. — Конференцията въ Цариградъ.*

Идеята за съединението България съ Източна Румелия русситѣ почнаха да пропагандиратъ въ българското население тутакси слѣдъ подписванието берлинския договоръ, и тази агитация се водеше открито отъ русскитѣ оффициални лица. Тъй напр. подиръ пристигването си въ Сливенъ, генералъ Скобелевъ, командиръ на 4-я корпусъ, слѣдъ, като се почна евакуацията на русскитѣ войски отъ Турция, най усердно се завзе за организирането, по инициативата на генерала Тотлебена, на тъй нареченнитѣ, селски и градски, гимнастически дружества, които сѫ биле спабдени съ пушки и патрони, и се учиха регулярно на стрѣлба и военни приеми. На тѣзи дружества генералъ Скобелевъ внушаваше идеята за необходимостьта да станатъ солдати, за да бѫдатъ всѣка една минута готови къмъ съединение съ България, когато дойде благоприятенъ за това моментъ, и за защита на страната противъ турцитѣ, ако тѣ поискатъ да я нападнатъ въ единъ день.

Тѣзи дружества получиха правилна организация, тѣ имаха изборни офицери и унтеръ-офицери.

При заминаванието на русскитѣ войски отъ България и Източна Румелия, тамъ е билъ проводенъ генералъ Обручевъ, който е прочелъ на населението тържественно прокламацията на Императора Александръ II. Въ тази прокламация, ако и

се каняха българетѣ да не мечтаятъ да достигнатъ презъ насилственъ превратъ цѣли, несъгласни съ рѣшението на великитѣ държави, но въ нея се намираше и слѣдующата фраза: „като помните вашето минало и го сравнявате съ онова положение, което ви се дава сега, *вие трѣбва съ довѣрие да глѣдате на бѫдѫщето.*“ А подъ това бѫдѫще българетѣ разбираха именно своето съединение. Като приемаше разни депутации, генералъ Обручевъ имъ говореше, че българетѣ сега съвсѣмъ не сѫ беззащитни, че русситѣ имъ оставатъ складове съ орѫжие, организирана войска, и гимнастически дружества.

„Пазете, казваше генерала, като окото си орѫжието, което ви остава Руссия, помнете че до като то е у васъ въ рѫцетѣ, вие нѣма какво да се страхувате за бѫдѫщето, никой нѣма да ви закачи“.

Като обикаляше Источната Румелия, генералъ Обручевъ правеше смотрове не само на регулярнитѣ войски, но и на гимнастическитѣ дружества, като ги поощряваше съ своитѣ хвалби, и поддържваше въ тѣхъ воинственно настроение. Сѫщото е направилъ и генералъ Скобелевъ. Русскитѣ консули въ Источна Румелия отъ своя страна водяха между населението безпрерывна пропаганда въ полза на нейното съединение съ България.

Алеко-паша тутакси слѣдъ встѫпванието си на власть се видя въ мѫчно положение. Отъ една страна при първата негова обиколка на провинцията, той е билъ посрѣщнатъ на всѣкѫдѣ отъ въоружени отъ главата до петитѣ членове на гимнастически дружества, които се исказваха направо противъ турското иго, и въ полза на съединението съ България; отъ друга страна Портата глѣдаше твърдѣ недружелюбно на тѣзи дружества, но Алеко-паша не смѣеше да ги бара.

Организацията и управлението на румелийската милиция попаднаха въ лоши рѫце. Въ числото на началницитѣ имаше и французи и англичане, и нѣмци, които не знаяха ни дума български или русски, и затова не можаха да произнасятъ най обикновеннитѣ думи на командата. Избора на гражданскитѣ чиновници бѣше сѫщо несполучливъ, съ малки исключения. Първото областно събрание бѣше съставено преимущественно отъ българе. Гърци и турци имаше твърдѣ малко избрани, тъй щото погрѣшката на онѣзъ, които мисляха, че турското и гръцкото население сѫ значителни, бѣше ясна.

Това събрание дѣйствуваше исключително подъ влиянието на русския консулъ, Князь Цертелевъ, тъй щото всичкитѣ въпроси преди да се внесѫтъ въ събранието, се обсѫждаха и рѣшаваха въ русското консулство. По препорѫка на последнето, за предсѣдатель на събранието е билъ избранъ Иванъ Евстратиевъ Гешовъ, около когото и почнала да се групира русската, или тъй наречена „съединистка“ партия.

Портата още първата година се отказала да санкционира законитѣ, вотирани отъ областното събрание; това разсърдило българетѣ и посѣяло взаимно неудоволствие, твърдѣ сгодно за осѫществление идеята на съединението.

Князь Цертелевъ се разболѣлъ и оставилъ свой постъ, а на негово мѣсто билъ назначенъ Г. Кребель. Презъ това време настѫпиха събития въ княжеството, които се свършиха съ свищовскитѣ пълномощия въ 1881 г.. Тѣ предизвикаха емиграция на всичкитѣ страхливци, между които бѣше П. Каравеловъ и др. въ Пловдивъ. Тѣзи емигранти проповѣдваха кръстовъ походъ противъ русситѣ, които тѣ считаха за единственни виновници на свищовскитѣ пълномощия. Румелийската пресса, до тогава послушно орѫдие на русското консулство, почна сѫщо да напада руссытѣ. Скоро П. Каравеловъ, заедно съ другитѣ емигранти почна да издава вѣстникъ „Независимость“ който остро нападаше руссытѣ и Князя Александра. П. Каравеловъ, който познаваше Алеко-паша, като човѣкъ твърдѣ честолюбивъ, почна да му внушава идеята за българския тронъ. Той е успѣлъ да увѣри довѣрчивия старецъ, че на емигрантитѣ ще имъ бѫде лесно съ помощта на българската оппозиция да свалятъ Князя Александра, и да изберѫтъ на негово мѣсто Алеко-паша. Въодушевенъ отъ този въздушенъ планъ, Алеко-паша не само почна да оказва покровителство на П. Каравелова и на емигрантитѣ, като имъ даваше пари за издавание вѣстника „Независимость“. Той назначи Каравелова за учитель, а жена му за учителка въ Пловдивскитѣ гимназии, и се стараеше да прокара първия за постътъ на директоръ на финансиитѣ, но на това се въспротивиха отъ Цариградъ.

Въ това време русското влияние почна да пада, и постътъ на предсѣдатель на областното събрание намѣсто Ив. Евстр. Гешовъ получи Георгий Груевъ.

През есента на 1882 г. станаха избори за областното събрание, въ които активно се намѣси русския консулъ Кребель, който се мѫчеше да прокара Геновската (русска) партия. Това безцеремонно намѣсване на русския дипломатъ въ вътрешнитѣ дѣла на областьта, разсърдило твърдѣ много Алеко-паша, отношенията на когото къмъ русския консулъ и безъ това не бѣха особно добри, вслѣдствие скарване женитѣ имъ, които конкурираха за първенство. Веднажъ въ време на черковна служба Г-жа Алеко-паша искаше първа да цѣлуне кръста, но Г-жа Кребель не искаше да ѝ отстѫпи това право. Отъ тамъ се започнаха между тѣхъ неудолствия. Скарването достигна до такава степень, щото Алеко-паша проводилъ на Г. Кребеля нота, въ която му объявилъ, че прекъсва всѣкакви лични сношения съ русския представитель, и го моли, въ случай на нужда, да праща за служебни обяснения съ него единъ отъ своитѣ секретари. Г. Кребель се оплакалъ противъ Алеко-паша въ Петербургъ и Цариградъ, Отъ тамъ послѣдва рѣшение, че Алеко-паша трѣбва да направи визита на Г. Кребеля, въ видъ на извинение за нечуванната дързость по отношение къмъ русския представитель а въ замѣна на това нему е било обѣщано, че Г. Кребель ще бѫде отвиканъ, което дѣйствително стана твърдѣ скоро слѣдъ това. Алеко-паша плати сетнѣ твърдѣ скѫпо за този инцидентъ, тъй като Руссия отъ тогава е рѣшила да дѣйствува противъ неговото преизбиране на постъ на румелийский генералъ-губернаторъ, слѣдъ истичането петъ-годишния срокъ. Въ Мартъ 1883 г. Алеко-паша сполучи при изборитѣ да побѣди Геновската (русска) партия. Той извади отъ градския съвѣтъ братовчеда на Ив. Евстр. Геновъ, Ивана Ст. Гешова, за когото ималъ доказателства, че послѣдния, въ качество на Пловдивский кметъ, е злоупотребявалъ обществени пари. Вмѣсто него билъ избранъ за кметъ емигрантина П. Каравеловъ. Това възбуди още повече русситѣ противъ Алеко-паша, тъй щото, когато той сторилъ намѣрение да иди заедно съ П. Каравелова въ Москва за коронацията на Императора Александръ III, нему е било объявено, че подобна визита не е желателна. Русскитѣ дипломати преслѣдваха П. Каравелова въ Источната Румелия, и водиха съ него тамъ послѣдователна борба, а въ България пакъ русскитѣ дипломати отъ всичкитѣ сили поддържваха сѫщия Каравеловъ, и водяха съ него

интимно приятелство, както напр. Г. Кояндеръ. Подобна непослѣдователность рѣзко се хвърляше въ очитѣ на българетѣ и бѣше твърдѣ вредителна за русското влияние.

Мѣстото на Г. Кребеля се зае отъ Г. Сорокина. Въ края на 1883 г. станаха избори за областното събрание, благоприятни за Алеко-паша. Русската партия губеше все повече, и повече, и тя рѣшила да прибѣгне къмъ хитрость, за да поправи своята работа.

Въпроса за съединението съ България бѣше твърдѣ популяренъ, както казахъ вече, между населението, и Гешовцитѣ рѣшиха да го експлоатиратъ, съ партизански цѣли. Тѣ почнаха да събиратъ митинги, да пишатъ горѣщи статии противъ ненавиетното за тѣхъ румелийско правителство, което бѣше съставено отъ тѣхни политически противници и да произнасятъ пламенни рѣчи въ полза на съединението съ българското княжество.

Въ това време наближаваше вече края на петгодишния срокъ, за който е билъ избранъ Алеко-паша, тъй щото демонстрациитѣ на съединиститѣ имаха такъвъ видъ, че ужъ тѣ не искатъ вече никакъвъ другъ генералъ-губернаторъ. Но всичко това бѣше лъжа и агитационна маневра, както ще го видимъ покъсно. Въ Априлъ 1884 г. съединиститѣ испратиха даже за Европа една депутация, състояща отъ Ив. Стеф. Гешовъ и Хр. Христовъ, съ цѣль да ходатайствуватъ предъ великитѣ държави за съединението на Источна Румелия съ Княжеството. На тази депутация жена ми, по молбата на Пловдивското русско консулство, даде препоръчителни писма, между друго къмъ Луи Леже, извѣстенъ славистъ въ Парижъ, и къмъ Олга Новикова въ Лондонъ, като молеше тѣзи лица да запознаятъ депутацията съ когото трѣбва, напр. първия да я запознае съ извѣстната политическа списателка и издателка на „Nouvelle Revue," M-me Edmond Adam, (Г-жа Едмонъ Аданъ), а втората съ Г. Гладстона. Както Г. Луи Леже, тъй и Г-жа Олга Новикова съ пълна готовность испълниха молбата на жена ми, и запознаха Г. г. И. Гешова и Хр. Христова съ горѣпоменатитѣ политически личности. Никой тогава и не подозираше, че всичко това е била нахална лъжа и комедия. Въ адресата на тъзи депутация къмъ великитѣ държави се заключаваше горѣщъ протестъ противъ насилственното раздѣление на българския народъ отъ берлинския конгресъ. Послѣдния е раздѣлилъ българския народъ за първъ

пжть послѣ дълги вѣкове, въ течение на които българетѣ неразделно сж носили своето тежко робство, сжщо неразделно сж посрѣщнали и радостното извѣстие за освобождението.

Депутацията съ върна отъ Европа, както и трѣбваше да се очаква, съ праздни ржце, защото платоническитѣ съчувственни думи, които тѣ сж слушали въ разни мѣста, не струваха скжпо.

Презъ сжщия Априлъ 1884 г. излѣзе султанския фирманъ, съ който намѣсто Алеко-паша за румелийский генералъ-губернаторъ се назначаваше Гаврилъ-паша, Кръстовичь. Послѣдния, назначенъ по русска препоржка, тутакси се обкржжилъ съ хора отъ русската партия, или „съединистката“ както почнаха да я наричатъ тогава.

Избора на директоритѣ и чиновницитѣ не е билъ сполучливъ. Тѣзи хора знаяха да се подмазватъ предъ русския консулъ, но тѣ бѣха малко способни за работата, която се изискваше отъ тѣхъ; освѣнъ това тѣ сж обвиняваха отъ опозицията въ користолюбие. Населението сж отнесе твърдѣ недружелюбно към назначението на Гаврилъ-паша, и къмъ тържеството на русската партия, тъй като то се видя излъгано. Презъ своятъ органъ „Съединение“ поддържваемъ на средствата на русското консулство, тази партия постоянно увѣряваше, че Алеко-паша и неговитѣ партизани препятствуватъ на съединението отъ страхъ да не сж лишатъ отъ властьта и съединеннитѣ съ нея сгоди, а че тя самата (русската партия) търси власть и депутатски мѣста съ единственна цѣль да прокара съединението. А какво се оказа въ сжщность? Щомъ получиха въ ржцетѣ си власть, съединиститѣ съвсѣмъ забравиха своитѣ обѣщания, и почнаха да преслѣдватъ онѣзъ лица, които смѣяха да имъ ги напомнятъ и които сами дѣйствуваха въ полза на съединението. Партията на Алеко-паша въ своятъ органъ „Южна България“ страшно нападаше „лъжесъединиститѣ“ и ги обличаваше въ лжжа. Русската партия обаче до толкова се надѣваше на своята сила, щото не обржщаше внимание на народното незадоволство. Тъй напр. при заминаванието на Гаврилъ-паша за Цариградъ, директора на вжтрешнитѣ дѣла, Г. Начовъ, като се обржщаше къмъ жена ми, каза, като показваше на пашата:

— „Видѣхте-ли *нашия князь?*“

Жена ми, която тогава знаеше вече какво се готви за

този „князь,“ отговорила на Г. Начова, че е дошла нарочно на гарата за да го види.

Покъсно, слѣдъ пристигването на Князя Александра въ Пловдивъ, менъ ми се искаше да видя Г. Начова, за да го попитамъ: да-ли той е видѣлъ пакъ *нашия Князъ?*

Въобще самоболщението на Гаврилъ-паша и неговитѣ съвѣтници нѣмаше граници. Като се надѣваха на поддържската на Руссия, тѣ затвориха очи на всичко друго, а това ги погуби.

При моето първо идване въ Пловдивъ, азъ сондирахъ мнѣнието на Гаврилъ-паша презъ близкия му приятель Игелстромъ по въпроса за съединението. Азъ попитахъ,—ще се съгласи ли Гаврилъ-паша да помага на съединението, ако Князь Александръ му гарантира за цѣлия му животъ генералъ-губернаторска заплата, и такова положение въ княжеството, каквото той самъ пожелае. Гаврилъ-паша отговори отрицателно. Когато азъ говорихъ за това на Князя Александра, той съ смѣхъ ми забѣлѣжи: неужели и Гаврилъ-паша мечтае, както Алеко-паша за българската корона?

Както се вижда отъ предидущето, почвата за съединението е била приготвена въ Източна Румелия. Основанитѣ изъ цѣлата страна комитети грижиха сѫ вече за реалното испълнение плана на централния комитетъ, т. е. за съединението.

При тѣзи обстоятелства съвършенно неочаквано за самитѣ рѫководители на това движение, на 2-й Септемврий се вдигна възстание въ Панагюрище, гдѣто двама младежи, като се явиха ужъ отъ името на тайния революционенъ комитетъ, поканиха населението да провъзгласи съединението въ името на Князя Александра. Населението, безъ да мисли много, почна да бие камбанитѣ, появи се народното знаме, отъ всичкитѣ страни се стече народъ, и съ виковетѣ: „да живѣе нашия князь Александръ“ „да живѣе съединението“ „долу пашата“ „долу Източната Румелия“ е било пръвозгласено съединението и мѣстнитѣ власти свалени. Председателя на мѣстния революционния комитетъ, Борисъ Мокревъ, сѫщо е билъ изненаданъ, но нѣмаше какво да прави; той трѣбваше да се помирява съ станалия фактъ. Извѣстието за възстанието въ Панагюрище подѣйствува като ударъ отъ грълъ върху Гаврилъ-паша и съвѣтницитѣ му, т. е. директоритѣ. Пратиха тамъ войска подъ командата на поручика Кѫнчева, но

бѣше вече късно. Въ Пловдивъ отъ главнитѣ водители на съединението се намираха по онова време само майоръ Николаевъ, Паница, и поручикъ Стефовъ. Захарий Стояновъ, който обикаляше провинцията съ агитационна цѣль, се намираше въ Ихтиманъ. Щомъ се получиха извѣстия за възстанието въ Панагюрище и за възникналитѣ същевременно безредици въ Котелъ, Николаевъ, Паница, и Стефовъ рѣшиха, че работата не може да се отлага понататъкъ, ако и да го искаше това князь Александръ, особенно прѣдъ видъ на туй, че правителството издаде распореждание да се търси изъ цѣлата провинция и да се арестува непремѣнно Захарий Стояновъ. Същото распореждание е послѣдвало и относително Паница, който веднага слѣдъ получването извѣстие за Панагюрското възстание, замина за Чирпанъ.

Вслѣдствие на това, съединението настъпи много порано, отъ колкото съ е предполагало. Пассивното поведение на революционеритѣ въ дадения случай можеше да погуби цѣлото дѣло, и за това на 4-й Септемврий поручикъ Стефовъ проводи до Чардафона въ Голѣмо-Конаре слѣдующето писмо:

Пловдивъ 3-й Септемврий 1895 год.

„Чардафонъ“.

„Възставайте, земайте пушкитѣ и тръгвайте за Пловдивъ храбро. Рѣши се вече да се прогласи *съединението* по този начинъ презъ възстание, прѣдъ видъ на това, че правителството зима строги мѣрки. Това рѣшение съ взима днесь и Паница замина за Чирпанъ да възставатъ и Чирпанцитѣ. Тѣ слѣдователно съ въ Пловдивъ утрѣ вечеръ, или на 5-й Септемврий. Многоглаголствованието на страпа, а пушкитѣ на рамо и „да живѣе съединението!“, щомъ се получи настоящето.

Възставайте безъ да чакате повече извѣстия. Пловдивъ е готовъ и чака околноститѣ. Захария иди отъ Ихтиманъ— Пазарджикъ. Бавение неще. Трѣбва да ви е извѣстно, че Панагюрище възстана и нѣма да се смири. Глѣдайте впрочемъ да-но дойдете съ Копривщенци наедно на 5-й Септемврий вечерьта; порано ако пристигнете—въ него врѣме не могатъ да пристигнатъ Ихтиманъ, а може би и Чирпанъ“.

„Съ богомъ твой *В. Н. Стефовъ*“.

На това писмо се намира печатъ съ надписъ „Централенъ българский революционний комитетъ“ „свобода или

смърть!“ Въ средата на печата левъ, който тъпче съ краката знамето съ полумѣсяцъ.

Въ сжщия день, т. е. на 3-й Септемврий, стана извѣстно че Захарий Стояновъ е арестуванъ въ околноститѣ на Татаръ-Пазарджикъ, за да се затвори въ този градъ. По населението добрѣ подготвено тамъ, както и въ другитѣ мѣста къмъ съединението, отъ мѣстния комитетъ, възстана противъ властитѣ, отне отъ тѣхъ Захария Стоянова, заведе го съ тържество къмъ префектурата, която забиколи. На оплашения префектъ се пращаха заканвания, и той дѣйствително не е билъ въ състояние да испълни заповѣдитѣ на Пловдивското правителство. Прѣзъ ноща отъ 4-й на 5-й Септемврий Захарий Стояновъ е билъ испратенъ тайно отъ своитѣ приятели П. Зографский и поручикъ Соколовъ за Пловдивъ, гдѣто той се скри въ кжщата на Хр. Дюкмеджиевъ, и тамъ подъ охраната на своитѣ единомисленници той състави прокламация къмъ Българския народъ.

Паница на 4-й Септемврий е билъ атакуванъ отъ войницитѣ на поручика Жейпова, но той се забарикадира въ кжщата на балджзата си Катинка, заедно съ своитѣ сподвижници, и като извади напредъ знамето на съединението, обяви, че ще убие всѣкиго, който влѣзе въ тази кжща. Поручикъ Жейновъ, който не бѣше храбъръ, не сж рѣши да вземе съ щурмъ убѣжището на Паница; той заповѣда на войницитѣ да стрѣлятъ, и при това е имало нѣколко души убити. Катинка Хаджи Стамова съ забѣлѣжително мжжество е помагала на капитанъ Паница при неговата защита. При всичко, че Паница е защищавалъ храбро своето убѣжище, той е билъ лишенъ отъ възможность да заведе революционеритѣ въ Пловдивъ, за да помага на баджанака си, майора Николаева. Оставаше надежда само на Чардафона въ Голѣмо-конаре, която послѣдния напълно оправда.

Преди да говоримъ за дѣятелностьта на Чардафона, ще приведемъ тукъ нѣкои писма, които съдържатъ распореждания по съединението.

I *Пълномощно.*

Българский Тайний Централний революционенъ комитетъ, дѣйствующъ за объединението на българский народъ, упълномощява поручика В. Стефовъ да го представлява изъ про-

винцията и да извърши нѣкой поржчения, касающи сж до постигание цѣлта на комитета.

Всичкитѣ частни тайни комитети и агенти сж обязаватъ да испълнятъ заповѣдитѣ, които поручикъ Стефовъ имъ съобщи.

Пловдивъ 15 Августъ 1885 г.

Председатель на Комитета *З. Стояновъ*

за Секретарь *Ив. Стояновичь*

(Печатъ на революц. комитетъ)

II *Пълномощно*

Българский Т. Ц. Р. Комитетъ дѣйствующъ за объединението на българския народъ, въ засѣданието си отъ 14 Августъ постанови: да сж изискатъ отъ Ив. Х. Петровъ отъ Бургасъ сто (100) лири турски, които ще сж употребятъ за постигание цѣлта на комитета. Поручикъ В. Стефовъ се натоварва да сж яви при Г-на Ив. Х. Петровъ и да получи срѣщу расписка горѣозначенната сумма. Пловдивъ 15 Августъ 1885 г.

Председатель на комитета *З. Стояновъ*

За секретарь: *Ив. Стояновичь*

(Печатъ на Комитета)

III

Пловдивъ 3-й Септемврий 1885 година

Г-*нъ Крайчо*

Българский Таенъ Централенъ Революционенъ Комитетъ, дѣйствующъ за обединението на българския народъ, Ви поддържа въ дѣйствията. Дръжте се, не сж сдавайте. Ихтиманъ съ околноститѣ си иди въ Пловдивъ въ петъкъ вечеръ. Конарската околия сжщо, Чирпанъ тоже. Щомъ дойдатъ, дѣйствията се почнуватъ изведнажъ. Войската е съ народа. Комитета поздравява Панагюрскитѣ борци.

За комитета *В. И. Стефовъ*

(Печатъ „Свобода или смърть“ Б. Т. Р. Комитетъ).

IV

До комитетитѣ въ Ихтиманско.

Българский Таенъ Централенъ Революционний Комитетъ, дѣйствующъ за обединението на българския народъ, обявява, че въ засѣданието си на 3-й Септемврий (днесь) рѣши да сѫ прогласи съединението на 5-й срѣщо 6-й Септемврий и поканва всичкитѣ комитети, подъ страхъ на смъртно наказание да подигатъ всички заговорщици и да снематъ властьта, като поголѣмата часть на чело съ своитѣ водители да тръгнатъ за Пловдивъ, гдѣто пристигатъ на 5 вечерта срѣщо 6-й (въ петъкъ), Чирпанци, Конарци, Конушци и др. Да живѣе съединението, да живѣе цѣлокупна България.

Пловдивъ 3-й Септемврий 1885 година.

За комитета

Предсѣдателствующий Поручикъ *В. И. Стефовъ*

(Печатъ на Комитета)

На политѣ на това писмо е написано слѣдующето:

„Умоляватъ сѫ комитетитѣ гдѣто научатъ, че се намира Зах. Стояновъ, да му съобщатъ за рѣшението за възстанието за да се върне въ Пловдивъ.

V

До Комитетитѣ въ Конаре и Старо Н. Село.

Б. Т. Р. Ц. Комитетъ дѣйствующъ за объединението на България, въ засѣданието си отъ днесь рѣши: да се прогласи съединението на 5-й срѣщо 6-й тек. понеже Панагюрцитѣ сѫ прибързали и възстанали. За това, заповѣда се да възстанете и вие, на 5-й вечерта да бѫдете около Пловдивъ. Плана е слѣдующий: азъ ще отида въ Мараша да вдигна възстанието, отъ тамъ ще мина презъ Марица, и ще излѣза да ви посрѣщна при казармитѣ, отъ тамъ ще мина пакъ Марица при Салханата и ще отида да срѣщна Конушци, които ще додатъ съ попъ Ангела и Крьстева, съ които ще влѣземъ въ градѫ право къмъ конака. Щомъ като чуете това, ще потеглите и вие за конака, гдѣто подъ мое водителство ще го окрѫ-

жимъ и ще снемемъ правителството. Сѫщата вечерь пристигатъ и Чирпанци съ Паница и Ихтиманци съ Захария. Милицията е съ народа. Да живѣе съединението. Да живѣе България. 3-й Септемврий 1885 год.

За комитета.

Предсѣдателствующий *В. И. Стефовъ*.

За секретарь: *С. Костовъ* (печатъ).

VI

Българский Т. Ц. Р. Комитетъ, дѣйствующъ за обединението на Българския народъ, прогласява общо възстание въ Румелия за присъединението й къмъ България.

Прочее, предлага се на всички комитети да подигатъ населението и щомъ получатъ настоящето да сѫ отправятъ за въ Пловдивъ, гдѣто да пристигнатъ на 5 текущ. вечерта.

Комитета обявява, че Панагюрище е възстанало още преди 2 дни и че борцитѣ сѫ държатъ храбро.

Комитета обявява още, че въ Пловдивъ ще бѫдатъ на 5-й текущий вечерта всичкитѣ възстанници отъ Ихтиманъ, Пазарджикъ, Конарска околия цѣла, Копривщица, Чирпанъ и Конушката околия. Да живѣе съединението, да живѣе цѣлокупна България. Пловдивъ 4-й Септемврий 1885 год.

За комитета.

Предсѣдателствующий *В. И. Стефовъ*.

За секретарь: *С. Костовъ* (печатъ).

VII

До комитетитѣ въ Конушка околия.

4 Септемврий (среда) 1885 г.

Възстанието за съединението се почнува вече. Чирпанъ, Конаре, Сливенъ, Нова-Загора, Ямболъ, Пловдивский и Татаръ-Пазарджикский окрѫзи възставатъ въ петъкъ вечеръ. Сѫщата тази вечеръ Пловдивъ е блокиранъ. Въ сѫщата тази вечеръ на Харманлийцитѣ и околията Харманлийска сѫ възлага да възстане на мѣстото си. На тѣхна длъжность се възлага така

сѫщо да развалятъ желѣзницата и да пресѣкѫтъ телеграфнитѣ жици. Да, такава е работата Буковъ; неможе вече никаква друга поздрава организация, — прибърза сѫ съ Панагюрище. Работете да работимъ всички. Богъ да е на помощь на предприятието! Отъ едно нѣщо само да се вардите, — отъ висшата политика, пазете сѫ отъ тази зарага.

За комитета Председателствующий

Поручикъ *В. Н. Стефовъ*

Секретарь *Т. Гатевъ*

P. S. Разваляйте желѣзницата на колкото мѣста можете; ще пристигне човѣкъ въ градѫтъ ви най късно единъ день подиръ въстанието за да развали съ динамитъ и на други нѣколко мѣста желѣзницата и нѣколко пейни мостове. Всичко това съобщете Брайкову."

Да продължаваме описанието събитията.

Чардафонъ, който бѣше живѣлъ дълго време въ Голѣмо-Конаре и командувалъ тамъ порано резервиститѣ, билъ добрѣ познатъ на населението, както въ самото Конаре, тъй и въ околнитѣ села. Той непреставаше да проповѣдва идеята на съединението и имаше много послѣдователи. Правителството знаеше това, но не даваше важность на Чардафона. Обаче и то сѫ убѣди, че не трѣбва да се остава той да бунтува населението, и за това частния съвѣтъ на Гавриль-паша рѣшилъ да командирува въ Голѣмо-Конаре началника на жандармерията майора Райчо Николова, съ заповѣдь да въстанови редѫ. Но послѣдния не намѣри въ Конаре нищо опасно. Населението го приe не като екзекуторъ, а като приятель, и устрои цѣлъ праздникъ. Пловдивското правителство не остана доволно отъ командира на жандармерията. Въ конака на пашата е билъ повторно събранъ частенъ съвѣтъ, на който е било рѣшено да се проводи въ Конаре Пловдивския префектъ съ единъ отрядъ жандармерия за успокоявание населението и арестувание Чардафона.

На 4-й Септемврий префекта Димитровъ се яви въ Конаре и поиска отъ общинското управление да предадѫтъ Чардафона. Градскитѣ съвѣтници проводиха да го викатъ, но Чардафонъ каза, че е боленъ, не може да се яви, и за това моли префекта да дойде въ неговата квартира. Въ това време той се распореди да дойдатъ у него всичкитѣ въстанници, въору-

женни. Когато тѣ сѫ явиха, разви се революционното знаме, единъ священникъ—пакъ отъ възстанницитѣ—освяти го, и слѣдъ клетвата, дадена предъ знамето: да не сѫ щади животъ за испълнение плана на съединението, възстанницитѣ като чакаха напраздно повече отъ 1 часъ префекта, потеглиха къмъ полицията, съ знамето на чело. Преди всичко Чардафонъ обкрѫжи двора на полицията, тури тамъ часови, за да не може никой да излѣзе, а сетнѣ като влѣзе въ двора, съ вдигната сабя въ рѫката, извика „долу Румелия и пашата!“ На това революционеритѣ отговориха отъ всичкитѣ страни „да живѣе съединението, да живѣе нашъ Князь Александръ.“ Жандармитѣ, смаяни отъ дързостьта на възстанницитѣ, стояха като вцѣпени, безъ да продуматъ нѣщо.

— Двѣсти души български юнаци, които се заклѣха въ името на Князя Александра, ви обкрѫжиха, викна Чардафонъ. Който мръдне ще бѫде тутакси убитъ.

Слѣдъ това, по единъ знакъ даденъ отъ Чардафона, въ двора влѣзе единъ отрядъ революционери и обърна пушкитѣ си къмъ жандармитѣ, които тогава още повече се оплашиха. По искането на Чардафона, жандармитѣ свалиха отъ себе си и хвърлиха на земята своето орѫжие, а сетнѣ тѣ получиха заповѣдь да станатъ въ единъ редъ. Тогава Чардафонъ се доближи къмъ тѣхъ и имъ скъса румелийскитѣ знакове (погони), които отличаваха тѣхнитѣ униформи, съ викове: „Долу Румелия, да живѣе Князь Александръ и съединението!“ Слѣдъ това жандармитѣ сѫ биле арестувани. Чардафонъ, придруженъ отъ своятъ отрядъ сѫ опѫти къмъ кѫщата, гдѣто се намираше Пловдивския префектъ Димитровъ, който вѣроятно бѣше разбралъ вече опасностьта на своето положение, защото се распоредилъ да му се приготви файтонъ за да се върне въ Пловдивъ, но бѣше вече късно. Като влѣзе въ двора съ знамето, Чардафонъ се обърна къмъ префекта съ слѣдующитѣ думи:

— Господинъ префектъ! Сержантъ-майора когото Вие преди малко сте търсили е предъ Васъ. Вие ли ще благоволите да излѣзете при менъ, или азъ да влѣза въ стаята?

На префекта Димитрова не оставаше друго да прави, освѣнъ да испълни искането на Чардафона, подчеркнато отъ присѫтствието на добрѣ въоружени хора.

Като излѣзе при Чардафона, префекта каза:

— И азъ съмъ българинъ, и азъ съмъ служилъ на своето отечество! . . .

— Не е време, Г. Префектъ, отговори Чардафонъ, да се обсжжда въпроса за чиито и да е заслуги. Сега азъ Ви обявявамъ слѣдующето:

1). Извикайте жандармитѣ, които се намиратъ въ Вашата квартира и заповѣдайте имъ да се предадътъ заедно съ оржжието си на моето правителство, и 2) въ името на това правителство и на моя господарь, Князь. Александръ, азъ Чардафонъ войвода, Ви арестувамъ за неопредѣленно време. Заклѣвамъ Ви се предъ това священно знаме, че ни единъ косъмъ на главата Ви нѣма да бжде закаченъ. Поскоро Чардафонъ ще умре, но Вие ще останете въ пълна безопасность и неприкосновенность.

Префекта видя че той е безсиленъ да направи нѣщо, и за това безусловно се подчини на исканията на Чардафона.

Слѣдъ 2 часа цѣлото Конаре бѣше на крака, съ пушки въ ржцетѣ. Чардафонъ турилъ по всичкитѣ направления караули и постове, особно по пжтя за Пловдивъ и Татаръ-Пазарджикъ, слѣдъ което той отиде въ с. Цалапица и други съсѣдни села, за да прогласява съединението, и да се събиратъ доброволци за нападение на Пловдивъ. Въ с. Царцово стария му приятель Иванъ Арабаджията, въоружи вече всичкитѣ жители и ги приготви къмъ походъ. Жандармитѣ, като видѣха такова настроение отъ всичкитѣ страни, бѣгаха. Въ Пловдивския конакъ имаше страшно смущение. Гаврилъ-паша и неговитѣ съвѣтници помолиха русския chargé d'affaires Г. Игелстромъ, да иде лично въ Конаре, за да усмири населението, съ авторитета на Руссия. Г. Игелетромъ се съгласи да испълни тази молба и отиде въ Голѣмо-Конаре, придруженъ отъ консулския гавазинъ. По пжтя къмъ Цалапица Г. Игелстромъ се научилъ, че въ Конаре се събиратъ резервисти. Като събра селянитѣ, Г. Игелестромъ имъ каза, че всѣко възстание въ настоящето време ще бжде противно на волята на Руссия, при това указа на опасностьта на движението безъ помощь на Руссия. Въ Голѣмо-Конаре Г. Игелстромъ пристигна кжсно вечерта, и безъ да влѣзе въ селото проводи гавазина си за да направи тамъ рекогносцировка. Скоро гавазина се върна придруженъ отъ патруль, въоруженъ отъ краката до петитѣ. Патруля обяви на русския представитель,,

че въ селото нѣма вече никого, но че ако той желае, молятъ го да приеме тѣхното гостоприемство. Г. Игелстромъ отиде въ кѫщата, пазена отъ стража, въ която се държеше пловдивския префектъ Димитровъ, който му съобщи, че преди 4 часа резервиститѣ, подъ командата на Чардафона, отидоха въ с. Царцово, а отъ тамъ, като се присъединятъ къмъ тѣхъ и други резервисти, иматъ намѣрение да нападнатъ Пловдивъ, и да арестуватъ пашата. Като събра останалитѣ въ Конаре старци, Г. Игелстромъ имъ повтори сѫщото което бѣше казалъ въ Цалапица, и сетнѣ бързо замина въ Пловдивъ, за да предупреди за опасностьта. Обаче бѣше вече късно; преди да влѣзе въ Пловдивъ той чу първитѣ вистрѣли.

Чардафонъ излѣзе съ своитѣ резервисти отъ Конаре часѫ-кѫдѣ 5 вечерь. До него вървеше на конь, въоружена, годеницата му Недѣлка. Въ с. Царцово къмъ тѣхъ се присъедини още единъ отрядъ отъ резервисти, събранъ отъ приятеля на Чардафона, Иванъ Арабаджията, старъ поборникъ за освобождението на България. Тъй щото у Чардафона се състави единъ отрядъ отъ 826 души добрѣ въоружени. Около С. Мерзявъ революционеритѣ видѣха отдалечъ единъ пайтонъ, който много бързо вървѣше, нъ не подозираха, че вътрѣ сиди Г. Игелстромъ, инакъ той щѣше да раздѣля сѫдбата на Пловдивския префектъ Димитровъ. По пѫтя продължаваха да се присъединяватъ резервисти отъ селата Карнофолъ, Радиново, Костиево, и Строево, тъй щото въ отряда имаше вече повече отъ 1000 души. Когато се наближаваше къмъ Пловдивъ, отряда срѣщна единъ слѣдъ другъ двама пратенници отъ майора Николаева, който питаше: готовъ-ли отряда къмъ настѫпление, на което е билъ пратенъ утвърдителенъ отговоръ. Въ разстояние на 5 километра до Пловдивъ, при кладенеца, се почу приближението на кавалерийския отрядъ. Революционеритѣ въ тъмнината заеха показанитѣ тѣмъ отъ Чардафона позиции и се приготвиха за бой. Часовия извика на кавалериститѣ: кой иди и за кѫдѣ? Въ отговоръ на това се чу вистрѣлъ който рани часовоя. Чардафонъ даде команда да се даде залпъ нъ въздухъ, за да се избѣгне кръвопролитие. Кавалериститѣ тутакси избѣгаха. Историята на появяването на този кавалерийский отрядъ е слѣдующата: правителството щомъ получило извѣстие отъ единъ избѣгналъ отъ Конаре жандармъ, че резервиститѣ иматъ намѣрение да настѫпватъ

на Пловдивъ, проводило противъ тѣхъ поручика Никушева съ отрядъ отъ кавалерия, съ заповѣдъ да се распръснатъ революционеритѣ и да се арестува Чардафонъ. Поручикъ Никушевъ бѣше придруженъ отъ Пловдивския прокуроръ Панайтъ Саввовъ, който бѣше длъженъ, слѣдъ потъпкване възстанието да функционира като представитель на сѫдебната власть. Този чиновникъ се считаше за вѣренъ партизанинъ на правителството на Гаврилъ-паша, при всичко че щомъ послѣдния падналъ, той му измѣнилъ. Поручикъ Никушевъ, преди тръгването си отъ Пловдивъ, е ималъ свиждание съ поручика Стефова, комуто той съобщилъ караулния пароль въ конака, сѫщо се условилъ съ него, да обърне коньетѣ, като остави прокурора, да прави каквото ще, и да се върне бързо въ Пловдивъ, за да съобщи за тѣхното движение. Поручикъ Никушевъ бѣше участникъ въ заговора; той е отличенъ патриотъ. Обаче и прокурора Саввовъ не искаше да попадне въ рѫцетѣ на Конарцитѣ, и за това той бѣгаше отъ тѣхъ тъй бързо, щото по пѫтя-си загубилъ даже сѣдлото. Слѣдъ този инцидентъ отряда на Чардафона се опѫти къмъ Каршияка, една отъ Пловдивскитѣ махали, расположенъ на другия брегъ на Марица, за да чака тамъ условения сигналъ отъ страна на Майора Николаева и поручика Стефова. Този сигналъ трѣбваше да означава настѫпване на конака. Майоръ Николаевъ и поручикъ Стефовъ, отъ тѣхна страна, моляха Чардафона да ги извѣсти за пристигването си въ градѫ, и той е испълнилъ това като даде залпъ.

Конарцитѣ встѫпиха въ Пловдивъ въ 3 часа презъ нощта посрѣщнати отъ станалитѣ отъ легло жители съ викове: „да живѣе съединението! Да живѣе Князь Александръ!“ Майоръ Николаевъ, който вече влизаше въ това време въ градѫ, очисти за отряда на Чардафона пѫтя къмъ конака, като му прати на срѣща една рота солдати. Пристигнаха сѫщо отрядитѣ на попъ Ангела, отъ Конушъ, които щомъ се съмна присъединиха се къмъ отряда на Чардафона. Другитѣ отряди, извикани отъ пловдивскитѣ революционери, по разни причини не можаха да пристигнатъ въ Пловдивъ.

Между това въ Пловдивъ презъ нощта отъ 5 на 6-й Септемврий ставаше слѣдующето: растревоженното правителство, като видя най сетнѣ, че се приготовлява нѣщо лошо за него, се распореди да се обиколятъ отъ жандарми всич-

китѣ Пловдивски улици. Къмъ жардармитѣ сж присъедини и тайната полиция подъ командата на Тодорова, началника на телеграфно-пощенската станция. Русския офицеринъ, Майоръ Коростылевъ, въ качеството си на градоначалникъ, се распореждаше съ охраната на градж. Той заповѣда щото никой да не се впуща и да не се испуща отъ градж, и да се арестуватъ на улицитѣ всичкитѣ подозрителни личности, тъй щото всичкитѣ тюрми скоро се препълниха отъ арестанти. Въ конака у Гаврилъ-паша постоянно ставаха засѣдания на съвѣта му. Между друго директоритѣ настояваха щото Гаврилъ-паша, основанъ на органическския уставъ да поиска отъ султана турска войска за защита на провинцията; особно настояваха върху това директоритѣ Хакановъ, Ст. Бобчевъ и предсѣдателя на постоянния комитетъ Ив. Стеф. Гешовъ, но Гаврилъ-паша не сж съгласи на такава стжпка, като заяви, че подобно дѣйствие отъ негова страна би било измѣна на българския народъ. Русския военния аташе подполковникъ Чичаговъ на 5-й Септемврий сутрента получи извѣстие отъ офицера на генералния щабъ Радко Димитриевъ за предстоящата революция. Въ русското консулство сж биле извикани директоритѣ Хакановъ, Величковъ, и Начовъ, и тѣмъ е било съобщено за това, но тѣ все таки не сж искали да вѣрватъ за своето близко падание отъ властьта. Хакановъ, между друго, забѣлѣжи, че щомъ Паница е лишенъ отъ възможность да дѣйствува, и блокиранъ въ Чирпанъ, нѣма основание за страхъ отъ възстание.

Спорѣдъ порано съставения планъ, поручикъ Стефовъ трѣбваше да даде сигналъ на Конарцитѣ за влизание въ градж презъ вистрѣли, сжщо да забиятъ камбанитѣ на Мараша, часть на градж гдѣто възстанието бѣше най добрѣ подготвено. По пжтя къмъ Мараша поручикъ Стефовъ срѣщна единъ отрядъ отъ конни жандарми, готови да го арестуватъ, но той е билъ спасенъ отъ своето остроумие. Като пусна коня си въ кариеръ, той скомандува на жандармитѣ, бивши войници, които го познаваха, „смирно!“ Звукътъ на командата подѣйствува на бившитѣ солдати, и Стефовъ замина понататъкъ съ коня. Обаче на Мараша той не намѣри никого отъ своитѣ единомисленници; камбанарията сжщо бѣше заключена. Стефовъ търсяше революционери, а срѣщаше постоянно жандарми, които имаха заповѣдь да го арестуватъ; най сетнѣ той успѣ да се въскачи на тепето Бунарджикъ, за да види, да-ли не

се приближава Чардафонъ съ своя отрядъ, но бѣше тъмно, и нищо не сѫ виждаше. Той стрѣляше, викаше, но всичко бѣше напраздно: никой не му отговаряше. Слѣдъ дълги лутания Стефовъ рѣши да иди въ Каршияка, и по пѫтя срѣщна поручика Никушева, който се врѫщаше съ отряда си. Той му съобщи, че Чардафонъ настѫпва, и иди слѣдъ него. Тогава Стефовъ се опѫти къмъ майора Николаева.

Късно вечерьта подполковникъ Чичаговъ отиде въ конака съ директора Начовъ. Тѣ завариха Гаврилъ-паша спокоенъ; той се готвеше да ляга да спи, при всичко, че сѫ получаваха най тревожни извѣстия. Чичаговъ отиде въ полицията и поиска да усили караула съ една рота пѣхота, и единъ ескадронъ кавалерия. Тамъ той видя много арестувани, отъ лица които се разнасяли прокламациитѣ на Захария Стоянова, които каниха населението къмъ възстание.

Да се обърнемъ сега къмъ главния дѣятель по съединението, и негозъ испълнитель, майоръ Николаевъ. Той е билъ назначенъ за старший офицеринъ въ лагеря, но распореждането на началника на милицията, което много улесняваше работата. Съ Чардафона Николаевъ бѣше въ постоянни сношения, сѫщо и съ офицеритѣ, които бѣха посвятени въ заговора. Направи се условие, че ако Николаева го арестуватъ, войницитѣ отъ неговата дружина трѣбва да го освободятъ. И наистина, на 5-й Сентемврий излѣзе распореждание, да се арестува Николаевъ, но вѣроятно по немарливость не е било съобщено въ лагеря, че му се отнема командата. Щомъ се научи за това распореждание, майоръ Николаевъ възсѣдна на единъ конь, и отиде въ лагеря, кѫдѣто пристигна вечерьта. Тамъ той тутакси събра офицеритѣ отъ своята дружина, и имъ объяви, че настѫпва моментъ за съединението Южната България съ Сѣверната. Офицеритѣ съ радость изслушаха думитѣ на своя началникъ и объявиха, че сѫ готови да идатъ на всѣкѫдѣ кѫдѣто той ги поведе.

Скоро къмъ офицеритѣ отъ 2-та дружина се присъединиха и офицери отъ други части.

Въ патрони нѣмаше недостатъкъ, тъй като милицията се приготовляваше за маневри. Отъ русскитѣ офицери останаха на мѣстата си само двама: командующий артилерията и ескадрона, но командира на ескадрона — казакъ Дубовский, бѣше на страната на Николаева. Другитѣ офицери бѣха

распръснати: кой въ командировка, кой въ отпускъ, или боленъ. Но даже и да бѣха тѣ въ строя, това не можеше да измѣни работата, защото тѣ щѣха да бждатъ арестувани отъ своитѣ собственни войници, при най малко съпротивление на Николаева. Около 11 часа вечерьта Николаевъ получилъ извѣстие, че Чардафонъ съ своя отрядъ се доближава къмъ града; Николаевъ заповѣда да се бие тревога, и да се изнесе знамето. Като се построиха войницитѣ, Николаевъ произнесе предъ фронта горѣща рѣчь, въ която обясни цѣлта, за която тѣ сж извикани. Въ времето на рѣчьта почуха сж залповетѣ на Копарцитѣ, съ Чардафона на чело, при срѣщата съ поручикъ Никушевъ.

— Това сж вашитѣ братия резервисти, които идатъ, както и Вие да пръвозгласяватъ съединението на Сѣверната съ Южна България, каза майоръ Николаевъ.

Думитѣ му бѣха покрити съ въсторженни викове „ура!"

Отряда тръгна и достигна градската черта, гдѣто той трѣбваше да чака сигналъ, както и отряда на Чардафона. Но не сж чуваха нето вистрѣли нето дрънкание на камбанитѣ, както това е било предварително условено, тъй като поручикъ Стефовъ не можеше да даде тѣзи знакове по горѣизложеннитѣ причини. За Чардафона сжщо не бѣше вече нищо извѣстно, освѣнъ отдалеченнитѣ вистрѣли, които се чуваха до лагеря. Проводиха нѣкои отъ войницитѣ да распитватъ, и единъ отъ тѣхъ съобщи, че Чардафонъ съ повече отъ 1000 резервисти и селяни, се намира на Каршияка, но не знае какъ да устрои съобщението, тъй като моста презъ Марица е заетъ отъ силенъ отрядъ жандармерия. Другъ пратенникъ съобщилъ, че правителството е поискало за въ конака една рота отъ 1-а дружина, командувана отъ русский офицеринъ, която се намира въ казармитѣ, за усилвание на караула, и че цѣлия градъ е оцѣпенъ отъ жандарми. Бѣше вече време да се ходи къмъ конака, но въ такъвъ случай би станало непремѣнно кръвопролитие, което майоръ Николаевъ отъ всичкитѣ сили се стараеше да избѣгне. Сждбата му помогна и тукъ. Слѣдъ 2 часа подиръ полунощь при Николаева се яви на конь пратенникъ отъ началника на милицията съ писменна заповѣдь да заведе Николаевъ 2-та дружина въ градъ; при това му се предписваше още да възпрепятствува на Чардафона да влѣзе въ Пловдивъ. Вижда се, че правителството бѣше си изгубило умъ,

и не разбираше само какво правеше! Той щото Николаевъ е влѣзълъ въ градѫ не само безъ всѣкакво препятствие, но въ качество на защитникъ на пашата. Жандармитѣ отстѫпваха на всѣкждѣ. При градската черта Николаевъ се срѣщна съ поручика Стефова и съ Соколова. Николаевъ заведе войницитѣ направо къмъ конака; като очисти моста презъ Марица и откри по този начинъ пѫть за Чардафона, той обкрѫжи конака, вратата на който бѣха заключени. Отъ всичкитѣ страни се раздаде едно оглѫшающе „ура!“ „Да живѣе съединението! Да живѣе нашия Князь Александръ! Долу пашата.“

Въ двора на конака не сѫ забѣлѣзваше никакво движение; къмъ портата се доближи полицмейстра, русский майоръ Ко[illegible]тылевъ. Майоръ Николаевъ поиска отъ него да бѫде отворена портата въ течение на 5 минути, инакъ той ще я отвори самъ. Портата скоро се отвори, отряда на Николаева влѣзе въ двора на конака. Въ другата порта, отъ къмъ Марица, влизаше отряда на Чардафона и граждане. Въ това време отъ конака искочи началника на милицията, Дригалский-паша, който отиде предъ войницитѣ, и започна да вика, защо не му даватъ честь? Въ отговоръ на това поручикъ Стефовъ стрѣля до самитѣ крака на Дригалский-паша, безъ да го рани, което и не влизаше въ намѣрението на Стефова, защото той искаше само да го наплаши, а това му се удаде напълно. Николаевъ даде заповѣдь да се арестува Дригалский-паша и да се отведе въ квартирата му. Тамъ, както разсказваха тогава, началника на милицията тутакси сѣдналъ да пише рапортъ до генералъ — губернатора Гаврилъ-паша, въ който той се оплакваше върху поведението на българскитѣ офицери. Адъютанта на Дригалский-паша, Радко Димитриевъ, който му останалъ до тогава вѣренъ, тутакси слѣдъ арестуванието, взима подъ козирогъ и се обяви сѫщо такъвъ вѣренъ на майора Николаева. Поручицитѣ Стефовъ и Соколовъ отидоха да търсятъ Захария Стоянова, когото увѣриха, че всѣка опасность е минала вече и конака е взетъ. Слѣдъ това тѣ го заведоха въ конака.

Въ това време се явилъ на сцената русския военния аташе, подполковникъ Чичаговъ. Той дойде въ конака тогава, когато Николаевъ се приближаваше съ войницитѣ си въ боевой порядъкъ. Чичаговъ искаше да влѣзе при Гаврилъ-паша, но не го пуснаха вътрѣ по заповѣдь на пашата, който

казалъ, че е легналъ да спи. Тогава Чичаговъ отиде въ щаба на милицията да търси Дригалский-паша. Като го намѣри, той го съвѣтва да употреби всичкитѣ свободни войски противъ революционеритѣ, безъ да подозира, че тѣ всички държатъ страната на Николаева. По пѫтя, при връщанието си отъ щаба на милицията, Чичаговъ срѣщна български офицери, които му казаха, че нѣма защо да се труди, тъй като не само цѣлата милиция, но и всичкия народъ се вдигна за да се съедини подъ скиптра на Князя Александра. Чичаговъ се разсърди на офицеритѣ и почна да увѣрява, че той незабавно ще распръсни революционеритѣ. На тѣзи думи офицеритѣ му отговориха съ желание на успѣхъ. Чичаговъ удари коня и тръгна къмъ конака, гдѣто положението му станало още покомично. Конака бѣше вече обкръжєнъ отъ войски. „Чия дружина?“ пита Чичаговъ. „На майора Николаева,“ отговарятъ му. „Какво правите вие, вика Чичаговъ на войницитѣ. За това-ли ви даде Русския Царь пушки да стрѣляте вие върху своитѣ братя?“ Въ това време Чичаговъ забѣлѣжи майора, Николаева, и му викна „Какво правите, майоръ! За това нѣма волята на Русския Императоръ!“ Майоръ Николаевъ, като направи енергиченъ жестъ съ рѫката си, отговори съ повелителенъ гласъ: „Вънъ! Какво право имате вие да ми правите бѣлѣжки тукъ предъ фронта? Не обичате-ли незабавно да се махнете отъ тукъ?“ Подполковникъ Чичаговъ до толкова е билъ смутенъ отъ думитѣ на Николаева, че взелъ подъ козирогъ, като казалъ; „слушамъ и испълнявамъ Вашето искание.“ Съ тѣзи думи той се оттегли. Подполковникъ Чичаговъ не сполучи да употреби противъ революционеритѣ и ескадрона на есаула Дубовский, който заяви, че той като воененъ не се занимава съ политика и не може да приема участие въ народнитѣ движения въ полза на тазъ или онъзъ страна, като чуждъ офицеринъ. Въ сѫщото време той предаде командата на старшия въ ескадрона офицеринъ, поручикъ Никушевъ, българинъ.

Слѣдъ това стана арестуванието на Гаврилъ-паша. Военнитѣ не искаха да арестуватъ сами пашата, защото въ този случай противницитѣ имъ биха можали да говорятъ, че това е едно пронунциаменто само. За туй сѫ били поканени Захарий Стояновъ, Чардафонъ, и др. да идатъ въ конака при пашата, за да му объявятъ народната воля. Пашата излѣзе

не облеченъ. Захарий Стояновъ му объязи че съществуванието на Източната Румелия се свърши, че народа е провъзгласилъ съединението съ Княжеството, подъ короната на Князя Александра, и че вслѣдствие на това той—Гаврилъ-паша—е арестуванъ. При това Захарий Стояновъ увѣри послѣдния, че живота, имуществото, и спокойствието, както неговото, тъй и на семейството му, сж въ пълна безопасность.

Гаврилъ-паша отговорилъ: „И азъ съмъ българинъ! Ако азъ съмъ загубилъ всичко, то за това нашия народъ е спечелилъ." Слѣдъ това той почна да се облича, нъ силното вълнение му пречеше да направи той това скоро. А въ това време въ народа нетърпѣнието се усилваше и той все викаше „долу." Въ апартаментитѣ на пашата бързо влѣзе поручикъ Стефовъ и поиска отъ него да излѣзе колкото може поскоро, за да не станатъ нѣкакви случайности. Стефовъ помогна на Гаврилъ-паша да се облече поскоро. Послѣдния обаче се науми и почна да търси скжпоцѣнната си табакера, подарена нему неотдавно отъ Султана. Табакерата е успѣлъ да скрие зетя на Гаврилъ-Паша, Александридисъ, но тя е била намѣрена и дадена на пашата. Тогава, като си тури шапката на главата, Гаврилъ-паша излѣзе вънъ, гдѣто народа страшно викаше: „Да живѣе съединението! Да живѣе Князь Александръ! Долу Румелия, долу пашата!" Гаврилъ-паша сѣдна въ приготвения за него пайтонъ, кждѣто влѣзе и сѣдна при него годеницата на Чардафона, въоружена, и съ сабя на рамо. Пайтона на пашата мина презъ цѣлия градъ; когато той се доближи до русското консулство, тамъ се чуха отъ събраната тълпа сжщо такива викове, както и предъ конака. Гавазитѣ пуснаха се да заключватъ вратата на консулството, но тѣ напраздно се оплашиха отъ визитата на Чардафона, който даже и не мислеше за това. Гаврилъ-паша е билъ отведенъ въ Голѣмо Конаре, гдѣто Чардафонъ се погрижи да му бжде удобно. Отъ Пловдивъ тамъ проводиха всичко потребно, за да не се нуждае пашата отъ нищо. Чардафонъ, за да развлече пашата, играеше съ него на табла.

Слѣдъ пристигването си въ Пловдивъ, Князь Александръ тутакси се распореди да освободи Гаврилъ-паша, и него го испратиха презъ София — Ломъ-Паланка и Галацъ, за Цариградъ, тъй като той желаеше да иди именно тамъ а не въ

друго нѣкое мѣсто. За пѫтни разноски Князь Александръ му даде 800 турски лири отъ своя ковчегъ.

Тукъ трѣбва да забѣлѣжа, че Князь Александръ при дохажданието си въ Пловдивъ намѣри всичкитѣ касси на провинцията празднн, както и ковчежничеството. Такова бѣше грабителското управление на Гаврилъ-паша. Тъй като Князя нѣмаше съ себе си пари, той е билъ принуденъ да направи частенъ заемъ за исплащанието субсидията на Гаврилъ-паша и за други разноски до получвание паритѣ отъ София.

Слѣдъ арестуванието на Гаврилъ-паша е било направено распореждание да се вземе телеграфа и да се прекрати телеграфното съобщение съ Цариградъ. Но началника на поцата и телеграфа Тодоровъ, сѫщевременно началникъ на тайната полиция при правителството на Гаврилъ-паша, човѣкъ който се ползуваше въобще съ лоша репутация, се въспротиви на това. Той имаше толкова повече причини да се противи че бѣше откраднал отъ телеграфно-пощенската касса една значителна сумма пари, и престѫплението му щѣше да бѫде несъмнѣнно открито. Когато на телеграфа се явилъ началника на жандармерията, майоръ Райчо Николовъ, Тодоровъ опиталъ да се спаси съ бѣгание, но Райчо Николовъ побѣгналъ слѣдъ него, и го настигналъ при площадта Джумая. Тамъ Тодоровъ поискалъ да се скрие въ захода на едно кафене, но когато и това се оказало невъзможно, Тодоровъ изскочилъ на улицата, но и тамъ майоръ Райчо Николовъ му преградилъ пѫтя. Тогава като не виждаше спасение, Тодоровъ стрѣлялъ два пѫтя върху майора Райчо. При това единъ куршумъ му попадна въ главата и го уби. Развълнуванната тълпа се хвърлила тогава, като бѣсна върху Тодорова, и го раскѫсала на парчета.

Това бѣха единственнитѣ кървави жертви на Пловдивската революция, като се исключатъ чирпанскитѣ. Майоръ Райчо Николовъ е билъ погребенъ по най тържественъ начинъ, при огромно стечение народъ, който пълнеше всичкитѣ улици по пѫтя, по който вървеше процессията.

Слѣдъ прекѫсванието телеграфното съобщение съ Цариградъ, е било направено распореждание за прекѫсвание и желѣзнопѫтното. Съ тази цѣль е билъ пратенъ въ Харманли началника на артиллерийската майсторска, капитанъ Николай Петровъ (русский технологъ). Като пропусна треноветѣ, които

идяха отъ Цариградъ за Пловдивъ, Петровъ хвърли на въздухъ, съ динамитъ, желѣзнопѫтнитѣ мостове на границата, и разруши една часть отъ пѫтя.

Слѣдъ испращанието на Гаврилъ-паша въ Конаре, майоръ Николаевъ съ офицеритѣ отидоха въ русското консулство, за да поднесѫтъ своитѣ честитявания по случай съединението, въ пълна увѣренность, че тѣ сѫ направили русска работа и сѫ услужили на Руссия. Тѣхъ ги приеха много любезно, подадоха ракия и закуска, а въ времето на угощението се явиха скрититѣ въ другитѣ стаи на консулството отъ народния гнѣвъ, бившитѣ директори Начовъ, Хакановъ, предсѣдателя на постоянния комитетъ Ив. Стеф. Гешовъ и др. Тѣзи господа казаха, че при всичко, че тѣхъ ги считатъ за врагове на съединението, но и тѣ сѫ работили въ негова полза. Въобще разговора бѣше много миренъ. Майоръ Николаевъ се помири съ подполковника Чичагова, който му даде планъ за защита на Пловдивъ, за мобилизация и дизлокация на войскитѣ. Както е извѣстно, този планъ сѫ е работилъ съвсѣмъ за друга цѣль! Въобще Чичаговъ даде обѣщание да помага въ всичко на Николаева, и въ първитѣ дни добросъвѣстно е издържалъ своето обѣщание. Николаевъ, щомъ прие главната команда надъ милицията, назначи за свой началникъ щаба единъ русский офицеринъ отъ генералния щабъ, съ което направи голѣмо удоволствие на подполковника Чичагова. Щомъ Гаврилъ-паша е билъ сваленъ, на Пловдивскитѣ улици се появи слѣдующата прокламация:

„*Братия!*“

„Часътъ за нашето. съединение е настъпилъ! Чуждата румелийска власть, която 6 години тежеше надъ насъ падна! Вмѣсто нея се явява съединението съ българското правителство, подъ скиптра на Българския Князь, Негово Височество Александръ І-й

Граждане!

Вие трѣбва да помагате, въ името на отечеството, за славата и величието на България, на святото дѣло, като се грижите за запазванието на обществения редъ и тишина. Не забравяйте, че всѣкий който се окаже виновенъ въ насилие или въ грабителство, особно ако това насилие бѫде насочено

противъ чужденци, които всѣкий трѣбва да пази като свои братия, ще бѫде пай строго наказанъ.

Офицери и войници, синове на България!

Единъ таенъ Комитетъ Ви кани да се преклоните предъ буйния българский левъ, и предъ величието на християнството, предъ Кръста! Противъ кого, и за кого ще се биете вие? Припомнете си, синове на България, че вие до сега сте служили на невѣжеството и на жестокостьта, подъ властьта на полумѣсяца, подъ знамената на нашия петвѣковенъ тиранинъ.

Почитаеми духовни пастири!

Вйе, които презъ толкова вѣкове сте запазили и сте поддържали България, дигнете Божия кръстъ и благословете нашето свято дѣло, съединението!

До като цивилизованната Европа признае нашето народно и свято дѣло, и до като пристигне въ Тракия войската на Негово Височество Князя, едно временно правителство ще рѫководи и ще управлява страната. Поканватъ сѫ всички да се подчиняватъ на распорежданията на властитѣ.

Да ни помогне Богъ и силата на нашата войска!

Пловдивъ 5-й Септемврий 1885 г.

Комитета.

Тази прокламация се прочиташе на всичкитѣ жгали на улицитѣ, при възторженни викове на народа „Да живѣе съединението! Да живѣе Князь Александръ!“

Сетнѣ се пристѫпи къмъ организиранието на временното правителство. На челото му трѣбваше да се тури едно лице почтенно, извѣстно на представителитѣ на чуждитѣ държави въ Пловдивъ. Избора на подобно лице не бѣше лесенъ. Председателството е било предложено на Д-ра Чомакова, който съединяваше въ себе си горѣизброеннитѣ качества, но той отклони отъ себе си тази часть по причина на преминалитѣ си години, като се съгласи обаче да заеме второто мѣсто въ състава на временното правителство. Тогава избора падна върху Д-ра Странский, бившъ директоръ при Алеко-паша.

Тутакси слѣдъ съставянието временното правителство сѫ биле издадени слѣдующитѣ три прокламации:

„Прокламация!“

„Съобщава се на населението, че отъ днесъ, 6 Септемврий, влиза въ сила временно правителство, състояще отъ слѣдующи лица: Предсѣдатель Д-ръ Странский; подпредсѣдатель Д-ръ Чомаковъ; членове: Майоръ Николаевъ, Майоръ Филовъ, Майоръ Муткуровъ, Майоръ Райчо Николовъ, Я. Груевъ, К. Пѣевъ, Д-ръ Янкуловъ, З. Стояновъ, Д. Юруковъ, Г. Данчевъ. А. Самоковецъ, и Беневъ.“

Слѣдъ това временното правителство обпародва 2 прокламации, съ слѣдующето съдържание:

„Братия!“

„Жребия падна, и съединението съ Княжеството, подъ скиптра на Българския Князь е препъзгласено. За това отечеството, и нашия народъ, очакватъ отъ вашата сила, и вашия патриотизмъ, най голѣмитѣ жертви, безъ които нашата страна може би ще попадне въ пай голѣма опасность. Временното правителство е взело вече нужнитѣ мѣрки, за да накаже пай строго, всѣкиго който по какъвъ да е начинъ би нарушилъ постановленията на тази прокламация, и при това нѣма да се спира предъ никое средство. За това 40 часа слѣдъ обнародването на тази прокламация, всѣкий е длъженъ да се яви въ управлението на своята дружина съ своето въоружение и съ униформата, за да получи тамъ понататъшнитѣ заповѣди на коммисията.

Пловдивъ, 6 Септемврий 1885 г.

Предсѣдатель на временното правителство:

Д-ръ Странский.

„Временното правителство назначава за главнокомандующъ на цѣлата дѣйствующа войска майора Николаева.

Пловдивъ, 6 Септемврий 1885 г.

Предсѣдатель на временното правителсиво:

Д-ръ Странский.

Сѫщевременно временното правителство пратило телеграмма до Князя Александра въ Варна, въ която, като му съобщаваше за пръвозгласяване на съединението, го молеше

да дойде незабавно въ Пловдивъ, за да поеме въ своитѣ ржцѣ управлението; въ противенъ случай временно правителство се страхуваше отъ гражданска война и кръвопролитие. Князь Александръ, изненаданъ отъ това извѣстие, като се размислилъ въ течение на 2 часа, отговорилъ на временното правителство съ слѣдующата телеграмма:

„Д-ръ Странский“

„Въ името на святото дѣло, моля Ви да запазите редътъ и тишината въ страната, до моето пристигване въ Пловдивъ. Богъ е съ насъ! Моля Ви да съобщите на майора Николаева, че азъ го благодаря за телеграммата, и ще му отговоря оффициално отъ Търново. Имате ли да ми съобщавате още нѣщо?

Александръ

Втората му телеграмма бѣше съ слѣдующето съдържание:

„Д-ръ Странский“

„Благодаря за подробноститѣ. Пратете депутация въ Търново, кждѣто азъ незабавно заминавамъ, и ще пристигна утрѣ вечеръ. Отъ Търново азъ ще ви пратя оффициялния актъ за провгласяване на съединението. Имате ли да ми съобщите още нѣщо? Научиха ли сж турцитѣ въ Одринъ и Цариградъ за станалото?

Александръ

Слѣдъ това Князь Александръ назначи Д-ръ Странский за свой коммисаръ въ Румелия, майоръ Николаевъ за главнокомандующъ на румелийскитѣ войски, и незабавно телеграфира на Императора Александръ III за станалото въ Пловдивъ, като го помоли да вземе подъ свое покровителство святото дѣло на българския народъ. На Князя въ неговото положение не му оставаше никакъвъ изборъ. Той бѣше принуденъ, безъ да се бави, да приеме поканата на румелийцитѣ, за да се избѣгне анархия и кръвопроливание, защото въ противенъ случай отговорностьта щѣше да падне върху него, при всичко, че той съ своето отивание въ Пловдивъ рискуваше сждбата си. Да не бѣше отишелъ Князя въ Източната Румелия, той щѣше да заплати за това съ трона си, и него-

вата сдържанность щѣше да се представи въ очитѣ на българския народъ, като нѣщо позорно. За това Князя отговори на поканата на румелийцитѣ утвърдително. Той незабавно телеграфира на своятъ министръпрезидентъ Каравеловъ въ Рущукъ, гдѣто послѣдния се намираше, и му съобщи своето рѣшение да иди незабавно въ Пловдивъ, за да отклони избухванието на една гражданска война. Министръпрезидента отговори, че той одобрява рѣшението на Князя, и ще го послѣдва въ Румелия. Слѣдъ приготовлението указа за мобилизацията, и за свикванне народното събрание за 10 Септемврий, Князя тръгна за Пловдивъ.

Извѣстието за провъзгласяванне съединението е било прието съ ентузиазмъ въ цѣлата страна. Въ София се появи сутрента на 6-й Септемврий слѣдующата прокламация:

„Тази нощь е провъзгласено съединението на Източната Румелия съ Княжеството. Слѣдующитѣ телеграмми сѫ получени днесь отъ Пловдивъ:

Първа телеграмма. Тази нощь генералъ-губернаторътъ Кръстовичъ е арестуванъ. Правителството свалено, съединението провъзгласено. Царуватъ редъ и тишина. Населението тържествува и вика „да живѣе Негово Височество!“

З. Стояновъ (редакторъ на в. „Борба“).

Втора телеграмма. Румелийскитѣ войски сѫ мобилизирани и събрани въ Ямболъ, Бургасъ, и Търново-Сейменъ. Тѣ провозгласиха Князя Александра за свой Князь. Очакватъ поддържка и заповѣди отъ Негово Височество.

Временно командующий милицията

Подполковникъ *Николаевъ*.

Съграждане!

Къмъ васъ се обрѫщаме и ви молимъ да поддържите съ всичкитѣ си сили станалото. Правителството въ Източна Румелия е свалено, съединението провъзгласено, и временното правителство очаква отъ насъ помощь. Нашата историческа миссия е отчасти испълнена, и ние трѣбва да се покажемъ достойни за нея. Ние трѣбва всички да вземемъ орѫжие въ рѫцѣ, за да защитимъ нашето дѣло. Да не слушате никакви чужди съвѣти. Събирайте се въ всѣкий градъ, въ всѣко село

въ всѣка община, свиквайте митинги, и исказвайте вашето съчувствие къмъ нашето дѣло, тъй като това е дѣло на България. Искайте отъ нашето правителство да прати войски за защита на отечеството отъ азиатски орди, за да не се испусне удобния моментъ. Приготовлявайте се да защищавате, съ оржжие въ ржцѣ, нашето съединение и независимость, инакъ ще ви кълне вашето потомство. Да докажемъ, че сме народъ достоинъ за свобода. Нашитѣ братия въ Румелия очакватъ отъ насъ помощь, идете тамъ, да защищавате честьта на България. Патриотизма трѣбва да говори сега въ всѣкий българинъ. Въ настоящата минута българетѣ отсамъ и оттатъкъ Балканитѣ трѣбва да оставятъ на страна всичкитѣ страсти, и всѣко дребнаво честолюбие. Момента е великъ, и изисква голѣми жертви. Или България и Румелия ще бждатъ съединени, или страната ще се обърне на гробища!

Отъ тебъ Князю, очакваме да заповѣдашь Ти на войскитѣ, да идатъ на румелийската граница. Ти трѣбва да докажешъ сега, че си достоенъ Господарь на нашето общо отечество. Честьта, и бждящето на България викатъ къмъ Тебе.

Освѣнъ това, се появи още една прокламация на македонцитѣ, подписана отъ председателя на македонското дружество, Д. Петкова. Слѣдъ обѣдъ, на Александровската площадъ стана голѣмъ митингъ, на който се държаха отъ различни лица много горѣщи рѣчи, между другитѣ отъ бившитѣ министри П. Славейковъ и Грековъ. Г. Кояндеръ, изненаданъ отъ неочакванното извѣстие отъ Пловдивъ, бѣше крайно недоволенъ отъ сполуката на съединението.

Той проводилъ на Князя Александра телеграмма, въ която се опиталъ да го въздържи отъ ходение въ Источната Румелия, но бѣше вече късно. Партизанитѣ на Г. Кояндера бѣха смутени отъ станалитѣ събития. „Търновската Конституция“ органъ на министръ-президента Каравелова, взе страната на съединението и написа между друго слѣдующето:

„Въ онзъ минута, когато нашитѣ читатели въ провинцията ще четжтъ тѣзи линии, Негово Височество Князя ще се намира вече на Източно-Румелийската почва. Той ще премине Балканитѣ, ще встжпи въ Румелия, и отъ тогава тази страна ще състави цѣлокупна часть на българското Княжество. Балкана представлява за нашия Князь-Рубикона.

Ако поискатъ отъ него да се върне назадъ, той ще отговори съ думитѣ на Цезаря: „Рубикона е минатъ, връщанието невъзможно!" При такъвъ рѣшителенъ отговоръ всичкитѣ българе ще се вдигнатъ, като единъ човѣкъ и ще се съберѫтъ около знамето му. Честьта на България е повѣрена на Негово Височество, неговото име е въ устата на всичкитѣ честни хора въ страната ни. Миссията на Князя е: да възстанови редѫ въ Румелия, и да вземе подъ свое покровителство живущитѣ тамъ наши братия. Българскитѣ войски ще влѣзатъ тамъ като въ свое отечество. Братията, сестритѣ, и сродницитѣ на нашитѣ войници и офицери, живѣятъ въ Румелия. Ни една капка кръвь не е била пролѣта. Румелийцитѣ не възставатъ за да убиватъ и да грабятъ, а за да се освободятъ отъ своето несносно положение. Тѣ се борятъ за правото на всичкитѣ народности въ България. Кой, питаме ние, не признава правото на тази многострадална страна да бѫде недоволна отъ своята сѫдба, и да се обръща за помощь къмъ своитѣ братия? Кой ще оспорява, че Батакъ, Перущица и Панагюрище, не сѫ заслужили подобра сѫдба отъ оназъ, която имъ дава сегашната Румелия, която слѣдъ една толкова кървава война не е станала такава, каквато трѣбваше да стане. Още въ времето на оккупацията, и тутакси слѣдъ Берлинския договоръ, Румелия исказа неудоволствие противъ сѫдбата си, и нашитѣ мѫжественни румелийски братия се опитаха тогава, съ орѫжие въ рѫцѣ, да се освободятъ отъ този тежъкъ товаръ. Кой не помни мѫжеството, което показаха Сливенскитѣ жители при предавание хазната на Г. Шмидта? Кой не помни, че русситѣ трѣбваше да пратятъ цѣлъ корпусъ, за да ги усмирятъ?

Високитѣ знакове на неудоволствие сѫ биле тогава потѫпкани отъ дипломацията, но пламъка отъ тогава тлѣеше подъ пепелта. Кой е виновенъ въ това, че този тлѣющъ огѫнъ се е запалилъ като силенъ пламъкъ, и е обвзелъ цѣлото население, отъ Черното море до Балкана? Престѫпление ли е това отъ страна на Румелия, че тя единодушно сѫ е повдигнала за да покаже на свѣтѫ своитѣ рани? Боленъ човѣкъ има право да пѫшка, и на брата му не е запретено да му подаде една чаша вода. До насъ достигнаха слухове, че нѣкои лица порицаватъ Негово Височество, и правителството, за това, че тѣ сѫ побързали да испълнятъ братския си дългъ. Ние питаме:

„Какъ можаха тѣ да постжпятъ инакъ при днешнитѣ обстоятелства? Бѣха ли тѣ въ положение да задържатъ бурния вѣтъръ, който духа съ такава сила въ цѣлото княжество? Може ли Князя и правителството му да убие чувството на братско състрадание въ народнитѣ масси? Могатъ ли тѣ при общето възбуждение да запретятъ всѣкакво сношение съ Румелия? Могатъ ли тѣ най сетнѣ да забравятъ, че българетѣ се намиратъ въ такъвъ моментъ, когато българския народъ преживѣва единъ отъ рѣдкитѣ и великитѣ дни на своята история? Ще ни осждятъ-ли, ще ни накажатъ-ли за това, че ние сме хора, които имаме въ гърдитѣ си човѣшко сърдце? Нека ни осждятъ, нека ни заведжтъ още веднажъ на Голгофа! Князя, войската, народа, всички ние ще туримъ нашитѣ кости въ общия гробъ. Ние отиваме за да прегърнемъ румелийскитѣ братия, и да се похвалимъ за това, че отъ сега нататъкъ ще имаме една обща сждба“.

Г. Стоиловъ прати при мене сродника си Г. Лука Моравенова за да ми каже, че спорѣдъ неговото мнѣние Князь Александръ лично много рискува, като се рѣшава да иди въ Пловдивъ, и че азъ бихъ направилъ добрѣ да го предпазя отъ своя страна отъ тази стжпка. Азъ отговорихъ на пратенника на Г. Стоилова, че сега е вече кжсно да се говори за това, тъй като Князя се намира на пжть. При това му показахъ телеграммата, съ която Князя ми заповѣдваше да ида и да го посрѣщна въ Румелия.

Въ Търново Князя издаде слѣдующата прокламация:

„Ние Александръ I съ Божията милость и волята на народа Князь на Сѣверна и Южна България!

Съ това обявявамъ на възлюбленния ми народъ, че на 6-й тек. жителитѣ на Източна Румелия, слѣдъ като свалиха бившето правителство и избраха временно правителство, провъзгласиха съединението на Източната Румелия съ Княжеството, и ма избраха единогласно за Князь на тази страна. Като имамъ предъ видъ благото на българския народъ и неговото горѣщо желание за слиянието на двѣтѣ български държави въ една, и за испълнението на неговата историческа задача, азъ припознавамъ съединението за извършено и имамъ намѣрение отъ сега нататъкъ да се наричамъ Князь на Сѣверна и Южна България. Като вземамъ на себе си управлението на тази българска страна, обявявамъ, че ще охра-

нявамъ и гарантирамъ живота, имота, и честьта, на всичкитѣ мирни жители, безъ разлика на вѣроисповѣдание и народность. За съхранението на редътъ и тишината сж взети всичкитѣ нужни мѣрки, и който ги наруши, ще бжде наказанъ съ всичката строгость на закона. Азъ се надѣвамъ, че възлюбления ми народъ отъ двѣтѣ страни на Балкана, който посрѣщна това велико събитие съ такава радость и ентузиазмъ, ще ми даде своето сдѣйствие за укрѣпление на святото дѣло съединението на двѣтѣ български държави въ една, ще бжде готовъ да принесе за това всѣкакви жертви, и ще употреби всичкитѣ си старания за да съхрани единството и независимостьта на нашето възлюбленно отечество.

Да ни помогне Богъ въ това велико и мжчно прѣдприятие!

Издадена въ старата българска столица Велико Търново, днесь на 8-й Септемврий 1885 година.

Александръ."

Сжщевременно съ обнародванието горнята прокламация, Князь Александръ издаде заповѣдь да тръгнатъ мобилизираннитѣ части на войската за Източна Румелия.

Майоръ Николаевъ, който е билъ произведенъ отъ Князя Александра въ Подполковникъ, незабавно слѣдъ провъзгласяване съединението, енергично се заелъ съ мобилизирането на милицията и формируванието на доброволчески и ополченски чети. Войскитѣ заминаваха за турската граница и се установяваха въ Ямболъ, Харманли, Хебибчево, и т. н. Мобилизацията, вървѣше твърдѣ успѣшно, тъй като населението, расположено патриотически, доброволно се стичаше подъ знамената. Въ това време когато военнитѣ развиваха най горѣща дѣятелность, при сдѣйствието на русския военния аташе и русскитѣ офицери, които, както и пловдивското русско консулство, предъ видъ на свършенния фактъ, и неполучавание инструкции отъ Петербургъ, искренно взеха при сърдце дѣлото на българетѣ, и правяха за тѣхъ всичко, което можаха, временното правителство е било загрижено отъ разни неблагоприятни слухове. То не можеше да не види, че партизанитѣ на Гаврилъ-паша само външно се примириха съ новото положение, но че тѣ тайно работятъ противъ него. И нѣма никакво сънмѣние, че да не бѣше побързалъ Князь Александръ да иди въ Пловдивъ, и да не бѣше пристигналъ той

тамъ преди да стане извѣстно, че Руссия се обявила противъ съединението, и че на Портата се препоржчва да заеме Източната Румелия съ своитѣ войски, — въ цѣлата провинция щѣше да избухне страшно възстание, и кръвопролитие, послѣдствие на което щѣше да стане вмѣшателство на великитѣ държави и най сетнѣ една европейска война. Първитѣ жертви на възбуденнитѣ народни масси щѣха да бждатъ русскитѣ офицери, които щѣха да дѣйствуватъ въ смисълъ на искането на Руссия, т. е. въ смисълъ на възстановление на стария редъ на което би се въспротивилъ народа. Дѣлото на съединението, тъй сполучливо испълнено, щѣше да бжде унищожено. За това именно главнитѣ ржководители на пловдивската революция отдаваха честьта на щастливото й испълнение на Князя Александра, като го наричаха спаситель и осжществитель на народното дѣло. Безъ енергичната стъпка на Князя, всичко щѣше да загине и да запали пламъкъ на братска война не само въ Източната Румелия, но и въ България, гдѣто къмъ това време се набра доста много материалъ за горѣние. Захария Стояновъ, и най близкитѣ му сътрудници, не преставаха посетнѣ да повтарятъ, че само Князь Александръ е спасилъ тогава положението, и че нему българския народъ дължи осжществлението на завѣтния си идеалъ — съединението.

Князь Александръ встжпи въ „турската провинция“ безъ всѣкакъвъ конвой, придруженъ само отъ двама адъютанти, единъ стражаринъ, и денщика си Димитрий. Населението го посрѣщаше на всѣкждѣ съ неописанъ ентузиазмъ. По пжтя му бѣха издигнати триумфални врата и посипани цвѣтя. Въ с. Карловски бани Князя е билъ посрѣщнатъ отъ русския военния аташе подполковникъ Чичаговъ, негови другарь по първия походъ презъ Балканитѣ въ отряда на генерала Гурко. На разстояние на 18 километра отъ Пловдивъ излѣзе на срѣща и русския управляющъ консулство Г. Игелстромъ, заедно съ секретарятъ си Власовъ. Свиждането въ двата случая е било най сърдечно. Князя и Г. Игелстромъ даже се цѣлунаха по случай радостното събитие — съединението на българския народъ. Никой тогава не предвиждаше даже гнѣвътъ на русския Царь. Съ тази срѣща и съ сърдечното си отношение русситѣ само показаха радость че можаха да доведжтъ своето дѣло на съединението Сѣверната България съ Южната до благополученъ край. Покъсно, подполковникъ Чи-

чаговъ се стараеше да обясни както своятъ, тъй и на Г. Игелстрома, противорѣчивъ начинъ на дѣйствията въ дѣлото на съединението, когато тѣ ту поддържваха Гаврилъ-паша, ту посрѣщаха Князя Александра, и помагаха на дѣятелитѣ на съединението — съ това, че русското консулство въ Пловдивъ не е получвало никакви наставления, и било принудено да се лута въ тъмнината. Русското правителство поддържвало Гаврилъ-паша, и тѣ го поддържвали; русското правителство отъ самото начало на основанието на провинцията е пропагандирало и поддържвало идеята за съединението, и тѣ сѫ поддържвали съединението, щомъ то станало свършенъ фактъ. Съ една дума русскитѣ представители въ Източна Румелия сѫ биле послѣдователни въ своитѣ дѣйствия.

Въ с. Чолнукъ Князя е билъ посрѣщнатъ отъ Чардафона, съ неговитѣ Копарци. Князя приказва твърдѣ милостиво съ тѣхъ, и съ войводата имъ, Чардафонъ. Близо до Пловдивъ е била издигната триумфална врата, гдѣто Князя Александра го посрѣщаха като Господарь: временното правителство, нотабли, и несмѣтна тълпа народъ. Въобще народа тичаше на срѣща Князю по цѣлия пѫть и горѣщо го привѣтствуваше. При триумфалната врата Князя е билъ обсипанъ съ цвѣтя. Възторженни викове: „ура! Да живѣе нашия Князь Александръ! Да живѣе съединението!“ цѣпиха въздуха. До влизанието въ Пловдивъ Князя скачеше въ кариеръ, но щомъ влѣзе въ градѫ, той не можеше да върви бързо, и едвамъ се движеше, конвоиранъ отъ огромна тълпа, която викаше „ура!“ и пѣеше народни пѣсни. Имаше хора, които цѣлуваха политѣ на Князя отъ възторгъ и благодарность. Предъ Князя вървеше на конъ Чардафонъ.

Князь Александръ се установи въ конака, гдѣто живѣеше попреди Алеко-паша, и Гаврилъ-паша, но помѣщението се оказа до толкова влажно и неудобно, че той скоро се разболѣ. Слѣдъ пристигванието си въ Пловдивъ, на 9-й Септемврий, Князь Александръ проводи на Султана слѣдующата телеграмма:

„На 6 Септемврий е било свалено румелийското правителство и народа ма избра единогласно за Князь. Цѣлия българския народъ желае, да приема азъ този изборъ; азъ съмъ пристигналъ въ Пловдивъ и поелъ управлението на старата провинция. Заявявамъ на Ваше Величество най оффициално,

че това съединение на двѣтѣ Българии не преслѣдва никаква военна цѣль противъ правителството на Ваше Величество. Азъ гарантирамъ редж и тишината на тѣзи двѣ страни, и защитата на населението, безъ разлика на народность и религия. Моля Ваше Величество още веднажъ да покажете Вашата безгранична милость къмъ народа, и да признаете съединението, което е станало безъ всѣкаква вреда за суверенитета на Ваше Величество."

Князя не сж удовлетвори съ тази телеграмма. Като знаеше, че турското население е настроено твърдѣ неприятелски къмъ съединението, като актъ който нарушава правата на Султана, и интереситѣ на Турция, той слѣдъ, като посѣти православната черква, отиде и въ турскага джамия, гдѣто се събра цѣлото мухамеданско население. Слѣдъ като, по негова заповѣдъ се исчетоха молитви за здравието и благоденствието на Султана, той увѣрилъ турцитѣ че нѣма да прави никаква разлика помежду своитѣ християнски, и мухамедански, поданницѣ. За примѣръ Князь Александръ посочи Княжеството, гдѣто всички жители, безъ разлика на вѣроисповѣданието, сж равни предъ него, и предъ законитѣ. Турцитѣ бѣха съвершенно обезоружени съ това заявление на Князя, което показваше неговия дипломатическій тактъ, и си дадоха дума, че ще му останатъ вѣрни; тѣ си устояха на думата. Не трѣбьа и да се говори за това, че турцитѣ сж биле подбуждаеми къмъ възстание отъ сътрудницитѣ на Гаврилъ-паша. Обаче по външность тѣ ужъ съвсѣмъ се примириха съ обстоятелствата. Д-ръ Хакановъ, като срѣщна на улицата Захария Стоянова, прегърналъ го и го цѣлуналъ, като го увѣрявалъ въ своята преданность на новото положение. Ив. Стеф. Гешовъ дойде при мене, и ми заяви, че той и неговитѣ единомисленници, т. е. русската партия, сж сжщо такива върни подданници на Князя, както и онѣзъ, които сж направили съединението. Азъ съвѣтвахъ Г. Гешова да иди лично при Князя, който приема всички, безъ разлика на партии и положение, и да повтори предъ него лично своята декларация. Ив. Стеф. Гешовъ испълнилъ мой съвѣтъ и ходилъ при Князя Александра.

Въ това време почнаха да идатъ първитѣ полкове отъ Княжеството, което съвершенно въздигна куражътъ на румелийцитѣ. Полковетѣ заминаха за турската граница.

На третия день следъ румелийския превратъ излѣзе на явѣ отношението на Руссия къмъ него. Царя се намираше въ Копенгагенъ, и за това закъснѣха наставленията къмъ русскитѣ представители. Русския Императоръ неодобрилъ съединението на Сѣверната съ Южна България, и отъ генерала Обручева е била получена телеграмма за отвикване русскитѣ офицери, както отъ Княжеството, тъй и отъ Румелия. Съ тази мѣрка очевидно искаха да турятъ въ безисходно положение Князя Александра, като расчитваха, че войската и населението ще се окажатъ на страна на Руссия и на русскитѣ офицери, и ще се обърнатъ противъ Князя. Но смѣтката се оказа невѣрна. Между русскитѣ и българскитѣ офицери отдавно съществуваше дълбоко неспоразумѣние и неудоволствие, и за това българскитѣ офицери се радваха, че русситѣ заминаватъ. Населението поглѣдна на враждебното отношение къмъ единъ толкова важенъ за него въпросъ, като съединението, отъ страна на Руссия, съвсѣмъ отъ друга точка, отъ колкото тя е очаквала. Отвикването на русскитѣ офицери е имало за българетѣ и тази добра страна, че Европа, която мислеше, че съединението е дѣло на Руссия и за това се отнасяше враждебно къмъ него, щомъ видѣ отношението на послѣднята, тутакси си промѣни поведението, и почна да поддържва българетѣ, които се съединиха съ собственни сили. Раздражението противъ русскитѣ офицери, които оставиха България въ най критическата минута, бѣше много силно. Тъй напр. българския офицеринъ Тянковъ, въспитанникъ на русската академия отъ генералния щабъ, каза на русския офицеринъ Вержховецкий, че „срамъ е за русситѣ, които сѫ ѣли толкова години българския хлѣбъ, и сѫ получавали такива голѣми заплати, да оставятъ българетѣ сами именно тогава, когато тѣ иматъ най много нужда отъ русситѣ". Само единъ Князь Александръ искренно съжалѣваше за заминаванието на русскитѣ офицери, между които имаше добри, испитани въ сраженията хора. Той незабавно написа телеграмма до Русския Императоръ, въ която заяви, че ако неудоволствието на Царя е насочено само противъ него лично, а за това трѣбва да страда цѣлия народъ, то той е готовъ да върне своята корона, и да се откаже отъ трона, ако Императора вземе подъ свое покровителство дѣлото на съединението. Тази телеграмма азъ лично занесохъ въ русското консулство и помолихъ да се предаде незабавно съ рус-

ский шифръ. Но управляющий консулството, Г. Игелстромъ, въ първата минута не бѣше съгласенъ да предаде тази телеграмма. Тогава азъ му заявихъ, че ще ида въ английското консулство, и ще я предамъ презъ него. Тѣзи думи подѣйствуваха върху Г. Игелстрома, и той прие телеграммата, като ми издаде завѣренъ преписъ. Отговора на тази телеграмма, подписанъ отъ Г. Гирса, бѣше неопредѣленъ. Стана ясно, че въ Петербургъ дѣйствуватъ подъ впечатлѣнието на чувствата на несправедливость и лична неприязненность. Тутакси слѣдъ получване извѣстието за отвикванието на русскитѣ офицери, Князь Александръ отиде на телеграфа, извика при аппарата военния министръ князъ Кантакузенъ и го убѣждава 3 часа наредъ, да не напуща своятъ постъ съ другитѣ руси, именно въ такъвъ моментъ, когато става мобилизацията на войската, и когато постоянно може да се очаква нападение отъ неприятеля. Но всичкитѣ молби на Князя останаха напраздни. На другия день Князя повтори своитѣ опитвания да убѣди князя Кантакузена, да остане, но пакъ безъ успѣхъ. Тогава Князь Александръ помоли Кантакузена да му препоръчи нѣкого, за постътъ на воененъ министръ, отъ българскитѣ офицери. Кантакузенъ указа капитана Никифорова. Князя незабавно го назначи, като помоли Кантакузена да му помага съ своитѣ съвѣти въ качество на воененъ аташе, която длъжность Кантакузенъ получи слѣдъ отвикванието на русскитѣ офицери. Слѣдъ това Князя, безъ да губи време, назначи младитѣ български офицери, които нѣмаха чинове погорѣ отъ капитански, на длъжноститѣ на бригадни, полкови, и дружинни командири. За голѣмото очудване не само на българетѣ, но и на цѣлия свѣтъ, тѣзи млади капитани, ръководими отъ опитната ръка на Князя Александра, поведоха възложенната на тѣхъ работа като стари офицери, и не е била забѣлѣжена никаква бъркотия, нето въ мобилизацията, нето въ движението на войскитѣ. Всичко стана така редовно, като че не сѫ и сѫществували русски офицери. Когато русската дипломация се убѣди, че съ отвикванието на русскитѣ офицери тя не само нищо не е спечелила, но напротивъ е възбудила противъ себе си цѣлото население, то гнѣвътъ ѝ премина всичкитѣ граници.

Войскитѣ бързо се събираха на турската граница, подъ общата команда на подполковника Николаева. Въ това време *е билъ зачисленъ* въ българската войска, преди малко прис-

тигналия братъ на Князя Александра, принцъ Францъ Иосифъ, който получи за това милостивото разрѣшение на Германския Императоръ.

Заедно съ отвикването на русскитѣ офицери, военния министръ Князь Кантакузенъ направилъ распореждание да се проводи отъ Рущукъ въ Рени и българската флотилия. Обаче тъй като вапоритѣ на тази флотилия бѣха подарени отъ покойния Александръ II на България, то тѣ скоро сѫ биле върнати на българетѣ. Тукъ ще спомѣнемъ и това, че командующия войскитѣ на одесския военния окрѫгъ задържа натоваренитѣ на Гагаринския параходъ Олга боеви припаси, зарѫчани на тулскитѣ патронни заводи отъ българското правителство, но вслѣдствие протеста на послѣдното и молбитѣ да се освободятъ тѣзи припаси, тѣ сѫ биле отпуснати. Да не бѣше се случило това, Руссия явно щѣше да се окаже на страна на държавата, която искаше да нападне България.

На 10-й Сентемврий въ София се откри народното събрание, което съ аккламации припозна отъ името на българския народъ станалото събитие-съединението, одобри всичкитѣ дѣйствия на Князя Александра, и вотира нужнитѣ кредити. Отъ сѫщата минута цѣлия българския народъ, въ лицето на своитѣ представители, взима върху себе си отговорностьта за всичко станало въ Источната Румелия и въ Княжеството отъ 6-й Сентемврий. Освѣнъ това събранието постанови да прати депутация при русския представитель, Г. Кояндеръ, за да го моли да ходатайствува предъ Русския Императоръ да отмѣни своето распореждание за отвикването русскитѣ офицери, и да припознае съединението. Но Г. Кояндеръ въ груба форма се отказалъ да става посредникъ въ тази работа. Тогава единъ отъ депутатитѣ, като се разсърди на това неприлично отнасяние, каза на Г. Кояндера, че може би ще настѫпи време, когато русския представитель ще търси случай да говори съ представители на българския народъ, нъ нѣма да ги намѣри готови да слушатъ. Това бѣше С. Стамболовъ. Слѣдъ това народното събрание постановило да прати депутация отъ представители на Сѣверна и Южна България въ Копенгагенъ, гдѣто се намираше тогава Русския Царь. Въ тази депутация трѣбваше между друго да влѣзатъ митрополитъ Климентъ, Д. Тончевъ и проч. Обаче и за хубавитѣ очи на Климента, Царя не е искалъ да направи нищо въ полза на българския на-

родъ. Той казалъ една истина, че никой вече не може да разъедини българския народъ, но се исказалъ рѣшително противъ съединението. Тукъ русския Императоръ имаше работа вече не съ Князя Александра, а именно съ българския народъ, въ лицето на представителитѣ му. При това не трѣбва да се забравя, че депутацията му се представила вече слѣдъ като Князя бѣше телеграфиралъ на Царя, че е готовъ да остави българския народъ и престола си ако Царя земе въ своитѣ ръцѣ дѣлото на съединението, и го поддържи. Тъй щото противодѣйствието на Руссия на дѣлото па съединението нѣмаше за причина само това, че на трона се намираше Князь Александръ, а е имало, нѣма съмнѣние, други, по дълбоки основания, за които ние се въздържваме да говоримъ сега.

На 12 Септемврий Князь Александръ, придруженъ отъ русския военния аташе подполковникъ Чичаговъ отиде на турската граница, за да направи смотръ на расположеннитѣ тамъ войски. Русския военния аташе, поканенъ отъ Князя да го придружава, ималъ случай да се убѣди съ какъвъ ентузиазмъ войскитѣ посрѣщатъ Князя. Ако войскитѣ, продоволствуеми по реквизиционенъ начинъ и страдаха отъ нѣкои недостатъци, то тѣхното патриотическо настроение не оставаше съмнѣние въ готовностьта имъ да жертвуватъ живота за отечеството.

Презъ времето на отсѫтствието на Князя, Г. Игелстромъ ми донесе още едно извѣстие неприятно за Князя Александра. Той, както и военния аташе, получиха заповѣдь да прекѫснатъ всѣкакви оффициални сношения съ Князя. Това бѣше резултатъ отъ несполуката на русската дипломация, която възлагаше такива розови надежди на отвикванието на русскитѣ офицери отъ България и Румелия. Тукъ ще отбѣлѣжимъ едно обстоятелство, което показва настроението на българетѣ въ онова време. Въ Пловдивъ се появи вѣстникъ „Самозащита“, подъ редакцията на Захария Стоянова; познатия вече намъ Д. Ризовъ напечата тамъ една статия съ свой подписъ, която се завършваше съ думитѣ, че ако Пловдивската революция отърве България само отъ русскитѣ офицери, то и това вече ще бѫде такава една голѣма печалба за страната, щото българския народъ трѣбва да остане за винаги *благодаренъ,* и признателенъ.

Г. Кояндеръ въ София неуморимо продължаваше своитѣ интриги противъ Князя Александра. Той говореше безъ да се стѣснява, че ако българетѣ свалятъ отъ трона Князя Александра, то Руссия ще имъ даде за това пълно съединение съ Източна Румелия и ще се погрижи за българетѣ въ Македония. А въ сѫщото това време, както е извѣстно, русската дипломация работеше въ Цариградъ противъ съединението, като препорѫчваше на турцитѣ да възстановятъ съ орѫжие въ рѫка стария режимъ. Г. г. Кояндеръ и Князь Кантакузенъ измислиха гнусната клевета, че ужъ Князь Александръ е говорилъ предъ българскитѣ офицери, че се радва за заминаването на русскитѣ офицери отъ България и Източна Румелия. Тази лъжа, пусната съ цѣль да се възбуди още повече Царя противъ Князя Александра, противорѣчеше на всичкитѣ дѣйствия на послѣдния, тъй като Князя е употребилъ всѣкакви усилия, за да задържи въ страната русскитѣ офицери. Като се научилъ за тази клевета, Князя опиталъ да я опровергне презъ своя министръ на външнитѣ дѣла, предъ Г. Кояндера. Но за послѣдния не бѣше сгодно да приеме това опровержение, и сетнѣ да опровергава себе си и князя Кантакузена въ Петербургъ.

Освѣнъ това, Г. Кояндеръ се стараеше да държи населението въ постояненъ страхъ и вълнение, като распространяваше между него лъжливи слухове, напр., че ужъ турцитѣ заеха Източна Румелия, че заклаха тамъ половината население, и т. н.

Въ това време въ Цариградъ се събра европейската международна конференция, за да обсѫжда въпроса за съединението България съ Източна Румелия. На тази конференция, по предложението и настояването на Руссия е било рѣшено да се възстанови съ силата на орѫжие стария редъ въ Източната Румелия. Но когато работата достигна до разрѣшение въпроса, какъ ще се приложи практически това рѣшение, то мнѣнията на державитѣ се раздѣлиха. Руссия я поддържваха Германия и Австрия; а Англия, Турция и Италия бѣха на мнѣние, че тъй като на турската граница стои вече цѣлата българска войска, то възстановяването на стария редъ въ Румелия ще доведе къмъ кървава война, която ще извади на массата цѣлия източния въпросъ, и ще предизвика обще-европейска война, което никой не желаеше. Трѣб-

ваше да се уполномощи една отъ държавитѣ да оккупира Източна Румелия, а при общото недовѣрие и подозрителность, никой не можеше да получи този мандатъ.

Въ времето на тѣзи събития Князь Александръ показа своята дипломатическа способность. Той успѣлъ да направи отъ Султана и Портата, отъ които е била отнета цѣла провинция, приятели на България. Той въ най критическа и неудобна минута е съумѣлъ да свърже съ Турция приятелство, което вече не бѣше мѫчно да се поддържа отъ неговитѣ преемници. Както го видѣхме вече, той тутакси слѣдъ пристигването си въ Пловдивъ е влѣзълъ въ непосредственни сношения съ Султана. Въ Цариградъ той проводи депутация отъ двама видни и почетни лица: Д-ръ Чомаковъ, и Иванчо Хаджи Петровъ. Тѣ сѫ биле уполномощени да увѣрятъ, че правата на Портата нѣма да бѫдатъ нарушени отъ съединението и че данъка, който Източната Румелия е плащала на Портата, ще се плаща и въ бѫдѫще; сѫщо ще бѫдатъ испълнени и други задължения, които се отнасятъ къмъ отцѣпенната провинция. Освѣнъ това на Портата е било обѣщано урегулирането въпроса, относително нѣкои села въ Родопитѣ, които отъ времето на русско-турската война не сѫ подчиняваха нето на турското, нето на българското правителство, и съставляваха хайдушки гнѣзда вредителни и за двѣтѣ страни. Султана не искаше да слуша съвѣтитѣ на Руссия, които считаше опасни за себе си. Поведението въ конференцията на английския посланникъ сиръ Уиллиямъ Уайтъ, който взима страната на българетѣ, ясно показваше, че Англия никога нѣма да се съгласи съ рѣшението на конференцията за оккупация на Източна Румелия.

Това поведение на английския посланникъ още повече укрѣпи Султана въ неговото рѣшение.

Сѫщевременно английския генераленъ консулъ въ София, сиръ Ляссельсъ, открито взима страната на Князя Александра, и почна да го придружава въ всичкитѣ му обиколки изъ Източна Румелия. Причината бѣше вѣроятно тази, че английското обществено мнѣние е било най сетнѣ възмутено отъ безцеремонното обращение и безсъвѣстнитѣ интриги на русскитѣ представители противъ Князя Александра, който презъ оженването на брата си, принца Генриха, бѣше станалъ близъкъ роднина на английската кралица Виктория. Освѣнъ всичко

друго, оккупацията на Източната Румелия щѣше да предизвика несъмнѣнно възстание въ Македония, което и безъ това вече бѣше готово да избухне предъ самото съединение. А това щѣше да усложни още повече положението. Посланницитѣ на великитѣ държави, събрани въ Цариградъ, разбраха твърдѣ добрѣ голѣмата опасность отъ тази страна, и за това телеграфираха на Князя Александра, като го молиха да попречи на усилването на македонската агитация, и да помага за поддържването редътъ и тишината въ Македония. Тази стжпка на държавитѣ доказва, до каква степенъ тѣ считаха Князя Александра за популяренъ въ населението, даже и въ турската область — Македония. Корреспонденцията на Князя Александра съ Султана и съ Портата, която послужи за причина на тѣхното сближаване, е твърдѣ интересна, и любопитнитѣ могатъ да я намѣрятъ въ английската синя книга, която се отнася къмъ това време и тѣзи събития. За жалость ние не можемъ да я цитираме тукъ исцѣло, тъй като тя е много дълга. Тази преписка доказва голѣмия умъ, и талантливата ловкость на Князя Александра който е знаялъ бързо да се ориентира при най мжчнитѣ обстоятелства.

Цариградската конференция не е имала никакво влияние върху настроението на умоветѣ въ България. Населението глѣдаше съ вѣра и надежда на своятъ Князь, и колкото той повече търпѣше несправедливости и обиди отъ Руссия, толкова повече срѣщаше поддържка и привързанность отъ своитѣ подданници, които сега въ неговото лице виждаха спасението си. Българетѣ бѣха рѣшени да защищаватъ съединението съ кръвта и мишцитѣ си, и въ Князя виждаха своятъ мжественъ и уменъ водитель, готовъ да жертвува за тѣхъ даже и живота си. Своето рѣшение да поддържватъ съединението, българетѣ показваха не само съ думи, но и съ дѣла. Подъ знамената весело отиваха стари, и млади, почти дѣца. Майкитѣ имъ, женитѣ и сестритѣ, ги испращаха като на праздникъ, и подаваха на всѣкий защитникъ на отечеството цвѣтя. Когато се оказа нужда за продоволствието на войската по реквизиционенъ начинъ, населението съ охота даваше всичко каквото имаше, и тѣзи жертви бѣха огромни. Идеята за сближаване съ Турция съ цѣль на противодѣйствие на русската дипломация въ нейнитѣ интриги, бѣше популярна между българетѣ, които почнаха да ставатъ хлад-

непокръвни къмъ освободителката си. Тѣ съ нищо не можаха да обяснятъ онази злоба, която показваше къмъ тѣхъ Руссия, и почна да имъ дохажда на умъ мисълта, че Руссия и като ги освобождавала, имала е користолюбиви намѣрения. Тази мисълъ съ време все повече и повече се укрѣпяваше въ умоветѣ на българетѣ, които не можаха да бѫдатъ толкова наивни, за да повѣрвать, че тѣхъ ги преслѣдватъ само заради Князя Александра, толкова повече, че послѣдния бѣше заявилъ формално на Царя своята готовность да жертвува себе си заради съединението. Поведението на барона Николая Каулбарса, слѣдъ отричанието на Князя Александра отъ трона, въобще попатагътшната политика на Руссия, доказа и на най довѣрчивитѣ, че не личностьта на Князя Александра е била причина на враждебното поведение на Руссия по отношение къмъ България.

За своето сближавание съ Турция Князь Александръ заплати съ ново тежко оскърбление, нанесено нему. Като се въсползуваха отъ лъжливото донесение на Г. Кояндера и князя Кантакузена, че ужъ Князя се отнесѫлъ враждебно въ мнѣнието си за русскитѣ офицери,*) него го исключиха отъ списъцитѣ на русската войска. Князя Александра го съвѣтваха да отговори на това оскърбление съ врѫщанието на русскитѣ ордени, но той и тогава се въздържа отъ всѣкаква враждебна стѫпка по отношение къмъ Руссия.

Комично бѣше поведението въ това време на министра-президента Каравелова. При най малката сполука, той, като я отдаваше на себе си, се хвалеше съ своята побѣда, а щомъ се получаваха нѣкакви неприятни извѣстия, той се хвърлеше върху Захария Стоянова и другитѣ дѣятели на съединението съ думитѣ. „Какво сте направили? Вие сте виновати въ всичко, вие сте изгубили страната, що ви трѣбвало съединение? и т. н.

Д-ръ Странский стана скоро невъзможенъ като коммисаръ, и Князя го прати въ София, а тъй като вече нѣмаше нужда отъ това коммисарство, то него го унищожиха. Архи-

*) Както расправятъ по свидѣтелството не на нѣкой другъ, ами на единъ фаетонжия отъ русска народность, Василий, на което ужъ че се опиралъ Кояндеръ, комуто обаче не е дошло на умъ да попита за това по компетентни хора, както напр. офицеритѣ. Българитѣ знаятъ, колко струватъ подобни свидѣтелства. Излиза, че единъ фаетонжия — руснакъ е билъ тогава толкова силенъ въ България, че можалъ да лиши Българския Князь и отъ воинското му звание, *заслужено на бойното поле* и отъ офицерский мундиръ!

витѣ на румелийското правителство, които се касаяха до текущитѣ дѣла, сж биле пренесени въ София, и администрацията на Източната Румелия съединена съ администрацията на Княжеството. Отъ София почнаха да идатъ распорежданця по всичкитѣ клонове на управлението. Митницитѣ сж биле снети, офицери и чиновници отъ Княжеството сж назначаваха въ Източната Румелия, и наопаки, и слянието на двѣтѣ Българии стана бързо и безъ всѣкакви мжчнотии. Въ деньтъ на съединението всичкитѣ държавни касси на румелийското правителство, се оказаха, както го казахъ вече погорѣ, съвершенно праздни. Този фактъ нагледно показа негодностьта на бившето правителство на пашата.

Сега трѣбва да кажемъ нѣколко думи за главнитѣ дѣятели на съединението.

Подполковникъ Данаилъ Николаевъ (първия български генералъ впослѣдствие) училъ е въ Болградската гимназия, отъ кждѣто е родомъ, сетнѣ постжпилъ въ Одесското юнкерско училище. Въ 1875 г. излѣзе отъ училището, като офицеринъ въ 54 Минский пѣхотенъ полкъ, който влизаше въ състава на 14—та дивизия, състояща въ времето на русско-турската война подъ командата на генерала Драгомирова. Въ 1876 г. Николаевъ отиде въ Сърбия, като доброволецъ и взима участие въ сърбско-турската война; той получи тамъ за отличие орденъ и медалъ. Въ времето на мобилизацията на русската войска той е билъ прикомандированъ къмъ главния щабъ на дѣйствующата армия; слѣдъ сформируванието на българското опълчение той е билъ зачисленъ въ тъй нареченната „златна рота“ въ Кишиневъ, която състави кадри за българското опълчение. Като ротенъ командиръ въ това опълчение, той е взималъ участие въ боеветѣ при Стара-Загора, Нова-Загора, на Шипка, при Казанлжкъ, и при Шейново, гдѣто показалъ много голѣма храбрость, распорядителность, е билъ раненъ, и получилъ русския георгиевския кръстъ за храбрость. Слѣдъ русско-турската война, Николаевъ е билъ назначенъ въ румелийската милиция, гдѣто съ своитѣ способности, откритъ и рѣшителенъ характеръ, той скоро си спечелилъ много добро положение, както между другаритѣ си, тъй и въ обществото. Пловдивската революция го извади на първъ планъ.

Захарий Стояновъ, родомъ отъ с. Медвенъ, при Котелъ, въ дѣтинството си билъ овчаринъ, сетнѣ опитвалъ да стане абаджия, а послѣ слуга въ Русенската библиотека. Тамъ той изучилъ букваря и обикналъ много четението. Теоретическо образование той не получи никждѣ; той е билъ талантливъ самоукъ. Самостоятелно, безъ всѣкаква чужда помощь, той достигналъ доста високо умствено развитие и билъ единъ отъ популярнитѣ български публицисти. Неговия хуморъ, особната му способность съ простъ язикъ да рисува релиефно лица и събития, му спечелиха много почитатели. Демократъ и республиканецъ, той бѣше голѣмъ и искрененъ почитатель на Князя Александра. Слѣдъ съединението, когато той за първъ пжть се запозна лично съ Князя, Захарий Стояновъ казваше: „Ако Руссия отнеме отъ насъ Князя, ние ще провъзгласимъ республика, и ще изберемъ нашия Хаджия (тъй наричаше той Князя Александра) за президентъ."

Захарий Стояновъ е опитвалъ да става и чиновникъ, но това никакъ не бѣше по характера му, и него обикновенно го уволняваха отъ служба. Той бѣше истинский патриотъ, който посвяти всичкитѣ си сили на борбата за независимостьта на своето отечество. „България за българетѣ" бѣше и неговъ девизъ, както и онзи на неговитѣ единомисленници: Николаевъ, Паница, Стефовъ, и други. Въ послѣдната година на живота си, и до смъртьта, Захарий Стояновъ е занимавалъ постъ на прѣдсѣдатель на народното събрание. Той умрѣ неочакванно, въ Парижъ, въ времето на изложението. Тѣлото му било пренесено въ България и погребено тържественно на средствата на народа.

Поручикъ Стефовъ (сега подполковникъ въ отставка), родомъ отъ село Баджаларе, Карловска околия. Първоначалното си образование той получилъ въ Сопотъ, а сетнѣ слѣдъ свършвание Софийското юнкерско училище, пуснатъ като офицеринъ въ румелийската милиция, гдѣто съединението го заварило въ чинъ на поручикъ. Той е горѣщъ патриотъ, човѣкъ способенъ, енергиченъ, и извънредно рѣшителенъ, който не се спира предъ никакви препятствия, за достигвание цѣлитѣ, които се клонятъ къмъ ползата на отечеството. Стефовъ е човѣкъ начетенъ, и притежава голѣма библиотека.

Поручикъ Константинъ Паница, родомъ отъ Търново, *произлизаше* отъ добра стара фамилия, която въ Виена има

извѣстна банкирска контора, представляема отъ Савва Паница, а въ Варна търговска кѫща съ Статъ и Димитръ Паница на чело. Поручикъ Паница сѫщо е билъ възпитанникъ на Софийското юнкерско училище, откѫдѣто излѣзе, като офицеринъ въ Румелийската милиция. Скоро обаче той замина въ Петербургъ, за да продължава тамъ своето образование, гдѣто и свърши курса въ военно-юридическата академия. Презъ това време той се премѣсти въ Българската войска и слѣдъ врѫщането си отъ Петербургъ, до съединението, той е занимавалъ постъ на воененъ прокуроръ въ Руссе. Паница бѣше човѣкъ смѣлъ, способенъ, съ горѣщъ характеръ, винаги преданъ на Князя Александра, който стана кръстникъ на синъ му, нареченъ Александръ въ негова честь. Още въ времето на Свищовскитѣ пълномощия, когато отъ Петербургъ отиваше за България, съ враждебни къмъ Князя Александра намѣрения, другъ академикъ, артиллеристъ Олимпий Пановъ, него го последва и Паница, за да му противодѣйствува. Паница умрѣ отъ трагическа смърть като глава на заговора противъ Князя Фердинанда. Неговитѣ намѣрения останаха неразяснени до сега, но сѫществуватъ предположения, че той е мечталъ не за русско робство, а за врѫщанието на Князя Александра. Обаче той се лъжеше въ намѣренията на Князя Александра, който бѣше рѣшенъ подъ никой начинъ да не се врѫща въ България. Имало е доказателства, че въ случай на сполука на заговора, единомисленницитѣ му по заговора — руссофилитѣ щѣха да убиятъ и самия Паница, за да не може той да се тури на чело на Софийския гарнизонъ, и да повреди на русскитѣ планове. За рѣшението на Князя Александра да не се връща въ България, азъ много пѫтя съмъ съобщавалъ на Паница, и то въ най категорическа форма.

Когато настѫпи момента за разстрѣлванието му, Паница помоли да не го вързватъ, нито да не му покриватъ очитѣ, и да му позволятъ да даде той самъ команда на войницитѣ, да го стрѣлятъ. Паница бѣше много популяренъ между македонцитѣ.

Чардафонъ е родомъ отъ Балканския градъ Габрово. Първоначалното му име е Проданъ Тишковъ, а сетнѣ той стана извѣстенъ подъ името Чардафонъ. Послѣднето произлѣзе отъ българската „дума „чарда“ и нѣмското прилагателно „фонъ,“ *турено на края*. Още въ дѣтинството си, въ турско

време, Чардафонъ е предвождалъ въ родния си градъ една тълпа рѣшителни момчета, които нападаха своитѣ връстници турци, и дѣцата на богатитѣ хора, на „чорбаджиитѣ,“ които държаха страната на турцитѣ. Отъ това и взима начало името му „Чардафонъ.“ Горѣщъ патриотъ, рѣшителенъ, той съ своята неустрашима дѣятелность много помогналъ на дѣлото на съединението.

Посетнѣ се явиха много самозванци, които претендираха, че ужъ се играли важна роля въ съединението. Той напр. Иванъ Андоновъ смѣташе себе си за дѣятель въ това важно събитие, само защото Захарий Стояновъ, като билъ въ село Дерменъ-дере при Пловдивъ, спалъ въ неговата квартира; другъ единъ, Спасъ Турчевъ, — за това, щото е продавалъ вѣстника на Захария Стоянова „Борба“ и е прибиралъ паритѣ за него, и друг. подоб.

Не е вѣрно твърдѣнието на русскитѣ вѣстници, които пишаха тогава, че съединението е станало съ помощь на русскитѣ нихилисти. Подобни лъжливи сплетни се пущаха тогава отъ русскитѣ консули, и отъ орждията имъ, съ цѣль да повредятъ на дѣлото на съединението, и на Князя Александра. Съединението бѣше исключително дѣло на цѣлия българский народъ.



ГЛАВА VI.

Войната.

Сърбия предизвиква България.—Миссията на Грекова. — Телеграфически преговори съ сърбскитѣ министри.—Сърбитѣ престѫпватъ границата и обявяватъ война. — Заминаванието на Князя Александра за Сливницкия лагеръ. — Дѣйствията на Паприкова. — Първата срѣща.—Сливница. —Заговора на руссофилитѣ противъ Князя Александра у Климента въ София въ времето на Сливницкитѣ боеве—Драгоманъ, Цариброд, Пиротъ. — Графъ Кевенюллеръ. — Премирието. — Международната демаркационна коммиссия.—Извѣстия отъ Пловдивъ, и моето ходение въ този градъ. — Габданъ и Лебибъ — ефенди. Димитровъ и Стефовъ. — Миссията на Меджидъ-паша. — Врѫщанието въ София.

Ако въ Цариградъ работитѣ и не вървѣха спорѣдъ желанието на русската дипломация и нейнитѣ поддържатели, то отъ страна на Сърбия се възлагаха голѣми надѣжди за испълнението на нейнитѣ стари мечтания. Кралъ Миланъ почна вдругъ да говори за нарушенното равновѣсие на Балканитѣ. Не сѫ мина и една седмица слѣдъ Пловдивската революция, като почнаха да се явяватъ отъ Бѣлградъ извѣстия за въоруженията на Сърбия, и за събиранието сърбскитѣ войски на българската граница. Колкото поотстѫпчиви бѣха Султана и Портата по отношение къмъ България, толкова повече губяха надеждата русскитѣ дипломати на цариградската конференция, за възстановление statu quo ante въ Источната Румелия; толкова повраждебно ставаше поведението на Сърбия къмъ България. Българетѣ, които толкова пѫтя сѫ помагали съ своята кръвь на сърбитѣ въ тѣхнитѣ войни съ турцитѣ за независимость, не сѫ съмнѣваха въ симпатиитѣ на братския съсѣденъ народъ. Сѫщо и Князь Александръ, който вѣрваше въ приятелството на Краля Милана, и неговитѣ добри намѣрения, до послѣдната минута се съмнѣваше, да-ли ще бѫде Сърбия до толкова коварна. *Когато се явиха* на сцената дипломатическитѣ за-

явления на Сърбия, че тъй като дипломатическитѣ преговори на конференцията се продължиха и необѣщаватъ скоръ край, то Сърбия се рѣшила съ оржжие въ ржцѣ да накара българетѣ да уважаватъ берлинския договоръ, — Англия, Франция, Италия и Турция се опитаха да убѣдятъ Краля Милана да стои миренъ, но напраздно.

Военнитѣ сили на България и Сърбия къмъ време на обявяване войната бѣха слѣдующи: мобилизиранната войска въ България състоеше отъ 44 пѣши дружини, 162 артиллерийски оржд ия, 15 ескадрони, и 5 пионерни роти. Всичко въ дѣйствующата войска имаше 51.000 отъ които 45.000 пѣхотинци, 3500 артиллеристи, и 2000 кавалеристи. Войската нѣмаше обозъ, и за неговото организиране трѣбваше да се прибѣгне къмъ реквизиция. Пѣхотата бѣше въоружена съ берданки, поголѣмата часть на артиллерията имаше крупповски топове, а кавалерията бѣше въоружена съ шашки, и съ кавалерийски карабини. Мобилизацията на Румелийската милиция се започна тутакси слѣдъ революцията, и всичкитѣ способни да носятъ оржжие сж биле викани подъ знамена. Състава на Румелийската милиция е билъ слѣдующий, спорѣдъ списъцитѣ: постоянния кадръ: 130 офицери, 500 унтеръ-офицери и 2930 войници; първия призивъ: 40 офицери, 950 унтеръ-офицери, и 17220 войници; втория призивъ 1540 унтеръ-офицери и 17650 войници, и третия призивъ 320 унтеръ-офицери и 22880 войници; всичко 170 офицери, 3310 унтеръ-офицери, и 60730 войници. Освѣнъ това 2 ескадрона кавалерия, 1 пол-батарея артиллерия.

Въ дѣйствителность румелийската войска не достигваше повече отъ 44·000 души, отъ които добрѣ изучени имаше само до 25.000 души. Тя бѣше въоружена съ пушки отъ разни системи; до мобилизацията въ нейнитѣ складове се намираха: 80.000 крънки, 7000 Пибоди-Мартини, 5000 берданки, и 800 карабини. Къмъ численностьта на българско-румелийската войска трѣбва да се притурятъ още около 10 доброволчески дружини и 12 опълченски, сформирувани предъ самата война. Цѣлата съединена българска войска по списъцитѣ достигваше 126.000 души, отъ които 119.500 пѣхотинци, 2500 кавалеристи, 4000 артилеристи, и 166 орждия. Но разумѣва се не цѣлата тази войска е можала *да бжде употребена* противъ Сърбия, тъй като напр. румелий-

ската милиция отъ втория и третия призивъ е била назначена за защита на областьта, въ случай на нападение отъ страна на Турция. Доброволческитѣ и опълченскитѣ дружини сѫщо, или оставаха въ страната за караулна служба, или дойдоха съвсѣмъ кѫсно, тъй щото болшинството отъ тѣхъ не може да се счита въ състава на дѣйствующата войска, която въ дѣйствителность състоеше отъ 56 баталиона, 2500 кавалеристи и 166 орѫдия, нъ и тя всичката не можеше да бѫде употребена въ дѣйствие. Напр. артиллерийския полкъ на Груева пристигна, когато войната бѣше свършена. Бѫдящия воененъ историкъ ще ни даде точнитѣ цифри за количеството на българскитѣ войски, които се участвували въ боеветѣ противъ Сърбитѣ. Обмундировката на войската въ първото време имаше недостатъци, но тѣ скоро се поправиха тъй като имаше много готовъ материалъ. Народното опълчение бѣше облечено въ собственни дрѣхи, сѫщо и доброволцитѣ дойдоха добрѣ облечени.

Численностьта на мобилизираната сърбска войска, расположена на българската граница достигваше до 54200 души строеви и 8800 нестроеви, 114 топа и 1695 кавалеристи. Цѣлата пѣхота бѣше въоружена съ новитѣ пушки Маузеръ съ исключение на втория призивъ, който бѣше въоруженъ съ пушкитѣ Пибоди. Обмундировката на войската бѣше лоша, особно страдаха въ това отношение нестроевитѣ колонни. Мобилизацията на сърбската войска вървеше твърдѣ бавно, и трая 50 дена.

Тъй като за объектъ на сърбската войска служеше София, то тя се събра при Нишъ и Пиротъ, като избра за операционна линия долината на рѣка Нишава. Пиротъ не е укрѣпенъ; и при всичко, че тамъ има една стара цитадель, тя служеше само за складъ на военни припаси. Нишъ-стара крѣпость, състои отъ 6 полуразвалени форти, и една стара цитадель при рѣка Нишава, отъ бастионна система. Българетѣ избраха Сливница, като важенъ стратегически пунктъ. Въ западната часть на българската граница нѣмаше никаква крѣпость, която би можала да спрѣ движението на сърбската войска. По тази причина, щомъ станаха ясни намѣрения на Сърбия, главнокомандующий на войската Князь Александръ заповѣда набързо да се тури Сливница въ положение на отбрана и да се укрѣпи въ главнитѣ пунктове. Центра на

позицията—възвишенность предъ с. Сливница, най силенъ отбранителенъ пунктъ,—е билъ усиленъ съ фортификационни постройки.

Сливница въ тактическо отношение удовлетворяваше болшинството на условията. Въ 1876—1878 г., въ време русско-турската война, Сливница е служила на турцитѣ, като отбранителна позиция противъ сърбитѣ.

Българския генераленъ щабъ отъ първитѣ още дни, щомъ излѣзоха на явѣ враждебнитѣ планове на краля Милана, се погрижи за изработвание планъ за събирание войскитѣ и за отбраната на българската граница. Въ това отношение неоцѣними заслуги е оказалъ даровития капитанъ отъ генералния щабъ Паприковъ.

Нѣколко български отряди, ако и слаби, се разположиха въ най важнитѣ погранични пунктове, и операционния фронтъ къмъ Самоковъ и Кюстендилъ (къмъ турската граница), билъ сега обърнатъ къмъ Трънъ, Врабча, Драгоманъ, и Цариградъ. Сѫщевременно е било направено распореждание за сформирувание отрядъ за защита на Виддинъ, кѫдѣто отъ сърбската страна за настѫпвание е билъ назначенъ генералъ Лѣшанинъ. Въ началото на Октомврий пионеритѣ укрѣпиха Трънъ, Врабча, Сливница и входа въ Драгоманския проходъ. Спорѣдъ циркулирующитѣ тогава слухове, планътъ на краля Милана билъ слѣдующъ: Сърбската войска влиза въ България и взима София, за което сърбския кралъ тогава не сѫ съмнѣваше, тъй като всичкитѣ български боеви сили бѣха събрани тогава на турската граница. Той смѣташе, че Руссия ще сѫ смѣси въ работата на право, или презъ своитѣ партизани въ България, ще свали Князя Александра отъ трона, и ще признае съединението на двѣтѣ България подъ скиптра на принца Валдемара, или другъ нѣкой сродникъ на русския дворъ. За своитѣ услуги Сърбия ще получи Виддинския окрѫгъ, а на югъ ще се увеличи съ прибавлението къмъ нейната территория на Трънския и части отъ Кюстендилския и отъ Софийския окрѫзи. Тъй щото пограничната линия между Сърбия и България ще мине предъ Сливница, а това ще бѫде много добра награда.

Операционния планъ на сърбската войска се намираше въ тѣсна свързка съ тази комбинация, и кралъ Миланъ *правеше умишленно* погрѣшки противъ военното искуство, за

да заеме само колкото е възможно повече българска територия, за да може послѣ, слѣдъ прекъсването военнитѣ дѣйствия, да претендира за поголѣмо териториално възнаграждение.

Обаче сърбитѣ искаха да накаратъ българетѣ да имъ обявятъ война, и по този начинъ да свалятъ на тѣхъ всичката отговорность. Съ тази цѣль тѣ правяха всѣкакви предизвиквания. Тъй напр. презъ нощьта отъ 27 на 28 Септемврий сръбскитѣ войници заеха въ окрестноститѣ на Трънъ едно българско село, но слѣдъ пристигването на българскитѣ войски отстжпиха. Българетѣ обаче не сж поддаваха на такива хитрувания, и отъ своя страна не даваха никакъвъ поводъ на сърбитѣ за враждебни дѣйствия. Князь Александръ на 7-й Октомврий пристигна отъ Пловдивъ въ София, за да се посъвѣтва съ своитѣ министри относително поведението на Сърбия. Той рѣшилъ да опита послѣдньото миролюбиво средство, да влѣзе съ Краля Милана въ непосредствени сношения, и по този начинъ да уравни недоразумѣнията. Съ тази цѣль Князь Александръ проводи бившия министръ Грековъ въ Бѣлградъ съ слѣдующето собственоржчно писмо къмъ Краля Милана:

„Българското население се намира въ безпокойство, вслѣдствие извѣстията които идатъ отъ Сърбия.

Азъ се рѣшихъ да Ти съобща, че сръбскитѣ емигранти сж изгнани, и тѣхнитѣ водители арестувани. На българското население не му се иска да вѣрва слуховетѣ, които иматъ за цѣль да скжсатъ връзкитѣ на приятелство и кръвно сродство, които съединяватъ двѣтѣ братски страни. Обржщамъ се къмъ Тебе, драгий ми приятелю, съ молба, да ми позволишъ да опровергна тѣзи обезпокоителни слухове, и да ми дадешъ възможность да успокоя умоветѣ въ България съ едно правдо—подобно заявление. Събитията въ Румелия, и съединението на двѣтѣ Българии не съдържатъ въ себе си нищо враждебно-противъ Сърбия. Увѣрявамъ Та въ моето пълно приятелство и братска любовь. Бившия министръ Грековъ, когото азъ натоварихъ да ти предаде настоящето писмо, има заповѣдь да Ти изрази устно тѣзи чувства, които ние хранимъ къмъ нашитѣ братия-сърбитѣ.“

Но Краль Миланъ се отказа да приеме този извънреденъ *княжеский пратеникъ*, а сжщо и писмото, донесено отъ

него, подъ предлогъ, че ужъ миссията му състояла въ предаване предложение за настъпателенъ съюзъ противъ Турция. Съ това своето недостойно поведение, Кралъ Миланъ е искалъ да възбуди Турция противъ България, но безъ успѣхъ.

Князь Александръ правеше инспекция на войскитѣ на Македонската граница, и като се намираше въ Радомиръ, получи извѣстие за отказванието на Краля Милана да приеме неговия пратенникъ Грековъ. Князя незабавно се върна въ София и свика министерский съвѣтъ. Въ този съвѣтъ е билъ рѣшенъ въпроса за мѣркитѣ, които трѣбва да се зематъ въ случай на понататъшни усложнения въ отношенията съ Сърбия. Слѣдъ това Князя замина за Пловдивъ.

Слѣдъ малко сърбитѣ пакъ нападнаха на българската територия около Трънъ, но отстѫпиха. Тѣхнитѣ предизвиквания и оскърбления се продължаваха, и българския министръ на външнитѣ дѣла опитвалъ да се обясни съ Г. Гарашанина по телеграфа и да разясни положението, но и това е било напраздно. Г. Гарашанинъ лъжеше по най нахаленъ начинъ, като увѣряваше, че Сърбия ужъ нѣма никакви враждебни намѣрения къмъ България, и че всичкитѣ слухове за преминавание българската граница, за нападенията на сърбитѣ върху българската територия, за тѣхнитѣ предизвиквания, сѫ чиста измислица; че войскитѣ на българската граница се събиратъ не за враждебни дѣйствия противъ България, а исключително като мѣрка да се въспрепятствува на сърбскитѣ емигранти да се вмѫкнатъ въ Сърбия.

Българското правителство най сетнѣ се умори отъ постояннитѣ предизвиквания и враждебното отношение на Сърбия, още повече като се научи, че погранични̂тѣ чиновници подбуждатъ населението да подава заявления, че то не желае да остава подъ властьта на Князя Александра, а напротивъ иска да се присъедини къмъ Сърбското Кралство. То поискало отъ сърбското правителство обяснение, презъ гръцкия дипломатический агентъ, Г. Рангабе, който бѣше упълномощенъ да защищава сърбскитѣ интереси въ България, относително претенцията на Сърбия, че ужъ 200 сърбски подданници сѫ биле затворени въ тюрмата. Българското правителство покани Г. Рангабе да прегледа тюрмитѣ, и да покаже кѫдѣ именно *сѫ намиратъ* тѣзи затворници. Но Г. Рангабе не даде *никакъвъ отговоръ* на тази покана, и не можеше да го даде.

защото подобни затворници и нѣмало. На 27 Октомврий секретаря на сърбското агенство, Г. Боди, е билъ извиканъ отъ София. Слѣдъ това се случило послѣдното происшествие при сел. Власина, гдѣто сърбитѣ нападнаха българския пограничния пунктъ. По поводъ на това нападение сѫ биле размѣнени слѣдующитѣ съобщения:

Сърбска нота: „Тъй като българетѣ сѫ нападнали сърбитѣ при Власина, на сърбска земя, то Краль Миланъ заявява на Князя Александра, че той счита този враждебенъ актъ за объявление на война и мисли да тегли послѣдствията. Освѣнъ това Краля е убѣденъ, че мирътъ между двѣтѣ държави не може вече да бѫде запазенъ."

Българска нота: „Българския пограниченъ постъ въ Изворъ, въ околноститѣ на Кюстендилъ е билъ днесь нападнатъ отъ сърбски войски. Единъ стражникъ е билъ убитъ, другъ раненъ; сърбитѣ загубиха двама души. Трънския околийския началникъ, придруженъ отъ единъ офицеринъ, при обиколката на околията си, попадна тази заранъ на една сърбска засада на българска земя. Убиха коня му, и той самъ едвамъ е можалъ да се спаси."

На 2 Ноемврий, на 2 часа сутрента, Г. Рангабе е билъ натоваренъ да предаде объявлението на войната отъ страна на Сърбия. Г. Рангабе обаче задържа това предаванне до $11^{1}/_{2}$ часа преди обѣдъ, когато сърбскитѣ войски бѣха вече навлѣзли въ българската земя. Князь Александръ направи отъ своята страна всичко, за да се избѣгне тази братоубийственна война, но Краль Миланъ, като считаше, че обстоятелствата се сложиха необикновенно благоприятно за него, искаше непремѣнно да опита военното си щастие.

Войната е била объявена съ слѣдующата декларация:

„Командира на I дивизия и пограничнитѣ власти съобщаватъ едновременно, че днесь, на 1-й Ноемврий, въ $7^{1}/_{2}$ вечерта, българскитѣ войски нападнаха заститѣ отъ единъ баталионъ на първия полкъ позиции на сърбската земя въ околноститѣ на Власина. Кралевското правителство счита това безпричинно нападение за объявление на война, и Ви моли да съобщите отъ негово име на Г. Цанова, министра на външнитѣ дѣла въ България, че Сърбия, като смѣта послѣдствията отъ това нападение, вижда себе си отъ днесь,

сѫбота 2-й Ноемврий, 6 часа сутренъ на военно положение къмъ България."

Сѫщевременно сърбското правителство проводило на великитѣ държави слѣдующия циркуляръ: „Имамъ честь да Ви съобща, въ името на Кралевското правителство, че българскитѣ войски снощи, въ $7^{1}/_{2}$ часа вечерьта нападнаха заетитѣ отъ 1-й баталионъ на 1-я полкъ на Кралевската пѣхота лежащи на сърбската земя, въ околноститѣ на Власина, позиции. Кралевското правителство глѣда на това несправедливо нападение като на обявление война отъ страна на българското правителство и е съобщило презъ дипломатическия агентъ и генералния консулъ на Н. В. гръцкия Краль въ София, че нашето Кралевство отъ днесь, сѫбота, 2-й Ноемврий, 6 часа сутрéнъ счита себе си на военно положение. Българското нападение напълно оправдава рѣшението на Кралевското правителство, което съжалѣва, че то до сега, вслѣдствие несъгласието на великитѣ държави, трѣбваше да се държи въ необикновенна резерва. Кралевското правителство смѣе напълно да се надѣва, че сегашната криза скоро ще се свърши, и Княжеството ще бѫде турено въ материална и морална невъзможность да безпокои своитѣ съсѣди. Както и да е, предъ видъ създаденото отъ българското правителство положение, за което Сърбия не може да вземе отговорность, Кралевското правителство се надѣва, че Вашето правителство ще благоволи да признае, че обявлението на войната проистича отъ потребность за законна отбрана, и че достоинството на Кралевството ѝ налагаше длъжность да отговори на предизвикванието. Сѫщевременно имамъ честь да съобща на ваше превъсходителство, че Н. В. Краль Миланъ взима днесь командата на Кралевската войска, и че Сърбия съвсѣмъ нѣма намѣрение да нанесе нѣкоя повреда на правата на Н. В. Султана. Сърбия, която винаги уважава договоритѣ при положението което тя заема, не може да преслѣдва никаква цѣль, която не прилича на достоинството ѝ."

Къмъ народа си Краль Миланъ се обърна съ слѣдующата прокламация:

„Вѣренъ на традиционната политика на Обреновичи, азъ взимахъ всичкитѣ мѣрки за защита възвишеннитѣ интереси на отечеството, съ помощьта на вѣрното правителство на *моятъ любимъ* народъ. Предизвикани отъ страна на българ-

ското правителство презъ насилственно нарушаване на берлинския договоръ, ние искаме да покажемъ ясно и открито, че Сърбия не може да остава хладнокръвна къмъ измѣнението на равновѣсието между народитѣ на Балканския полуостровъ, особно ако подобно едно измѣнение става въ исключителенъ интересъ на една държава. [illegible] е употребила всѣкий единъ моментъ на своята [illegible] само за това, да покаже на Сърбия, че тя е [illegible] и не иска да уважава нейнитѣ права. [illegible] които българетѣ [illegible] противъ Сърбия [illegible] които то [illegible] двѣтѣ държави. [illegible] ната [illegible] ското [illegible] Насилственн[illegible] маниет[illegible] оннитѣ [illegible] Кралевств[illegible] претърпѣ[illegible] на [illegible] своята [illegible] напрѣдъ [illegible] става [illegible] всѣ[illegible] жание [illegible] границитѣ [illegible] бремени [illegible] на [illegible] [illegible] това [illegible] да [illegible] въ [illegible] на [illegible] които въ [illegible] тази причина [illegible] е [illegible] [illegible] Княжество [illegible] рѣшението на [illegible] защита на [illegible]

Като обявявамъ това на възлюбленния ми народъ, азъ расчитвамъ въ тази сериозна минута съ радостна увѣренность, на неговата любовь къмъ отечеството, и на неговата преданность къмъ святото сърбско дѣло“.

Миланъ“.

Българското правителство отъ своя страна пратило на великитѣ държави циркулярна нота съ слѣдующето съдържание:

„Княжеското правителство не е предприело нищо враждебно противъ Сърбия. Всѣкиму бѣше извѣстно, че въ настоящето време българско-сърбската граница е останала почти цѣлъ мѣсяцъ безъ войска; българскитѣ войски сж били пратени на границата само тогава, когато стана ясно, че Сърбия, намѣсто да угрожава на Оттоманската Порта, прави диверсии противъ българскитѣ войски, които се намиратъ още и днесь на разстояние на 5, 10, и 25 километра, отъ границата. Тѣзи предпазливи мѣрки служатъ за явно доказателство, че българското правителство е далечъ отъ всѣко нападвание, че напротивъ то е употребило всевъзможни средства, за да избѣгне всѣкакъвъ конфликтъ, като държи строго предпазливо поведение“.

Сетнѣ циркуляра аппелираше къмъ високата справедливость на правителствата, които ще оцѣнятъ правилно характера и значението на обявяване войната отъ страна на Сърбия.

Манифеста на Князя Александра къмъ народа му казваше слѣдующето:

„Правителството на съсѣдния и братския намъ народъ, ржководимо отъ личнитѣ и егоистически цѣли и желанието, да въспрепятствува на святото дѣло на българския народъ да се съедини въ едно цѣло, днесь безъ всѣкакъвъ законенъ или оправданъ съ нѣщо поводъ е объявило война на нашата държава, и дало заповѣдь на своитѣ войски да навлѣзатъ въ земята ни. Съ голѣмо очудвание чухме ние това печално извѣстие, тъй като никога не сме мислили, че нашитѣ еднокръвни и едновѣрни братия ще вдигнатъ своята ржка и ще отворятъ една братоубийственна война, въ тѣзи мжчнитѣ времена, които преживѣватъ сега малкитѣ държави на Балканския полуостровъ, и че тѣ ще постжпятъ тъй безсърдечно *и неразумно по* отношение къмъ своитѣ съсѣди, които, безъ

да направятъ вреда нѣкому, работятъ и се борятъ за едно благородно, справедливо, и чисто дѣло.

Като оставяме на сърбитѣ и на тѣхното правителство всичката отговорность за братоубийственната война помежду двата братски народи, и за лошитѣ послѣдствия, които могатъ да произлѣзатъ отъ нея за двѣтѣ държави, обявяваме на възлюбленния ни народъ, че ние приемаме объявенната отъ сърбитѣ война, и че сме дали на нашитѣ храбри и смѣли войски заповѣдь, да започнатъ своитѣ дѣйствия противъ сърбитѣ, и да защитятъ храбро земята, честьта, и свободата на българския народъ. Нашето дѣло е справедливо, и ние се надѣваме, че Богъ ще го вземе подъ своя защита, и ще ни даде нужната помощь за тържеството и побѣдата надъ нашитѣ врагове.

Ние сме увѣрени, че възлюбленния ни народъ ще ни поддържи въ нашето мжчно, но свято дѣло, при защитата на нашата страна противъ вмжкванието на неприятеля, и че всѣкий българинъ, способенъ да носи оржжие, ще се притече подъ знамената, за да се бори за отечеството и за свободата. Ние извикваме къмъ Всевишния, да съхрани и защити България, и да ни помогне въ тѣзи тежки времена, които преживѣва нашата страна. Да ни помогне Всемогущия Богъ!

Издадено въ Пловдивъ, на 2-й Ноемврий 1885 год.

Александръ".

Къмъ войската Князя се обърна съ слѣдующето въззвание:

„*Офицери, Унтеръ-офицери, и войници!*

Сърбския Краль ни обяви война. Той заповѣдалъ на сърбската войска да навлѣзе въ нашата земя. Намѣсто да ни поддържватъ, нашитѣ братия, сърбитѣ, искатъ да унищожатъ нашето отечество.

Войници! Покажете вашата храбрость, унищожете неприятеля, който ни нападна по най коваренъ начинъ, и не се оставате до като не го унищожите!

Напредъ братия! Да ни помогне Богъ и да ни подари побѣда!

Александръ."

Като се сравнятъ сърбскитѣ и българскитѣ документи, хвърля се въ очи, че сърбскитѣ сж надути и извратяватъ фактоветѣ, когато прокламацията на Князя Александра е откровенна и патриотическа. Правото бѣше, нѣма съмнѣние, на странaта на българетѣ, които сж биле нападнати по най коваренъ и хайдушки начинъ, и то въ една критическа минута, отъ която зависѣло цѣлото й бждяще. При обявяванието войната България дѣйствително се намираше въ опасно положение, тъй като почти цѣлата й войска бѣше на турската граница.

Въ този моментъ расположението на българската войска, раздѣлена на 4 отряда бѣше слѣдующе:

Източно румелийската бѣше сгрупирана въ слѣдующитѣ пунктове: 4 дружини отъ 8-й приморский полкъ, 3 батареи съ 24 топа въ Ямболъ; 4 дружини отъ 6-й Търновский полкъ, 3 батареи и 2 ескадрона въ Търново-Сейменъ; 3 дѣйствующи дружини и 4 запасни отъ 1-й Александровския полкъ въ Пловдивъ. Това размѣстване на войскитѣ претърпѣваше частни измѣнения.

Южно-българския отрядъ, който се намираше на Македонската граница, бѣше размѣстенъ така: 2 дружини отъ 5-й Дунавский полкъ въ Самоковъ, 4 дружини отъ Бдинския полкъ, 1 планинска батарея съ 6 топа, и 1 полска съ 8 топа въ Дубница; 5 дружини отъ 2-я Струмския полкъ, 1 батарея, 2 ескадрона, и 1 пионерна рота въ Кюстендилъ.

Западния отрядъ имаше: 7 дружини. — 1 отъ 1-я, 2 отъ 4-я, и 4 отъ 7-я Прѣславский полкъ, 1 батарея и 1 рота сапьори въ Сливница; 2 дружини отъ 4-я полкъ и 2 ополченски чети, като авангардъ, въ Царибродъ и Драгоманъ; 2 доброволчески дружини и 2 ескадрона въ Трънъ; 2 дружини отъ 5-я полкъ, 1 запасна дружина отъ 1-я полкъ, и 2 батареи въ София.

Сѣверния отрядъ въ Виддинъ състоеше отъ 4 запасни дружини, 2 доброволчески, и Виддинското опълчение, около 2000 души.

Българската войска, угрожаема отъ 2 страни, отъ къмъ Турция и Сърбия — бѣше принудена да се распръсне по цѣлата граница, и по този начинъ да отслаби всичкитѣ си стратегически пунктове. Всичката смѣтка на Краля Милана се *заключаваше* именно въ това, че българската войска, като

расположена по турската граница, не може да му препятствува да мине съ церемониаленъ маршъ до София. Въ преписката хваната отъ капитанъ Паница, заедно съ пощата, се намѣриха сърбски писма, въ които се казваше, че Краль Миланъ ще празднува именния си Михаиловъ день, въ София.

Обявяванието на войната завари Князя Александра въ Пловдивъ. Презъ нощта на 2-й Ноемврий се почу силно чукание на портата на квартирата ми въ Пловдивъ. Като отворихме портата видѣхме единъ кавалеристъ, съ писмо отъ Князя Александра, което се започваше съ слѣдующитѣ думи: „Азъ заминавамъ за Сърбия“ . . . . . и т. н. сетнѣ слѣдваха разни распореждания. По поводъ на тѣзи пророчески думи азъ съмъ имал̀ъ покъсно случай да говоря съ Князя, като желаяхъ да се науча — дали сѫ биле тѣ писани случайно, безъ желание да имъ се предаде нѣкое значение, или наопаки. Князя ми каза, че разбира се тѣзи думи той ги е написалъ случайно, но че той дълбоко е вѣрвалъ на своята войска, на своя народъ и на правотата на дѣлото си, тъй щото и въ първата минута вече у него не сѫ е раждало съмнѣние, че българетѣ ще побѣдятъ сърбитѣ. Дѣйствително патриотизма на народа и на войската бѣше на явѣ. Манифеста за обявяване война отъ страна на сърбитѣ, е билъ посрѣщнатъ отъ всѣкждѣ съ радость. Войскитѣ като го четяха, викаха „ура!“ Когато Князь Александръ излѣзе отъ конака, за да иди въ черква, а сетнѣ на гарата, улицитѣ бѣха препълнени съ народъ, и появяванието на Князя се посрѣщна съ неописанъ ентузиазмъ. На площадта Джумаята колата е била спрѣна, всѣкий искаше да пожелае на своятъ Князь — главнокомандующъ добъръ и щастливъ пѫть. Князя, като се изправи на колата, извика: „Богъ е съ насъ братия! Ще побѣдимъ, или ще умремъ съ славна смърть като вѣрни синове на нашето отечество!“

На гарата имаше приготвена най проста закуска. Князя бързаше. На покривитѣ на вагонитѣ на княжеския тренъ бѣха намѣстени войници отъ 1-я полкъ; всичкитѣ вагони и платформи бѣха сѫщо препълнени отъ войски. Това бѣше единственъ въ своя родъ тренъ. У всичкитѣ лицата бѣха весели; въ разни мѣста се чуваха пѣсни — това бѣха войски които се наближаваха, за да се качатъ на трена. Князь Александръ стоеше на платформата на вагона, заедно съ своя началникъ

на щаба, капитанъ Р. Петровъ; когато тръгна трена, него го придружаваха въсторженни викове „ура!“ Войницитѣ отъ вагонитѣ и отъ покривитѣ отговаряха съ сѫщо. Всѣкий войникъ е успѣлъ да закачи на шапката си, а нѣкои и на пушкитѣ си цвѣтя, или вѣнци отъ зелени листа.

Цариградската конференция въ това време разглѣждаше въпроса за испращание нота до Князя Александра съ искание да напусне той, заедно съ българската войска, Источната Румелия, и да предаде управлението на тази провинция на единъ особенъ турски коммисаръ. Но обявяването на войната отърва конференцията отъ всичкитѣ грижи въ това отношение, тъй като Князя доброволно напусна Румелия и проводи на своя сюзеренъ — Султана телеграмма, че отива да защищава територията на Негово Величество, която тъй коварно е била нападната отъ сърбитѣ, и го моли за помощь. Още въ Октомврий мѣсяцъ, при събирането сърбскитѣ войски на българската граница, Портата прати на Сърбия нота, въ която ѝ съобщи, че въ случай ако сърбитѣ нападнатъ България, Турция ще се въспротиви на това нападение съ орѫжие въ рѫка, тъй като България съставлява неразривна часть на турската империя. Обаче Турция не испълнила своето намѣрение при обявявание войната. Само мухамеданското население на Варненския и Шуменския окрѫзи дойде на помощь на Князя Александра. Тѣзи турци сформируваха и въоружиха на своя смѣтка отряди, които тѣ пратиха подъ Сливница. Слѣдъ заминаванието на българскитѣ войски отъ Источната Румелия, Султана би можалъ безъ всѣкакви усилия да заеме тази провинция, но той и въ този случай отново показа своята благосклонность къмъ Князя Александра и къмъ българетѣ, като ги остави спокойно да защищаватъ своитѣ огнища.

Щомъ е била обявена войната, Князь Александръ заповѣдалъ на всичкитѣ войски, които се намираха на турската граница, да заминатъ съ бързъ маршъ кѫдѣ Сливница която е била избрана за пунктъ на събирание на българската войска. Това бързо движение на войската представляваше извънредни мѫчнотии.

Вагони и локомотиви за пренасяние войници и разни военни припаси нѣмаше въ достаточно количество. България *располагаше* съ желѣзнопѫтната линия отъ Търново-Сейменъ

до Сарамбей. Когато е билъ разрушенъ желѣзнопжтния мость при Мустафа-паша, въ времето на съединението, то на тази линия останаха само 5 локомотиви и 40 вагони. Тѣзи локомотиви вече пренесоха войскитѣ на турската граница, стояха постоянно подъ пàра и не малко пострадаха. Сега тѣ бѣха принудени постоянно да се движатъ, за да пренесжтъ тѣзи войски въ Сарамбей. Пловдивския комендантъ, който бѣше сжщевременно комендантъ по тази линия, познатия вече намъ капитанъ Стефовъ, е употребилъ невѣроятни усилия и енергия за бързо пренасяние на войскитѣ. Когато служащитѣ по тази линия останаха съвершенно безъ сила отъ денонощна работа, Стефовъ взима актьори отъ Пловдивската трупа, които порано служиха по желѣзницата и познаваха тази работа. Той ги тури при локомотивитѣ и ги накара да работятъ като желѣзнопжтни служащи. Отъ Сарамбей нататъкъ се почнаха още поголѣми мжчнотии. Трѣбваше да се мине едно пространство отъ 140 километра; по пжтя нѣмаше приготвени припаси, а трѣбваше да се минава прѣзъ Балканскитѣ височини. При всичкитѣ тѣзи неудобства българската войска е извършила такъвъ походъ, който е очудилъ всичкитѣ специалисти по военното дѣло. Тъй напр. 8 й приморский полкъ въ 36 часа е миналъ 110 километра. Българската войска е доказала своята способность да пренася всѣкакви неудобства и лишения, и се показала на височината на своето назначение. Събирането на войската се свърши въ опредѣленъ срокъ и съ това е била спасена честьта на България. Неуморимостьта на българския войникъ, неговата храбрость, и патриотическия воинский духъ, разстроиха всичкитѣ надежди на противницитѣ.

Пжтуванието на Князя Александра отъ Пловдивъ до София е билъ цѣлъ редъ овации. Въ Татаръ-Пазарджикъ, когато Князя бѣше вече сѣдналъ въ колата, народа го обкржжи, и му пращаше своитѣ благословения. Въ онова време когато Князя отговаряше вече на тѣзи привѣтствия, младитѣ и силни коньe се оплашиха и тръгнаха да тичатъ. Пайтонджията не можеше да ги удържи. Тогава Князя встана отъ мѣстото си, взима въ ржцетѣ си дезгинитѣ, накара коньетѣ тутакси да се спрмтъ и въ това време продължаваше рѣчта си къмъ народа. Тази сцена произведе особно силно впечатление върху турцитѣ, които впослѣдствие разсказваха за нея.

Въ София Князя се завзе за приготовление планове за отбраната на страната. Съ своето мжжество, и горѣща дѣятелность той подбуждаше и войницитѣ, и гражданетѣ. Организационната работа и разни неотложни распореждания го принудиха и на 3-й Ноемврий да остане въ София, толкова повече, че не бѣше още се разъяснило — отъ кждѣ ще стане главното нападение на сърбската войска. Само на 4-й Ноемврий сутрента стана ясно, че главнитѣ сили на неприятеля се намиратъ подъ Сливница. Тамъ е заминалъ тогава незабавно и Князь Александръ, посрѣщнатъ най въодушевенно отъ войскитѣ си.

Сърбската войска бѣше раздѣлена на 2 части: на главната дѣйствующа войска, и на спомагателна.

Главната войска е била събрана повечето около Пиротъ, въ долината на р. Нишава и обърната къмъ София. Тя състоеше отъ Дунавската, Шумадийската, Моравската и Дринската дивизии, и отъ 1 кавалерийска бригада.

Спомагателната Тимокската войска бѣше обърната къмъ Виддинъ, при което се предполагаше, че въ случай на превземанието Виддинъ, тя ще настжпва спорѣдъ нуждата, къмъ Търново, или къмъ София.

Тутакси слѣдъ обявяванието войната, сърбскитѣ войски получиха заповѣдь да преминатъ българската граница, и да почнатъ да настжпватъ, слѣдъ което Шумадийската дивизия замина кждѣ Брезникъ, Дунавската кждѣ Царибродъ, а Дринската слѣдваше Дунавската като резерва. Още отъ първитѣ стжпки на българската земя сърбскитѣ войски сж имали сблъскване съ българскитѣ погранични отряди, които сж биле натоварени да задържватъ колкото може повече движението на неприятеля, до като не бждатъ събрани войскитѣ около Сливница. Авангарда на Дунавската дивизия състоящъ отъ 6 баталиона, 2 ескадрона и 2 батареи, около пладнѣ се появи предъ Цариброддската позиция. Българетѣ бѣха расположени отъ двѣтѣ страни по такъвъ начинъ, щото лѣвитѣ възвишенности бѣха заети отъ 1 дружина, а дѣснитѣ отъ 2 роти доброволци и 1 рота милиция. Тѣ ископаха нѣколко ложементи и се укрѣпиха както можаха. Сърбската кавалерия, която вървѣше напредъ, първа се попадна подъ огжнь, и е била принудена да отстжпи съ значителни загуби. Дунавската дивизия настжпваше на 3 колонни, едната по пжтя, а другитѣ

двѣтѣ по височинитѣ. Часъ кѫдѣ 3 слѣдъ обѣдъ сърбската артиллерия се яви на позицията, и откри огънь срѣщо укрѣпленията; сѫщевременно пѣхотата започна атака противъ двата български фланга. Атаката вървѣше бавно, тъй като самата мѣстность препятствуваше на нападателитѣ. Българетѣ упорито се противиха, но тъй като тѣ бѣха малочисленни, и забиколени отъ двата фланга, то се принудиха, подъ силенъ огънь на неприятеля, да почнатъ да отстѫпватъ кѫдѣ Цариродъ. Сърбската кавалерия бѣше опитала да атакува, но българскитѣ залпове я принудиха да отстѫпи. Вечерта сърбитѣ заеха Царибродъ и извадиха своитѣ аванпости срѣщо Драгоманския проходъ, като направиха само 5 километра пѫть по българската земя, отчаянно защищавана отъ 5 пѫтя по-малкитѣ сили на българския отрядъ, който бѣше съставенъ повечето отъ нерегулярна войска. На 3-й Ноемврий сутренъ сърбитѣ продължаваха настъпването, по слѣдующия начинъ: единъ пѣшъ полкъ и една батарея вървѣха по главния пѫть на прохода, който е билъ оставенъ отъ българетѣ, и когато се убѣдиха въ това, отдѣлиха се отъ пѫтя и тръгнаха по лѣвитѣ възвишенности; въ единъ пунктъ тѣ встѫпиха въ бой съ една часть отъ българския отрядъ, който трѣбваше да отстѫпи на позиции при входа въ Драгоманския проходъ. Друга сърбска колонна, състояща отъ два полка пѣхота, три батареи, и единъ ескадронъ, настѫпваше по възвишенноститѣ отъ дѣсната страна на пѫтя. Единъ пѣшъ полкъ отъ Дринската дивизия отиде по тѣсната долина кѫдѣ Луковица. Останалитѣ сили на Дринската и Дунавската дивизии останаха въ Царибродъ. Това обстоятелство бѣше главната причина на туй, че сърбитѣ и въ този день не сѫ могли да отидатъ много напредъ, и съ това сѫ дали възможность на българетѣ да се съсредоточатъ при Сливница. Преди да встѫпятъ въ Драгоманския проходъ съ главнитѣ сили, сърбитѣ трѣбваше да заематъ входа въ този проходъ. За това лѣвата, а сетнѣ и централната колонна, слѣдъ обѣдъ встѫпиха въ бой, при участието на една батарея, съ защитницитѣ на прохода, които се държаха до толкова якко, че само вечерта, като видѣха, че движението на сърбитѣ угрожава дѣсния имъ флангъ, отстѫпиха къмъ Сливница, като оставиха прохода въ рѫцетѣ на сърбитѣ. По този начинъ българетѣ спечелиха още единъ день, който може да се смѣта за рѣшителенъ,

тъй като да бѣха могли сърбитѣ въ този день да се явжтъ предъ Сливницкитѣ позиции, и да ги нападнатъ, тѣ щѣха да разрушатъ цѣлия планъ на Князя Александра. Но храбритѣ български пограничии отряди испълниха задачата си, като не допуснаха неприятеля въ течение на 2 денонощия да мине понататъкъ отъ Драгоманския проходъ, и по този начинъ поне отчасти помогнаха на войскитѣ да се събержтъ при Сливница. На 4-й Ноемврий двѣтѣ сърбски дивизии отъ главната колонна съ всичкитѣ си сили продължаваха настжпленнето. Дунавската дивизия се движеше по долината, между с. Драгоманъ и могилата Триуши, а Дринската дивизия вървѣше надѣсно, по възвишенноститѣ на Баалинъ. Въ този день положението на българетѣ бѣше твърдѣ опасно, тъй като не всичкитѣ нужни войски бѣха пристигнали на Сливница, а между това сърбитѣ се наближаваха. За щастие този день се ограничи само съ престрѣлка, и вечерта сърбитѣ се расположиха тъй: на лѣвия флангъ при с. Мало-Малово бѣха на бивуакъ 6 ескадрона кавалерия, 1 гвардейский баталионъ, и 1 полска батарея съ 6 орждия. Кавалерийската бригада испрати вечерта аванпостъ между Мало-Малово и първия върхъ на могилата Триуши. Дунавската дивизия зае височинитѣ Триуши, и испрати аванпости къмъ шоссето, а Дринската се расположила налѣво отъ Баалинъ. По този начинъ сърбитѣ имаха подъ ржка 19 баталиона, 9 ескадрона, и 54 топа.

Да видимъ сега какво правиха другитѣ сърбски отряди. Шумадийската дивизия на 2-й Ноемврий слѣдъ обѣдъ тръгна отъ Суковъ мостъ и премина границата при Планиница. Българскитѣ патрули стрѣляха върху сърбскитѣ разъѣзди и отстжпиха къмъ сел. Банский-Долъ. Шумадийската дивизия се движеше по слѣдующия начинъ: въ авангарда имаше 1 полкъ пѣхота, 1 ескадронъ, 1 полска батарея, 1 пионерна рота, и 2 взвода санитари. Надѣсно отъ пжтя за Брезникъ, по долината на Нишава, се движеше единъ баталионъ, въ видъ на фланговъ отрядъ. Останалитѣ части съставляваха главния отрядъ, и настжпваха по пжтя. Българския Долне-Невляненския отрядъ състоеше отъ 1 запасна рота, 3 Брезникски опълченски чети, и 1 Царибродска опълченска чета. Слѣдъ 12 часа по пладнѣ неприятеля се показа, и е билъ посрѣщнатъ *отъ силенъ* пѣхотенъ огжнь, подиръ което се яви на позици-

ята сърбска батарея, която почна да обстрѣлва българетѣ. Часѫ кѫдѣ 5 се получи извѣстие, че българскитѣ войски отстѫпватъ кѫдѣ Сливница, а за това и Долне-Невляпения отрядъ отстѫпи въ пъленъ редъ задъ сел. Долна-Невля, тъй като въ противенъ случай неприятеля можеше да му отрѣже пѫтя. Въ този день Шумадийската дивизия направила само около 15 километра, като расположи главнитѣ си сили въ с. Банский-Долъ.

Трънския отрядъ който имаше за задача да защищава пѫтя презъ Брезникъ кѫдѣ Сливница, или София, първоначално състоеше отъ 4 регулярни дружини и 1 доброволческа, 1 рота отъ 1-я полкъ; отъ Трънското опълчение, 1 полска и 1 горска батарея. Впослѣдствие този отрядъ е билъ усиленъ съ още 2 дружини и 1 опълченска чета. Този отрядъ на 3-й Ноемврий имаше слѣдующето расположение: въ с. Врабча 5 роти, 1 чета и 6 орѫдия; въ Ловница 5 роти, и въ Трънъ 3 дружини и 8 орѫдия. Освѣнъ това, при моста на р. Сѣкировица бѣха оставени 3 роти, въ видъ на резерва и за защита на моста. На 3-й Ноемврий кавалерийскитѣ разъѣзди съобщиха на началника на Врабчанския отрядъ, флигель-адъютанта на Князя Александра, капитана Маринова, че неприятеля съ голѣми сили настѫпва кѫдѣ Банский-Долъ. Отъ началото, слѣдъ появяванието на авангарда, сърбитѣ откриха само артиллерийский и пушеченъ огѫнь, но кѫдѣ пладнѣ се появиха и главнитѣ сили на Шумадийската дивизия, състоящи отъ 9 баталиона, 2 ескадрона и 24 топа. Силитѣ бѣха съвершенно неравни. Часѫ до 1 слѣдъ пладнѣ отъ двѣтѣ страни се водеше артиллерийска стрѣлба. Послѣ се показа отъ страна на сърбитѣ бѣлъ пандеръ, като знакъ за желание на премирие, слѣдъ което българетѣ прекратиха огѫня. Скоро обаче се оказа, че това е била една недостойна, предателска игра отъ страна на сърбитѣ, съ цѣль да се доближатъ безнаказано къмъ българскитѣ позиции, и огѫня се поднови съ нова сила. Сърбитѣ почнаха да настъпватъ и да обкрѫжаватъ дѣсния българския флангъ. Слѣдъ 2 часа подиръ пладнѣ положението на отряда на Маринова стана критическо; куршумитѣ и гранатитѣ го обсипаха и неприятеля до толкова се доближи, щото угрожаваше да препятствува на отстѫплението. Въ това време опълченцитѣ почнаха да бѣгатъ отъ ложементитѣ; *една полурота,* слѣдъ като командирътъ ѝ билъ раненъ,

по убѣждаванието на фелдфебеля [руссинъ] престана да стрѣля, и се предаде на сърбитѣ. Капитанъ Мариновъ е билъ принуденъ да даде заповѣдь да отстжпатъ отъ първата линия на укрѣпленията, и да преминатъ на втората, но нападнатъ въ това време отъ всичкитѣ страни отъ голѣми сили на неприятеля, билъ принуденъ да отстжпи и понататъкъ, а именно 2 роти и артиллерийския взводъ отстжпи къмъ Филиповци, а другитѣ роти и 4 орждия къмъ Брезникъ. Вечерта капитанъ Мариновъ нападна неприятеля при Сѣкирица, но е билъ принуденъ пакъ да отстжпи къмъ Брезникъ.

На 3-й Ноемврий Шумадийската дивизия е пренощувала въ Врабча, безъ да вземе нѣкакви мѣрки за преслѣдване неприятеля. На 3 число пакъ Моравската дивизия почна да настжпва по долината на р. Власина, къмъ Трънъ и Брезникъ, като отдѣли колонната, състояща отъ единъ полкъ, която съставляваше дѣсния флангъ и настжпваше на дѣсна страна отъ главнитѣ сили. Въ 7 часа сутрента тя вече откри огжнь, но до 10 часа не получи отговоръ отъ българетѣ, защото разстоянието бѣше далечно. Слѣдъ това обаче българетѣ откриха силенъ огжнь, който задържа сърбитѣ. Въ 2 часа слѣдъ пладнѣ сърбитѣ възобновиха артиллерийския огжнь, но безъ успѣхъ. Въ 5 часж тѣ нападнаха българетѣ съ превосходни сили, но сж биле отблъснати. Въ 6$^{1}/_{2}$ часж, като се ползуваха отъ тъмнината, сърбитѣ отново се опитаха да нападнатъ, но пакъ безъ успѣхъ. При всичко това, слѣдъ като взимаха сърбитѣ Врабчанската позиция и се явиха на Трънското шоссе, българския отрядъ не можеше повече да се държи на Трънската позиция и отстжпи въ пъленъ редъ кждѣ Брезникъ. При това отстжпление обаче отряда потърпѣ голѣма загуба. Една батарея, подъ командата на капитанъ Златарский, избра твърдѣ лошъ пжть за преминавание. Тя е била принудена да се спрѣ, слѣдъ като мина само 5 километра. При сел. Главовица се чуха неприятелски вистрѣли, и капитанъ Златарский, подъ предлогъ, да не откриятъ неприятелитѣ отстжплението, избѣгна, като остави своята батарея на противницитѣ. Дѣлото на капитанъ Златарский бѣше единственно дѣйствие, позоряще българския мундиръ. На другия день кждѣ обѣдъ Трънския отрядъ пристигна въ Брезникъ. Отряда, който се намираше въ Ловница, слѣдъ два дена упорита борба, отстжпи кждѣ Трънъ, *като загуби* една рота, която не извѣстена за отстжплението,

е била отчасти унищожена, отчасти взета въ плѣнъ. Вслѣдствие упорититѣ сражения при Врабча и Трънъ, Шумадийската дивизия закъснѣ на 24 часа, и намѣсто 4 се яви при Сливница кждѣ 5 вечерта страшно уморена отъ мжчния походъ, и това обстоятелство е било твърдѣ полезно за българетѣ.

Изворския отрядъ имаше за цѣль да препятствува на неприятелското движение по Власинската долина, кждѣ Трънъ и Брезникъ, и да пази лѣвия флангъ на войската. Той състоеше отъ 1 дружина, 3 роти отъ Изворското народно опълчение, и 1 ескадронъ кавалерия. На 1-й Ноемврий вечерта 2 сърбски роти настжпиха при Деяновата махала, гдѣто бѣше расположенъ единъ взводъ опълчение; сжщевременно сърбитѣ опитаха да нападнатъ дѣсния флангъ при сел. Колоница, но българския огжнь ги накара да отстжпятъ. Това сблъскване при Власина е послужило за причина на обявяване на войната. На 2-й Ноемврий сутрента два сърбски баталиона почнаха да настжпватъ; сжщевременно 4 орждия откриха огжнь. Българетѣ никакъ не подозираха, че презъ нощта ги обиколиха 4 сърбски баталиона. Когато тѣзи баталиони се появиха отъ тила, опълчението се пусна да бѣга, а ескадрона отстжпи кждѣ Изворъ. 2 баталиона почнаха атака отъ фронта, но сж биле отблъснати, кждѣ пладнѣ. Положението на българския отрядъ стана критическо, тъй като неприятеля го забиколилъ отъ всичкитѣ страни. Часж къмъ 3 отряда се проби презъ неприятелскитѣ редове и отстжпи кждѣ Радомиръ.

За да се попречи на движението на Моравската дивизия по пжтя презъ Филиповци, Брезникъ, кждѣ Сливница, е било заповѣдано на Радомирския отрядъ, състоящъ отъ двѣ дружини, една доброволческа чета, и 20 кавалеристи, да атакуватъ сърбитѣ при Брезникъ. Отряда испълнилъ заповѣдта, но слѣдъ нѣколко часовенъ бой, притиснатъ отъ громадното число на неприятеля, е билъ принуденъ да отстжпи отъ началото къмъ Радомиръ, а сетнѣ къмъ Самоковъ.

Въ първитѣ дни на боеветѣ съ сърбитѣ България много дължеше на распоредителностьта, енергията, и неуморната дѣятелность на капитана отъ генералния щабъ, Паприкова, който ржководише отбраната.

Горѣпоменатитѣ побѣди на сърбитѣ сж биле онѣзъ, съ които Кралъ Миланъ прогласи тогава свѣтж. Телеграмми за тѣхъ хвърчаха всѣка минута, по всичкитѣ краища на свѣтж,

и въ първитѣ дни на всѣкждѣ смѣтаха Князя Александра и българетѣ за изгубени. Князь Александръ мжлчеше, но хладнокржвно и енергично водеше организацията на отбраната на Сливница, която сетнѣ тъй скжпо е струвала на похвалющий се Краль Миланъ.

Слѣдъ пристигванието си въ Сливница, Князь Александръ се установи да живѣе въ единъ простъ ханъ. Първата стая бѣше безъ дюшеме; тамъ се размѣсти свитата му, канцелярията, тамъ му бѣше салона, стая за приемание, и пр. Втората малка стаичка, въ която имаше простъ креватъ, и малка небоядисана, дървяна масичка, служеше за спалня на Князя Александра. Въ третята, сжщо такава, спѣше братътъ на Князя, принцъ Францъ—Иосифъ. Това сж биле тъмни стаички, съ по едно прозорче на единъ сайванъ.

Въобще крайно скромния животъ на Князя Александра, презъ времето на похода съ нищо не сж е отличавалъ отъ живота на офицеритѣ и войницитѣ. Всичкитѣ неудобства на походния животъ, и всичкитѣ му недостатъци Князя ги е пренесжлъ наравно съ войската си. Ако се случваше да остава тя гладна, и той не сж оплакваше на гладъ и не се грижеше за удовлетворението му. Князя се показалъ като примѣренъ войникъ, който сподѣля съ своитѣ другари както опасноститѣ и несполукитѣ, тъй и радоститѣ на войната. Въ това отношение той е представлявалъ съвершенна противоположность на Краля Милана, който при заминаванието въ походъ се грижеше за всичкитѣ си кралевски удобства. Той нѣмаше недостатъкъ нето отъ добъръ обѣдъ, нето отъ шампанья и добро вино, или бира. За всичкитѣ тѣзи приятни нѣща никой не смѣеше даже и да мечтае въ главната квартира на Князя Александра, който показваше на своитѣ войници примѣръ отъ търпѣние и готовность да пренася всѣкакви лишения. Въ свитата на Князя се намираха, освѣнъ братъ му Францъ — Иосифъ, флигель — адъютантитѣ му: Увалиевъ, Стояновъ, Винаровъ, още Г. г. Менгесъ и баронъ Ридезель, които му сж останали вѣрни приятели при всичкитѣ опасности и походни несполуки и неудобства.

Вечерта слѣдъ пристигванието на Князя въ Сливница, у него се събра военний съвѣтъ, на който се появиха 2 мнѣния: еднитѣ настояваха, че трѣбва да се отстжпи къмъ *София,* и тамъ да се устрои отбрана, а другитѣ напротивъ *държаха* за Сливница, и мнѣнието на послѣднитѣ е било

взето въ внимание. На този съвѣтъ е било рѣшено, да се отхвърли лѣвия неприятелския флангъ кждѣ Драгоманъ, като се атакува неприятелската позиция при Мало-Малово.

На 5-й Ноемврий сутрента българетѣ се разположиха съ слѣдующи сили подъ Сливница: 11 дружини пѣхота 4 полски и 2 планински батареи, и 3 ескадрона, всичко около 12000 души. Кждѣ пладнѣ пристигнаха отъ Брезникъ още слѣдующитѣ части: 6 дружини, 4 доброволчески роти, и 1 ескадронъ, тъй щото къмъ вечерта се събраха 18 пѣши дружини, 6 батареи, а всичко, заедно съ горнитѣ станаха до 19.000 души.

Сливницката позиция имаше въ длъжина до 4 километра, тя отстоеше на 3 километра отъ с. Сливница, и бѣше раздѣлена на 2 половини отъ пжтя, който идеше отъ Сливница за Драгоманъ по широка и плитка долина. Отъ дѣсната страна на пжтя се издигатъ стръмни планински гребени, а отъ лѣвата подобни гребени сж отдалечени отъ пжтя почти на 5 километра. Отъ лѣвата страна, до самия пжть сж биле построени по цѣлата длъжина ложементи за стрѣлцитѣ, а въ нѣкои мѣста тѣ бѣха устроени въ двѣ и три линии за стрѣлба на катове; сжщо имаше голѣми ископани трапове за 34 орждия. Задъ едната отъ тѣзи батареи сж намираше голѣмъ редутъ. Предъ крайния лѣвия флангъ се намираше още цѣлъ редъ ископани трапове. Отъ другата страна на шосето една възвишенность е била употребена за редутъ, предъ който минаваше цѣлъ редъ стрѣлкови окопи до самата полж на гребеня. Крайния дѣсния флангъ се намираше на самата височина на бърдото, което собственно и съставляваше естественното укрѣпление.

Прѣзъ нощта отъ 4 на 5 Ноемврий времето се развали, почна се силенъ дъждъ и вѣтъръ, а сутрента гъста мжгла, спорѣдъ която нищо не се виждаше. Сутрента сърбитѣ откриха силенъ огжнь противъ една отъ българскитѣ дружини, която се намираше на дѣсния флангъ, и се опитаха да я заобиколятъ, но напраздно; тѣ сж биле отхвърлени. За запазвание дѣсния флангъ на позицията отъ забикаляние, и да се покрие слабостьта на отряда, този флангъ почна да атакува лѣвия сърбский флангъ, въ състава на 6 дружини, 2 доброволчески чети, и 1 батарея. Отначало българетѣ отхвърлиха сърбскитѣ аванпости, и слѣдъ жестокий огжнь по цѣлата

линия сърбската кавалерийска бригада, и 19-й гвардейский баталионъ почнаха да бѣгатъ безъ всѣкакъвъ редъ, кждѣ Мало-Малово.

Князь Александръ който присжтствуваше при това сражение забѣлѣжилъ, че ако българетѣ и иматъ временeнъ успѣхъ, то силитѣ на неприятеля сж много поголѣми отъ тѣхнитѣ, и артиллерийския огжнь имъ нанася голѣми поврeди. Положението имъ ставаше отъ минута на минута поопасно, толкова повече, че стрѣлцитѣ въ нѣкои мѣста почнаха да се колебаятъ. Да бѣха отхвърлени българетѣ отъ тѣзи височини, сърбитѣ биха могли да обиколятъ Сливница, и за това трѣбваше да се употребятъ всичкитѣ усилия, за да се удържи позицията. Князя заповѣда на една дружина отъ 5-й Дунавский полкъ да усили 2-та дружина на 3-й полкъ, която като разстрѣли всичкитѣ патрони, почна да отстжива, прѣслѣдвана отъ Дунавската дивизия. Сжщевременно той се распореди да се усили въ това мѣсто и българската артиллерия. Но до като пристигнаха подкрѣпленията сърбския огжнь ставаше все посиленъ, и сърбитѣ дойдоха много бизко при българскитѣ стрѣлци; послѣднитѣ като не можаха да издържатъ този натискъ, почнаха да бѣгатъ. Сърбитѣ се спрѣха и почнаха да обсипватъ бѣжeнцитѣ съ куршуми. Князь Александръ, който стоеше самъ па нѣколко стотинъ раскрача отъ сърбитѣ, се намираше въ голѣма опасность.

Сърбитѣ не съумѣха да се въсползуватъ отъ своятъ успѣхъ, и остроумието на Князя спаси положението.

Пристигналата дружина удари въ неприятелския флангъ и спрѣ движението на сърбитѣ. Избѣгналитѣ войници сж биле събрани, и боятъ се започна отново, но вече не такъвъ жестокъ както преди. Въ това време се почуха силни артиллерийски и пѣхотни вистрѣли въ центрътъ, и на лѣвия флангъ.

На дѣсния флангъ опасностьта мина слѣдъ получванието нови патрони, които сж биле разстрѣляни, и пристигванието резервиститѣ, които заедно съ другитѣ пѣхотни части се качиха на стръмна скала, и почнаха да биятъ сърбитѣ съ щикове, безъ да обрждщатъ внимание на тѣхния убийственния огжнь. Като се искачиха на височината, подъ звукове на музика, и съ распуснати знамена, българскитѣ герои бързо изгониха сърбитѣ отъ първата позиция. Но тѣ не сж ограничиха съ това. Слѣдъ първата сж биле взети втората и тре-

тята позиция. Въодушевлението на българитѣ бѣше безгранично, и тази първата побѣда имъ показа, че противника не е никакъ страшенъ. А подобно нравственно повдигание на духътъ винаги е придружавало побѣдитѣ.

Князь Александръ замина за главната позиция, гдѣто ставаше жестокъ бой, който се почна преимущественно съ артиллерийската стрѣлба. Пощемъ, до късно време, борбата бѣше упорита отъ двѣтѣ страни. Сърбитѣ дойдоха много наблизо, на нѣкои мѣста на 200 раскрача, но сѫ биле принудени да отстѫпятъ предъ геройската храбрость на българетѣ, и сполучливата распоредителность на тѣхния предводитель — Князь. Българетѣ завладѣха дѣсния върхъ на височината Триуши. Въ този день е билъ убитъ отъ граната въ Алдемировския редутъ батарейния командиръ, капитанъ Данаджиевъ. Артиллерийския капитанъ Ивановъ показа голѣмо мѫжество, както и флигель — адъютанта на Князя, капитанъ Увалиевъ. Може да се каже, че и всичкитѣ безъ исключение български офицери и войници се бияха като левове, и показаха голѣмо знание да се ориентиратъ въ мѫчно положение.

Презъ нощта нѣкои български части отстѫпиха на своитѣ стари позиции, тъй като нѣмаше никаква стратегическа смѣтка да отиватъ тѣ много далечъ напредъ. Въ този день българетѣ устояха противъ всичкитѣ нападения на неприятеля и задържаха своитѣ Сливнишки позиции, което за тѣхъ бѣше особно важно, защото презъ това се печелеше време до пристигването подкрѣпления отъ Источната Румелия. Въ сѫщия день е билъ пакъ повдигнатъ въпросъ за отстѫпването къмъ София, но Князь Александръ лгко се държеше за Сливница, поддържанъ отъ много висши офицери въ този случай.

Резултатитѣ на боя, въ този день, както го казахъ погорѣ, бѣха твърдѣ радостни за българетѣ. Сърбската Дунавска дивизия много пострада, не е могла да испълни своята задача, и сърбитѣ сѫ биле принудени да отстѫпятъ отъ Мало-Малово, съ голѣми загуби. Приблизителнитѣ загуби на сърбитѣ бѣха около 800 души, а на българетѣ до 600 убити и ранени. Презъ нощта отъ 5-й на 6-й Ноемврий българетѣ получиха подкрѣпление отъ 5 дружини и 1 батарея, отъ които 1 дружина като много уморена, е била покачена въ София на коне [по двама войници на 1 конь]. и въ такъвъ видъ пристигна въ Сливница, тамамъ къмъ началото на боя, въ

който и тя незабавно е влѣзла. Сетнѣ па тѣзи сѫщитѣ конье е била пренесена още 1 дружина. Къмъ сърбитѣ на 5-й вечерта се яви Шумадийската дивизия, която състави дѣсния флангъ. Моравската дивизия се намираше на пѫть и преношува при с. Филиповци. Вечерта лѣвия сърбския флангъ отъ Дунавската дивизия е билъ расположенъ на височинитѣ Четани на Триуши, а лѣвия флангъ отъ Дринската дивизия се расположилъ па Баалинската равнина, срѣщо Алдемировци.

На втория день на Сливницкия бой [6-й Ноемврий] времето бѣше пакъ дъждовно и студено ако и не такова, както на 5-й. Князьтъ и щаба му работиха цѣла нощь. Сутренъ рано сърбитѣ почнаха да настѫпватъ на лѣвия българския флангъ, но като се убѣдиха скоро, че тамъ има достатъчно количество войска, поспрѣха нападателното движение. Тѣ успѣха да се подвижатъ напредъ, и накараха българскитѣ аванпости, да се отдалечатъ назадъ, но като попаднаха подъ български куршуми на открито поле, претърпѣха голѣми загуби.

Князь Александръ, както и въ първия день, постоянно се намираше между войницитѣ и ги ободряваше съ своятъ примѣръ на храбрость. Той всѣка една минута се излагаше на огромна опасность, но това даваше мѫжество на войницитѣ, и повдигаше тѣхния духъ.

Слѣдъ нападението на сърбитѣ, отъ двѣтѣ страни е билъ откритъ силенъ огѫнь, който се продължавалъ доста дълго. Часътъ кѫдѣ 11 боятъ се распространи и по други направления. Българскитѣ части отъ лѣвия флангъ и центръ, пуснаха се въ атака, и слѣдъ като отхвърлиха неприятеля, се върнаха въ своитѣ позиции. Князь Александръ, като видя, че дѣсния флангъ не е въ състояние да вземе върха на Триуши, заповѣда да се атакува той пакъ. Тогава Бдинския полкъ, отново, вече въ третия пѫть поднови атаката, при звукове на музика, и скоро българско „ура“ се почу на височината, която е била и този пѫть заета. Трикратната, упорита атака съ щикъ по канаритѣ на Триуши показа превъсходнитѣ качества на българския войникъ. Сърбитѣ отстѫпиха обсипани отъ български куршуми, които имъ нанесоха голѣми загуби. Но и българетѣ имаха не малки загуби, тъй щото сполуката на лѣвия флангъ имъ струваше доста скѫпо. Тъй като тамъ вече нѣмаше опасность, то Князь Александръ замина за главната позиция, загриженъ отъ положението на

дѣсния флангъ, гдѣто наброяваха до 3000 войници, неизвѣстно кждѣ изгубени. Къмъ обѣдъ обаче работата се обясни: въ тъмнината войницитѣ изгубиха пжтя, но сутрента пакъ се събраха въ своитѣ части. Часж кждѣ 1 по пладнѣ сърбитѣ откриха силенъ артиллерийский огжнь противъ центра. Сжщевременно стана ясно, че тѣ предприематъ заобикаляние на лѣвия флангъ. За да се прикрие той, сж биле пратени на височината Градище, на югъ отъ с. Братушково 2 дружини, 2 доброволчески чети и 1 горска батарея. Часж кждѣ 3, сърбитѣ отъ Шумадийската дивизия се показаха отъ страна на с. Ракита, и почнаха да настжпватъ на с. Братушково, а една батарея, като се расположи на височината на с. Смиловци отговаряше на българската горска батарея. Сполучливото дѣйствие на българския огжнь ги накара да отстжпятъ.

Резултата на втория день на боя подъ Сливница е билъ още понеблагоприятенъ за сърбитѣ, отколкото първия, тъй като тѣ сж изгубили Мало-Малово, най важния стратегическия пунктъ — първата височина на Триуши. Сърбитѣ се убѣдиха тогава, че расходката за София нѣма да бжде за тѣхъ тъй лесна, както тѣ сж предполагали. Тѣ възложиха всичкитѣ си надежди тогава на Моравската дивизия, която се очакваше въ този день и трѣбваше да дѣйствува въ тилътъ на Сливницката позиция. Въ сжщия день особно се отличилъ отъ българската страна капитана на генералния щабъ Паприковъ, който съ своята распоредителность много е помогналъ за завземанието позицията на Триуши.

Въ главната квартира на Князя всичкитѣ бѣха много доволни отъ този день, но извѣстията получени презъ нощта омрачиха тази радость. Отъ лѣвия флангъ се получи съобщение, че Моравската дивизия угрожава София, че сърбския отрядъ отъ Брезникъ, презъ Перникъ, иска да нападне София. Трѣбваше да се вематъ незабавно мѣрки, да се възпрепятствува на това опасно движение, и Князь Александръ испрати въ Брезникъ капитана Попова съ три дружини, за да спрѣ сърбитѣ. Но Князя разбираше добрѣ, че тази шепа войници не може да се бори съ цѣла дивизия. И наистина, комендантa на позицията въ Брезникъ още презъ нощта е поискалъ подкрѣпления, като заявилъ, че той нѣма сила да се държи противъ сърбскитѣ нападения, и за това отстжпва къмъ София. А между това подкрѣпления нѣмаше отъ кждѣ

да се взематъ. Сливница нищо не можеше да отдѣли, София бѣше безъ войска, а подкрѣпленията отъ Румелия бѣха още на пѫть. Тогава именно настѫпи най критическия моментъ за българетѣ. Князь Александръ, рѫководимъ отъ убѣждението, че той трѣбва да се намира тамъ, гдѣто има най голѣма опасность, рѣши незабавно да замине за София, за да организира тамъ защитата, тъй като нѣмаше съмнѣние, че сега центра на тяжестьта се намира на линията Брезникъ — Перникъ — София. Въ 6 часа сутрента, на 7-й Ноемврий Князя отиде за София, като направи всичкитѣ нужни распореждания за операции подъ Сливница въ този день. По поводъ на това пѫтувание ето буквално, какво говори единъ българский военень списатель,*)

„Моравската дивизия угрожаваше вече на София, вслѣдствие на което, за да противодѣйствува на нейния обходъ Князь Александръ замина въ София, за да устрои войскитѣ, които пристигваха отъ Румелия, и да удари на противника. Нѣкои го укоряватъ, че ужъ той отъ страхъ избѣгналъ въ София; но така могатъ да говорятъ само тия лица, които искатъ да позорятъ името на бившии Главнокомандующъ на армията. Князь Александръ, като Върховенъ Вождь, направи на 5 и 6 Ноемврий повече отъ колкото трѣбваше. Въ най рѣшителнитѣ минути на Сливница, неговото присѫтствие подбодри духа на войскитѣ, и направи отбраната по упорита. Нима не бѣше рискъ отъ неговата страна, да бѫде на Сливница въ тѣзи критически минути, когато една несполука на нашата войска, или единъ обходъ на дѣсното крило можаха да станатъ причина да падне Господаря на страната въ плѣнъ? Ако Князь Александръ е ималъ такова присѫтствие на духа, щото може да стои на Сливница на 5-й и 6-й Ноемврий, то смѣло, можемъ да кажемъ на неговитѣ обвинители, че той още повече можеше да остане тамъ и на 7-й Ноемврий, когато центра на тѣжината за сполука почна да се колебае къмъ българската страна. Не предполагаме да има такива лица, които да утвърждаватъ, че Главнокомандующия на армията, съ пушка въ рѫцѣ трѣба да се бие задъ окопитѣ противъ неприятеля. Отворете военната история, изучете ролята на Главнокомандующия на армията, освободете се отъ различнитѣ предубѣждения спрямо личностьта на

*) *К. П.* отъ когото ний заимствуваме нѣкои свѣдѣния.

Господаря, — вѣрваме ще дойдете до това убѣждение, че Князь Александръ е героя на Българско Сърбската война". Другъ единъ българский воененъ списатель, П. Г. Х., печата слѣдующата записка на Князя Александра.

7-й Ноемврий. 85 год.
10 часътъ сутреньта.

Капитану Попову
По пѫтя на Рабърско.

Противостойтѣ до крайность; прѣсѣчете пѫтя на сърбитѣ за София и с. Сливница. Скоро ще Ви дойде помощъ прѣзъ Банки и Владай.

Подписалъ: *Александръ.*

Тази записка ясно показва, че Князь Александръ, ако и да заминаваше за София,мислеше исключително за отбраната на столицата, а никакъ не за бѣгание, въ което го обвиняватъ безочливитѣ, и заслѣпеннитѣ отъ злоба къмъ него противници. Сѫщо по негова заповѣдь тогава бѣха проводени отъ резерва подкрѣпления на Бендерева който наруши диспозицията въ този день, безъ които той щеше да погуби всичкото, спечелено до сега. Да си представимъ, като какво може да стане, и съ най храбрата армия, ако началницитѣ на отдѣлнитѣ части не поискатъ да се подчиняватъ на диспозициитѣ, или на заповѣдитѣ на Главнокомандующия?!!... Това е цѣла анархия, която на всѣкадѫ най строго се наказва.

По поводъ на тази записка, сѫщия авторь, П. Г. Х. пише слѣдующето:

„Тука му е мѣстото да прибавя, прѣди да описвамъ понататъшнитѣ дѣйствия на отряда, и нѣщо по записката, която бѣ получена отъ главнокомандующия въ 3 ½ часа. Главнокомандующия, слѣдъ като получва повторни извѣстия изъ София, че столицата е совершенно открита; че неприятеля се направлява къмъ нея презъ Перникъ и Бучинското дефиле; че въ столицата има страшна паника, и че извѣстни противници на тая война и въобще злѣ настроени противъ Държавния глава водители на политически партии, правятъ непозволителни спънки въ тоя, много критически за отечеството день — отъ една *страна; а отъ* друга страна за да бѫде въ най

чувствителното за отечеството мѣсто — Ст. София, отъ изгубването на което би зависѣлъ и исхода на войната; за да бѫде на главата на Южно — Българскитѣ войски, които едвамъ що бѣха хванжле да пристигатъ и да поеме едно нападение отъ неприятеля, който мѣркаше да завладѣе столицата София съвсѣмъ прѣзъ друго мѣсто, нежели Сливница; като бѣше съвершенно спокоенъ, че съ войската, която имаше на Сливницката позиция, ще можемъ да удържимъ неприятеля отъ тая страна, — казвамъ: главнокомандующия счете за нужно да дойде въ столицата, да уталожи уплашенитѣ й жители, даземе нужнитѣ мѣрки противъ готвящия се политический прѣвратъ и съ своето присѫтствие да повдигне духа на Южно — Българския войникъ, който не идѣше, а лѣтѣше за да помогне на силно изнемощялия си събратъ отъ Сѣверна България, който отъ минута на минута го очакваше на бойното поле. По пѫтя за София бѣше написана и горнята записка*), която диша съ най-голѣма увѣренность въ собственнитѣ сили. Горнето привѣждамъ и за опровержение на нарочно пустнатитѣ слухове отъ извѣстнитѣ личности, че Главнокомандующия на армията ни, Кпязь Александръ I, ужъ оставилъ билъ на 7-й Ноемврий армията въ най критическитѣ минути и се спасилъ въ ст. София.

За още поголѣмо изобличение на егоистическитѣ личности, които съ извѣстна цѣль распространяваха горнитѣ нелѣпи слухове, ние ще се обърнемъ къмъ военната история за да видмъ, какъ се постѫпвале главнокомандующитѣ на другитѣ армии, гдѣ сѫ се тѣ намирале въ подобни случаи, и въ каква смисълъ се е отражавало присѫтствието, или отсѫтствието на главнокомандующитѣ въ хода на извѣстни сражения. Вѣрвамъ никой не ще откаже, че само по себе си едничкото присѫтствие на главнокомандующия при корпусния командиръ, при началника на отряда, или при другий какъвъ да е началникъ на часть, която се сражава, колко и да е пакъ стѣснява тоя началникъ, отвлича го отъ прямата му обязанность, и съ това достатъчно побърква на рѣдовния и своевременния ходъ на боя. Обаче отъ това утвърждение ни най малко не слѣдва, че главнокомандующия не трѣбва да се явява никакъ въ театра на военнитѣ дѣйствия, и да дава общо направление отъ далечъ самъ, или съ помощьта на тъй

*) Както и нѣколко други.

нарѣченнитѣ „висши военни съвѣти“ на военнитѣ операции. Главнокомандующия на армията има пълна воля на дѣйствията си; той може да бжде въ театра на военнитѣ дѣйствия тамъ, гдѣто намира за най цѣлесъобразно съ положението въ дадената минута. Отъ него се изисква мждро ржководение на операциинитѣ на армията, която той началствува, а не присжтствие на извѣстни мѣста, заети отъ частитѣ на армията които иматъ прями началници, обязани съ умѣние, или въ краенъ случай съ самопожертвувание, да спечелятъ побѣда за повѣреннитѣ си части.

Както казахме погорѣ, военната история ни дава най добри уроци за случаи, какъвто е оня, за който ни е думата.

Когато Русската армия прѣзъ войната 1876 — 1877 съ голѣмъ трудъ едва удържѣше прѣзъ 10-й 11-й и 12-й Августъ своитѣ позиции на Шипка; когато 3-а Пруска армия въ войната прѣзъ 1870 — 71 год. съ трудъ завладѣваше Вёртскитѣ позиции; когато Наполеоновата армия въ войната 1805 год. нанасеше чувствителни удари на Прусацитѣ подъ гр. Ауерштедтъ,—главнокомандующитѣ на армиитѣ бѣха далечь отъ мѣстата, гдѣто се разъиграха горнитѣ сражения. Главнокомандующия на русската армия бѣше около гр. Свищовъ, на Прусската 3-а армия — около 50-60 кв. метра на назадъ, и на французската далечъ отъ Ауерштедтъ на 40-50 километра. Сраженията на Шипка, Вёртъ, и Ауерштедтъ, сж почти идентични съ сражението на 7 й Ноемврий на Сливница до колкото се касае до ролята на главнокомандующия.

Русската войска остана побѣдителка при Шипка; Германската — при гр. Вёртъ и Французската—при гр. Ауерштедтъ не за това, че присжтствуваха или отсжтствуваха главнокомандующитѣ на тия армии, а защото началницитѣ на корпуситѣ, дивизиитѣ, отрядитѣ, знаяха да испълнятъ свой дългъ най добросъвѣстно безъ да се нуждаятъ отъ присжтствието на своитѣ главнокомандующи.

Въ сжщитѣ войни напротивъ: Турската армия на Шипка, Французската при Вёртъ и Прусската при Ауерштедтъ бидоха бити и разстроени, защото имаха при корпуснитѣ командири своитѣ командующи на армиитѣ: Сулеймана, Макъ-Махона и Краля Прусский, които неправяха друго, освѣнъ да бъркатъ повече и натака слисанитѣ и изгубенитѣ си корпусни командири и началници на отрядитѣ.

Най-послѣ, коя е главната причина за голѣмия разгромъ на Французската армия въ 1870 — 1871 год. подъ Седанъ; не е ли присѫтствието на Наполеона III; не е ли бърканието му въ дѣлата и разпорежданията на генералитѣ Вимпфена и Макъ-Махона?

Слѣдъ приведеннитѣ горѣ примѣри отъ минали войни изъ военната история, нека всѣкий сѫди до каква степень е било невѣжествено да се распуска слуха, че Князь Александръ I, божемъ, билъ обязанъ да бѫде на 7-й Ноемврий на Сливница, за да подавалъ личенъ примѣръ за насърдчение на войската. Ний оставаме на убѣждението си, което се подкрѣпя още и отъ горѣприведеннитѣ военно — исторически примѣри, че Князь Александръ I е билъ въ положителното си право, като главнокомандующий, да бѫде тамъ, гдѣто е намѣрилъ за нужно въ тоя день; по убѣжденията ни ст. София, предъ видъ на причинитѣ, които приведохме погорѣ, се нуждаеше отъ присѫтствието на главнокомандующия, — той дойде въ нея, и армията на 7-й Ноемврий испълни своя дългъ и заповѣдитѣ на главнокомандующия си най блѣскаво.

Но колкото е наивно да се твърди, че Князь Александръ оставилъ армията си въ най критическитѣ минути, а още е поглупаво да се отдава побѣдата на 7-й Ноемврий на отдѣлни личности. Не отдѣлни личности се сражаваха презъ тоя день, а Българина съ Сърбина; Българската войска съ сърбската главна армия; Българския най сетнѣ народъ съ сърбския. Побѣдата на 7-й Ноемврий е възтържествувание на правдата на Българския народъ, който цѣлъ цѣленичекъ бѣ се турнѫлъ въ тоя день на картата, и развилъ въ най високи размѣри всичкото си духовно, морално, и материално усилие за да надвие неприятеля, който изнемощѣлъ отъ постояннитѣ боеве на 3-й, 4-й, 5-й и 6-й Ноемврий, испита и послѣдньото си щастие въ сражението на 7-й Ноемврий, което се свърши тъй гибелно за него!“ *)

*) Въ 1888 год. се появи въ Москва, въ преводъ на русский языкъ, книгата на почтенния и безпристрастния списатель Емилъ де Лавеле „Балканский Полуостровъ“ съ бѣлѣжки на Н. Е. Васильевъ, извѣстенъ, като вѣченъ студентъ, който, като не можалъ да получи докторский дипломъ нето въ единъ отъ европейскитѣ университети, дошелъ по едно време въ България да търси такъвъ. Този господинъ не че е искалъ да запознае русската публика съ книгата на Лавеле, но се е натоварилъ съ задачата да опровергае Лавеле, и да го представи като пристрастенъ списатель, който грѣши противъ истината.

Но до колко е билъ безпристрастенъ самия Г. Васильевъ, може да се *сѫди отъ слѣд*ующето: като характеризира българетѣ, Васильевъ имъ приписва

Отъ напущанието Сливница отъ Князя Александра, се въсползуваха цанковиститѣ, и въобще лицата които ефтино продаватъ себе си и своето отечество, за да клеветятъ противъ него. Но тѣхнитѣ клевети сѫ биле отъ всѣкѫдѣ посрѣщнати съ отвращение, тъй като у всичкитѣ предъ очитѣ бѣха факти, които съвершенно противорѣчатъ на тѣзи лѫжи. Цѣлата българска войска е видѣла своя Князь подъ дъждь отъ куршуми, въ най опасни мѣста, и за това противъ тѣзи живи свидѣтели мѫчно можеше нѣщо да се каже. Въ времето на най силния огѫнь, напр. на 6-й Ноемврий, при нападението на центра, Князя стоеше на парапета, и спокойно наблюдаваше боя, като даваше заповѣди, и поощряваше войницитѣ.

Въ София въ това време царуваше пълна паника; противницитѣ на Князя Александра распускаха всѣкакви тревожни слухове, за да плашатъ населението, и увѣряваха, че до вечерта сърбитѣ ще заематъ София.

Правителството испрати въ Плѣвенъ държавното ковчежничество и паритѣ отъ банката. У министръ — президента Каравелова стоеше готовъ впрегнатъ съ четире коня файтонъ, за да може да избѣга при първата опасность. На улицитѣ

всевъзможни най лоши качества, отрича у тѣхъ даже храбрость, нарича героитѣ—Шипченскитѣ опълченци, страхливци, труси, безполезни тогава за русската войска; българскитѣ жени изобщо той представлява, като най развратни въ свѣтѫ. Сѫщо и за мѫжетѣ изобщо той не намира да каже ни една добра дума.

Като говори за боевeтѣ подъ Сливница, Васильевъ цитира съчинението на Бендерева, въ което послѣдния както и другитѣ престѫпници отъ 9 Августъ естественно хвалятъ себе си, и съ авторитета на този авантюристъ иска да намали заслугитѣ на Князя Александра. Какво могатъ да значатъ самохвалнитѣ увѣрения на единъ предатель на отечеството си, и клѣтвопрестѫпникъ, сравнително съ свидѣтелството на хиляди храбри войници и офицери, които съ своитѣ очи сѫ видѣли храбростьта, самопожертвуванието, и извънреднитѣ военни способности у Князя Александра, който съ своя примѣръ увличаше войскитѣ си въ боевeтѣ. За Васильева както и за други нему подобни, добри сѫ само Бендеревци, Каулбарсовци, Соболевци, и други гробокопатели на България. Въобще, за да се оправдае позорния 9-й Августъ, отдавна се явяватъ разни писачи, като Васильева, или емигрантитѣ, които се стараятъ да представятъ Князя Александра неискренъ къмъ Руссия, не вѣренъ ней, и въобще да му приписватъ разни лоши и не симпатични качества. Обаче тѣ говорятъ само голи думи, а не представляватъ, па и не могатъ да представятъ, поне единъ фактъ, който би подтвърдявалъ увѣренията имъ. Неоспоримъ е факта че Князь Александръ винаги е билъ лояленъ по отношение къмъ Руссия, а че той не е искалъ да стане „задунайский генералъ — губернаторъ“ а останалъ „Българский Князь,“ и пазилъ не русскитѣ, а исключително българскитѣ интереси, това му прави честь, но никакъ не заслужва порицание, особно отъ страна на българетѣ.

Какво, прочее, може да се очаква отъ разни Драндаровци, Бендеревци, и tutti quanti, които сѫ се наели да защищаватъ чужди за отечеството имъ интереси, и да третиратъ българския патриотизмъ като едно най тежко престѫпление! Тѣхнитѣ идеали се намиратъ въ Асхабадъ, Оренбургъ, Ташкентъ, и т. н. но никакъ не въ България.

имаше пълно смущение, отъ кжщитѣ жителитѣ почнаха да си изнасятъ нѣщата за да бѣгатъ отъ София. Това послѣдното още повече увеличаваше страшния хаосъ по улицитѣ.

Жена ми, като бѣше останала сама въ кжщи, и се страхуваше за документитѣ и писмата на Князя Александра които се намираха у насъ, отиде при английския дипломатическия представитель, Сиръ Ласселсъ, за да го помоли да ги скрие въ английското консулство, но тази предпазлива мѣрка скоро се оказа излишня. Князь Александръ употреби всичкото си старание, за да успокои наплашенното население на своята столица, и се распоредилъ да се възстанови изъ улицитѣ редътъ. На онѣзъ жители, които се събираха да бѣгатъ, било заповѣдано да внесжтъ пакъ назадъ въ кжщята своята покжщнина, и да сиджтъ мирно.

Д. Цанковъ и неговитѣ единомисленници се събраха въ българската митрополия, и подъ предсѣдателството на митрополита Климента сж обсжждали въпросъ за свалянието на Князя Александра отъ трона, и за обржщанието къмъ Руссия съ молба да отърве тя българския народъ отъ сърбско нахлувание. Тѣ си избраха даже и регенти, нарѣдиха и ново министерство, и т. н. Помежду оплашеното население агитираха, че Князя е виноватъ въ всичко, че той е предизвикалъ война, че не е способенъ да командува войскитѣ, и че само презъ неговото испжждание България може да се отърве отъ нещастието, до което той я довелъ, и че най сетнѣ Руссия иска свалянието му. Тѣзи черни предатели кроиха своитѣ планове именно тогава, когато Князь Александръ се биеше на бойното поле, когато той жертвуваше живота, и всичко, за своятъ народъ, и когато му оказваше такива сполучливи услуги. Даже кръвта на братията — герои, която въ това време се проливаше подъ Сливница, и които виждаха въ лицето на Князя своятъ избавитель, не е засрамила тѣзи продажни интриганти. Г. Кояндеръ отъ своя страна правеше всичко за да плаши населението. Отъ русското консулство се пущаха разни слухове, между друго и такива, че тамъ се очакватъ на 10-й вечерта сърбски гости. А русскитѣ партизани пущаха слухъ, че Князя е бѣгалъ отъ Сливница, като че ли само онзи може да бжде храбъръ, който съ пушка

въ ржка се сражава срѣщо неприятеля!*) Слѣдъ като направи нужнитѣ распореждания, Князя пакъ замина за Сливница.

Третия день на боятъ при Сливница се започна съ прекрасно време. Часж кждѣ 7 сутренъ Бдинския полкъ, който се намираше на височината Триуши, е билъ атакуванъ отъ Дунавската дивизия която искаше да завладѣе тази позиция. Българския дѣсния флангъ отговори на неприятеля съ атака отъ своя страна, и огжня се откри по цѣлата линия. Артиллерията енергично поддържваше тази атака. Часж кждѣ 10 командира на Бдинския полкъ, флигель—адъютантъ, капитанъ Мариновъ, заповѣда на музиката да свири „Шуми Марица“, подъ нейнитѣ звукове поведе полка си въ атака противъ втората възвишенность на Триуши, но преди да я достигне е билъ тежко раненъ въ гърдитѣ и падна отъ коня.**) Войницитѣ, съ викове „ура“ съ щикове атакуваха неприятеля и взимаха възвишениего. Сърбитѣ употребиха всичкитѣ усилия, за да задържатъ поне послѣдната възвишенность, но напраздно. Опъянени отъ успѣхъ българетѣ, безъ да обржщатъ внимание на адския огжнь на неприятеля, пакъ се пуснаха съ щикове, и завладѣха и третята възвишенность. Въ 11 часа българския центръ, премина къмъ настжпление въ долината противъ Дринската дивизия, поддържанъ отъ артиллерията. Българетѣ почнаха да обкржжаватъ сърбитѣ отъ страна на височината Чепань, и като се намираха недалечъ отъ входа въ Драгоманския проходъ, угрожаваха да имъ отрѣжатъ пжтя. Слѣдъ малка пауза боя се распространи, отъ началото къмъ дѣсния българския флангъ, а сетнѣ къмъ лѣвия. Българетѣ побѣдоносно настъпваха, и сърбитѣ бѣха отхвърлени къмъ

---

*) Трѣбва да спомѣнемъ за 2 брошури на нѣкой си македонецъ А. Драндаръ: „Cinq ans de règne. „Le Prince Alexandre Battenberg en Bulgarie.—Dentu Paris, 1884 и „Les evenements politiques en Bulgarie depuis 1876 jusqu'à nos jours“ 1896, Felix Alkan, Paris. Тѣзи брошури справедливо сж биле наречени отъ европейскатата преса *„памфлети“* тъй като автора имъ, винаги добрѣ заплатенъ „публицистъ“ се старае въ съвершенно искаженъ видъ да представи историческитѣ събития въ България. Г. Драндаръ по едно време бѣше краенъ русофобъ и корреспондентъ на „Neue Freie Presse“, но послѣ „русското благоволение“ го обърна на краенъ руссофилъ. Неговитѣ брошури могатъ да се считатъ за образецъ на нахалство и литературни продажность. Г. Драндаръ не се спира предъ никаква лжжа, предъ никаква измислица, предъ никакво лакейство, за да бжде приятенъ на онѣзъ, които му плащатъ добрѣ. Въ лжжа и извратяване на истината съ него можатъ да конкуриратъ само другитѣ „своего рода литератори“ Ионковъ-Владикинъ и Бендеревъ.

**) Скоро слѣдъ това този герой умрѣ въ София въ двореца на Князя Александра, кждѣто е билъ пренесенъ, оплаканъ отъ всички, придруженъ до *гроба отъ своя Князь.*

Яловица и Баалинъ, и бѣха угрожаеми че Българетѣ ще ги отхвърлятъ къмъ Брезникъ, тъй като пѫтя за Цариброḋъ имаше шанси да бѫде отрѣзанъ отъ българското дѣсно крило. За да се облегчи положението на Дунавската дивизия, сърбитѣ опитаха да атакуватъ центрътъ и лѣвия флангъ. Почна се ужасенъ бой при Гургулята, между Алдемировци и Гѫлѫбовци, и при Братушково, гдѣто атаката се водеше отъ Шумадийската дивизия. Слѣдъ пристигването на Моравската дивизя отъ Брезникъ, презъ с. Ракита, тя опита да заобиколи българския лѣвия флангъ. Часѫ въ 1 слѣдъ обѣдъ българетѣ поведоха атака на с. Гургулята, гдѣто се намираха сърбитѣ. Слѣдъ жестокъ бой тѣ ги изгониха, и завладѣха селото. Всичкитѣ настѫпвания на сърбитѣ бѣха храбро отбити. Надъ вечеръ сърбитѣ искаха още веднажъ да си опитатъ щастието и почнаха послѣдната атака. Българетѣ, горди съ своитѣ славни побѣди, насърдчени отъ любимия си Князь, който се върна на позициитѣ къмъ края на сражението, се бияха като левове, и сърбитѣ не можаха да върнатъ изгубенитѣ си позиции. Тѣ бѣха бити по цѣлата линия, и побѣдата на българетѣ стана неоспорима. Въ този день особенно се отличи на лѣвия флангъ и капитанъ Саввовъ. Българетѣ изгубиха отъ строя до 1800 души, като взеха въ плѣнъ около 300 души, въ това число нѣколко офицери, сѫщо голѣмо количество пушки и палатки, оставени отъ сърбитѣ на бойното поле. Боятъ се свърши само слѣдъ $8^1/_2$ часѫ вечерта. Несполукитѣ на сърбитѣ при Сливница произлѣзоха главно отъ това, че като се надѣваха да влѣзатъ въ София съ церемониаленъ маршъ, тѣ се явиха подъ Сливница отъ началото само съ двѣ дивизии: Дунавската и Дринската и по този начинъ дадоха възможность на Князя Александра, който искусно сѫ е въсползувалъ отъ тази тѣхна погрѣшка, да ги разбие по части а именно: отъ начало Дунавската, сетнѣ Дринската, а послѣ спорѣдъ пристигването имъ Шумадийската и Моравската. Освѣнъ това, сърбитѣ ги загуби и тѣхното бавно движение и относителното бездѣйствие на 4-й Ноемврий, когато българетѣ бѣха съвершенно слаби.

Капитанъ Поповъ, проводенъ въ Брезникъ, за да противудѣйствува на движението на сърбитѣ кѫдѣ Перникъ—София, сѫщо е испълнилъ по найблескавъ начинъ възложенната *на него задача*.

Слѣдъ поражението подъ Сливница, сърбитѣ отстжпиха по слѣдующий начинъ: Дринската дивизия по долината Лукавица на Суковъ мостъ, Моравската на Брезникъ, Шумадийската на Врабча, и Дунавската на Царибродъ. За сборенъ пунктъ билъ назначенъ Суковия мостъ. Кавалерийската бригада отстжпи къмъ Крупецъ и Пиротъ. Ако българетѣ биха могли да удържатъ на 7 Ноемврий само отбранително положение, т. е. Ротмистръ Бендеревъ да не бѣше нарушилъ диспозицията, — съ пристиганието на подкрѣпленията отъ Румелия, на 8-й Ноемврий несъмнѣнно щѣше да се постигне още по блескавъ резултатъ. Сърбската армия можеше да бжде забиколена, съвершенно разбита и плѣнена, и българетѣ бързо можаха да се явятъ чакъ въ Нишъ.

Както и да е, извѣстието за Сливницкитѣ побѣди произведе въ страната твърдѣ радостно впечатлѣние, и името на Князя Александра, като избавитель на отечеството, се повтаряше изъ всичкитѣ кюшета на България. Но отъ друга страна побѣдитѣ на Князя бѣха твърдѣ неприятни за Г. Кояндера, и неговитѣ орждия Цанковиститѣ. Въ Европа сжщо съвершенно се измѣни общественното мнѣние, което до тогава се въвеждаше въ заблуждение отъ Краля Милана. И даже въ Руссия се намѣриха гласове, които привѣтствуваха побѣдата на българското оржжие. Австрийската пресса, която до тогава е поддържвала сърбитѣ, не можа да не искаже своето очудвание къмъ свършеннитѣ фактове, и да не признае блескавитѣ успѣхи на младата българска войска, и на нейния славенъ полководецъ. Старитѣ сърбски генерали, които имаха опитность въ боеветѣ съ турцитѣ, останаха назадъ. Съ особна радость е било посрѣщнато извѣстието за побѣдитѣ на Князя Александра въ неговото Германско отечество. Отъ всѣкждѣ той получаваше поздравителни телеграмми; особно Гессенцитѣ се радваха на успѣхитѣ на своятъ сьотечественникъ. Когато на другия день слѣдъ побѣдата Князь Александръ отиде на позициитѣ, ентузиазма на войскитѣ, които посрѣщаха своятъ Господарь-герой бѣше безкраенъ. Всѣкий войникъ се гордѣеше отъ съзнанието че е можалъ да се бие подъ командата на своятъ храбъръ Князь, чието име бѣше у всичкитѣ въ умътъ и на язика.

На 7-й Ноемврий вечерта на българския военния съвѣтъ е било рѣшено едно наступателно движение противъ сърбитѣ, но тъй като войскитѣ бѣха много уморени, и се пострадали

отъ недостатъкъ на храна въ послѣднитѣ дни, то трѣбваше да имъ се дадѫтъ 2 дена почивка, въ течението на които трѣбваше да бѫдатъ доставени боеви припаси, които бѣха истощени, и продоволствие за понататъшенъ походъ. На 7-й пристигна подъ Сливница 8-й Приморский полкъ, а на 8-й Търновский полкъ, 4 румелийски дружини, и 1 батарея. На 9-й Ноемврий подполковникъ Николаевъ, въ качество на командиръ на западния корпусъ, прие върху себе си командата надъ съединенитѣ български и румелийски войски, по заповѣдъ на Князя. За началникъ на щаба при него е билъ назначенъ Капитанъ Паприковъ, а за помощникъ капитанъ В. Велчевъ. Въ числото на ординарци при него бѣхме назначени Стамболовъ и азъ. Ние двама постѫпихме въ войската, като доброволци.

На 7-й Ноемврий вечерта крайния лѣвий флангъ е получилъ заповѣдь да състави особенъ отрядъ подъ командата на капитанъ Поповъ, цѣлта на който отрядъ бѣше преслѣдването на неприятеля, и прикриванието на пѫтя Брезникъ-София. При настѫпванието къмъ с. Карнулъ сутрента на 8-й се показаха неприятелски патрули. Подиръ непродължителна престрѣлка сърбитѣ отстѫпиха къмъ с. Филиповци. Българския отрядъ не преставаше да преслѣдва неприятеля и вечерта зае безъ бой Брезникъ.

Тукъ трѣбва да кажемъ нѣколко думи за партизанския отрядъ на капитанъ Паница. Още преди обявяванието на войната сѫ били сформирувани два отряда, Смолчепский и Смиловский, за прикривание съобщението на София съ Берковица. На 2-й Ноемврий сърбитѣ се явиха предъ с. Славинье и откриха огѫнь противъ Смилозския отрядъ, който скоро отстѫпи къмъ С. Изатовци, а на 3-й сутрента зае укрѣпенната позиция при с. Бребевница. Сутренъ рано сърбитѣ се появиха и тамъ, и слѣдъ една борба, която се продължавала цѣлъ день, българетѣ отстѫпиха къмъ Вълково и Долния Криводолъ, а на слѣдующия день къмъ Мало-Малово. Сѫщевременно се появи неприятель и противъ Смолченския отрядъ, който слѣдъ слабо съпротивление е билъ принуденъ да отстѫпи къмъ Комшица и Ропотъ. На 6-й Ноемврий капитанъ Паница атакувалъ сърбитѣ при Комшица и Ропотъ, и ги накаралъ да отстѫпятъ съ голѣми загуби, като взелъ въ плѣнъ *до 60 плѣнни.* На 7-й Ноемврий капитанъ Паница атакувалъ

противника при Славинье и го преслѣдвалъ до Ръжана, а презъ нощта нападналъ това село, завладѣлъ го, и взелъ отъ сърбитѣ 800 пушки и 36 плѣнни. Тукъ капитанъ Паница първъ встжпи на сърбската территория. Отчаянната храбрость и рѣшителность на Паница много оплаши сърбитѣ, които сериозно почнаха да се боятъ за своятъ тилъ, и кавалерийската бригада на 8-й сутрента отстжпи кждѣ Крупецъ, за да запази съобщението на войската. Въ главната квартира нѣмаше никакви свѣдѣния за „македонския отрядъ“ на Паница, когато вдругъ неочакванно предъ Князя въ Сливница се появиха нѣколко македонци, които му врхчиха единъ човалъ и 1 писмо, съ което се извѣстяваше за преминаванието сърбската граница. Въ човала се намираше корреспонденция, която бѣше взета отъ хванатата отъ Паница сърбска поща, въ числото на която имаше и писмото на полковникъ Янковичь, който извѣстяваше, че въ Архангеловъ день, на 8-й Ноемврий, именния си день, Краль Миланъ ще пие „бѣлу кафу у Софию!“ Въ човала се намираха и други трофеи на Паница, както напр. печати на общинитѣ, на сждилищата и т. н. отъ мѣстата, по които с минавалъ Паница.

Най сетнѣ да се обърнемъ къмъ Виддинъ, и да видимъ какво се е върпило тамъ по онова време. Тимокската спомогателна войска, която имаше за цѣль да завладѣе Виддинъ, състоеше отъ два активни полка и 4 отъ втория призивъ; отъ 3 ескадрона, двѣ полски и една планинска батарея, восемь осадни орждия и една пионерна рота, тъй щото само пѣхотата имаше 21 баталионъ. Тимокската войска се раздѣли на 3 колонни, отъ които главната, подъ личната команда, на генерала Лѣшанина е била събрана въ Зайчаръ. Дѣсната колонна премина границата на 4-й Ноемврий презъ Кади-Боазъ, по направление къмъ Салашъ и Бѣлоградчикъ. Лѣвата колонна почна наступлението по направление къмъ Гинзовъ. Движението на главната и на лѣвата колонна срѣщо Виддинъ се започна на 8-й Ноемврий. Дѣсната часть на отряда вървѣше по пжтя Османие и Видболь, съ цѣль да прекрати съобщението съ Ломъ-Паланка, и да обкржжи крѣпостьта отъ югъ. Другата колонна слѣдваше, отъ Кула презъ Бѣла-Рада, въ Виддинъ. За да се прикрие дѣсния флангъ е билъ пратенъ отдѣленъ отрядъ къмъ Акчаяръ-Паланка. За защита на Виддинъ и въобще на сѣверната часть на България се

биле образувани нѣколко отряди, отъ които Виддинския имаше: 2020 души регулярна войска и 2500 опълченци, 208 артиллеристи, съ 5 осадни оръдия, 26 полски, 5 митралиези, 47 пионера, и 60 кавалериста. Сърбитѣ много бавно настжпваха къдѣ Виддинъ; до 11 Ноемврий тамъ не е имало никакви сериозни сражения.

Да се върнемъ къмъ Сливница. Краль Миланъ издаде указъ за свикванието на втория призивъ. Той искаше да усили и да реорганизира войската, да я набави съ нови боеви и продоволственни припаси и пакъ да започне настжпателни дѣйствия. На 10-й Ноемврий българетѣ почнаха да настжпватъ. Направенната рекогносцировка показа, че сърбскитѣ войски заематъ Драгоманския проходъ. Боятъ се започна въ 11 часътъ сутрента съ артиллерийска стрѣлба. Българската пѣхота настжпваше на сърбския лѣвия флангъ, който се намираше на позиция при с. Драгоманъ, и при всичката якость на позицията, сърбитѣ не можаха да устоятъ противъ българската атака. Късно вечерта се получи приказъ да се вземе позицията, и Търновския полкъ при звукове на музиката, съ викове „ура“ се хвърли на сърбитѣ, но послѣднитѣ, безъ да чакатъ българскитѣ щикове, отстжпиха къмъ Царибродъ. Българскитѣ войски останаха на бивуакъ на Драгоманската позиция. Сърбската войска се расположила тъй: Дунавската дивизия около Липинци; Дринската и Шумадийската на югозападнитѣ височини надъ Царибродъ, на лѣвия брегъ на рѣката; Моравската дивизия по пжтя отъ Врабча къмъ Суково; кавалерийската бригада предъ Пиротъ и къмъ Планиница. На 11 Ноемврий се започна общо настжпление на българската войска. Крайния лѣвия флангъ се движеше презъ Трънъ — Брезникъ, главнитѣ сили по Царибродския пжть, паралелно съ който трѣбваше да се движи и дѣсния флангъ. Задачата на лѣво-фланговия отрядъ бѣше да очисти шоссето отъ Брезникъ къмъ Врабча и Пиротъ отъ неприятеля, и да влѣзе въ свързка съ другата колонна, за да дѣйствуватъ заедно противъ Пиротъ. Отряда дѣйствуваше тъй удачно, че къдѣ пладнѣ на 14-й Ноемврий сърбитѣ сж биле принудени да очистятъ българската територия въ околноститѣ на Трънъ. На 11 Ноемврий авангарда на централната българска колонна продължаваше своето настжпване по пжтя къмъ Царибродъ. *Князь Александръ* съ своятъ щабъ се намираше въ авангардя.

Задъ авангарда слѣдваха: 8 дружини, 3 батареи, и 1 кавалерийский полкъ.

Лѣвия флангъ състоеше отъ 3 дружини, и се движеше къмъ Царибродъ презъ сел. Чорулъ, Владиславци, и по долината на рѣката Лукавица. При с. Чорулъ неприятеля е билъ настигнатъ, но слѣдъ кратка престрѣлка той отстѫпилъ, тъй щото колоната продължаваше своето движение и се спусна къмъ шосето, гдѣто тя е замръкнала.

Дѣсния флангъ въ състава на 8 дружини, 8 орѫдия и 1 ескадронъ излѣзе отъ Сливница презъ Мало- Малово, Връбница, Върдюлювци, Протопопинци, Радейна, Петерлажъ. Вечерта българетѣ се доближиха къмъ Царибродъ и слѣдъ непродължителна престрѣлка съ неприятеля, влѣзоха въ градѫ, гдѣто въ сѫщия вечеръ се установи и главната квартира. Князь Александръ, който встѫпи въ градъ обсипанъ отъ куршуми, попадна на сѫщата квартира, въ която спалъ попреди Краль Миланъ. Въ тази квартира се намѣри оставенъ единъ сѫндѫкъ прекрасна Пилзенска бира. Князя заповѣда да се изнесе сѫндѫка на улицата, и испи бирата, заедно съ офицеритѣ. Въ Българската главна квартира не сѫ допущаше такава роскошь, — да се носятъ сѫндѫци съ бира, тъй като обознитѣ кола едвамъ достигаха за препасяние боевитѣ и другитѣ припаси, както и раненитѣ.

Въ този день принцъ Францъ-Иосифъ направи една твърдѣ рискувана и сполучлива рекогносцировка въ Драгоманския проходъ.

Вечерта на 11-й Ноемврий сърбската войска се расположи по слѣдующия начинъ: Дунавската дивизия заемаше сѣверозападнитѣ височини, а Дринската и Шумадийската юго—западнитѣ, надъ гр. Царибродъ. Аванпоститѣ бѣха расположени на височинитѣ, които се намиратъ отъ двѣтѣ страни на пѫтя, надъ самия Царибродъ. Моравската дивизия съставляваше общата резерва и бѣше расположена при Суковия мостъ.

На 12 Ноемврий на позицинтѣ, които господствуваха надъ Царибродъ, слѣдъ обѣдъ се започна перестрѣлка, при която куршумитѣ падаха въ градътъ. Князь Александръ тутакси възсѣдна единъ конъ и заповѣда да се заематъ тѣзи височини. Българската артиллерия откри огѫнь, а пѣхотата, *подъ звукове на музика*, която свиреше „Шуми Марица“, и

при викове „ура“, като достигна до половината на височината, удари въ щики, и завладѣ позицията. Сърбитѣ се бияха отчаянно. Капитанъ Катаничь, като видя, че знамето на полка му рискува да бжде взето отъ българетѣ, хвърли се да го защищава, но билъ обкржженъ отъ всичкитѣ страни. Тогава той бързо прехвърли знамето презъ главитѣ на неприятелитѣ въ редоветѣ на своитѣ войници, и съ това го спасилъ. Катаничь получи много рани и е билъ взетъ въ плѣнъ. Когато той билъ занесенъ въ Царибродъ въ военната болница, Князь Александръ лично посѣтилъ този храбрецъ, и заповѣдалъ да го глѣдатъ него колкото възможно подобрѣ.

Ще разскажа тукъ нѣколко епизоди отъ стоянката въ Царибродъ, които характеризиратъ походния животъ на Князя Александра. Князя встжпи въ градж подъ дъждъ на неприятелски куршуми и гранати, както казахъ вече, които обстрѣлваха пжтя. Когато стрѣлбата се прекрати, въ Царибродъ се появи и П. Каравеловъ, който вдигна страшна гюрюлтия по партизански причини противъ Царибродския кметъ, като го обвиняваше въ държавна измѣна, тъй като послѣдния давалъ продоволствие на сърбската войска. Каравеловъ угрожаваше, че незабавно ще обѣси нещастния човѣкъ, който увѣряваше, че сърбитѣ взимаха въ градж всичко каквото намѣриха, и каквото имъ трѣбваше, безъ да питатъ позволението на кмета. И само вмѣшателството на Князя е спасило този човѣкъ, съвершенно невиненъ, както се оказало.

Въ квартирата, гдѣто слѣзохъ азъ съ командира си, подполковника Николаева, ние намѣрихме единъ пакетъ русский чай, забравенъ отъ сърбския офицеринъ, който живѣелъ тамъ преди насъ. Никой въ войската вече нѣколко дена насамъ и не мислеше за такава роскошь, като пиение чай. Но бѣдата се заключаваше въ това, че нѣмаше захаръ, и сърбитѣ се погрижиха за да не намѣриме ние такова нѣщо въ Царибродъ. Тогава на насъ, съ Николаева, ни дойде щастлива мисълъ да се обърнемъ за захаръ въ главната квартира на Князя. Г. Менгесъ любезно ни прати единъ пликъ за писма пъленъ съ захаръ, като каза, че това е половината отъ всичкия запасъ, който се намиралъ въ главната квартира, но че тамъ съвсѣмъ нѣма чай. Ние, разбира се, незабавно пратихме въ главната квартира половината отъ нашия чай. *Но като се снаб*дихме съ всичко, каквото ни трѣбваше, ние

нѣмахме въ какво да си приготвимъ чай. Скоро за тази цѣль е билъ приспособенъ котела, въ който нашия хозяинъ вареше ястието си.

На 12-й Ноемврий Князь Александръ се показа изъ Цариб родскитѣ улици на конь. Подиръ него слѣдваше братъ му, принцъ Францъ-Иосифъ. Като избра удобно мѣсто за наблюдение на една отъ улицитѣ, Князя се спрѣ. По страната на улицата се събраха любопитни, между които едно момче съ аппетитъ ядеше черенъ хлѣбъ. Князь Александръ, гладенъ, слѣзе отъ коня си, отиде при момчето и го помоли да му откъсне едно късче отъ своя хлѣбъ. Момчето съ удоволствие испълнило молбата на Князя, и му откъснало едно парче хлѣбъ, което Князя раздѣли, за да даде и на брата си.

Въ този день сърбитѣ сѫ биле преслѣдвани до границата, и совершенно изгонени отъ българската территория.

Презъ нощта отъ 12 на 13 Ноемврий Краль Миланъ прати при Князя Александра своитѣ първи парламентьори. Князь Александръ вървѣше пѣшъ изъ Царибродскитѣ улици въ тъмнината, единъ, безъ всѣкакъвъ конвой или нѣкой отъ свитата си. Тази нощна расходка е била предприета съ цѣль на личенъ контроль. Ненадѣйно Князя срѣща единъ конний патрулъ, който, като не го позна въ тъмнината, попита: „Кѫдѣ може да се намѣри Князя?“ „Защо ви трѣбва той,?“ попита Князя. „Водимъ при него сърбски парламентьори,“ отговори патруля. „Ако това се парламентьори, каза Князя, тѣ трѣбва да се заведѫтъ при корпусния командиръ Николаевъ. Вървете слѣдъ мене, азъ ще ви заведѫ при него!“ Кавалкадата потегли по калнитѣ до невъзможность Царибродски улици, безъ да подозира, че тя се води отъ Князя, и бесѣдваше съ него по приятелски.

Подполковникъ Николаевъ заемаше една малка стаичка съ единъ патъ, на който спѣше. На дюшемето бѣхме се расположили да спимъ: началника на щаба капитанъ Паприковъ, помощника му капитанъ Велчевъ, и азъ. Презъ нощта къмъ насъ се присъедини и капитанъ Стояновъ, който пристигна отъ позицията, за да извѣсти, че една часть отъ българскитѣ войски изражава неудоволствие по поводъ на това, че когато българската артиллерия обстрѣлваше Царибродскитѣ височини, снарядитѣ имъ попадаха на български войници, които бѣха тъй расположени, щото артиллериститѣ не можаха

да ги видятъ, тъй като тѣ бѣха отишли напредъ и бѣха прикрити отъ една корийка, вслѣдствие на което и стана това недоразумѣние.

Никой отъ насъ не чулъ какъ Князя отворилъ вратата на нашата стая, но въ тъмнината той се спъна о насъ, които спѣхме долу, и едвамъ не падна. Раздаде се общъ въпросъ „Кой тамъ?“ Въ това време нѣкой запали единъ кибритъ, и къмъ общото ни голѣмо очудвание, ние видѣхме предъ себе си Князя. Всѣкий отъ насъ почна да се облича. Но Князя ни заповѣда да си останемъ както сме биле.

Тутакси при парламентьоритѣ излѣзе единъ офицеринъ, и получи отъ него писмо, съ което началника на съединеннитѣ дивизии: Шумадийската, Дринската, Дунавската, и Моравската, извѣстяваше, че Краль Миланъ по волята на великитѣ държави се отказва да продължава войната, и моли за примирие и за установяване демаркационна линия. Князя исказа съжалѣние, като прочете писмото, защо великитѣ сили не сѫ удържали Сърбия отъ обявяване на войната, и по този начинъ сѫ станали причина на толкова пролѣта крѫвь. Подполковникъ Николаевъ заяви, че войската иска удовлетворение за разбойническото нападание отъ страна на Краля Милана, и че вмѣшателството на Европа, когато щастието се обърна на страна на българетѣ, е нечестно. „Кѫдѣ бѣше тази Европа, когато Краль Миланъ побѣдоносно наближаваше къмъ София?“ заключи храбрия началникъ на корпуса.

Било рѣшено да се извѣстятъ сърбитѣ, че подполковникъ Николаевъ не е получилъ отъ своя Господарь заповѣдь да прекъсне военнитѣ дѣйствия, и за това той не може да приеме примирието. Слѣдъ това Князя се отдалечи и си замина, пакъ непознатъ въ тъмнината отъ войницитѣ, които конвоираха парламентьоритѣ, подиръ което въ нашата стая сѫ биле въведени двама сърбски парламентьори, и очитѣ имъ сѫ биле отвързани. Ние ги угостихме съ каквото можахме, до като се приготовляваше писмото, и се разговаряхме най приятелски.

Отговора на командира на съединенната сѣверната и южната българска войска, както се подписа въ писмото подполковникъ Николаевъ, не се хареса на сърбитѣ. На сутрента се яви новъ парламентьоръ, полковникъ Кока Миловановичь, който е билъ приетъ отъ Подполковникъ Николаевъ *въ особна стая,* въ присѫтствието на флигель-адъютанта на

Князя, капитана Винарова, и моето. Николаевъ повтори и на Миловановичь сжщото, което бѣше съобщилъ въ писмото си презъ нощта, като притурилъ, че той е войникъ, а не дипломатъ, и че не иска да знае какво мисли, или желае, европейската дипломация. Той е само испълнитель на волята на своятъ господарь; ако му се заповѣда да прекъсне военнитѣ дѣйствия, той ще ги прекъсне, но до като нѣма подобна заповѣдь, той не може да се съгласи на премирие.

Още на 10-й Ноемврий, на позицията при Драгоманъ, Князь Александръ е получилъ извѣстие, че европейската дипломация иска щото да бжде сключено премирие съ сърбитѣ. Сжщевременно Портата съобщи за своето рѣшение да прати въ Пловдивъ извънреденъ коммисаръ, който трѣбваше да вземе въ ржцетѣ си управлението на Источната Румелия. По този начинъ у българетѣ искаха да отнематъ всичкитѣ плодове на побѣдитѣ имъ. Князя отговори на дипломатитѣ, че не може да сключи миръ, до като не изгони неприятеля отъ българската територия. На Високата Порта той съобщи, че коститѣ на падналитѣ български герои и тѣхната память, го задължаватъ да диктува той миръ на сърбитѣ само на сърбска територия. Колкото се касае до испращанието турский коммисаръ въ Пловдивъ, Князя отговори, че въ случай ако това намѣрение се приведе въ испълнение, той се отказва отъ всѣка отговорность за реда и тишината въ Источната Румелия. Великитѣ държави сж биле предупредени, че опитванието на подобенъ коммисаръ, да вземе въ ржцетѣ си управлението на Источната Румелия, ще доведе до катастрофа и ужасни послѣдствия, и за това Князя ги молеше да дѣйствуватъ върху Портата да отложи своето намѣрение, поне до като бжде сключено премирието. На министра на външнитѣ дѣла въ София е било съобщено, че Князь Александръ нищо нѣма противъ това, да се започнатъ преговоритѣ съ сърбитѣ, ако тѣ, като нападатели, се съгласятъ предварително да исплатятъ на България 30 миллиона лева военни разноски.

Като свърши съ дипломацията, Князь Алелсандръ, както е извѣстно, пакъ улови сабята, и види се това обстоятелство най много накара Портата да се съгласи съ неговитѣ доказателства.

Слѣдъ заминаванието на сърбския парламентьоръ, Князь Александръ замина за позициитѣ надъ Цариградъ, заети въ

предъидущия день. Тамъ той преди всичко отиде при онѣзъ юнаци, които пострадаха отъ българската артиллерия. Като пристигна въ кариеръ при построеннитѣ войници, той имъ произнесе кратка, но горѣща рѣчь, въ която ги благодари за удивителното мѫжество, което тѣ сѫ показали при превзиманието Царибродскитѣ височини. Войницитѣ съ въсторгъ посрѣщнаха своятъ герой — главнокомандующъ, и съ това се свърши инцидента. Князя попита между другото, нѣма-ли у нѣкого вода за пиение, и стотини сълдатски рѫце се потеглиха къмъ него съ тенекиини сѫдове, въ които имаха вода.

На върха на височината на Князя се представи една картина, която би можала да покърти сърдцето на единъ човѣкъ не привикналъ къмъ войната като него. На всѣкѫдѣ се търкаляха трупове, преимуществено сърбски, тъй като българе нѣмаше много убити. Единъ войникъ тъй и остана въ оназъ поза, легналъ на гърба, която е ималъ въ послѣдния моментъ предъ смъртьта си, като стискаше съ рѫцетѣ пушката. Камънитѣ и растенията на много мѣста бѣха напръскани съ кръвь. Купища разстрѣляни и не разстрѣляни сърбски патрони се търкаляха по всичкитѣ направления.

Слѣдъ като избра мѣсто за намѣстване артиллерията за боятъ на слѣдующия день, Князя се върна въ Царибродъ. Закарванието орѫдията на височинитѣ представляваше голѣми мѫчнотии, но и тѣ сѫ биле побѣдени скоро.

Въ Царибродъ българетѣ стояха два дена, за да съберѫтъ колкото може повече войска, и сетнѣ здраво да ударятъ върху неприятеля. Имаше сѫщо голѣма нужда отъ боеви и продоволственни припаси.

На 13-й Ноемврий българската войска е била расположена по границата отъ с. Планиница, до Петерлажъ. Въ този день подполковникъ Николаевъ издалъ слѣдующия приказъ:

Диспозиция по войскитѣ на западния корпусъ.

Царибродъ 13 Ноемврий 1885 год. г. Царибродъ

„По имѣющитѣ се свѣдѣния неприятеля занимава височинитѣ на сѣверъ и югъ отъ Гоиндолъ и Петерлажъ. На ввѣренния ми корпусъ за утрѣшно число, е възложено да земе *градъ Пиротъ,* и като отблъсне неприятеля отъ височинитѣ

на западъ отъ този градъ, да се спре на ночлегъ на заетитѣ позиции.

За испълнението на възложенната му задача, ввѣренния ми корпусъ утрѣ настѫпва въ слѣдующия порядокъ:

1) *Лѣвата колонна:* 1-а Търновска дружина, 2-а Пловдивска, 9-а Харманлийска, 11-а Айтосска, и планинската батарея на поручика Бакърджиева, подъ командата па майора Стоянова, ще настѫпва по направление на Планиница къмъ съединението на шоссето Трънъ — Пиротъ и Царибродъ—Пиротъ. Колонната почва движението си равно въ 8 часа сутрента, и се старае да завземе съединението на шоссета. Въ распореждането па колонната на майора Стоянова се назначава помощникъ на началника щаба на корпуса капитанъ Димитриевъ (Радко Димитриевъ, сега емигрантъ въ Руссия).

2) *Центръ:* 3 дружини отъ Търновския полкъ и батареята на капитана Боярова, подъ командата на капитана Никифорова, настѫпватъ по върховетѣ, паралелно съ шоссето Царибродъ — Пиротъ по линията Обреново—Милковци (Пашкасия). Настѫпването се захваща въ 9 часа сутрента, съ исключение на батареята, която открива огѫнь още при началото на движението. Плѣвенската дружина остава въ общъ резервъ при колонната на капитана Никифорова, при когото се назначава за офицеринъ на генералния щабъ капитанъ Мечконевъ.

3) *Дѣсния флангъ:* Приморский полкъ, 2 дружини отъ Дунавския полкъ и батареята на капитапа Иванова ще настѫпва по направлението между Милковци и Петерлажъ, като държи связь съ центра на капитана Никифорова влѣво и съ колонната на майора Гуджева вдѣсно. Дѣсния флангъ се повинява подполковнику Муткурову. За офицеръ отъ генералния щабъ при него се назначава капитанъ Н. Ивановъ. Движението се захваща въ 8 часа сутрента.

4) Колонната на майора Гуджева съ отряда на ротмистра Бендерева, полската батарея и планинската батарея на капитанъ Селяновский настѫпва отъ Петерлажъ по пѫтя презъ горитѣ който се събира съ шоссето на Крупецъ и отива въ Крупецъ. Тѫзи колонна трѣбва да има бокови авангардъ, който при самото начало на настѫпването отива по шоссето Крупецъ, и поддържа връзка съ отряда на капитана Паница, който се намира въ Изатовци, и вдѣсно поддържа связь съ

дѣсния флангъ. Отряда на ротмистра Бендерева се присъединява къмъ колонната на майора Гуджева. Ротмистръ Бендеревъ се назначава за началникъ щаба на колонната на майора Гуджева. Тжзи колонна ще почне настжпването въ 7 1/2 сутрента.

5) Партизанския отрядъ на капитана Паница е длъженъ да настжпва отъ Изатовици къмъ Ржана, като съобразява своитѣ движения съ дѣйствията на майора Гуджева.

6) Колонната на капитана Попова, слѣдъ като достигне съединението на шоссета отъ Врабча на Пиротъ, се присъединява къмъ колонната на майора Стоянова и влиза въ състава на лѣвия флангъ.

7) *Резерва*, въ съставъ: Бдинския полкъ и 2 южно — български дружини, (3-я Хасковска и 2-а Харманлийска), батареитѣ на капитанитѣ Стоянова, и Козарова (като слѣзе отъ шоссето и постжпи въ резерва), така сжщо частитѣ пѣхотни и артиллерийски, които ще пристигнатъ отъ Сливница, подъ командата на подполковника Филова ще настжпва по шоссето на Пиротъ слѣдъ боевитѣ части. За началникъ щаба на подполковника Филова се назначава капитанъ Тянковъ.

8) Кавалерията се распредѣля така:

1. На дѣсния флангъ при колонната на майора Гуджева оставатъ Пловдивския ескадронъ на ротмистра Никушева и ескадрона на ротмистра Михаилова;

2. На лѣвия флангъ — ескадрона, който поддържа связь между лѣвия флангъ и колонната на капитана Попова, като при лѣвия флангъ се придаде още и единъ ескадронъ въ распорежданието на майора Стоянова.

3. Останалата кавалерия ще остане въ резерва, и ще се държи по шоссето Цариградъ и ще бжде готова да излѣзе въ Пиротската долина, като държи предъ резерва единъ ескадронъ.

Отъ обоза ще се вэематъ само колата съ патрони. Командиритѣ на частитѣ трѣбва да се распоредятъ, щото всичкитѣ долни чинове да бждатъ снабдени още въ тази нощь съ по 120 патрона на человѣкъ.

Да се приеме за непременно правило, щото всичкитѣ ординарци и вѣстовци, които се пращатъ съ донесения и приказания, да отиватъ съ най скоръ алюръ и слѣдъ предаванието на приказанията незабавно да се вржщатъ назадъ и да доставятъ *пликове* за удостовѣрение, че тѣ сж предали донесе-

нията, и приказанията. Обзначенитѣ часоветѣ за началото на движението трѣбва да бѫдатъ строго съблюдени, иначе началницитѣ на частитѣ отговарятъ за всѣко закъсняване. Сапьорнитѣ роти ще отиватъ предъ резерва, и ще бѫдатъ готови да устрояватъ спускове и да поправятъ мостоветѣ. Телеграфната рота ще открие телеграфно сьобщение между Царибродъ и Смиловци, и ще продължава линията, слѣдъ колонната на майора Гуджева.

За всичко това ще се распореди главния инженеръ, капитанъ Велчевъ.

При щаба на корпуса оставатъ: капитанъ Велчевъ, капипитанъ Пеневъ, поручикъ Драгановъ, поручикъ Матѣевъ, поручикъ Гълабаревъ, и доброволнитѣ ординарци: Головинъ, Стамболовъ и Калчевъ.

Началницитѣ на фланговетѣ, на центра, и на колоннитѣ, се длъжни да поддържватъ едни други и да иматъ постоянни съобщение помежду себе си. Освѣнъ това тѣ трѣбва постоянно да донасятъ за хода на дѣйствията.

Азъ ще се намирамъ въ началото на боя при моста предъ Царибродъ, на шоссето, гдѣто началницитѣ на отрядитѣ и колоннитѣ ще пращатъ своитѣ донесения и за приказания, а послѣ тамъ ще бѫдатъ оставени нарочни, които ще указватъ мѣстото на нахождението ми".

Командиръ на Западний Корпусъ

Подполковникъ *Николаевъ*

Сърбската войска бѣше расположена около Пиротъ по слѣдующъ начинъ: въ центра — Пиротъ и околноститѣ — Дунавската дивизия; на дѣсния флангъ между Държина и Бари-Чифликъ Дринската дивизия; на лѣвия флангъ на височината надъ Бериловци Шумадийската дивизия, и въ резерва Моравската дивизия. Сърбитѣ успѣха да укрѣпятъ своитѣ позиции при Пиротъ. Дѣсната колонна на 14-й сутрента часѫ кѫдѣ 11 откри огънь, който се продължава до 1 часъ, но щомъ българетѣ почнаха да се доближаватъ, сърбитѣ напуснаха позицията, и отстѫпиха къмъ Крупецъ. Часѫ кѫдѣ 2 българската дѣсна колонна пакъ почна настѫпването, което се продължи до мръкване и отряда е нощувалъ на

позицията въ пъленъ боевий редъ по пѫтя отъ Пиротъ за Славинье.

Дѣсното българско крило на западния корпусъ почна да настѫпва слѣдъ 8 часа сутрента на неприятеля, който отстѫпваше, зае височинитѣ, спусна се въ долината и като премина с. Голѣми-Чифликъ и премина рѣката Нишава, почна да настѫпва на Пиротъ. Българския центръ, сѫщо безъ да се спира, се движеше по пѫтя къмъ Пиротъ.

Князь Александръ прегази на конь рѣката Нишава, първъ встѫпи на сърбската територия, и се спрѣ около сърбската митница при първото село. Тукъ сърбското население почна да го черпи съ вино. Князя прие безъ колебание една чаша вино отъ рѫцетѣ на една стара жена и я изсуши до дъното, при голѣмото смущение на свитата, която се страхуваше да не бѫде виното отровено. Щомъ виното се испи, сърбскитѣ селяне се показаха отъ кѫщитѣ си, обкрѫжиха Князя, и го привѣтствуваха. Въ това време се показаха първитѣ редове на българската войска съ музика на чело. Когато войницитѣ минаваха предъ Князя, той ги поздравляваше съ встѫпванието на сърбската територия. Въсторженнитѣ викове „ура“ непреставаха.

Дѣйствително велики минути е преживѣзала българската войска въ онова време при сърбската митница. Младитѣ капитани не само побѣдиха и изгнаха старитѣ и опитнитѣ въ боеветѣ генерали, но и встѫпиха на земята имъ, подъ командата на своятъ храбъръ, не постаръ отъ тѣхъ (Князя въ време на войната нѣмаше още 29 години!) полководецъ.

При слѣдующия ханъ, гдѣто сърбитѣ бѣха оставили голѣми казани съ горѣща храна, състояща отъ свинско съ зеле приготвено за войскитѣ имъ, Князя пакъ се спрѣ. Той сѣдна на едно дърво и като извади съ сабята си едно парче горѣщо свинско месо, ядеше го съ голѣмъ апетитъ, при всичко че хлѣбъ нѣмаше.

Неговия примѣръ се послѣдва отъ офицеритѣ, а сетнѣ и отъ войницитѣ. Николаевъ, заедно съ насъ, сѫщо си хапна отъ тази недовършенна още закуска.

Слѣдъ обѣдъ движението на българскитѣ войски се продължаваше по сѫщия миренъ начинъ. Подполковникъ Николаевъ съ своятъ щабъ вървеше по шоссето, като раздаваше *приказания*. Между другото тукъ той се скаралъ съ на-

чалника на генералния щабъ капитана Р. Петрова, който се бъркаше въ неговитѣ распореждания.

Князя, като се отдѣли отъ своята свита, вървеше по лѣвата страна на шоссето, нѣколко раскрача надалечъ отъ насъ. Всичкитѣ ординарци бѣха распръснати, съ исключение на мене и на Стамболова. Въ това време се раздаде страшенъ артиллерийский залпъ, въ най близко къмъ насъ растояние. Оказа се, че когато центра се доближи до с. Търняна, а сетнѣ до с. Ржжана, то сърбитѣ демаскираха 6 батареи, и откриха огжнь. Това неочакванно нападение за една минута смути всичкитѣ; артиллерийскитѣ коньe се оплашиха, и едно орждие е било обърнато отъ коньетѣ, които се хвърляха на страна. Николаевъ остави тамъ Ст. Стамболова да глѣда, щото оржднето да бжде незабавно дигнато, а той самъ, заедно съ мене слѣзе отъ шоссето, и почна да раздава приказания. Незабавно три български батареи въ карнеръ излѣзоха на позицията, и почнаха да отговарятъ на неприятеля. Гранати падаха около насъ, но не правиха голѣма вреда, защото земята бѣше мокра, и тѣ се заравяха вжтрѣ. Азъ опитахъ да убѣдя Николаева да напусне това опасно мѣсто, тъй като едно нещастие съ него може да произведе вредителна бъркотия въ командата въ такава критическа минута, но Николаевъ ми извика „да мълчишь!“ и продължаваше да стои подъ огжня.

Князь Александръ се намираше срѣщо насъ, отъ другата страна на шоссето, още поблизо къмъ неприятелскитѣ батареи. Той слѣзе отъ коня, и като го държеше за юздата, тъй като около него нѣмаше съвсѣмъ никой, пушеше цигара и наблюдаваше боятъ.

48 български орждия, подъ личната команда на началника на артиллерията, капитана Олимпия Панова, скоро накараха сръбската артиллерия да замълчи. Боятъ стана общъ по цѣлата линия. Българския центръ подъ силенъ неприятелский огжнь отъ всичкитѣ страни настжпваше напредъ. При влизанието въ с. Ржжана огжня още повече се усили, особно срѣщо резервитѣ и срѣщо началствующитѣ лица. Центра настжпваше още по енергично, но въ това време съвсѣмъ се стъмнѣ, и кждѣ се намира Пиротъ, можеше да се узнае само по запаленнитѣ фурни предъ градж, по направление къмъ *които и потегли* центра. Като се доближи до градж, центра

попадна подъ силенъ фронтовъ огънь на сърбитѣ, които заемаха крайнитѣ здания на градѫ. Приморский полкъ пристигна до Пиротъ около 6 часѫ вечерьта, и изгони отъ тамъ сърбитѣ, съ исключение на малки команди, които се скриха изъ кѫщята и стрѣляха отъ тамъ срѣщо българскитѣ войски. Слѣдъ Приморския полкъ вървѣше Казанлѫкската дружина, но настѫпи нощь и въ тъмнината, за препълненитѣ отъ войници улици, мѫчно можеше нѣкой да се ориентира, и за това на българскитѣ войски е било заповѣдано да излѣзать отъ градѫ. Въ това време стана страшенъ взривъ, който освѣтли не само градѫ, но и околноститѣ. Оказа се, че сърбитѣ като отстѫпваха, запалиха единъ складъ съ боеви припаси. Изведеннитѣ отъ градѫ части бѣха построени на лѣво отъ шоссето, на една височина срѣщо фурнитѣ. Като говоримъ за сражението въ този день, трѣбва да споменемъ за атаката отъ страна на лѣвата българска колонна, подъ командата на капитана Попова.

Атаката се започна часѫ кѫдѣ 11 презъ нощта срѣщо височината „Црни Върхъ," която се издаваше надъ околноститѣ, безъ гърмежъ отъ българската страна и слѣдъ единъ часъ възвишенностьта е била взета. Сърбитѣ, подкрѣпени отъ нови сили, подиря нѣколко пѫтя атакуваха оставенната отъ тѣхъ позиция, но сѫ биле отбити и отстѫпиха къмъ с. Расница. За нощуванне Князь Александръ отиде въ най ближния къмъ Пиротъ ханъ, който се намираше на шоссето, а подполковникъ Николаевъ съ своя щабъ остана на самото шоссе подъ открито небе. Времето бѣше влажно и студено, а пакъ корпусния командиръ Николаевъ запрети да се пали огънь, тъй като по негово распорежданне въ тъмнината частитѣ на войскитѣ се премѣстваха отъ едни мѣста на други. Освѣнъ това е било заповѣдано още презъ нощта да се заеме една височина на дѣсното крило. Кѫдѣ полунощь подполковникъ Николаевъ отиде при Князя въ хана за докладъ и получаванне нови заповѣди. Той бѣше придруженъ отъ Стамболова, и отъ мене. Помѣщението на Князя състоеше отъ 2 стаи. Въ първата на сѣно, постлано върху дюшемето, лежаха лицата отъ свитата на Князя, а въ втората, на просто селско легло лежеше Князя, облеченъ съ палто и съ фуражка на главата. Той не спѣше. До като Николаевъ правеше докладъ, ние съ Стамболова, измръзнали на позицията, тръг-

нахме да правимъ ревизия на шишета, принадлежащи на лицата отъ свитата, закачени по стѣнитѣ на хана, но се оказа, че тѣзи господа се погрижиха да не издиша стоплювающата течность, и за това шишета се оказаха праздни.

Когато ние се върнахме на позицията, премѣстванието на войскитѣ бѣше се свършило, и за това се получи разрѣшение да се запали огжнь, при който ние и прекарахме останалата часть на нощта.

На 15 Ноемврий българското дѣсно крило почна да настжпва около 6 часа сутреньта. Като успѣ да заеме удобни позиции, то около 10 часа премина въ атака, и неприятеля отстжпи. Българетѣ заеха неговитѣ позиции, и го преслѣдваха до трапж, въ който тече р. Банипа, около с. Брадашница. Бѣше очевидно, че е необходимо да се заеме Нишорската височина, която гарантираше заеманието на Пиротъ отъ страна на Книжеванъ, и за това е било издалено распореждание за настжпване на тази позиция, но въ това време се получи извѣстие, че неприятеля угрожава на центра; по тази причина общата резерва тръгна по направление къмъ Пиротъ. Сърбитѣ, като видѣха това обходно движение, оставиха само единъ баталионъ на сѣверъ отъ Пиротъ за прикритие отстжплението, а съ главнитѣ сили заеха Нишорскитѣ височини, и като се развърнаха въ боевий порядъкъ, пратиха една колонна за да забиколи дѣсното българско крило. Българетѣ заемаха южнитѣ Нишорски височини, и откриха смѣсенъ огжнь противъ настжпвающия неприятель. Българскитѣ подкрѣпления отъ Прѣславския и Копарския полкъ, които тъкмо се показаха, накараха неприятеля да напусне Нишорскитѣ височини. Часж къмъ 5 вечерта, се появи партизанския отрядъ на капитанъ Панида, който почна енергично да преслѣдва Сърбитѣ. Сжщевременно 5 български дружини и 3 планинска батарея почнаха да атакуватъ най важния пунктъ, за да превзематъ Пиротъ отъ страна на Книжеванъ и Нишорскитѣ височини, и го превзеха. Българския центръ вече въ 4 часа сутреньта пакъ взима Пиротъ. Часж къдѣ 6 сърбитѣ, които заемаха скалистата височина Сарлжкъ предъ градж, откриха силенъ огжнь, вслѣдствие на което Капитанъ Паневъ атакува тази височина, като удари на щикъ, и я превзе. Опитванията на сърбитѣ да я върнатъ, сж били отблъснати. Часж къмъ 2 центра превзе височинитѣ предъ Пиротъ. Въ това време

се водеше силна борба на лѣвото крило. Лѣвата колонна на капитана Попова превзе сутрента височинитѣ срѣщо с. Расница; сърбитѣ откриха силенъ огънь противъ нея, но българетѣ преминаха въ атака, и завзеха една слѣдъ друга двѣ позиции на височината Диванъ. Много ожесточенна атака стана на Расничкия върхъ. И тамъ българетѣ накараха неприятеля да отстѫпи.

Часѫ къмъ 1 слѣдъ пладнѣ се започна настѫпвание противъ дѣсния сърбския флангъ. Сърбитѣ се държаха упорито и движението бѣше бавно. Енергичната атака на Капитана Попова часа кѫдѣ три, накара сърбитѣ да напуснатъ позицията предъ Расница и да отстѫпятъ къмъ с. Блато. Отряда на капитана Паница въ 2 часа слѣдъ пладнѣ влѣзе въ Пиротъ, и почна да дѣйствува въ тилътъ на Шумадийската дивизия, по Бѣло-Паланското шоссе, като накара тази дивизия да напусне височинитѣ при Градашница.

Къмъ вечерта сърбскитѣ войски отстѫпиха: Шумадийската дивизия къмъ Темскъ за пазение на Княжевацкото шоссе, Дунавската дивизия къмъ Бѣлево, Дринската и Моравската къмъ Расница и Блато. Тогава Пиротъ е билъ окончателно превзетъ отъ българетѣ.

Слѣдъ превзиманието на Пиротъ, подполковникъ Николаевъ издаде слѣдующий приказъ:

„Приказъ по войскитѣ на западния корпусъ

Пиротъ, 19 Ноемврий 1885 год.

Войници на западния корпусъ!

Неприятеля, възползуванъ отъ нашето отсѫтствие на западнитѣ предѣли на отечеството ни бѣше се одързостилъ да премине нашата граница, и заплашваше вече столицата ни; нему оставаше още единъ преходъ за да забие своето знаме предъ двореца на нашия *Господаръ*. Въ тази критическа минута една шепа наши герои съ своитѣ гърди задържаха неприятеля на Сливница до пълното съсрѣдоточие на нашитѣ войски. Отечеството и Господаря ще бѫдатъ вѣчно признателни на тѣзи герои.

Пристиганието на едната часть отъ нашитѣ войски изъ *Южна България*, ни позволи отъ 10-й Ноемврий да мислимъ *за испѫждание* на противника отъ предѣлитѣ на Отечеството ни.

Войници на западния корпусъ!

По първия знакъ, който ви направи нашия Любимъ Господарь, вие се хвърлихте като ураганъ на неприятелскитѣ пълчища и ги принудихте въ два дена да напуснатъ нашето Отечество. Вие като левове се сж бихте при недостжпнитѣ скали на Драгоманския проходъ, и вашитѣ щикове обагриха съ кръвь дивитѣ скали па тѣзи върхове.

Вий преминахте като орли недостжпнитѣ планини, които отдѣляха Отечеството ни отъ Сърбската територия, и въ два дена доказахте на противника, че не може да се гази безнаказанно нашата территория.

Дѣлата при Царибродъ, гдѣто вие гонихте на всѣка стжпка предъ себе си войскитѣ на Милана, сж най добро доказателство за вашата храбрость.

Войници!

Макаръ и злѣ снабдени съ най необходимитѣ си принадлежности Вие не се спрѣхте отъ да развиете българскитѣ знамена на классическото Пиротско поле, и недостжпнитѣ върхове, които го обкржжаваха. Вие преодолехте гладъ и студъ, грознитѣ върхове, които ни прерграждаха пжтя къмъ Пиротъ, и се явихте подъ стѣпитѣ му побързо отъ вихрушката. Противника не можеше да ни отстжпи Пиротъ, и употреби най отчаянно съпротивление, за да не ни допустне да влѣземъ въ него. Но въ двухдневния бой подъ стѣнитѣ на този градъ, вие още веднажь доказахте че нѣма препятствие което да не преодолѣе българското оржжие. Нито града отъ куршуми, нито безчисленнитѣ огнени гърла на противника не ви направиха да се поколебаете отъ завзиманието на този братски градъ, въ който отъ памтивѣка се е слушало българско слово.

Войници!

Вашата храбрость ви прави още повече честь, и за туй, че сега за първъ пжть Българина взема оржжието самостоятелно да защищава своето отечество. Противника вече е съкрушенъ и предлага миръ; нъ азъ се надѣвамъ че ако почнатитѣ преговори бждтъ неуспѣшни, вие съ сжщото самоотвержение ще дигнете щиковетѣ, и ще се биете до гдѣто противника преклони главата предъ българското оржжие.

Войници!

Азъ не мога да намѣря думи съ които да опиша храбростьта ви, и да изразя своята благодарность; нъ отечеството ще бжде вѣчно признателно на Драгоманскитѣ, Царибродскитѣ, и Пиротскитѣ герои.

Войници, азъ съмъ щастливъ гдѣто мога да ви кажа, че Господаря ни е въ въсторгъ отъ Вашата храбрость и самоотвържение.

Настоящия приказъ да се прочете въ всичкитѣ роти, батареи, и ескадрони."

„Командиръ на западния корпусъ Подполковникъ Николаевъ."

Да преминемъ къмъ описанието дѣйствията на Виддинския отрядъ.

На 10-й Ноемврий, подполковникъ Димичь проводи до Виддинския комендантъ писмо, въ което той искаше предаванието на крѣпостьта въ 24 часа, като угрожаваше въ противенъ случай да обърне градж на прахъ и пепелъ. Но това писмо на сърбския подполковникъ е било оставено безъ отговоръ.

На 11 Ноемврий сърбитѣ открнха артиллерийский огжнь отъ лѣвата страна, при с. Смърданъ, но като похарчиха повече отъ 200 снаряда, безъ всѣка повреда за неприятеля, се биле принудени отъ българската артиллерия да замълчатъ.

На 12-й Ноемврий сърбската цѣпь откри огжнь противъ българетѣ, и почна престрѣлка съ аванпоститѣ на Новоселския и Татаржикския люнети и траншеи, които се намираха отъ двѣтѣ страни на Кулското шоссе. Надъ вечерь българетѣ, вслѣдствие на своята малобройность, бѣха принудени да отстжпятъ. Това съставляваше за тѣхъ голѣма загуба, тъй като Новоселския люнетъ представляваше една отъ най важнитѣ позиции за онѣзъ, които се защищаватъ. Въ сжщия день сърбитѣ открнха огжнь, освѣнъ Смърданската батарея още отъ двѣ, една при с. Капитановци, и друга при с. Новоселци, но тѣхния огжнь не правяше голѣма повреда на гарнизона.

На 13-й Ноемврий сърбитѣ слѣдъ 1 часъ стрѣлба почнаха общо нжстжпвание по цѣлата линия, и атакуваха исходящата часть на крѣпостьта. Това настжпвание сж продължавало около 3 часа, и сърбитѣ се приближиха на 600 раскрача до 5-й и 6-й бастиони, но залповетѣ на българетѣ

накараха неприятеля да отстжпи по цѣлата линия, въ голѣма безредица. Българската артиллерия обстрѣлваше бѣгающия неприятель, до като не сж показа отъ неговата страна бѣлъ флагъ, слѣдъ което стрѣлбата е била прекратена. Генералъ Лѣшанинъ проводи въ крѣпостьта парламентьори, съ молба за сключвание премирие, но комендантъ на Видинската крѣпость Узуновъ, му отговори, че не може да приеме това предложение до като не получи заповѣдь отъ Князя Александра.

Въ времето на тѣзи преговори сърбитѣ вѣроломно продължаваха да копаятъ и да настаняватъ своитѣ части на най сгоднитѣ за тѣхъ мѣста. Българетѣ, при всичко, че видѣха тази нахална измама и коварство, не препятствуваха на сърбитѣ да продължаватъ своята работа, до като не истекжтъ тритѣ часа, — срокъ условенъ за премирие, т. е. за преговори. Слѣдъ истичанието на този срокъ българетѣ откриха силенъ артиллерийский огжнь. Сърбитѣ отъ своя страна почнаха по най енергиченъ начинъ да обстрѣлватъ крѣпостьта, и особно 5-й и 6-й бастиони, вътрѣ въ които почнаха да падатъ и да се раскжсватъ гранати. Положението на защитницитѣ на тѣзи бастиони почна да става много мжчно. Въ 4 часа сърбитѣ атакуваха Кулскитѣ врата и 6-й бастионъ, и се приближиха до крѣпостьта до толкова, че единъ сърбский войникъ скочи вече на крѣпостната ограда, но фланговата защита на бастионитѣ парализира всичкитѣ намѣрения на неприятеля. Въ 5 часа сърбитѣ сж биле принудени да отстжпятъ въ безредица.

На 14-й Ноемврий стана престрѣлка отъ двѣтѣ страни. Презъ нощта сърбитѣ правиха окопи, и къмъ заранта у тѣхъ бѣше готова параллелъ, а къмъ вечерта тѣ опитаха да употребятъ пакъ предишната измама — да пратятъ парламентьори. Но отъ българска страна послѣднитѣ сж биле посрѣщнати съ вистрѣли.

На 15-й Ноемврий българетѣ направиха вилазка по направление къмъ параллела. Тѣ взимаха вече резервнитѣ ложементи и се приближиха къмъ неприятелската батарея, но въ това време падна убитъ командующия атаката офицеринъ, вслѣдствие на което стана смятение и българетѣ сж биле принудени да отстжпятъ, като хванаха 25 души плѣнни, унищожиха много неприятелски патрони, и часть отъ неприятелската траншея.

На 16-й Ноемврий отъ двѣтѣ страни имаше само стрѣлба. Сърбитѣ цѣлъ день упорно бомбардираха градѫ, но българетѣ нарѣдко имъ отговаряха. Подиръ 10 часѫ вечерта, сърбитѣ пакъ откриха огѫнь, който се продължаваше отъ двѣтѣ страни почти до полунощь, безъ всѣкакви послѣдствия. Сърбитѣ не се рѣшиха да почнатъ атака.

На 17-й Ноемврий, генералъ Лѣшанинъ извѣсти за станалото премирие, и тъй се прекратиха неприятелскитѣ дѣйствия около Виддинъ.

Тукъ ще направиме едно извлечение отъ приказа на генералъ Лѣшанина отъ 29 Октомврий, отъ който се вижда всичкото самообол̀щение на сърбитѣ и всичкото имъ самохвалство.

„Българската войска е млада и безъ всѣкаква военна опитность. Съ заминаванието на русскитѣ офицери отъ нейнитѣ редове, тя се лиши отъ голѣмо число висши офицери, и въ нейнитѣ кадри остана само твърдѣ малко число български младши, и млади офицери, отъ които повечето едвамъ се достигнали до капитанский чинъ, или майорский. Въ цѣлата българска войска има само нѣколко висши офицери съ майорский чинъ, и ни единъ отъ тѣхъ не е служилъ повече отъ 7 години. Тѣ сѫ въоружени съ Берданки или Крънки, но както еднитѣ, тъй и другитѣ пушки, сѫ много полоши отъ нашитѣ. Тѣхната артиллерия е значително послаба отъ нашата, безъ всѣкакво усъвершенствувание, и безъ всѣкакво искусно обучение. Кавалерията е значително помалобройна и безъ всѣкакво значение за истинската верхова служба. Администрацията съвсѣмъ не е организирана. Настроението въ войската и въ народа е отпаднало, преди всичко вслѣдствие несполуката въ Пловдивъ, а сетнѣ защото войската, както и народа, виждатъ, че тѣ иматъ да се борятъ съ една войска, която тѣ сами познаватъ като искусна и много силна.

Нашата войска е испитана въ 2 войни противъ многобройна турска войска, тя има военни познания, и преди всичко има голѣми кадри. Висшитѣ офицери и администрацията въ сърбската войска сѫ подобри. Въоружението на пѣхотата е много подостатьчно. Артиллерията се усъвершенствувала въ своето искуство въ миналата война. Духътъ на войската, дисциплината, се намиратъ на най висока степень. Изобщо може да се каже, че ние имаме всичкитѣ качества *на една добра* войска“.

Да се върнемъ къмъ Пиротъ.

Сърбската войска, ако не е била тукъ унищожена окончателно, то само благодарение на това обстоятелство, че командира на дѣсното крило не е дошелъ на време подъ Пиротъ, за да приеме участие въ борбата тамъ. Командира на това крило, майоръ Гуджевъ, и началника на щаба му, ротмистръ Бендеревъ, извиняваха това свое поведение съ мжчнотията на пжтя. Обаче това извиняване не издържва никаква критика, защото другия отрядъ — на капитана Попова, който сж е борилъ съ още поголѣми препятствия, не само ги побѣдилъ, но и блескаво е разрѣшилъ своята задача. Началницитѣ на дѣсното крило направиха своята погрѣшка умишленно, съ цѣль да напакостятъ на своитѣ лични неприятели, на справедливата популярность па които тѣ завиждаха, като забравиха, че сжщевременно тѣ вредятъ на цѣлата войска, на цѣлото отечество. За щастие това тѣхно недостойно поведение съставляваше исключение въ българската войска.

Майоръ Гуджевъ само слѣдъ пладнѣ се присъедини къмъ партизанския отрядъ на капитанъ Паница и пристигна вечерта въ Пиротъ.

Надъ вечеръ капитанитѣ отъ генералния щабъ Савовъ и Велчевъ, и азъ отидохме въ Пиротъ, гдѣто заварихме по улицитѣ силно движение на войскитѣ, но не сж забѣлѣзваше никаква безредица. Ние се опитахме да търсимъ командира на партизанския отрядъ капитанъ Паница, и командира на 8-й пѣший Приморский полкъ, но не можахме да ги намѣримъ. Въ градж, слѣдъ заминаванието на сърбскитѣ войски, се образува една тълпа грабители отъ мѣстнитѣ жители, която нападаше кжщитѣ на мирнитѣ жители, особно на евреитѣ. Както партизански отрядъ на Паница, тъй и регулярнитѣ войски завзеха се незабавно съ възстановяванието на реда и съ преслѣдвание на тази шайка. Тѣ скоро сполучиха да я уловятъ, и жителитѣ сж биле спазени отъ всѣкакво насилие. Отж сърбската главна квартира а сжщо и отъ нѣкои корреспонденти, находящи се въ расположение на българската армия, се даваха лъжливи телеграмми, че ужъ съ грабителство сж се занимавали македонцитѣ отъ отряда на Паница, и че даже самия Князь Александръ обра кжщата на хазяина на квартирата си, Д-ръ Валенда, като занесе съ себе си въ София

въ числото на другитѣ богатства на доктора и туалститѣ на жена му. Какво може да бѫде понедостойно отъ тази клевета?!*)

Като се връщахме на позицията и минавахме покрай едно затворено кафене, ние чухме български гласове, и влѣзохме вътрѣ. Кафенето бѣше пълно съ войници, които оплашенния хазяинъ черпеше съ вино. На въпроса на капитана Саввова, какво има тукъ, войницитѣ наивно отговориха, че когато тѣ уморени сѣднаха да си починатъ на позицията, Князь Александръ се доближи до тѣхъ, и като ги ободри, показалъ имъ съ пръста къмъ Пиротъ и казалъ: „Виждате ли братия колко е близо Пиротъ? Напредъ юнаци, тамъ ще почиваме, и ще пиеме добро сърбско вино!“ Предъ видъ тѣзи думи на Князя, тѣ, като се ползуватъ отъ гостоприемството на хазяина, дошли се за да испиятъ по една чеша вино. Хазяина отъ своя страна заяви, че той е готовъ да черпи войницитѣ, стига тѣ да пазятъ него, семейството и имуществото му презъ тази нощь. Противъ подобно доброволно съглашение капитанъ Саввовъ нищо не възрази. Когато ние се качвахме на коньетѣ, хазяина съ хазяйката изнесоха и намъ прекрасно вино, съ което ни почерпиха; освѣнъ това тѣ ни дадоха пълна стовна вино, която азъ взехъ за да я занесѫ на бивуака. Подполковникъ Николаевъ се намираше съ щаба си на хармана, налѣво отъ шоссето. Тъй като тамъ нѣмаше никаква постройка, то отъ студѫ сѫ защищавахме съ слама, която тукъ имаше въ голѣмо изобилие. При това положение донесенния отъ менъ подаръкъ, достави голѣмо удоволствие на Николаева, Паприкова и другитѣ щабни.

Кѫдѣ сѫмнуваше при насъ дойде флигель-адъютанта на Князя съ заповѣдь, незабавно да тръгнемъ за Пиротъ. Сѫщевременно Князя съобщаваше, че той е получилъ писмо отъ австро-унгарския резидентъ въ Бѣлградъ, графъ Кевенгюллеръ, който настоятелно иска незабавно да се срѣщне съ Князя Александра, за да му предаде желанието на своятъ господарь, Австрийския Императоръ Францъ — Иосифъ,

Всѣкий отъ насъ разбра, че това посѣщение не обѣщава нищо добро за България, и за това съ съкрушенно сърдце, ние се опѫтихме къмъ Пиротъ.

*) Нѣкои отъ кореспондентитѣ, както наприм. Д-ръ Руа, Хитель, Кочетовъ („Евгений Львовъ“ или „Русский Странникъ“) Гопчевичь и др. особенно се отличавале съ съобщаванието на лъжливи извѣстия отъ България. Тѣхното пристрастие още *повече се усили,* слѣдъ като военнитѣ власти бѣха принудени да взематъ мѣрки *противъ нѣкои* отъ тѣзи господиновци.

Князя щомъ пристигна тамъ, слѣзе въ назначенната за него квартира, на портата на която висѣха завѣхнали цвѣтя съ инициалитѣ на Краля Милана. Като видѣ това, Князя не искаше да се установи въ квартирата, гдѣто е живѣлъ по-преди сърбския Краль, и като я отстжпи на своя началникъ на щаба, капитанъ Рачо Петровъ, заедно съ началника на артиллерията, капитанъ Олимпий Паповъ, тръгна по направление къмъ военната болница, гдѣто се спрѣ, за да види, и утѣши раненитѣ. Бѣше разсъмнало вече когато Князя отиде въ кжщата на попъ Алекси, която се намираше близо до болницата. Тамъ го чакаше подполковникъ Николаевъ съ когото Князя ималъ дълго съвѣщание. Князь Александръ отстжпи кжщата на попъ Алекси на подполковника Николаева, а той самъ се установи въ кжщата на Д-ръ Валенда.

Часж на 9 сутрента при Князя Александра се яви графъ Кевенгюлеръ. Той отначало се опита да дѣйствува върху великодушието и человѣколюбието на Князя, който отъ своята страна заяви, че не той е нападналъ Сърбия, а наопаки Краль Миланъ е направилъ това, и по тази причина той трѣбва да заплати поне разноскитѣ за войната. Графъ Кевенгюлеръ указа на коллективната нота на държавитѣ, които искаха прекратяване на неприятелскитѣ дѣйствия и на това, че България не може да извлече никаква полза отъ тази война, тъй като Австрия нѣма да допустне разстройството на Сърбия. Всичкитѣ тѣзи убѣждения произвеждаха малко впечатлѣние върху Князя, който отговори, че той може да сключи само миръ съ Сърбия, но не премирие. Тогава графъ Кевенгюлеръ заяви отъ името на своятъ Императоръ, че ако Князь Александръ продължава войната, и направи още поне една стжпка напредъ на сърбската территория, той ще има работа вече не съ сърбскитѣ, а съ австрийскитѣ войски, които сж готови още въ сжщия день да преминатъ сърбската граница. Противъ такъвъ ултиматумъ нѣмаше какво да се каже. Българската войска е побѣдила сърбитѣ но тя не можеше сжщевременно да се сражава и съ австрийската армия. Вслѣдствие на това Князь Александръ даде заповѣдь часж на 10 сутрента да се спржтъ военнитѣ дѣйствия, безъ всѣкакви условия. Покъсно казваха, че ужъ графъ Кевенгюлеръ, който е подбуждалъ Краля Милана да почне тази братоубийственна и нещастна война, е превишилъ *своитѣ* инструкции, и като искалъ да спаси Сър-

бия отъ съвершенно поражение, по своя инициатива турилъ на Князя Александра ултиматумъ, който угрожаваше съ война съ Австрия, въ случай на продължение на военнитѣ дѣйствия. Както и да е, но австрийския представитель отне отъ българетѣ всичкитѣ плодове на блестящитѣ имъ побѣди, и незнамъ да-ли българский народъ ще забрави нѣкога това. Българската войска е била възмутена до дъното на душата си отъ онази роль, която е играялъ графъ Кевенгюлеръ въ тази работа. Часѫ кѫдѣ 4 слѣдъ обѣдъ, придруженъ отъ баронъ Ридезель, капитанитѣ Паприковъ и Винаровъ, той пристигна въ сърбската главна квартира, и съобщи на Краля Милана радостното извѣстие, че България сѫ е съгласила да прекрати войната. Тутакси се започнаха преговори помежду българскитѣ представители и сърбския подполковникъ, Кока Миловановичь, относително демаркационната линия, която е била опредѣлена презъ Расница, Гниленъ, Сопотъ и Орѣховица.

Сърбската войска слѣдъ Пиротскитѣ боеве представляваше само жалки остатъци отъ оназъ самооболстена и наконтена войска, която като се въсползува отъ това, че българетѣ се намиратъ на турската граница, тържественно настѫпваше съ церемониаленъ маршъ къмъ София. Слѣдъ пораженията които тя претърпѣ подъ Сливница и Пиротъ, сърбската войска, освѣнъ че пострадала силно въ численно и други отношения, е била окончателно деморализирана и отпаднала душевно. Ако сърбската войска е лежала побѣдена въ краката на българетѣ, то послѣднитѣ дължатъ това на героятъ си, Князь Александръ, на своитѣ храбри офицери, и войници. Николаевъ, Паприковъ, Р. Петровъ, Паница, Поповъ, Пановъ и др. Съ малки исключения, — всички честно сѫ испълнили своятъ дългъ, и показали, че нѣма нужда да бѫде нѣкой старъ за да води успѣшно война. Войната съ Сърбия ще представлява винаги най свѣтлата страница отъ българската история, и името на Князя Александра ще служи като пѫтеводна звѣзда за българския народъ въ всичкитѣ негови бѫдѫщи велики предприятия. Тази война е доказала на цѣлия свѣтъ, че българския народъ умѣе да защищава отечеството си, своята свобода и независимость, противъ всѣкакви покушения; тя е дала блестящи доказателства, че българина е достоинъ за самостоятеленъ политический животъ и свобода. Извънредната храбрость, високия патриотизмъ, и самопожертвуването, прнобрѣтоха за българетѣ сим-

патиитѣ на цѣлия образованъ свѣтъ. Българскитѣ войници съ своята пролѣта кръвь осветиха великото дѣло на своятъ народъ — съединението на двѣтѣ Българии. Рамо до рамо вървѣха въ бой румелийцитѣ съ своитѣ братия отъ сѣверната България и това съединение никой вече не е въ сила да унищожи.

Нѣколко дена слѣдъ прекратяване военнитѣ дѣйствия се яви въ българската главна квартира сърбския пълномощникъ, Кока Миловановичь, който е донесѫлъ отъ своя Краль такива условия, които накараха всичкитѣ искренно да се смѣятъ. Той предложи щото сърбитѣ и българетѣ, или да останатъ въ заетитѣ отъ тѣхъ позиции до сключване на мирътъ, или едновременно да напуснатъ заетата отъ тѣхъ неприятелска территория, т. е. да напуснатъ българетѣ Пиротъ и окрѫга му, а сърбитѣ онази часть отъ Видинския окрѫгъ, която тѣ бѣха заели. При тѣзи условия Сърбия желаеше премирие до 20 Декемврий.

Князь Александръ отклони това предложение, и поиска въ качество на побѣдитель, щото сърбитѣ да очистятъ Виддинския окрѫгъ, а пакъ той отъ своя страна ще задържи Пиротъ до сключването на мирътъ.

Сърбитѣ, увѣрени въ своята безопасность презъ ултиматума на графа Кевенгюлера, се държаха твърдѣ недостойно и неприлично въ време на премирието, но българетѣ хладнокръвно и презрително сѫ отнасяли къмъ това тѣхно поведение.

Слѣдъ прекратяването военнитѣ дѣйствия, генералъ Лѣшанинъ продължаваше своитѣ нападения на Виддинъ до 17 Ноемврий вечерта, и когато по този поводъ е билъ пратенъ парламентьорь въ главната квартира, и писмо до графа Кевенгюлера, то Краль Миланъ отговорилъ, че той моли извинение за онова, което се случило, но че всичко това е станало, защото генералъ Лѣшанинъ не е можалъ да бѫде извѣстенъ на време за прекратяването военнитѣ дѣйствия, тъй като главната квартира не е свързана съ неговия отрядъ презъ телеграфъ. На тѣзи приказки разбира се никой не вѣрваше. Бѣше явно, че сърбитѣ се бавятъ съ подписването предварителнитѣ условия на премирието и се ползуватъ отъ лоялностьта на българетѣ, които незабавно прекратиха военнитѣ дѣйствия, като се надѣватъ сѫщевременно да завладѣятъ по вѣроломенъ начинъ Виддинъ, и въ този свършенъ фактъ да иматъ *точка, на която* да могатъ да се опрѫтъ при сключването мирътъ.

Нападенията на генерала Лѣшанина не бѣха единственнъ случай, който доказваше нечестностьта и неприятелството на сърбитѣ. На аванноститѣ ставаха постоянно сблъсквания, предизвикани отъ сърбитѣ. Сѫщевременно сърбитѣ распущаха слухове, че тѣ искатъ да възобновятъ войната, като допълнятъ войската си съ хора и съ запаси. Студентитѣ въ Бѣлградъ устрояваха воинственни демонстрации. Между това на българскитѣ аванпости постоянно се явяваха сърбски дезертьори, които съ най мрачни бои рисуваха положението на сърбската войска. Тѣхнитѣ свѣдѣния се подтвърдяваха и отъ други страни.

И българетѣ много би желаяли да се възобновятъ военнитѣ дѣйствия, да не стоеше между тѣхъ и сърбитѣ графъ Кевенгюлеръ съ австрийската войска.

Пиротъ е българский градъ и жителитѣ му сѫ българе, съ исключение на чиновницитѣ и едно малко число сърби преселени тамъ отъ други мѣста.

За това естественно бѣше, че Пиротчанитѣ много добрѣ посрѣщнаха „своятъ Българский Господарь“, за което покъсно жестоко пострадаха отъ сърбитѣ. На Князя Александра се представиха депутации, отъ които едната съ Пиротскитѣ първенци на чело, го молеше да присъедини Пиротъ къмъ България, и да ходатайствува за съгласието на великитѣ държави за това присъединение. Българскитѣ офицери и войници изнесоха най приятни въспоминания за Пиротъ и гражданетѣ му, любезни и гостеприемни, които ги посрѣщнаха не като неприятели, но като братия.

Не се мина много, и Князь Александръ получи извѣстие че Турция проводила въ Пловдивъ Лебибъ — ефенди и Гадбанъ — ефенди, за да направятъ всичко възможно за възстановлението Источната Румелия. Князя ми заповѣда да ида незабавно въ Пловдивъ, като поканя и Захария Стоянова да иди тамъ. Захарий Стояновъ се намираше въ Рущукъ, и на моитѣ писма и телеграмми все ми отговаряше, че по семийни причини той не може да замине за Пловдивъ. Като минавахъ презъ София, азъ поканихъ Д. Ризова да иди съ менъ, но той се опитвалъ подъ разни предлози да отклони това пѫтуване. Обаче когато всичкитѣ негови причини да неходи, сѫ оказаха неубѣдителни, той тръгна съ менъ за Пловдивъ. *Въ Ихтиманъ Ризовъ* се направи на боленъ и искаше да

остане тамъ, но азъ употребихъ една хитрость, и го накарахъ да върви съ менъ понататъкъ. Въ Пловдивъ азъ слѣзохъ въ хотелъ „Петербургъ,“ въ стаята наредъ съ онази, гдѣто живѣяха Лебибъ и Гадбанъ — ефенди. Моятъ приятель, старъ турчинъ Мустафа, стоеше при вратата на турскитѣ делегати, и имъ докладваше за посѣтителитѣ, т. е. бѣше нѣщо като адъютантинъ. Отъ този приятель азъ научихъ още въ първата минута много интересни нѣща. Той преди всичко ми съобщи, че отъ чуждитѣ консули неговитѣ ефендета ги посѣщава само „московъ,“ който ги убѣждава да възстановятъ предишния режимъ, т. е. да върнатъ Източната Румелия, като употребятъ за това най енергични мѣрки, но че неговитѣ ефендета не сѫ толкова глупави, за да повѣрватъ на „москова“, и че тѣ се рѣшили сами да изучатъ положението.

Скоро слѣдъ пристигването си, азъ се срѣщнахъ съ префекта Димитрова, и съ извѣстния вече на читателитѣ, комендантъ на градѫ, капитанъ Стефовъ, на когото станахъ гость. Отъ тѣхъ се научихъ, че цѣлата Южна България е въ вълнение, че всѣкий е готовъ да жертвува всичко, даже и живота си, за да защити народното дѣло — съединението. Двама тѣзи довѣрении лица на Князя Александра работяха день и нощь съ неуморима енергия, за да спасятъ положението.

Петъръ Димитровъ родомъ отъ Балканско село Жеравна, възпитанникъ на Робертъ — Коллежъ, бѣше много предвидливъ и уменъ, още младъ тогава човѣкъ; той обладава добри дипломатически способности и тактъ и е испитанъ патриотъ.

Той, както и енергичния капитанъ Стефовъ бѣха си тамамъ на мѣсто въ онова време. Съ изборътъ на тѣзи лица за такова деликатно положение, както тогавашното въ Пловдивъ, Князя е доказалъ, че умѣе да цѣни способноститѣ на хората, ако и не винаги. Къмъ тѣхъ се присъединиха още нѣколко сътрудника, между които тогавашния директоръ на пощитѣ и телеграфитѣ Иванъ Стояновичъ, който почти не излизаше отъ телеграфното бюро, и бѣше въ непосредствении сношения съ всичкитѣ румелийски комитети.

Пловдивъ бѣше много живъ тогава: по улицитѣ минаваха депутации отъ всичкитѣ градове на областьта, предводими отъ младия художникъ Антоний Митовъ и други интелигентни лица, които, като познаваха чужди язици, се явяваха въ чуждитѣ консулства съ депутациитѣ, говориха тамъ рѣчи

отъ името на тѣзи депутации, заявяваха волята на народа да се запази непремѣнно съединението, протестираха противъ възстановлението на Източната Румелия, и най сетнѣ объявяваха, че възстановителитѣ само презъ тѣхнитѣ мъртви тѣла могатъ да прегазятъ, за да влѣзатъ въ Пловдивъ.

Отъ друга страна управляющия русското консулство Г. Игелстромъ, и българскитѣ руссофили (съединисти) дѣйствуваха въ съвършенно друго направление. Тѣ убѣждаваха населението да се подчини на волята на Портата поддържана отъ великитѣ държави, да предаде управлението на Източната Румелия на турскитѣ делегати, и да възстанови стария режимъ. При това тѣ увѣряваха, че Руссия скоро за тази покорность ще даде не само съединение съ България, но ще присъедини още къмъ тѣхъ и Македония. Руссофилски агенти сѫ биле распратени изъ цѣлата область, но никой не искаше и да ги слуша. Г. Игелстромъ оффициално заяви на Пловдивския префектъ Димитровъ, че ако румелийцитѣ не приематъ рѣшението на конференцията въ Цариградъ за възстановяванието Източната Румелия, то турскитѣ войски въ количество до 70000 души ще я оккупиратъ, и отъ автономна область ще я обърнатъ на обикновенна турска провинция. Консулитѣ на чуждитѣ държави, съ исключение на английския и французския, поддържваха Г. Игелстрома, но енергичния протестъ на цѣлото население ги накара да се поразмислятъ. Тогава Г. Игелстромъ прибѣгна къмъ слѣдующата хитрина: като събра гражданетѣ въ българската митрополия у епископа Гервасия, той отново почна да имъ доказва необходимостьта да се подчинятъ на рѣшението на великитѣ държави, а когато отъ всичкитѣ страни почнаха да възражаватъ на това, то тогава е билъ предложенъ единъ новъ начинъ за рѣшението на въпроса, а именно: Източно-Румелийското население трѣбва да си избере особенъ комитетъ за водение дѣлата на присъединенната къмъ България провинция, до като не сѫ взематъ окончателни рѣшения за нея. Подобенъ комитетъ дѣйствително е билъ избранъ, и въ неговия съставъ влѣзоха не само епископъ Гервасий, но и Д. Ризовъ. Обаче този комитетъ остана само за утѣшение на управляющия русското консулство, тъй като за него не искаше даже да знае никой, при всичко че той по русската теория трѣбваше да съставлява, отдѣлно отъ Българското, управление на Източната Румелия.

На другия день слѣдъ това събрание, коменданта на градѫ, капитанъ Стефовъ, направи визита на епископа Гервасия, и му обяви, че ако митрополията стане още веднажъ мѣсто за противународни рѣшения, то той ще заповѣда да обрѫснатъ главата и брадата на епископа Гервасия, и ще го прати на заточение въ единъ отъ манастиритѣ.

Колкото се касае до Лебибъ и Гадбанъ-ефенди, то тѣзи умни хора скоро разбраха, че Източната Румелия вече по никой начинъ не може да се възстанови въ предишния си видъ, и въ този смисълъ сѫ рапортирали на своето правителство. Тѣ бѣха донесли съ себе си цѣли сѫндѫци прокламации къмъ румелийцитѣ, съ които ги каняха да се върнатъ къмъ старото управление, но не сѫ опитаха даже да ги раздаватъ, защото се бояха отъ сериозни безредици. Впослѣдствие тѣ предадоха тѣзи прокламации на префекта П. Димитрова. Едно обстоятелство накара скоро турскитѣ делегати да напуснатъ Пловдивъ. Тамъ се намираше въ това време единъ богатъ евреинъ отъ Цариградъ, запознатъ съ делегатитѣ. На този евреинъ приятелитѣ на капитана Стефова казаха, че се е организирала една дружина отъ 50 души, които сѫ се рѣшили още въ първата нощь да убиятъ турскитѣ коммисари, за да спасѫтъ своето отечество.

Евреина толкова повече е повѣрвалъ на това съобщение, че вълнението въ градѫ, предизвикано отъ дохаждането на Лебибъ и Гадбанъ-ефенди, никакъ не се успокояваше. Вечерта евреина тайно се промъкна при турскитѣ делегати, и имъ съобщи за угрожающата опасность. При всичко, че бѣше вече късно, делегатитѣ отидоха при префекта Димитрова, за да го молятъ да ги охрани. Г. Димитровъ каза на своитѣ нощни посѣтители, че той нищо не знае за сѫществуванието на подобенъ заговоръ, но че въ подобни смутни времена всичко е възможно. Той се постара, до колкото е възможно, да успокои делегатитѣ, като имъ обѣща, че ще вземе най строги мѣрки за тѣхната охрана и за провѣряване на съобщеннитѣ отъ тѣхъ свѣдения. Разбира се, никакъвъ заговоръ не е сѫществувалъ, и всичко това е било само шега.

Обаче слѣдъ този случай турскитѣ делегати рѣшиха незабавно да напуснатъ Пловдивъ, тъй като дѣйствително тѣ нѣмаха тамъ никаква работа, а пакъ тѣхното пребивание тукъ само распалваше страститѣ, и възбуждаше умоветѣ.

Лебибъ-ефенди замина за Цариградъ, за да представи тамъ личенъ докладъ, а Гадбанъ-ефенди, който получи, вслѣдствие молбата си отъ пловдивскитѣ власти, единъ постояненъ стражаръ за лична охрана, отиде въ София, за да изучи тамъ положението.

По този начинъ преданнитѣ на Князя Александра лица спасиха провинцията отъ нови нещастия, и я съхраниха за България. Когато Князя, слѣдъ свършването на войната, пристигна въ Пловдивъ, той награди префекта Димитрова съ орденъ Св. Александръ съ мечове, като му каза при това: „азъ смѣтахъ Източната Румелия почти изгубена, а Вие сте я удържали за българската корона, като сте поддържали редъ и тишината слѣдъ моето заминаването и на войскитѣ отъ тамъ, и сте сѫ държали съ умъ и тактъ по отношение къмъ турскитѣ делегати.“

На капитана Стефова сѫщо е билъ предложенъ орденъ презъ подполковника Николаева, въ разпореждането на когото той се намираше слѣдъ свършването на войната, но Стефовъ, по своята скромность, отклони тази награда.

Слѣдъ заминаването на Лебибъ и Гадбанъ-ефенди и азъ заминахъ отъ Пловдивъ, и отидохъ пакъ въ Пиротъ. Тамъ заварихъ всичкитѣ отпаднали духомъ подъ впечатлѣнието дѣятелностьта на международната коммиссия.

Както е извѣстно, за сключване премирие и установяване демаркационната линия помежду двѣтѣ воюющи страни, великитѣ държави пратиха своитѣ военни аташе отъ Виена, които бѣха длъжни да изучатъ българско-сърбскитѣ недоразумѣния. Тази коммисия преди всичко замина въ Нишъ, гдѣто тя трѣбваше да изслуша молбитѣ и оплакванията на Краля Милана, който употреби всичкото си дипломатическо искуство за да привлече делегатитѣ на своя страна. Обаче Краль Миланъ и не трѣбваше да прави такива усилия, защото делегатитѣ тръгнаха още отъ Виена недружелюбно и пристрастно настроени къмъ България.

Князь Александръ прие делегатитѣ тутакси слѣдъ пристигването имъ въ Пиротъ, и още при първата аудиенция гордо имъ заяви, че той не се лъже относително тѣхното желание да защитятъ Сърбия и да отнематъ плодоветѣ на побѣдитѣ му. Тѣзи думи на Князя Александра дадоха на делегатитѣ тутакси да разберѫтъ, че такъвъ языкъ може да

държи само побѣдитель. Още въ първия день слѣдъ пристигването си делегатитѣ сѫ държали засѣдание като, избрали за предсѣдатель на коммисията италиянския пълномощникъ Церутти. Въ сѫщото засѣдание е било рѣшено, на другия день—8 Декемврий, да се направи оглѣдъ на позициитѣ около Пиротъ, и слѣдъ това вече да се пристѫпи къмъ преговори за премирие. Но на другия день времето бѣше много лошо и коммисията бѣше принудена да остане въ Пиротъ. Тя почна преговоритѣ, но не дойде тогава къмъ никакво заключение. На 9 Декемврий засѣданието стана безъ българския делегатъ капитанъ Пановъ, и сърбския генералъ Топаловичь. Дебатитѣ на коммисията бѣха върхъ на пристрастие въ полза на Сърбия, и само турския пълномощникъ Шакиръ-паша си вдигна гласѫ въ полза на България. Бѣше ясно, че коммисията не взима въ внимание фактитѣ, и не основава на тѣхъ своитѣ рѣшения, а просто испълнява дипломатическитѣ инструкции на своитѣ правителства. И въ този случай бѣше совершенно на мѣсто въпроса на Князя Александра къмъ делегатитѣ: „защо е трѣбвало на коммисията да си дава трудъ да ходи въ Пиротъ? Това което тя е постановила тукъ, твърдѣ лесно можеше да стане и въ друго мѣсто, напр. въ Виена.“ Текста на конвенцията, нѣколко дена преди пристигването на военната коммисия въ Пиротъ, е билъ напечатанъ въ чешскитѣ вѣстници, несъмнѣнно отъ русский источникъ. Това служи за най добро доказателство, че въпроса за рѣшенията на коммисията е билъ *предрѣшенъ* много порано, отъ колкото тя е изучила на мѣсто положението. Но очевидно е, че на дипломацията ѝ потрѣбвало да прати тази коммисия въ българския военния лагерь за да въвежда въ заблуждение общественното мнѣние въ Европа, благосклонно настроено къмъ Князя Александра и българския народъ.

На 16-й Декемврий пакъ се възобновиха засѣданията, отъ началото безъ българския и сърбския делегати, а сетнѣ сѫ биле поканени и послѣднитѣ и имъ е билъ прочетенъ слѣдующия протоколъ:

Членъ 1. Премирието, сключено въ днешния день, 9-й Декемврий 1885 година, ще трае до 1-й Мартъ 1886. Ако до този день мирътъ не бѫде подписанъ, то премирието ще се продължи въ законна форма. Но ако слѣдъ този срокъ (1-й *Мартъ н. г.)* премирието трѣбва да се прекрати, то

заявлението за това трѣбва да бѫде дадено 10 дена преди възобновлението на враждебнитѣ дѣйствия.

Членъ 2. Войскитѣ на двѣтѣ неприятелски страни ще очистятъ онази часть отъ неприятелската территория, която сега е заета отъ тѣхъ. Сърбитѣ ще заминатъ първи, тъй щото отъ тѣхна страна очистванието на българската территория ще бѫде свършена по пладнѣ на 25 Декемврий н. с. 1885 година; а очистванието сърбската территория отъ българскитѣ войски ще се свърши по пладнѣ на 27 Декемврий н. с. 1885 г. Новото заемание на очистеннитѣ по този начинъ мѣстности отъ национални войски не може да стане порано отъ 5 дена слѣдъ заминаванието на неприятелскитѣ войски, но възвръщанието на административнитѣ власти може да стане тутакси слѣдъ това заминавание; също тъй полицейскитѣ власти, присѫтствието на които ще бѫде необходимо за поддържанието на редъ и безопасностьта въ страната, ще могатъ тутакси да встѫпятъ въ испълнение на своитѣ длъжности.

Членъ 3. Пограничната линия помежду Сърбия и България ще служи като демаркационна линия помежду двѣтѣ войски, сърбската и българската. По дължината на тази линия, и на территорията на всѣка една отъ двѣтѣ държави, единъ поясъ отъ 3 километра широчина ще бѫде обявенъ за нейтраленъ до като трае премирието, тъй като никакви войски не могатъ да го преминатъ. Само органитѣ на общественната власть, които иматъ за задача да поддържватъ редѫ, да държатъ пълицейский надзоръ, и да наблюдаватъ за безопасностьта въ страната, както и митническитѣ служащи, иматъ право да встѫпятъ на този нейтраленъ поясъ.

Членъ 4. Двѣтѣ неприятелски части трѣбва незабавно да предадѫтъ една на друга взаимнитѣ плѣнни. Въ това отношение офицеритѣ, уполномощени да подпишатъ премирието, ще се съгласятъ помежду си. Сѫщитѣ офицери ще разрѣшатъ незабавно въпроситѣ за предаванието военния материалъ, както за болнитѣ и раненнитѣ, и всѣкакви други въпроси, които могатъ да се появятъ.

Членъ 5. Слѣдъ това ще бѫдатъ назначени делегати за започвание преговори за сключвание миръ.

Този протоколъ е билъ подписанъ отъ капитанъ Пановъ *за България* и полковникъ Топаловичъ за Сърбия, сетнѣ отъ членоветѣ на международната военна коммисия: Веделъ, Го-

зенбергъ, де Саль, Фразеръ, Церутти, баронъ Каулбарсъ, и Шакиръ-паша.

По този начинъ българетѣ, които безъ всѣкакъвъ поводъ сѫ биле нападнати по хайдушки начинъ, за всичкитѣ си блескави побѣди надъ сърбитѣ, сѫ получили само едно удовлетворение, че сърбитѣ трѣбваше два дена порано да очистятъ заетата отъ тѣхъ территория въ Видлинския окрѫгъ!

Русския пълномощникъ, генералъ баронъ Каулбарсъ не испусна случая да разъиграе въ Пиротъ ролята на Мефистофель. Той заяви на Князя Александра, че цѣлата Руссия и Русския Императоръ сѫ слѣдили съ голѣми симпатии побѣдитѣ на българетѣ, и че при всичкитѣ сѫществующи недоразумѣния, старитѣ връзки помежду Руссия и България оставатъ нераскъсани, вслѣдствие на което Царя е издалъ приказъ по русската войска, въ който високо е похвалявалъ заслугитѣ на русскитѣ офицери-инструктори, които сѫ приготвили българетѣ за побѣди. Като увѣри Князя, че този приказъ на Царя билъ само първа стѫпка къмъ помиряване съ него, генерала почна да го сѣвѣтва въ интереса на българския народъ, да се отзове на този помирителенъ гласъ, и да издаде отъ своя страна приказъ по българската войска, въ който да похвали русскитѣ инструктори, и по този начинъ да имъ припише главната заслуга въ побѣдитѣ надъ сърбитѣ. Князя възрази, че ако Царя въ своятъ приказъ отдава всичкитѣ български побѣди само на своитѣ русски офицери, отъ които нето единъ даже не участвувалъ въ войната, то това е само оскърбление на българската войска. Но Каулбарсъ се постаралъ да го увѣри, че такова едно тълкуване на Царския приказъ не е вѣрно и че Царя само за това не е говорилъ за българската войска, щото той не е нейнъ господарь, и за туй въ приказитѣ по своята войска би било чудно и непристойно да почне той да хвали успѣхитѣ на една чужда войска. При това Каулбарсъ притури, че ако Царя хвали своитѣ офицери, които сѫ служили въ България, въ моментъ на българскитѣ побѣди, то това значи, че той похвалява сѫщевременно и българската войска, и желае да се помири съ Князя. „Нека българетѣ отъ своя страна направятъ стѫпки къмъ помиряване, и Руссия незабавно ще имъ отговори съ сѫщо.“ казваше Каулбарсъ.

Князь Александръ, който бѣше опиталъ всичката злоба на русската дипломация, нейната мстителность и пакоститѣ,

които тя успѣла да направи на българетѣ, както въ самата България, тъй на цариградската конференция на посланницитѣ, а сѫщо и въ международната военната коммисия, — при всичко това рѣшилъ да остави на страна своитѣ жестоки обиди и да опита още веднажъ да направи стѫпки къмъ помиряване. Той по съвѣта на Каулбарса издаде желаемия отъ русския Царь приказъ по българската войска, въ който похвали заслугитѣ на русскитѣ офицери — инструктори.

Обаче скоро се оказа, че Князь Александръ е билъ излъганъ по най непозволителенъ начинъ отъ генерала Каулбарса, тъй като русскитѣ дипломати слѣдъ този приказъ не само не прекратиха своитѣ враждебни дѣйствия по отношение къмъ него и къмъ България, но още по вече ги усилиха. Този приказъ е билъ потребенъ на Каулбарса, за да компрометира Князя Александра въ очитѣ на българската войска. И той напълно достигна своята си цѣль защото този приказъ дълбоко и незаслужено оскърби българскитѣ офицери и немалко повреди на популярноста на Князя. Даже най преданнитѣ нему офицери казваха, че „българетѣ ораха и сѣяха, а пакъ Князя повикалъ русскитѣ офицери да събиратъ жатвата."

Въ време на пребиванието му въ Пиротъ, при Князя Александра се яви въ единъ день Д. Ризовъ, който му предаде предложението на Пашича и на другитѣ сърбски емигранти, които се намираха тогава въ България, да се вмѫкнатъ въ Сърбия, да произведѫтъ тамъ революция противъ Краля Милана, положението на когото бѣше расклатено, и съ това да дадѫтъ възможность на Князя Александра да поведе своята войска кѫдѣ Нишъ-Бѣлградъ, като се ползува отъ отвличанието на сърбскитѣ войски за потѫпкване възстанието. За тази своята експедиция Пашичъ искалъ отъ Князя Александра пушки, патрони, и т. н. Князя отхвърли това предложение съ негодование, като заяви, че той е войникъ, и може да се бори съ своятъ противникъ само честно, безъ да прибѣгва къмъ подобни средства.

„Да не бѣше графъ Кевенгюлеръ съ своята угроза, каза Князя, то азъ и безъ Пашича щѣхъ да намѣря пѫтя за Бѣлградъ!"

Къмъ края на стоението въ Пиротъ, тамъ пристигна пратеника на султана Меджидъ-паша, който е билъ приетъ отъ Князя най любезно, и съ всичкитѣ почести, подобающи *на положението* му. На Меджидъ-паша е било предложено

помѣщение въ квартирата на Князя Александра, съ когото той подѣляше всѣкий день и трапезата. Пристигването на пашата означаваше, че Портата най сетнѣ се отказала да испълни съвѣтитѣ на нѣкои велики държави, които й предлагаха да оккупира тя Източната Румелия и да възстанови тамъ предишния редъ. За това Меджидъ-паша бѣше приятенъ гостенинъ въ българския лагеръ. Князь Александръ се радваше, че неговата политика на сближавание съ Портата принесе добри резултати. Неще съмнѣние, че прави преговори съ Портата, относително съглашение по румелийския въпросъ, бѣха твърдѣ сгодни и желателни за България. Обаче тѣзи преговори не сѫ биле започнати формално въ Пиротъ, тъй като тамъ нѣмаше министритѣ, и биле отложени до връщането въ София, за кѫдѣто и замина Меджидъ-паша, преди напущанието Пиротъ отъ българетѣ.

Преди заминаването си отъ Пиротъ Князь Александръ е издалъ слѣдующия приказъ по войската:

„Офицери и войници!"

„Днесь нашата земя е съвершенно очистена отъ неприятеля, който тъй разбойнически се вмѫкна въ нея. Вашата храбрость и самопожертвувание, съ което Вие сте побѣдили толкова мѫчнотии, Вашата рѣшимость поскоро да умрете, отъ колкото да търпите неприятеля въ границитѣ на Вашето отечество, сѫ биле най прекрасно възнаградени. Вие сте унищожили сърбската войска, Вие сте очудили цѣлия свѣтъ, и сте го накарали да признае, че въ вашитѣ жили тече сѫщата кръвъ, която едно време е текла въ жилитѣ на вашитѣ прадѣди, побѣдители на Византийската Империя. Ние можемъ сега да се върнемъ въ нашето огнище съ спокойна съвѣсть и съ гордо съзнание, че сме испълнили своя дългъ!"

„Александръ."

На 14 Декемврий сутренъ рано, Князь Александръ напусна Пиротъ. Българската столица София готвеше на своя побѣдоносенъ Князь-Главнокомандующъ, и на храбритѣ войски, достойно посрѣщание.

Още преди съмнуванне улицитѣ се препълниха съ народъ. Времето бѣше чудесно. Работницитѣ бързаха да украсятъ по най блѣскавъ начинъ пѫтя отъ двореца по Нишката улица *по която трѣбваше* да минава Князя.

Въ $9^1/_2$ часа сутренъ се почуха първитѣ салютни вистрѣли на славната войска, които ставаха все повече и повече ясни. Цѣлата столица бѣше се вдигнала на крака и тълпи почнаха да се движатъ отъ Александровската площадь къмъ триумфалната врата, въ края на Нишкото шоссе. Скоро този пѫть се намираше между двѣ живи стѣни, съставени отъ радостното и благодарното на побѣдителитѣ население. Чувство на нетърпѣние се виждаше на всичкитѣ лица; всѣкий искаше поскоро да види скѫпитѣ лица на своитѣ храбри войници. На вратата имаше слѣдующата надпись: „Слава и честь на побѣдителитѣ!" Отъ двѣтѣ страни на вратата, по околноститѣ, по възвишенности се движеше безбройно количество народъ, който шумтѣше като развълнувано море. Равно въ 11 часа преди пладнѣ се зададе Князь Александръ, на своя боевий конь, въ походна униформа. По цѣлия пѫть до двореца неговата висока, мѫжественна фигура се възвишаваше надъ тълпата.

Слѣдъ Князя вървѣха: братъ му Францъ-Иосифъ, флигель-адъютантитѣ, щаба, съ капитанъ Рачо Петровъ на чело, сетнѣ I на Князя Александра полкъ. Появяванието на Князя е било посрѣщнато съ такова ентузиастско „ура", което се продължавало цѣлия пѫть, като че ли земята трепереше отъ него. При триумфалната врата Князя е билъ посрѣщнатъ отъ градския съвѣтъ, еснафитѣ съ знамената си, благотворителнитѣ дружества, студентитѣ, които бѣха дошли отъ разни чужди университети за да съставятъ студенческий легионъ. При непрестанни, оглѫшителни „ура", Князя се доближилъ до триумфалната врата. Тамъ преди всичко министръ-президентъ Каравеловъ му поднесе вѣнецъ отъ името на правителството. Слѣдъ това сѫ били поднесени сумма вѣнци, единъ отъ другъ покрасиви. Студентитѣ, които напуснаха учението си, за да се притекѫтъ на помощь на братията си, защищающи отечеството, съ този актъ доказаха своятъ патриотизмъ и опровергнаха всичкитѣ клевети, които се пущаха противъ тѣхъ, и продължаватъ още и сега да се пущатъ. Тѣ поднесоха на Князя Александра на искусно изработена възглавница единъ вѣнецъ съ надпись „Слава побѣдителю Александру I. Отъ студентитѣ." Князя, щаба му, и войскитѣ едвамъ можаха да си пробиятъ пѫть презъ тълпата, която като опиянения отъ радость и въсторгъ не преставаше да вика „ура." Улицитѣ,

по които минаваше шествието, бѣха хубаво украсени, съ високи стълбове, покрити съ триколоръ и съединенни съ гирлянди отъ зеленина, и съ флагове. Отъ тълпата хвърляха върху Князя и войската цвѣтя и зеленина по цѣлия пѫть; особно много имаше чемширъ.

При съборната черква Св. Краль Князь Александръ е билъ посрѣщнатъ отъ сѫщия митрополитъ Климентъ, който въ време на кървавитѣ боеве подъ Сливница е устроявалъ въ митрополията заговоръ съ цѣль на свалянието Князя. Въ черквата се отслужи благодарственъ молебенъ, слѣдъ който митрополитъ Климентъ произнесе привѣтственна рѣчь на Князя. Отъ съборната черква Князя на чело на войскитѣ мина презъ Гурковската площадь, Алабинската и Александровската улици, на Александровската площадь. Послѣднята представляваше необикновенна картина. На една линия съ двореца бѣше устроена триумфална врата съ три входа, отъ които средния най високъ. Горнята часть, въ видъ на полукрѫгъ, представляваше надписъ: „Сливница, Драгоманъ, Царибродъ, Пиротъ," а подъ тази надписъ друга: „здравѣйте храбри войници." На най горнята часть на полукрѫга имаше укрѣпено слънце съ кръстъ, съставено отъ щикове: отъ двѣтѣ страни на слънцето бѣха турени по двѣ берданки на кръстъ, отъ които всѣка една бѣше украсена съ вѣнецъ. Подъ полукрѫга стоеше бюста на Князя Александра съ лавровъ вѣнецъ на главата. Отъ двѣтѣ страни на бюста имаше лѫчи отъ полуслънце, направени отъ щикове. Надъ двата други малки входа имаше надписи: „Правда — Южна България" „Свобода — Сѣверна България." Тѣзи надписи сѫщо бѣха украсени съ щикове въ видъ на лѫчи.

Отъ двѣтѣ страни на Александровската улица и площадь бѣха турени десеть огромни пирамиди, покрити съ триколоръ и украсени съ зеленина и флагове. Всѣка пирамида имаше инициалитѣ на Князя, забиколени съ пушки, отнети отъ неприятеля, а надъ инициалитѣ надписи: „6-й Търновский полкъ, Шейновский полкъ, 4-й Плѣвенский полкъ, 2-й Струмский полкъ, 7- Прѣславский полкъ, 3-й Бдинский полкъ, 8-й Приморский полкъ, Пловдивский полкъ, Сливенский полкъ, 5-й Дунавский полкъ, 1-й Софийский полкъ, Шипченский полкъ, Конвой на Негово Височество, Конарский полкъ, Румелийска *полубатарея,* Румелийский ескадронъ." Отъ дѣсната страна на

триумфалната врата, срѣщо двореца бѣха изправени въ една дълга линия сърбски пушки, отнети отъ неприятеля, а около малкия входъ единъ сърбски топъ. Отъ лѣвата страна на вратата, до портата на двореца, Князя го чакаха министритѣ, дипломатическитѣ представители, между които и Меджидъ-паша въ пълна парадна униформа. Русския представитель сѫщо бѣше между посрѣщачитѣ. Тамъ бѣха и представителитѣ отъ „Червения Кръстъ“, и чиновницитѣ. Часѫ кѫдѣ 12, Князя на конь се показа отъ Александровската улица. Страшно „ура“ отъ хиляди гърла го посрѣщна и не се прекратяваше. Князя величествено мина презъ вратата; презъ рамената му бѣха окачени многобройни вѣнци, нѣколко подобни имаше и на шията на боевия му конь. Също бѣха украсени съ вѣнци братъ му Францъ-Иосифъ, свитата и щаба на Князя.

Щомъ поздрави народа, министритѣ, и дипломатическитѣ представители, Князя се спрѣ при портата на двореца, и се започна дефилирането на войскитѣ. Войскитѣ минаваха подъ триумфалната врата, и Князя поздравляваше всѣка часть отдѣлно, при непрестанното викание „ура,“ както отъ страна на войницитѣ, тъй и отъ тълпата. Дефилирането трая 3 часа. Вечерта имаше великолѣпно освѣтление.

На 15 Декемврий командира на западния корпусъ, полковникъ Николаевъ, произведенъ въ този чинъ за отличие подъ Пиротъ, и награденъ съ орденъ „за храбрость“ II степень, сѫщо напусна Пиротъ, а заедно съ него и българетѣ напуснаха сърбската територия. Сърбитѣ и въ този случай не испълниха условията на премирието, и встѫпиха въ Пиротъ още преди да бѫде той очистенъ отъ български войски. При това станаха нежелателни сблъсквания, предизвикани отъ сърбитѣ, които скѫпо платиха за тѣхъ.

Полковникъ Николаевъ съ останалитѣ войски е билъ посрѣщнатъ най тържественно. Князь Александръ излѣзе да го посрѣща при триумфалната врата, на Нишкото шоссе. Щомъ се зададе полковникъ Николаевъ, огромната тълпа, която го чакаше, изгърмѣ едно оглѫшително „ура.“ Князь Александръ, като се обърна къмъ народа, каза: „Викайте братия „ура“ колкото можете повисоко, на Пиротския герой, нашия храбрия полковникъ Николаевъ; той много пѫтя е заслужилъ народната любовь и признателность.“

Когато войскитѣ пристигнаха при двореца, Князя и тѣхъ ги пропусна предъ себе си съ церемониаленъ маршъ, като поздравляваше, както и предъидущия день, всѣка часть отдѣлно. Името на „Пиротский герой“ дадено отъ Князя Александра, съвершенно заслуженно, на полковника Николаева, той го удържа за винаги.

Братоубийственната сърбско-българска война се свърши съ Букурещския миръ. На 8-й Януарий 1886 г. румънската столица е била окончателно избрана за обсѫждание условията на мирътъ. Само слѣдъ 16 дена българския и сърбския делегати се явиха въ Букурещъ. Сърбия се представляваше отъ Г. Миатовичь, а България отъ Меджидъ-паша.

Г. Миатовичь предложи договоръ отъ единъ членъ само, въ който се казваше, че мирътъ помежду двѣтѣ неприятелски страни се възстановява въ такъвъ видъ, както е било преди 2-й Ноемврий 1885 год.

Меджидъ-паша отклони тази редакция, защото Сърбия на 2-й Ноемврий се намираше въ периодъ на най усиленната мобилизация, и предложи другъ единъ членъ, въ който да се каже, че се възстановяватъ приятелски отношения помежду двѣтѣ държави. Това предложение пакъ е било отхвърлено отъ Сърбия.

Най сетнѣ на 17 Февруарий Сърбия предложи слѣдующата редакция на договора: „Мирътъ между Сърбия и България се възстановява отъ деньтъ на подписванието на настоящия договоръ, одобренията на който ще бѫдатъ размѣнени въ Букурещъ не покъсно отъ 15 дена.“ България се съгласи на тази редакция и договора е билъ подписанъ на 18-й Февруарий.

Тъй се свърши сърбско- българската война. Сърбия не само не достигна своята цѣлъ за балканското ужъ равновѣсие, подъ което тя е разбирала въ сѫщность откъсвание часть отъ българската земя за въ своя полза и нейното (на България) окончателно отслабвание като държава, претендирующа за Македония—но напротивъ е убила своятъ престижъ на Балканитѣ като дала лавритѣ на първенство въ рѫцѣтѣ на своята противница — България.

Прѣзъ тази война чужденцитѣ показаха своитѣ симпатии къмъ българетѣ съ испращание помощъ на раненитѣ и болнитѣ. Първъ пристигна на помощъ Румънския „Червенъ

Крьстъ", сетнѣ Гессенъ—Дармщатския. Отъ Германския „Червенъ Кръстъ" дойдоха двѣ миссии: една на чело съ хирурга профессора Лангенбухъ, и другата съ хирургитѣ Глюкъ и Гримъ; сетнѣ слѣдваха миссии: отъ Австро-Унгарския „Червенъ Кръстъ" отъ Австро-Унгарския Престолонаслѣдникъ, отъ унгарския Рицарския Орденъ, и нѣколко англичане.

При връщанието на българскитѣ войски отъ Сърбия пристигна и Руския санитаренъ отрядъ на „Червения Крьстъ"

Прѣдъ видъ недостатъцитѣ на българската санитарна служба тѣзи чужди благотворители се оказали голѣма услуга на българската войска, и България ще имъ остане за винаги безкрайно благодарна.

Като епилогъ на сърбско-българската война може да се сматря писмото на Императора Александра III къмъ Княза Александра, донесено въ София отъ Г. Сомовъ, единъ отъ чиновницитѣ на русското посолство въ Бѣлградъ.

Въ това писмо Императора е похвалявалъ храбростьта на Князя Александра и неговитѣ превосходни качества, като полководецъ. Но за жалость това любезно писмо никакъ не е спрѣло интригитѣ на русскитѣ агенти въ България противъ Князя. Напротивъ тѣ отъ день на день се усилваха и се свършиха съ катастрофата на 9 й Августъ 1886 г.



ГЛАВА VII

Събитията слѣдъ войната.

Продължението на [illegible]. — Офицерскитѣ [illegible] и [illegible] на Русия [illegible] офицеритѣ. — Пътуването на Князя Александра въ Южна България. — [illegible]. — С[illegible] събрание. — Фалшиви [illegible]. — Мисията на В[illegible] въ Сърбия. — С[illegible]. — Признаци на [illegible]. — [illegible] му угрожава [illegible].

Подиръ една малка почивка слѣдъ войната, въ София се започнаха преговори съ Меджидъ-паша и Гадбанъ-ефенди за урегулирането Източно-Румелийския въпросъ. Тѣзи преговори вървѣха до толкова успѣшно, щото скоро е билъ поканенъ въ Цариградъ българския пълномощникъ, за да ги доведе до край. Великия Везиръ Кямилъ-паша, както и министра на вънешнитѣ дѣла Саидъ-паша, се показаха настроени твърде миролюбиво къмъ България. Както турцитѣ, тъй и българетѣ не желаеха въ това врѣме нищо друго, освѣнъ да се свърши по-скоро този деликатенъ въпросъ. Тъй щото турско-българското съглашение не закъснѣ много. На основание на това съглашение Султана назначаваше Князя Александра за Източно-Румелийский генералъ-губернаторъ до смъртьта му, и се съгласяваше за прегледване на Източно-Румелийския органическия уставъ отъ особна турско-българска комисия. България се съгласяваше за присъединение на двѣ околии въ Кърджали къмъ Турция. Въ тѣзи околии влизаха погранични села, които не сѫ покоряваха до тогава нето на Турция, нето на България; тѣ бѣха населени преимуществено отъ помаци (потурчени българе). Освѣнъ това Турция и България сключваха по между себеси отбранителенъ и настѫпателенъ договоръ, спорѣдъ който тѣ сѫ задължаваха да защищаватъ единъ другъ. Ако нѣкой нападнеше България, на помощь трѣбваше да се явятъ турски войски и да станатъ подъ

командата на Князя Александра. А въ случай на нападение върху Турция българскитѣ войски по нейно искание трѣбваше да ѝ идатъ на помощь и да се турятъ подъ командата на турски генерали. Това съглашение бѣше далечъ не онова, което желаеше българския народъ, но като се вематъ въ внимание тогавашнитѣ обстоятелства, ще се разбере защо България го приемаше.

Обаче щомъ турско-българското съглашение постѫпи на одобрението на Цариградската конференция на посланницитѣ, Руссия рѣшително се исказа противъ него. Тя преди всичко протестирала противъ военния съюзъ, като не допущала възможность да излѣзе въ единъ день християнската България въ съюзъ съ мухамеданската Турция, противъ друга една християнска държава. Тъй щото този членъ е билъ исключенъ отъ съглашението. Но Руссия не сѫ удовлетворила съ това. Тя поискала да бѫде заличено името на Князя Александра, и да остане пожизненъ генералъ-губернаторъ на Източната Румелия не Князь Александръ, а въобще *„Българский Князь“*.*) Князь Александръ се съгласи и на тази отстѫпка, но за Руссия и това бѣше още малко. Тя представи ново искание: Българския Князь да се назначава за Румелийский Генералъ-Губернаторъ за 5 години само, както и бившитѣ паши, а слѣдъ всѣки 5 години новото назначение да става съ съгласието на великитѣ държави. Князь Александръ протестиралъ противъ това искание на Руссия, но великитѣ държави не обърнаха никакво внимание върху този протестъ, и заповѣдаха на своитѣ посланници въ Цариградъ да подпишатъ на 24 Мартъ 1886 г. протокола, съотвѣтствующъ на русскитѣ желания, и Князь Александръ е билъ назначенъ Източно-Румелийский генералъ-губернаторъ за 5 години.

Трѣбва тукъ да спомѣнемъ, че България въ лицето на своятъ представитель въ Цариградъ, министръ на външнитѣ дѣла Илия Цановъ, е имала твърдѣ лошъ защитникъ на своитѣ интереси, тъй като той бѣше голѣмъ и както се увѣряваше тогава, небезкористенъ поклонникъ на русската дипломация.

Турско-българското съглашение послужи за источникъ на нови интриги противъ Князя Александра. Въ Цариградъ русската дипломация правеше всичко, за да отнеме отъ бълга-

---

*) *Това искание* вече и тогава явно е показало намѣренията на Руссия по *отношение къмъ Князя* Александра.

ретѣ каквито и да сѫ сгоди на това съглашение, и да имъ накости, а въ България тя водеше агитация противъ Княза Александра, като го обвиняваше въ отстѫпчивость къмъ Турция, и въобще въ неумѣние да защищава интереситѣ на страната си. Българетѣ разбираха, че да имаше Князь Александръ на расположение една милллионна войска, неговия гласъ щѣше да бѫде изслушанъ съ внимание на Цариградската конференция и неговитѣ искания щѣха да бѫдатъ удовлетворени, но какво можеше да направи една малка България противъ великата Руссия, която се поддържва отъ великитѣ държави и срѣща пълна покорность отъ страна на Турция? България и нейния Князь бѣха принудени съ дълбока скърбь да приематъ нови удари отъ страна на своята *Освободителка*, и да се покорятъ на нещастна си сѫдба. Обаче не всичкитѣ българе глѣдаха тъй здраво на този въпросъ. Русския управляющия консулството въ София Богдановъ, и русския военния агане Сахаровъ, имаха къмъ своитѣ услуги митрополита Климента, Д. Цанкова, и др. русски партизани, готови да продаватъ отечеството си, само за да бѫдатъ на власть, или да иматъ джобоветѣ си пълни съ пари. Тѣзи господа, и тѣхнитѣ партизани проповѣдваха на всѣкѫдѣ, че причината за несполукитѣ въ въпроса за съединението е исключително Князь Александръ, когото Руссия не иска да търпи на българския тронъ, и че ако българския народъ пожертвува своя Князь, то Руссия ще му даде не само пълно съединение, но и Санъ-Стефанската България. Българетѣ горѣщо желаяха своето пълно обединение, и за това подобни проповѣди произвеждаха върху тѣхъ извѣстно впечатлѣние. Обаче сѫщевременно тѣ по никой начинъ не искаха да жертвуватъ Князя си — народенъ любимецъ. Тѣ се надѣваха да намѣрятъ нѣкой исходъ отъ това положение, но нѣколко продажни личности рѣшиха въпроса инакъ.

Отъ началото на 1886 г. между военнитѣ сѫщо се започна силна агитация противъ Княза Александра. За основа на тази агитация послужиха преди всичко лични неудовлетворени честолюбия. Единъ не получилъ орденъ, а между тѣмъ въобразилъ, че го е заслужилъ; другъ получилъ, но не билъ произведенъ въ слѣдующий чинъ; на третия не е била дадена онази длъжность, за която той претендиралъ. Обвиняваха младия началникъ на щаба, капитанъ Р. Петровъ, въ *неправилно и пристрастно* раздаване на ордениъ̌, но рус-

ския военния аташе, полковникъ Сахаровъ, казваше, че не Петровъ а Князя е виноватъ, тъй като не нѣкой другъ, а именно той е позволилъ на този си любимецъ да злоупотребява съ довѣрието му. На полковника Сахарова му помагаше другъ полковникъ отъ русска служба, българина Кесяковъ, за когото ние сме имали вече случай да говоримъ. Той отъ своя страна сѫщо водеше пропаганда противъ Князя Александра, и се стараеше да подкупи офицеритѣ. Тъй напр. полковникъ Кесяковъ предложи въ единъ день на полковника Николаева да купи въ София кѫщата, принадлежаща на русското генерално консулство.*) Николаевъ отговори, че той нѣма пари за купуване кѫща, но Кесяковъ му каза, че русското консулство ще му даде кѫщата безъ пари и той може да я заплати когато иска. Николаевъ обаче не сѫ съгласи на предложението на Кесякова, като заяви, че той безъ пари никога и нищо не купува. Скоро слѣдъ това тази кѫща е била продадена на сѫщитѣ види се условия на министра на външнитѣ дѣла Илия Цановъ.

Произведенния въ майорския чинъ скоро слѣдъ войната Паница, дойде веднажъ при менѣ много растревоженъ и ма помоли да предамъ на Князя, че въ кѫщата на майора Гуджева ставатъ събрания на офицери, неприятелски настроени къмъ Князя Александра, на които се обсѫжда въпроса за враждебни дѣйствия противъ него. При това той каза, че главното лице помежду недоволнитѣ е ротмистръ Бендеревъ, който се счита за дълбоко докаченъ отъ това, че при производство въ чинове слѣдъ войната, той не е билъ произведенъ въ чинъ майоръ, и за това угрожава да отмъсти на Князя. Паница бѣше на мнѣние, че за да се избѣгнатъ подобни, нежелателни въ войската враждебни къмъ Князя дѣйствия, подобрѣ ще бѫде да се удовлетвори претензията на Бендерева, и съ това да се привлече той на страна на Князя. Азъ доложихъ за всичко, което съмъ чулъ, на Князя, но той не сѫ съгласи да произведе Бендерева майоръ, като каза, че този офицеръ подъ Сливница, като бѣше пиянъ, нарушилъ диспозицията; той преминалъ въ настѫпателно дѣйствие противъ неприятеля, когато му бѣше дадена заповѣдь да се държи

*) Тази кѫща е била направена отъ русския полковникъ Павелъ Поповъ, който, като заминаваше за Руссия, е получилъ нейната стойность отъ русското консулство.

строго отбранително, и само слѣпия случай, глупостьта на сърбитѣ, и това обстоятелство, че Князя проводилъ на помощь на Бендерева всичката резерва, спаси отъ погубвание българската войска, и заедно съ нея и цѣлото отечество. За подобно нарушавание заповѣдитѣ на началството въ военно време, въ всѣка друга войска Бендеревъ щѣше да бѫде разстрѣлянъ, а тукъ го спаси само молбата на другаритѣ му предъ Князя да го опрости. Обаче Бендеревъ твърдѣ скоро е забравилъ тази висока милость на Князя къмъ себе си.

Отговора на Князя азъ го предадохъ на Паница, а послѣдния го съобщи на Бендерева, който подиръ туй предложи ново условие за възстановление добри отношения къмъ Князя: той помоли да му се даде орденъ „Св. Александръ“ III степ. съ мечове съ който да бѫде отличенъ отъ другитѣ офицери. Но Князя не се съгласи и на това. Той каза, че не търгува съ ордени щото тѣ не сѫ негови, а на държавата, и може да ги дава само на онѣзъ, които сѫ ги заслужили на отечеството. Толкова повече той не може да раздава ордени за да привлече расположение въ своя полза на този или онзи офицеринъ, тъй като всѣкий отъ тѣхъ е давалъ клетва за вѣрность на своя Князь.

Слѣдъ тѣзи несполучливи опитвания да удовлетвори своето честолюбие, ротмистръ Бендеревъ стана послушно орѫдие на полковника Сахарова, като се надѣваше отъ тази страна да сполучи онова, което желаеше. И други, нѣкои висши офицери сѫщо считаха себе си за неудовлетворени въ своитѣ честолюбиви стремления.

Майоръ Груевъ е билъ много докаченъ отъ това, че не получилъ постъ на началника на артиллерията, за който претендираше. Този постъ е билъ даденъ на майора Панова, който командуваше артиллерията въ времето на войната, и оказа въ тази длъжность голѣми заслуги.

Капитанъ Радко Димтриевъ бѣше много недоволенъ отъ това, че не той, а капитанъ Паприковъ е билъ назначенъ за началникъ щаба на западния корпусъ. Освѣнъ това той не можеше да забрави Румелия, гдѣто занимаваше първенствующе положение при Дригалский-паша.

Майоръ Гуджевъ никакъ не искаше да се помири съ първенството, което заслуженно се даваше на полковника Николаева.

Майоръ Петко Стояновъ сѫщо е билъ крайно обиденъ отъ това, че не командуваше 9-й Пловдивский полкъ, а сѫщо оплакваше се и отъ други несполуки по службата, въ които самъ бѣше виноватъ.

Такива бѣха причинитѣ, които сѫ накарали тѣзи офицери да станатъ орѫдия на гнусния заговоръ противъ Князя Александра. Увѣренията, че ужъ авторитѣ на този заговоръ сѫ се рѫководили отъ патриотически цѣли, сѫ праздни думи; тѣ сѫ се рѫководили само отъ лични причини въ тази работа. Трѣбва да кажемъ, че тѣзи офицери въ сѫщность нѣмаха никакво право да претендиратъ за поголѣмо възнаграждение по служба отъ онова, което сѫ получили. Майоръ Груевъ е билъ назначенъ за началникъ на юнкерското училище; ротмистръ Бендеревъ за помощникъ на военния министръ; Майоръ Гуджевъ за бригаденъ командиръ въ Сливенъ. Тъй щото тѣ всичкитѣ получиха генералски длъжности.

Капитанъ Радко Димитриевъ получи постъ на началникъ на административното отдѣление въ военното министерство.

Противъ всичкитѣ тѣзи назначения Князя Александра го предпазваха приятелитѣ му, като му предсказваха, че той ще се раскайва за своето излишно довѣрие къмъ тѣзи лица, но той не искаше никого да слуша.

Майоръ Стояновъ получи Струмския полкъ.

Въ началото на пролѣтьта много офицери отъ генералния щабъ сѫ ходили въ Сливница на расходка.

Тѣ взеха съ себе си единъ фотографъ отъ София, който снемаше видове отъ Сливницкитѣ позиции.

На тази весела расходка открито сѫ говорило за враждебни намѣрения противъ Князя Александра, който обаче се държеше като глухонѣмъ къмъ всичкитѣ подобни факти, и неговата неумѣстна довѣрчивость го погубила. Роденъ въ страната на единъ благороденъ народъ, въспитанъ въ рицарски начала, той не знаялъ нищо за източната византийщина и за всичкитѣ сѫдеше спорѣдъ себѣ си. Той идеализираше хората и нищо не щѣше да знае за тѣхната злоба, зависть, коварство и подлость.

Въ мѣсяцъ Априлъ Князь Александръ на конь, презъ Златица и Пирдопъ замина за Пловдивъ, като мислеше отъ тамъ да обиколи новоприсъединенната область, заедно съ министръ — президента П. Каравелова. Народа го посрѣщаше

на всѣкадѣ съ голѣмъ ентузиазмъ. Князь Александръ бѣше навикналъ на българскитѣ обичаи, и народния демократизмъ се изражаваше въ всичкитѣ му дѣйствия. Тъй напр. въ своята обиколка той не носеше съ себе си нето походна кухня, нето принадлежности за спанке. Като се доближаваше до нѣкое село въ Балканитѣ, гдѣто предполагаше да обѣдва, Князя пращаше напредъ кавалеристи, които купуваха едно агне, или яре, клаха го, чистиха, сетнѣ распалваха огѫнь средъ селото, подъ сѣнка на нѣкое дърво и го пекоха на шишъ. Звуковетѣ на кавалерийската музика даваха на жителитѣ знакъ, че Князя се наближава. Обикновенно цѣлото село му излизаше на срѣща. Князя се располагаше средъ селото близо до мѣстото, гдѣто се приготвеше обѣда. Селянетѣ и селянкитѣ носаха на княжеската трапеза всичко каквото имаха: сирене, яйца, вино, ракия, и по тоя начинъ се съставляваше селский гуляй подъ открито небе. Младитѣ се събираха около Князя и се започваше хоро въ което приемаше участие и самия Князь Александръ. Далечъ испращаха слѣдъ това селянетѣ своятъ Князь, и разскагитѣ за неговитѣ патувания и до сега се чуватъ въ онѣзи села, по които е минавалъ той. Вълшебното простодушие и любезность на Князя Александра, съединени съ неговата хубость и мѫжественность, особно магьосваха селянетѣ.

Азъ получихъ заповѣдь да отида въ Пловдивъ, и да чакамъ тамъ Князя. Попаднахъ въ време на най силната агитационна борба, тъй като тамъ се очакваха избори за съединеното народно събрание, отъ представителя на Сѣверна и Южна България.

Руссофилитѣ или тъй нареченнитѣ тогава вече лъжесъединисти, водяха агитация противъ Князя Александра, като го правиха отговоренъ за незгоднитѣ за България рѣшения на Цариградската конференция.

Съвършенно неочакванно за себе си, на 18 Априлъ 1886 г. азъ получихъ по Пловдивската градска поща слѣдующето анонимно писмо:

„Г-нъ *А. Головинъ*."

„Позволете на единъ истински патриотъ, Вамъ непознатъ, който сѫ незанимава съ политика и който не иска да му бѫде извѣстно името, да Ви съобщи, че отъ нѣкой день се носи слухъ изъ градътъ тукъ за посѣгателство върху

особата на Н. В. Князьтъ. — За тази цѣль т. е. за извършването на посѣгателството били приготвени шесть пункта щото въ случай, че сѫ не удаде да сѫ извърши това въ първий пунктъ, тогива въ вторий и тъй нататъкъ.

Прочее, съобщавамъ Ви горнето за свѣдѣние за да испитате до колко е вѣренъ този слухъ.

Пловдивъ, 17 Априлъ 1886 г.

Единъ истински патриотъ".

Префекта г. П. Димитровъ и бригадния командиръ г. С. Муткуровъ, съ които азъ говорихъ по поводъ на това писмо, исказаха мнѣние, че може би това да е просто избирателна маневра отъ страна на руссофилитѣ, които искатъ да попречатъ на пѫтуванието на Князя Александра по провинцията, като се страхуватъ отъ неговата голѣма и непоколебима популярность, и се надѣватъ да го наплашатъ съ това писмо. Азъ обаче съобщихъ на Князя по телеграфа въ Клиссура това писмо, но той не обърна на него никакво внимание. Още повече: когато префекта Димитровъ посрѣщна Князя съ усиленъ конвой отъ конни стражари въ Калоферъ, то Князя му заповѣда да отпусне стражаритѣ, и тръгна безъ конвой.

Между това въ Пловдивъ ние забѣлѣзвахме по улицитѣ фигури на нови гости—черногорци, които си купуваха патрони и други огнестрѣлни припадлежности, и исчезваха. Тъй като черногорцитѣ изобщо не сѫ ползуватъ съ добра репутация и се смѣтатъ за хора, способни за пари да извършатъ всѣкакво престѫпление, то тѣхното неочакванно появяване, навеждаше на разни безпокойни мисли и подозрѣния.

Князя билъ посрѣщнатъ въ Пловдивъ по най тържественъ начинъ; при посрѣщанието и при първитѣ аудиенции особно се хвърляха въ очи руссофилитѣ, които се стараяха колкото може подемонстративно да му изразятъ чувствата на лоялность и преданность. Обаче скоро се оказа, че това било само една лицемѣрна комедия и измама, за да се замаскира тѣхното участие въ престѫпното бургасско покушение противъ Князя Александра. Покѫсно стана извѣстно, че Пловдивскитѣ руссофили сѫ имали събрания въ кѫщата на едного отъ членоветѣ на партията имъ — Юрукова — на които събрания сѫ обсѫждалъ планътъ на това покушение.

Отъ Пловдивъ Князя замина за Станимака, безъ всѣкакъвъ конвой, сетнѣ за Карлово и Казанлжкъ. Русеофилитѣ вънкашно посрѣщаха Князя съ знаци на пълна преданность, а нощно време отдѣлни личности устрояваха буйства и враждебни демонстрации. Въ Казанлжкъ въ времето на една отъ подобни сцени, едвамъ не пострада министръ-президента П. Каравеловъ, и само Чардафонъ го спасилъ отъ угрожающата му опасность.

Въ сжщото време населението много се радваше, че вижда своя Князь. Въ всѣкий градъ, въ всѣко село Князя намираше другари по бойното поле, и за руссофилитѣ бѣше мжчно да излизатъ открито противъ Князя Александра при такова настроение на народа.

Въ време на това пжтуванне обаче Князя получи извѣстие за бургасското покушение противъ него, което показа, че писмото получено отъ менъ въ Пловдивъ не бѣше една празднa угроза. Бургасския прокуроръ донасяше, че на 5-й Май той е билъ поканенъ отъ помощника на Бургасския окржженъ управитель въ управлението, гдѣто намѣрилъ селянина Георгия Михаилова, който далъ слѣдующитѣ писменни показания: „Азъ бѣхъ писменно поканенъ отъ водителя на оппозицията, Горанова, да дойда въ неговата кжща. Сноци испълнихъ това искание и намѣрихъ тамъ цѣла компания, състояща отъ русския капитанъ Набоковъ, единъ черногорский священникъ, сетнѣ Шишмановъ, Баловъ, двама черногорци, и други лица още. Цѣлта на събранието бѣше слѣдующата: трѣбва да се пресрѣщне Негово Височество, който иди отъ Сливенъ за Бургасъ, и да се направи опитвание да се хване той въ Камчикъ-дере (мѣстность помежду Бургасъ и Айтосъ), а ако това се окаже невъзможно, то да се убие. За испълнението на този планъ ще бждатъ на расположение 30 добрѣ въоружении хора подъ командата на капитана Набокова. Ако покушението въ това мѣсто не се удаде, то сжществува намѣрение да се хване той при вратата на гр. Бургасъ, и да се запесе на една варка, която ще чака на морето. Каравеловъ, и придружающия Князя префектъ, Иванъ Цанковъ, ще бждатъ убити, а под-префекта подъ нѣкакъвъ предлогъ арестуванъ. Като резултатъ на всичко това трѣбва да избухне революция и страната да бжде оккупирана отъ русситѣ. Днесь има намѣрение да се испратятъ двама гърци въ Анхиало и въ Кар-

набадъ, отъ които единия е натоваренъ тутакси слѣдъ избухванието на революцията да прерѣже телеграфната жица, а другия да извѣсти шайката за пристигванието на Князя, и за това, да—ли върви той на конь или съ кола, и какво прикритие има той. Подиръ сполуката на покушението пакъ той трѣбва да прерѣже телеграфната жица помежду Сливенъ и Бургасъ. Всичкитѣ лица събрани въ кѫщата на Горанова туряха клетва предъ черногорския священникъ: „Заклѣваме се въ името на Бога да държимъ въ тайна всичко, и да не издадемъ нищо отъ нашия планъ. Да ни помогне въ това Богъ!“

Прокурора тутакси слѣдъ получванието тѣзи донесения се распоредилъ да се арестуватъ участницитѣ на заговора, но русския Консулъ незабавно поиска освобождението на Набокова и на черногорцитѣ, което обаче не е било испълнено. Два деня слѣдъ това пристигна въ Бургасъ съ лодка черногореца Контичь отъ Цариградъ, за да се научи въ какво положение се намира въпроса за заговора.

Той сѫщо е билъ арестуванъ, при всичко, че агентина на русското параходно дружество се стараялъ да го скрие. Билъ е арестуванъ още и черногорския священникъ Драгоевичь, слѣдъ излизанието му отъ квартирата на Набокова, гдѣто той се криялъ. Само на 20-й Май министра на правосѫдието е получилъ слѣдующето донесение отъ Бургасския прокуроръ: „Днесь испитаннитѣ въ качество на свидѣтели каикчии Христо Николовъ, и Статъ Николовъ, слѣдъ дълго распитвание, се признаха, че капитанъ Набоковъ ги повикалъ на 17 Май вечерта при себе си, презъ нѣкой си Тодоровъ. Тамъ тѣ намѣриха черногорския священникъ, сетнѣ Шишманова и Горанова. Капитанина имъ предложилъ презъ нощта отъ 17 на 18 Май да идатъ съ 2 варки да посрѣщнатъ идящия отъ Цариградъ русския параходъ, и да му се обадятъ. Отъ парахода ще слѣзатъ 20 — 30 души и ще сѣднатъ въ тѣхнитѣ варки, които тѣ трѣбва да докаратъ до брега, безъ да възбуждатъ внимание на когото и да е. Но тъй като капитанъ Набоковъ на слѣдующия день е билъ арестуванъ, то плана не можа да бѫде испълненъ. — Днесь телеграфиста Михаилъ Богдановъ подтвърди подъ клетва даденнитѣ отъ Илия Жечевъ показания: нѣкой си Тома, слуга при агентина на русското параходно дружество, разсказвалъ му на 12-й Май *слѣдующето*: капитанъ Набоковъ и агентина сѫ бидe заедно,

и Набоковъ високо прочелъ едно писмо на русский языкъ, отъ което той (Тома) разбралъ само това: Глѣдайте Набоковъ, вие можете да пропаднете при това, но даденитѣ заповѣди трѣбва да бждатъ най точно испълнени. Други свидѣтели показватъ, че Набоковъ на 11 Май открито псувалъ Негово Височество, като притурялъ, че скоро щѣли да видятъ какво ще стане!"

Русското правителство, отъ своя страна, е употребило всичкитѣ усилия, за да попречи на слѣдствието по тази работа. То подаваше ноти на българското правителство, протестираше противъ ареста на Набокова; обяви българскитѣ сждилища за некомпетентни да го сждятъ, взима подъ своята защита черногорцитѣ, и т. н. Работата е била протакана отъ министръ-президента П. Каравелова и най сетнѣ остана безъ послѣдствие.

Отъ Бургасъ Князь Александръ замина за София, гдѣто неприятелитѣ му, подъ командата на русския консулъ, усиленно работиха надъ свалението му. Военното министерство премѣстваше, назначаваше, и командируваше офицеритѣ, по такъвъ начинъ, щото преданнитѣ на Князя Александра да се отдалечаватъ отъ София, а противницитѣ му да се събиратъ въ столицата. И въ това отношение Князь Александръ е билъ предупреденъ, но той считаше себе си въ пълна безопасность. Въ населението почнаха да се пръскатъ слухове за нови въоружения въ Сърбия, които плашиха умореня народъ съ нова война. Малко по малко тѣзи слухове почнаха да се подтвърдяватъ и отъ военнитѣ, и най сетнѣ военното министерство представи на Князя оффициаленъ докладъ, въ който го увѣряваше за предстоящата отъ страна на Сърбия опасность. Предъ видъ враждебното поведение на послѣдната при преговоритѣ за миръть, Князь Александръ не сж съмнѣваше за вѣрностьта на министерскитѣ доклади, които въ сжщность не бѣха друго, освѣнъ предателство и лжжа. За да увѣри още повече Князя за измисленната опасность, управляющия военното министерство му предложи да прати въ Сърбия единъ вѣренъ офицеръ, за да изучи работата тамъ на мѣсто. За тази миссия е билъ избранъ единъ отъ участницитѣ въ заговора, капитанъ Вазовъ, който пращаше ужъ отъ Сърбия въ военното министерство рапорти, пълни съ тревожни извѣстия. Той пишеше, че сърбитѣ правятъ нови укрѣпления, че тѣ устрояватъ складове

отъ военни припаси на българската граница, че сѫ викани подъ орѫжие запаснитѣ войници, че на граница сѫ събрани значителни сили. Капитанъ Вазовъ обаче пишеше своитѣ рапорти даже не отъ Сърбия. Тѣ му сѫ биле диктувани отъ капитанъ Бендеревъ, а самъ Вазовъ е ходилъ тогава въ Руссия.

Вслѣдствие на тѣзи донесения, Князь Александръ се обърна къмъ великия везирь съ нота, въ която го извѣстяваше за сърбскитѣ военни приготовления и молеше за дипломатическо сдѣйствие, като притуряше, че инакъ ще бѫде принуденъ да мобилизира българската армия. Великия везирь поискалъ въ Бѣлградъ объяснения по поводъ на тази нота, но сърбския министръ на външнитѣ дѣла Франасовичь му далъ отговоръ въ такава груба форма, щото не само не успокоилъ Князя Александра, който сдвамъ що бѣше опиталъ измамата на сърбитѣ, но още повече го укрѣпилъ въ убѣждението, че Сърбия дѣйствително се готви за нова война. Тъй щото Князя, безъ да подозира измѣна, заповѣда да се турятъ въ добро състояние укрѣпленията около Сливница и да се правятъ нови по сърбската граница. Отъ тази заповѣдь се всползуваха предателитѣ му, за да отдалечатъ отъ София преданнитѣ нему войски (2 дружини отъ Александровския полкъ сѫ биле испратени на Сливница) и да доближатъ къмъ столицата части, участвующи въ заговора, както напр. Струмския полкъ.

Съединенното народно събрание отъ представителитѣ на Северна и Южна България се събра въ София. Между представителитѣ се водеше явна агитация противъ Князя Александра. Тѣ се поканваха въ русското консулство, гдѣто имъ объявяваха, че тѣ трѣбва да пожертвуватъ своятъ Князь, ако искатъ съединение и Санъ-Стефанска България. Въ самото събрание говоряха се възмутителни рѣчи за новосъздаденното положение и за Князя.

Предъ видъ, че можеше да стане мобилизация, било е направено распореждание щото запаснитѣ войници да се явятъ въ управлението и да се запишатъ тамъ, за да бѫде извѣстно количеството въ мѣстожителството имъ. Но болшинството отъ войницитѣ не сѫ явило. Това показа, че агитацията водена изъ между населението е принесла своитѣ плодове. На това население се говореше, че никой другъ освѣнъ Князя не желае война; той я иска за удовлетворение на своитѣ честолюбиви намѣрения, и да бѣше той въ добри отношения съ Руссия,

тази война щѣше да бжде отклонена. Населението уморено отъ едвамъ прекаранната война, която истощи материалнитѣ му средства, бѣше естественно противъ нея.

Оппозиционната пресса, както въ Сѣверната, тъй и въ Южна България, особно Цанковистския органъ „Свѣтлина“ въ София, и лъжесъединистския „Съединение“ въ Пловдивъ, по най жестокъ и неприличенъ начинъ нападаха Князя; брошури съ най възмутително съдържание се продаваха около двореца и се хвърляха при неговото заминавание въ колата му, а министерскитѣ органи на П. Каравелова мълчаха, и ни съ една дума не сж опитваха да защитятъ Господаря си, и П. Каравеловъ не взимаше никакви мѣрки противъ това.

Всичкитѣ тѣзи опасни признаци се оставаха и отъ Князя Александра безъ внимание, при всичко че му се указваше на тѣхъ.

Ст. Бобчевъ, единъ отъ водителитѣ на лъжесъединиститѣ, въ своята брошура „Наши политически прегрѣшения“ направо се признава, че неговитѣ единомисленници сж биле противъ Князя Александра, защото той слушаше съвѣтитѣ на тѣхнитѣ противници,*) поддържваше истинскитѣ съединисти, обиди Царя, и т. н., и че по тѣзи причини тѣхния органъ „Съединение“ го наричалъ „зло“ за страната.

Спорѣдъ тази теория всѣка оппозиция трѣбва да счита Господаря си за „зло.“

За примѣръ ще направимъ извлечение отъ вѣстникъ „Съединение“ който на 20 Юний 1886 г. пишеше слѣдующето:

„Да, извора на злото е въ двореца на българската столица, той е въ оная свищенна и неприкосновенна *особа*, която имале сме голѣмо нещастие да изберемъ за българский Князь. Въ малката глава на тая нѣмска натура се кроятъ великитѣ адски планове за страната, която го е приела голъ, която го е въздигнала и облагодѣтелствувала. Каквото и да се признава, каквото и да се предполага, Каравеловъ все пакъ е

(* Щеше да бжде съвершенно не конституционно и не нормално, ако би Князь Александръ не бѣше слушалъ тогава съвѣтитѣ на своя министръ — президентъ П. Каравеловъ, — противникъ на съединиститѣ. Думитѣ, приписваеми на Князя Александра, ужъ казани отъ него, че „който е противъ Каравелова, той е противъ мень,“ се изъопачени. Князя дѣйствително говореше, че който е противъ Каравелова, *до като той се ползува съ довѣрието на народното събрание* — той е противъ мене. Неужели е позволително на единъ конституционенъ господарь да подкопава положението на своя първъ съвѣтникъ и да интригува противъ него? И за други свои съвѣтници той не можеше да говори инакъ.

българинъ, Стояновъ и пр. тоже; колкото властолюбиви и честолюбиви цѣли и да имъ отдаваме, тѣ не могатъ да отидатъ до тамъ, щото да продаватъ своето отечество, домътъ си, огнището си, дѣцата си . . . Съвсѣмъ друго е българския владѣтель. Чужденецъ по происхождение, фанатикъ, друговѣрецъ, въздигнатъ случайно на незаслуженъ чинъ, той не може да има никакви свързки съ българския народъ . . . Е, кажете за бога, може ли безпристрастния човѣкъ да търси другадѣ злото, което проята до кости бѣдната наша страна, и възможенъ ли е вече за България тоя чужденецъ Князь? „ . . . България е, която има нужда отъ Руссия, тя трѣбва да търси приятелството и покровителството ѝ, тя трѣбва да направи примирението, като постъпи тъй, както е указалъ Русский Императоръ на депутацията и както е отговорено на народното събрание. Всичко друго е вѣтъръ, какъвто всѣкий день слушашъ въ камарата отъ твоитѣ другари и съпартизани. Ако ли ти, славний българский премиере, пакъ постоянствувашъ и искашъ да знаешъ, какви и колко условия трѣбва да се испълнятъ за да се примиримъ съ Руссия, то позволи ни откровенно да ти ги кажемъ: За да се примиримъ съ Руссия изискватъ се *тридесеть и три условия*: *първото е да се освободимъ отъ Князя* . . . Другитѣ вѣрваме, не ще пожелаешъ да знаешъ!"

„Да г. Каравеловъ, Князьтъ е ябълката на раздора, Князьтъ е извора на нещастията на България, — време е, мислимъ, откровенно да го кажемъ. Той е причината, гдѣто партиитѣ се ожесточиха до такава степень и нѣма възможность да се споразумѣятъ и съединятъ; той е причината за да се скараме съ нашата освободителка, той е причината, дѣто не можемъ да се примиримъ; а необходимо е да се помиримъ, щото имаме нужда отъ нейна помощь и защита и защото е безсмисленно да жертвуваме такова скъпо приятелство за единъ човѣкъ. *Това примирение го искаме, искаме го настоятелно, искаме го отъ името на народа. Махни Князя и управлявай по угодата си, колкото щешъ; нещемъ ти ни властьта, нито ще ти завиждаме на славата. Тебе повече сме наклонни да вървамe, но на него единъ, или на тебе заедно съ него, не вървамe никога.*"

Същия вѣстникъ въ броя си отъ 10 Юлий 1876 год. *пишеше:* „Злото за България е въ коронованната глава, *която*

управлява. Който отърве България отъ тази личность, той е за насъ най голѣмия патриотъ, и най голѣмия за насъ доброжелатель."

Като допълнение къмъ тѣзи членове може да служи слѣдующето писмо на Г. Константина Величкова, напечатано впослѣдствие въ българскитѣ вѣстници, отъ което ние правимъ слѣдующето извлечение:

„*До Г. Маджарова въ Пловдивъ.*

„Любезний ми Маджаровъ. Искахъ отдавна да Ви пиша, но не искахъ съ пощата, която не представлява сигурность. Приятелитѣ въ Пловдивъ се окопитиха най сетнѣ. Азъ съмъ убѣденъ, че това се дължи въ голѣма степень Вамъ. Не зная какъ да Ви сърадвамъ за статията Ви въ „Съединение". Въпросътъ за Князя не се е полагалъ никога тъй смѣло и рѣзко. Азъ бѣхъ писалъ на Юрукова, че мнѣнието на нашитѣ приятели тукъ, особенно на ония, които сѫ се убѣдили, че спасението на България не може да се постигне съ парламентарни средства, е да се продължава да се пише въ сѫщия духъ. Тука сериозно се вече мисли и дѣйствува за рѣшителни мѣрки. Съ тая цѣль щеше да замине тия дни за Пловдивъ едно важно лице*) но една ненадѣйна причина го накара да отложи пѫтуването си. Азъ щѣхъ да го препорѫча Вамъ, на Вазова и на Попова, като вѣрвамъ че ще вземете на сърдце дѣлото. Въ всѣкий случай трѣбва смѣло да готвите почвата презъ печата. Вий ще можете да направите още повече за това, ако почнете да издавате свой отдѣленъ вѣстникъ, за което Ви желая отъ все сърдце успѣхъ. Ако сѫщото лице не дойде, то друго ще дойде и ще се срѣщне съ Васъ, но за сега ще Ви моля да пазите това като тайна."

Въ смисълъ на вѣст. „Съединение" пишеше и Софийската „Свѣтлина."

Въ Струмския полкъ, както и въ другитѣ, между офицеритѣ се водеше открита агитация противъ Князя Александра.

Въ това време турско-българската коммиссия, състояща отъ Меджидъ-паша, Абро-ефенди, П. Димитровъ и Н. Михайловский, назначена за преглѣдвание органическия уставъ на Източната Румелия, довършваше своитѣ занятия въ благоприятенъ за България смисълъ. Турскитѣ делегати се съгласиха

*) Ротмистръ Бендеревъ.

съ предложението на своитѣ български коллеги, да се управлява Источната Румелия спорѣдъ законитѣ на българското княжество, предъ видъ енергичния протестъ на населението противъ всѣко друго управление. Тъй щото се оказало излишно да се измѣнява и преглѣдва румелийския уставъ всѣка глава и всѣкий членъ. Делегатитѣ се съгласиха помежду себе си да се замѣсти устава съ 2—3 члена, които да опредѣлятъ данъка, който княжеското правителство трѣбваше да плаща намѣсто Источната Румелия.

Именно въ това време, т. е. когато преговоритѣ вземаха такъвъ добъръ ходъ, Князь Александръ е билъ взетъ въ плѣнъ отъ измѣнницитѣ.

До като министрѣ-президента П. Каравеловъ обсѫждаше въ русското консулство планъ за свалението на Князьтъ си, послѣдния водеше преговори съ Дармщадската банка за сключвание заемъ. Тѣзи преговори благодарение на посредничеството на Князя, вървѣха тъй успѣшно, щото да бѣха почакали измѣнницитѣ—офицери още 1—2 дена, Каравеловъ щѣше да получи забѣлѣжително сгоденъ за страната заемъ, именно съ $5^1/_2$ % лихва.

Въ послѣдния предъ катастрофата пазаренъ день, между пристигналитѣ въ София селяне открито се говореше за скорото сваляние на Князя.

Когато азъ повторно и енергично почнахъ да настоявамъ на това, че Князя трѣбва да вземе нѣкакви мѣрки за запазванието особата си, тъй като опасностьта бѣше очевидна, то той каза съ неудоволствие:

— „Азъ не вѣрвамъ въ сѫществуванието на подобна опасность. Всичкитѣ слухове за подобно нѣщо, сѫ само плодъ на интрига, тъй силно развита въ настоящето време. Азъ не съмъ направилъ нѣщо лошо на българетѣ, и нѣма причина да постѫпятъ тѣ съ менъ тъй подло — да прибѣгнатъ къмъ моето насилственно сваляние отъ трона. На сила да оставамъ Българский Князь азъ не желая. Ако не ма искатъ, нека ми го кажатъ, и азъ ще си отида самъ, доброволно!“

3 дена преди катастрофата, като се расхождаше Князя съ кола, въ послѣдната е било хвърлено едно анонимно писмо. Съ това писмо Князя го извѣстяваха за предстоящата нему *опасность, но* той и на него не обърна никакво внимание.

Това писмо е било писано отъ офицерина на Струмския полкъ, капитана Нишкова, отъ Перникъ, който се намира на 25 километра отъ София, и испратено съ единъ селянинъ съ заповѣдь да го занесе той въ двореца и да го предаде, ако е възможно, лично на Князя Александра въ ржцетѣ. Писмото не носеше името на автора, а бѣше подписано „единъ офицеринъ!“ Князя много се сърдеше защо нѣма подписъ, и казваше, че анонимно писмо не може да има никаква важность, и че да бѣше то дѣйствително написано отъ единъ офицеринъ, той щѣше да подпише и името си, и тогава писмото щѣше да има нѣкаква тяжесть.

1-я артиллерийския, 1 конния полкъ, и собственния конвой на Князя, съ ротмистра Цанкова на чело, — длъженъ ужъ да го пази — както се оказа участвуваха въ заговора, поне командиритѣ, и нѣкои отъ офицеритѣ. Спорѣдъ плана на участницитѣ въ заговора, 1-я конния полкъ трѣбваше да бжде отдалеченъ подъ благовиденъ предлогъ отъ София, и командира му Петруновъ избра за това Самоковъ. Преди заминаванието за Самоковъ командира на 1-й ескадронъ Марковъ, предложи да се остави служащия въ този полкъ принцъ Францъ-Иосифъ въ София, като каза: „Защо ще влачимъ този нѣмецъ съ себе си, за да го арестуваме послѣ?“, и принца е билъ оставенъ въ София.

При оптимистическото настроение на Князя положението на вѣрнитѣ му приятели бѣше толкова повече безисходно, че вѣрнитѣ му хора въ войската: Подполковникъ Николаевъ, майоритѣ Паница и Рачо Петровъ, отсжтствуваха отъ столицата и се намираха въ Австрия, въ разни курорти.

Въ послѣднитѣ дни и до ушитѣ на дипломатическитѣ агенти достигнаха тревожни извѣстия.

Ето какво ми разсказа напр. г. П. Димитровъ: 2—3 дена преди преврата той е билъ нюканенъ на гости при английския управляющия консулството Г. Стивенъ Конди. Тамъ бѣше и министръ-президента, П. Каравеловъ. Слѣдъ вечеря Г. Стивенъ Конди почна да приказва съ Г. Каравелова за текущитѣ събития на русский язикъ, който той познаваше още отъ време на дипломатическата си службавъ Руссия, но смутения П. Каравеловъ направи видъ, че ужъ не разбиралъ, какво му говори г. Конди. Тогава послѣдния премина на английски и

помоли г. Димитрова да превежда, но Г. Каравеловъ не искаше да отговаря.

Между друго Г. Стивенъ Конди попита министра-президента, Г. Каравелова, защо българското правителство тъй се страхува отъ Сърбия, когато спорѣдъ неговитѣ свѣдѣния, получени отъ английския министръ-резидентъ въ Бѣлградъ, тамъ нѣма никакви военни приготовления противъ България. Но ако П. Каравеловъ има положителни данни, то какво мисли да прави той?

Каравеловъ отговори на български пакъ уклончиво и смутено, че той е недоволенъ отъ западната Европа, която му дава само платоническа поддържка, и за това ще бѫде принуденъ да предприеме *нѣщо,* но не каза какво именно ще бѫде това *нѣщо*. г. Конди настояваше да му обясни г. Каравеловъ, какво именно мисли той да предприеме, но Каравеловъ се умълча, и излѣзе отъ кѫщата на английското консулство.

Когато въ 1891 год. ние, заедно съ г. Димитрова, ходихме на гости при Князя Александра въ Грацъ, на трапезата разговора се обърна къмъ тѣзи събития. Азъ не можахъ да се удържа и укорихъ Князя въ това, че той не ми вѣрваше, когато азъ го предупреждавахъ за опасностьта. Князя, като призна погрѣшката си, каза, че той намираше совершенно невѣроятно онова, което му говорихъ азъ преди 9-й Августъ 1886 год.



ГЛАВА VIII.

Катастрофата.

Нападение на Софийския дворецъ и вземание Князя Александра въ плѣнъ. — Измѣната на Струмския полкъ и на юнкеритѣ. — Смѣнение въ дворецa и въ военното министерство. — Князя се эскортира въ [illegible] манастиръ, а сетнѣ презъ Враца и Рахова водятъ въ Рени. — Моето пѫтуване съ цель да тѫрся Князя, и арестуванието ми въ Клисура. — Революционното правителство Климентъ-Цанковъ въ София. — Паданието на правителството. — Ново революционно правителство на Каравелова-Стамболова. — Провинциялни възстания. — Пловдивъ, Търново, Варна, Видинъ. — Стамболовъ става на чело на контръ-революцията. — Връщанието на Князя Александра въ Русчукъ. — Телеграммата до Императора Александра III. — Отговора му. — Триумфално пѫтуване. — Покушение върху живота на Князя при желѣзно-пѫтната станция Търново-Сейменъ. — Пристиганието въ София. — Отреченнето на Князя. — Руския консулъ измамва българскитѣ первенци, които водятъ съ него преговори. — Опитванието на офицеритѣ да задържатъ насилственно Князя Александра на тронътъ. — Прощаванието и заминаванието на Князя.

На 8-й Августъ 1886 год. часа кѫдѣ 10 вечерьта азъ пратихъ въ двореца служащия у менъ резервния унтеръ-офицеръ Атанасъ Московъ съ писмо до Князя, който устно отговорилъ, че нищо безпокойно нѣма, и че той мисли скоро да си легне да спи. Унтеръ-офицерина притури, че той и по улицитѣ не е забѣлѣжилъ нищо тревожно.

Между това въ сѫщата нощь Струмския полкъ се опѫти къмъ София. Като се доближаваха къмъ Софийския лагерь, при Княжево, предателитѣ подъ предлогъ на нощни маневри обезоружиха 3-та дружина на Александровския полкъ, която безъ да подозира засада, се покори на распорежданието за

своето взимание въ плѣнъ, който тя считаше отъ началото за фиктивенъ.

Слѣдъ това Струмския полкъ замина за София. На войницитѣ отъ понапрѣдъ е било обявено, че Князя се намира въ опасность и че тѣ трѣбва да го защищаватъ.

Сѫщевременно майоръ Груевъ, началникъ на юнкерското училище, който преди още само нѣколко часа е билъ гостенинъ на Князя и дѣлилъ съ него приятелски трапезата, дигна по тревога юнкеритѣ и имъ обяви, че отечеството се намира въ опасность, тъй като Князя е измѣнилъ на Руссия и продалъ държавата на нѣмцитѣ и англичанитѣ, и че за спасението на това отечество необходимо е да се пожертвува нѣмеца — Баттенбергъ. Юнкеритѣ — тѣзи дѣца на Князя Александра, за които той постоянно и тъй много се грижеше, нищо не възразиха на измѣнника Груева и той имъ заповѣда да вървятъ къмъ двореца.

Въ София, по распорежданието на министра-президента П. Каравелова, градоначалника Атанасъ Храновъ, още отъ вечерта задържа нужното число фаетони, за пренасянието на Князя, и при тѣзи фаетони сѫ биле турени стражари, за да не могатъ тѣ да се скриятъ. Презъ нощта е била турена стража при кѫщитѣ на лицата, преданни на Князя, за да не побъркатъ тѣ на успѣха на заговора. Била дадена заповѣдь да не сѫ пущатъ тѣ вънъ отъ кѫщи, и въ случай на съпротивление да се стрѣля върху тѣхъ.

Двореца е билъ обиколенъ безъ всѣко препятствие, тъй като дежурния въ дворцовия караулъ офицеринъ, капитанъ Зафировъ за прилична сумма русски пари се съгласилъ да помага на предателитѣ. Тѣлохранителитѣ сѫщо не сѫ мръднаха отъ мѣстата си, и ни съ единъ знакъ не извѣстиха Господаря си за онова, което става. Сетнѣ се състави убѣждение, че и тѣлохранителитѣ сѫ биле въ числото на заговорщицитѣ. И само вѣрния на Князя денщикъ Димитъръ, като чу шумъ, бързо разбра работата, влѣзе въ спалнята на Князя, събуди го, и като му подаде револверъ, предложи му да се защищава. Князя отговори на Димитъръ, че револверитѣ нѣма да ги спасятъ и като си наметна палтото, отиде къмъ вратата, която излизаше въ градината, но се оказа, че тази врата се пази отъ юнкери, които като угрожаваха съ щикове, не пущаха никого да излѣзе вънъ отъ двореца. Тогава Князя се качи

въ горния катъ и отъ прозореца видя, че двореца е обиколенъ съ войски отъ всичкитѣ страни. Скоро се почуха викове „долу“! —Това викаха войницитѣ вѣроятно на въображаемитѣ бунтовници, които спорѣдъ увѣрението на офицеритѣ — заговорщицитѣ угрожаваха на Князя. Сжщевременно почнаха да стрѣлятъ. Между патронитѣ безъ куршуми се оказаха и такива, които бѣха напълнени съ куршуми, тъй щото въ нѣкои мѣста куршумитѣ попадаха въ стѣнитѣ на двореца, чупиха джамоветѣ, и влизаха въ вътрѣшнитѣ апартаменти.

Князя пакъ слѣзе долу, обу се, и като взима сабята и шапката, излѣзе въ антрето. Тамъ той тутакси е билъ обиколенъ отъ офицери и юнкери. Тъй като Князя държеше ржцетѣ въ джобоветѣ на палтото си, то предателитѣ помислиха че той има пълни револвери, и за това тѣ отскочиха отъ него, и почнаха да викатъ „дайте ни револверитѣ“. Особна плашливость е показалъ въ този случай капитанъ Радко Димитриевъ. Князя извади ржцетѣ отъ джобоветѣ си, и като ги вдигна на горѣ, заяви, че той нѣма никакви револвери. Тогава Радко Димитриевъ хвърли се върху Князя и почна да му претърсва джобоветѣ. Слѣдъ това офицеритѣ наведоха револвери срѣщо челото му, а юнкеритѣ щиковетѣ срѣщо гърдитѣ. Капитанъ Радко Димитриевъ обсипваше при това Князя съ ругателства. Той бѣше съвершенно пиянъ, както и мнозина други.

Братътъ на Князя, принцъ Францъ-Иосифъ, който сжщо се намираше тамъ, билъ и той обиколенъ отъ юнкери и офицери. Заговорщицитѣ, като заявиха, че тѣ свалятъ Князя въ името на народа, поискаха обаче да подпише той самъ своето отречение отъ трона, но Князя имъ отказа въ това. Тогава капитанъ Радко Димитриевъ сѣдна при масата на портарина, откжса отъ книгата за записвание посѣтителитѣ единъ листъ и се опита да напише отречението, но не можа да го напише, защото бѣше много пиянъ; той само оцапа книгата съ мастило. Намѣсто него туриха единъ юнкеръ, който и състави акта за отречението. Презъ всичкото това време майоръ Груевъ държеше револвера си при челото на Князя. Послѣдния го попита: „И ти си противъ менъ?“ Груевъ смутено избъбри нѣкакво извинение, но Князя не можалъ да го разбере. Князя е задавалъ подобни въпроси и на капитана Панкова, *който е билъ лично* облагодѣтелствуванъ отъ него до

зл.

толкова, че Князя му давалъ даже свои пари, за да го спаси отъ неизбѣжно загинване, защищавалъ го и предъ русскитѣ офицери, и т. н.

И на юнкеритѣ давалъ Князя въпроси, но не получвалъ отговоръ. Когато актътъ на отречението е билъ готовъ и поданенъ на Князя, той не поиска да го подпише, а на сѫщия актъ съ твърда рѫка написа думитѣ: „Богъ да пази за винаги България“, а подъ тѣзи думи подписа името си „Александръ“.

Князя мислеше, че съ това се свърши тежката и отвратителната сцена, но той се излъга. Измѣнницитѣ, които тъй подло и нахално нарушиха клетвата за вѣрность на Господарътъ си, подвергнаха го на нови оскърбления. Тѣ му предложиха да върви слѣдъ тѣхъ въ военното министерство, гдѣто заговорщицитѣ го посрѣщнаха съ подигравки и т. н. Желанието на Князя да види П. Каравелова, г. Менгеса, или другъ нѣкой отъ служащитѣ при него, не е било испълнено. Бендеревъ му разрѣши само да напише нѣколко думи до г. Менгеса.

Скоро предъ военното министерство се появиха фаетони, въ първия отъ които сѣдна Князь Александръ и единъ отъ офицеритѣ, които го конвоираха, а въ втория сѣдна принцъ Францъ-Иосифъ. Въ другитѣ фаетони слѣдваха юнкеритѣ. При заминаването си Князя е билъ подвергнатъ на нови оскърбления. Капитанъ Радко Димитриевъ се държеше особно оскърбително, а полковникътъ отъ русска служба Кесяковъ обсипваше Князя съ ругателства и плюваше на него. Тази постѫпка на героя на комарджийскитѣ и други подобни убѣжица въ Петербургъ, бѣше съвсѣмъ не геройска. Нищо нѣма по-лесно, отъ колкото да оскърбявашъ единъ съвершенно беззащитенъ човѣкъ. Полковникъ Кесяковъ въ онзи моментъ плюваше върху братовчеда на своятъ Царь, плюваше върху монархическия принципъ, горѣщъ защитникъ на който той трѣбваше да бѫде, като русский офицеринъ.

Фаетонитѣ съ Князя Александра и конвоирующитѣ го тръгнаха по орханийското шоссе, и първата станция бѣше Буховския манастирь Св. Архангелъ Михаилъ, който се намира на 27 километра отъ София, на страна отъ шоссето. *На Князя* е било съобщено, че ако той прави опитвания *да се освободи*, или ако се сношава съ лица, непринадлежащи

къмъ неканенната му свита т. е. ако говори съ тѣхъ, то ще бѫде убитъ.

До като Князь Александръ вървеше къмъ манастиря, въ София ставаше слѣдующето: по заповѣдь на митрополита Климента, почнаха да дрънкатъ камбанитѣ въ всичкитѣ черкви, въ знакъ на радость отъ страна на този преосвященний за едвамъ извършенното престѫпление. Обаче оплашенното отъ вистрѣлитѣ население не излизаше съ охота отъ кѫщитѣ си. Православнитѣ се каниха да идатъ въ съборната черква да се молятъ за спасението България отъ „нѣмеца," но желающи имаше малко. Тогава на сцената се явиха работници, повечето македонци. Тѣ въ този часъ излизаха отъ кѫщи за да си идатъ по работа, и имъ се предлагаше по една рубля (повече отъ колкото тѣ печеляха тогава на день), за да идатъ въ черква намѣсто да работятъ. Предложението бѣше много привлекателно – да почивашь цѣлъ день, и да получишь за това добра плата, и за това работницитѣ отидоха въ черквата да представляватъ „народа, който се радва на освобождението отъ нѣмеца!"

Митрополитъ Климентъ извърши богослужението, като се молеше за Божие благословение върху измѣнницитѣ и клетвопрестѫпницитѣ.

Слѣдъ богослужението, митрополитъ Климентъ, Драганъ Цанковъ съ своитѣ единомисленници, и взетия съ кирия „народъ" отидоха въ русското консулство. Къмъ шествието почнаха да се присъединяватъ и любопитни, които излѣзоха отъ кѫщитѣ си слѣдъ като мина първия страхъ. Скоро на балкона на русското консулство се показаха: русския управляющъ консулството Богдановъ, митрополитъ Климентъ, Др. Цанковъ, и нѣкои други. Почуха се викове: „Да живѣе русския Царь, да живѣе Руссия!" Митрополитъ Климентъ скомандува на тълпата „на колѣни!" И мнозина паднаха на колѣни, особно онѣзъ, които получиха пари. Г. Богдановъ каза на събранната тълпа, че българския народъ въ бѫдѫщето може винаги да расчитва на помощта на Н. В. Императора, който винаги е обичалъ България.

Ето какъ се описватъ тѣзи събития въ органа на Цанкова „Свѣтлина" № 195 отъ 9 Августъ 1886 г.: „Князь Александръ Баттенбергъ престана вече да е Князь на България. *Тази сутринъ* часа между два и три, народътъ въ Со-

фия, заедно съ войската, обиколи дворецътъ и поиска чрезъ една депутация отъ Негово Височество, бивший до сега Българский Князь, да си даде отставката отъ престола. Князьтъ, който бѣ разумѣлъ, че неговото Князюване въ България е вече невъзможно, — нѣщо, което и самъ призналъ предъ депутацията, — подписалъ формалното си отречение отъ престола. Да живѣе България!“ Понататъкъ, въ сжщия брой четемъ: „Радостната вѣсть за сваляннето на Баттенберга отъ българский престолъ, тази сутрина рано, като молния се разнесе въ града и цѣлия народъ на тълпи, изъ градж потегли за Александровската площадъ на митингъ, за да се поздрави за щастливото си избавление. Ентусиазма бѣше неописуемъ. Избра се бюро: Д. Цанковъ -предсѣдатель, г. г. Сукнаровъ и Сжселовъ членове. Говориха: Д. Цанковъ, Т. Начовъ, А. Людскановъ, Д. Македонский, и Полковникъ Кесяковъ. Сърадваха народа за освобождението му отъ коронованния му врагъ и помежду заглушителни „ура“ за българския народъ, храбрата му войска, Русския Царь и Русский народъ, се рѣши да се отиде въ съборната църква, да се благодари Богу за избавлението и да помолятъ всевишний за българский народъ, и храбрата му войска, за нашия Покровитель—русския Царь и за великия му народъ. Молебена се отслужи отъ екзархийский делегатъ, Високопреосвященния митрополитъ Климентъ, който произнесе и надлежното, прочувствовано по тоя случай, слово. Отъ тамо цѣлия градъ потегли къмъ Русското агенство, гдѣто Негово Високопреосвященство помоли русския представитель да ходатайствува за помощта и поддържката на нашата Освободителка и Покровителка. Народа въ това време колѣнопреклонно изслуша тая молба. Г. Богдановъ отговори, че Руссия никога не е забравяла България и въ тоя случай ще й помогне. Громогласнитѣ викове „ура“ цѣпяха въздуха.“

Тѣзи заявления на Цанковския органъ показватъ, че цѣлата работа на 9-й Августъ е била основана на измама. Цѣлата комедия предъ русското консулство е била разиграна съ единственната цѣль да се въведатъ въ заблуждение русскитѣ ржководящи кржгове, и да имъ се покаже, че революцията е била направена отъ цѣлия народъ. Драганъ Цанковъ *телеграфира* незабавно въ Петербургъ, че „Болгарія у ногъ *Его Величества* Императора.“

Въ двореца, слѣдъ като Князь Александръ излѣзе отъ тамъ, предателитѣ почнаха да търсятъ, изъ книжата му, неговата корреспонденция, като се надѣваха да намѣрятъ тамъ нѣщо което да го компрометира, съ което да могатъ да оправдаятъ своята гнѫсна постѫпка, но не намѣриха нищо. На и да бѣха намѣрили корреспонденцията, щѣха да се излѫжатъ въ смѣткитѣ си, защото въ тази корреспонденция нѣмаше нищо такова, каквото сѫ търсили предателитѣ. При това търсяние сѫ биле откраднати много скѫпи нѣща, принадлежащи на Князя. Ротмистръ Бендеревъ подиря прати за спомѣнъ на своето геройство, на майка си княжеска табакера съ името му, открадната въ двореца.

Въ расположението на Струмский полкъ се яви полковникъ Сахаровъ съ своята гражданска сѫпруга (една шантанка) и почна да черпи Струмцитѣ и да гуляе съ тѣхъ. За тази гражданска сѫпруга или държанка на полковника Сахарова расказватъ, че тя успѣла съ помощта на единъ свой другъ любовникъ, да открадне отъ Сахарова акта за насилственното отречение на Князя Александра, срѣщу който актъ е било исплатено 55,000 л. и върнала го на Сахарова само тогава, когато той се вѣнчалъ съ нея.

Въ Буховския манастирь, кѫдѣто Князя пристигна часѫ кѫдѣ 5 или 6 сутрента, той е билъ помѣстенъ въ твърдѣ малка и нечиста стая. Въ двора на манастиря, когато Князя влѣзе се намираха случайно двама свещенници, които го посрѣщнаха съ думитѣ „добрѣ дошелъ Княже“; на тѣзи думи Князя отговори „неволно“.

Въ този манастирь бѣха донесени други дрѣхи за Князя и за братъ му Францъ-Иосифъ, които тѣ и облѣкоха. Въ манастиря се съхрани надписъ, автора на който е неизвѣстенъ, и едната часть отъ който е измита отъ дъждь, съ слѣдующето съдържание: „Alexandri primi Bulgariae Principis gloriosi sui populi amore promoti sed turpiter abrepti in Sancti Michaelis Archangeli Monasterio $\frac{IX}{XXI}$ die et sequente nocte Augusti mensis MDCCCLXXXVI in carcere detenti ad memoriam eius rei dandam. Hic

M. B.—NB.—A . . . .

I. B. C.—p—RCTb. . . . .

Venerunt . . . .

. . . .

(Точкитѣ означаватъ измититѣ отъ дъждь думи, които не могатъ да се прочетѫтъ.)

Въ преводъ надписа значи:

„Написано за спомѣнъ на Александръ I, славния българския Князь, избранъ съ любовьта на своя народъ, но позорно отнесенъ и запрѣнъ въ манастиря Св. Архангелъ Михаилъ на 9/21 Августъ 1886 г. и на слѣдующата нощь.“

Останалото вѣроятно е било притурено отъ посѣтителитѣ на манастиря.

Княжескитѣ предатели, слѣдъ първото упоявание отъ легкия успѣхъ, бѣха принудени да се погрижатъ за избрание временното правителство, което съвсѣмъ не бѣше лесно, защото насилието надъ Князя не е било извършено по волята и по желанието на народа, а само отъ отдѣлни лица.

Предателитѣ го разбраха това добрѣ, и за това тѣмъ не оставаше друго освѣнъ да прибѣгнатъ къмъ лѫжа. За това и всичкитѣ актове на предателското правителство бѣха пълни съ измама.

Сутрента на столичнитѣ улици е била налѣпена слѣдующата прокламация:

„Днесь часа на 2 по полунощь Князь Александръ Баттенбергъ се отрѣче за всѣкога отъ българския престолъ, като подписа формално отречението си, защото се убѣдилъ, че неговото господарувание е съсипително за българския народъ. — Предъ видъ на това извънредно и важно събитие състави се окончателно временно правителство, което ще управлява страната, до като се произнесе окончателно великото народно събрание. — Временното правителство обявява, че живота, имота и честьта на българскитѣ граждани, както и на чуждитѣ подданници, живущи въ България, сѫ напълно гарантирани, и е напълно увѣрено, че всичкитѣ български граждане, безъ разлика на вѣра, народность и политически убѣждения ще съдѣйствуватъ за опазвание вътрѣшния редъ и тишина. Нека българския народъ бѫде твърдо увѣренъ, че великия Русския Царь, покровитель на България, нѣма да остави отечеството ни безъ своето мощно покровителство и защита. — Да живѣе българския народъ, да живѣе България!“

Слѣдъ това се появи слѣдующата телеграмма, испратена до всичкитѣ окрѫжни управители, съ исключение на Видинския: „Принцъ Баттенбергъ низверженъ отъ престола.

Направете митинги. № I. Каравеловъ“. Подписа на тази телеграмма е билъ фалшифициранъ, тъй като Каравеловъ не я подписвалъ. Въ Виддинъ тя не е била съобщена, защото бунтовницитѣ се страхуваха отъ настроението на Виддинския гарнизонъ.

Втората телеграмма имаше слѣдующето съдържание: „Принцъ Баттенбергъ низверженъ отъ българский престолъ тъзъ вечеръ. Привременното правителство съставено отъ Каравеловъ, Стамболовъ, Цанковъ, Бурмовъ, Т. Икономовъ, Величковъ, Маджаровъ, Радославовъ, Мановъ, Стоиловъ, Грековъ, военний министръ майоръ Никифоровъ. Главнокомандующий на българската армия майоръ Груевъ“.

Тази телеграмма бѣше сѫщо пълна съ лъжи, защото имената на: Каравеловъ, Стамболовъ, Т. Икономовъ, Радославовъ, Мановъ, Грековъ, и др. сѫ биле турени въ нея безъ тѣхно съгласие и даже безъ да знаятъ тѣ за нея. Тъй щото и това първо правителство е било несѫществующе, фиктивно. На населението то е било съобщено съ единственната цѣль за измама, тъй като авторитѣ на преврата искаха да покажатъ, че въ насилието надъ Князя сѫ учавствували всичкитѣ партии; съ други думи, че тѣ не сѫ биле друго, освѣнъ испълнители на народната воля. На военнитѣ власти е била распратена слѣдующата телеграмма:

„Днесь на 2 часа презъ нощта Князь Александръ Баттенбергъ се низвергна отъ престола. Подведете войската подъ клетва и подъ заповѣдитѣ на днешното правителство, което е съставено отъ Каравелова, Стамболова, Д. Цанкова, Бурмова, Т. Икономова, Величкова, Маджарова, Радославова, Грекова, и военний министръ Никифорова.

Главнокомандующий на българската армия майоръ Груевъ.“

Обаче щомъ стана извѣстенъ състава на първото министерство, много лица записани самоволно въ съставътъ му, енергично протестираха противъ злоупотреблението съ тѣхното име, и поискаха да бѫде обьявено съ особна прокламация, че тѣ не сѫ влѣзли, и не искатъ да влѣзатъ въ състава на измѣнническото правителство. На Г. Радославова е била подадена въ Варна слѣдующата телеграмма:

„Отъ временното правителство излѣзоха вече телеграфически и печатни прокламации къмъ българския народъ. Отъ коалиционния кабинетъ на наличнитѣ членове на първона-

чалния съставъ на временното правителство и отъ повиднитѣ членове на разнитѣ партии ви е повѣрено министерството на правосѫдието. Като Ви честитя и най сърдечно поздравлявамъ, моля по скоро да побързате за София. Тукъ всичко благополучно и отъ всѣкѫдѣ телеграмми за митинги. № 33.

Главнокомандующий на българската армия майоръ Груевъ."

Обаче Радославовъ не се поддаде на изматата. Той категорически се отказа отъ високата честь да бѫде министръ на майора Груева и протестира противъ злоупотреблението съ неговото име.

Измамата на измѣнницитѣ отчасти сполучи въ първото време, тъй като едната часть отъ войската се закълнѣ предъ новото правителство. Но мъглата скоро се разсѣяла. Предъ видъ протеста на нѣкои отъ лицата, включени въ състава на правителството противъ злоупотребленията съ тѣхното име, трѣбваше тутакси да се помисли за формирание ново, второ, правителство. П. Каравеловъ, и майоръ Никифоровъ, които презъ нощта отъ 8 на 9 Августъ имаха постоянни съвѣщания и които трѣбва да се смѣтатъ за едни отъ главнитѣ виновници въ предателство на Господарятъ си, оплашиха се отъ своето позорно дѣло, и когато Груевъ, Бендеревъ и К-ия ги поканиха да влѣзатъ открито въ състава на новото правителство, тѣ се отказаха и чакаха резултата на станалото. Цѣлъ день на 9-й Августъ се водяха преговори за съставлението на дѣйствително, а не фиктивно министерство, но тѣ останаха безъ резултатъ. А въ това време нечалнитѣ герои продължаваха да распращатъ на всичкитѣ страни телеграмми и отъ своето име, и отъ името на другитѣ, което доказва всичкото имъ шарлатанство и страхътъ предъ народния гнѣвъ въ случай откриванието на престѫплението имъ.

Тукъ ще цитираме нѣкои отъ тѣзи телеграмми:

„Стара Загора. Окрѫжному Управителю."

„Князя е свалень. Митинги трѣбва да се правятъ въ смисълъ на сдобрение съ Руссия. № 10. Каравеловъ".

„Рущукъ. Подполковнику Филову."

Незабавно се распоредете да присегне и Търновский полкъ. Отговаряте лично за всичко. № 10. Министръ Никифоровъ.

„Стара Загора. Командующему полка. Незабавно испълнете *всичко*, което Ви е предписалъ главнокомандующия *на армията* Груевъ. № 17. Майоръ Никифоровъ".

„Виддинъ Командующему Бригада. Оказа се че по погрѣшка(!) вамъ не е билъ съобщенъ направо факта за отричанието отъ престола на Князя Баттенберга. Като ви съобщавамъ за станалото, азъ считамъ за нужно да ви кажа, че туй събитие бѣше предизвикано отъ необходимостьта да се спаси отечеството ни. № 19.

Главнокомандующий на българската армия.

Майоръ Груевъ".

„*Цариградъ. Околийскому Началнику.*

Распоредете се щото куриера, испратенъ отъ австрийското консулство (Агенство) отъ София за Пиротъ въ никой случай да не се пуща да мине границата и трѣбва да го върнете назадъ, № 6. Майоръ Никифоровъ."

„*Виддинъ. Подполковнику Любомскому.*

„Незабавно арестувайте началника на телеграфната станция за измѣнническото му отношение къмъ правителството Замѣстете го съ другъ, надеженъ. № 62.

Капитанъ Бендеревъ".

Русе. Подполковнику Филову.

„Днесь незабавно проводете въ Търново единъ офицеръ да предаде на командира на полка заповѣдта за немедленно арестуване началника на Търновската телеграфна станция, като се замѣсти съ подначалника на сѫщата станция. Началника да се испрати въ Руссе *подъ конвой*. Сѫщия офицеръ да предаде командиру на полка, че той отговаря за редѫ и тишината, *никакви митинги да не се позволяватъ*. Всѣкий който си позволи да вълнува умоветѣ, *незабавно ще бѫде арестуванъ*. № 36.

Капитанъ Бендеревъ."

„*До Началницитѣ на станциитѣ въ София, Руссе, Варна, Бургасъ, Пловдивъ, и Виддинъ*

До второ распореждание не приемайте никакви депеши отъ частни лица, или консули, биле тѣ шифровани, или не, за странство. № 34.

Майоръ Груевъ."

„Руссе. Началникъ станции.

Майоръ Груевъ заповѣдва да задържите всичкитѣ депеши отъ Стамболова.

Обрѣтеновъ.“

„Началникъ станции Плѣвенъ.

„Депешата за Окрѫжния Управитель въ Рахова непремѣнно трѣбва да се спрѣ по заповѣдь на Главнокомандующия Майоръ Груевъ.

Директоръ *Ради Ивановъ.“*

„До всичкитѣ началници на телеграфно пощенскитѣ станции въ Сѣверна и Южна България.

Заповѣдвамъ ви най строго да не раздавате телеграмми съ съдържание *противъ сегашното правителство,* които могатъ да предизвикватъ заплитания въ страната. За всичко съобщавайте менъ въ София. За когото се докаже, че не съблюдава настоящето, *ще бѫде предаденъ на полевия воененъ сѫдъ и въ 24 часа разстрѣлянъ.* Главнокомандующий

Майоръ Груевъ.“

„До всичкитѣ Окрѫжни Управители.

„Издавание на каквито и да било политически вѣстници и брошури се запретява до второ распореждание. Предлагамъ ви да вземете строги мѣрки за точно испълнение на това распореждание. № 6774.

Министръ на вѫтрѣшнитѣ работи: *Д. Цанковъ.*

„Капитанъ Башулковъ, Враца.

„Вие като воинский началникъ сте и комендантинъ на градѫ. Административнитѣ власти ви се подчиняватъ. *Поддържайте всъкакви митинги въ полза на сваляннето на Князя. № 18.*

Капитанъ Бендеревъ.

„Виддинъ. Началникъ на Бригадата.

Вземете всичкитѣ мѣрки за да се спази преди всичко редѫ и тишината въ ввѣренния Вамъ бригаденъ районъ. Вие отговаряте лично, съгласно съ обявенното военно положение.

Вий сте висший надзиратель надъ администрацията. За това, ако е нужно, вземете всичкитѣ мѣрки за удържание на редъ № 19.

Майоръ Груевъ.

„Орхание. Околийскому Началнику.

Най убѣдително увѣрете населението да не се тревожи и да си глѣда мирнитѣ занятия. На всѣкждѣ въ Сѣверна и Южна България владѣе пълна тишина (?), спокойствие и благоразумие. Но ако се укажатъ при все това смутители на спокойствието, арестувайте и незабавно ги предавайте на военний сждъ. За редж отговаряте. № 31.

Главнокомандующий: *Майоръ Груевъ.*

„Вратца. Управителю.

„Правянието на митинги се позволява и ви се позволява поощрението имъ за въ полза на направенното сваляние. № 21.

Капитанъ Бендеревъ.

„Руссе. Майору Блъскову.

„Ако подполковникъ Филовъ не се подчинява на распорежданията ми, то вземете на себе си управлението на комендандството и на бригадата, и го арестувайте.

Главнокомандующий на Бълг.армия: *Майоръ Груевъ.*"

„Сливница. Капитану Бахчеванову.

„Кажете на офицеритѣ отъ повѣреннитѣ вамъ дружини, които се отказали да присѣгнатъ на временното правителство, да бждатъ благоразумни, и още днесь часа до 5 най късно слѣдъ пладнѣ да присѣгнатъ. Съобщете имъ, че тѣзи които се откажатъ, ще бжда принуденъ съ съжалѣние, да ги предамъ на полевой военний сждъ немедленно. № 28.

Главнокомандующий: *Майоръ Груевъ.*

Телеграмми съ подобни угрози отъ полевой сждъ и арести, въ случай отказвание отъ клетва на вѣрность на временното правителство, сж биле пратени между друго на командиритѣ на бригадитѣ въ Руссе, Виддинъ, Сливенъ и Шуменъ. Характеристична е и слѣдующата телеграмма:

„*Сливница. Капитану Бахчеванову.*

„Поручикъ Захарий Митовъ не е давалъ клетва въ София. Произведете разслѣдване и подъ конвой нощесь го испратете въ комендантското управление. № 1297.

Софийский комендантъ: *Марковъ.*

Ние ще цитираме тукъ писмото на единъ отъ главнитѣ ръководители на преврата, русския военния аташе полковникъ Сахаровъ, който билъ попреди началникъ на Софийското юнкерско училище. Това писмо, писано на визитна картичка на Сахарова, адресирано до майора Груева, е било намѣрено въ квартирата на послѣдния, слѣдъ избѣгването му:

„*Многоуважаемый Петръ Димитріевичъ.*

Отовсюду получаемъ телеграммы, въ которыхъ насъ увѣдомляютъ, что извѣстіе о переворотѣ получено (Варна, Филиппополь, Бургасъ). Полагаемъ что дальнѣйшее задержание телеграммъ безполезно, а быть можетъ и вредно. Сообщите Хитрово Ваше рѣшеніе. Если бы Вы были согласны съ нашимъ взглядомъ, то удобнѣе всего поручить Черневу оповѣстить словесно всѣхъ агентовъ.

9 Августъ 1886 год.

Вашъ: *В. Сахаровъ.*

На 10 Августъ сутрента е било съставено чисто партизанско, Цанковско министерство, подъ предсѣдателство на митрополита Климента. Въ това министерство влѣзоха: Драганъ Цанковъ, Т. Бурмовъ, Хр. Стояновъ, и др. Щомъ стана извѣстенъ на населението състава на това второ правителство, пердето му падна отъ очитѣ, и то разбра, че свалянието на Князя Александра не бѣше дѣло на цѣлия народъ, а само на отдѣлни личности. Отъ тази минута се започнаха мъчнотиитѣ на предателитѣ. Молбата имъ, за испращание отъ Руссия въ България на два русски корпуси, остана безъ послѣдствие. Временното правителство получи отъ Петербургъ отговоръ, че, щомъ цѣлия българския народъ, както то увѣрява, е тъй преданъ на Царя и на Руссия, то нѣма никаква причина да се мисли, че народа нѣма да послуша съвѣтитѣ *отъ Петербургъ* за поддържване редъ и тишина, а слѣдова*телно нѣма* нужда и отъ военна сила.

На 9-й Августъ сутрента Г. Менгесъ получи презъ приятели извѣстие, че Князь Александръ го моли да му достави цигари за пушение и малко пари. Князь Александръ бѣше написалъ за това въ военното министерство на бланка за телеграмма една записка, която обаче не е била доставена на Г. Менгеса. Г. Менгесъ проводи цигари и 100 наполеона пари, както и цивилни дрѣхи за Князя и брата му, Францъ-Иосифъ.

Това извѣстие много ни зарадва, защото ние се увѣрихме, че Князя е живъ, а до тогава все се страхувахме—да-ли не е убитъ той.

Ние почнахме да обсъждаме средства — какъ да помогнемъ на Князя. Стана очевидно, че ще го заведѫтъ по направление къмъ Дунава. Г. Менгесъ лично не можеше нищо да предприеме, тъй като предателитѣ слѣдяха всѣка негова стѫпка.

Кѫдѣ пладнѣ тръгна да търси Князя насторъ Кохъ, а надъ вечерь заминахъ и азъ съ жена ми по направление къмъ Ломъ-Паланка. Но нето азъ, нето пасторъ Кохъ, не можахме да предполагаме, че Князя ще го водятъ презъ Вратца за Рахова, и за това по пѫтя ние нѣмахме възможность нищо да научимъ. Азъ сполучихъ само съ помощь на хитрость да излѣза отъ София, тъй като градѫ бѣше обиколенъ отъ войски и никого не пущаха, нето да излѣзе вънъ отъ него, нето да влѣзе вътрѣ. Служащия у менъ, запасния унтеръ-офицеръ, Атанасъ Московъ, облече си войнишкитѣ дрѣхи, и когато при излизанието отъ градѫ военния патруль ни спрѣ и попита, кѫдѣ и за какво отиваме, то унтеръ-офицера отговори, че той вози арестувани хора, които се интернирать по распорежданието на временното правителство, и насъ по такъвъ начинъ ни пропуснаха.

Обаче въ София скоро е било забѣлѣзано нашето отсѫтствие, и главнокомандующия майоръ Груевъ даде телеграфическа заповѣдъ до всичкитѣ власти въ Сѣверна и Южна България, да ни намѣрятъ, арестуватъ, и докаратъ подъ конвой, заедно съ всичкия багажъ, който се намира при насъ, въ София. На другата сутренъ въ Петроханъ, на върха на Балкана, менъ случайно ма видя О. Пановъ, който се връщаше въ София отъ Унгария. Той вѣроятно е съобщилъ за това на майора Груева. Като се спуснахме кѫдѣ пладнѣ отъ Балканитѣ въ с. Клиссура, ние видѣхме селото обиколено отъ стра-

жари, които незабавно арестуваха менъ, жена ми, и унтеръ-офицера Московъ. Багажа ми е билъ запечатанъ. Грижата за багажътъ ми произлизаше отъ това, че временното правителство подозираше, че азъ искамъ да спасѫ и да занесѫ въ странство секретната корреспонденция на Князя Александра. Щомъ въ София стана извѣстно моето арестувание, капитанъ Радко Димитриевъ каза на Г. Менгеса, че заедно съ мене е хваната цѣлата тайна преписка на Князя, документитѣ, и даже неговото духовно завѣщание!

Въ Клиссура всичкитѣ стражари се оказаха преданни на Князя Александра, тъй щото азъ можахъ да правя каквото искамъ съ своитѣ сѫндѫци и багажи.

Слѣдъ арестуванието, на сутрента, подъ конвой на 4-ма конни стражари, насъ съ жена ми закараха въ София.

Пасторъ Кохъ бѣше пощастливъ отъ мене; той сполучи да замине презъ границата.

Отъ Буховския манастирь Князя Александра го закараха на 10-й Августъ сутрента за Вратца.

По пѫтя Князя го пазиха най строго. Главно се страхуваха да не приказва той съ нѣкого. Въ Вратца на жителитѣ е било запретено да излизатъ отъ кѫщи къмъ времето на пристигванието на Князя, и на улицитѣ не сѫ виждаше никой. Въ този градъ Князя го държаха въ най мръсния ханъ. Когато той поиска да яде, дадоха му лютиви чушки, а сѣтнѣ, като почна да го мѫчи жажда, не му даваха да пие.

На 11-й сутрента Князя го закараха понататъкъ, и въ този день той пристигна въ Рахова.

Ние нѣма да описваме, какъ е било тежко това пѫтувание за Князя, постоянно оскърбляемъ отъ конвоирующитѣ го, които освѣнъ това както казахъ се страхуваха отъ всѣкий селянинъ, който имъ идеше на срѣща.

Въ Рахова Князя го заведоха направо при параходната скеля на Австрийския „Ллойдъ," гдѣто чакаше вече яхтата „Александръ." Въ контората на „Ллойдъ" капитана на Австрийския параходъ „Адлеръ" успѣ въ нѣколко думи да предложи на Князя Александра своитѣ услуги, за да го спаси. Този параходъ имаше побързъ ходъ, отъ колкото яхтата, той стоеше готовъ подъ пара, и да бѣше успѣлъ Князя да скочи *на него,* парахода незабавно щѣше да отплува и да го изнесе на ромѫнския брегъ. Но Князя не можа да се въспол-

зува отъ това предложение, защото него строго го слѣдяха и не му даваха да направи ни една стѫпка свободно. Князя и братъ му ги заведоха въ каютата на яхтата, въ която затвориха всичкитѣ прозорци, тъй щото тѣ силно страдаха отъ нетърпима горѣщина. На Князя, подъ угроза на смърть, му запретиха да стои при прозореца на каютата, или да влиза въ сношение съ караула. Обаче при всичкитѣ тѣзи строги запрещения, на Князя му се удаде да приказва съ юнкера отъ флотилията Гостоприемовъ, който успѣ незабѣлѣженъ да се промъкне въ каютата на Князя, и да му съобщи съ сълзи на очитѣ, че войницитѣ отъ Дунавския полкъ, и матроситѣ, които го конвоиратъ, плачатъ за любимия и храбрия си Господарь, и че не народа е възсталалъ противъ него, а само нѣколко подкупени измѣнници.

На 12-й Августъ Князя го докараха въ Рени и тамъ го държаха на яхтата двѣ нощи и 1 день, до като най сетнѣ се получи телеграмма отъ началника на Одеския военния окрѫгъ, съ слѣдующето съдържание: „На Българския Князь се разрѣшава да слѣзе въ градѫ, гдѣто той трѣбва да се държи подъ строгъ надзоръ. До пристигвание понататъшни распореждания отъ министра на вънпнитѣ дѣла, да не му се позволяватъ никакви сношения съ чужди лица.“ Съ тази телеграмма тогавашния жандармския ротмистръ въ Рени Госкинский отиде при кмета съ предложение да намѣри той квартира за Князя. За щастие на Князя кмета се оказалъ българинъ. Той отговорилъ на русския жандармъ, че въ градѫ не се намира такава кѫща, каквато прилича за единъ Князь, но че той съ удоволствие е готовъ да го приеме, като гостенинъ въ своята собственна кѫща. И наистина, той и семейството му оказаха най любезно гостоприемство на Князя и на брата му. Той прати даже своята кола на скелята, за да донесе Князя въ кѫщата си.

При слизанието си отъ яхтата Князя се обърна къмъ войницитѣ които го конвоираха съ слѣдующитѣ думи „Съ Богомъ братия! Азъ напущамъ за винаги васъ и вашето отечество, което съмъ обичалъ отъ всичко сърдце. Богу е било угодно да се распростя съ България, и азъ трѣбва да се подчиня на святата му воля. Азъ се помирявамъ съ своята сѫдба, но преди раздѣлата ми съ васъ, азъ искахъ пакъ да ви увѣря, че *азъ винаги съмъ обичалъ* България и българския народъ, и ще

ги обичамъ до края на животътъ си!“ Къмъ края на рѣчьта гласѫ на Князя затрепери, и на очитѣ му се показаха сълзи, които той побърза да истрие за да ги скрие отъ окрѫжающитѣ.

Щомъ Князя сѣдна въ колата, послѣднята е била обиколена отъ конни жандарми, които пазиха Князя — плѣнника. При квартирата му е била турена стража съ заповѣдь никого да не пуща да влиза или да излиза отъ тамъ, безъ разрѣшението на жандармския офицеръ, който за усиление надзора и самъ се установилъ вътрѣ. Имаше обаче хора, които съжалиха Князя и се стараяха да му доставятъ поне нѣкакво малко удоволствие. Мѣстния аптекарь наприм. прати на плѣнника нѣколко шишета сода, а хазяина предложи на Князя и на брата му сардели, които никога въ живота не имъ сѫ показали толкова вкусни, колкото тогава.*)

Въ Руссия надзора надъ Князя е билъ сѫщо такъвъ строгъ както и на яхтата. Слѣдъ пристигванието си въ Рени Князя е изразилъ желание да тръгне презъ Румѫния, но въ това му е било категорически отказано. Обаче подъ натиска на европейското общественно мнѣние, възмутено отъ позорното дѣло на 9-й Августъ, Князю е била дадена свобода да напусне Руссия съ условие да върви презъ Волочискъ. Кишиневския Губернаторъ испрати съвѣтника при губернското правление Аршеневский за да конвоира Князя до границата.

*) Русския жандармский, или пограниченъ, офицеръ въ Рени, ротмистръ Госкинский, когото спомѣнахме погорѣ, е ималъ печалната длъжность да посрѣщне Князя Александра въ Рени. Той покъсно е направилъ описание на това събитие, но въ неговото описание има много неточности, които ние считаме за необходимо да поправимъ. Тъй напр. Г. Госкинский казва, че Князя е *пристигналъ въ Рени въ униформа на русский генералъ — лейтенантъ.* Това не е истина. На всичкитѣ е извѣстно, че Князь Александръ е направилъ това неволно пѫтувание въ цивилни дрѣхи, и нѣмалъ при себе си нето русска, нетолко българска униформа. Той толкова повече не можеше да се яви въ русска униформа, че една година преди това той е билъ исключенъ отъ списъцитѣ на русската армия.

Сетнѣ цѣлата история за 50,000 златни лева, които предателитѣ ужъ биле дали на Князя Александра е изложена съвсѣмъ неправдоподобно. Г. Госкинский разсказва, че предателитѣ му предадоха една кутия съ 50,000 лева, а той пакъ я предаде на придружающия Князя чиновникъ Аршеневский. Тѣзи господа обаче предложиха кутията на Князя и поискаха отъ него расписка въ получванието 50,000 лева, и Князьтъ (както извѣстно твърдѣ аккуратенъ и пунктуаленъ човѣкъ), безъ да преброи паритѣ. и даже безъ да се убѣди — има ли пари въ кутията, ужъ далъ исканната расписка за получване на тази сумма, но обаче кутията съ паритѣ не взелъ при себе си, а тъй и остана тя въ рѫцетѣ на русския чиновникъ. Но най чудното въ разсказа на Г. Госкинский е това, че като имаше на рѫцетѣ си 50.000 лева, Князь Александръ е помолилъ Г. Аршеневский да *стане за него поръчитель* предъ управлението на желѣзницата за 600 рубли, *които той нѣмалъ* при себе си, за да исплати билета, до Австрийската граница.

Князя бѣше съгласенъ на всѣкакви условия, само да се отърве отъ плѣна. Но той нѣмаше пари, освѣнъ онѣзъ 100 наполеона, които му прати Г. Менгесъ въ Буховския манастирь, за да плати екстренния тренъ. Но Г. Аршеневский го извади отъ мжчнотия, като му стана поржчитель за 600 рубли.

Слѣдъ това Князь Александръ и Принцъ Францъ-Иосифъ незабавно тръгнаха за Подволочискъ. На една отъ станциитѣ гдѣто квартируваше Вознесенския уланския полкъ, шефъ на който бѣше покойния баща на Князя, Принцъ Александръ Гесенский, и въ списъцитѣ на който полкъ се числише и самия Князь, се намираха случайно доста офицери отъ този полкъ, които, като се научиха, че въ трена пжтува Князь Александръ, си позволяха разни неприлични дѣйствия противъ него, което не правеше честь на тѣхното възпитание. Но Г. Аршеневский ги засрами, като указа на всичкото неприличие на тѣхното поведение.**)

Слѣдъ отказването отъ страна на русското правителство да даде на бунтовницитѣ поддържка, т. е. да имъ проводи войски на помощь, положението на кабинета на Климента—

Истината е тази, че въ 1887. или 1888 г. управлението на южнитѣ руски желѣзници е поискало отъ Князя Александра пари за заржчения отъ него въ Рени екстренъ тренъ, презъ банкерската кжща Ротшилдъ въ Франкфуртъ, и този фактъ опровергава всичко, което е написалъ Госкинский по тази работа.

Най сетнѣ Г. Госкинский, като разказва за своята нѣтинна шифрованна преписка съ Г. Гирса, казва, че русския министръ на вънншнитѣ дѣла го упълномощилъ да съобщи на Князя Александра, че неговата партия въ България е възторжествувала, че той може да се върне тамъ, и т. н. Този пассажъ съвършенно не е вѣренъ, както и това, че ужь Князь Александръ е изразилъ желание да иди въ Петербургъ. Руситѣ буквално нищо не сж съобщавали на Князя за събитията въ България, и той се научилъ за тѣхъ само въ Галиция. За ходение въ Петербургъ Князь Александръ не искалъ никакво желание, и той тамъ нѣмаше работа. Напротивъ той искаше да тръгне за Букурещъ, което му е било запретено отъ русскитѣ власти.

Азъ не искамъ да се касая до въпроса — защо къмъ Българския Князь въ Руссия се отнасяха като къмъ единъ обикновенъ арестантинъ, което го потвърдява и самия Г. Госкинский, като че ли той е извършилъ нѣкакво тежко престжпление?

**) Понеже, като говорихме за описанието на русския ротмистръ Госкинский, ние споменахме за 50.000 лева, които русския представитель въ София е отпусналъ на предателитѣ. Тѣзи пари сж били предназначени за разни разноски на Князя Александра, а освѣнъ тѣхъ сж били отпуснати още 3000 лева за разноски на лицата, които го придружиха до Рени. Отъ тѣзи пари Князь Александръ, както го казахъ по-горѣ, не е получилъ ни единъ стотинка. Нѣколко, когато се намираха вече въ Руссия като емигранти, предателитѣ се опитаха да оправдаятъ тази сумма, но напразно. Двама отъ тѣхъ, единъ слѣдъ другъ, съставиха даже фалшиви расписки отъ името на Князя Александра, единъ за 50.000 лева, а другия за половина сумма, но тази фалшификация скоро е била открита и не донесе на авторитѣ ѝ никаква полза, освѣнъ едно петно, което лежи на тѣхната съвѣсть.

32

Д. Цанкова стана отведнажъ критическо, тъй като тѣ нѣмаха почва въ страната. Вече на 10-й Августъ почнаха да идатъ отъ провинцията извѣстия, че войскитѣ не искатъ да се кълнятъ на временното правителство и се вдигатъ за Князя Александра. И въ София не бѣше подобрѣ за тѣхъ. Командира на Александровския полкъ, майоръ Хр. Поповъ, който стоеше арестуванъ, успѣ да съобщи въ Сливница на 2 дружини отъ този полкъ, да се закълнатъ тѣ, за очи, на временното правителство и незабавно да тръгнатъ за лагеря при София. На 12-й самъ Хр. Поповъ се закълнѣ, и като възсѣдна коня си, отиде въ лагеря при своя полкъ и съ него незабавно почна да настжпва на София. Като влѣзе въ столицата, той напредъ взима въ своитѣ ржцѣ пощата и телеграфа; сетнѣ оккупира двореца, а слѣдъ това отиде при митрополита Климента, и поиска да свали той отъ себе си властьта. Климентъ—Цанковъ още на 11-й се убѣдиха, че народа и войската възстава противъ предателското имъ дѣло, и се обърнаха за помощь къмъ управляющия русското консулство Богдановъ. Послѣдния проводи да вика П. Каравелова, да дойде при него, но Каравеловъ не отиде, тъй щото Г. Богдановъ е билъ принуденъ да иди самъ при Каравелова. Слѣдъ дълги преговори, Д. Богдановъ сполучи да убѣди П. Каравелова да приеме властьта и да състави ново правителство.

На 12-й Августъ правителството на Климента—Г. Цанкова се отказа отъ властьта съ слѣдующето писмо, „адресирано до главнокомандующия майоръ Груевъ:

„Тъй като слѣдъ отставката на Князя Александра, вие ни натоварихте да приемемъ властьта надъ страната, то ние бѣхме длъжни, въ името на отечеството и въ интереса на редътъ и тишината да приемемъ поканата Ви. Предъ видъ обаче на съобщението Ви да се оттеглимъ, ний, пакъ за благо на страната, съ пълна готовность слагаме въ ржцетѣ Ви властьта, съ която ни бѣхте натоварили!“

Майоръ Груевъ слѣдъ това е проводилъ до Г. Каравелова слѣдующето писмо:

Имамъ честь да Ви обявя, че си давамъ отставката отъ командуванието на войскитѣ.

София, 12 Августъ 1886 год.

Майоръ Груевъ.

Това писмо налѣпено на Софийскитѣ улици е било придружено отъ слѣдующето съобщение:

„Съобщава се сѫщевременно, че Митрополитъ Климентъ, предсѣдатель на привременното Правителство, Д. Цанковъ министръ на Вѫтрѣшнитѣ работи, Ѳ. Бурмовъ министръ на Финанситѣ и Хр. Стояновъ министръ на Външнитѣ работи и Исповѣданията, предъ видъ на съобщението, което имъ е било направено отъ страна на Главнокомандующий на Армията за нуждата да се оттеглятъ отъ длъжноститѣ си, тѣ подадоха формална отставка въ рѫцетѣ на Майора Груева, който заедно съ своята си отставка я приподнесе на Предсѣдателя на правителството г-на П. Каравелова.

Понеже другитѣ членове на привременното правителство Майоръ Никифоровъ, В. Радославовъ и К. Величковъ не сѫ заемали длъжноститѣ си въ това правителство, за това и тѣхнитѣ отставки не сѫ били приподнесени."

П. Каравеловъ, като приемаше властьта, издаде слѣдующата прокламация:

Къмъ Българский Народъ!

Братя Българе!

Предъ видъ на послѣднитѣ събития, които станахѫ въ нашето Отечество и които хвърлятъ въ опасна неизвѣстность страната, за да се въдвори мирътъ и тишината и обезпечи безопасностьта на населението, както и за да се изведе Отечеството изъ безисходния пѫть, въ който е вкарано, и като расчитамъ на поддържката и довѣрието на Народа, азъ приемамъ Управлението на страната, и съставямъ Правителство подъ мое предсѣдателство съ членове: Предсѣдательтъ на Народното Събрание Ст. Стамболовъ и Майоръ Никифоровъ.

При това обявявамъ на Българския Народъ, че се състави Министерство отъ слѣдующитѣ лица: Министръ на Външнитѣ работи и Исповѣданията К. Стоиловъ, Министръ на Вѫтрѣшнитѣ работи В. Радославовъ, Министръ на Народното Просвѣщение Т. Иванчовъ, Министръ на Финанситѣ Ив. Ев. Гешовъ, Министръ на Правосѫдието Г. Орошаковъ и Министръ на Войната Майоръ О. Пановъ, което Министерство ще земе незабавно всичкитѣ мѣрки за пълното завардвание редътъ и тишината на страната.

Гр. София, 12 Августъ 1886 год.

Предсѣдатель: Каравеловъ.

Тази прокламация произведе твърдѣ лошо впечатление, защото въ нея не бѣше спомѣнато името на Князя Александра. А това служеше за доказателство, че и новото правителство се обяви като противникъ на законно сѫществующия рѣдъ и че то не е друго, освѣнъ продължение на предателското правителство на Климента — Д. Цанкова.

Тукъ ще цитираме слѣдующитѣ двѣ ноти на министритѣ на външнитѣ дѣла на първото и второто бунтовнически правителства: Христо Стоянова и К. Стоилова. Тѣзи ноти иматъ малко разлика една отъ друга.

Циркулярна нота пратена отъ министра на външнитѣ дѣла Хр. Стоянова до представителитѣ на държавитѣ въ София, на 10 Августъ 1886 год.

„Имамъ честь да Ви пратя тукъ приложена прокламацията, съ която на българския народъ се съобщава абдикацията на Негово Височество Князь Александръ Баттенбергъ, както и формирането на едно привременно правителство, за управлението на страната до свикване на Великото Народно Събрание.

При тѣзи исключителни и толкова важни обстоятелства, привременното правителство се надѣва, че Великитѣ сили не ще лишать България отъ своитѣ добри расположения и Ви заявявамъ, че ние ще съумѣемъ да поддържимъ редѫтъ въ страната и правилниятъ ходъ на работитѣ по начинъ, щото да оправдаемъ поддържката на силитѣ, които тъй много се интересуватъ отъ нашата млада държава.

Колкото за менъ, ще притуря, че азъ ще употребѫ всичкитѣ си сили, да улеснявамъ разрѣшението на текущитѣ дѣла, които могатъ да се явятъ между Васъ и привременното правителство."

Нота отъ 12 Августъ 1886 год. подписана отъ министра на външнитѣ дѣла К. Стоилова.

„Вслѣдствие оттеглюванието на майора Груева и отставката на привременното правителство, и предъ видъ да се осигори мира и тишината въ страната, състави се едно правителство въ формата, означена въ приложенната тукъ прокламация отъ днесь къмъ Българския народъ. Като Ви съобщавамъ горнето отъ името на новосъставенното правителство, *въ което имамъ* честь да влизамъ и азъ, убѣдително Ви моля *да ходатайствувате* предъ правителството си, да благоволи

да признае съставенното правителство. Ние имаме твърда надежда, че Великитѣ Сили, които сѫ дали толкова доказателства за своето благоволение спрямо България, ще ни окажатъ своята поддържка, и довѣрие въ труднитѣ обстоятелства, които нашата страна прекарва. Надѣвамъ се тъй сѫщо, че Вие ще ми окажете своята помощь въ испълнението на трудното дѣло, което лежи върху ми.“*)

Заявленията на правителството на Каравелова отъ 1-я день рѣшиха сѫдбата му.

Слѣдъ влизанието на майора Хр. Попова въ София, 1-я кавалерийския полкъ премина на негова страна, но противъ него бѣха: Струмския полкъ, 1-я артиллерийския и юнкерското училище. Поповъ рѣши незабавно да нападне противницитѣ, тъй като той имаше всичкитѣ шанси, че болшинството на войницитѣ и много отъ офицеритѣ отъ бунтовническитѣ полкове при първото стълкновение ще преминатъ на страна на Князя, но на това рѣшително се въспротивиха П. Каравеловъ и г. Богдановъ. Тъй щото майоръ Поповъ, отъ една страна, и предателитѣ отъ друга, — държаха въ осада разни части на градѫ. Предателската артиллерия всѣкий вечеръ излизаше отъ столицата и заемаше позиции, готова всѣка минута да бомбардира градѫ. За избѣгване кръвопролитие се започнаха преговори помежду враждующитѣ страни, които се свършиха съ това, че и войскитѣ на майора Попова и предателскитѣ войски, бѣха принудени да напуснатъ градѫ. Обаче Поповъ трѣбваше да държи караули въ градѫ.

Движението противъ измѣнницитѣ въ провинцията се развиваше бързо и рѣщително. То не бѣше работа на една или двѣ благородни личности, а дѣло на цѣлата войска и на цѣлия народъ, съ исключение на нѣкои отдѣлни лица.

Още на 9-й Августъ вечерта, въ Плѣвенъ, командира на Плѣвенския полкъ капитанъ Мариновъ, като получи отъ предателското правителство заповѣдь да подведе войскитѣ подъ клетва на вѣрность нему, — се отказа да испълни тази за-

*) Стамболовъ впослѣдствие увѣряваше и устно, и печатно презъ своятъ органъ „Свобода“, че г. Стоиловъ, заедно съ П. Каравелова, го убѣждавали телеграфически да не се объявява въ полза на Князя Александра. г. Стоиловъ е искалъ даже съ подобна миссия, отъ името на правителството, да ходи отъ София въ Търново, но Стамболовъ не послушалъ г. Стоилова, а му отговорилъ, че той ще го арестува, ако Стоиловъ тръгне за Търново. Това заявление е било оставено безъ опровержение отъ страна на г. Стоилова и ний не можемъ да се *произнесемъ*, — *до колко* то е вѣрно.

повѣдь, и телеграфира на Груева и Бендерева, че тѣ сѫ клетвогрестѫпници. Въ Варна, въ сѫщия день, капитанъ Караджовъ, съ другаритѣ си, арестувалъ своятъ командиръ, капитанъ Сарафовъ, и като взелъ командата на 8-я приморский полкъ, сѫщо се отказалъ да дава клетва на временното правителство и се обявилъ противъ него.

Въ Виддинъ войскитѣ, които бѣха вече дали клетва на временното правителство, се отказаха отъ нея, като му съобщиха това съ слѣдующата телеграмма:

Отъ военното правителство въ Виддинъ до революционния комитетъ въ София: Майоръ Груевъ, Никифоровъ и митрополитъ Климентъ.

„Виддинския полкъ, пионерната дружина, втората дружина отъ Плѣвенския полкъ и крѣпостната артиллерия, положиха клѣтва за вѣрность на привременното правителство. Ако ний исказахме съчувствие на онѣзи, които се наеха да работятъ отъ името ужь на българския народъ, то съ това смѣтахме да испълнимъ едно свѣто задължение спрямо отечеството. Но за зла честь обаче ний видѣхме, че новото правителство не е народно, а революционерно, и тъй като Търново се показа противъ него, то ний се убѣдихме, че сме измамени. Благодарение само на тази измама ний подкрѣпихме това противонародно дѣло, но сега, когато тази измама излѣзе на явѣ, ний не искаме вече да се покоряваме на това правителство, а само на едно народно, и по никой начинъ не можемъ да допуснемъ, щото единъ противонароденъ комитетъ да се располага съ армията на България. Ний извѣстяваме за това тържествено, че вчерашната клѣтва не сврзва вече никого. Смѣтаме се свободни отъ всичкитѣ задължения спрямо привременното правителство и отъ днесь ще работимъ самостоятелно и ще се държимъ съ тѣзи, въ които сме увѣрени, че тѣ стоятъ на чело на едно истинско народно дѣло. Обнародвайте това наше съобщение, за да се избърше дъмгата на войската, за гдѣто се присъедини къмъ революционеритѣ.

Комендантъ на крѣпостьта Виддинъ и командиръ на втората бригада: *Подполковникъ Любомский.*

Втори комендантъ и командиръ на пионерната дружина: *Майоръ Узуновъ.*

Командиръ на Бдинския полкъ: *Капитанъ Бѣлиновъ.*

Пловдивската контръ-революция бѣше дѣло на храбрия и енергичния капитанъ Велчевъ. Щомъ била получена отъ София телеграмма за устрояване митинги, които да одобряватъ измѣната на Бендерева, Груева, Климента, Д. Цанкова, и К-ие, тъй нареченнитѣ лъжесъединисти искаха и тѣ да направятъ подобенъ митингъ, но скоро се убѣдиха, че е опасно да се събира народа на такъвъ митингъ, и за това се събраха въ една частна кѫща, гдѣто съставиха резолюция, че цѣлото население одобрява предателското дѣло и я испратиха въ София.

Командира на 9-й Пловдивский полкъ, майоръ Кисовъ, който билъ участникъ въ предателството на Князя Александра, почна още отъ първата минута да взима мѣрки за да подведе подъ клетва на временното правителство гарнизона. Дружинния командиръ въ този полкъ, капитанъ Велчевъ обаче, подъ никой начинъ не бѣше съгласенъ да се подчини въ туй отношение на майора Кисова. Той рѣшилъ да се обяви въ полза на Князя Александра. Този достоинъ офицеръ не искаше да измѣнява на клетвата, дадена на Господаря си и да покрие съ позоръ воинската честь. Той честно испълнилъ своятъ дългъ къмъ отечеството и престола. Съвѣстьта не му позволяваше да преклаия глава предъ измѣнницитѣ, и той отъ първата минута още почна да търси средства за възстание противъ тѣхъ.

Капитанъ Велчевъ преди всичко отиде при своятъ бригаденъ командиръ подполковникъ Мутуровъ, когото той намѣри съвершенно смутенъ и безъ куражъ. Мутуровъ се оплакваше още, че не е здравъ. Той не бѣше партизанинъ на преврата, но се страхуваше да излѣзе открито и то първъ противъ измѣнницитѣ. Обаче горѣщитѣ рѣчи на Велчева направиха своята работа; Мутуровъ почна да се съгласява на опитванието да се направи контръ—превратъ, но искаше да знае настроението на офицеритѣ и войницитѣ на гарнизона. Велчевъ взима върху себе си тази задача. За да оправдае обстоятелството, че 1-та дружина не сѫ е заклѣла, Велчевъ имаше извинение, че тя се намирала въ караулъ.

Отъ квартирата на Мутурова Велчевъ отиде да обѣдва въ ресторанъ, гдѣто той намѣри голѣмо общество отъ офицери, които всичкитѣ бѣха наскърбени и мълчаливи. Това показваше, че тѣ не сѫ доволни отъ станалото въ София. Скоро

се случи и фактическо подтвърждение на това заключение: въ ресторана влѣзе едно момче, което продаваше вѣстници. То носеше литографирани портрети на Д. Цанкова, и предлагаше на посѣтителитѣ да ги купятъ, съ думитѣ: „великий българский патриотъ Цанковъ!“ Тѣзи думи до такава степенъ възмутиха офицеритѣ, щото тѣ се хвърляха на момчето, раскъсаха му портретитѣ, а него буквално го исхвърлиха на улицата.

Слѣдъ това капитанъ Велчевъ отиде при своята дружина въ казармитѣ, гдѣто пакъ намѣри войницитѣ съвсѣмъ отпаднали духомъ. Отъ началото той направи нѣколко строги забѣлѣжки по поводъ на намѣреннитѣ незначителни упущения, а сетнѣ почна предпазливо да сондира мнѣнието на войницитѣ по поводъ на сваленнието на Князя. Тѣ съ сълзи на очитѣ почнаха да говорятъ за своята любовь и преданность къмъ Князя. На въпросътъ му: „искате ли да се върне Князя?“ дружината му отговори съ възторженно „ура.“ Тогава капитанъ Велчевъ, увѣренъ въ рѣшителностьта на дружината и нейната готовность да помага на плановетѣ му, заповѣда на войницитѣ да стоятъ мирни, никому да не говорятъ нищо за разговора съ него, и търпѣливо да чакатъ неговитѣ заповѣди.

Отъ тамъ капитанъ Велчевъ пакъ се върна при подполковника Муткурова, който, макаръ и насърдченъ отъ съобщенията на Велчева, все таки не сѫ рѣшаваше да излѣзе открито. Тогава тѣ двамата рѣшиха да привлекѫтъ на своя страна и гражданетѣ, и за водение преговори съ тѣхъ избраха Ивана Стояновича.

Въ сѫщата вечеръ капитанъ Велчевъ е билъ повиканъ при полковия командиръ, майоръ Кисовъ, комуто той каза, че дружината е въ караулъ и за това той не може да я подведе подъ клетва.

На 10-й Августъ сутрента Велчевъ окончателно приготви войницитѣ за дѣйствие и се споразумя съ ротнитѣ си командири. Кѫдѣ пладнѣ въ квартирата на Велчева стана събрание, съставено отъ военни и граждане, па което присѫтствуваше между другитѣ и подполковникъ Муткуровъ, който все таки не бѣше се рѣшилъ още да излѣзе открито на чело на движението, а сѫщо присѫтствуваха и г. г. Димитръ Тончевъ, поручицитѣ Желявский, Янакиевъ, и други. На това

събрание Велчевъ настояваше незабавно да се пристжпи към действие, а Мутнуровъ и Тончевъ бѣха на друго мнѣние. Тѣ предложиха да се проводятъ довѣренни лица въ София и въ Търново за да изучатъ положението, но Велчевъ не сж съгласи съ тѣхното мнѣние. Направи се условие помежду Велчева и Ивана Стояновича щото вечерта първия да се яви въ градж съ своята дружина, а Стояновичь да събере населението, което съчувствува на контръ—преврата и да го чака въ градската градина. Въ това време майоръ Кисовъ е билъ извѣстенъ за подозрителното поведение на капитана Велчева и издалъ распореждание за арестуванието му, но бѣше вече кжсно. Часж кждѣ 9 вечерта, Велчевъ, съ музика на чело, встжпи въ градж, и преди всичко оккупира пощата и телеграфа, както и конака. Иванъ Стояновичь, който бѣше туренъ да управлява телеграфа, взима незабавно мѣрки, да не знаятъ въ София нищо, до извѣстенѣ моментъ, за контръ — преврата. Къмъ Велчевата дружина се присъединиха граждане, съ викове: „Да живѣе Князь Александръ!“ Отъ конака войскитѣ и народа отидоха въ градската градина, гдѣто сж биле хвърлени 3 праздни залпа. Това извѣсти населението за станалия контръ — превратъ.

Срѣщо градската градина се намираше австро-унгарското консулство, което защищаваше интереситѣ и на германскитѣ подданници. Капитанъ Велчевъ отиде предъ консулството и помоли консула да излѣзе къмъ народа и войскитѣ. Консула отъ началото заржчи да кажатъ, че е боленъ, но когато Велчевъ настоятелно повтори желанието на приятелитѣ на Князя Александра да го видятъ — той излѣзе на балкона на консулството. Капитанъ Велчевъ му заяви, че българската войска и народа сж далечъ отъ предателството, извършено на 9-й Августъ въ София отъ нѣколцина измѣнници на своятъ дългъ, честь, Отечество, и Князя, и за това тѣ сж рѣшиха да възстанатъ противъ авторитѣ на преврата, и да омиятъ позорното леке, отъ лицето на войската и народа, като възстановятъ Князя Александра, законния Господарь, за когото сж готови да мржтъ. Силно „ура!“ покри рѣчта на Велчева, който помоли консула, да съобщи всичко, което е видѣлъ и чулъ, на своето правителство.

Велчевъ, заедно съ войскитѣ и народа, посѣти и другитѣ консулства, кждѣто направи сжщитѣ заявления, както

предъ австрийското. Когато капитанъ Велчевъ се показа на площадта Джумая, тамъ имаше събранъ толкова народъ, щото войскитѣ едвамъ можаха да си пробиятъ пѫть. На всѣкѫдѣ се чуваше: „Да живѣе Князь Александръ!“

Партизанитѣ на Софийскитѣ измѣнници, като видяха враждебното настроение на народа къмъ себе си, почнаха да бѣгать, за да се скриятъ отъ народния гнѣвъ. На Джумаята предъ войскитѣ се яви и Подполковникъ Муткуровъ, който тогава открито се присъедини къмъ капитана Велчева.

Като направи распореждание за арестуванието командира на 9-я полкъ, майора Кисова, капитанъ Велчевъ излѣзе съ войскитѣ за да заеме околнитѣ височини вънъ отъ градѫ а сетнѣ и всичкитѣ важни стратегически пунктове въ градѫ. При това войскитѣ трѣбваше да минавать покрай русското консулство. Когато се доближиха до него, безъ да го очаква това Велчевъ, отъ страна на народа и войскитѣ се раздаде едно яростно „долу.“ Никакви убѣждения на Велчева не можаха да удържатъ тѣзи озлобени викове. Музиката свиреше народния гимнъ. Въ това време отъ консулството излѣзе драгоманина и помоли капитана Велчева отъ името на и. д. консула да влѣзе въ консулството, тъй като той има да му съобщи нѣщо отъ името на Царя. Велчевъ отговори, че той е войникъ и не желае да има никаква работа съ русския консулъ, и за това нѣма да ходи въ консулството.

Велчевъ взимаше горѣноменатитѣ мѣрки, защото той незнаеше още въ оназъ минута, какъ ще се отнесе къмъ контръ-преврата другата часть на гарнизона. Обаче скоро къмъ 9-я полкъ се присъединиха 3-я кавалерийския и 3-я артиллерийския полкове които квартируваха въ Пловдивъ. Слѣдъ това капитанъ Велчевъ отиде на телеграфната станция, гдѣто намѣри Подполковника Муткурова и Иванъ Стояновича. Тамъ при всичкитѣ врата и всѣкий прозорецъ стоеше по единъ часовой, който не пропущаше вътрѣ никого, освѣнъ тѣзи лица. Първия телеграфния апаратъ, на който почна да работи И. Стояновичь, бѣше Татаръ-Пазарджикския.

Въ този послѣдния градъ гарнизонната служба се испълняваше отъ една дружина на Пловдивския полкъ, подъ командата на капитана Лазарова.

Тази дружина имаше значение за това, че стоеше на пѫтя къмъ София; освѣнъ това Татаръ-Пазарджикъ бѣше

пунктъ, въ който лъжесъединиститѣ имаха енергични агитатори. Лазаровъ скоро се яви при апарата и слѣдъ късъ разговоръ се тури въ пълно разпореждание на Муткурова. Слѣдъ това къмъ апарата сж биле повикани командиритѣ: на Балканския полкъ въ Стара-Загора капитанъ Н. Петровъ, и на Родопския въ Хасково капитанъ Никифоровъ. Тѣзи двама офицери, заедно съ полковетѣ си се присъединиха къмъ контръ-революционеритѣ, и получиха заповѣдь да се готвятъ за походъ къмъ Пловдивъ. Преговоритѣ съ Сливенъ не бѣха тъй сполучливи. На всичкитѣ убѣждения отъ тамъ се получваше единъ и сжщъ отговоръ „мерси...“ (благодаря). Скоро обаче командира на Сливенската бригада, майоръ Гуджевъ, полковия командиръ Дуковъ, и началника на щаба на бригадата, ротмистръ Дерманчевъ, сж биле арестувани, а полковетѣ на Сливенската бригада се присъединиха къмъ контръпреврата.

Слѣдъ това се започнаха преговори съ София. На телеграфния апаратъ се яви майоръ Груевъ, който поиска да се приеме твърдѣ бърза телеграмма за Шуменъ, до бригадния командиръ подполковникъ Шиваровъ, за това, че въ Приморския полкъ въ Варна е станалъ бунтъ и полковия командиръ е арестуванъ. На Шиварова се заповѣдваше да иди въ Варна, да възстанови редъ и да тури арестувания командиръ въ предишната му длъжность.

Тази телеграмма много зарадва контръ-революционеритѣ защото тя имъ показа, че има и други гарнизони, които сж възстанали противъ революционеритѣ.

На въпроса на Груева за положението въ Пловдивъ, Муткуровъ даде успокоителенъ, но уклончивъ отговоръ.

Слѣдъ това дойде редъ на Търново. Тамъ повикаха най напредъ командира на Търновския полкъ, капитана Бонева, който съобщи, че гарнизона е далъ клетва на временното правителство. Отъ понататъшния разговоръ се разбра, че Боневъ държи страната на измѣнницитѣ. Тогава къмъ апарата е билъ поканенъ Ст. Стамболовъ, а до като дойде той, Пловдивъ влѣзе въ споразумѣние съ Варна, гдѣто на телеграфа се явиха капитанъ Караджовъ и В. Радославовъ, които получиха нужнитѣ наставления. Слѣдъ това е била предадена въ Шуменъ до подполковника Шиварова телеграммата на *Груева*. На 11-й Августъ на съмнуванне се яви

при аппарата въ Търново Ст. Стамболовъ, комуто е било съобщено, че Пловдивския гарнизонъ, полковетѣ: Балканския, Родопския, и Приморския, сѫ възстанали за Князя Александра, и го канятъ да се тури той на чело на контръ-революцията. Въ първата минута Стамболовъ показа голѣмо колебание. Той отговори на Муткурова и на Велчева, че за спасението на единъ арапинъ, т. е. Князя, не може да се рискува съ цѣлия Арабистанъ. Нерѣшителностьта на Стамболова може лесно да се обясни, като се земе въ внимание, че Търновския гарнизонъ бѣше съ предателитѣ и че Търновский окрѫженъ управитель бѣше тогава Иванъ Драсовъ, човѣкъ двуличенъ, на когото Стамболовъ по никой начинъ не можеше да се опрѣ, тъй като той сѫщевременно бѣше приятель, или се преструваше за такъвъ, и на Бонева, т. е. на предателитѣ, и на Стамболова, съ цѣль да се присъедини впослѣдствие къмъ оназъ страна, която ще побѣди.

Най сетнѣ контръ-революционеритѣ сполучиха да убѣдятъ Ст. Стамболова да върви съ тѣхъ. Тѣ му казаха, че възсталитѣ полкове не могатъ да се върнатъ назадъ, и за това — съ него ли, или безъ него — но контръ-революцията ще стане.

На 11-й Августъ Стамболовъ издаде слѣдующата прокламация:

Прокламация.

„Въ името на Българския Князь Александръ I и въ името на Народното Събрание, обявявамъ Софийското временно правителство, подъ предсѣдателството на Климента, за стояще вънъ отъ българскитѣ закони. Всѣкий който слуша заповѣдитѣ на това правителство, ще бѫде сѫденъ и наказанъ спорѣдъ военнитѣ закони. За главнокомандующъ на всичкитѣ български военни сили, назначавамъ бригадния командиръ, подполковникъ Муткуровъ, и предлагамъ на всичкитѣ граждански и военни власти въ страната да се подчиняватъ, безъ съпротивление, на заповѣдитѣ му. Азъ аппелирамъ къмъ героизма на българския народъ, за да защити трона и отечеството, противъ измѣнницитѣ, които се опитаха да свалятъ отъ трона нашия геройския и любимия Князь. Да ни даде всемогущия Богъ сила, за да може народа да защити своята

честь, своитѣ права, славата на отечеството, и нашия избранъ отъ народа Князь.

Да живѣе България! Да живѣе Князь Александръ Български!

Председатель на Народното Събрание:

Стамболовъ."

Щомъ Стамболовъ се объяви за Князя Александра, къмъ него се присъедини и Търновския полкъ.

Бѣше неизвѣстно кждѣ се намира Князь Александръ, и за това на 12-й Августъ е била пратена въ Дармщадтъ, презъ Принца Александра Гессенский, до Князя Акександра слѣдующата телеграмма:

„*Ваше Височество!*"

„Народътъ и войската чакатъ съ нетърпѣние минутата, въ която Ваше Височество ще се завърнете въ отечеството Ви, България, за да поемете юздитѣ на управлението. За това, най убѣдително молимъ Ваше Височество да се завърнете въ България, за да утѣшите Вашия вѣренъ народъ и храбрата войска, която е готова да жертвува животъ и имотъ за Ваше Височество. Съ скорото завръщание на Ваше Височество ще се въцари въ страната редъ и тишина, нарушени по такъвъ безуменъ начинъ отъ нѣколко врагове на отечеството. Да живѣе Българския Князь Александръ I!

Председатель на народното събрание:

С. Стамболовъ.

Главнокомандующъ на българската войска:

С. Муткуровъ.

Ще приведемъ тукъ още нѣколко телеграмми. Телеграммата на новия главнокомандующъ на войската Муткуровъ къмъ българския дипломатическия агентъ въ Букурещъ имаше слѣдующето съдържание:

„Пловдивъ, 11 Августъ 1886 г.

„По поржчението на председателя на Народното Събрание Стамболовъ, моля Ви Г. Агенте, да употребите всичкитѣ *средства,* за да се научите въ кой ромжнский градъ

днесь е излѣзълъ на сухо Князя, и ако се научите за това, да го съобщите незабавно на менъ и на Стамболова, за да му идемъ на срѣща, и да го придружимъ до Търново. Кажете на Князя, че той отново е провъзгласенъ отъ цѣлата войска."

Телеграмма отъ Стамболова до сжщия дипломатическия агентъ:

Търново, 12 Августъ 1886 г.

„Князя днесь излѣзе на румжнския брегъ, подолу отъ Корабия, въ градж Четате. Вземете незабавно нужнитѣ мѣрки, да тръгне той за Букурещъ, гдѣто ще го приеме една депутация. Кажете му че народа и войската сж за него. И Софийския гарнизонъ е готовъ да се подчини, ако получи пълна амнистия, и утрѣ ще припознае моята власть и оназъ на главнокомандующия, тъй като ние управляваме въ името на народа и на Князя."

Къмъ извѣстието което се намира въ тази телеграмма, че Князь Александръ е слѣзълъ въ Четате, ние трѣбва да забѣлѣжимъ, че цѣлия свѣтъ е билъ въведенъ въ забуждение презъ лъжливата телеграмма на Груева и Бендерева.

В. Радославовъ проводи отъ Варна слѣдующата телеграмма:

Варна, 12 Августъ 1886 г.

„Спорѣдъ вчерашнитѣ извѣстия отъ София Князя слѣзе на румжнския брегъ, противъ Рахова. Моля Ви, въ името на отечеството, направете всичко за да го убѣдите да остане. Убѣдете го, че народа и войската сж за него. Спорѣдъ моитѣ свѣдѣния цѣла България, съ исключение на София, е за него. Навсѣкждѣ се осжжда предателското дѣло на офицеритѣ, и вече слухътъ, че той е живъ съживи всички. Временното правителство въ София е до толкова слабо, че то не вѣрва само на себе си. Вчера и днесь азъ се разговаряхъ по телеграфа съ мнозина приятели и чиновници въ Румелия и тѣ всичкитѣ рѣшително увѣряватъ, че всичко е за Князя. Както знаете и моето име фигурира въ списъка на правителството. Това е направено съ цѣль да се лъже народа. Съобщете всичко това на Князя; той трѣбва да знае, че народа и войската сж рѣ*шени*, да запазятъ честьта на отечеството, и да накажатъ *измѣнницитѣ*. Ние желаемъ само да бжде Князя въ безопас-

ность. За всичко друго ние имаме най добра надежда. Распорежданията на Стамболова Ви сѫ извѣстни. Тукъ всичко е мирно и спокойно. Съ София отъ вчерашния день телеграфното съобщение е прекѫснато. Както чуваме отъ други мѣста, тамъ царува анархия. Дайте скоро извѣстие, ако знаете кѫдѣ се намира Князя!"

Филовъ, коменданта на Рущукския гарнизонъ, се обърна съ слѣдующата телеграмма къмъ българския дипломатическия агентъ въ Букурещъ.

„Рущукъ, 12 Августъ 1886 г."

„Въ името на Рущукския гарнизонъ моля Ви, принудете капитана Коробарова, командира на яхтата да освободи Негово Височество въ Гюргево. Азъ гарантирамъ това, че Коробаровъ ще остане безнаказанъ!"

Захарий Стояновъ отъ своя страна телеграфиралъ.

„Калафатъ, 12 Августъ 1886 г.

„Тамамъ сега пристигнахъ тукъ. Любомский и Узуновъ сѫ се държали прекрасно, и всичко е въ тѣхни рѫцѣ. Въ Виддинъ всичко е крайно убито душевно. Кѫдѣ е Князя? Една депутация е била пратена отъ тукъ, за да го търси. Знаятъ, че Князя е билъ закаранъ на ромѫнския брегъ, на единъ отъ островитѣ срѣщо Рахова. Положението тукъ е отлично. Работете и надѣвайте се. Азъ мисля отъ тукъ да свикамъ народното събрание.

Захарий Стояновъ!"

Стамболовъ слѣдъ като се турилъ на чело на движението, трѣбваше да вземе на себе си грижата да състави правителство, което да функционира не отъ името на измѣнницитѣ, а отъ името на Князя Александра.

Слѣдующата прокламация извѣсти населението за съставлението на новото правителство.

„Къмъ Българския народъ!

„Понеже Софийския превратъ стана причина за неволното отдалечаванне отъ предѣлитѣ на нашето отечество, за неизвѣстно време, на нашия любимъ Господарь, Александръ I, обявявамъ, че въ неговото отсѫтствие, съгласно съ чл. 19

отъ конституцията, управлението на страната въ името на Негово Височество се възлага на едно намѣстничество, състояще отъ предсѣдателя на народното събрание, С. Стамболова, за предсѣдатель на намѣстничеството, и отъ членовет҄ѣ П. Р. Славейкова и Д-ръ Странский. За главнокомандующъ на цѣлата българска армия остава и за напредъ г-нъ подполковникъ С. Муткуровъ. Министерството се образува отъ слѣдующитѣ лица: Г-нъ В. Радославовъ се назначава за министръ — президентъ и министръ на вътрешнитѣ работи, г-нъ Начовичь министръ на външнитѣ работи и исповѣданията и временно управляющъ финанситѣ, г-нъ полковникъ Николаевъ министръ на войната, г-нъ Д. Тончевъ министръ на правосѫдието и г-нъ Г. Живковъ министръ на народното просвѣщение.

Като повѣрявамъ, отъ името на Негово Височество, на горнитѣ лица защитата на отечеството и управлението му, обявявамъ, че тѣ ще употребятъ всичкитѣ зависящи отъ тѣхъ старания за запазвание редътъ и тишината, и за въдворение законния редъ и порядъкъ въ страната, както и за осигурявание живота, имота и честьта на всичкитѣ живущи въ България. До възвръщанието на Негово Височество, Князь Александра I, на българския престолъ, държавата ще се управлява отъ негово име и по дѣйствующитѣ до сега закони и наредби. Призовавамъ българскитѣ граждане да се подчиняватъ на законноустановеннитѣ власти и да испълняватъ безпрекословно всичкитѣ тѣхни заповѣди и распореждания. Като съмъ дълбоко убѣденъ, че българскитѣ граждане ще ни се притекѫтъ на помощь, за да спасимъ отечеството отъ гибелната пропасть, въ която го втикнаха авторитѣ на софийския превратъ, призоваваме Божията помощь на всички наши дѣла и начинания.

Да живѣе България! Да живѣе Негово Височество Българския Князь Александръ I!

Гр. Търново, 16 Августъ 1886 год.

Предсѣдатель на Народното Събрание:
С. Стамболовъ.

Приподписалъ: Главнокомандующия на Българската армия:
Подполковникъ Муткуровъ.

Вѣрно: Софийский градоначалникъ:
А. Храновъ.

Новото правителство е било посрѣщнато съ голѣма радость въ цѣлата страна, и подъ неговото знаме се събра цѣлото население и войската, съ исключение на измѣнницитѣ въ София.

Въ Пловдивъ възставшитѣ противъ измѣнницитѣ полкове рѣшиха да тръгнатъ за София, за да ги обезоржжатъ. Като се научи за това намѣрение, Каравеловъ телеграфически помоли Муткурова да остане въ Пловдивъ, тъй като маіоръ Поповъ може самъ да се расправи съ бунтовницитѣ, и че има опасность да не почне I-я артиллерийския полкъ да бомбардира столицата въ случай на настжпвание на румелийскитѣ войски. Но Каравелова и правителството му никой не искаше да слуша, тъй като никой не му довѣряваше и се страхуваха отъ нова измѣна отъ негова страна, и за това полковетѣ: Пловдивския, Сливенския, Балканския, Родонския, 3-я конния, 3-я артиллерийския, тръгнаха за София. Това движение бѣше още повече необходимо защото лъжесъединиститѣ готвиха въ Татаръ-Пазарджикъ ново въстание. Слѣдъ пристигването на войскитѣ въ Татаръ-Пазарджикъ, капитанъ Велчевъ намѣри прокламация която подбуждаше населението къмъ новъ бунтъ и го убѣждаваше да не вѣрва, че войската и народа възстава за Князя Александра; той намѣри сжщо подобни и писменни распореждания, подписани отъ окржжния управитель Бончевъ. Велчевъ взима енергични мѣрки за да предупреди този бунтъ; той арестува управителя Бончева, взима го съ себе си, а на негово мѣсто назначи новъ управитель отъ военнитѣ.

По пжтя къмъ София войскитѣ сж биле посрѣщнати отъ пратенника на Каравелова и на неговото правителство, ротмистра Петрунова, на когото е била възложена миссията да ги убѣждава да се върнатъ въ Пловдивъ и да не ходятъ за София. Но тази миссия е претърпѣла пълно поражение. Началника на авангарда Никола Петровъ и началника на движението капитанъ Велчевъ арестуваха пратенника на Каравелова ротмистра Петрунова, и тръгнаха понататъкъ, къмъ София. На 17-й Августъ на столичнитѣ улици се появи слѣдующата прокламация на Князя Александра:

„Към Българския народъ.

Ний Александръ I

По Божия милость и народна воля Князь на България.

„Обявяваме на възлюбления си народъ, че днесь стжпихме на българската земя и поехме управлението на страната, като одобряваме и подтвърдяваме всичко, което намѣстничеството Ни, състояще отъ г. предсѣдателя на народното събрание, Ст. Стамболова, г. г. П. Р. Славейкова и Д-ръ Странский, е извършило. Утвърдяваме съставеното отъ него министерство, както и г. Подполковника Муткурова въ длъжностьта главнокомандующъ на българскитѣ войски. Като изявяваме дълбока благодарность къмъ народа и войската, които въ критическитѣ времена за отечеството Ни стжпиха на навкъ и съумѣха да запазятъ честьта, независимостьта и доброто име на България и да останатъ вѣрни на престола Ни, призоваваме Божието благословение надъ милото ни отечество, България, за успѣха, величието и благото на което ще работимъ както до днесь.

Да живѣе България!

Александръ.

Издадено въ гр. Руссе на 17 Августъ 1886 год.

Вѣрно: Софийский комендантъ:

Майоръ Поповъ.

На 18 Августъ румелийскитѣ полкове стжпиха въ София, тържественно приети и акламирани отъ населението. Предателскитѣ полкове: Струмския и артиллерийския, като се научиха за приближението на румелийцитѣ, почнаха да заплашватъ жителитѣ, че тѣ ще обърнатъ столицата на прахъ и пепелъ, ако румелийцитѣ не сж спрѫтъ, но като видѣха, че тѣзи угрози не произвеждатъ на румелийцитѣ никакво впечатление, тѣ поискаха отъ правителството на Каравелова 80·000 лева за удовлетворение на текущитѣ нужди. Каравеловъ имъ даде тѣзи пари. На 15-й Августъ предателскитѣ полкове напуснаха София и отидоха къмъ Перникъ. Артиллерийский полкъ развали 24 Круповски топа и ги остави въ София, а съ останалитѣ 24 топа отиде нататъкъ.

Слѣдъ пристигването на румелийскитѣ войски е билъ испратенъ единъ отрядъ за преслѣдвание на измѣнницитѣ. Обаче офицеритѣ, щомъ видѣха зоръ, позорно избѣгаха презъ турската граница, като напуснаха войницитѣ, а послѣднитѣ доброволно се предадоха на румелийцитѣ. Полковетѣ: струмский и 1-й артиллерийский сж биле расформирувани, и знамената имъ изгорѣни.

Бендеревъ, Груевъ и Радко Димитриевъ сжщо позорно избѣгаха отъ София, преоблечени, като послѣдни труси, слѣдъ влизането на майоръ Попова въ столицата съ своятъ полкъ. Като пристигнаха въ Рахово, на Дунава, Бендеревъ и Груевъ опитаха въ окрестноститѣ му да подкупятъ рибари, за да ги пренесжтъ тайно на румжнския брегъ, но именно тѣхната плашливость се показала подозрителна на рибаритѣ, които ги хванаха и ги донесоха намѣсто Румжния въ Рахово. Тамкашнитѣ власти, по заповѣдъ на команданта на тѣхния районъ подполковника Любомский, испратиха арестантитѣ подъ конвой въ Виддинъ, гдѣто при претърсвание у тѣхъ сж биле намѣрени между друго и русски паспорти. Отъ Виддинъ, по распореждание отъ София, арестантитѣ Бендеревъ и Груевъ сж биле пратени въ Търново, гдѣто както и по пжтя, при тѣхното пристигване разъяренното население хвърляше въ тѣхъ камъни, плюваше на тѣхъ, и стражаритѣ едвамъ можаха да ги защитятъ отъ народната ярость, инакъ тѣ щѣха да бждатъ раскжсани на парчета. Предъ тюрмата се събираха тълпи, които хвърляха камъни въ прозорцитѣ и ги обсипваха съ всевъзможни ругателства.

За характеристика на душевното състояние на „печалнитѣ герои" на 9-й Августъ, ще цитираме тукъ извлечение отъ писмото на майора Груева отъ Търново къмъ тогавашния воененъ министръ Олимпий Пановъ, отъ което, както и отъ показанията, се вижда каква роля сж играли министритѣ Каравеловъ и Никифоровъ въ позорния 9-й Августъ:

„Бѣхъ ти написалъ едно писмо отъ Виддинъ; незная да ли си го приелъ; тжй като се съмнявамъ въ това, то пристжпихъ да ти напиша отъ тука още едно — настоящето. Ти знаешъ, че ний се намираме подъ най строгъ арестъ въ Търново. Ний сме въ едно крайно безпомощно положение. Нѣма человѣкъ, къмъ когото азъ бихъ моглъ да се обърна и да го моля да си протегне ржката за помощь. Всички, даже нѣкои

познати, си отвръщатъ лицето и нещатъ даже да глѣдатъ на насъ, като ни считатъ за крадци на държавната хазна и революционери съ низка цѣль — да продадѫтъ отечеството въ чужди ржцѣ за нѣкои лични облаги и користь. Князя прѣзъ пжтуването си подлялъ въ изобилие масло въ огъня, като увѣрявалъ, че е билъ по най варварски начинъ третиранъ. *Увърявамъ те, че ако би ни дали свобода, тълпата ще ни раскжса на парчета — до толкозъ тя е разярена противъ насъ, като върва, че ний сме най отчаяннитъ вагабонти и измънници на отечеството.* Често дохождатъ прѣдъ прозорцитѣ на затвора, гдѣто се намирами, разни личности и сипятъ върху ни най вулгарни и цинични псувни, като плюятъ върху ни. Азъ се изневѣрихъ въ хората, Олимпий Спиридоновичъ, и вѣрвамъ напълно въ това, че злия гений се е вселилъ въ сърдцата на всички. Тълпата нарочно се държи не посвѣтена въ истинскитѣ причини на стапалото . . . Не могж да изобразя съ перо, като въ какво положение съмъ туренъ и каква адска борба ме мжчи, когато азъ си припомня името на Никифорова и, даже, Каравелова; съ какви очи азъ ще ги глѣдамъ въ сждилището . . . *Азъ неможахъ, нямахъ никаква възможность* (вслѣдствие на това, че мнозина, отъ принимавшитѣ непосрѣдствено участие въ извършеното, знаяха, че както Никифоровъ, така и Каравеловъ бѣха извѣстни за готвящето се отъ страна на войската, което бѣха показали вече въ слѣдственното производство) *да не кажа, че съмъ ималъ съ тъхъ разговоръ за испжждането на Князя.*"

Въ Търново отъ Груева и Бендерева сж биле снети показания, което ние привеждаме подолу. Тѣзи показания сжщо показватъ плашливостьта на тѣзи кални герои и тѣхното желание да оправдаятъ гнжснитѣ си дѣла съ патриотически цѣли и побуждения. Не сж имали тѣ даже смѣлость да признаятъ, че сърбскитѣ приготовления, които сж играли толкова важна роля, сж биле измислени отъ тѣхъ, което е било несъмнѣнно констатирано.

Неоспоримъ е факта, че Сърбия тогава не сж готвила къмъ никаква война съ България което доказаха събитията и фактитѣ. Да имаше тя лоши намѣрения както увѣряваха предателитѣ, да бѣше Сърбия готова къмъ война и да искаше да *нападне* България, тя другъ по сгоденъ моментъ отъ 9 Августъ *не можеше* да дочака. Тя тогава именно щеше да нападне безъ

друго. Отъ друга страна тѣзи показания доказватъ — каква предателска роля сѫ играли най близкитѣ съвѣтници на Короната: министръ — председателя П. Каравеловъ, министра на вѫншнитѣ дѣла Илия Цановъ, и министра на войната майоръ Никифоровъ.

Ето тѣзъ показания:

Показанията на майора Груева.

„.... I, Точно да опрѣдѣля и укажа срока, кога именно са бѣше започналъ въпроса за испъжданьето на Князя немога; само ще констатирамъ, че този периодъ на времето съвпажда съ времето, когато особата на Князя въ оппозиционната пресса е била изложена на нападения — нападения, които слабо (за да не кажа съвсѣмъ) сѫ отблъскваха отъ официалния органъ, така щото на мене лично това произвѣждаше впечатление, че като и правителството е солидарно съ опозицията по този въпросъ, но че то не може публично да се искаже споредъ своето исключително положение. Особенно силно впечатление произведоха на мене статиитѣ на вѣстницитѣ „Народенъ Вѣстникъ“ и „Независимость“, които искаха примирие съ Руссия, нъ и въ малкитѣ дѣца бѣше (поне въ София) вселена вѣра, че цѣльта на това премирие е — отричанието или, по други нѣкой начинъ, отстранението отъ престола на Българския Князь Александръ I. Азъ живѣяхъ вънъ отъ градъ София въ лагеритѣ на военното училище, и идвахъ въ града веднѫжъ (въ недѣля или други праздникъ, ако се случеше), рѣдко два или три пѫти, така щото рѣдко ми се падаше случай да се подѣля по този въпросъ съ единъ дружески разговоръ съ своитѣ най-близки другари, къмъ които другари се отнасяше и майоръ Никифоровъ. Когато въ населението въ София взе да се пръска усиленно слухъ за нова една наша война съ Сърбия въ най-близко бѫдѫще и когато се появихѫ първитѣ извѣстия за назначаването отъ портата делегати за въ Турско-Българската коммиссия, по разглѣждаанье органическия уставъ на Ист. Румелия, тогава азъ за пръвъ пѫть чухъ (не помня добрѣ отъ Капитанъ Бендеревъ или М-ръ Никифоровъ, които азъ при всѣко едно свое дохождание въ града виждахъ и двамата), че Министерския Съвѣтъ въ прѣдъ видъ на най тежкитѣ испитания, ако не гибель, които неминуемо очакватъ нашето отечество въ едно най непродължително време, раз-

глѣждалъ въпроса за способа, по който може да бѫде спасено и рѣшавалъ да търси примирение съ Руссия, тъй като другитѣ Европейски държави ни били изоставили на собственнитѣ слаби наши сили, а за да стане това примирие съ Руссия, Министерския Съвѣтъ третиралъ въпроса за способа, по който може да се испъди Българския Князь Александръ I. При друго едно свое идванье, по служебни работи, въ Министерството, азъ имахъ случай да видя съ собственнитѣ си очи и прочета цѣлъ редъ зашифровани телеграмми отъ нашитѣ власти въ пограничнитѣ съ Сърбия мѣстности (отъ Царибродско, Трънско, Виддинско и т. н.), които депеши, като една, говориха, че Сърбитѣ на вредъ се готвятъ за война: на населението заповѣдали да си приберѫтъ сѣната колкото може по скоро, най поспѣшно довършвали нови пѫтища отъ къмъ Дъсченъ-Кладенецъ, а сѫщо и мостове, които пѫтища и мостове, при единъ повръхностенъ поглѣдъ на картата, се виждаше, че нѣматъ съвършенно никакво търговско значение, а стратегическо, военно — голѣмо. Въ една депеша прочетохъ, че между Бѣла-Паланка и Пиротъ сърбитѣ трупатъ голѣмо количество войска (въ телеграммата се прѣброяваше точно колко войска и отъ какъвъ родъ); въ друга се говореше, че пристигналъ единъ голѣмъ транспортъ съ зобъ въ Пиротъ по шоссето отъ къмъ Нишъ, въ друга се говореше, че се прессувало сѣното на селянетѣ за удобно превозвание и се правило отъ него голѣмъ правителственъ складъ — до колкото помня въ Пиротъ и т. н. въ сѫщия смисълъ. Слѣдъ прочитанието на тѣзи телеграмми, азъ останахъ убѣденъ, че една нова Сърбско-Българска война ще си има мѣстото и тъзи есень. Веднага азъ отидохъ у дома на Майора Никифорова, който по това време лежеше болѣнъ, и открихъ разговоръ, както за войната, така и за вѣроятнитѣ нейни резултати. Майоръ Никифоровъ напълно съ мене се съгласяваше, че тя ще се свърши за насъ несполучливо този пѫть, защото: 1, Сърбитѣ, научени отъ опита на минѫлата съ насъ война, ще извадятъ този пѫть до 150,000 щика, а не 50 — 60 хиляди, както бѣше въ първата война (въ войната си съ Турция прѣзъ 1876 год. Сърбитѣ извадиха до 220 хиляди въорѫжени хора) 2, Сърбитѣ могѫтъ до се мобилизиратъ въ течение на една *недѣля*, слѣдъ което време ще нахлуятъ въ България а ний, *вслѣдствие* нѣмание никакво запасно облѣкло въ полковетѣ,

съвершенното отсѫтствие на парични срѣдства въ Държавното съкровище и необходимостьта да се попълни съ голѣмо число недостающи коньe нашата артиллерия, едва ли ще сваримъ да се мобилизираме въ течение на единъ и даже 1 1/2 мѣсецъ; при това запаснитѣ сълдати ще трѣбва да се турятъ въ редоветѣ на войската, съ свои ризи, обуща и пр. облѣкло, защото въ течение даже на 3 мѣсеци не може се приготви униформенно облѣкло на 40 — 50 хиляди души. 3, Най голѣмо и по никакъвъ начинъ неустранимо зло е, че ний *имаме само 16 милиона патрони* (въ началото на послѣдната война имахме около 50 мил. патрони); съ такова число патрони расхвърлени по цѣла България — отъ Виддинъ до Силистра (въ София има 6 милиона) ний при една 50 хилядна армия ще можемъ да прекараме *само една 3 — 4 дневна война*, а ако би се порѫчали патрони, то тѣ не ще пристигнатъ по рано отъ 3 и повече мѣсеци. 4, недостатъка на удобни пѫтища и отдалеченностьта на по голѣмата часть на войскитѣ отъ вѣроятния театръ на войната, щѣха да бѫдѫтъ причината, че Сърбитѣ ще се срѣщнѫтъ съ массата на нашата армия само на Ихтиманъ и Орхание. 5, Майоръ Никифоровъ ми съобщи, че освѣнъ горнитѣ причини правителството има опасение да не би въ Южна-България да избухне възстание, веднага слѣдъ като се обяви мобилизацията на армията и че сѫществува голѣмо вѣроятие, че въ много мѣста въ Южна-България населението ще откаже да даде запасни солдати. 6, Вслѣдствие нѣмание пари правителството ще бѫде принудено да прибѣгне отново къмъ реквизиция, и 7, Имаме само около 45 хил. исправни за бой пушки. При срѣщаньето си съ Кап. Бендерева, послѣдния ми обясни, че Министра Цановъ правилъ преговори съ Русското въ София агенство, което, въ замѣнъ свалянието отъ престола на Князя, гарантирало България отъ външно нападение и всѣкаква външна намѣса въобще; Полковникъ Сахаровъ (военния атташе при Русското агенство) увѣрявалъ, че веднага слѣдъ свалянието на Князя, при първото искание на Българското правителство, отъ Одесса екстренно ще бѫде доставено исканото количество патрони и пушки (50 хиляди) ако стане нужда. Горѣизложенното ставаше въ послѣднитѣ числа на мѣсецъ Юлий. Азъ участихъ своето идвание въ София отъ лагеритѣ, тъй като живо се интересувахъ съ какво ще се свърши

кризата, въ която се намираше България. Нито съ г. Каравелова, нито съ г. Цанова, нито пъкъ съ нѣкой отъ Русското агенство азъ не се срѣщахъ, но, както се вижда отъ горнето, знаяхъ какво се върши и какъ стоѭтъ работитѣ на моето отечество. Въ единъ разговоръ между Кап. Бендерева и г-на П. Каравелова, послѣдния обявилъ, че той ще почака резултата на Киссингенскитѣ и Гащайнскитѣ свиждания и тогава ще рѣши какво да се прави и затова той давалъ 5 дни срокъ. Между това азъ посвѣщавахъ въ придобититѣ свѣдѣния въ града и своитѣ двама ротни училищни офицери Капитанитѣ: Кавалова и Пакова, като ги молихъ никому другиму да не говорятъ за тѣзи нѣща. Въ едно отъ моитѣ посѣщения, Военния Министръ ми заповѣда, въ прѣдъ видъ на най трѣвожнитѣ свѣдения отъ границата, да усила до колкото може занятията съ юнкеритѣ и да ги готвя за унтеръ офицери въ войската, за което азъ направихъ веднага распореждание въ приказа по Военното на Н. В. Училище. По това врѣме бѣхѫ вече испратени на Сливница 2 дружини отъ I полкъ за да укрѣпяватъ позициитѣ, а Струмския полкъ — цѣлъ копаеше въ Перникъ шансове, където бѣше протегленъ отъ Кюстендилъ. Бѣше ми извѣстно, че испращаньето на тѣзи части, както и най скорото окончавание войната, въ която положително никакви шансове, вѣрвахъ нѣмахме, че ще побѣдимъ, е станало вслѣдствие на много трѣвожнитѣ извѣстия отъ границата и вслѣдствие доклада на Глав. Воен. Инженеръ Кап. Велчова до Военния Министръ за най бързото укрѣпяванне границата. Въ единъ разговоръ между мене и Военния Министръ Майоръ Никифорова, послѣдния ми каза „днесъ замина уже въ отпускъ за Виена, Австрийский въ София Консулъ Графъ де Старай; азъ съмъ увѣренъ, че този хитрецъ тръгва съ шпионска цѣль: прѣдстави си — отива отъ София до Кутловица, отъ тамъ повръща на Чупренъ и Св. Никола, послѣ въ Бѣлоградчикъ, въ Кула и въ Видинъ; отъ послѣдния градъ вече сѣда на Австрийския параходъ за да иде за Виена, а по пѫтя увѣренъ съмъ, ще предаде най новитѣ свѣдения за състоянието на западната часть на театра на новата война наша съ Сърбитѣ.“ „Менѣ ми се опущѫтъ рѫцетѣ, добави Военния Министръ, ний отъ вѫтрѣшностьта на Сърбия нѣмаме свѣдения, а отъ границата — отъ всѣкѫдѣ *най тревожни*; азъ прѣдполагамъ, че Сърбитѣ сѫ мобилизирали

вече западнитѣ окржзи, а въ восточнитѣ окржзи тѣ сж приготвили дрѣхи, обуща и друго снаряжение, а сжщо и оржжие. Щомъ обявятъ война, тѣ ще дигнатъ въ походъ за България западнитѣ дивизии къмъ Българската граница; догдѣ западнитѣ дивизии достигнатъ нашата территория (3 — 4 дни), дивизиитѣ, расположени въ тѣхнитѣ источни окржзи ще успѣятъ да се мобилизиратъ и тогава всичката Сърбска армия, въ число 140 — 150 х. щика ще нахлуе въ нашата земя; а ний съ какво ще ги посрѣщнемъ? Съ 1,800 души Струмци и 2,800 души отъ I на Н. В. полкъ! . . . При всичката юначность на нашия офицеринъ и сълдатинъ, тѣ ще ни погжлнатъ съ числото си . . .“ Между това Министра Цановъ продължаваше да ходи въ Русското Агенство, гдѣто го увѣрявали, че, ако се отстрани Н. Височество, България е гарантирана отъ външно нападение и намѣса; когато той поискалъ да види дѣйствително ли се е снасяло агенството съ респективното правителство, то му е била показана всичката преписка и телеграмма, че сме гарантирани отъ външно нападение и намѣса, тъй щото г. Министръ Цановъ увѣрявалъ Кап. Бендерева, че нему е ясно какво трѣбва да се прави за да се спаси отечеството отъ гибель, „но, Каравеловъ е крайно нерѣшителенъ и страхливъ“... Въ такива тревожни обстоятелства протѣкоха 5-тѣ дни, въ края на които слѣдъ Гащаинскитѣ и Киссингенскитѣ свиждания, г. Министръ П. Каравеловъ обѣщаваше да ни даде сигналъ, що да вършимъ. Между това въ полковетѣ Артиллерийски и Струмски, на нѣкои офицери се бѣше казало, че най жизненитѣ интереси на България изискватъ да се рѣши и тури на ребро диллемата; или България на чело съ сегашния си Князь загинала, или България, освободена отъ този Князь, но спасена; това сжщо било съобщено на нѣкои офицери отъ I пѣши полкъ и I конни полкъ. Азъ съобщихъ това само на своитѣ ротни командири и отъ I Арт. полкъ на Кап. Бѣлова. Извѣстно ми бѣше по кжсно, че както офицеритѣ отъ Арт. полкъ, така и отъ Струмския полкъ, сжщо извѣстнитѣ офицери отъ I пѣши полкъ и I конни безъ колебание приели втората половина на диллемата, като изявили готовность, ако стане нужда, да рѣшатъ задачата въ този именно смисълъ съ личното си участие и съ посрѣдството на повѣренитѣ си части, на които тѣ се надѣвали напълно. На Струмския полкъ било съобщено, мисля отъ Кап.

Бендерева. Слѣдъ заявлението на Г. Цанова, че всичката бавность произлаза 1, отъ П. Каравелова, който е много не рѣшителенъ и страхливъ и тъй като самото дѣло изискваше да се държи въ строга тайна всичко, а между това тази тайна стана извѣстна на цѣлия гарнизонъ и легко можеше да се распространи, опредѣленъ бѣше за день, въ който ще се свали Н. Височество петъкъ (1 Августъ); но неизвѣстно менъ по каква причина, Струмския полкъ отказа въ този день и работата бѣше отсрочена до 3 Августъ (недѣля) прѣзъ нощьта, Въ този день пакъ Струмския полкъ не пристигна отъ Перникъ, по причина, че единъ отъ дружинитѣ командири, Кап. Геневъ, се не рѣшавалъ да си дигне дружината и искалъ самъ лично да се удостовѣри въ сериозностьта на работитѣ; довѣденъ при Министра Цановъ последния го убѣждавалъ, че трѣбва да се свърши това дѣло. Но Кап. Геновъ не се рѣшилъ и молилъ полковоя си командиръ Майоръ Стоянова да замине въ отпускъ, а на негово мѣсто да се назначи да води дружината другъ офицеринъ, което било извѣстно. 2, Правителството е докарало и прѣдизвикало офицеритѣ да свършатъ акта на 9 тек. Августь и особенно Министра на Външнитѣ Дѣла г. Цановъ: този послѣдния е билъ, който е преговарялъ съ Русското агенство и е искалъ условия и гаранции; даже азъ мислѫ, че това той е вършилъ безъ знанието на своитѣ коллеги. Всичкитѣ военни лица сѫ, по моето най-дълбоко убѣждение, както и азъ самъ, едно орѫдие и сме вѣрвали, че ще подпремъ отечеството си, което като една стѣна грозеше да се срути и распилей на дребни парчета. Никакви други побуждения у насъ не е имало и азъ ще отида на смъртъ съ чиста съвѣстъ и открито чело. Противъ Негово Височество лично нищо не съмъ ималъ, който напротивъ, всѣкога е благоволилъ къмъ мень; имамъ награда, добро положение, винѫги съмъ билъ приеманъ и удостоиванъ съ благоволението и вниманието на Князя. 3, Въ отговора на въпросъ I азъ изложихъ мотивитѣ и причинитѣ, които сѫ лежали въ основание на моята рѣшителность да приема участие въ дѣлото на 9 Августъ. Тука само ще притуря, че слѣдъ като прѣдполагващето се да стане на 3 Августъ събитие не сполучи, по причина съвършенно случайна (отказа на Кап. *Генева)* азъ заявихъ както на своитѣ офицери, така и на *артилерийскитѣ* офицери и на офицеритѣ отъ военното ми-

нистерство, Кап. Вазова, Димитриева и Бендерева, че се отказвамъ за напрѣдъ да приема участие въ акта, който не стана на 3 Августъ; сѫщата своя рѣшителность азъ обадихъ на Майоръ Никифорова и Майоръ Ванкова, които заварихъ въ квартирата на Майора Никифорова. Причината, по която азъ се отказахъ да приема участие въ дѣлото бѣше, че азъ не щѣхъ да се намѣсватъ юнкеритѣ, които считахъ за дѣца и на които участието въ това дѣло, говорихъ, ще има силно деморализирующе влияние, а между това юнкеритѣ сж едни бѫдѫщи офицери и ядка на армията. Майоръ Никифоровъ на пълно бѣ съгласенъ съ менъ и добави, че допущанието да участвуватъ въ дѣлото юнкеритѣ, ще бѫде голѣмъ грѣхъ и че азъ ще срѣщнѫ за това общо осѫждание отъ всички и че на сѫщото мнѣние е билъ и г. П. Каравеловъ; този разговоръ бѣше до колкото помня, въ Недѣля на 3 Августъ, часътъ по 12 прѣзъ деня въ квартирата на Майоръ Никифорова; този праздниченъ день азъ прѣкарахъ въ града и се срѣщнѫхъ почти съ всичкитѣ посвятени въ дѣлото офицери, на които расправихъ, че азъ съмъ рѣшилъ да не приема участие военното училище по горѣизложенитѣ мотиви, макаръ, добавихъ, и на пълно да съчуствувамъ и лично, ако стане повторно нужда не ще откажа да приема отъ ново дѣятелно участие въ него. По нататъшния ходъ въ развитието на обстоятелствата, които прѣдизвикахѫ извършения на 9 Августъ актъ ме накараха пакъ да измѣня рѣшимостьта си да остане военото училище пассивенъ зритель на събитието, което имаше да се извърши. На 4 Августъ азъ имахъ въ палата „почетенъ рапортъ,“ както и всичкитѣ командири на щефскитѣ части. Слѣдъ рапорта Н. В. ни покани да седнемъ и първитѣ му думи бѣхѫ, че той очаква една война съ Сърбитѣ въ едно най скоро бѫдѫще; при това Н. В. констатира, че хазната у насъ е праздна съвършенно и че ний нѣмаме достатъчно количество орѫжие. Предавамъ почти дословно съдържанието на едно телеграфическо сношение, което е ималъ Н. В. съ Австро-Унгарския Министрьна Външнитѣ Дѣла Графа Калноки, който телеграфически разговоръ Н. Височество съобщи на всички присѫтствовавши и който ми произведе дълбоко впечатление, понеже азъ бѣхъ убѣденъ, като въ своето сѫществувание, въ най гибѣлнитѣ слѣдствия за България отъ една нова *Сърбо-Българска* война прѣзъ Августъ м-цъ 1886 год.

Слѣдъ като исказа своитѣ опасения за вѣроятието на една нова война наша съ Сърбия и като спомѣна за много трѣвожнитѣ свѣдения за бързитѣ готвѣния на Сърбитѣ за тъзи война (свикванье запаснитѣ и укрѣпяванье границитѣ и т. н.), Негово Височество добави: „азъ вчера приехъ тайно една телеграмма отъ Калноки, въ която той ме успокоява и говори, че Сърбитѣ не ще прѣдприематъ тъзи есенъ война срѣщу България; при това Калноки добави, че ако въ Сърбия и да вървятъ доста усилени военни приготовления, че ако войската и да е на щрекъ, това се прѣдприема отъ страна на Сърбскитѣ власти, за да се погаси едно прѣдполагаемо възстание вътрѣ въ Сърбия отъ страна на Сърбскитѣ радикали, които (иматъ твърдѣ убѣдителни причини) ще направятъ опитвание да свалятъ Кралъ Милана и да покачатъ на престола Карагеоргевича“ Въ отговоръ на тъзи телеграмма, въ искренностьта на която Н. Височество се усъмнилъ, Н. В. ми показа, че така е отговорилъ на Графъ Калноки: „Карагеоргевичъ не е нито въ София, нито въ Трънъ, нито пъкъ въ Видинъ, нито въ района на мѣстностьта, дѣто се намиратъ тѣзиградища, а Сърбитѣ именно срѣщу тѣзи градища и мѣста свозватъ запаси продоволственни и боеви и усиленно поправятъ пѫтищата, мостоветѣ и въздигатъ укрѣпления“. На 5 Августъ Н. В-во прави смотръ на собствения си конвой и на расположенитѣ въ София 2 ескадрона отъ 1 конни полкъ. Слѣдъ свършваньето смотра, Н. В-во право прѣдъ строя заяви на конвоя, че Той напълно расчитва на юначностьта на конвойцитѣ и че напълно се надѣе, че въ новата война съ Сърбитѣ, тѣ ще се покажатъ достойни синове на отечеството. Между това по него време се получаваха отъ границата телеграмми съ повече и повече тревоженъ характеръ. Азъ бѣхъ назначенъ отъ Военния Министръ за прѣдсѣдатель на коммиссията, която трѣбваше да състави проектъ за купувание на около 40—45 хиляди пѣхотни пушки отъ системата Берданъ № 2-гра и моето всѣкидневно прѣбивание въ града стана необходимо, защото коммиссията трѣбваше *екстренно* да си свърши задачата: тъй като коммиссията засѣдаваше въ една отъ стаитѣ на помѣщението на министерството, то азъ бѣхъ въ течението на работитѣ по неотразимостьта и неминуемостьта на войната ни съ Сърбитѣ; телеграммитѣ вече извѣстяваха за повсѣмѣстното свикване въ

Сърбия и тритѣ призивни бана (възраста) съ барабани по селата и че на населението въ Сърбия е било объявено за събирание скупщината на 18 Августъ и за объявяване войната на 20 Августъ. Нашето правителство, по увѣрението на Военния Министръ Майора Никифорова, макаръ и да трѣбваше вече да мобилизира войската, но неможе това извърши по нѣманье боеви срѣдства, нито снаряжение, нито пъкъ пари, тъй като хазната не е въ състояние да удовлетвори даже нуждитѣ на войската по нейното доволствие въ мирния ѝ съставъ. Мисля, че бѣше на 3 Августъ, когато азъ отидохъ на квартирата на г. Петка Каравелова за да узная като какво мисли той да направи за да избави България отъ гибель. Самаго П. Каравелова не заварихъ дома, а намѣрихъ г-жа Каравелова и Министра на Правосѫдието г. Орошакова. Слѣдъ обичнитѣ привѣтствия, азъ попитахъ Господжата не ѝ ли е извѣстно какви мѣрки мисли да вземе г. Каравеловъ за да спаси отечеството отъ явна гибель? Азъ тогава ѝ казахъ: „Господжо, моля Ви предайте на г. Каравелова, че извѣстията отъ Сърбия сѫ отъ най тревоженъ характеръ, ний трѣбва да се мобилизираме и да не губимъ ни минута време, защото на 20 Августъ Сърбитѣ ще ни объявятъ война: всѣка една изгубена минута време внася смъртоносенъ ядъ въ организма на нашето отечество; ако не вземемъ да се мобилизираме отъ сега, нашето дѣло е загубено и София въ течение на 3--4 дена слѣдъ объявлението на войната, ще бѫде въ рѫцетѣ на Сърбитѣ и тогава помнете, всичкия грѣхъ ще падне на г. Каравелова, който ще трѣбва самъ да падне жертва за нещастието, което ще сполети отечеството. Увѣрявамъ Ви, че щомъ падне въ рѫцетѣ на Сърбитѣ София, ще се намѣратъ 5—6 души офицери, които ще убиятъ г. Каравелова, виновника на нашето тогава злочесто отечество и първия отъ тѣзи офицери, ако искате да знаете, ще бѫдѫ азъ!“ Съдържанието на горния моя разговоръ азъ предадохъ на Военния Министръ М-ра Никифорова, който ми каза, че прѣстаналъ вече и да ходи у г. Каравелова, защото, при всичкото си старание, той не можалъ отъ него да се добие нито пари да получи, за да започне мобилизацията, която трѣбвало да се захване отдавна, нито пакъ да чуе отъ него едно рѣшително мнѣние какъ може да се избѣгне катастрофата, която неминуемо ще сполети България. На 6 Августъ Негово Височество (отъ 7 до 12

часа у.) прави смотръ (на I-я Артиллерийския полкъ) и Самъ лично заяви на офицеритѣ отъ свитата, че той очаквалъ, че Сърбитѣ нощесь ще му обявятъ война и че Сърбския Военни Министръ генералъ Хорватовичь правилъ смотръ на войскитѣ, расположени по нашата граница и на изровенитѣ по нашата граница укрѣпления; на войскитѣ генералъ Хорватовичь говорилъ, че тѣ ще се биѭтъ отново съ Българетѣ, и той възлагалъ на тѣхъ надѣждитѣ си, че тия ще умѣятъ да запазятъ честьта на сърбското орѫжие и да подноватъ славата на воинственния Сърбски народъ, до негдѣ помрачена въ послѣдната неудачна война съ България, въ която война, говорилъ генералъ Хорватовичь, ний загубихме вслѣдствие на това, че бѣхме помалко, сравнително съ Българетѣ, и че съ васъ (войскитѣ) се . . . распореждаше бившия тогава Воененъ лудничавъ Министръ генералъ Петровичь, който както ви е извѣстно, веднага слѣдъ войната бѣ затворенъ въ лудницата, гдѣто се намира и до сега. Сега работитѣ не стоѭтъ така: ний количественно ще бѫдемъ повече отъ неприготвеннитѣ за нова война Българи и на челото ви стоя азъ (генералъ Хорватовичь), който самъ приелъ всички мѣрки за щастливия край на войната за въ наша полза и комуто въ много по кървопролитната и упорита Сърбско-Турска война прѣзъ 1876 год., военното щастие нигдѣ не измѣни . . . Както заявлението на Негово Височество, че се очаквало обявяванието войната отъ страна на сърбитѣ прѣзъ нощьта отъ 5 на 6, така и предадения отъ него разговоръ за смотра на Генералъ Хорватовичь, произвѣдоха на мене най-тѣжко впечатление и страхъ за злочестата сѫдбина на България, която азъ вече считахъ като загинала отъ едно сръбско нахлувание. Прѣзъ деня на 6 Августъ, азъ се срѣщнахъ съ мнозина офицери, които, знаеха за тѣжкитѣ врѣмена, които прѣкарва нашето отечество и които вѣрваха, че то се намира въ предсмъртна агония, въ прѣдъ видъ на грознитѣ събития, които висяха надъ него да се сгромолятъ . . . Всинца придавахме голѣмо значение на думитѣ на Негово Височество, казани на смотра на артиллерията прѣзъ 6 Августъ сутреньта . . . Въ сѫщия день, на 6 Августъ, азъ седѣхъ въ квартирата на Майора Никифорова, заедно съ него само; това бѣще прѣзъ вечерьта около 7—8 часа; темата на нашия разговоръ бѣше грознитѣ събития, които очакваха нашето отечество и които заплашваха съ не-

изчислими бѣдствия България, на която съ нищо не може да се помогне . . . Азъ предадохъ на Майора Никифорова, както резултата на преговоритѣ на Министра на Външнитѣ Дѣла г-на Цанова съ Русското въ София агенство, така и моето заявление на г-жа Каравелова. На послѣдното Военния Министръ ми каза, че напразно съмъ встрѣвожилъ така госпожата, която г-нъ П. Каравеловъ съвсѣмъ нѣма и да послуша, и която той твърдѣ лошо третира и на думитѣ на която нѣма да обърне никакво внимание; при това г. Министръ Майоръ Никифоровъ ми заяви, че моитѣ думи на госпожата произвели на нея такова тѣжко впечатление, щото тя въ продължение на нѣколко дни не можала да се успокои и плакала. Когато азъ се обърнахъ къмъ г. Военния Министръ съ въпросъ — защо не турятъ на редъ въпроса за отстранението на Князя за осѫществление, като единственно срѣдство за да се излѣзе отъ безисходното и крайно опасно положение, въ което се намира страната, той ми отговори, че единственната пречка въ осѫществлението на този въпросъ трѣбва да се търси въ нерѣшителностьта и нотулянието на г. П. Каравелова. Часътъ около 9 дойде у г. Майора и г. П. Каравеловъ; ний трима седнахме и скоро ни бѣше подаденъ чай. Азъ се обърнахъ къмъ г. Каравелова и го молихъ да ме прости, а сѫщото молихъ да прѣдаде и на госпожата, за гдѣто съмъ я обезпокоилъ съ заявлението си, че мѫжа ѝ ще стане жъртва, ако би Сърбитѣ да овладѣятъ София. Г-нъ Каравеловъ ми каза, че той нищо не е чулъ отъ супругата си и че за никакво мое заявление до нея, той нищо не знае. Азъ тогава му повторихъ сѫщото, което бѣхъ казалъ на съпругата му за да му прѣдаде. „Нека ме убиѭтъ каза г. П. Каравеловъ" и замлъкна, така щото нито по лицето, нито пъкъ по слѣдующия разговоръ азъ неможахъ да разберѫ, че моитѣ думи сѫ произвели нѣкое заплашване върху г. Каравелова, за да го извадѫ отъ състоянието на равнодушието и апатията, въ които той бѣше надналъ, съгласно единогласното заявление на неговитѣ коллеги по министерството, г. г. Цанова и Майора Никифорова. Г-нъ Каравеловъ остана у Майора Никифорова до около 1 часа прѣзъ нощьта и държания всичко време отъ 9 часа вечеръ разговоръ исключително бѣше отъ търсенье отговоръ по слѣдующия право поставенъ въпросъ: „какъ и по какъвъ начинъ да се прѣдварятъ или избѣгнатъ събитията,

които заплашватъ България съ неизброими бѣдствия и нещастия?“ Нѣмамъ нито възможность, нито пакъ паметьта ми е спазила всичкитѣ детали на държания разговоръ; ще резюмирамъ изобщо съдържанието на разговора. Г-нъ Военния Министръ расправяше, че вече е направилъ распореждание за прѣвозвание находящитѣ се въ София тѣжки осадни топове за Плѣвенъ за да не ги плѣнжтъ Сърбитѣ и че сжщо би трѣбвало да се направи съ по легкитѣ орждия, не отдавна докарани отъ фабриката на Крупа, тъй като реквизирание за тѣхъ конье за да ги запрѣгнатъ и попълнятъ батареитѣ по щатоветѣ за военно време, той намира, че е вече късно. Относително въпроса за испъжданието Князя, г-нъ Каравеловъ говореше, че всичко, отъ което той се бои, то е: че испълнението на този актъ, щѣло да поколебае силно общественното мнѣние, щѣло да ни категорически осжди, защото извършения актъ щѣлъ билъ да се представи прѣдъ очитѣ на Европа, като едно съ нищо неоправдано и прѣдизвикано дѣйствие. На запитванието ми: знае ли г-нъ Каравеловъ за преговоритѣ на г-на Цанова? той отговори, че знае. За да докаже колко голѣмо значение г-нъ Каравеловъ придаваше на общественното мнѣние въ Европа, той приведе факта за резултата на прѣговоритѣ за направата заемъ; той каза: „никой пжть ний не бихме могли да направимъ заемъ съ едни такива долни проценти ($5^1/_2$), като се зематъ въ внимание, разбира се тѣжкитѣ обстоятелства, въ които се намираме, ако не бѣше расположено общественното мнѣние въ западна Европа въ наша полза; днесъ за днесъ Дармщатския банкъ ни прѣдлага да направимъ държавния заемъ по $5^1/_2$ % и условията вѣрвамъ, ще бждатъ сключени утрѣ. Когато азъ казахъ на г. Каравелова, че възможность да се испжди Князя по исканието на правителството е достатъчно распрьсната между офицеритѣ въ гарнизона и необходимостьта на това испжждание е напълно съзната отъ достатъчно число офицери, отъ съвкупнитѣ дѣйствия на които то може да се извърши безъ кървопролитие, г-нъ Каравеловъ (а заедно съ него и г. Майоръ Никифоровъ) отговориха, че то по тѣхно мнѣние, трѣбва да стане по слѣдующия начинъ: отъ Министерский Съвѣтъ ще бжде съставенъ единъ мотивиранъ докладъ до Князя, въ който ще се произведжтъ по пунктове всичкитѣ доводи, които *каратъ* Министерския Съвѣтъ да моли Князя да се отрече

самоволно отъ прѣстола (между другитѣ мотивировки, азъ помня, че се говореше за моитѣ условия на примирието въ Пиротъ, които условия сѫ били приети лично отъ Негово Височество и които били причина, че ний отъ войната нищо не спечелихме, като побѣдители и заключихме единъ миръ, който е въ сѫщность едно продължително примирие да дадемъ на Сърбитѣ възможность да се приготвятъ и ни нападнатъ съ нова сила). Ако би Князя не приеме да си даде оставката тогава всичкитѣ части на войската ще трѣбва да я поискатъ съ сила. Когато азъ казахъ г-ну П. Каравелову, че понататъшното отлагание на този въпросъ считамъ заневъзможно, защото: 1) кѫсно ще бѫде за мобилизацията на армията и 2) че вѣроятно за испъжданието на Князя съ помощьта на войската отъ Софийския Гарнизонъ, е извѣстно на твърдѣ голѣмо число офицери и опасно е да не би нѣкой да каже за това тамъ, гдѣто не трѣбва и че тогава ний ще отговориме съ главитѣ си; той ми отговори: „почакайте още 3 дена, до като направя условията на заема и догдѣ се свършатъ прѣговоритѣ съ Турция по органическия уставъ."

„Да, но вий, бѣхте казали още попрѣди на г. Бендерева, че давате 5 дни срокъ за да ни каже „да" или „не;" Тѣзи дни истекоха; какъ могѫ азъ да прѣдвидя, че слѣдъ 3 дни не ще ни повторите сѫщото?" „Чакайте." „Извинете ми, г-нъ Каравеловъ, ако си позволявамъ да нарекѫ вашето повѣдение за нерѣшително. Вие виждате, че ний сме си турили на картата и служебното положение и най послѣ рискуваме съ живота си, защото, както знаете, въ войската има офицери, които при каквито и да е обстоятелствата по-скоро ще си подадѫтъ рѫката за помощь на Н. В-ство, за да го оставятъ на прѣстола, отъ колкото на България, макаръ тя и да ся проваля въ дънъ-земя; такива офицери ще се намѣрятъ множина въ I. пѣши на Н. В. полкъ; тѣзи офицери, повтарямъ, лѣгко могѫтъ да узнаятъ що се готви въ течение на тия 3 дни и слѣдствията отъ това, горчивитѣ слѣдствия, ще ся струпулясатъ на нашитѣ глави . . . . ."

Г-нъ П. Каравеловъ си отидѣ и азъ останахъ да спя у г. майора Никифорова, който охарактеризира повѣдението на г. П. Каравелова съ думитѣ: „не е рѣшителенъ и смѣлъ, това е съвершенно вѣрно; но пакъ трѣбва да се почака. Ето днесъ Австрийския Агентъ увѣрявалъ, че готвѣнието на Сърбитѣ за война е празна

измислица; а пъкъ отъ друга страна нашитѣ погранични власти и тайни агенти излагатъ дѣлата въ такъвъ трѣвоженъ видъ, щото азъ съвършенно съмъ отчаянъ и немогѫ даже да работя, нито вечеръ спокойно да спя.“ На 17 Августъ азъ се виждахъ съ Майора Ванкова, който знаеше положението на работитѣ и неговото мнѣние бѣше, че по другъ начинъ, освѣнъ съ освобождението на Българския прѣстолъ отъ Н. В-ство, той не намира за възможность да се избави България отъ критическото положение. Въ сѫщия день дохождаха при мень Артиллерийскитѣ офицери, капитанитѣ: Кърджиевъ, Златарски (командующий I. Арт. полкъ), Стояновъ, Бѣловъ, и Мителовъ и всички едногласно ми говорѣха, че не може да се остави работата така: или дѣлото трѣбва да се ликвидира съвсѣмъ или да се дѣйствува, защото, ако не се потули и забрави веднага дѣлото, тѣ рискуватъ да станатъ жертва, като се расчуе всичко. Тѣ ми говориха, че рѣшили да пратятъ въ Струмския полкъ въ Перникъ една депутация отъ 3-ма души офицери: единъ отъ Воен. Министерство (до колкото помня Кап. Димитриева, началникъ на строевото отдѣление въ Воен. М-во), единъ отъ I. Арт. полкъ (капитанъ Златарски командиръ полка) и единъ отъ Военното училище (Кап. Пакова); тъзи депутация щѣла да има за цѣль — да разсѣе недоразумѣнието между офицеритѣ въ Струм. полкъ за несвоеврѣменностьта и безполѣзностьта на дѣлото и да склонява за неговото извършванье на 8 и 9 Августъ, сѫщо да увѣрятъ най категорически за готовностьта на частитѣ, които тѣ прѣдставляватъ, да извършатъ станѫлия на 9 Августъ актъ. Офицеритѣ отъ Арт. полкъ: Стояновъ, Митителовъ и завѣдующия стрѣлковата и техническа часть въ войската, Майоръ Ванковъ бѣхѫ свидѣтели на разговора, който си имаше мѣстото въ столоваята на квартирата на г. Военния Министръ, мисля на 7 Августъ слѣдъ пладнѣ, когато се говореше за безисходностьта на дѣлата въ България и че войната се очаква непрѣменно за 20 Августъ; имаше още офицери, нъ азъ сега не могѫ да си припомня кои именно. 4) Отговоръ па въпроса 4-й служи отчасти на запитванията №№ 1, 2 и 3, гдѣто азъ съмъ изложилъ доста подробно своето участие въ дѣлото включително до 7 Августъ. На 8 Августъ прѣзъ деня часа по 1 слѣдъ обѣдъ азъ бѣхъ въ лагеритѣ на военното училище, гдѣто едва що бѣхъ свър-

шилъ да обѣдвамъ заедно съ своитѣ офицери отъ училището, когато пристигнаха въ лагера кап. Димитриевъ (Радко) и кап. Златарски. Тѣзи офицери се явиха въ лагерната офицерска столовая и посѣдеха до гдѣ училищнитѣ офицери си испиха (а сѫщо и азъ) послѣ обѣдното кафе, слѣдъ което азъ станахъ и отидохъ въ своята барака, като поканихъ съ себѣ си и двамата офицери — гости у мене. Офицеритѣ расправиха, че тѣ сѫ именно онъзи депутация, която ще иде въ Струм. полкъ (гледай 4-о) и ме молятъ да отпусна капитанъ Пакова заедно съ тѣхъ; не се минаха 5 — 10 минути, дойде у мене кап. Паковъ и кап. Каваловъ (мои 2 ротни командири, посвѣтени отъ менъ въ всичко) кап. Паковъ категорически отказа да иде, защото не познава никого въ Струм. полкъ и вѣрвалъ на безуспѣшноста на своята миссия, тъй като нѣмалъ нито положение да всели къмъ себе си вѣра нито пъкъ не можалъ да говори убѣдително. Тогава всички присѫтствовавши взеха да склонявать менъ да ида. Азъ въ началото се двоумихъ, защото освѣнъ майора Стоянова, (командира на Струм. полкъ) никого отъ струмцитѣ не познавахъ, а послѣ склонихъ. Около 5 часа слѣдъ обѣдъ на 8 Августъ азъ, кап. Златарски и кап. Димитриевъ бѣхме въ квартирата на Майора Стоянова, командира на Струм. полкъ, гдѣто заварихме, освѣнъ Майора Стоянова, Капитана Вазова (той рѫководѣше въ Перникъ работитѣ на Струмския полкъ по укрѣпяванието тамъ избраната позиция) и двама дружинни командири, на които фамилиитѣ азъ не можахъ да запомня. На въпросътъ ми знаятъ ли и догаждатъ ли се тѣ защо сме дошли, тѣ отговориха, че знаятъ, азъ казахъ, че ако Струм. полкъ се двоуми, то да ликвидираме дѣлото, за да не се пръсне и излѣзе на явѣ всичко; „нѣма защо да се двоумимъ, отговори майоръ Стояновъ и, що се касае до мене, азъ сега отивамъ, нъ само не съмъ прѣдупрѣдилъ всичкитѣ офицери; азъ сега ще заповѣдамъ да се съберътъ за да имъ се обяви,“ слѣдъ което, чрѣзъ дежурния офицеръ, всичкитѣ офицери бѣхѫ събрани въ квартирата на майора Стоянова. Когато офицеритѣ се събраха, азъ станахъ и казахъ приблизително слѣдующето: „г-да, азъ съмъ дошълъ заедно съ кап. Димитриева и кап. Златарски да ви явя за дѣлото, което щѣше да бѫде извършено мин. недѣля и което не стана спорѣдъ не идванието въ София на Струм. полкъ. По каз-

ваньето на майора Стоянова, вий не всички знаете каква е работата и азъ ще си позволя на кратко да ви изложа тука въ какво критическо положение се намира нашето отечество, на основание на правителственни източници (изложихъ въ кратки думи положението на работитѣ). Ще се намѣри ли, казахъ, г-да измежду васъ нѣкой, който още ще продължава да се двоуми? азъ глѣдамъ на такъвъ, който би продължавалъ да се двоуми, като на измѣнникъ на отечеството, което стои на края на пропастьта, която ще го погълне и на насъ ще лѣжи отъ части, за това виновностьта. Неужели ще се намѣри нѣкой изъ помежду васъ, който да мисли, че това се прѣдприема съ нѣкоя лична своекористна цѣль? Азъ самъ лично заемамъ положение, за което до вчера още не бѣхъ сънувалъ. Министръ никой пѫть и не желая да ставамъ; за което съмъ говорилъ на всички и се считамъ за този постъ положително за некѫдѣренъ; заплата приемамъ, безъ малко, министерска. Най послѣ, вѣрвайте, г-да, че азъ ви говорѫ съ устата на *правителството*. Азъ лично съмъ познатъ съ членоветѣ на днѣшния кабинетъ и тѣ всички сѫ дошле въ отчаяние по случай на критическитѣ минути, които прѣкарва България, която трѣбва да се спаси. Днѣшния Воененъ министръ ми е другаръ отъ дѣтство, а азъ ви говоря, че той самъ би тръгналъ по частитѣ за да имъ изложи работитѣ, но влѣзте въ неговото положение. Той е министръ; най послѣ неговото ходение по този въпросъ изъ частитѣ би веднага се распръснало и разчуло и кой знае може би ще има лоши послѣдствия (кървопролитие, неудача на дѣлото и т. н.) Който, г-да продължава да се двоуми, нека каже, моля го да заяви или излѣзе напрѣдъ!" Никой не заяви нищо и съвкупно отъ всички бѣше рѣшено да тръгне полка за въ София въ 6 часа вечерьта — на 8 Августъ. Слѣдъ това, азъ си отидохъ обратно заедно съ кап. Златарски, който ме остави въ лагеритѣ, а самъ замина въ града. Кап. Димитриевъ остана въ Струм. полкъ и щѣше да дойде заедно съ него. Като дойдохъ въ бараката си, азъ заварихъ вѫтрѣ кап. Бендерева, комуто съобщихъ, че Струмския полкъ иде. Заедно съ него съставихме плана за извършванието на дѣлото. Една дружина отъ Струм. полкъ щѣше да иде право въ Двореца да го заобиколи, като покани Дворцовия караулъ да си сложи орѫжието; непосрѣдственно за тъзи дружина щѣше да върви воен-

ното училище. При тъзи колона за старши щѣхъ да бѫдѫ азъ. Другитѣ двѣ дружини щѣха подъ командата на Майора Стоянова да идатъ въ лагера на I полкъ и да дигнатъ тамъ дружината отъ I полкъ (двѣтѣ дружини копаеха на Сливница шанцове) по тревога, слѣдъ което да я присъединятъ къмъ двѣтѣ дружини отъ Струм. полкъ: прѣдполагаше се да се прати една рота съ кап. Вазова да завземе телеграфната станция въ София, който да остави тамъ единъ постъ, а послѣ сѫщия кап. Вазовъ трѣбваше да тури постове при Флигель Адютантитѣ и подполковника Баронъ Корвина, за да не ги пуска да излизатъ и да не станатъ жертви на своето увлечение, или да не влияятъ на сълдатитѣ въ смисълъ обратенъ на нашето дѣло. Въ 1 часа прѣзъ нощьта Струм. полкъ пристигна на шоссето до лагера на военното училище. Азъ изведохъ ученицитѣ до полка и всичкитѣ други дѣйствия се вършиха, както се прѣдполага по горѣ. При мене като помощникъ бѣше капитанъ Димитриевъ (Радко), а при майора Стоянова — кап. Бендеревъ. На сълдатитѣ отъ Струмския полкъ, до колкото зная, нищо не се е говорило къдѣ отиватъ и що ще вършатъ. На свойтѣ юнкери азъ казахъ приблизително слѣд. кратки думи: „г-да! България се намира въ едно твърдѣ опасно положение. Трѣбва да ви кажа, че въпроса е поставенъ така: или 1, България съ днешния свой Князь. Н. В. Александръ I — загинала, или 2, България освободена отъ него, нъ спасена. Да живѣе България и Българския народъ!“ „Да живѣе България отговориха юнкеритѣ.“ Слѣдъ това двѣтѣ колони, една подъ моя команда и друга подъ командата на майора Стоянова тръгнаха за своето назначение; първата колона върви безостановочно до дѣ заобиколи двореца, а втората по пѫтя се отби за лагеря на I пѣши полкъ. Когато азъ пристигнахъ до двореца, трѣбва да е истичалъ 2-й часъ срѣдъ нощь, т. е. това бѣше прѣзъ нощьта отъ 8 на 9 Августъ. Щомъ се заобиколи двореца по оградата, дружината влѣзе въ двора, а сѫщо и юнкеритѣ. Никакво съпротивление часовитѣ не оказаха и отъ караула нѣмаше нито ранени нито пъкъ стрѣлба даже. Когато се заобиколили самото здание на двореца бѣхѫ дадени 3 залпа съ ялови (халости) патрони на въздухъ за да се съобщи въ артилер. полкъ да бѫде готовъ. Други части него день въ града, освѣнъ конвоя нѣмаше, защото конния полкъ бѣше заминалъ за изуч-

вание аванпостната служба за Самоковъ. Слѣдъ залповетѣ първо офицеритѣ, а послѣ и солдатитѣ взеха да викатъ „да живѣе България“ и „долу!“ Излѣзе отъ парадниттѣ врата на двореца единъ цивиленъ, който попита „що искате“? като се обръщаше къмъ групата отъ три лица: азъ, капитанъ Димитриевъ, кап. Паковъ и нѣколко (около 7 — 10 души юнкери). „Искаме да излѣзе Н. В-ство,“ отговориха; минаха се 15 — 20 минути и никой не излазяше. Повториха се виканията и сѫщото лице излѣзе и каза: „Н. В-во ще излѣзе слѣдъ два часа,“ „по скоро да излѣзе, говориха!“ „Слѣдъ единъ часъ ще излѣзе,“ каза сѫщото лице, „сега да излѣзе“ повториха гласоветѣ. Не се мина много врѣме и Н. В. излѣзе, съпровожданъ отъ брата си Н. В-во — Франца Іосифа. Нег. В-во бѣше облѣченъ въ военно палто, бѣла сукнена съ червенъ гайтанъ (каишъ) фурашка, дълги чизми, а задъ него въ два-три раскрача слѣдваше братъ му, облѣченъ въ сюртюкъ на 1 конни полкъ, при високи чизми, фурашка; орѫжие у Н. В-во не съглѣдахъ отпърво. „В. Височество‘“ обърнахъ се азъ, имате ли револверъ? „Нѣмамъ, получихъ отговоръ, нъ имамъ сабя подъ палтото си!“ В. В-ство, каза кап. Димитриевъ, нашето отечество се намира въ едно твърдѣ опасно положение и то ще загине, ако Вий В. В-во останете на Българския прѣстолъ! „Азъ да бѣхъ зналъ, че макаръ единъ сълдатинъ има въ войската, който намира моето отказвание отъ Българския прѣстолъ за необходимо, азъ би се отказалъ самъ“ каза Н. В-во. „Майоръ Груевъ,“ обърна се Н. В-во къмъ мене: „Вий имахте въ понедѣлникъ почетенъ рапортъ у менъ; защо не ми казахте тогава сами това и азъ щѣхъ самоволно да се отрѣка отъ прѣстола?“ — „Азъ В. В-ство, считахъ това за невъзможно!“ Сичко това произлизаше въ стаята при парадниттѣ врата, гдѣто висятъ палтата. Слѣдъ това Н. В-во сѣдна да пише указъ за отказванието си, нъ послѣ каза да го напише други нѣкой, а той ще го подпише. Написа го единъ юнкеръ. Указа гласеше приблизително така: „понеже Българския народъ и войската намиратъ, че моето понататъшно оставание на Българския прѣстолъ е врѣдно за интереситѣ на страната, то азъ се отказвамъ отъ прѣстола, като обѣщавамъ, че неще имамъ за него и за напрѣдъ никакви претенции.“ Указа бѣ написанъ подъ диктовката на кап. Димитриева и когато бѣ свършено неговото написвание, Н.

В-ство го взе и внимателно прочете, като произнесе едно протяжно: „добре“; послѣ Князя взе самъ перото; седна на столчето и написа собственоржчно подъ указа: „Богъ да пази за винаги България“ „Александръ.“ Слѣдъ това кап. Димитриевъ помоли Н. В-ство да отиде въ военното Министерство, а азъ останахъ въ двора на двореца и заповѣдахъ да се затворятъ всичкитѣ врати на оградата за да не влизатъ частни лица, а у всѣка врата на самото здание, заповѣдахъ да се тури по единъ часовой, който да не допуща нито влязанието въ двореца, нито пъкъ излизанието изъ него на дворцовитѣ слуги. Първата дружина е била арестувана отъ майора Стоянова, заедно съ кап. Бендерева съ помощьта на 2 дружини отъ Струмския полкъ. Съпротивление не е имало никакво. Причината за арестуванието е да не стане кървопролитие. 5-то, съ никакви частни лица азъ не съмъ ималъ никакво споразумѣние за свалянието отъ прѣстола на Н. В-ство на 3-й и 9-й Августъ, освѣнъ горния разговоръ съ г. Министра Каравелова. Мень ми бѣше извѣстно, че Министерския Съвѣтъ въ пълния си съставъ е третиралъ този въпросъ въ нѣколко засѣдания. Знаехъ, че ще участвуватъ I-й Арт. полкъ, Струм. полкъ, една рота отъ I-й пѣши полкъ, и 1 ескадронъ отъ I-й конни полкъ, нъ съ офицеритѣ азъ лично не бѣхъ говорилъ. Зная, че отъ Арт. полкъ само поручикъ Перниклийский се двоумилъ, а отъ Струмския кап. Геневъ; за първия, до колкото помня ми е говорилъ кап. Златарски. Участието на I Арт. полкъ състоеше въ това, че той, слѣдъ залповетѣ въ оградата на двореца, се е запрѣгналъ и излѣзълъ, като ималъ за прикритие — конвоя на Н. В-во, вънъ отъ града и се е присъединилъ къмъ двѣтѣ дружини на Стр. полкъ, командовани отъ майоръ Стоянова. 6-то, свалянието на Князя се прѣдполагаше на 3 Августъ (недѣля), нъ се отложи вслѣдствие отказа на едното отъ дружиннитѣ командири въ Струмския полкъ, кап. Генева и вслѣдствие съвѣтитѣ на г. П. Каравелова да се отложи дѣлото на 5 дни, до гдѣ се види резултата на Гащейнскитѣ и Киссингенскитѣ свиждания. 7-то, депутацията въ Струмския полкъ на 8 Августъ състоеше отъ лицата: майоръ Груевъ, кап. Димитриевъ и кап. Златарски. По напрѣдъ кои лица сж ходили и какво сж говорили добрѣ незная и немога да кажа . . . името и прѣзимето на *дружинния* командиръ, който се е отказалъ да ко-

мандува дружината си, а е поискалъ да иде въ отпускъ за да не вземе участие въ дѣлото на сваляниeто отъ прѣстола на Н. В-ва мень не ми е извѣстно, понеже азъ съ този офицеринъ не се познавахъ лично. Зная, че го казватъ капитанъ Геневъ и му помня фамилията вслѣдствие неговата упорита и достойна защита на града Трънъ прѣзъ послѣдната Сърбско-Българска война. 8-то, правителството, както се вижда отъ изложеното въ горнитѣ пунктове, е имало свѣдение за прѣдполагавшето се дѣйствие и е било държано всичко време въ течението на работитѣ; както и ний знаяхме, че правителството се е осѣщало въ едно въ голѣма степень безисходно положение. Активно участие е вземалъ въ преговоритѣ съ Русското агенство Министра на Външ. Дѣла г-нъ Цановъ. Другитѣ Министри до колкото зная, съвършенно никакви сношения не сж имали съ Русското агенство. Деньтъ, въ който г-нъ Каравеловъ трѣбваше да ни каже своето рѣшение „да" или „не," бѣше 10 Августъ. 9) Инструкцията на офицеритѣ, които съпроваждаха Княза бѣ написана отъ кап. Бендерева и врячена на офицеритѣ, мисля пакъ отъ него, но подписана бѣше отъ мень, тъй като азъ, като най старши отъ всичкитѣ офицери въ Софийския гарнизонъ (заедно съ Струмския полкъ) приехъ върху си главнокомандуванието; инструкцията бѣ испратена послѣ, непомня на 10 или 11 Августъ и, струва ми се написана бѣше на името на кап. Кърджиева. Тъй като въ страната бѣха се начинали бъркотии и азъ почти всичко врѣме (день и нощь) бѣхъ зaетъ съ организиранието на едно привременно правителство и лутанието си по телеграфи, министри, бивши и нови, частни лица, агенти на чужди държави и т. н. то никакъ не помня съдържанието на инструкциитѣ; само помня че ми се поднесоха за подписъ; тѣ бѣха записани на единъ листъ съ писарска ржка и съдържаха 4 — 5 параграфи. Изобщо азъ ще кажа, че на 9 Августъ отъ 8 часа сутреньта и до нашето (съ кап. Бендерева) излизание изъ София (13 Августъ срѣда), азъ повечето бѣхъ заетъ съ устни расправии и говорение на телеграфния аппаратъ на станцията въ София; никакви писменни распореждания самъ лично не пишехъ, а ако се пишеше отъ мое име нѣкое распореждание, азъ го подписвахъ безъ даже да го прочета, защото всѣка минута ми идваха съ нови въпроси, а и азъ нѣмахъ врѣме да влизамъ въ подробноститѣ

на всички распореждания. Офицеритѣ, които съпровождаха Н. В-во, трѣбваше да го изведжтъ въ Рахово, гдѣто, къмъ опредѣления срокъ трѣбваше да пристигне яхтата. Лицата, които съпроваждаха Негово Височество бѣхж: капитанитѣ: Кърджиевъ, Янковъ, Каваловъ и Зафировъ. Когато яхтата бѣ пристигнала въ Рахово, мене ме извикаха на аппарата и азъ бѣхъ попитанъ отъ кап. Карабарова. „за кждѣ да вървя? „За Рени," отговорихъ. Лично, при тръгванието на Нег. Височество изъ София, азъ не присжтствувахъ и било ли е казано на офицеритѣ да излѣзатъ на друго мѣсто, освѣнъ Рени, азъ незная: не помня да ли е имало нѣщо по този въпросъ въ инструкцията, защото азъ, както заявихъ вече, не ж прочетохъ. Бѣше телеграфирано на яхтата да тръгне за Рахово подъ командата на кап. Карабарова, при мичмана Кисимова, мисля, отъ кап. Бендерева или Димитриева; била ли е подписана телеграммата отъ мене, непомня. 10) Всичката сумма, която бѣше вржчена на офицеритѣ, които съпровождаха Н. В-во бѣше точно 55 хиляди лева златни; до колкото зная, тя е била дадена на кап. Кърджиева отъ капитанъ Димитриева: на първия е било казано, до колкото помня, да прави разноски отъ 5 хиляди лева, а другитѣ пари да се вржчатъ на Н. В-во (50 хиляди лева), прѣдадена ли е била суммата на Князя или не и, ако не е прѣдадена у кого е останала, положително не ми е извѣстно. Суммата е била взета отъ частно лице, до колкото зная, нъ никъкъ не отъ държавното съкровище или Банката; както лицето, отъ което е взета суммата, така и условията, по които тя е взета, не могж да кажа, защото съмъ свързанъ съ честна дума. 11-то, отъ София тръгнахъ заедно съ кап. Бендерева, въ срѣда часътъ около 8 — 9 вечеръ, на 13 Августъ. Изъ София излѣзохме за да дойдемъ въ Търново, гдѣто ме бѣше канилъ Прѣдсѣдателя на народното събрание г-нъ Ст. Стамболовъ и по молбата на бившия тогава Министръ на Войната г-нъ майоръ Пановъ, който ни моли да излѣземъ отъ София въ отпускъ, нъ, по нѣмание време, той не можа да ни напиши билети за отпускъ; въ София на 13 Августъ прѣзъ деня положението на работитѣ бѣше много натегнато: I-й полкъ бѣше завзелъ всичкитѣ караули въ града и се очакваше по свѣденията, които ми съобщи майоръ Стояновъ, че прѣзъ нощьта ще бждатъ арестувани всичкитѣ артилерийски офицери и даже

министритѣ; часътъ около 5 — 6 вечеръ азъ се научихъ, че билъ убитъ подпоручикъ Вазовъ и е имало двама солдати ранени отъ него. майоръ Пановъ употрѣбляваше всичкото си влияние за да примири полковетѣ, комуто азъ по настояванието на г-на Стамболова бѣхъ прѣдалъ Софийския гарнизонъ; майоръ Пановъ каза на мень и на кап. Бендерева: „господа заминавайте изъ София; азъ искамъ да са отстранатъ всичкитѣ причини за едно напрасно кръвопролитие.“ „Кждѣ да заминемъ? попитахме:“ „Идете въ отпускъ:“ — „А билети?“ „Какви билети искате? не виждате ли що се върши въ града?“ И понеже това бѣше у него въ квартирата, то той прибави: „Най послѣ азъ тука нѣмамъ нито печати правителственни, нито врѣме, нито пъкъ мога да ги зануме-рувамъ. Заминавайте така, я сега да ва нѣма:“ Ний излѣзохме и, понеже не искахме да обрѫщаме на себе си внимание съ военния си костюмъ, както по пжтя, въ града, така и при срѣщанието си съ офицери при пжтуванието си за въ Търново, ний се облѣкохме въ цивилни дрѣхи, които имахме и двама отъРуссия, когато идѣхме за въ България. Русския паспортъ, който се намѣри у менѣ получихъ отъ кап. Бендерева, какъ го притѣжава той, така и другата история на паспорта не ми сж извѣстни 12.) Никакви пари и отъ никого не съмъ получавалъ за своето пжтувание; намѣренитѣ у менѣ пари сж мои собственни и ги имамъ още отъ назначението си за началникъ на Сѣверния отрядъ, когато се прѣдполагаше подновяванието военнитѣ дѣйствия съ Сърбитѣ; азъ имахъ повече пари въ злато, но часть отъ тѣхъ дадохъ на заемъ на кап. Иванова, който замина въ отпускъ за Кишиневъ въ Руссия. 13.) Азъ изложихъ въ прѣдидущитѣ пунктове всички фактове, които сж съпровараждали акта на 9 Августъ; по голѣмитѣ подробности на дѣлото сж съвършенно безмисленни и нѣматъ никаква важность за неговото освѣтление. 14.) — За Турно-Сѣверинъ, дѣто щѣлъ ужъ да се изведе Н. В-во, азъ, повтарямъ нищо незная; когато яхтата бѣ пристигнала въ Рахово, азъ заповѣдахъ да върви за Рени на кап. Карабарова. Прѣдварителни споразумѣния, нито искание съгласие на Русскитѣ власти за оставяние Н. В-во въ Рени не е имало. 15.) Лично азъ никакви положително прѣдварителни преговори не съмъималъ съ чуждестраннитѣ агенти въ София *за свалянието* на Н. Височество отъ Българския прѣстолъ.

Най категорически заявявамъ, че нито съ единъ агентинъ не съмъ даже сънувалъ да прѣговарямъ за този въпросъ. 16.) При заминаванието си изъ София азъ нито бѣхъ чулъ за ограбванието двореца; напротивъ още първия день, на часътъ, когато Н. В-во излѣзе отъ двореца, азъ лично ходихъ да се справя да ли сѫ турени на всичкитѣ врата часовии и, слѣдъ като се убѣдихъ и самъ лично се распоредихъ за най строгата охрана на двореца, азъ оставихъ двора на двореца и отидохъ въ Военното Министерство, гдѣто ми казаха, Нег. Височество пожелалъ да ме види. Азъ никакъ не могѫ да разбера какъ е могло да стане такъво възмутително безобразие при една многочислена и строга охрана. Искамн се да вѣрвамъ, че нѣкой отъ слугитѣ, които бѣха останали вѫтрѣ и подлѣ, по моя заповѣдъ отпуснати, е истеглилъ нѣщо. Подписалъ Майоръ Груевъ.

Показанията снели: Търнов. окр. Управитель Драсовъ, Прѣдсѣдатель на постоян. коммиссия Градинаровъ.

Отговоръ на допълнителнитѣ въпроси, прѣдявени майору Груеву. 1) Още прѣди 3-й и 9-й Августъ офицеритѣ, които бѣха извѣстени и рѣшени да приематъ дѣятелно участие въ акта на свалянието на Н. В-во Князь Александръ I, отъ Българския прѣстолъ, за да спасѫтъ България отъ съсипвание, естестьенно си задаваха слѣдующия въпросъ: „какъ ще може слѣдъ като акта на свалянието бѫде дѣло свършено, да се спази мира, тишината и спокойствието въ страната? а сѫщо какъ трѣбва да бѫде организирано дѣлото на управлението въ страната за да се примиратъ съ извършения фактъ всичкитѣ партии, взглядоветѣ, стрѣмленията и начала които, както е извѣстно, често сѫ диаметрално противоположни едни на други?“ Послѣдния въпросъ, разбира се има най тѣсна свързка съ първия и едина на другия служатъ като естественно допълнение, а двата въ съвокупность трѣбваше така да се рѣшатъ, щото въ страната да не станатъ бъркотии, които вѣрвахме, щѣха да бѫдѫтъ причина за една чужда намѣса, еднакво ненавистна и противна на всинца ни макаръ тя да била Русска или Турска. Тука му е мѣстото, право да кажа макъръ това и твърдѣ ясно да се вижда отъ отговора на въпроситѣ, прѣдявени менъ вчера, че въ основата на извършения на 9 Августъ актъ никъкъ не сѫ се кроили никакви партизански *кроежи* и планове и увѣрявамъ въ името на чес-

тностьта и Бога всѣкиго, който би се усъмнилъ въ това, че азъ първи щѣхъ да бѫда въ рѣдоветѣ на противницитѣ на такива едни едностранчиви, подли и узурпаторски идеи и стрѣмления.(?!!) Удовлетворително ни се прѣдставяваше това рѣшение на поставенитѣ по горѣ въпроси, които вълнуваха всинца ни. Веднага, слѣдъ извършванието акта на свалянието Князя отъ прѣстола и слѣдъ като се извѣсти за това цѣлия Български народъ и войската — да се състави едно приврѣменно правителство въ състава на което да влазятъ по двама отъ найвиднитѣ прѣдставители на всѣка една сѫществующа днесъ въ България политическата партия, вѣрвахме че това ще бѫде една твърда гаранция за мира и тишината въ отечеството ни. Недостатъка на врѣмето, всѣка една минута, на което ний цѣнѣхме твърдѣ скъпо, като бѣхме убѣдени въ висящата на носа ни война съ Сърбия, този недостатъкъ на врѣмето не ни позволи да искаме прѣдварителното съгласие на членоветѣ за назначението имъ въ първото привременно правителство; всичкитѣ членове въ това правителство, което трѣбваше да функционира като една върховна власть, бѣха назначени отъ менъ съ сѫдѣйствието на кап. Бендерева и безъ да се иска прѣдварителното съгласие на нѣкого отъ тия членове. Азъ вѣрвахъ, че бившето правителство подъ предсѣдателството на г. П. Каравелова, не безъ знанието на когото се извърши акта на 9 Августъ, не ще откаже да държи въ рѫцетѣ си административната часть на управлението въ България, подъ главенството на горѣспоменѫното привременно смѣсено правителство; твърдѣ вѣрвахъ сѫщо, че назначенитѣ въ първото привременно правителство членове отъ най виднитѣ прѣдставители на всѣка партия, макаръ и неизвѣстни за причинитѣ, които сѫ прѣдизвикали испѫжданието на Князя, щѣха да приематъ да влѣзатъ въ тога привременно правителство, тъй като тѣ, мислѣхъ, щѣха да се намѣрятъ при единъ свършенъ вече фактъ, съ който ще се примирятъ и отъ който възвратъ нѣма къмъ старото. Но времето показа, че азъ съмъ се лъгалъ—г-нъ П. Каравеловъ, заедно съ всичкитѣ свои коллеги още сутреньта на 9 Августъ се отказа категорически както да остане въ старото министерство, така и да бѫде членъ въ привременото правителство. Сѫщо такъвъ рѣшителенъ отказъ приехъ отъ прѣдсѣдателя на Народ. Събрание г. С. Стамболова. Откази пос-

лѣдоваха по късно отъ консервативнитѣ членове — по напрѣдъ г. Грекова и по послѣ — г. Стоилова и отъ други лица. Повторената ми и потрѣтена покана г. П. Каравеловъ да остане на властьта, бѣха отхвърлени: това всичко ставаше сутреньта на 9 Августъ (сѫбота). Ходихъ лично още нѣколко пѫти у г. П. Каравелова да го молѭ да прѣговори на телег. станция съ прѣдсѣдателя на Народното Събрание, както за причинитѣ, които сѫ прѣдизвикали извършения фактъ, така и за способа, по който може да се установи едно привременно правителство за управляването на страната, и поддържание реда и тишината, но г. П. Каравеловъ не склони. У менѣ се явиха, вече опасения, че ще станатъ безредици, които при даденитѣ обстоятелства щѣха, вѣрвахъ, да иматъ най лоши сѣтнини за България. Азъ тогава се рѣшихъ на друга крачка: свикахъ всичкитѣ по видни прѣдставители на разнитѣ партии, които се намираха по това време въ столицата и ги молихъ въ интереса на спазванието мира и тишината въ страната, а слѣдователно — патриотизма, съ съвкупнитѣ си усилия, да съставятъ единъ коалиционенъ кабинетъ: това опитвание тоже се свърши съ несполука, слѣдъ нѣколко часове прѣпирни, когато останаха само едни цанковисти, тъй нарѣчени. Съставеното слѣдъ това правителство подъ прѣдсѣдателството на Н. В. Митрополита Климента бѣ партизанско, а членовете отъ това правителство г. г. Радославовъ и Величковъ, а сѫщо и майоръ Никифоровъ, макаръ и да отсѫтствуваха и да не бѣше взето тѣхното прѣдварително съгласие, бѣха включени въ състава на членоветѣ на кабинета съ единственна цѣль да се прикрие до негдѣ на време партизанския съставъ на правителството. Майоръ Никифоровъ, щомъ се научи за своето назначение, още на минутата, найенергически протестира и изискваше да бѫде заличена неговата фамилия, като се обявяло по цѣлата страна, че неговото назначение въ новосъставения кабинетъ станало безъ неговото прѣдварително съгласие, нито желание. Когато бѣ дадена гласность за състава на привременнния кабинетъ, самото дѣло прие въ очитѣ на всички партизански характеръ, между това цѣльта на свалянието на Н. В-во отъ Българския прѣстолъ бѣше да се избави България отъ едни велики бѣдствия. 2., Суммата 55 хиляди лева сѫ били взети съ единственна цѣль да се дадѫтъ пѫтни срѣдства на Н. В-во, противъ личностьта на

когото азъ никой пѫть и нищо не съмъ ималъ и напълно съмъ съчувствувалъ, щото Той да бѫде обставенъ съ всичкитѣ удобства. 3., Прѣдполагамъ подписаната отъ Н. В-во отставка да е останала у кап. Димитриева. 4., Не съмъ заповѣдалъ и не ми е извѣстно да ли подобна заповѣдь е била дадена отъ другиго нѣкого. 5., На първата половина на въпроса азъ вече отговорихъ; что се касае до запитванието — „кой ми е далъ въ Видинъ паспортъ“ — не мога да кажа. Цѣльта на нашето тръгвание изъ София бѣше: спазванието въ столицата тишината и успокояванието развълнуванитѣ страсти, което отъ части зависѣше отъ нашето тамъ присѫтствие. Ний тръгнахме за Търново и на случай, ако би, по тъзи или онзи независяща отъ насъ причина, не сполучихме да достигнемъ до този градъ, расчитвахме и да побѣгнемъ вънъ отъ границитѣ на България; изобщо, азъ поне, прѣдполагахъ, че да си има человѣкъ таково нѣщичко не е злѣ — при съвършенно новия порядъкъ, който приеха дѣлата въ България. Сѫщитѣ побуждения бѣха причината да взема и отъ Видинъ паспортъ, макаръ за бѣгание отъ рѫцетѣ на конвоя по пѫтя Видинъ—Търново и въ мисъльта ми не се е явявала идея и считамъ такъво опитвание за съвършенно неблагоразумно. Кой ми е далъ въ Видинъ паспорта, не мога да кажа.

Допѫлнение.

Азъ знаехъ за положителна войната съ Сърбия по источницитѣ, които имаше военно Министерство. Не знамъ обаче това да е било измислица съ задня цѣль. Не знамъ Перникъ да се е укрѣпявалъ съ цѣль да се доведе Струмский полкъ. Въ събранието у Никифорова гдѣто присѫтствуваха: капитанитѣ: Митителовъ, Стояновъ, Бендеревъ и Радко Дитриевъ, са говори само за неизбѣжната война съ Сърбия. Не чухъ да се говори, че това ставало за подготовката по сваляньe Князътъ. Сахаровъ не ми е говорилъ по тоя въпросъ. Чухъ отъ Бендерева, че Сахаровъ му казалъ, че подиръ сваляннието отъ прѣстола Князя, ако въобще се върши това успѣшно, нѣма да има опасность отъ нова война, а въ случай на война съ Сърбия, Руссия ще ни даде патрони. Отъ сѫщия чухъ, че Цановъ министра водялъ съ русското въ София агенство, преговори за сваляние на Князя. Телеграмми не *съмъ скѫсвалъ* и хвърлялъ, а заповѣдахъ на сълдатина да

ги изгори, именно телеграммитѣ по распорежданията ми като главнокомандующи. Никакво писмо отъ Климента прѣди прѣврата не съмъ получвалъ, а тъй сѫщо и отъ Сарафова. Може би да съмъ получвалъ отъ Климента като бѣше министръ-президентъ. Не съмъ говорилъ на инженера капитанъ Велчевъ по дѣлото нищо. На капитанъ Златановъ не съмъ говорилъ сѫщо нищо. Говорихъ на капитанитѣ: Каваловъ и Паковъ. Прѣди, нищо по подготовката за сваляньето Князя нѣкой отъ моитѣ ротни командири не ми е говорилъ. Незная отъ кждѣ сѫ били взети 55·000 лева златни, които сѫ прѣдадоха на командата за Князя. Прѣдполагамъ, че въ София знаятъ отъ кждѣ сѫ взети. Кой бѣше подготвилъ Струмския полкъ още по рано, незнамъ. Нѣкой отъ ротнитѣ ми командири да ли е уговаряли ученицитѣ незнамъ. Азъ имъ казахъ, както е упомѣнжто въ прѣдишнитѣ ми показания. За назначаване Корабарова за командиръ на яхтата и лицата, които съпровождаха Князя, какво и да е говорилъ Каравеловъ за поскорошното испращание вънъ отъ предѣлитѣ на България Князя, незнамъ. Азъ да ли съмъ подписалъ телеграммата до полковитѣ командири непомня. Може други да ма е подписалъ. Зимжсъ Сахаровъ е идвалъ у мене въ гости, нъ на скоро прѣди прѣврата — не. Да ли Зафировъ е билъ посвѣтенъ въ дѣлото, или не, незнамъ. Въ домътъ на Никифоровъ и у дома по между си съ Ванковъ и кап. Стояновъ, често съмъ се разговарялъ за прѣмахвание злото, което грози България, което ще може да се прѣмахне само като се свали Князя. За нѣкоя визитна картичка, на която да сѫ били написани имената: Князя, Николаевъ, Драндаревски, Паница и Стамболовъ, не знамъ нито пъкъ съмъ виждалъ. Прѣзъ нощьта на 8 срѣщу 9 Августъ т. г. да ли Зафировъ е билъ дежурни по караула, незнамъ, но мисля кап. Атанасовъ. Азъ положително не знаехъ, да ли въ провинцията е имало съ насъ нѣкои офицери съчувствующи. Азъ разчитахъ само на Софийския гарнизонъ. Припомнямъ си, че у Бендерева, предъ мене му говориха троица офицери, че той билъ нерѣшителенъ. Това бѣ подиръ първата неудача. Прѣзъ нощьта, когато стана сваянието на Князя да ли Никифоровъ е билъ у Каравелова и имълъ ли е въобще свижданье съ Каравелова това, незнамъ. Р. Димитриевъ никакъвъ списъкъ съ лица за разстрѣлвание не мие е прѣдставлявалъ. Не помня Бендеревъ да е говорилъ,

че ще убива Каравелова, защото не приема да управлява, подиръ като свършихме станалото на 9 Августъ. Бендеревъ ми казваше, прѣди прѣврата да стане, че билъ говорилъ съ министра Цанова, който му казалъ, че водялъ преговори съ русското агенство за сваляние Князя. Азъ лично обаче съ Цанова нищо не съмъ говорилъ. Замѣсихъ се и земахъ участие въ сваляние Князя, нъ съ цѣль: да се спаси отечеството отъ пропастьта, въ която ся готвеше да падне съ стояние на Князя въ България, никогаобаче съ користна цѣль. Сега си припомнямъ, че Каравеловъ ми е говорилъ за това, че той никакъ не вѣрва, че ще може Князъ Александръ I отново да заеме Българския прѣстолъ, и ме пита, излѣзалъ ли е Той вече задъ границата, и когато азъ му казахъ, че той е още въ предѣлитѣ на България, то г. Каравеловъ ми каза: „защо го държите още, бързайте да го извадите по скоро вънъ отъ границата.“

Показания на Капитанъ Бендеревъ.

„... Въ първитѣ числа на м. Май, слѣдъ завръщанието ми отъ отпускъ отъ гр. Търново, въ една приятелска бѣседа съ Капитана Димитриева (Радко), азъ се научихъ за пръвъ пѫтъ отъ послѣдния, че мѣжду офицеритѣ отъ Българската армия едно значително число биле недоволни отъ политиката външна и вѫтрѣшна на Негово Височество, като при това прибави, че той се бои отъ нѣкакви смущения, не само въ войската, нъ и въ населението на Южна-България. Азъ и до това време бѣхъ чувалъ отъ много военни и граждански лица незадоволствия отъ Негово Височество, и за това, отъ най напрѣдъ не обърнахъ сериозно внимание на словата на Кап. Димитриева; нъ при всичко това азъ счетохъ за дългъ да увѣдомя за това началника си, военния Министръ, майора Никифорова, който по видимому, тоже не придаде значение на съобщението ми.

Въ послѣдствие, отъ сѫщия Кап. Димитриева, азъ узнахъ, че идеята за свалянието на Негово Височество намѣрвала удобна почва мѣжду офицеритѣ и въ Румелийското население, и че въ особенности може да произлезатъ безпорядки въ случай на една нова война съ Сърбия. Когато поискахъ да узная кои сѫ недоволнитѣ офицери, на това ми се съобщи, *че почти* въ всички войскови части имало такива офицери, и

че между офицеритѣ се предполага да агитиратъ и граждански лица. Още по насѣтнѣ, около единъ м-цъ до бунта, азъ самъ отъ нѣкой по близки приятели офицери се убѣдихъ, че въ Софийския гарнизонъ, съ исключение на офицеритѣ отъ I. пѣши на Негово Височество полкъ, почти всички други офицери сж готови да пожертвоватъ Негово Височество, за да се спаси положението на страната, което положение отъ всички са сматряше за безисходно. Още по кжсно са научихъ, че и въ 2-й пѣши Струмски полкъ офицеритѣ биле готови да послѣдватъ по този пжть.

Всичко време азъ счетохъ за дългъ да увѣдомявамъ Военния Министръ за това, като узнавахъ най много чрѣзъ кап. Димитриева и отъ частни нѣкои други приятели офицери, съ които, впрочемъ, откровенни разговори по темата за сваляинето на Негово Височество, не съмъ ималъ до деня, когато и азъ рѣшихъ да приема участие въ това дѣло. Това бѣше въ истичанието на Юлий м-цъ, точно не помня, но трѣбва да е имало около двадесеть дена до катастрофата, както казахъ по горѣ. Отъ началото Военния Министръ, както и азъ, непридаде никакво значение на работата, нъ по насѣтнѣ, когато бѣше освѣтленъ отъ мене, че работата почевна да приема сериозенъ характеръ, той начена да обмислюва срѣдствата, какъ да се потуши това дѣло и, както се виждаше, той бѣше оставилъ да рѣшаватъ този въпросъ, съвмѣстно съ колегитѣ си, другитѣ Министри.

До колко можахъ да събера свѣдения за мотивитѣ на сваляинето на Негово Височество, азъ узнахъ слѣдующето: 1.) Страната се намѣрваше въ едно неопрѣдѣлено положение. Бѣше станало въпросъ за сществуванието на Българското Господарство. Европейския и голѣмата часть отъ нашия печатъ ся занимаваше съ въпроса за окупацията на България отъ Русски войски. Въобще, вънкашната ни политика спрямо Руссия ся считаше не естественна и гибелна за страната ни, тъй като Руссия е Велико Господарство, което при лошави съ насъ отношения може да ни окупира и завладѣе, а при добри отношения, то е единственното Господарство, при помощьта на което може да расчитваме, кога да е, да присъединимъ къмъ нашата территория и Македония. При дружба съ Нѣмскитѣ Господарства, ние трѣбва за винаги да се откажемъ отъ тая Българска провинция, за която на

цѣлъ свѣтъ е извѣстно, че влѣзва въ политическата программа за завоеванията ѝ отъ Австрия. Причината за натегнатостьта на отношенията ни съ Руссия ся намѣрваше въ Негово Височество; опиткитѣ отъ страна на Предсѣдателя на Народното събрание и Министръ — Президента за възобновление добритѣ отношения съ Руссия, и резултатитѣ отъ тѣхъ показваха, че Българския народъ съзнава тяжестьта на положението ни отъ ненормалнитѣ отношения съ Руссия, и че причината, може би и съвършенно неоснователна, пъ трѣбова да ся търси въ особата на Негово Височество. Тука може да ся помене и за съединението на Сѣверна съ Южна България. Отъ резултата на това съединение, което Турско Българската коммиссия бѣше зела да урѣжда въ София, имаше основание да се вѣрва, че при едни натегнати отношения съ Руссия можеше да се очаква отъ послѣднята ново осуетяване (отъ страна на послѣднята) на каквито да било сгодни за насъ съглашения съ Турското Правителство, както това стана съ Турско-Българско съглашение — на Цариградската Конференция.

2). Прѣдстоящата вѣроятна война на Сърбия съ насъ. По всички данни, офицерството е забѣлѣзвало, че войната съ Сърбия е неизбѣжна. Това се удостовѣряваше най много отъ приетитѣ отъ страна на военното министерство, съ съгласието и по заповѣдъ на Н. В. мѣрки за приготовлението ни къмъ една нова война съ Сърбия. Самъ Н. В. е расказвалъ на офицеритѣ отъ Софийский гарнизонъ, че той очаква тая война и това пъслѣдньото обстоятелство ускори катастрофата. Тѣзи офицери, съ които азъ съмъ ималъ разговоръ на темата за войната съ Сърбия, сѫ биле повечето непосвѣтени въ въпроса за сваляннето на Н. В.; нъ ся съзнавали, че шансоветѣ за успѣхъ сѫ на страна на сърбитѣ, поне за пьрво врѣме. Даже при единъ прѣдполагаемъ успѣхъ, тѣ намѣрваха войната гибелна и безцѣлна за страната ни, тъй като недопущаха, че Европейската дипломация ще ни позволи да се възползуваме отъ побѣдитѣ си. За това, даже лица отъ военнитѣ, въ най искренната прѣданность на които къмъ Н. В. неможеше да се има съмнѣние, се исказваха, въ смисълъ, че единственното срѣдство да се избѣгне войната *съ Сърбия* е сваляннето на Н. В., тъй като тогава Руссия

ще па земе подъ свое покровителство и нѣма да допустне тая война.

3). Нѣкои офицери бѣха недоволни и отъ вжтрѣшната политика на Н. В. и отношенията му къмъ войната; нъ новечето обясняваха образа на дѣйствията му съ това, че той е окруженъ съ хора, въ честностьта на които можеше и да се има съмнѣние и които лъжливо го освѣщаваха за вжтрѣшното положение па работитѣ и за войската особенно. Едно само смѣло могж да утвърждавамъ, че личнитѣ симпатии на офицерството бѣха въ полза на Негово Височество.

Самъ азъ напълно спо дѣляхъ всичко изложено въ горнитѣ три пункта, нъ едва ли бѣхъ се рѣшилъ да приема участие въ акта за свалянието па Н. В., ако не бѣхъ се убѣдилъ, че правителството, което азъ считамъ за прѣдставитель на народа и най компетентно въ този въпросъ, само не намѣрваше положението за такова, каквото ся прѣдставляваше и на меня.

Отъ единъ разговоръ, който имахъ съ воен. министръ, нѣщо около двѣ или три недѣли до катастрофата, въ това време, когато азъ самъ се рѣшавахъ, да приема участие въ свалянието, узнахъ че е имало разговоръ мѣжду министритѣ по въпроса за недоволствието мѣжду офицеритѣ, въ който разговоръ или съвѣтъ, ако може тъй да ся нарече, министритѣ рѣшили, че е невъзможно да ся приематъ крути мѣрки срѣщо офицеритѣ, тъй като отъ това щѣлъ да произлѣзе цѣлъ скандалъ за цѣлия съставъ на правителството.

Не помня добрѣ, нъ ми се струва че въ сжщия день или наскоро, въ частенъ разговоръ воен. министръ се исказа, че правителството само мисли, че положението на работитѣ сега за сега можело да се спаси само съ свалянието на Негово Височество, нъ би било по добрѣ да се побърза и било възможно свалянието да стане не съ войска, а по други нѣкой начинъ. Слѣдъ този разговоръ азъ се убѣдихъ, че свалянето е неизбѣжно и рѣшихъ да приема самъ участие. Всичко бѣше въ полза на моето рѣшение: оппозиционния печатъ, слабата защита на официалния печатъ; разговоритѣ въ обществото и свѣдения, които получихъ чрѣзъ Кап. Димитриева за готовностьта на Струмския полкъ и за сжчуствието отъ страна на офицеритѣ отъ Софийский гарнизонъ (безъ първия пѣши полкъ); трѣвожнитѣ свѣдения отъ сърбската граница и пристиганието

на Турскитѣ делегати, ма накараха да узная по подробно за заговора. Нъ тъй като за подобни работи неможеше да се ведѫтъ разговорй съ много лица, азъ се обърнахъ пакъ къмъ кап. Димитриева, на когото заявихъ, че съчувствовамъ на идеята за свалянието, нъ искамъ да ся увѣря, до колко Струмския полкъ, който трѣбваше да е най главния факторъ, е готовъ за тъзи работа. Въ това време Струмския полкъ съвършенно случайно, по необходимостьта предизвикана отъ обстоятелствата съ Сърбия, трѣбваше да се приближи къмъ София, а I. пѣши полкъ, въ съставъ само на двѣ дружини да се удали на единъ переходъ отъ София. Ние съ капитана Димитриева помолихме единъ офицеринъ, когато полка бѫде готовъ, да ни увѣдоми за да отидемъ и ние да ся присъединимъ къмъ него. Мойта цѣль бѣше по-вече да ся убѣдя да ли полка е готовъ, отъ колкото да се наченатъ дѣйствията. Но увѣдомлението са получи по рано отъ колкото азъ предполагахъ. Това бѣше на 3 Августъ. Азъ самъ бѣхъ очуденъ отъ бързината на работата. Тука ще забѣлѣжа, че въ промежутока на времето, мѣжду моето рѣшение да приема участие въ дѣлото и 3-й Августа, азъ имахъ нѣколко пѫти разговоръ съ Воен. Министръ, когото убѣждавахъ, че най вѣрното срѣдство за свалянието е войската, тъй като Негово Височество, се опира само на нея. Въ отвѣтъ на мойтѣ доводи, той ми отговаряше твърдѣ нерѣшително и въ него са забѣлѣзваше голѣмо колебание: по нѣкога правяше угрози; по нѣкога съвѣтваше да са чака; а единъ пѫть заяви, че министерския съвѣтъ самъ ще прѣдложи на Негово Височество да ся откаже отъ Българския престолъ. Въобще ся забѣлѣзваше, че той е противъ свалянието съ войска; нъ ся прѣкланяше предъ факта, че въпроса съ войската е достатъчно оздрѣлъ за да може да ся побърка. Въ сѫщия промежутъкъ на времето азъ узнахъ, че министра Цановъ влѣзълъ въ прѣговори съ русското консулство въ София за гаранциитѣ, които би дало Русското правителство въ случай на свалянието на Негово Височество и че получилъ гаранции, че Русското правителство никога нѣма да допусне външна намѣса въ нашитѣ работи и гарантира безопасностьта на съединеното ни отечество. Лицето, отъ което азъ узнахъ това не е дипломатъ, *нъ ся* намѣрва въ близки отношения съ Русското агенство *съ което* агенство азъ съмъ нѣмалъ никакво познанство до

деня на свалянието. Сѫщото лице ми потвърди, че Русското правителство не само нѣма да допустне никаква намѣса въ нашитѣ работи, нъ и само нѣма да се мѣсе. За всичко това азъ съобщихъ на Военния Министръ, на капитана Димитриева и още на нѣколко офицери, които вече знаяха, че азъ съмъ приелъ участие въ работата.

Като получихъ увѣдомлението отъ Струмския полкъ за готовностьта му, азъ заедно съ кап. Димитриева рѣшихъ да замина за Перникъ, гдѣто въ това време полка ся бѣше вече премѣстилъ. Повтарямъ, цѣльта на заминаванието ми бѣше повече да се убѣдя въ готовностьта на полка. Прѣди впрочемъ да замина за Перникъ, азъ рѣшихъ да прѣговоря лично съ господина Каравелова и ако получа приказание и полка дѣйствително се окаже готовъ, да прѣдложа отъ името на правителството Струмскому полку, да се дигне прѣзъ нощьта. За своето намѣрение бѣхъ извѣстилъ на нѣкои военни, въ число 3-ма души прѣдъ които се признахъ, че съмъ вече съучастникъ въ дѣлото. Резултатитѣ отъ разговоритѣ съ г-на Каравелова не бѣха въ полза на дѣлото и г. Каравеловъ се изказа въ този день, че това трѣбва да е интрига отъ страна на Русситѣ, и че се бои да не би да произлѣзатъ безпорядки, отъ които да се въсползуватъ русситѣ. Тука присѫтствуваха и министра Цановъ и майора Никифоровъ. И трима ма молиха да се почака още 2—3 дена за да се видѣли резултатитѣ на свиданията въ Киссингенъ и Гащейнъ. Азъ ги послушахъ и при пристиганието ми въ 2 полкъ се постарахъ да имъ докажа, че е рано и че трѣбва да се почака още нѣколко дена. Азъ обѣщахъ, че ще ги извикамъ условно по телеграмма, когато ми заповѣда правителството. Това бѣше въ сѫббота на 3-й Августъ. Кога се върнахъ прѣзъ нощьта въ София, узнахъ, че офицеритѣ отъ Софийския гарнизонъ цѣла нощь се условили да дежуратъ и бѫдѫтъ готови да се присъединятъ къмъ Струмския полкъ. Тѣ бѣха много недоволни отъ мене и правителството и искаха непрѣменно да телеграфирамъ на другия день, 4-й Августъ, на Струмския полкъ да доде въ София. Азъ испълнихъ просбата имъ, но вмѣсто Струмския полкъ, доде само кап. Геневъ, като депутатъ отъ Струмския полкъ, за да се убѣди, че правителството знае за тъзъ работа и съчувствова за свалянието. Освѣнъ това искаше да узнае кои още офицери и части отъ Софий-

ския гарнизонъ приематъ участие въ дѣлото. Азъ заведохъ кап. Генева при министра Цанова, който живѣеше въ Бали-Ефенди, гдѣто и азъ излѣзохъ да пресрѣщна полка и се срѣщнахъ съ Генева. Министръ Цановъ каза, че сваляниeто е необходимо, но че има и други срѣдства за сваляние и повтори, че не трѣбва да се бърза. Слѣдъ това кап. Генева го испратихъ да узнае самъ отъ офицеритѣ за положението въ Софийския гарнизонъ, като го послѣдвахъ до лагера на Военното Училище, гдѣто се и раздѣлихме. Офицеритѣ отъ Софийския гарнизонъ и тъзъ нощь биле въ готовность. Азъ самъ изгубихъ вѣрата въ осѫществлението на това нѣщо и тъй като бѣхъ вече окончателно забърканъ въ него, което стана извѣстно на всички офицери участници отъ Софийския гарнизонъ азъ рѣшихъ да са махна отъ София и даже помишлявахъ да излѣза съвсѣмъ въ оставка или просто да се отчисля отъ занимаемата ми длъжность. За това имахъ разговоръ съ В. министръ и той ми съвѣтва да излѣза въ командировка по Сръбската граница, на което азъ бѣхъ се съгласилъ. Прѣди да замина за границата азъ узнахъ, че офицеритѣ отъ Софийския гарнизонъ рѣшили да испратятъ депутация въ Струмския полкъ. Нѣколко офицери, на които нарочно умълчавамъ имената, ми прѣдложиха да влѣза въ депутацията, но азъ се отказахъ. Тогава тѣ се обърнаха къмъ майора Груева, който сѫ съгласи. Депутацията трѣбваше да убѣди Струмцитѣ да тръгнатъ за София. Тя замина, това бѣше на 8-й Августъ. На 7-й азъ извѣстихъ на Военния министръ положението на работитѣ, както до сега е изложено. Въ този день се получиха нови тревожни извѣстия отъ Сръбската граница, по поводъ на които още нѣколко офицери се убѣждавали министра да настои прѣдъ правителството да се бърза съ сваляннето. Азъ самъ му говорихъ въ такъвъ духъ. Той и тозъ пѫть бѣше не рѣшителенъ. На другия день, (8-й Августъ), когато депутацията щѣше да заминава за Перникъ, то военния министръ ма распита за положението и като узна за твърдото рѣшение на депутацията, прати ма да я върна. Азъ я настигнахъ въ училищния лагеръ, но отъ единъ офицеринъ, който е билъ на прѣдварителното съвѣшание видяхъ, че моята миссия ще остане осуетена, още повече, че единъ *отъ депутатитѣ* бѣше вече тръгналъ. На министра нищо не *доложихъ* и самъ останахъ да чакамъ въ училищния лагеръ

резултатитѣ отъ депутацията. Около 11 часа прѣзъ нощьта пристигна майоръ Груевъ и ми обяви, че полка е въ походъ. Въ неговата (на майоръ Груева) барака, съставихме планъ за дѣйствие, по който една дружина отъ Струмския полкъ и военното училище ще съставятъ авангардъ, който ще окружи двореца и арестува Негово Височество, една рота подъ командата на кап. Вазова, който заведваше въ това време при полка инжинерната часть, ще захване телеграфната станция и ще произведе арести въ града; и останалитѣ двѣ дружини (7 роти) ще обезоръжатъ първата дружина отъ I пѣши полкъ, която стоеше на лагеръ въ София. Авангарда командуваше майоръ Груевъ, а като неговъ помощникъ бѣше кап. Димитриевъ; главнитѣ сили командуваше майоръ Стояновъ, а неговъ помощникъ бѣхъ азъ. Главнокомандующий на всичката армия ся обяви майоръ Груевъ. Плана са удаде безъ всѣко съпротивление и кръвопролитие, тъй като първата дружина отъ първия полкъ спѣше и не е била увѣдомена за да укаже нѣкое съпротивление. Слѣдъ обезоръжаването главнитѣ сили на Струмския полкъ, заедно съ обезоръжената първа дружина дойдоха въ града и ся присъединиха къмъ авангарда, който бѣше вече испълнилъ своето назначение. Негово Височество бѣше арестованъ въ Военното Министерство, гдѣто азъ го видѣхъ заедно съ принца Иосифа. Всичкия артиллерийский полкъ бѣше построенъ и при него първо време билъ задържанъ конвоя на Негово Височество но сетнѣ се отдѣли не извѣстно кѫдѣ и сутрента отново се яви и подчини на майора Груева.

Слѣдъ свалянието, Н. В. бѣше испратенъ въ Буховския манастиръ гдѣто остана едно денонощие и прѣзъ ноща на 10 срѣщу 11-то число биде испратенъ прѣзъ Вратца и Рахово за Турно-Северинъ. Черновика на инструкцията за испращанието е писана отъ меня, нъ подписътъ й, както ся научвамъ, измѣненъ отъ Майора Груева или другиго нѣкого. Въ моя черновикъ, освѣнъ маршрута, показанъ по горѣ сѫ говореше за числото на конвоя, за врѣмето когато ще прѣдадътъ на яхтата Н. В. и за паритѣ, кога да ги предадѫтъ. Повече нѣмаше нищо. Този черновикъ го предадохъ чрѣзъ кап. Димитриева да го препишатъ въ Министерството и го приготвятъ за подписъ на Майора Груева.

Телеграммата за яхтата, е съставлявана отъ меня въ дома *на г. Каравелова*, но чий подписъ носи, непомня, тъй

като тамъ се намѣрваше майоръ Груевъ, вѣроятно е, че носи негова подписъ. Отъ манастиря до Рахово Н. В. го конвоираха, до колкото помня: капитанитѣ Кърджиевъ I, Каваловъ и Янковъ и поручикъ Зафировъ. Яхтата ся командоваше отъ кап. Карабарова. Суммата 55,000 лева, отъ които 50,000 лева са предназначаваха за Н. В. и 5000 за конвоя командировоченъ авансъ, незная кому е била повѣрена; нъ прѣдполагамъ, че се намѣрваше у капитанъ Янкова.

Слѣдъ предаванието властьта отъ майора Груева на майора Попова, нашето присътствие, на майора Груева и моето, въ София бѣше опасно, както за войскитѣ, които оставаха вѣрни майору Груеву тъй и за насъ лично, можеше да дойде до столкновение съ I нѣши полкъ, което ние не желаехме и което особенно сж стараеше да предотврати новия Воен. Министръ майоръ Пановъ. По негово прѣдложение ние излѣзохме отъ София въ отпускъ. Нашето намѣрение бѣше да додемъ въ Търново, за да освѣтимъ предсѣдателя на Н. Събрание въ работитѣ, тъй като прѣдполагахме, че той се още не ги знае добрѣ. Но при всичко, че ние бѣхме гарантирани съ най тържественно дадено честно слово отъ г. Стамболова за че неще пострадае ни единъ косъмъ отъ главитѣ, бояхме се отъ настъпалото многовластие, че нѣкжде можемъ да бждемъ задържани и че даже самъ г. Стамболовъ може да изгуби отъ ржцѣтѣ си властьта и да не бжде въ състояние да сдържи словото си.

За това, на всѣки случай ние ся запасихме съ щатски дрѣхи и руски паспорти за да можемъ въ случай на нужда да избѣгаме за границата При чие съдѣйствие получихме паспортитѣ, не искамъ да говоря.

Намѣренитѣ у менъ 50 нап. сж собственни. Размѣнявалъ съмъ ги у г. Калжнова нѣколко деня до бунта.

— Кой е измѣнилъ маршрута и кога за излѣзванието на Н. В., вмѣсто Турно Северинъ, въ Рени, не ми е извѣстно. Сжщо не ми е извѣстно по какви побуждения е измѣненъ маршрута. Чувахъ само, не помня отъ кого, че когато попитали още прѣди рѣшението да излѣзе яхтата въ Турно-Севѣринъ, може ли да излѣзе въ Рени, Русския консулъ въ *София,* казалъ, че неговото правителство нѣмало да се съгласи *на това.*

При заминуванието ми отъ София нѣмаше никаква дума за разграбване на двореца. Караула ся съдържаше отъ I пѣши Софийски на Н. В. полкъ. До колкого съмъ чувалъ, постове въ двореца сякога е имало и всичко дворцово имущество строго ся е охранавало. Но самъ въ двореца никога не съмъ влѣзвалъ, отъ деня на свалянието на Н. В. и до деня на излѣзванието ми отъ София.

Депутацията, която отиде да преговаря отъ София въ Перникъ съ Струмскитѣ офицери се състоеше отъ майоръ Груева, кап. Златарски и капитана Димитриева.

Дружиний командиръ отъ Струмский полкъ, който ся отказа да земе участие и замина въ отпускъ е кап. Геневъ.

Че земалъ участие въ разговора, освѣнъ капитана Димитриева, Военния Министръ и майора Груева, съобщилъ бѣхъ на кап. Кърджиева и кап. Златарски. Послѣднитѣ двама както, вѣроятно, и други нѣкои офицери сж знаяли за моето участие до собственното ми признание нъ отъ кога сж знаяли това, ми е неизвѣстно. На сжщитѣ двама азъ се признахъ, до колко помня, на 2 или 3 Августъ.

За заминаванието си въ Перникъ съобщихъ майору Груеву и на сжщитѣ кап. Златарски и Кърджиевъ, съ които послѣдни двама за първъ пжть тогава заговорихъ по тозъ въпросъ. Офицеритѣ, отъ които ся убѣдихъ, че мисията ми да върна депутацията, която отиваше въ Струмския полкъ, ще устане усуетена, бѣха кап. Димитриевъ и кап. Паковъ. Послѣдния е билъ на прѣдварителното съвѣщание на депутацията, въ което съвѣщание е било рѣшено, че въпроса до толкова е наздрѣлъ, щото да се държи въ тайна е невъзможно и скоро трѣбало да ся очакватъ арести на съучастницитѣ, ако въ този день не ся произведе акта. Азъ не съмъ договарялъ официално съ никое агенство. Съвършенно отъ частенъ разговоръ азъ узнахъ, че министра Цановъ, е прѣговарялъ съ Русския консулъ; това го подтвърди самъ г. Цановъ въ дома на г. Каравелова въ присжтствие на послѣдния, на Воен. Министръ и меня. Въ този день станаха даже коментаритѣ отъ страна на г. Каравелова, за които показахъ въ първитѣ си показания. 55,000 лева отъ гдѣ е зело правителството незная, тъй като азъ не съмъ влизалъ въ състава на това правителство.

Врѣменното правителство състояще отъ прѣдставители на всички партии, бѣ съставено отъ меня, капитанъ Димитриева и сѣтне прието отъ майора Груева, който направи нѣкои измѣнения въ състава му. Не помня точно кои именно лица влизаха въ това правителство, но зная, че отъ партии трѣбваше да влѣзать по двама представители. При съставлението на първото правителство не бѣ взето съгласието ни на едно лице, входяще въ състава му, но всички лица бѣха пригласени отъ майора Груева да встъпятъ на властьта. Что се касае до второто правителство, подъ прѣдсѣдателството на Митрополита Климента, то какъ е съставено не мога да дамъ никакви показания, тъй като нищо незная за това. Сжщо нищо незная и за третото Каравеловско правителство, тъй като въ правителството азъ не съмъ приемалъ никакво участие. -- 55000 лева азъ не съмъ вземалъ и неможахъ отъ никждѣ да заема, защото непредставлявахъ никакво официално лице въ правителството, освѣнъ като другаръ на Министра комуто такава сумма никой неможе да повѣри. Азъ никому не съмъ заповѣдвалъ въ случай на съпротивление отъ страна на Князя или попитка отъ страна на народа да го застрѣлятъ. Незная и другъ нѣкой да е издавалъ такава заповѣдь. Паспортитѣ въ Видинъ ни се доставиха съ цѣль, ако ни се падне случай да избѣгнемъ или, ако ни освободятъ отъ арестъ да избѣгаме изъ България до окончателното разяснение на работитѣ въ страната. Неможахме да мислимъ за бѣгание, изъ пжтя Видинъ-Търново, защото до самото тръгване на парахода „Голубчикъ“ ние незнаяхме, че на пращатъ въ Търново.

Допжлнение.

Относително нѣкакви телеграмми драни, хвърлени задъ Военното училище, а тъй сжщо, за нѣкои горени въ соба, нищо не знамъ. Знаяхъ за положително избухвание на една нова Сърбо-Българска война и то по официялни документи постжпили въ Военното Министерство; ни най малко обаче не самъ знаялъ че това е било скроенъ планъ отъ нѣкого съ нѣкаква цѣль — просто да е било измислица. Дѣйствително щехъ да тръгна изъ провинцията по ревизия на войската, но по съвѣта на г. Военния министръ майоръ Никифоровъ, който като знаеше че азъ искахъ да си дамъ оставката к

не желанието на Князя да управлявамъ азъ Военното министерство, въ отсътствието му отпускъ въ (на Военния министръ), каза да отида по провинцията. Азъ писахъ на ротмистра Дерманчева, когато се получи писмото за оставката му, на което писмо (моето), съдържанието бѣ горѣ долу слѣднѣто: „грози ни една окупация; война съ Сърбия и вжтрѣшни безпорядъци, а ти си сѣцналъ оставка да подавашь.“ Нищо не съмъ му съобщавалъ писменно за подготовката на свършеното на 9 Августъ т. г. Какво писмо е имало отъ Митрополита Климента и какво му е било съдържанието незнамъ. Азъ говорихъ съ кап. Златарски на само въ домътъ му; той ми съобщи, че всичко по подготовката билъ знаялъ и че той съобщилъ кап. Гергинову и Пор. Койчеву, които тоже се съгласили. Азъ незнаяхъ отъ кого майоръ Стояновъ се е извѣстилъ за всичко по напрѣдъ. Кап. Р. Димитриевъ ми съобщи за Струмския полкъ, че билъ готовъ, за земание участие въ дѣлото. На 7 Августъ бѣхме събрани въ домътъ на майоръ Никифоровъ, гдѣто освѣнъ него и меня, бѣха майоръ Ванковъ, Груевъ, кап. Мутителовъ и Р. Димитриевъ, гдѣто се говори: за неизбѣжностьта нова война съ Сърбия и че да се избавимъ отъ това положение, трѣбва да се избавимъ посрѣдствомъ свалянието отъ престола Князя.

Послѣднето се усили още повече въ тоя моментъ, като се получи телеграммата отъ Трънски Окр. Управитель, но положително нищо сериозно сж не рѣши, понеже майоръ Никифоровъ се обѣща да говори съ Каравелова. Вѣрвамъ, че ще е говорилъ съ Каравелова, защото на сутреньта Никифоровъ ми съобщи и помоли да върнемъ депутацията, която щеше да отиде при Струм. полкъ. Незнамъ да ли Никифоровъ е ималъ условно съ Каравелова да отиде въ домътъ му при сигнальтъ. Никифоровъ самъ ми каза. че когато са вършеше въ палата и вънъ свалянието Князя, прѣзъ ноща е билъ въ домътъ на Каравелова и че сж са опасвали, че не ще се свърши удачно. Незнамъ да ли Д-ръ Молловъ е знаялъ отъ подготовката за сваляние Князя. Русския Воененъ аташе въ гр. София г. Сахаровъ около 20 (двадесеть) дни прѣди ми каза въ разговора си, че министра на Външнитѣ Дѣла Ил. Цановъ билъ водилъ преговори съ Русски Дипломатически агентъ за свалянието на Князя, което още повече ма *накара да взема* вече активно участие. До това врѣме,

азъ се държахъ въ резерва, ако и да знаяхъ за всичко понапрѣдъ отъ Р. Димитриева. За всичко, което знаяхъ долагахъ Воен. министру. Самия майоръ Никифоровъ ма увѣри, че правителството съчуствова на сѫщото. Съобщи ми въ дома на Каравелова, че министра Цановъ, е водилъ преговорътъ съ агенството. Непомня нищо за нѣкоя моя визитна картичка, на която съмъ писалъ имената на Стамболова, Драндаревски, Князя, Николаевъ и Паница и за послѣднитѣ да е било писано на нея (картичката), че са считатъ екстернирани. На 1 Августъ Радко Димитриевъ доведе у дома ми кап. Зафирова, когото ми представи, като знающъ по подготовката. Послѣдния са обѣща, че ще са старае при обезорѫжавание оная часть отъ войската, която е противна. Той идва още единъ пѫть съ Димитриева. Незнаяхъ да ли кап. Янковъ еималъ извѣстие. Азъ му предложихъ да отиде съ командата и паритѣ за Князя. Черновката на инструкцията за командата, писахъ самъ. Всичко, което са готвеше, криехъ отъ кап. Златоустова и се зачудихъ, като го видѣхъ на 9 Августъ сутреньта на площадьта. Да ли артилериста кап. Кърджиевъ е знаялъ за всичко, азъ до срѣщанието си съ него незнаяхъ. Въ никое събрание не съмъ го виждалъ. Подиръ несполуката, да се свали Князя, на 2 Августъ, у дома ми дохождаха трима офицери, имената на които не искамъ да кажа, и ми говориха прѣдъ майоръ Груевъ, като ма обвиняваха въ нерѣшителность по сваляние Князя. Съ майоръ Кисова никога не съмъ говорилъ по това. Не съмъ давалъ нѣкой свой писма на кап. Р. Димитриева. Азъ се удивлявамъ, какъ сѫ ся намѣрили нѣкой мой писма и телеграмми у него. Незнамъ Р. Димитриевъ да е представлявалъ Груеву нѣкои лица за растрѣлвание. Азъ отдавамъ, послѣ прѣврата, повѣдението на г. майора Никифорова на слабохарактерностьта му, още повече че надъ него влияеше г. П. Каравеловъ. Азъ говорихъ прѣдъ нѣкой мои приятели да съобщатъ Каравелову, че ако той ся оттегли отъ да вземе управлението си въ рѫка, слѣдъ като стана причина неговото правителство да извършимъ това, азъ ще го застрѣля и послѣ себѣ си. На другия день, спр. на 13-й Августа, той дѣйствително прие да управлява. Знаяхъ, че кап. Паковъ и Каваловъ сѫ знаяли за всичко по *заговора*, нъ азъ не съмъ ги убѣдилъ или же увличалъ въ *това*. *Военното* Училище бѣше готово да дѣйствува за сва-

лянието Князя. Никаква връзка въобще ходението на кап. Вазовъ въ Сърбия съ дѣлата нѣма. Азъ лично съ Св. Миларовъ нѣмахъ нищо общо прѣди да го срѣщна съ Р. Димитриевъ. Тоя послѣдния го доведе у дома, гдѣто говорихме открито за всичко, въобще за положението на работата. Миларовъ бѣше на всичко съгласенъ. Димитриевъ ми каза, че той разказвалъ всичко Миларову. Азъ и другаритѣ ми са грижехме само за сваляниeто Князя, а урѣжданието страната оставихме на правителството Каравеловъ, което бѣше въ всичко извѣстно. Кап. Вазовъ е знаялъ всичко отъ прѣди. Прѣдполагамъ, че той е приготвилъ Струмския полкъ. Инженеръ кап. Велчевъ билъ говорилъ съ Каравелова за необходимостьта да се свали Князя. Това ми се съобщи, непомня отъ майоръ Груевъ, или же отъ майоръ Никифоровъ. По погрѣшка са отнесахме само до полковитѣ командири. Майоръ Ванковъ не ми е съобщавалъ, че нѣкои отъ частитѣ на войската сѫ противѣли на дѣлото, което готвѣхме. На 9 Августъ, въ домътъ на Каравеловъ, по негово настояване, рѣшихме по скоро да са испрати Князя задъ границата.

Кой прѣдложи Карабарова за командиръ, незнамъ. Съ никого прѣди станалото на 9-й Августъ, не съмъ ималъ кореспонденция по подготовката."

Показания на Капитанъ Геневъ.

Въпроси: 1). Кога и отъ кого се е научилъ за сваляниeто Н. В. отъ престола. 2) какъ е станало това сваляние. 3) кои сѫ главнитѣ виновници и второстепеннитѣ. 4) каква е била цѣльта на сваляниeто Н. В. отъ престола и всичко друго относяще ся до това дѣло. На това свидѣтеля отговори: Азъ, капитанъ отъ 2 п. Струмский полкъ, Геневъ, давамъ по извършеното прѣзъ нощьта срѣщу 9 Августъ дѣло слѣдующ. показания: на 29-й Юлий въ $6^1/_2$ часа послѣ пладня, получихъ предписание отъ полковия К-ръ майора Стоянова да пръготвя командуемата отъ менъ 3-тя дружина за походъ безъ да бѣше указано кждѣ ще ходимъи защо. На другия день съ приказъ по полка се заповѣдваше да тръгнемъ въ 3 часа послѣ полунощъ срѣщу 1 Августъ, слѣдъ като направимъ молебенъ на $2^1/_2$ ч.,и да престигнемъ въ с. Перникъ до вечерьта т. е. да преминемъ въ единъ день цѣли 56 километра и то слѣдъ преминаванието безсънна нощь и прекарванието ми-

налия день въ постоянно движение по приготвление за походъ. Офицеритѣ се питаха по между си, защо ли такава екстренность? но никой не можеше да обясни. Походътъ се извърши, нъ съ голѣмъ трудъ, вслѣдствие уморяването, безсънието, гладуването и горѣщината. Често се запитвахме, не уже ли ще воюваме пакъ тъй скоро и да ли сме готови за война? Неприятни предчувствия ни обладаваха. Никой нищо незнаяше, а полков. К-ръ само ни каза, че отиваме въ Перникъ да го укрѣпяваме и нищо повече. На 1-й Августъ долнитѣ чинове стояха цѣлъ день на бивакъ при Перникъ, а офицеритѣ по квартири въ селото безъ да предприемаме нѣщо. Капитанъ Вазовъ бѣше въ Перникъ и въ този день съ полков. К-ръ обикаляха височинитѣ около селото. Научихъ се, че и инжинера кап. Велчевъ идвалъ въ Перникъ до пристиганието тамъ на полка. Въ този день пристигна една рота сапери изъ София, ротния К-ръ на която ни съобщи, че двѣ дружини отъ Софийския полкъ отишле за Сливница да правятъ укрѣпление, че Сърбитѣ правѣли голѣми приготовления и скоро ще ни обявятъ война, че военния министръ искалъ да мобилизира баремъ 1-та бригада, но Каравеловъ не му далъ, защото нѣмало пари и за това воен. минист. си далъ оставката и въобще работитѣ лошави. Нищо друго. На 2 Августъ сутреньта капитанъ Вазовъ и полк. К-ръ (само двамата) пакъ ходиха по височинитѣ да избиратъ позицията. Ние сички, сѣдѣхме, чакахме. Никой нищо не ни казва. Меня захвана да ма догнѣвява, защо не викатъ и насъ (друж. К-ри). защо не искатъ и нашето мнѣние по избиранието на позицията и защо да се изморяватъ и измъчватъ войницитѣ съ скорото и неподготвено пътешествие, когато ще трѣбва да стоимъ тъй безъ работа и да чакаме? Най послѣ въ този день при вечеръ ни повика полков. командиръ (само друж. К-ри) по служебни работи. Събрахме се въ квартирата му. Ние си предполагахме, че ще ни даде нѣкакви указания и инструкции по укрѣпяванито на позицията и ще ни заповѣда да наченемъ работата, обаче той ни съобши, че кап. Вазовъ има нѣщо да ни казва отъ името на Воен. Министръ. Сички поглѣднахме на него въпросително и захванахме да се запитваме, че какволи ще е то? Азъ си предположихъ, че ще ни съобщатъ нѣкой важни данни за скорото откриване на войната и нѣкой утѣшителни

работи за наше насърдчавание. Слѣдъ нѣколко минути кап. Вазовъ дойде и ни повика въ стаята (ние бѣхме на чардака) за да не чуе нѣкой това, което ще ни говори. Секретния характеръ на съобщението му още повече ни заинтересува и ние съ голѣмо нетърпение и съ запиране на дихането си чакахме да захване. Кап. Вазовъ тържественно произнесе приблизително слѣдующето: „Господа! Преди всичко азъ вѣрвамъ въ вашия патриотизмъ, въ вашата честь и въ това, че вие никому нѣма да кажете това, което ще ви говоря. Азъ нѣма да искамъ отъ васъ клѣтва и вашето честно офицерско слово, ще ми бѫде достатъчна гаранция (ние дадохме знакъ на съгласие съ наклоняване на главитѣ си). Господа! Азъ ще ви говоря не отъ себе си само, а отъ името на военния министръ, отъ името на сичката армия, отъ името на правителството, на отечеството, на сичкитѣ партии въ България, на сичко Българско, интелегентно, честно, благородно, патриотическо. Нашето отечество, за което дадохме толкова много жертви и толкова много прѣтърпяхме въ миналата война, е на пропадание и ще пропадне съвсѣмъ заедно съ честьта и славата, която предобихме, ако пай скоро тѣзи дни не се отклони отъ пѫтьтъ, по който е тръгнало отъ 6 Септемврий насамъ. Вие видѣхте, Г-да, какви безобразия се вършеха отъ преврата насамъ; видѣхте, какъ безбожно земаха отъ селенитѣ и послѣдния му конь и волъ, и послѣдната му крина жито, до гдѣто тран военното положение; исхарчели се сичката икономия, (около 18 м.) която имаше хазната, дадохме хиляди жертви въ войната, която искарахме съ честь и слава за нашата армия, народътъ и войската се мѫчи, дава мило и драго, жертвова до изнеможение и какво спечели отечеството ни послѣ сичко това? Позоренъ миръ въ Букурещъ; съединението не стана, нѣма и да стане; страната е хвърлена въ неизвѣстность безъ никаква поддръжка отъ никого; стана почти цѣла година населението неможе да се успокой и да захване мирна работа; търговията съвсѣмъ отпаднала и търговцитѣ, както и правителството, нѣматъ никадѣ и никакъвъ кредитъ; народътъ кански е писналъ отъ това положение на работитѣ и революцията и междуособията въ скоро време се неизбѣжни; нашитѣ свръзки съ Россия скѫсани и тя е твърдо рѣшена да постигне цѣльта си по какъвто и да е начинъ и ще я постигне. Россия даже и да не приема никакви активни

дѣйствия, а само ако стои на страна съ сгърнати ржце и грозно по-поглѣдва на България, само съ това, казвамъ, може да докара до отчаяние народа, да произведе революция, да се избиемъ единъ-други и послѣ да дойде да ни помирява, да свали Князя и да ни завладѣе вѣднъжъ за всякога. Россия се е приготвила на всевъзможни жъртви за да свали князя, а другитѣ държави нѣма да воюватъ зарадъ него и ето сега дипломатитѣ въ Гащайнъ се съгласили за възможностьта на една оккупация отъ страна на Россия, а веднъжъ Россия смъкнели князя съ своя сила — нѣма вече България, а ще има Задунайска Губерния: ще се изгуби и самия народъ! Нъ най близката опасность за отечеството ни иде отъ Сърбия. Намъ ни предстой, Г-да, въ най скоро време да водимъ още една война съ Сърбия. Сичкитѣ свѣдѣния отъ пограничнитѣ окржжн. управители (Видинъ, Трьнъ, Кюстендилъ); сичкитѣ донесения отъ пжтницитѣ и шпионитѣ и отъ капитана Вълнарова, който е пратенъ въ Бѣлградъ, идатъ да докажатъ че войната тѣзи дни, тжзи недѣля до недѣля ще ни бжде обявена. Начовичь изъ Букурещъ телеграфира да чакаме обявлението на войната на 12 до 15 Августъ. Азъ самъ завчера се върнахъ отъ границата, гдѣто бѣхъ ходилъ да организирамъ шпионската часть, и се увѣрихъ въ истинностьта на слуховетѣ. Сърбия, оказва се, отъ войната на самъ нито е правила пълна демобилизация, както ние; тя е распустнала само една малка часть отъ своя си запасъ, а другитѣ държи подъ оржжие въ рѣдоветѣ на войската и всѣкидневно произвождатъ най усилни занятия; тя никога не е държала такъвъ голѣмъ караулъ и отъ 7 мѣс. насамъ най енергично се готвила за война и сега вече е съвършенно готова; приготвила са е и е направила распореждания за най бърза мобилизация на сичкитѣ си призиви, направила е грамадни складове отъ боеви и продоволственни запаси въ Нишъ, Пиротъ, Зайчеръ и Лѣсковацъ; сичкитѣ пжтища къмъ нашата граница се поправени и други нови направени; на сичкитѣ поважни пунктове по границата се правятъ и скоро ще бждатъ искарани капитални укрѣпления, за която цѣль се събрали сичкитѣ селяни, които по цѣлъ день работятъ.

Скупщината имъ бѣше отложена да се събере въ Октомврий, а сега се събира екстранно на 15 Августъ, когато *окончателно* ще рѣшатъ войната. Да не остави никакво съм-

нѣние, че ние, послѣ една разорителна война, отъ която още не сме се свѣстили, ще трѣбва да захванемъ друга, която съвсѣмъ ще ни уничтожи. Сърбитѣ сега ще се биятъ за възстановление на своята честь и ще се биятъ съ ожесточение; тѣ се сега много по добрѣ приготвени въ всѣко отношение; иматъ на чело на армията си енергиченъ, храбръ и разуменъ генералъ Харватовичь, който сичкото врѣме най дѣятелно е работилъ за да подигне дисциплината, духътъ въ армията и искуството за бой (не оставилъ безъ внимание и боя съ щикове). Ами нашето положение какво е? — Печално, плачевно! Войницитѣ ни голи и боси; въ време на войната се изгубени десятки хиляди и пушки и сега нѣмаме ни оружие, ни снаряжение ни изискваното количество за нашия запасъ; обозната и санитарната часть въ жалко състояние; артилерийски снаряди и патрони нѣмаме въ достатъчно количество; продоволственни запаси никакви. Ще трѣбва пакъ да пуснатъ въ ходъ реквизицията, нъ народътъ е съблеченъ вече, кандисалъ е на жертви и той сега нѣма да вади залъкътъ изъ устата си и да го дава, за безполезни войни. Въ казначейството нѣма пари; Каравеловъ не можалъ да намѣри да се мобилизува баремъ една бригада, което Воен. министръ искалъ да направи а за мобилизуванието на армията не може да бѫде и дума. Ние положително сме поставени въ невъзможность да направимъ мобилизация на армията. Предъ видъ на критическото положение на Княжеството, правителството не може да направи заемъ, защото ник ` не му дава пари. Ще бѫдемъ принудени да срѣщаме неприятеля не съ роти, а съ тѣзи взводове, които ги имаме сега и то само съ Българскитѣ, защото Тракийскитѣ полкове прямо ще се откажатъ да дойдатъ въ Княжеството. Въ Тракия особенно населението е възмутено и громко заявлява, че то нѣма да даде синовете си да ходятъ да умиратъ за кефътъ на нѣкой си нѣмецъ. Ето какво е положението ни. Да допуща человѣкъ мисль, че ще побѣдимъ и сега Сърбитѣ това е абсурдъ. Тѣ ще влѣзатъ въ София церемониалнимъ маршомъ и ние ще се избиемъ единъ други! Нъ ако даже ги побѣдимъ пакъ, то защо ще се биемъ, защо да мремъ и какво ще излѣзе отъ побѣдата? Пакъ ще ни кажатъ „стопъ,“ пакъ ще ни диктуватъ мира, пакъ съединение нѣма да има и пр. пр. Вие виждате, слѣдователно, че гибельта на отечеството ни е неминуема. Единза.

ственния исходъ, единственното и послѣдньо срѣдство да се спаси страната е сваляниeто на Князя и сдобряванието ни съ Россия и това трѣба да стане единъ день, единъ часъ по скоро, защото въ най скоро врѣме или Сърбия ще ни обяви война, или Россия ще ни окупира и тогава нѣма спасение. Ние сме рѣшили да го направимъ, представителитѣ на сичкитѣ партии се дали съгласието си съ подписитѣ си, сичкитѣ полкове съ исключение на три полка се приготвили и го искатъ това и само вашия полкъ е послѣдний, който сега узнава за това. Дѣлото не е партизанско, то е народно и може да се извърши безъ васъ, нъ безъ васъ — Струмския полкъ, може би Князя или Майоръ Поповъ да зематъ нѣкой мѣрки, тъй като другитѣ полкове се далечь и движението къмъ столицата на кой да е отъ тѣхъ ще бѫде твърде подозрително, ще развълнува духоветѣ, ще забави дѣлото и може би да се рѣшатъ на нѣщо нѣкой единични лица привърженци на Князя и да станатъ причина да се убие нѣкой, а може би да ни припудятъ да убиемъ и Князя, а ние нещемъ да го убиваме. Дѣлото е тъй подготвено, щото ще се извърши безъ да се пролѣе ни капка кръвь.

Нѣкой дружинни и ротни командири отъ Софийския полкъ са подготвени и ще приематъ участие. Само на Попова не се е казвало, тъй като той е облагодѣтелствуванъ отъ Князя, слѣпо привързанъ къмъ него и за това ние не му довѣряваме. Цѣлия артиллерийский полкъ, Воен. училище и кавалерията, въ София се съ насъ. Руссия нищо друго не иска, тя чрезъ Богданова и Сахарова е казала, че ще се помири съвсѣмъ, ако се свали Князя и при това е дала гаранция, че нѣма да допустне войната съ Сърбия и въобще никакво вънншно вмѣшателство, нѣма да окупира България; съединението ще смѣта станало и всѣкакво прѣглеждание на органическия уставъ ще се прекрати. Г-да! работата е ясна и подготвена, дѣлото е патриотическо и всѣкакво колебание си нѣма мѣстото, ние ще бѫдемъ не измѣнници, а спасители на отечеството си. Народътъ глѣда на насъ, като на свой избавители, той отъ насъ чака спасението си. Въ София всичкитѣ викатъ на насъ: какво чакате, спасете ни, отъ позорътъ, избавете ни отъ пропастьта! Не зная да ли можахъ да ви убѣдя въ правотата на нашето *дѣло*, нъ утрѣ ще дойде воен. Мин. (впрочемъ той е боленъ и можи би да не дойде) или другаря му кап. Бендеревъ,

който по добрѣ отъ мене ще ви увѣри въ сичко, което ви говорихъ. За сега азъ ще ви моля да не казвате още никому!“ Горнята рѣчь на кап. Вазовъ азъ пиша на памятъ. Навѣрно съмъ пропустналъ нѣкои подробности, нъ нищо отъ себе си не съмъ добавилъ. Вазовъ говори около единъ часъ и твърдѣ убѣдително; рѣчьта му бѣше за насъ нечаенность и ни произведе тежко и болѣзнено впечатление. Азъ съ сгърнати ръцѣ казахъ на Вазова: не уже ли ние достигнахме до тамъ? Неужели нѣма други срѣдства за да се спаси страната? Вазовъ отговори, че сичко е испитано, сичко е обмисленно и това е единственното и послѣдньо срѣдство. Ние не казахме ни да, ни не, и мълчишката се разотидохме и рѣшихме да чакаме какво ще ни кажатъ гоститѣ на другия день. На 3 Августъ цѣлъ день нищо не работихме. Кап. Вазовъ съ полк. ком. пакъ ходиха по баиритѣ. При вечеръ полк. к-ръ ни повика (само друж. ком.) и ни каза, че сѫ пристигнали капитанитѣ Бендеревъ и Димитриевъ (Радко) и ни викатъ да отидемъ при тѣхъ, които ни чакатъ, заедно съ Вазова, при една колиба на два километра отъ Перникъ. Ние отидохме при тѣхъ. Кап. Бендеревъ и Димитриевъ ни казаха по малко нѣщо отъ колкото Вазовъ; съобщиха ни, че въ София сичко било готово, че дѣлото не търпи вече отлагателство, че военното училище само щѣло да го направи, нъ полкътъ са вика за да съхрани тишината въ града; че отъ никого нѣма ни косъмъ да падне отъ главата, че сичко е прѣдвидено и ще се извърши благополучно и ни съобщи нѣкой подробности при извършванието на самия актъ, като: какъ ще посрѣщнатъ полка, какъ ще се обезорѫжатъ двѣтѣ Софийски роти въ лагеря, какъ ще арестуватъ Майора Попова, какъ ще се обгради двореца, какъ ще се предложи на Князя и пр. Послѣ това Бендеревъ ни попита увѣрени ли сме въ свойта дружина. Азъ му отговорихъ, че съмъ въ състояние да поведа дружината си противъ врагътъ на отечеството и да я накарамъ да лѣгне жертва за него, нъ ние учимъ войницитѣ да не испълняватъ приказанията на началницитѣ си противъ клятвата и за това не съмъ увѣренъ на дружината. При това въ подобни случаи дружиннитѣ к-ри сами нищо немогатъ да направятъ и че тѣ трѣба да бѫдатъ сами убѣдени въ правотата на това дѣло за да могѫтъ да убѣдятъ своитѣ офицери. Попитахъ го още нѣма ли друго средство да се спаси стра-

ната. Ако ли пъкъ това е едничкото средство, то не може ли безъ войската да се направи. Не може ли Минис. Съвѣт. или депутация отъ сичкитѣ прѣдставители, или Народ. Събрание, или по другий нѣкой начинъ просто да му се прѣдложи да си даде оставката, толкова повѣче, че Князя самъ е говорилъ, че за благото на България всякога е готовъ да се откаже отъ престола. Капитанъ Бендеревъ каза, че дѣлото е право и патриотическо, че други способи сѫ се обмислявали, нъ се намирани неудобни, че правителството и партиитѣ се боятъ сами да го направятъ да не би Князя да ги испоарестува, да се подигне революция и да стане кръвопролитие, а съ една малка часть отъ войската това твърдѣ лесно може да стане и нѣма ни единъ да са убие. Азъ му казахъ, че това е развратъ за войската, че нашата армия послѣ това ще престане да прѣдставлява сила. Бендеревъ ми отговори. че работата са касае до спасението на отечеството, за което ние нищо не трѣбва да жалимъ. Ние трѣба по скоро безъ колебания да извършимъ това защото отечеството и потомството ще ни проклинатъ. Ние нѣма какво вече да сѣдимъ. Не се бавете, идете и убѣдете за сега само ротнитѣ си командири, а на другитѣ офицери и долни чинови полк. к-ръ ще обяви изобщо, когато полкътъ наближи София. Послѣ това станаха и си отидоха, като казаха на Вазова, че ще му телеграфирватъ, кога да тръгне полкътъ. Ние тоже не имъ казахме да, или не, нъ въ мене вече се породи съмнѣние. въ правотата на това дѣло и азъ рѣшихъ да въстана противъ него до тогава, до когато не се убѣдя, че отечеството наистина се нуждай отъ спасение и че това е едничкото и послѣдно средство да се спаси. Ротнитѣ командири азъ не убѣждавахъ защото азъ самъ не бѣхъ се убѣдилъ и нечувствувахъ въ себе си сила, а само на двама отъ тѣхъ съобщихъ (на кап. Евстатиевъ и Стойновъ), че еди какво се тъкми и поискахъ тѣхното мнѣние. Първия изяви неодобрение, а втория даже се зарадва, че има да стане такова нѣщо, нъ разбрахъ че той има нѣкакви си партизански съображения. Безъ други расправии азъ се раздѣлихъ съ тѣхъ и се срѣщнахъ съ кап. Марчина (друж. команд.), съ капит. Тодорова (завѣд. хозяйст.) и Поручика Голѣминова (рот. к-ръ въ Марчиновата дружина), които лица бѣха едни отъ най влиятелнитѣ въ полка.

Азъ имъ казахъ, че не съмъ убѣденъ въ правотата на това дѣло, че не съмъ наученъ да върша нищо безсъзнателно, че не съмъ ставалъ, нѣма и да стана слѣпо орѫдие на никого, че нѣма да помѣстя ни крачка дружината си за това дѣло, което азъ считамъ позорно за армията въ конституционната страна и този часъ отивамъ да кажа това и на полковия к-ръ и на Кап. Вазова. Сичкитѣ се съгласиха съ мене и рѣшихме да отидемъ заедно. Намѣрихме ги, че спятъ и ги разбудихме. Азъ имъ казахъ приблизително горното, а Кап. Вазовъ отговори, че утрѣ ще се съберать и ще поговоримъ. Цѣла нощь не можахъ да спя. На другия день 4 Августъ излизамъ утрѣнта изъ квартирата си и виждамъ Кап. Вазовъ на конь отива пакъ по позицийтѣ; посрѣщнахъ го на пѫтьтъ и му казахъ още веднъжъ, че азъ немога и нѣма да поведа дружината си въ София и му повторихъ дума въ дума горното. Молихъ го още да съобщи за това въ София телеграфически. Вазовъ ми каза, че когато се върне ще приказваме. Той ни събра послѣ пладнѣ сичкитѣ друж. к-ри, полк. к-ръ и капитана Тодорова и ни съобщи една телеграмма отъ Кап. Бендерева съ слѣдующето съдържание: „Днесъ непремѣнно пратете краки на позицията" Вазовъ ни обясни, че това значало полкътъ незабавно да тръгне за София. Азъ казахъ, че нѣма ни да помръдна дружината и обяснихъ на сичкитѣ мотивитѣ на моятъ постъпъкъ. Вазовъ уважи повидимому причинитѣ на моятъ отказъ и предложи тозъ часъ да тръгнемъ за София двама, гдѣто ще мога да се убѣдя въ правотата на това дѣло и че то се върши за спасението на страната.

Другитѣ тоже се съгласиха да отида и обявиха, че когато се върна, каквото имъ кажа, това и ще бѫде. Тръгнахме и около 9 ч. пристигнахме въ Княжево. Тукъ намѣрихме кап. Бендерева и Димитриева, които дошле да посрѣщатъ полка. Когато имъ се съобщи, че азъ съмъ се отказалъ и че полка нѣма да дойде, тѣ се много разядосаха и начепаха всѣкакъ да ма упрѣкаватъ, че азъ единъ имъ бѫркамъ на работата, че въ София всичкитѣ чакатъ и не спятъ вече двѣ нощи, че щѣлъ съмъ да стана причина да ги изловятъ всичкитѣ и да ги избѣсятъ, че по добрѣ мене ще застрѣлятъ и пр. Азъ ги упрекнахъ тоже, че вършатъ глупави работи, че нѣматъ право да искатъ хората да имъ вѣрватъ слѣпо, че азъ съ съвѣстьта си никъкъвъ компромисъ

не мога да правя и непрѣменно трѣбва да се убѣдя, че вършa дѣло право, за което трѣбва и искамъ да отговарямъ. Тогава Бендеревъ ма заведе въ хотель „Санъ-Стефано,“ гдѣто се намираше министра Цановъ. Отъ разговоритѣ ни съ Цанова азъ разбрахъ, че правителството воглавѣ съ Каравелова знае за това, което се готви, че той не вѣрва, че тъзъ година ще има война съ Сърбия, че страната има средства да води още една война, че за сега нѣма опасность и за окупация отъ Россия. Той моли Бендерева да се потърпи съ преврата до гдѣто се узнаятъ резултатитѣ отъ Гащейнското свиждание и въобще военнитѣ да не правятъ нищо безъ съгласието на правителството, защото може да излѣзе рѣзня. Бендеревъ му каза, че дѣлото е тъй популяризирано между войската, щото не търпи повече отлагателство и може да се свърши съ катастрофа, че тѣ и бѣзъ тѣхното съгласие ще го свършатъ. Цановъ каза, че ще предаде всичко на Каравелова, и ако послѣдний се не съгласи да стане преврата, той ще му *подаде оставката си* и утрѣ до пладнѣ ще ни съобщи за сичко.

Ние си отидохме отъ него и Бендеревъ ми каза, че тѣ се съгласили, ами сѫ труси, боятъ се и искатъ тѣ да го свършатъ, та славата да бѫде тѣхна, и Каравеловъ да се провъзгласи за спаситель на отечеството. Заведоха ма въ една градина въ Княжево, гдѣто повикаха и находящия се тамъ Камбуровъ, когото ми рекомандуваха за единъ отъ прѣдставителитѣ на Радославовата партия. Отъ разговоритѣ съ него разбрахъ, че той самъ лично съчувствува на сваляниeто на Князя, нъ че по този въпросъ тойималъ особенно мнѣние, което не се сподѣля за сега отъ съпартизанитѣ му. Послѣ тава заведоха ма въ Вон. училище при майоръ Груева, нъ по пѫтътъ Бендеревъ счете за нуждно да ма моли да не казвамъ на Груева, че полка се поколебалъ, защото това може да го обезкуражи. На Груева Бендеревъ каза, че полкътъ билъ готовъ, нъ че азъ не съмъ вѣрвалъ да ли тука всички се готови и за това ужъ билъ съмъ дошелъ да се удостовѣря. Груевъ захвана да се сърди и да вика, че двѣ нощи вече стои въ пълна готовность и въ ожидание, че го лъжатъ и че той вече се отказва отъ това дѣло. Бендеревъ пакъ захвана да ма хока и да ма плаши, че лично щѣлъ да ма застрѣли. Излѣзохме отъ училището и вънъ около

шоссето още дълго ма увѣщаваха, нъ азъ имъ казахъ, че още повече сьмъ разубѣденъ и не дадохъ съгласието си. Сега Бендеревъ каза, че той вече се отказва отъ тъзи работа и сърдитъ съ заканвание си тръгна. Отидохме всички въ София, и азъ се установихъ въ хотелъ „Вазовъ,“ като се съгласихме съ капитана Вазова да тръгнемъ за Перникъ на другия день въ 3 ч. послѣ пладнѣ. На 5 Августъ отъ безсъница, неѣдение, силно умствено напряжение и др. разни тревълнения, чувствувахъ себе си болѣнъ и слабъ. При всичко това излѣзохъ по града, говорихъ съ нѣкой други офицери и щатски лица и въобще отъ това посѣщение, азъ си направихъ горѣ-долу слѣдующитѣ заключения: че идеята не е популярна и дѣлото не е народно, а военно; че Бендеревъ е главния инициаторъ и организаторъ, който се подбужда отъ Русското Консулство; че той се ползува отъ това, гдѣто се намира въ главата на армията и отъ уважението, което справедливо е спечелилъ въ армията, увлѣкалъ е сичкитѣ офицери и даже Груева, а тѫй сѫщо оказва давление на правителството и на партийтѣ и даже ги заплашва, че може да произлезе клание, че не въ такова мрачно положение се намира страната, както я рисува кап. Вазовъ; съ една рѣчь — че страната дѣйствително се намира въ незавидно положение, нъ не се нуждае отъ спасение, и свалянието на Князя не е единственното и послѣдно средство да се избави страната отъ незавидното положение. Въ 3 ч. заедно съ кап. Вазова дойдоха при мене батарейнитѣ командири капитанитѣ: Бѣловъ, Стояновъ, и струва ми се, Мителовъ. Тѣ сичкитѣ захванаха да ма убѣждаватъ и упрѣкаватъ въ нерѣшителность. Азъ имъ казахъ, че не само нерѣшителность, нъ страхъ ма обзема отъ послѣдствията, които ще произлѣзатъ отъ това не популяризирано и несправедливо дѣло. Исказахъ имъ и причинитѣ на моятъ страхъ и се помѫчихъ да ги убѣдя да оставятъ на страна увлечението си, да поглѣдатъ по сериозно на това дѣло и тогава навѣрно ще се откажатъ отъ него, макаръ само за това, че то не е работа на войската и пр. Струва ми се, че тѣ тоже ма заплашваха съ смъртъ, нъ това заплашвание ми омръзна и захванахъ да не обрѫщамъ на него внимание. Тръгнахме съ Вазова за Перникъ. Изъ пѫтьтъ му изказахъ всичко, което можахъ да извлѣкѫ изъ София и своето си заключение по дѣлото, като го молихъ да прекратятъ тѫзи работа. Той ми

каза, че тъй скоро неможе и азъ не съмъ испиталъ добрѣ работата и съмъ си направилъ криво заключение и ма приглашава да вѣрвамъ на тѣхъ, които добрѣ знаятъ работата, които дълбоко се убѣдиле, че вършатъ дѣло патриотическо и спасяватъ страната и които, може би, повече сѫ патриоти отъ мене и повече мислятъ за доброто на България. Азъ му отговорихѣ: не мога. Стрѣляйте ма, уволнявйте ма, удалявайте ма, правете, каквото щете съ мене, нъ азъ не мога да ви бѫда съмисленникъ, не мога да ви съчувствамъ. Тогава той ми съобщи, че билъ длъженъ да ми предложи да не исказвамъ никому въ полка своитѣ си убѣждения и щомъ пристигнемъ въ Перникъ, незабавно да се отправя въ отпускъ, за което той щелъ да говори съ полк. к-ръ и поиска отъ мене честно слово, че дѣйствително нѣма въобще да казвамъ никому за това, което зная. Азъ му се обѣщахъ да не казваамъ и се съгласихъ да отида въ отпускъ въ Пловдивъ, нъ прибавихъ, че въ Перникъ друж. к-ри ще захванатъ да ма питатъ и азъ не мога да не кажа нѣщо. Уговорихме се най послѣ да имъ кажа просто, че не съмъ се убѣдилъ въ правотата на дѣлото. Щомъ пристигнахме въ Перникъ, полковоя и друж. ком. ма обиколиха да имъ расказвамъ. Казахъ имъ горното и трѣбваше да добавя, че азъ нѣма да участвовамъ въ дѣло. Тѣ отговориха, че всичко излѣзе бошъ лафъ и че тазъ работа нѣма да я бѫде. Азъ още по напрѣдъ бѣхъ убѣденъ, че само това като имъ кажа, е достатачно за да ги поколебая още повече и да ги накарамъ да се откажатъ отъ това дѣло. При все това, обаче, азъ неможахъ да се сдържа да не кажа на по близкитѣ си другари капит. Маринова, Тодорова и пор. Голѣминова, че съмъ се убѣдилъ, какво сваляниeто на Княза не е единственното средство и послѣдното за да се спаси отечеството, че за това категорически се отказахъ да участвовамъ въ това, въ добавъкъ, не подготовено дѣло, и за това предложено ми е да отида въ отпускъ и утрѣ заминавамъ. Тѣ се разгнѣвиха, защо да ги лъжатъ и казаха, че и тѣ ще се откажатъ. Капит. Тодоровъ при това рѣши да замине на другия день въ Кюстендилъ за работа по хозяйството. На 6 Августъ ми са разрѣши двѣнедѣленъ отпускъ и 400 лъва заимообразно и послѣ обѣдъ заминахъ въ отпускъ съ убѣждение, че полкътъ нѣма да тръгне за София и дѣлото ще се ликвидира. При замина-

ването ми полк. к-ръ ми приказа да му телеграфирамъ въ който градъ отида, за да може да ма извика въ случай на мобилизация. Съ заминаванието си въ отпускъ изъ Перникъ азъ прекъснахъ всѣкакви сношения и съ полкътъ и съ инициаторитѣ на дѣлото. На 7 Августъ престояхъ въ София и вечерта се срѣщнахъ съ кап. Гергинова, който се научилъ, че съмъ се отказалъ и ма укорява и осъжда за това, като ми каза, че той не се надѣвалъ на мене тъй да постжпя. Азъ имахъ съ него дългъ разговоръ и употрѣбихъ всичкото си красноречие и сила, за да го убѣдя, че работата имъ е янлъшь. По видимому, той се убѣди и ми се призна, че той отива на вѣра и че се съгласилъ да участвува въ дѣлото, защото се съгласилъ еди кой си и еди кой си, и че той не вѣрва, че такива авторитетни, интелегентни и уважаеми отъ всички лица, като Бендерева, Груева, Вазова и пр. могътъ да вършатъ нѣщо лошо за България. Гергиновъ ми каза новость, че Сърбия мобилизирала вече и 4-хъ (?) си призива. Увѣрихъ го, че това е льжа, която се пуща вѣроятно съ извѣстна цѣль. На 8 Августъ по пладнѣ тръгнахъ за Пловдивъ. Рѣшихъ да отида въ Пловдивъ, защото расчитвахъ, че ако си отида у дома, нѣма да ми стигнатъ паритѣ и при това въ Пловдивъ имамъ приятели, голѣмъ градъ и прѣдполагахъ да прекарамъ тамъ весело колко една недѣля и да се върна назадъ. Прѣнощувахъ въ Ихтиманъ, сутриньта на 9 ч. тръгнахъ отъ Ихтиманъ, нъ нищо и не подозрѣвахъ и нищо се нечуваше. Около 5 ч. пристигнахъ въ Пазарджикъ и като заминавахъ по край черквата, видѣхъ въ двора събрани солдати и граждани, чухъ да биятъ барабани. Щомъ слѣзохъ въ гост. „Македония“ попитахъ, защо са събрали въ черквата. Отговориха ми, че войницитѣ даватъ клѣтва на врѣменното правителство. Побързахъ да се срѣщна съ друж. к-ръ капитанъ Лазарова, който ми обясни, каква е работата и азъ му говорихъ, че съмъ се отказалъ отъ това дѣло и за причинитѣ на моятъ отпускъ. И двама съжалявахме за станалото и нищо повече. На 10 Августъ стигнахъ въ Пловдивъ и се установихъ въ гост. „Петербургъ.“ Най напрѣдъ отидохъ да се явя въ команд. управление и се расписахъ. Послѣ отидохъ на телеграф. станция да телеграфирамъ на полк. к-ръ, че съмъ пристигналъ въ Пловдивъ. Срѣщнахъ се съ нѣкой други офицери, които като узнаха, че съмъ дошълъ

отъ София, запитаха ма за станалото, нъ азъ имъ казахъ, че не съмъ тогава билъ въ София и нищо незная. Казвахъ на нѣкой за лицата и частитѣ, които сѫ извършили самия актъ съ одобрѣние не съмъ се произнесалъ, нъ казвахъ, че трѣбва да се стараемъ да избѣгнемъ революцията и междуособното клание. На капитана Желявский и особено на майора Кисова, азъ расправихъ на единѣ по подробно за причинитѣ на моето отказвание и на моятъ отпускъ. Тъзи е тя всичката ми исповѣдъ. Добро ли, лошо ли съмъ направилъ и могълъ ли съмъ да направя друго и да постъпя инакъ, нека сѫди, кой както ще, нъ азъ съмъ спокоенъ. Обвиняватъ ма, защо не съмъ казалъ на Негово Височество. Най напрѣдъ, азъ много мразя шпионството, дадохъ слово да не казвамъ и поискахъ да го пазя. Въ София мало и голѣмо знаеше за това, което се готви и говоряха (чухъ отъ самитѣ инициятори), че Князя знае, нъ не се рѣшава да приеме крути мѣрки; азъ вѣрвамъ, че е знаялъ Князя, защото се знаяли такива приближени хора, като Министри, може би, флигелъ адютанти и пр. А главното азъ бѣхъ убѣленъ, че дѣлото ще се прекрати и нѣма да се извърши. Когато въ Пазарджикъ чухъ за станалото, почудихъ се и си казахъ: Богъ знай какви срѣдства силни трѣба да се употрѣбили за да убѣдятъ полкътъ да дойде въ София. И дѣйствително, сега чувамъ, че послѣ менъ въ Перникъ ходила нѣкаква си депутация отъ софийския гарнизонъ и майоръ Груевъ, нъ не зная, какво се говорили тамъ и какво се правили. Въ Пловдивъ въ сѫщия день, когато пристигнахъ, вечерьта въ врѣме контра-движението за Князя дойдоха въ стаята ми 5 — 6 души офицери, едни уплашени, други разярени, и отъ името на нѣкой си капитанъ Велчева ма арестуваха по единъ твърдѣ грубъ начинъ. Отъ тогава и до днесь стояхъ подъ най строгъ арестъ и при условия оскърбителни за офицерския мундиръ.

Казватъ, че се ма пратили нарочно отъ София въ Пловдивъ съ миссия да агитирамъ въ полза на Софийския превратъ и да арестувамъ(!) подполковника Муткурова и други. Това е капитанъ Велчевска фантазия, (отъ Пловдивски полкъ), повече нищо.

N. B. — По поводъ показанията на кап. Евстатиева и *въ допълнение* на мойтѣ показания (стр. 10), добавлявамъ,

че съмъ говорилъ съ капитанитѣ Евстатиева и Стойнова на 3 Августъ вечерьта около 9 ч., а не на 6 Августъ. На 4, 5 и 6 Августъ никакъвъ разговоръ не съмъ ималъ съ казанитѣ капитани. При разговорътъ ни азъ отъ себе си нищо не съмъ имъ говорилъ, а само имъ предадохъ на кратко това, което чухъ отъ Вазова и Бендерева, като имъ казахъ, какво се готви, защо и отъ кого, и поискахъ тѣхното мнѣние безъ обаче да имъ казвамъ за моето мнѣние и убѣждение. Съ никого другиго не съмъ разговарялъ."

Най-послѣ правителството, на основание на горнитѣ показания, погрижило се да даде подъ сѫдъ тримата недостойни министри, които предадоха така позорно своятъ държавенъ Глава. Но тѫй като тѣ сѫ биле министри, за отдаванието подъ сѫдъ на които е нужно сѫгласнето на Нар. Събрание, то сѫдебнитѣ власти сѫ направили слѣдующето постановление.

Постановление 2.

„Днесь на 18-й Септемврий 1886 година, по предложението на Военния Министръ, една коммисия, съставена отъ всичкия военно-прокурорския въ Княжеството надзоръ, а именно: Предсѣдатель Главния Воененъ Прокуроръ капитанъ Агура; членове: прикомандированний при Военното Министерство офицеръ за особенни порѫчки по военно-сѫдебното вѣдомство майоръ Паница, врѣменно и. д. Софийский Воененъ Прокуроръ капитанъ Бѣлиновъ, врѣменно и. д. на Руссенския Воененъ Прокуроръ капитанъ Бояджиевъ; и. д. Пловдивский Воененъ Прокуроръ капитанъ Краевъ, слѣдъ като разгледа слѣдственото производство по дѣлото на обвиняемитѣ въ извършвание Господарственното престъпление отъ 9-й Августъ лица, намѣри, че спорѣдъ документитѣ, находящи се въ това производство пада подозрѣние за съучастие противъ бившитѣ министри г. г. Каравеловъ, Цановъ и майоръ Никифоровъ, нъ че предъ видъ на особенното положение, което тѣ сѫ заемали до преврата, и съгласно съ сѫществующия въ странната законъ за сѫдение на министритѣ, изданъ въ 1880 година, коммисията не се счита компетентна да ги привлече

подъ слѣдствие до когато по този поводъ не се произнесе Народното Събрание. На това основание коммисията. —

Постанови:

Сжденнето на лицата, обвиняеми въ първата категория на списъка, приложенъ при постановлението на коммисията подъ № 1, да се отложи до когато по отношение къмъ г. г. бившитѣ министри не се испълнятъ всичкитѣ формалности, предвидени въ закона отъ 13 Декемврий 1880 година. Подписали: Предсѣдатель на Коммиссията: капитанъ Агура; Членове: майоръ Паница, капитанъ Бѣлиновъ, капитанъ Бонджиевъ и капитанъ Краевъ."

Къмъ тѣзи показания извѣстния покоенъ публицистъ Захарий Стояновъ направи слѣдующата бѣлѣжка: —

„Отъ прочитанието показанията на тримата военни патриоти: Груевъ, Бендеревъ, Геневъ и словото на кап. Вазова, слово което е букетъ на низостьта и подлостьта, читателитѣ сж забѣлѣжили сичката комедия. Особенно ще да бждатъ тѣ поразени отъ обстоятелство, че мили майкинитѣ офицерчета треператъ бабешки отъ мисьльта, че пакъ ще да имавойна съ Сърбия. Излиза и става явно, че тѣхна милость, само да не воюватъ, само да не помиришатъ миризмата на барутьтъ, сж готови да сторятъ всичко, както го и сториха. Излиза и се доказва още, че българитѣ, макаръ и побѣдители надъ Сърбитѣ, но тие послѣднитѣ се задали такъва запърта на нашитѣ военни авторитети, щото тие сж готови въ мишя дупка да влѣзатъ, само Сърбинъ да не видятъ. Подъ тоя позоръ е подписалъ своето име и „героя отъ Сливница" — кап. Бендеревъ. "Азъ спасихъ София," говори той, предъ хората, а частно въ полка, въ засѣданията на офицеритѣ, признава, че Сърбитѣ ще влѣзатъ въ София съ церемониаленъ маршъ. Каква гордость за Сърбитѣ, за генералъ Хърватовича, *който постоянно поддържалъ военний духъ въ сърбската войска,* а какво пятно, какъвъ позоръ надъ Сливница и надъ българската армия! Генералъ Хърватовичъ, споредъ думитѣ на горнитѣ наши офицери, постоянно насърдчава и ободрява войската, че тя трѣбва да си възстанови честьта, а нашитѣ „герои *отъ* 9-й Августъ" каратъ своята войска да вържи своя началникъ, да отиде да падне на колѣни предъ Рус. Консулато,

да се помоли, да по-плаче, да поиска да й харижи Рус. царь пушки и топове. Тукъ е позорното, низкото и малодушното.

На въпроса: „Кои сж виновницитѣ на 9-й Августъ?“ Захария Стояновъ отговаря:

„Русското правителство, Цанковъ, неговата „Свѣтлина,“ съпартизанитѣ му, които повечето сж руси, отъ колкото българе; сатанинскиятъ калугеръ Климентъ, който сж явява въ държавнитѣ ни работи само за зло и за пакость; бившитѣ Румелийски директори, нарѣчени лъжливи съединисти и тѣхниятъ органъ „Съединение,“ най послѣ легковѣрнитѣ офицерчета — Груевъ, Бендеревъ, Р. Димитриевъ съ цѣлиятъ Струмски полкъ.

Имената на тие само спомѣнати лица, вѣстници, партии, консулата и правителства сж считатъ за виновници на 9 Августъ, тѣхъ кълне и презира само българскиятъ народъ, тѣ закопаха своето нещастно отечество и хвърлиха въ бездмната пропасть, отъ която едва ли сж има надежда, че ще да исплува отново. Призналъ съмъ на друго мѣсто, ще да призная и тука, ще да говоря и вѣрвамъ до вѣка, че русската дипломация изѣди нашата глава, а цанковисти, румелийски нарѣчени съединисти, Груевци и Бендеревци сж биле пуста играчка въ тѣхнитѣ нечисти ржцѣ. Разликата може да бжде само тая, че първитѣ играчки, цанковисти и лжжесъединисти, сж приели да убиятъ своето отечество за пуста власть и богатство, за високи кжщи, файтони и мазенъ животъ, когато вторитѣ, съ малк. нѣкои исключения, сж биле просто заблудени и твърдѣ нещастни дипломати. Нечистъ пръстъ въ това предателско дѣло иматъ и тримата тогавашни министри: П. Каравеловъ, военний министръ Никифоровъ и министра на вънкашнитѣ работи И. Цановъ. Спорѣдъ всичкитѣ закони на свѣтътъ, нравственни, материални, християнски, исторически, и проч. най виновнитѣ за 9-й Августъ сж горнитѣ трима мжжие, които по онова време управляваха България, които бѣха избрани да пазятъ престолътъ и короната на тая България. Ако цанковисти и лъжесъединисти сж бѣха обявили противъ тая корона още преди година нѣщо което тѣ не криеха, то на правителството бѣше длъжность да вземе мѣрки и запази катастрофата. Ако Цанковъ минуваше отдавна у насъ за предатель на българскитѣ интереси, *то Каравеловъ* се считаше за най строгиятъ пазитель на тия

интереси. Ако едно правителство, което и да е то, взема мѣрки, щото противницитѣ му партизани да не влизатъ въ министерството и спечелятъ изборитѣ, отъ което не пропада отечеството, то сто пѫти повече е длъжно и обязано едно правителство да запази сѫществуванието на България съ нейниятъ държавенъ глава. Най-послѣ, ако на една оппозиция, ако на единъ Цанковъ и на другаритѣ му е простено, че сѫ били възстанали противъ личностьта на Князя Александра, защото той не иска да ги направи министри, то това е подло, гнусно, коварно и предателско отъ страна на П. Каравелова, първи министръ, деня да цѣлува рѫка на тоя сѫщиятъ Князь Александръ, да го увѣрява и да му се кълне въ преданность, а нощно време да крои планъ за неговото изгонвание, да се цѣлува съ ония, които явно е нарекалъ *мерзавци*. Тукъ вече са възмущава оная отличителна черта на хората, която се казва човѣческо достоинство.

За ходътъ на външната политика и за движението на нашитѣ собственни войски, повече се е знаяло въ бакалскитѣ дюгени и пансионитѣ, отъ колкото въ министерския съвѣтъ. Нѣколко деня преди 8-й у насъ се прави приготовление за срѣщание на сърбскитѣ гости на границата, а въ Сърбия хората нѣматъ и извѣстие за това. Войски се движатъ по всичкитѣ линии въ България, укрѣпления се правятъ, рапорти се получаватъ отъ Трънско и Царибродско, че сърбитѣ днесь утрѣ тръгватъ, и пр. и пр. Всичко това, както знаятъ читателитѣ, бѣше нарочно скроено и измислено отъ Радко Димитриева и капит. Вазова, съ цѣль да се произведе паника между войска и население, та да може да се извърши посполучливо преврата па 9-й. Сичко е било фалшъ и лѫжа; а П. Каравеловъ, Никифоровъ и Цановъ сѫ са подсмихвали подъ мустакъ. Това е възмутително, това е измѣнническо, но това е фактъ. Не може да се допустне, че тая фалшива комедия не сѫ е вършила съ знанието на министерството. Тя е била скроена нарочно, за да може да се повлияе подобрѣ на легковѣрнитѣ млади офицерчета!“

Радко Димитриевъ както казахме вече, преоблеченъ избѣга отъ София. Той се скита изъ планинитѣ и горитѣ, а сетнѣ отиде въ Руссия, гдѣто е билъ приетъ въ русската войска, както и другитѣ *предатели* и измѣнници на законниятъ си Господарь. *Избѣгаха* отъ Южна България и мнозина лъжесъединисти,

които се страхуваха отъ справедливо наказание за участие въ свалянието на Князя Александра. Между тѣхъ ние ще укажемъ на слѣдующитѣ лица: Данаилъ Юруковъ, Ив. Ст. Гешовъ, Ст. Бобчевъ, М. Маджаровъ, Димитъръ Поповъ, Конст. Величковъ и др.

Слѣдъ встжпванието си въ София, подполковникъ Муткуровъ се распореди да се арестуватъ нѣкои отъ участницитѣ въ сваленнието на Князя Александра. Между тѣхъ бѣха: митрополитъ Климентъ, проводенъ въ сжщия Буховски манастиръ, гдѣто е билъ заключенъ въ първия день Князь Александръ, П. Каравеловъ, Илия Цановъ, майоръ Никифоровъ— главнитѣ виновници на катастрофата отъ 9-й Августъ, и нѣкои други. Румелийцитѣ искаха да сждятъ всичкитѣ измѣнници съ ускоренъ воененъ сждъ, преди пристигванието на Князя, но въ тази работа се смѣси европейската дипломация, която стана на страна на предателитѣ и тѣ сж биле спасени, което впослѣдствие много скжпо е струвало на България и й принесло много зло.

Князь Александръ, щомъ встжпи въ България, великодушно опрости своитѣ врагове и заповѣда да освободятъ митрополита Климента, П. Каравелова, Ил. Цанова, майора Никифорова, и др.

Князя, както го видѣхме погорѣ, отъ Рени тръгна за Австрия. Вече па австрийската граница той билъ посрѣщнатъ най учтиво и любезно. На всичкитѣ станции до Лембергъ бѣха направени тържественни посрѣщания. Въ самия Лембергъ, кждѣто Князя пристигна на 15 Августъ, както станцията, тъй и пжтя до хотела бѣха препълнени съ народъ, който правеше овации на Князя. Между посрѣщачитѣ на Лембергската гара се намираха: гофмаршала на Князя, баронъ Ридезель и пасторъ Кохъ. Баронъ Ридезелъ въ време на преврата па 9 Августъ отсжтствуваше отъ София. Само въ хотела, отъ полученнитѣ писма и телеграмми, Князя се научи за онова, което ставаше въ България. Само тогава той разбра, че е билъ жертва на измѣна отъ страна на нѣколко честолюбци, и жадни за пари и власть личности; че цѣлия народъ, цѣлата армия, сж възстанали заради него, и презъ преданното му правителство, съ С. Стамболова на чело, молятъ него, вечерашния плѣнникъ, униженъ и оскърбенъ, да

се върне въ страната и да завземе пакъ неволно напуснатия тронъ. Метаморфозата бѣше поразителна!

Вечерта гражданетѣ на градъ Лембергъ устроиха грандиозна овация на Князя, предъ хотеля му. Една голѣма процессия съ факели въ рѫцетѣ отиваше къмъ хотела, но полицията не я допусна. Въ Лембергъ Князь Александръ получи хиляди телеграмми отъ всичкитѣ краища на Европа, съ които му честитяха избавлението отъ плѣна и щастливото промѣнение въ негова полза на работитѣ въ България. Европейското обществено мнѣние бѣше възмутено отъ Софийската революция. На 16 Августъ пристигна въ Лембергъ принцъ Людвигъ, по-голѣмия братъ на Князя. Слѣдъ дълги съвѣщания съ него, Князя рѣши да приеме поканата на Българския народъ и на армията за възврѫщание въ България. Не може да се каже, че това врѫщание се харесваше на Князя Александра, но то бѣше необходимо за възстановление на потѫпканата му честь, и въ името на монархическия принципъ, тъй нахално осмѣянъ отъ русскитѣ дипломати въ София, и отъ тѣхнитѣ орѫдия; най сетнѣ за удовлетворение на народа и войската, които нѣмаха нищо общо съ позорното дѣло на една шепа измѣнници.

Вечерта въ сѫщия день Князь Александръ, придруженъ отъ братията си, принцоветѣ Лудвигъ и Францъ-Іосифъ, заминаха съ специаленъ тренъ за Гюргево.

Лембергското население, като се научи за това, почна да се стича на гарата и по пѫтя къмъ нея, като искаше да му прави овации. Обаче австрийското правителство, отъ страхъ да не предизвика нѣкакви заплитания отъ страна на Руссия помолило Князя да сѣдне на трена на станцията за стока, кѫдѣто Князя и отиде по малки улици, но и тамъ се станали малки демонстрации въ негова честь. На всичкитѣ станции Князь Александръ е билъ тържественно посрѣщнатъ. Въ Румѫния въ посрѣщанията взимаше участие не само населението, но и правителството. На станцията Романъ, Княза е билъ посрѣщнатъ отъ министра Стурдза, който го привѣтствувалъ отъ името на Краля и на правителството. На всичкитѣ станции бѣха турени почетни караули.

Въ Букурещъ Князя пристигна на 17 сутрента и билъ *посрѣщнатъ* на станцията съ непрекъснати викове ура! отъ страна на населението, което бѣше се стекло съ хиляди. На гарата

Князя го очакваха ромънскитѣ министри, съ министръ-президента Братиано на чело, българския дипломатическия агентъ Начовичь, съ българетѣ, живущи въ Букурещъ, английския посланникъ, сиръ Уайтъ и др.
Въ кралевския салонъ на гарата за Князя е била приготвена закуска, въ време на която обикновенния тренъ е билъ замѣстенъ съ придворенъ. При непрекъснати викове отъ страна на населението въ негова честь, Князя замина за Гюргево, гдѣто на станцията Смарда той пакъ е билъ посрѣщнатъ отъ многоброенъ народъ, отъ властитѣ, и 15-й полкъ на доробанцитѣ. Тамъ Князя влѣзе въ своята яхта, на която преди нѣколко дена бѣше плѣнникъ, а сега я видя украсена съ цвѣтя и флагове, и при салюти па артиллерията, въ 2 часа слѣдъ пладнѣ пристигна въ Рущукъ. Цѣлия брегъ бѣше почернѣлъ отъ народъ, който посрѣщаше Князя съ голѣмъ ентузиазмъ. На скелята чакаха: рущукския митрополитъ Григорий, депутация съ Стамболова на чело, консулитѣ, между които бѣше и русския, градското управление, чиновницитѣ и разни еснафи.

Съ непокрита глава Князя встъпи пакъ на българската земя, средъ своятъ ликующъ народъ. Стамболовъ го посрѣщна съ рѣчь, а слѣдъ нея послѣдваха и други рѣчи; Князя почна да отговаря, за да искаже своята благодарность на народа и войската за вѣрностьта къмъ него, но неговата рѣчь е била прекъсната съ ентузиастски викове „ура! Да живѣе възлюбления ни Князь Александръ!“ При това Князя го вдигнаха на ръцѣ и така го занесоха до двореца. Отъ всичкитѣ страни хвърляха върху него цвѣтя; който можеше, пробиваше си пъть презъ тълпата за да цѣлуне края на политѣ му.

Въ Рущукъ, слѣдъ съвѣщанието съ Ст. Стамболова, и другитѣ, е била съставена и обнародвана прокламацията която ние вече цитирахме погорѣ.

Въ сѫщия градъ се случило едно обстоятелство, на което мнозина придаватъ рѣшающе значение въ въпроса за отречението на Князя Александра отъ българския тронъ. При Князя дойде русския вице-консулъ Шатохинъ, който направи отъ името на своето правителство заявления, резултатъ на които заявления е била слѣдующата телеграмма отъ *Князя Александра* до Императора Александра III:

„Ваше Величество!

„Като вземамъ отново въ ржцѣтѣ управлението на страната, смѣя да поднесъ на Ваше Величество изражението на моята благодарность за поведението на Вашия представитель въ Руссе. Той, чрезъ своето официално присжтствие при посрѣщанието, което ми се направи, показа на българския народъ, че императорското правителство не одобрява бунтовническия актъ, насоченъ противъ моята личность.

Сжщевременно моля позволението на Ваше Величество да поднесж изражението на моята пълна признателность за добрата воля, която имахте да испратите въ България Князя Долгорукова. Като поемамъ отново законната власть въ ржцѣ, моята първа длъжность е да изразя на Ваше Величество твърдото ми намѣрение да направя всичкитѣ нужни жертви, за да изведж България отъ тежката криза, която тя прекарва.

Моля, Ваше Величество, да упълномощите князя Долгорукова да се спораземѣе съ менъ направо — и колкото е възможно поскоро. Щастливъ ще бжда да представя на Ваше Величество послѣдното доказателство за неизмѣнната ми преданность къмъ августѣйшата Ваша особа. Монархическия принципъ ма принуждава да възстановя законностьта въ България и Румелия. Руссия ми е дала короната, и азъ съмъ готовъ да я сложа въ ржцетѣ на нейния монархъ.

Александръ.“

На 18-й Августъ сутренъ рано Князь Александръ се качи на своята яхта и замина за Свищовь, гдѣто той е билъ посрѣщнатъ съ сжщия вълторгъ, както и въ Руссе, Отъ тамъ той замина по сухо за Търново — Пловдивъ. Въ Елена получи слѣдующий отговоръ отъ Царя Александръ III на своята телеграмма:

„Ваше Височество!

„Приехъ Вашата телеграмма. Не мога да одобря Вашето възвръщание въ България, защото предвиждамъ злополучни послѣдствия за страната, която е толкозъ претѣглила. Миссията на Князя Долгорукова стана неблаговременна. Азъ ще

се въздържамъ отъ всѣко намѣсване въ печалното положение на работитѣ, на което е подхвърлена България, до когато Вие оставате тамъ. Ваше Височество ще оцѣните, какво трѣбва да правите. Азъ си задържамъ правото да разсъждамъ тъй, както ми заповѣдва священната память на баща ми, интереситѣ на Руссия, и мирътъ на Истокъ.

Александръ."

Телеграммата на Царя показа на князя че той още веднажъ е билъ излъганъ отъ русската дипломация, която въ съвершенно фалшивъ видъ му представила настроението на Господаря си, по отношение къмъ Князя, и че съвѣтитѣ на нѣкои отъ българетѣ, между които бѣше и единъ бившъ министръ, да прати тази телеграмма, не бѣха добрѣ обмислени. Въ всѣкий случай Князя не е билъ твърдѣ много очуденъ отъ този отговоръ; подиръ всичко което Царя вече бѣше направилъ противъ него, отговора му билъ въ сѫщность послѣдователенъ. Князь Александръ отъ своя страна и въ този случай е постѫпилъ като истинский кавалеръ. Българската корона му е била дадена отъ Руссия, и подиръ всичко което стана помежду Царя и него, естественно че Князь Александръ не можеше да я носи понататъкъ по милость на Царя, а можеше да остане на българския тронъ само по волята на своятъ народъ. Нѣма съмнѣние че не отговора на Царя, а много причини събрани заедно накараха Князя Александра да се отрече отъ престола.

На първата станция къмъ Стара-Загора Князя сѣдна на трена, и едвамъ не стана жертва на едно голѣмо нещастие, отъ което избѣгна само благодарение грижата на машиниста. При станцията Търново-Сейменъ лъжесъединиститѣ устроиха гнусено покушение върху живота на Князя Александра, и избраха за испълнитель нѣкой си Кюмюровъ, личность тъмна въ всички отношения. На желѣзнопѫтнитѣ релси сѫ биле турнати тежки дървета, съ смѣтка че нощемъ когато върви княжеския тренъ тѣ нѣма да бѫдатъ забѣлѣзани, и ще стане крушение на трена. При всичко че бѣше тъмно, машиниста пакъ забѣлѣжи че пѫтя не е свободенъ, спрѣ трена, и по този начинъ спаси Князя и окрѫжающитѣ го.

На 21 Августъ сутрента Князь Александръ дойде въ Пловдивъ, гдѣто посрѣщанието бѣше до толкова горѣщо, щото

не остави у никого съмнѣние че населението, при всичкитѣ интриги, го обожава както преди, като олицетворението на идеята за своето съединение. Въ София Князь Александръ пристигна на 22 Августъ.

По заповѣдь на Князя азъ го посрѣщнахъ въ Вакарелъ. Когато той пристигна тамъ, започваше се да се съмва. Като спрѣ колата, той се отби съ менъ на страна отъ пѫтя, за да нѣма свидѣтели на нашия разговоръ. Първия му въпросъ бѣше:

— „Възможно-ли е моето понататъшно стоение въ България?“

Азъ отговорихъ че това зависи отъ волята на Негово Височество, но че при извѣстни условия той може спокойно да остане.

За телеграммата на Царя той говореше съвершенно хладнокръвно, като притури че на тази телеграмма напраздно й придаватъ такова голѣмо значение. Много повече го интересуваха нѣкои лица, за които той искаше да знае, да-ли сѫ участвували и тѣ въ заговора, или не. Като видѣ Софийския градоначалникъ Ат. Храновъ, който дойде тамъ да го посрѣща, Князя каза: „и този ма е продавалъ!“

Въобще Князя изглѣждаше бодъръ и спокоенъ, при всичко което той бѣше прекаралъ презъ послѣднитѣ дни.

На разстояние на 10 километра отъ София, Князя се спрѣ, за да промѣни пѫтнитѣ си дрѣхи на други. Тамъ му се представиха многобройни депутации и видни софийски граждане. Между депутациитѣ се намираше една отъ унгарски аристократи. Депутацията отъ опълченцитѣ го вдигна на рѫцѣ и дълго време го люлѣеше при викове „ура!“ Върху Князя твърдѣ тежко впечатлѣние произведе обстоятелството че между посрѣщачитѣ се намираха доста лица отъ онѣзъ които сѫ участвували въ позорния актъ отъ 9-й Августъ. Като показваше на нѣкои отъ тѣхъ, Князя ми каза съ горчѣвина и отвращение „вчера ма продаваха, а днесь ми цѣлуватъ рѫцетѣ!“ Слѣдъ като облече парадна униформа, Князя възсѣдна своя конь и тръгна за София. Цѣлия пѫть бѣше покритъ съ посрѣщачи, лицата на които изражаваха радость. Въ оназъ минута никой не подозираше че Князя тъй скоро ще напусне *за винаги* България. При влизанието въ градѫ отъ дѣсната страна бѣха наредени войскитѣ, които привѣтствуваха Князя

[illegible]

[illegible] обсъждала въпроса: трѣбва ли да се [illegible] на Княза, или трѣбва отъ [illegible] да се постарають да го задържать въ България. Въ време на [illegible] тамъ демонстративно влѣзоха офицеритѣ, които заявиха че и тѣ, като главни дѣятели въ контръ-революцията, желаять да вземать участие въ обсъжданието на княжеския въпросъ. Въ събранието е било изказано мнѣние, че въ тази работа непремѣнно трѣбва да се иска съвѣть отъ русския представитель. Рѣшиха тогава да идать въ руското консулство и да запитать управляющия консулството за слѣдующето:

Тъй като спорѣдъ българската конституция регенството се признава за законно само ако Князя умрѣ, и остане малолѣтенъ наслѣдникъ, а пакъ случаи на отречение не сѫ предвиждатъ, то ще ли признае Руссия онова регенство и министерство, които ще остави Князя въ дадения случай? Да-ли ще остави Руссия българския народъ свободенъ да си избере новъ Князъ?

Ще-ли одобри Руссия незабавно и безъ всѣкакви спънки този новоизбранъ Князъ?

Тъй като слѣдъ заминаването на Князя могатъ да станатъ смутове вътрѣ, и интриги отъ вънъ, то гарантира ли Руссия при тѣзи обстоятелства пълна свобода на дѣйствията и независимостьта на България?

Въ случай ако вслѣдствие отречението на Князя България изгуби кредитътъ си въ Европа, гарантира-ли Руссия единъ заемъ?

Ще-ли иска Руссия врѫщанието въ България на русскитѣ офицери?

Ще защищава ли Руссия предателитѣ и ще иска ли тѣхното врѫщание въ българската войска?

Ще признае ли Руссия съединението на Сѣверната България съ Южната, ще дѣйствува-ли въ тази смисълъ предъ европейскитѣ държави?

Тѣзи запитвания бѣха писменно съобщени на управляющия русското консулство г. Богдановъ. Послѣдния, както и помощника му г. Карцевъ казаха, че сами отъ себе си тѣ не могатъ да кажатъ нищо, и ще искатъ наставления отъ Петербургъ, а на другия день показаха отговоръ отъ г. Гирса, въ който бѣше казано, че Руссия ще признае и регенството и правителството, оставени отъ Князя Александра, за законни; ще остави българетѣ свободно да си изберѫтъ новъ Князь, когото тя ще подтвърди незабавно, безъ всѣкакви спънки и протакания; ще гарантира свободата и независимостьта на България; нѣма да се мѣси въ нейнитѣ вътрешни работи; ще й даде, въ случай на нужда, заемъ; нѣма да иска врѫщанието на русскитѣ офицери въ България; нѣма да защищава измѣнницитѣ; и ще даде на Българетѣ не само съединението, но и Сан-Стефанска България, само и само *да пуснатъ* тѣ поскоро Князя Александра да си върви у *дома си.*

Тѣзи оффициални обѣщания на русския представитель произведоха своето дѣйствие върху българскитѣ политически дѣятели. Когато Князь Александръ се научи за този пазарлъкъ на негова смѣтка между българетѣ и русския представитель, това много го наскърби, и послужи като една отъ главнитѣ побудителни причини, по които вече нищо не можа да го убѣди да измѣни своето рѣшение и да не напуща страната. На събранието въ двореца на видни граждани и политически дѣятели, отъ ново се обсъждалъ този въпросъ. Противъ рѣшението на Князя се исказаха мнозина, но той не отстъпи. Тогава е била предложена средня мѣрка: Князь Александръ, безъ да се отказва отъ трона, да замине за нѣкое време въ странство, до като се уталожатъ страститѣ, като остави за времето на своето отсътствие едно регенство. Но противъ тази комбинация възстана Стефанъ Стамболовъ.

Дипломацията е играла не маловажна роля въ въпроса за абдикирането на Князя Александра. Въ лицето на чуждитѣ представители въ София, Князя не намѣри ни единъ който да му окаже каква годѣ поддържка. Напротивъ, германския представитель фонъ-Салдернъ държа най враждебно къмъ Князя поведение. Той поиска, отъ името на Бисмарка, който тогава водеше приятелство съ Руссия и хранеше, както е извѣстно лична антипатия къмъ Князя Александра, — отъ правителството, да останатъ предателитѣ на Князя безнаказанни. А това значеше, че и въ бъдащето всѣкий, който направи революция противъ Князя Александра, сѫщо е гарантиранъ отъ наказание. По този начинъ дипломацията туряше Князя вънъ отъ всѣкакви закони, и даваше възможность на всѣкий негодяй да располага съ живота, честьта, и правата на Князя Александра. Можеше ли послѣдния при подобни условия да остава въ България?

Австро-Унгария се държеше уклончиво, но тя бѣше заедно съ Германия, т. е. нищо не възражаваше противъ чуднитѣ искания на послѣднята, и не даваше никакъвъ знакъ за това, че би била склонна да поддържи Князя. Англия отъ своя страна сѫщо съ нищо не му е помогнала. Най сетнѣ управляющия русското консулство г. Богдановъ, въ аудиенцията, дадена нему отъ Князя, исказа направо желанието на русското правителство, да се откаже Князя отъ трона, и да напусне България. При това г. Богдановъ му

показа телеграмма отъ своето правителство, въ която се казваше, че Руссия е готова при това условие да припознае съединението на България съ Източната Румелия, сѫщо да се откаже въ бѫдѫщето отъ всѣко вмѣшателство въ българскитѣ дѣла. Князь Александръ, както и българетѣ, повѣрваха на тази оффициална декларация на русския представитель, и сѫ биле още веднажъ излъгани отъ русската дипломация. Послѣдвавшата миссия на барона Каулбарса най ясно доказа това. Едно е несъмнѣнно, че да знаеше Князь Александръ, че Руссия нѣма да испълни своитѣ тържествении увѣрения, дадени презъ нейния представитель въ София — за признавание съединението и невмѣшателство въ българскитѣ дѣла, — той по никой начинъ нещѣше да напустне България, и щѣше да остане на трона.

До като българскитѣ видни лица и политическитѣ дѣятели правяха пазарлъкъ съ русското консулство за главата на Князя Александра, офицеритѣ не искаха по никой начинъ да го пустнатъ да си върви. Майоръ Паница, капитанъ Велчевъ, и мнозина други, съставиха таенъ заговоръ, съ цѣль да задържатъ насилно Князя Александра въ страната, слѣдъ неговото отречение, като гостенинъ на българския народъ и армията, а регенството да произведе нови избори въ Великото Народно Събрание и да избере отново Князя Александра.

Князя, като се научи за този заговоръ, презъ нощта преди своето заминавание свика въ двореца офицеритѣ и ги убѣди, въ интереса на народа, да го оставятъ свободенъ да напустне България.

На 25 Августъ Князя посѣти Софийския лагерь, гдѣто той се опрости съ офицеритѣ. Въ дълга рѣчь той благодари онѣзъ, които му останаха вѣрни, за службата имъ, за тѣхната любовь и преданность, и заяви, че той напуща страната исключително за благото на народа, тъй като се надѣва, че съ неговото заминавание Руссия ще измѣни своето враждебно поведение по отношение къмъ България, и ще испълни онѣзъ задължения които е взела върху себе си презъ заявленията на своятъ официаленъ представитель. Въ интереса на отечеството той моли да не правятъ никакви препятствия за неговото заминавание. Прощаванието бѣше най трогателно; плачаха офицеритѣ, сълзи текоха и по образитѣ на мѫже-

ственния Князь. Отъ името на армията говориха: майоръ Поповъ, капитанъ Велчевъ, и други, като увѣряваха Князя въ вѣчна любовь, преданность, и благодарность.

На Князя оставаше само да назначи регентство, което да управлява страната до избора на единъ новъ Князь. Това не бѣше лесно: особено въпроса за назначение П. Каравелова, участието на когато въ предателството бѣше явно, въ регенството, посрѣщна голѣми затруднения отъ всичкитѣ страни. Стамболовъ поддържаше тази кандидатура, и Князя, като желаеше да се избѣгне борбата на партиитѣ въ време на междуцарствието, се съгласи съ Стамболова, за назначението на Каравелова. За третий регентъ Князь Александръ искаше да назначи полковника Николаева, но него го убѣдиха да се откаже отъ тази идея, тъй като Николаевъ, човѣкъ енергиченъ, съ твърдъ характеръ и популяренъ въ войската, бѣше необходимъ за постътъ на военелъ министръ. Вслѣдствие на това, избора падна върху подполковника Савва Муткурова, а Николаевъ остана воененъ министръ въ кабинета на Радославова, когото Князя избра за шефъ на министерството, което трѣбваше да функционира слѣдъ заминаванието му.

На 26 Августъ въ София се появила слѣдующата прокламация на Князя:

„*Къмъ Българския Народъ*

Ний Александръ I

По Божия милость и народна воля Князь на България.

„Слѣдъ като се убѣдихме въ печалната истина, че Нашето излизание изъ България ще улесни възстановлението на добритѣ отношения между България и нейната освободителка Руссия, и като получихме увѣрение отъ правителството на Негово Величество, Русския Царь, че независимостьта, свободата и правата на държавата ни ще оставатъ непокътнати, и че никой нѣма да се бърка въ вътрешнитѣ ѝ работи, обявяваме на нашия любезенъ народъ, че се отказваме отъ българския престолъ, като желаеме да покажемъ предъ всички, до колко сѫ намъ скѫпи и мили интереситѣ на нашето отечество, и какъ, за неговото благо и независимость, ние сме готови да пожертвуваме всичко, даже и това, което е по-скѫпо *отъ животътъ ни!*

Като изразяваме нашата искренна и сърдечна благодарность за чувствата на любовь и преданность, които цѣлия народъ е хранилъ и храни къмъ Насъ въ радостнитѣ и печални дни, които преживѣ българската държава и престолътъ отъ нашето стѫпване на българската земя, ний излизаме изъ границитѣ на Княжеството, като възнасяме и ще възнасяме до края на днитѣ си топли молитви къмъ Всемогѫщаго Бога, за да закриля, пази и помага на България, да стане тя велика, силна, щастлива, цѣлокупна и независима.

Като назначаваме за регенти: Стефана Стамболова, Петка Каравелова и подполковника Савва Муткурова, призоваваме всичкитѣ български граждане да се подчиняватъ и испълняватъ заповѣдитѣ и распорежданията на поставенното отъ Насъ регенство и министерство, да пазятъ мирътъ и тишината, за да се не усложни и безъ това трудното положение на отечеството Ни. Нека Богъ пази България.

Издадено въ столицата Ни София на 26 Августъ 1886 г.

Александръ"

Тази прокламация е произвела най дълбоко впечатлѣние върху населението. Въ 4 часа слѣдъ пладнѣ въ двореца се събраха регентитѣ, министритѣ, висшитѣ офицери на софийския гарнизонъ, чиновницитѣ, виднитѣ граждане, и дипломатическия корпусъ.

Въ прощалната си рѣчь Александръ е поблагодарилъ народа и армията за любовта и преданностьта, показани нему както презъ времето на царуванието, тъй и въ послѣднитѣ критически дни слѣдъ 9 Августъ, и ги поканилъ да се покорявать на регентството, както на него самия, като се въздържатъ поне временно отъ партизанство, да поддържатъ съ общи сили временното правителство, като избѣгватъ всѣкакви смутове и безредици, които могатъ окончателно да погубятъ отечество. Дълбока скърбъ се виждаше по лицата на всичкитѣ присѫтствующи.

Въ $4^1/_2$ княжеското знаме се спусна на двореца, и Князь Александръ се показа при вратата. За послѣденъ пѫть почетния караулъ му отдаде княжески почести. Площадта и улицитѣ, по които трѣбваше да минава Князя, бѣха препълнени съ развълнуванъ народъ, който за послѣденъ пѫть виждаше любимия си Князь, героя на Сливница. Сълзи

капиха отъ очитѣ на испроводачитѣ. Когато Князя се изправи на крака въ колата и съ непокрита глава почна да се прощава съ народа, тълпата съ такава сила напираше по направление къмъ колата, че войскитѣ едвамъ я удържваха. Старци, жени, и дѣца, се стараяха да си пробиятъ пжть, за да цѣлунатъ ако не ржцетѣ, то поне полите на дрѣхитѣ му. Сцената раскъсваше сърдцата и бѣше пълна съ трагизмъ. Улицитѣ бѣха украсени съ флагове и цвѣтя. Войската бѣше наредена въ шпалиръ и за послѣденъ пжть поздравяваше отъ все сърдце добрия си началникъ.

На разстояние 11 километра отъ София, при единъ ханъ Князь Александръ спрѣ колата за да се опрости съ офицеритѣ, които се вржщаха въ София: регента, подполковникъ Муткуровъ, майоритѣ: Поповъ, Петровъ, капитанъ Велчевъ, и др.

Князя го послѣдваха до Турну-Северинъ: регентитѣ Стамболовъ и П. Каравеловъ, военния министръ полковникъ Николаевъ, майоръ Паница, министръ-президентъ В. Радославовъ, и множина други; освѣнъ това и свитата на Князя. Азъ и жена ми напуснахме София едновременно съ Князя и отидохме въ странство.

Въ Бучино, Петроханъ (на Балканитѣ), и въ Клиссура, имаше малки спирания. Въ Бучино, гдѣто ние сѣднахме да закусимъ малко, регента П. Каравеловъ между друго ми каза, че той съ нетърпѣние очаква русския коммисаръ, князя Долгорукова (тогава това лице се чакаше въ качество на пълномощникъ на Царя) за да тури юзда на българскитѣ офицери и да въведе въ войската строга дисциплина, тъй като той намира че офицерското тѣло е съвершенно деморализирано. П. Каравеловъ бѣше много сърдитъ на офицеритѣ, които направиха контръ-революцията, върнаха Князя, и съ това разстроиха всичкитѣ му предателски планове. При този разговоръ е присжтствувалъ между другитѣ и министръ-президента Радославовъ. По цѣлия пжть, до Ломъ, населението съ сълзи на очи испращаше любимия си Князь. Въ Ломъ, украсенъ съ флагове и цвѣтя, Князя е билъ посрѣщнатъ отъ бригаднитѣ командири: Виддинския, подполковникъ Любомский, рущукския, подполковникъ Филовъ, съ множина офицери. Тѣ отидоха да испращатъ Князя до Турну-Северинъ. Въ Ломъ Князя се качи на австрийския параходъ „Савва,“ тъй като яхтата „Александръ“ не можеше да събере всичкитѣ, и придруженъ

отъ яхтата замина на горѣ, испратенъ съ горѣщи пожелания отъ страна на събранния народъ.

Въ Виддинъ стана окончателното прощавание на Князя Александра съ България и съ българския народъ. Топовни гърмежи отъ крѣпостнитѣ артиллерийски орѫдия извѣстиха на събранното население, че Князя се наближава. Два парахода, пълни съ народъ, украсени съ флагове, съ музики, посрѣщнаха княжеския параходъ „Савва.“ Викове „ура“ не преставаха на параходитѣ, както и на скелята, гдѣто Князя чакаха офицеритѣ, властитѣ и гражданетѣ. Цѣлия брегъ бѣше покритъ съ народъ, тъй щото Князя едвамъ можа да мине къмъ окрѫжното управление. Тамъ се повтори сѫщата трогателна сцена, както въ София; отъ всичкитѣ страни се чуваше плачъ. Яви се опасность, че народа и войската насила ще задържатъ Князя. Тогава Князя се показа на балкона и каза, че той напуща България за нейното благо, и че това го изискватъ интереситѣ на отечеството. При това заяви, че щомъ пукне първата пушка въ Македония, той ще се яви като простъ войникъ за да се бие за общото българско отечество. Подъ впечатлѣнието на тѣзи думи, той сполучи да се върне на парахода и да замине понататъкъ при топовни гърмежи и сърдечни възклицания на народа и войската.

Въ Калафатъ, на румѫнския брегъ, Князя го очакваха нови овации.

Кѫдѣ полунощь повечето офицери почувствуваха, че сѫ уморени отъ пѫтя и отъ душевнитѣ вълнения, и всѣкий си търсеше мѣсто за да може сѣдишкомъ, или опрянъ до стѣната, или прострянъ долу, на дюшемето, да подреми нѣколко минути. На другата часть на параходната куверта музикантитѣ на Виддинската военна музика бѣха се расположили около 2 голѣми казана и ѣдяха отъ тамъ приготвенното за тѣхъ ястие, съ голѣма охота.

Само Князь Александръ и братъ му Францъ-Іосифъ като че не осѣщаха никакво уморявание.

Князь Александръ сидѣше и пушеше, помежду Стамболова и Каравелова. Братъ му, принцъ Францъ-Іосифъ се расхождаше по кувертата. Часѫ кѫдѣ 1½ слѣдъ полунощь се показа Турну-Северинъ; дойде време за послѣдня раздѣла. *Князь* Александръ премина на яхтата „Александръ“ за да *свали* българския мундиръ, и по този начинъ да се освободи

отъ послѣднитѣ външни аттрибути на своето господарувание. Когато той се появи пакъ въ прости пѫтни дрѣхи, като че само тогава повечето отъ придружающитѣ го офицери разбраха всичката сериозность на положението. Още предъидущия день, въ време на обѣдъ, тѣ молиха Князя да даде заповѣдъ на двата парахода да се върнатъ назадъ. Тѣ ще го занесѫтъ съ триумфъ въ София, и опрянъ на своята храбра войска, той ще може да се бори тамъ съ цѣлъ свѣтъ неприятели. Князя трѣбваше да употреби много красноречие, за да обясни на офицеритѣ непоколебимостьта на своето рѣшение, и да имъ внуши, че тѣ трѣбва да се преклонятъ предъ неизбѣжното, и да слушатъ назначенното регенство тъй, като че то управлява страната отъ негово име. До колкото мѣстото позволяваше, присѫтствующитѣ се наредиха на кувертата въ полукрѫгъ, и Стамболовъ държа прощално слово на Князя. Той го молеше да не забравя България, да мисли за това, че българския народъ за винаги е върханъ къмъ него съ връзки на вѣрна любовь, благодарность и преданность. Неговото име ще бѫде за България свято, като на първия ѝ Князь, подъ мѫдрото и отеческото управление на когото страната е осѣтила сладкото съзнание на свободата и независимостьта. Съ стиснато сърдце и съ мрачни поглѣди на бѫдѫщето, България го пуща да си върви. Князя отнася съ себе си сърдцето на българския народъ, и нека му съхрани за това приятелски спомѣнъ.

Слѣдъ като присѫтствующитѣ офицери и цивилни лица акламираха тази рѣчь съ бурни викове „ура“ и „да живѣе Князь Александръ,“ настѫпи дълбока тишина, и съ непокрита глава Князя произнесе нѣколко думи на благодарность. Кѫдѣто и да се намира, каза той приблизително, и каквото и да опредѣли за него провидѣнието, винаги и навсѣкѫдѣ всичкитѣ му мисли и стремления ще принадлежѫтъ на България, и ще се намиратъ съ неговия народъ. Отъ всичко сърдце ще моли той провидѣнието, щото страната и народа винаги да процъвтяватъ и да бѫдатъ щастливи. Той благодари за толкова доказателства на любовь и добрина. Тѣ ще останатъ като неизгладими въспоминания въ неговото сърдце. Всичко което още се намира въ неговитѣ скромни сили, той ще го употреби, за да помага на благоденствието на България. „*Богъ е съ Васъ*“ *завърши* Князя „Богъ да пази нашето възлюб-

ленно отечество, като вѣренъ синъ на което азъ винаги се чувствувамъ." Князь Александръ исказа тѣзи думи съ мѫжка твърдость, но той трѣбваше да събере всичката си сила, за да побѣди вътрешното си вълнение. Той се размѣни съ Стамболова, Каравелова и Радославова съ цѣлувки и стискания на рѫце. Офицеритѣ му цѣлуваха рѫцетѣ и се спуснаха слѣдъ него, когато той стѫпи на скелята. Преди да остави парахода, Князя попита секретно Стамболова, мисли-ли послѣдния, че той (Князя) ще може още да се върне нѣкога въ България. Стамболовъ отговори „никога." Ние отбѣлѣзваме това неоффициално заявление на Стамболова, защото то се намира въ пълно противорѣчие съ неговитѣ оффициални думи.

На скелята въ Турну-Северинъ, по заповѣдь на Румѫнския Краль, Князя го чакаха префекта и една депутация отъ офицери, които го придружиха до гарата. При всичко, че бѣше още нощь, по пѫтя, гдѣто бѣха разположени доробанци, имаше много любопитни. Въ салона за чакание размѣниха се още нѣколко прощални думи. Когато Букурещкия тренъ влѣзе въ гарата, Князя и братъ му се качиха въ единъ спаленъ вагонъ, и при живи въсклицания на публиката трена потегли отъ станцията.

Такъвъ е билъ резултата на позорното предателство отъ 9-й Августъ 1886 г. То хвърли страната въ огѫнь, и потърси всичкитѣ ѝ държавни основи; то наруши мирното течение на политическия животъ на народа, създаде убийственна за страната неопредѣленность, който ѝ донесе толкова нещастия.

Да, така печално и мизерно свършиха престѫпницитѣ-автори на 9-й Августъ. Тѣ сегисъ-тогисъ се опитватъ да наричатъ своето дѣло *чисто, благородно* и *патриотично;* вѣрвамъ обаче че и сами въ душата си тѣ се срамуватъ, когато говорятъ така, защото:

1) Да бѣше тѣхното дѣло *чисто,* тогава защо имъ трѣбвало да прибѣгватъ къмъ *нечисти* средства за осѫществлението му, — къмъ лъжа, продажничество, шарлатанство, и т. н.;

3) Да бѣше *благородно,* то защо тѣ сами се оплашили отъ него и намѣсто да поискатъ сѫдъ, за да докажатъ благородството му, — тѣ сѫ избѣгали предрѣшени, като послѣдни негодяи, изъ отечеството си;

3) Да бѣше дѣлото имъ дѣйствително *патриотично,* то защо цѣлия народъ и армията сѫ възстанали противъ тѣхъ?

Спорѣдъ думитѣ на самия Груевъ едвамъ не ги избили съ камъни, и народа щѣше да направи това, да не бѣше ги защитила полицията.

Нежели тѣ отричатъ у народа и армията, ако не интелектуално, то поне инстиктивно разбиране на своитѣ интереси, — разбиране на онова, кое имъ служи за добро, и кое за зло? Ако тѣ считаха себе си за невиновни въ нищо предъ народа, защото неостанаха помежду него, като кавалери, за да се оправдаятъ предъ него, ами избѣгаха въ чужда държава, гдѣто за ордени, служби, хлѣбъ и пари, да й служатъ нея противъ своето отечество? И слѣдъ като имъ дадоха амнистия, тѣ пакъ правятъ пазарлжкъ за чинове и служебни положения, което неопровержимо доказва, че тѣзи хора сж кариеристи, егоисти, среброльубци, и всичко каквото искате, но никакъ не *и патриоти.*

Праздни думи е твърдѣнието, че ужъ съединението на Сѣверна и Южна България е било причина за анормалнитѣ времена слѣдъ 9-й Августъ. И дѣцата знаятъ, че съединението, и сърбско-българската война направиха българетѣ славни предъ цѣлия свѣтъ, и достойни за почитание, и за самостоятеленъ културенъ животъ. Тѣхния патриотизмъ, тѣхната храбрость подиръ тѣзи два най свѣтли и важни събития въ новата имъ история, станаха пословични. Както е извѣстно, още преди 9-й Августъ положението въ Източната Румелия е било вече легализирано и съединението припознато въ извѣстна форма отъ Турция и отъ другитѣ държави; на България подиръ това оставаше само да се предаде на мирни занятия и да се грижи за вътрешното си развитие. Но престжпния 9-й Августъ промѣни всичко, той хвърли страната въ анархия и едвамъ не я погуби съвершенно. За това много очудватъ човѣка оплакванията на престжпницитѣ на 9-й Августъ противъ режима на Стамболова, който е билъ само резултатъ, само слѣдствие на тѣхното предателство спрямо отечеството и Князя, на тѣхнитѣ бунтове, външни интриги противъ България, и т. н. Безъ погрѣшка може да каже всѣкий, че тѣ сж авторитѣ не само на 9-й Августъ, но и на Стамболовия режимъ.

Но още почудна се явява похвалбата на лжжесъединиститѣ, че тѣ съ престжплението на 9-й Августъ опразднила тронътъ и това считатъ за своя особна заслуга. Подобенъ цинизмъ, подобно безсрамие, едвали до сега е видѣла исто-

рията, и това въсхваление на измѣната, предателството, и клетвопрестжплението може да се смѣта като най голѣмо докачение за преемника на първия Българския Князь.

Какво да кажемъ за ролята, която е изиграла русската дипломация въ това престжпно дѣло?

Ако сжществуватъ принципи, то тѣ трѣбва да се прилагатъ не само тамъ, гдѣто това се харесва. Пазението на монархическия принципъ би трѣбвало да бжде задължително за русскитѣ дипломати и военни не само въ Руссия, но и въ другитѣ страни. Обаче ние виждаме, че всѣкакво посѣгателството върху Държавний Глава отъ една страна най жестоко наказуемо въ Руссия, отъ друга не само се е насърдчавало отъ официални лица въ България, но е било тѣхна работа. Пита се: тѣзи противорѣчия и тази непослѣдователность въ дѣйствията на русската дипломация донесоха ли ѝ нѣкаква полза? На подобенъ въпросъ може да има само отрицателенъ отговоръ. Руссия не само не е спечелила нищо отъ свалението на Князя Александра, но напротивъ е нанесла жестокъ ударъ на традиционната си политика на Истокъ изобщо, и частно на своитѣ интереси въ България. Могатъ да настжпятъ времена, — както сж е случило и сега —, че България и Руссия пакъ ще си подаджтъ ржка, и ще станатъ приятелки даже, но това ще бжде само *приятелство за политика и интереси*. Руссия не може да върне вече никога предишното обожание и довѣрие, съ което сж е ползувала тя при Императора Александра II и при Князя Александра. Историята не се промѣнява и подозрѣнията, които русската дипломация е внушила къмъ себе си съ своитѣ дѣйствия не могатъ да бждатъ заличени, толкова повече като се вземе въ внимание особната черта на българския характеръ: недовѣрчивостьта и подозрителностьта.

Като се оставятъ на страна клеветитѣ, сплетнитѣ и дребнитѣ интриги на русскитѣ дипломати и офицери противъ Князя Александра, и се глѣда само на дѣлата му, не може да не сж признае, че той винаги съ дълбоко уважение сж е отнасялъ къмъ волята на Руссия и се стараялъ да испълни всичкитѣ нейни желания, до колкото това му било възможно, и то винаги въ ущербъ на своитѣ собственни интереси, на своята популярность. Не може да се обвинява Князь Александръ за това че той е билъ принуденъ да вземе въ внимание стремленията на своятъ

народъ къмъ независимость, особно вътрешна? Българитѣ глѣдаха на своето положение тъй: че тѣ сѫ биле освободени отъ Императора Александра II отъ господството на турскитѣ паши не за да станатъ роби на русскитѣ консули и чиновници. И ако принципа „България за българетѣ“ се яви у всичкитѣ на устата, то това се дължи не на нѣкой другъ, а на русскитѣ консули, генерали, и т. н.

За много хора остана необяснимо пассивното поведение на Императора Александра III къмъ България. Не трѣбвали да се търси причината на тази пассивность въ съзнанието на своята погрѣшка по отношение къмъ Князя Александра и България?

Явява се още единъ въпросъ: Какво е спечелилъ Князь Бисмаркъ, какво е спечелила Европа съ това, че тѣ не сѫ оказали въ критическа минута поддържка на Князя Александра и съ това създали смутното положение на Балканитѣ? Като отговоръ на този въпросъ служи преди всичко факта на събирането на русскитѣ войски на австро-германската граница — не измѣнено и до сега, — и послѣдующитѣ отношена Руссия къмъ Германия, както напр. русско-французския съюзъ и проч.



ГЛАВА IX.

Слѣдъ отречението.

Виена, Дармщадтъ, Югенгеймъ. — Каулбарсъ въ София. - Слѣдствието. — Българетѣ купуватъ имуществата на Князя Александра. — Българскитѣ молби до Князя да приеме пакъ трона. — Отказъ. — Писмото на Князя Александра къмъ флигель-адъютанта Увалиева, въ което Князя заклѣва българскитѣ офицери, да слушатъ безусловно регентитѣ. — Пѫтуването за Лондонъ и новъ отказъ да се върне въ София. — Принцесса Виктория Прусска. — Падание въ пропасть. — Едра шарка. — Книгата на пастора Коха. — Оженването на Князя Александра и новата му титла. — Влизанието въ австрийската армия. — Разговоръ съ князя Кантакузена въ Виена. — Болѣдуванието на Князя

Александра (перитифлитъ). — Курата въ Рохичь и въ Карлсбадъ. — Участие въ маневритѣ. — Графиня Гартенау и дѣцата й Асенъ и Цвѣтана. — Поведението на Князя Александра по отношение къмъ Князя Фердинанда, и България. — Трагическия край. — Триумфалното шествие на умрѣлия за София. — Приеманието и погребението въ церквата Св. Георгий. —

Въ времето на своето пѫтуване за Виена, Князь Александръ ималъ единъ разговоръ съ генералъ Клапка, извѣстенъ унгарский патриотъ, на когото той каза между друго: „Тутакси слѣдъ моето пристигване въ Пловдивъ, азъ получихъ отъ три сѣверни държави предупреждение, въ никой случай да не издавамъ смъртенъ приговоръ, нето противъ граждански, нето противъ военни лица. Съ това отъ менъ е била отнета възможность да накажа поне водителитѣ, като сложа върху тѣхъ рѫката на справедливостьта. А безъ справедливость не е възможно никакво управление, безъ уважение предъ законитѣ не е възможно запазванието на редѫ. Още порано, преди революцията, постоянното вмѣшателство на дипломацията ма стѣсняваше въ моитѣ дѣйствия, а слѣдъ моето заврѫщание тя ги направи невъзможни." Понататъкъ Князя каза: „Българския народъ е много добъръ, но той е апатиченъ, и сѫщевременно лесно се поддава на всѣкакви влияния, както всичкитѣ источни народи. Той не е още достаточно узрѣлъ за конституционенъ животъ по европейский образецъ. Временно управление, съ силна рѫка на чело, би било най добро за България за нѣколко време. Това особно се отнася къмъ тъй нареченната „интеллигенция" поне едната часть отъ нея, която отчасти е подкупна, а въобще не е надежна, както това се оказа на онѣзъ лица, които азъ съмъ подарилъ съ най голѣмото си довѣрие, и които позорно ми измѣниха*). Даже най добритѣ отъ народа, къмъ които азъ съмъ ималъ най голѣмото довѣрие, не сѫ оказаха напълно надежни. За сега азъ не мисля за врѫщание, тъй като ми стигатъ вече направенитѣ до сега опити. Но ако българския народъ ма повика нѣкога назадъ, то азъ ще испълня неговото искание само

---

*) Както наприм. П Каравеловъ, Илия Цановъ, Бендеревъ и другитѣ автори на 9 Августъ.

тогава, ако получа порано необходимитѣ гаранции отъ страна на Великитѣ сили, че ще мога да испълнявамъ своята мисссия споредъ собственното си мнѣние, съвѣсть и убѣждение".

Посрѣщанието на Князя Александра въ Виена е било необикновенно сърдечно. Гарата на държавната желѣзница бѣше препълнена съ народъ. Присѫтствуваха много офицери, които искаха да искажатъ своитѣ чувства на поклонение предъ военнитѣ способности на Князя Александра, и много дами, но оффициални личности нѣмаше. Щомъ събранитѣ на гарата видѣха Князя Александра, тѣ го приеха съ ентузиазмъ. Чуваха се викове: „Да живѣе Александръ, Българский Князь! Слава България!" Мнозина викаха „Да живѣе Принцъ Францъ-Іосифъ!" Клатяха шапки и кърпи, и много лица си пробиваха пѫть къмъ Князя Александра, за да му стиснатъ рѫка. Той благодареше, като се кланеше на всичкитѣ страни. Когато Князь Александръ и братъ му, Принцъ Францъ-Іосифъ, влѣзоха въ антрето, тѣ бѣха пакъ акламирани. Акламациитѣ се продължаваха когато сѣднаха тѣ и въ колата. Послѣдната е била придружена отъ многобройни кола които отидоха да испращатъ Князя чакъ на западната гара. Слѣдъ вечерята въ ресторана на гарата, той влѣзе въ салонъ-вагонъ, сне си шапката и все благодареше събраната тълпа. Когато трена тръгваше, единъ българский студентъ викна „Да живѣе Сливнишкий герой!" и цѣлата тълпа се присъедини къмъ този викъ, и още преди да се свърши той, трена напусна гарата.

Неще и дума, че Князь Александръ на гарата въ родния си градъ Дармщадтъ е билъ причаканъ отъ огромна тълпа народъ, въсторженитѣ викове на който нѣмаха край. Опълченското дружество излѣзе съ своето знаме, кмета го привѣтствува отъ името на Дармщадтскитѣ граждане, дамитѣ му преподнесоха великолѣпни букети. Особно трогателна бѣше срѣщата на Князя Александра съ баща му, Принцъ Александръ Гессенский. Двамата се прегърнаха и нѣколко минути се държаха прегърнати и плачаха. Слѣдъ кратка почивка Князя тръгна за Югенгеймъ, при който се намираше двореца на баща му, Гейлигенбергъ. Въ този дворецъ Императора Александръ II често прекарваше лѣтнитѣ мѣсяци съ своята сѫпруга, Императрица Мария Александровна, сестра на принца Александра Гессенский, и съ хѫ

цата си. Разказватъ, че Императоръ Александръ III когато е ходилъ тамъ още като малко момче не се побиралъ отъ ядъ противъ Князя Александра, защото послѣдния билъ любимецъ на баща му, Императора Александра II, който му оказвалъ особно внимание и го обсипвалъ съ ласкателства.

Въ Гейлигенбергъ Князь Александръ отиде за почивка. Той често ходеше на ловъ, гдѣто намираше единственно развлечение, и даже избѣгваше да чете вѣстници. За зимно време Великия Герцогъ Гессенский тури въ негово расположение стария дворецъ на площадта „Луиза“ въ Дармштадтъ.

Въ вѣстницитѣ, за времето, което се мина помежду свалението на Князя Александра и доброволното му напущание България, ние намираме слѣдующитѣ разсъждения:

На $^{25}/_{13}$ Августъ 1886 г. „Фремденблатъ“ пишеше; „Дѣйствията на заговорщицитѣ противъ Българския Князь Александръ предизвикаха въ цѣлата порядочна европейска пресса само ужасъ и отвращение, и се осѫдиха най строго. Толкова почудно е, че вѣстницитѣ, които не сѫ отнасятъ толкова рѣзко къмъ измѣната и предателството на г. г. Цанкова и К-ия, сѫщевременно открито исказватъ мнѣние, че именно онѣзъ кабинети, които преди всичко трѣбва да представляватъ въ външната политика монархически и консервативни принципи, може да се знаяли за този заговоръ. Това което сѫ достигнали до сега авторитѣ на преврата, е само едно безмѣрно заплитание въ България. Тѣ сѫ расклатили сѫществующия редъ, безъ да сѫ въ състояние да турятъ единъ новъ на негово мѣсто. Тѣ се оказаха доста силни за да извършатъ преврата, който е билъ направенъ съ такава безцеремонность, че е потърсилъ всичкитѣ умове, но сѫщевременно показаха своето безсилие да управляватъ страната, поне нѣколко дена, и да запазятъ въ нея тишина“.

За сѫдбата на Князя Александра „Фремденблатъ“ написа въ броя си отъ $^{24}/_{12}$ Августъ 1886 г.:

„За насъ България, слава Богу, се намира далечь, и ние нѣмаме причина да се разгорѣщаваме отъ борбата на тамкашнитѣ партии. Но онова, което неможе да ни остави хладнокръвни, което трѣбва да го вземе при сърдце цѣлата Европа, до колкото тя е испълнена отъ чувства на гуманность, — то е въпроса, кѫдѣ е Князь Александръ? Всичкитѣ извѣстия, пуснати за неговото мѣстопрѣбивание сѫ ока-

заха лъжливи. Органитѣ на Българското правителство не искатъ да пуснатъ Князя Александра въ България на сухо, защото тѣ се страхуватъ отъ обаянието на неговата личность. Но защо яхтата не се спрѣ при ромънския брегъ? Временното правителство увѣрява, че Князя се отрекълъ. Защо тогава екипажа на яхтата не го освободи въ Ромъния? Предполага се, че тѣ искатъ да заведѫтъ Князя въ единъ русский прибреженъ градъ. Нѣма съмнѣние, че щомъ го извадятъ тамъ, Князь Александръ може да бѫде увѣренъ въ великодушното гостоприимство на Царя, враждата на когото ще се прекрати въ сѫщата минута, щомъ Князь Александръ не може вече да бѫде дѣятеленъ противникъ на русската политика; но до сега сѫществуватъ само предположения, че такова е намѣрението на временното правителство. Но прилича на това, като че Князя ще бѫде задържанъ въ видъ на заложникъ и ще бѫде осѫденъ на вѣчно скитание по Дунава. Време е още да се укаже на това опасно положение на Князя. До кога ще се продължава то? Ако европейската обществена съвѣсть не получи скоро успокоение за пребиванието и личната безопасность на Князя Александра, то ще бѫде време да се предприеме нѣщо за да се махне безпокойството, което си има право да сѫществува спорѣдъ характера на досегашнитѣ събития.„

„Neue Freie Presse“ пишеше на сѫщото число:

„Че движението въ полза на Князя Александра произлиза отчасти отъ источно-румелийскитѣ войски, е едно блестяще опровержение на увѣренията на българската оппозиция, че политиката на Князя Александра пречи на истинското и трайно съединение на двѣтѣ Българии. Оказва се, че жителитѣ на провинцията, която Князь Александръ ужъ е предалъ, искатъ да останатъ подъ неговото управление; че послѣдната революция не е била изражение на волята на Българския народъ, а искуственно създаденъ, недостоинъ бунтъ. Така трѣбва да мисли всѣкий човѣкъ въ Европа, който обича правото и ненавижда низостьта. Да може да има контръ-революцията успѣхъ, това не е вѣроятно; за Князя Александра нѣма вече никаква надежда, ненавистьта на Царя го унищожила. Но днешнитѣ извѣстия показватъ, че България не се подчинява доброволно на политическитѣ фокусници, които хващатъ Князя и сега го развеждатъ по

Дунава, съ намѣрение да го извадятъ на сухо на русска земя, за да не сѫ врѫща той вече въ България и да не може да въспламенява съ своето лично появявание преданнитѣ нему войски. Общественното чувство на правото, чувство на приличие и нравственность се вдига въ България, и макаръ че една българска контръ-революция може да развали политическитѣ смѣтки на държавницитѣ, ние не можемъ освѣнъ да искажемъ нашето уважение къмъ вѣрнитѣ офицери и войници, които не могатъ позорно да се откажатъ отъ своя Князь и полководецъ".

Съ сѫщитѣ необикновенно топли симпатии се исказваха за Князя Александра и всичкитѣ други европейски вѣстници съ исключение на французскитѣ, които повечето клониха къмъ Руссия.

Подиръ размѣняванието на телеграммитѣ между Императора Александра III и Князя Александра „Фремденблатъ" въ броя си отъ $\frac{21 \text{ Августъ}}{2 \text{ Септемврий}}$ 1886 г. писа:

„Князя не може да не разбере, че неговото положение много се затрудни презъ телеграммата къмъ Царя и отговора отъ Петербургъ и го тури предъ едно почти безнадежно бѫдѫще. Расцѣплението съ Руссия е станало подълбоко отъ колкото преди, и оназъ разбира се още могѫщественна въ страната, партия която глѣда на едно съглашение съ славянското царство като на безусловна необходимость, ще излѣзе срѣщо него още повече враждебно отъ колкото преди.

Напротивъ, партията на Стамболова, която не иска да приеме никакво съглашение съ Руссия, ще съжалѣва за стъпката на Князя, като една голѣма погрѣшка. Той влиза въ София обогатенъ съ едно политическо унижение и съ едно горчиво разочарование. Неговия престижъ е потърпѣлъ поражение, и него го очакватъ такива мѫчнотии, съ които той нѣма нето власть, нето сила да се бори. Тъй щото всѣкий ще намѣри объяснимо, ако той най сетнѣ испълни онова намѣрение, което исказа въ телеграммата си къмъ русския Императоръ".

„Neue Freie Presse" наречи стѫпката на Князя Александра „голѣма погрѣшка". „До сега", писа този вѣстникъ тогава „младия Князь винаги е показвалъ толкова тактъ и *мѫжество*, а въ този случай той, може би отъ вълнение е изгубилъ

своята увѣренность, съ която винаги е вървѣлъ по тежкия си пжть, или е послѣдвалъ единъ лошъ, а може би нарочно прешепватъ, съвѣтъ. Тъй като Князя е турилъ на расположението на Царя своята корона, и отъ послѣдния билъ поканенъ съвершенно безцеремонно да я сложи колкото е възможно поскоро, то той трѣбва веднага да абдикира, и да предостави на своя народъ пакъ да го избере; предъ видъ на въсторженната привързанность на българския народъ къмъ него, той може да предприеме подобна смѣла постжпка. Но за него остава още единъ пжть. Царя угрожава, че не иска повече да се грижи за България, до като принцъ Баттенбергъ стои въ страната. Угрозата звучи като обѣщание да не се бърка. Да можеше да се расчитва, че това обѣщание ще бжде испълнено, че Руссия ще се откаже отъ насилственни мѣрки противъ България, можеше да се даде на Князя съвѣтъ, да продължава спокойно да управлява безъ да се грижи за гнѣвътъ на Царя, да пази редж вътрѣ, да се тури въ добри отношения съ Сърбия, да разрѣши Источно-румелийския констутиционния въпросъ въ съгласие съ Портата, и сетнѣ да чака понататъшнитѣ събития съ рѣшимостьта на единъ храбъръ младъ войникъ".

Послѣдующитѣ събития показаха, че мнѣнието на „Neue Freie Presse" е било много справедливо. На преемника на Князя Александра какво не е правила Руссия, за да го отстрани отъ България: съ ноти го канеше да опраздни българския тронъ, обяви го за „узурпаторъ" и т. н. Най сетнѣ, когато всичко това нищо не й помогна, тя, Руссия, въ сила на своитѣ собственни интереси, бѣше принудена да търси мостъ за примирение и да признае Князя Фердинанда за законенъ Българский Князь. Толкова по лесно щѣше да стане това примирение съ Князя Александра, като близъкъ сродникъ на русския царствующия домъ, и който нѣмаше нужда отъ никакви припознавания. Мрѣжата отъ сплетни, клевети, и фалшиви донесения, сплетена отъ русскитѣ дипломати, заедно съ нѣкои български късоглѣди политикани, които глѣдаха на Князя Александра не отъ точка зрѣние на българскитѣ интереси, а се въодушевляваха исключително отъ лични дертове, завистъ и партизанска злоба, — щѣше непремѣнно да се скъса, и истината да блесне въ всичкото си величие. Да не бѣше катастрофата на 9 Августъ оженването

на Князя Александра за принцесса Виктория, дъщеря на Германския Императоръ Фридрихъ, безъ друго щѣше да стане. Тогава той щѣше да се ползува съ поддържката на два могъществени европейски двора — германския и английския. Презъ посредничеството на тѣзи два двора примирението съ Руссия, нѣма съмнѣние, щѣше да се постигне въ непродължително време.

Така щото въ този случай не може да не се признае непростителната грѣшка на Князя Александра, за гдѣто той е напустналъ страната слѣдъ контръ-преврата.

„Wiener Allgemeine Zeitung“ написа: „Стъпката на Князя Александра може да се обясни само съ предположението че той по пътя, помежду Лембергъ и Рущукъ е билъ излъганъ отъ фалшиви съвѣтници, които му представиха възможность за помирение само за да падне той на колѣни, съ това да се дискредитира предъ Европа и да изгуби безвъзвратно короната си“.

„Deutsche Zeitung“ каза, че Князь Александръ се обърна къмъ великодушието на Царя тогава, когато той вече нѣмаше нужда отъ него, когато се яви посредъ своитѣ войски като прославенъ побѣдитель; съ това той е далъ възможность не на себе си, а на Царя, да направи отстъпление.“

Въ същия смисълъ писаха и другитѣ вѣстници, и болшинството отъ тѣхъ вѣрваше, че Князь Александръ ще бъде принуденъ да абдикира.

Слѣдъ заминаването на Князя Александра отъ България, на $\frac{\text{27 Августъ}}{\text{8 Септемврий}}$ 1886 г. „Фремденблатъ“ написа: „Възскаченъ при мъчни обстоятелства на новосъздадения тронъ на една държава, която се намира въ началото на своя политический и културенъ животъ, Александръ съ рѣдки способности на държавенъ глава и полководецъ, е работилъ надъ развитието на тази страна, надъ усъвършенствуването на политическитѣ и военни учреждения, надъ установяването здраво, съвременно положение. България му дължи безконечно много, неговото име ще остане незабравимо въ Княжеството, за което той е употребилъ всичката си сила, както въ мирно време, тъй и на бойното поле, на което той презъ своето доброволно абдикиране е принесълъ голѣма и патриотическа жертва. Безъ да бъде човѣкъ безусловенъ въсхвалитель на Князя, той трѣбва да се очудва на него, като

на човѣкъ и Господарь съ рѣдко значение и дарби. Характера на Князя Александра бѣше склоненъ къмъ извѣстенъ идеализмъ, неговитѣ рѣшения често се взимаха подъ впечатлѣнието на минутата. Но че той е знаялъ да взима голѣми рѣшения, и да ги испълнява, това той винаги го е доказвалъ. Много нѣща ни се показватъ неясни и погрѣшни въ дѣйствията на Александра презъ послѣднето време на неговото царувание, тъй насилствено прекъснато отъ бунта на Груева, но неговото отивание, начина на отиванието, ни налага симпатия и високо уважение отъ чисто човѣшка точка.“

Най сетнѣ „Deutsche Zeitung“ се изрази тъй: „Заминаванието на Князя взе формата на една послѣдня грандиозна овация, направена отъ народа на своя храбрия Господарь. Тази нация признава всичкитѣ заслуги, които Князь Александръ е принесълъ както на бойното поле, тъй и въ политическия свѣтъ, за нейното дѣло; тя знае да оцѣни всичката загуба, която претърпѣва презъ неговото липсване отъ средата й; несъмнѣнно тя е разбрала сѫщо, че Александръ Баттенбергъ най сетнѣ е принесълъ самъ себе си въ жертва, за да окаже на страната една послѣдня и голѣма услуга.“

Презъ това време работитѣ въ София приеха съвършенно неочакванъ за българетѣ видъ. Русския управляющъ консулството Богдановъ е билъ отвиканъ отъ София, а заедно съ него исчезнаха и онѣзъ оффициални задължения и обѣщания, които той давалъ на българетѣ отъ името на своето правителството. Замѣстника му г. Неклюдовъ правеше видъ, че ужъ той нищо не знае за тѣзи обѣщания, и българетѣ тогава разбраха, че тѣ сѫ излъгани и измамени по най нахаленъ начинъ. Още отъ първитѣ дни слѣдъ заминаванието на Князя Александра русската дипломация почна по най безсраменъ начинъ да се бърка въ вътрешнитѣ дѣла на България. Г. Неклюдовъ, и другаря му г. Карцевъ, обявиха регенството за незаконно, когато Богдановъ го признаваше за законно, съ условие да напустне Князь Александръ София. Слѣдъ това русскитѣ дипломати почнаха настоятелно да искатъ, отъ началото устно, а слѣдъ това и писменно, да се прекрати слѣдствието надъ престѫпницитѣ на 9-й Августъ, и да се освободятъ Бендеревъ и Груевъ.

Това вмѣшателство внасяше силно раздражение въ взаимнитѣ *отношения*, и българетѣ не искаха да слушатъ г. г.

Неклюдова и Карцева. Но тукъ отново се появи на сцената Князь Бисмаркъ. Германския представитель поддържа трѣбванията на Руссия, и поиска нищо да не се предприема противъ престѫпницитѣ, до като не дойде въ София генералъ Каулбарсъ. По този начинъ Германия покри престѫплението на 9-й Августъ, и то остана безнаказанно.

Въ София неудоволствието противъ русската дипломация бързо растеше. На 30 Августъ, въ именния день на Императора Александръ III, офицеритѣ сѫ отказаха да присѫтствуватъ на молебствието за Царя, което обикновенно винаги се извършваше при царуванието на Князя Александра. Отъ друга страна въ сѫщия день 200 народни представители подписаха слѣдующата телеграмма до Князя Александра:

„Събраннитѣ въ София народни представители въ именния день на Ваше Височество молятъ Всемогущия Богъ за Ваше здравие и дълголенствие, дълбоко съжалѣватъ за отсѫтствието Ви отъ любимото отечество, и отъ сърдце желаятъ да видятъ героя и защитника на свободата и народната независимость по скоро помежду себе си. Да живѣете за слава, честь, и величието на България!“

Тъй сѫщо всичкитѣ полкове пратиха на Князя Александра на 6-й Септемврий — деньтъ на съединението Сѣверната България съ Южната поздравителни телеграмми.

На 1-й Септемврий въ София се откри народното събрание, отъ залата на което се изнесе портрета на Императора Александра III, а портрета на Князя Александра билъ оставенъ, но покритъ съ едно легко, прозрачно перде.

Първата рѣчь въ народното събрание бѣше произнесена отъ народния представитель Д-ръ Вачовъ, който при бурни рѫкоплескания, въсхваляваше заслугитѣ на Князя Александра.

На 4-й Септемврий камарата вотира слѣдующия отгоръ на тронното слово на регенството:

„Народнитѣ представители, свикани на извънредна сессия въ днешнитѣ тежки за отечеството ни времена, считаме за свой неминуемъ дългъ да заявимъ, че станалия на 9-й Августъ т. г. позоренъ превратъ, дѣло на шепа злонамѣренни личности, покърти, и възмути цѣлъ българский народъ, и го накара, като единъ човѣкъ, да възстане, наедно съ своята храбра войска, за да защити честьта, независимостьта, и короната на България, и да възстанови законния редъ, а

сѫщевременно да иска отъ правителството строго наказание дѣйцитѣ на тоя престѫпенъ превратъ. Българския Народъ не намѣрва думи, съ които да искаже своето очудвание за самоотверженностьта и безпримѣрния патриотизмъ на Негово Височество Александръ I, който, за запазванието независимостьта, свободата, и правата на държавата ни, и за възстановление добри отношения между императорското русско и българското правителства, великодушно се отказа отъ българския престолъ. Ний, народнитѣ представители, хранимъ твърда надежда, че слѣдъ тая неоцѣнима жертва, тѣзи добри отношения ще се възстановятъ напълно. Ний сме дълбоко убѣдени, че всичкитѣ български граждане, като чувствуватъ и съзнаватъ отъ каква голѣма опасность се застрашава отечеството ни, ще се сполѣтятъ около правителството и ще му дадѫтъ нужната помощь и поддържка, за да запази редѫ, тишината и вътрешната безопасность, и за да излѣзе държавата ни цѣла и неповредена отъ настоящата криза.

Народното представителство исказва своята сърдечна благодарность Вамъ, г-да регенти, и на правителството, за взетитѣ мѣрки по обезпечаванието въ страната мира и спокойствието, както и за свикванието, възможно поскоро, велико народно събрание, което, съобразно съ конституцията, да избере князь на вакантния българския престолъ.

Народното събрание ще разглѣда и рѣши съ нужното внимание внесенитѣ законопроекти и предложения отъ правителството, въ което, приятно ни е да заявимъ, имаме пълна вѣра, че то, съ своята енергия, благоразумие и предвидливость, ще сумѣе да пази и защищава интереситѣ и правата на отечеството.

Да живѣе България!"

На слѣдующия день, 5-й Септемврий, народното събрание проводи до Императора Александръ III една телеграмма, въ която се исказваше надежда, че добритѣ отношения помежду България и Руссия най сетнѣ ще се възстановятъ, че Руссия ще гарантира на България съединението, а сѫщо свободата и независимостьта, (т. е. ще направи онова, което порано вечé го бѣше обѣщалъ русския представитель Г. Богдановъ). *Тази телеграмма* остана безъ всѣкакъвъ резултатъ.

Народното събрание вотира законъ за военно положение. Освѣнъ това, то постанови да се купятъ за $2^1/_2$ милиона лева всичкитѣ имущества на Князя Александра, които се намираха въ България. Князя като и всѣкий българинъ, обичаше за своя смѣтка да купува лозя, да строи ферми, дворци, да прави градини и т. т.

Тукъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че Князя употреби тѣзъ пари за исплащание на своитѣ дългове, които той направи по постройкитѣ на дворцитѣ си въ Сандрово, Рущукъ, по мобилирането дворецa въ София, и проч., тъй щото отъ този капиталъ за него лично нищо не му останало.

Слѣдъ това събранието се закри.

На 12-й Септемврий пристигна въ България русския извънреденъ пратенникъ, генералъ-майоръ Каулбарсъ, бивший до тогава военeнъ атташе въ Виена. Още отъ Ломъ-Паланка царския пратенникъ започна да псува по най оскърбителенъ начинъ българското правителство, при което той бѣше аккредитиранъ. При първата си срѣща съ регентитѣ, генералъ Каулбарсъ представи такива искания, които показваха, че неговата миссия не предвѣщава нищо добро за България и е далечъ отъ миролюбиви и приятелски намѣрения. Тѣзи искания генералъ Каулбарсъ ги изложи писменно, въ слѣдующата нота, подадена на 15-й Септемврий на министра на вънишнитѣ дѣла, Г. Начовича:

Господине Министре!

„За да допълня това, което Ви казахъ при вчерашната ни срѣща, и спорѣдъ заповѣдьта на императорското правителство, имамъ честь да Ви съобща, че по мнѣнието на това правителство, свикването на великото народно събрание при настоящето положение на страната не може да се признае за законно, и рѣшенията му нѣма да иматъ предъ очитѣ на Царя и правителството му никакво значение.

Заради това азъ съвѣтвамъ българското правителство върху слѣдующето:

1) Да отложи изборитѣ, на колкото е възможно подълго време;

2) За да излѣзе страната отъ развълнуванното положение, въ което тя се намира за сега, и за да се даде възможность, щото изборитѣ да станатъ свободни и безъ натискъ,

— трѣбва незабавно да се дигне военното положение и да се освободятъ всички онѣзи, които сѫ запрѣни за случката на 9-й Августъ.

Благоволете да приемете моето отлично почитание и уважение.

Баронъ Каулбарсъ.

Тази нота, която съставляваше явно вмѣшателство на Руссия въ вѫтрешнитѣ дѣла на България, е била приета съ негодувание, както отъ страна на армията, тъй и на населението. Откритата защита на престъпницитѣ на 9-й Августъ отъ русския извънреденъ пратенникъ най неопровержимо показа даже и на онѣзъ, които до тогава не искаха да вѣрватъ, че тѣзи престѫпници сѫ биле само орѫдия на русската дипломация. Съ защитата имъ генералъ Каулбарсъ защищаваше въ сѫщность русската дипломация, и искаше да отнеме отъ правосѫдието възможностьта да раскрие предъ очудення свѣтъ въ всичката му голота това възмутително престѫпление.

Слѣдъ нотата е билъ обнародванъ слѣдующия циркуляръ на генерала Каулбарса до русскитѣ консули въ България:

„Когато дойдохъ въ София, срѣщнахъ се съ една депутация и й държахъ рѣчь, съдържанието на която азъ раздѣлямъ на 12 точки — именно:

I) България преживява сериозенъ кризисъ, отъ пълното и сполучливото разрѣшение на който зависи нейното бѫдѫще. Господарьтъ Императоръ се надѣва, че въ настоящата минута всичкитѣ българе, като оставятъ вѫтрѣшнитѣ свои „*козни*" открито и дружно ще се прилѣпятъ къмъ Руссия, и съ пълно и нераздѣлно довѣрие ще се отнесѫтъ къмъ тѣхния освободитель, русския Царь, който има предъ видъ единственно благото на България.

II) Времето на празднитѣ думи и заявления се мина и за това Царьтъ и Руссия чакатъ фактове, въ които българетѣ несъмнѣнно ще докажатъ своята преданность, и само въ този случай напълно можатъ да се надѣватъ, че Господаря Императора ще благоволи да поддържи преуспѣванието на страната, както вътрешно, така и извънъ.

III) Руссия не желае и не се стреми къмъ поробванието на България; напротивъ, тя желае развитието на страната *въ всѣко отношение*, и ако само българетѣ се приближатъ

къмъ най добрия свой братъ, Руссия, то можатъ да расчитватъ на помощь и поддържка въ тия въпроси, които сѫ толкова близко свързани съ тѣхното сѫществувание и съ бѫдѫщето на държавата.

IV) Не всичкитѣ, обаче, факти показватъ на това довѣрие, което Руссия би имала право да очаква отъ страна на българетѣ.

Така напр. правителството счело за нужно да поздрави Царя въ неговия именъ день; всемилостивѣйшата телеграмма, съ която се отговорило на това поздравление, се скрила и не била обнародвана. Думитѣ на Господаря Императора къмъ българския народъ трѣбваше да бѫдатъ публикувани съ всичкитѣ средства, които правителството (българско) има на свое расположение.

V) Скърбно впечатление произвежда на всѣко истинско военно лице чудовищния фактъ за изгарянието знамената на Струмския полкъ и на юнкерското училище. Знамето е святиня, която се подарява на военнитѣ части за пазение. Ако тая часть се покаже недостойна да го пази, то знамето може да бѫде отнето и поставено съ почести въ черква; да се изгаря обаче най святото нѣщо за войската, е голѣмъ и нечутъ въ историята подривъ на военнитѣ основи и на всѣкакви понятия за воинската дисциплина. По отношение къмъ юнкерското училище, тоя фактъ въ въспитателно отношение може само да произведе върху бѫдѫщето младо офицерско поколение разрушителни понятия за военната честь.

VI) Ако излѣзе вѣрно, че заедно съ знамената е билъ изгорѣнъ и русския георгиевския кръстъ, който е украшавалъ тѣзи знамена, то българетѣ *сѫ нарушили съ тази постѫпка самитѣ основи и правила на международното приличие.*

VII) Фактъ е, че послѣдното народно събрание заранта гласува да изрази чувства на преданность на Господаря Императора, а въ друго засѣдание исказва своитѣ симпатии на князь Баттенберга, — нѣщо, което съставлява смѣшна непослѣдователность, която хвърля не твърдѣ приятна сѣнка върху депутатитѣ на събранието.

VIII) Нито Князь Баттенбергъ, нито нѣкой отъ неговитѣ *братия,* подъ никакъвъ предлогъ не можатъ да се върнатъ въ *България* и стѫпятъ на нейния престолъ.

IX) Ний искаме, щото великото народно събрание да бѫде събрано само подиръ изборитѣ, направени безъ всѣкакви принуждения и съвершенно свободно; защото желаемъ, щото българския народъ да може откровенно и свободно да се завземе съ обсѫжданието въпроса за избора на Князя и на своята бѫдѫщность.

X) За това считаме необходимо и искаме, щото военното положение да бѫде дигнато и офицеритѣ, които сѫ взели участие въ преврата, да се пуснатъ на свобода немедленно; също и изборитѣ за велико народно събрание да се отложатъ така, щото между двѣтѣ желания и изборитѣ да се истечатъ около два мѣсеца, въ времето на които българския народъ да може да се успокои и да помисли здраво за предстоящето рѣшение.

XI) По поводъ освобожденето на офицеритѣ азъ исказахъ взглядъ, че ние не признаваме въ настоящето правителство (българско), състояще отъ политически партии и въ отсѫтствието на законно и постоянно правителство, нравственното право да сѫди и преслѣдва друга една, така също политическа партия; а за това и искаме тѣхното немедленно освобождение.

XII) Най послѣ съвѣтваме всичкитѣ истински патриоти българе да забравятъ миналото, да помислятъ за бѫдѫщето, и дружно и единодушно да се завзематъ за подготовлението къмъ новъ държавенъ животъ, който ще се открие напреди имъ и ще приготви напълно здрава, очистена отъ всѣкакви миазми, почва за своето ново и младо правителство.

Генералъ: *Н. Каулбарсъ.*

Въ този циркуляръ е исчерпана цѣлта на миссията на генерала Каулбарса, който даже не признаваше правителството при което бѣше проводенъ, и възбуждаше населението да не му се покорява. Регенството и правителството разбраха, че никакви съглашения, никакви компромисси, къмъ достигванието на които то се стремеше отъ всичкитѣ си сили, слѣдъ този циркуляръ, распространяемъ отъ генерала Каулбарса помежду населението, сѫ вече невъзможни. Населението бѣше възмутено, както отъ исканията на генерала Каулбарса, тъй и отъ неговото поведение.

Лицата които раздаваха по улицитѣ циркулярътъ му, се подвергаваха на побой и оскърбления.

Това даде на генерала Каулбарса поводъ да прати на 17 Септемврий на българското правителство нота, въ която той се оплакваше върху лошото обращение съ русскитѣ поданници. Министра Начовичъ, като отклони обвинението, заяви че ако генерала продължава явно да подстрекава населението къмъ въстание и безредици, то правителството не ще може да вземе на себе си отговорность за неприкосновенностьта на подстрекателитѣ. Генералъ Каулбарсъ се опита да плаши българетѣ и съ насилия. Тъй напр. когато е билъ арестуванъ единъ отъ распространителитѣ на неговия циркуляръ, той прати въ полицията своятъ драгоманъ и гавазина си, които насилствено и съ револвери въ ржцетѣ освободиха арестуванния. Съ това отъ страна на генерала Каулбарса е билъ даденъ сигналъ къмъ безредици, но благоразумието на българския народъ го удържа отъ крайности, обаче вълнението все повече и повече се усилваше.

Правителството се рѣши да направи още веднажъ, и то за последенъ пжть опитвание за съглашение и помиряване съ Руссия. Отъ началото, по неговото пълномощие при генерала Каулбарса отиде Стамболовъ, а слѣдъ него и цѣлия министерския съвѣтъ, който опита да доказва на генерала че неговитѣ искания не могатъ да бждатъ приети, защото тѣ противорѣчатъ на конституцията и на законитѣ на страната. Отлаганието на изборитѣ за народното събрание направо противорѣчи на конституцията, а освобождението на престжпницитѣ на 9-й Августъ не зависи отъ правителството, а исключително отъ сждебнитѣ власти, които въ този случай дѣйствуватъ съвершенно самостоятелно, съгласно съ законитѣ на страната. Колкото се касае до военното положение, то правителството, като желае да покаже своето добро расположение къмъ Руссия, се съгласило да го снеме.

Тѣзи заявления на правителството сж биле приети отъ генерала Каулбарса твърдѣ неблагосклонно. Той каза че Негово Величество Русския Императоръ познава много подобрѣ и българската конституция и българскитѣ закони, отъ колкото самитѣ българе, тъй щото ако той иска нѣщо, то това искание по никой начинъ не може да противорѣчи на българскитѣ закони. Тѣзи доказателства обаче не убѣдиха бъл-

гаретѣ, и правителството на 20-й Септемврий проводи на генерала Каулбарса нота, въ която г. Начовичь казваше, че българското правителство крайно благодари Руссия за нейнитѣ добри съвѣти, и отчасти вече ги испълнило, като снело военното положение въ страната, и ще ги испълнява и въ бѫдѫщето, до колкото това го позволява конституцията, и законитѣ на страната. Генералъ Каулбарсъ изрази съжалѣние по поводъ на тази нота и обяви българското правителство отговорно за всичкитѣ послѣдствия.

А тѣзи послѣдствия не бѣха друго, освѣнъ опитванията на генерала Каулбарса да предизвика бунтъ въ страната. На 21 Септемврий, по случай предстоявшитѣ избори, на площадта се събра митингъ, на който въ времето на рѣчта на единъ отъ ораторитѣ се раздаде викъ: „Да живѣе Русския Царь! Долу България!“ Тълпата се хвърли върху този генералский подстрекатель, и почна да бие, както него, тъй и нѣкои други лица, които се опитаха да го защищаватъ. Полицията едвамъ сполучи да ги отърве отъ рѫцетѣ на разъярената тълпа, и съ това да имъ спаси живота. Единъ отъ бититѣ е успѣлъ да се промъкне въ русското консулство, и да съобщи тамъ за станалото. Генералъ Каулбаръ тутакси отиде на мѣстото, гдѣто имаше митингъ, презъ тълпата се доближи до трибуната, и поиска отъ оратора да му отстѫпи своето мѣсто, което и било незабавно испълнено.

Появяванието на трибуната на русския генералъ, предъизвика весело расположение въ тълпата, която го привѣтствува съ викове „браво!“ Генерала почна да ораторствува, че се явилъ къмъ народа за това, щото послѣдния бие хората, които викатъ: „Да живѣе Русския Царь“. Тълпата му отговори на това, че той има лоши свѣдѣния, тъй като подстрекателитѣ сѫ биле бити защото сѫ викали „Долу България!“ Предъ видъ на това генералъ Каулбарсъ промѣни темата на ораторствуванието си, и почна да говори за добритѣ намѣрения на Царя по отношение къмъ България. На това се почуха възражения и викове „*Да живѣе независима България!*“ Когато виковетѣ поутихнаха, генерала продължи рѣчта си, като доказваше необходимостьта за България да приеме неговитѣ предложения. „Необходимо немедленно да се освободятъ арестуванитѣ офицери . . .“ каза той. „Никога! Никога! Не може!“ отговори му тълпата. Генералъ Каулбарсъ,

като изгуби търпѣнието и всѣкий тактъ, стараеше се да вика повисоко отъ тълпата „необходимо е да се освободятъ.“ Най сетнѣ той се убѣди, че не е въ състояние да продължава улично препиране съ една тълпа отъ нѣколко хиляди души и въ гнѣвътъ си почна да ругае народа и да го заплашва съ Руссия. Въ отговоръ на това нему все му викаха: „Да живѣе независима България!“ Генералъ Каулбарсъ съвершенно се разгнѣви и почна да придружава руганията си съ показвание юмрукъ. Въ тълпата се забѣлѣжи движение, и много лица също съ дигание юмруци и бастуни почнаха да напиратъ къмъ трибуната, за да отговорятъ на угрозитѣ на генерала. Между виковетѣ „да живѣе конституцията!“ почнаха все повече и повече да се чуватъ викове „долу!“ най сетнѣ тѣ станаха общи. Настѫпи критический моментъ, и генералъ Каулбарсъ разбра, че той може да бѫде свалenъ отъ трибуната. За това той предпочете да слѣзе съмъ, доброволно, и съ угрози на устата, окрѫженъ отъ стражари, които го пазяха отъ тълпата, едвамъ можа да си пробие пѫть до колата. Слѣдъ заминаванието му, митинга прие единогласно резолюция, да преподнесе на регенството и на правителството адресъ, съ който да ги моли да запазятъ независимостьта на България и да отхвърлятъ исканията на Каулбарса.

Опитванието на генерала Каулбарса да направи въ София едно възстание презъ македонцитѣ, е било разстроено отъ майоръ Паница.

Тѣзи несполуки накараха генерала Каулбарса да предприеме едно агитационно пѫтувание по страната, и да опита да вдигне противъ правителството народа и войската. Българското правителство не направи никакво препятствие на това; то само заявило, че снема отъ себе си всѣкаква отговорность, ако генерала срѣщне нѣкакви неприятности, въ видъ на онѣзъ, които той самъ бѣше предизвикалъ на Софийския митингъ.

Въ времето на своето пѫтувание генералътъ поиска да влѣзе въ непосредственни сношения съ населението. Въ Орхание, Вратца, Плѣвенъ, Свищовъ, и въ селата, които му се срѣщаха по пѫтя, той събираше тълпи, говореше имъ рѣчи отъ името на Царя, и въ името на сѫщия ги подбуждаше, да не сѫ подчиняватъ на регенството и правителството. Но

както и въ София, той на всѣкждѣ потърпѣ поражение, особно въ Рущукъ, Шуменъ и Варна, на които градища той възлагаше най голѣмитѣ си надежди. Въ това агитационно пжтувание нему му предшествуваше майоръ Рачо Петровъ, върху когото правителството бѣше възложило миссия да пази генерала отъ нападенията на възбуденното население. Нѣма съмнѣние, че генералъ Каулбаръ само на г. Рачо Петровъ длъжи това че никждѣ не билъ нето битъ, нето даже оскърбенъ. Въ селата нему му угожаваше още поголѣма опасность, но именно отъ това и се страхуваше българското правителство, тъй като русската дипломация, безъ да глѣда на неговата нота, щѣше да го направи отговорно за всичко. България избѣгваше всѣкакви нарушавания на редътъ, за да отклони увѣренията на русскитѣ дипломати, че ужъ въ страната царувала анархия.

Опитванията на генерала Каулбарса да подбуди къмъ възстание Свищовския, Рущукския, и Шумненския гарнизони, и да ги накара да идатъ въ Търново да освобождаватъ Бендерева и Груева, сжщо не сж имали никакъвъ успѣхъ. Свищовския комендантъ се отказа да има свиждание съ генерала, рущукския и шуменския се ограничиха съ размѣняване на обикновенни вѣжливости. Другитѣ офицери сжщо се отказаха отъ свиждание съ генерала, и поискаха премѣстване и арестуване на своитѣ началници за тѣхната несолидарность съ офицеритѣ въ този въпросъ.

Между това на 29 Септемврий настжпи деньтъ на изборитѣ, за великото народно събрание, което трѣбваше да избира новъ князь, и русскитѣ дипломати пакъ се опитаха да предизвикатъ възстание. Преди изборитѣ по селата на Софийския окржгъ се водеше усиленна агитация отъ русскитѣ агенти. Въ самата София се явиха сумма тъмни и подозрителни личности. Голѣмото число пристигналитѣ тамъ черногорци сжщо показваше, че се готви нѣщо важно. Но правителството не спѣше. Въ деньтъ на изборитѣ, кждѣ пладнѣ, пристигнаха около 200 селяне отъ околнитѣ села, които намѣсто да идатъ при избирателнитѣ урни, отидоха къмъ русското консулство, гдѣто на балкона скоро се показа управляющия русското консулство, Неклюдовъ. Той обяви на тълпата, че какъвъ то и да бжде резултата на изборитѣ, Русия никога нѣма да ги признае за законни. Тълпата извика „ура!“ и тръгна, спо-

рѣдъ съставенния порано планъ, къмъ мѣстото на изборитѣ, гдѣто тя нападна мирнитѣ избиратели, опита се да унищожи избирателнитѣ урни, и въобще да произведе безредици. Но избирателитѣ се въспротивиха, на побои и тѣ отговориха съ побои, и храбро защитиха избирателното мѣсто. Стана ясно тутакси, че избирателитѣ зиматъ върхъ и нападателитѣ съ смазани носове, почнаха да бѣгатъ и то пакъ къмъ русското консулство. Тамъ въ двора излѣзе при тѣхъ русския военния аташе, полковникъ Сахаровъ, и почна да утѣшава пострадавшитѣ. Скоро имъ поднесоха водка и хлѣбъ, тѣ сѫ понапиха и почнаха да оскърбляватъ събранната предъ русското консулство отвънъ тълпа. Послѣдната почна да отговаря съ подигравки, тогава онѣзъ, които се намираха въ дворътъ на консулството захванаха да хвърлятъ въ външната тълпа камъни и сопи. Външнитѣ отговориха съ сѫщо и се започна цѣла престрѣлка. Въ това време вдругъ се яви на сцената гавазина на русското консулство и почна да стрѣля върху тълпата съ револверъ, а слѣдъ това се раздадоха вистрѣли и отъ прозорцитѣ на русското консулство. Презъ тѣзи вистрѣли сѫ биле счупени нѣколко джама въ прозорцитѣ на английското консулство, което се намира срѣщо русското и два куршума преминаха до самата глава на германския консулъ. Освѣнъ това получи една легка рана въ рѫката гувернатката на английския консулъ. Нѣколко куршума се удариха въ германското консулство, и два сѫщо пробиха джамове. Когато работата взима такъвъ характеръ, на сцената се яви полицията, придружена отъ двѣ роти войници, които очистиха улицата между русското консулство отъ една страна, английското и германското отъ друга. Управляющия русското консулство, г. Неклюдовъ, разбра, че въ опитванието си да произведе безредици той е отишелъ твърдѣ надалечъ, и за това се распореди да очисти консулския дворъ отъ тълпата на бунтовницитѣ, която слѣдъ излизанието си отъ тамъ, била обкрѫжена отъ войници, които я пазиха отъ гнѣвътъ на тълпата, заведена въ казармитѣ, и отъ тамъ на групи распусната по кѫщята. Г. Неклюдовъ представи своитѣ извинения на английския и германския консули, обаче тѣзъ извинения сѫ биле приети твърдѣ студено. Слѣдъ този случай вече не можаха да бѫдатъ въведени въ заблуждение представителитѣ на държавитѣ относително играта, която се водеше въ София

отъ русската дипломация, отъ поведението на която се възмущаваше общественното мнѣние на цѣлия образованъ свѣтъ. Германия престана да оказва поддържка на русската дипломация; Италия държеше страната на българетѣ; европейскитѣ държавни мѫжьс сѫщо почнаха да се исказватъ въ полза на независимостьта на България, како напр. Коломанъ Тисса въ унгарската камера, и Лордъ Рандолфъ Черчиль въ Дартмудъ, въ Англия. Европейската пресса наричаше поведението на генерала Каулбарса „чудовищно нарушение на международнитѣ закони и на общото приличие“ „разбойническо“ и т. н.

Резултата на изборитѣ бѣше най неблагоприятенъ за генерала Каулбарса, тъй като отъ 522 избрани депутати само 20 руссофили попаднаха въ камерата. Станаха безредици въ Дупница, Хасково, Вратца, Бѣла-Слатина, Троянъ, и Дрѣново. Сериозни бѣха само онѣзъ, които бѣха предизвикани отъ македонцитѣ въ Дупница. Тамъ имало 4 души убити.

При такива условия българетѣ бѣха принудени да си избиратъ новъ Князь. Тъй щото нѣма нищо чудно, че поглѣдитѣ имъ бѣха пакъ се обърнали кѫдѣ народния любимецъ, Князь Александръ, мѫжественния образъ на когото, украсенъ съ вѣнецъ на мѫченикъ, заради независимостьта и щастието на своя народъ, бѣше популяренъ въ България въ онова време повече, отъ колкото, когато и да е презъ времето на пребиванието му тамъ.

Захарий Стояновъ, интименъ приятель на регенството и на правителството, се отнесе къмъ мене писменно съ молба, да се постарая да убѣдѫ Князя Александра да се съгласи за преизбиранието му на българския престолъ.

Ето какво ми написа, по поводъ на това, между друго, Князь Александръ отъ Гейлигенбергъ при Дармщадтъ, съ дата отъ 30 Септемврий 1886 година.

„Благодаря Ви за писмата Ви, но тъй като Руссия е заявила категорически, че тя поскоро предпочита да има война, отъ колкото да допустне моето преизбиране, азъ окончателно напущамъ политическата сцена, съ най горѣщи пожелания за щастието на българския народъ, — народъ съ който азъ съмъ свързанъ за винаги. Всичко което ще бѫде въ моитѣ слаби сили на частенъ човѣкъ, ще бѫде винаги употребено за въ полза на България, и може би моитѣ усилия задъ

кулиситѣ ще иматъ повече значение, отъ колкото моето пребивание въ България, което не е вече за никаква полза, до като Руссия ма удостоява, Богъ знае защо, съ своята ненавистъ."

Азъ съобщихъ съдържанието на горнето писмо на Захария Стоянова, но то не отне отъ българетѣ надежда да върнатъ първия си Князь. Послѣдваха нови молби да приеме той българската корона. Като се въсползувахъ отъ годишнината на Сливницкитѣ побѣди, азъ писахъ на Князя, че българскитѣ приятели настояватъ на връщанието му. На това получихъ отговоръ отъ Дармщадтъ, датиранъ отъ 1-й Декемврий 1886 год. въ който се казва слѣдующето:

„Благодаря Ви отъ сърдце за Вашата добра телеграмма и Вашето писмо. Какви печални дни бѣха за менъ тѣзи първи годишнини на сраженията; въ тѣзи дни азъ не съмъ излизалъ отъ стаята, азъ искахъ да остана самъ съ себе си, и съ своитѣ печални въспоминания. — Че българетѣ се оплакватъ че нѣматъ извѣстия отъ менъ, това се разбира. Но въ дадения случай да нѣмашъ извѣстие е вече извѣстие. Вие твърдѣ добрѣ знаете народа за да не разберете, че въ България за дълго време не може да се държи антирусско правителство. А моето връщание би било сигналъ за гражданска война, и въ всѣкий случай сигналъ за русска оккупация. Германия неще се въспротиви на това, а Австрия сама, не може нищо да направи. Моето възвръщание въ България, съ надежда да бѫда полезенъ за страната е възможно само ако Руссия, като се признае за виновата, ма помоли да се върна. Какво трѣбва въ този случай да съвѣтвамъ българетѣ да направятъ? Республика — ето всичко; тъй като моето връщание е невъзможно. Сърдцето ми се облива съ кръвь като глѣдамъ какво става въ България. Европа нѣма да направи нищо за българетѣ; тѣ нѣма да намѣрятъ Князь, който да ги обича тъй, както съмъ ги обичалъ азъ — тѣ не съумѣха да ма защитятъ противъ русското злато. Сега е много късно, азъ не виждамъ за себе си възможность да се върна. Азъ ще остана за винаги тѣхенъ приятель, и задъ кулиситѣ ще работя винаги за тѣхъ.

Полемиката между Ернрота и Соболева ма остави хладнокръвенъ, азъ вече не се грижа за русското мнѣние върху менъ, а въ Европа тази полемика е преминала незабѣлѣзана.

Азъ тукъ живѣя самъ, и спокойно, у своитѣ родители. Много ходя на ловъ и се старая да правя движение, за да успокоя нервитѣ си. Азъ не побарвамъ сега ни единъ вѣстникъ.

Тъй като съмъ кръстникъ на синътъ на брата ми Генриха, азъ не мога да не ида на кръщавание въ Англия, но това пѫтуване е исключително частно, и нѣма нищо общо съ политиката."

Тукъ трѣбва да спомѣна, че Князь Александръ проводи на бившия си флигель-адютантъ, майоръ Увалиевъ, който командуваше бригада въ Шуменъ писмо, съ което му съобщаваше и го молеше да съобщи на всичкитѣ офицери въ армията, че той по никой начинъ не може да се върне въ България, и за това ги съвѣтва да оставятъ тази надежда, и да служатъ вѣрно на назначеното отъ него регенство и министерство.

При всичкитѣ категорически отказвания на Князя Александра да се върне въ България, Захарий Стояновъ пакъ се опита да го склони на това. Съ тази цѣль той написа направо до Князя Александра писмо, по поводъ па което азъ получихъ отъ Виндзорския дворецъ въ Англия, съ дата отъ 19 Декемврий 1886 год. между друго, слѣдующитѣ думи:

„Азъ отговорихъ направо на Захария, при всичко че, признавамъ се, бихъ предпочелъ да не бѫда туренъ въ необходимость да се изказвамъ на книга въ настоящата минута. До когато Руссия не се помири съ менъ, азъ не мога да се върна въ България. А Вие сами знаете, че Руссия е отишла много надалечь по отношение къмъ менъ — тя вече не може да отстѫпи. Не може ли да се избере единъ българинъ за Князь, защо да се зима чужденецъ? — Сърдцето ми се облива съ кръвь като глѣдамъ, че безконечно се продължава тази нещастна криза. Азъ съмъ човѣкъ убитъ отъ впечатлѣнията на 9-й Августъ, и не струвамъ вече нищо като Князь — менъ ма убиха — оставете мъртвитѣ да спѫтъ."

За да свърша съ въпроса за преизбиранието на Князя Александра, трѣбва да притуря, че правителството два пѫтя е пращало при него свои довѣренни лица, върху които бѣше възложена миссия, съ лични преговори да го убѣдятъ да се върне въ България, но Князя остана непреклоненъ. Нѣма никакво съмнѣние, че връщанието му въ София тогава зави-

сѣше исключително отъ неговата воля. Но като се страхуваше да не повреди съ своето връщание на горѣщо любимия народъ, Князь Александръ пожертвува личнитѣ си интереси, въ полза на интереситѣ на страната, която управлявалъ, и вѣрния синъ на която той остана до послѣдната минута на живота си. Когато въ София най сетнѣ се убѣдиха въ невъзможностьта да се върне Князь Александръ, тогава се появи нова комбинация: да се предложи българската корона на бащата на Князя, на Принца Александра Гессенский. Но и покойния Принцъ Александръ Гессенский категорически отклони тази честь, както и синъ му, като мотивира своя отказъ съ страхъ да не повреди на българетѣ съ своето избиране на българския тронъ.

Три дена преди избранието на Князя Фердинанда въ Търново, за послѣденъ пѫть попитаха Князя Александра: желае ли той да се върне въ България, или не? Нѣма съмнѣние, че да бѣше се съгласилъ той, избора щѣше да падне върху него.

При всичкото си желание за спокойствие, бѣдния Князь Александръ не можа да се ползува отъ него до края на животътъ си. Сѫдбата го преслѣдваше и му пращаше едно нещастие слѣдъ друго.

Неговото страстно желание бѣше да излѣзе отъ своята неволна бездѣятелность, да постѫпи пакъ въ германската войска, и да получи нѣкоя, ако и скромна, комманда; но всичкитѣ негови усилия се разбиха о дипломатически съображения.

Тукъ се показа, че ужъ ще стане едно щастливо промѣняване въ сѫдбата му. Неговитѣ прекрасни лични качества, неговата рицарска външность и чувства, добиха му любовьта на една благородна принцесса, дъщеря на болния германския Императоръ Фридрихъ, и високитѣ родители на принцессата нѣмаха нищо противъ оженванието й за Князя Александра. Но мечтитѣ на двамата скоро сѫ биле безжалостно разрушени отъ грубата рѫка на желѣзния канцлеръ, князя Бисмарка, който се опасаваше, че този бракъ може да предизвика политически заплитания на Германия съ Руссия, и за това употреби всичкото си влияние за да му попречи. Тъй щото на Князя Александра, тъкмо когато той се готвеше по Императорската покана да тръгне за Шарлотенбургъ, е било съобщено желанието, да се откаже той отъ това пѫтуване,

и по този начинъ пакъ се биле разрушени най хубавитѣ негови надежди. Европейската дипломация, която се страхуваше, че той може да има намѣрение да се върне пакъ въ България, и съ това да запали единъ всемиренъ пожаръ, го съвѣтва да предприеме едно пѫтешествие. Той послѣдва този съвѣтъ, но пѫтуването не трая дълго време. Презъ пролѣтта въ 1887 г. той се разболя отъ едрата шарка, която спечели при посѣщавание параходитѣ въ Марсилия. Тази болѣсть която бѣше го довела почти до края на гроба, е била щастливо прекарана, безъ да остави нѣкакъвъ слѣдъ. На 8-й Юлий 1888 г. Князя го сполѣти пакъ едно нещастие, за което трѣбва да се спомѣне. Въ време на една расходка съ кабриолетъ, коня му „Дюшекъ“ се подплаши, обърна кабриолета и Князя почна да пада въ една страшна пропасть и се спаси, като съ чудо, само благодарение на това, че можа да се улови и да се задържи за клоноветѣ на едно дърво, което растеше по стръмнината на пропастьта.

На 6-й Февруарий 1889 г. Князя се вѣнча въ едно село, близо до Ментона, въ Южна Франция, съ Госпожицата Иоганна Лойзингеръ. Той получи отъ Великия Герцогъ Гессенский позволението да носи, спорѣдъ названието на едно отъ владѣнията си, което той подиря отстѫпи на брата си, името Гартенау, съ графска титла. Това позволение за носение графска титла се пренасяше на жена му и потомството. Съ това си ново име Князь Александръ постѫпи на 26 Октомврий 1891 год. въ австрийската армия. Императоръ Францъ-Иосифъ, който винаги е благоволилъ къмъ Князя Александра, го назначи за вторъ полковникъ въ № 27 пѣхотния полкъ на Леополдъ II, Краль Белгийский, единъ отъ най славнитѣ полкове въ австрийската армия. Скоро подиръ това той е билъ назначенъ за командиръ на този полкъ, и въ края на Априлъ 1892 повишенъ въ генералъ—майоръ и назначенъ за командиръ на 11-та бригада. Въ 1893 г. слѣдъ свършването на голѣмитѣ маневри въ Гюнцъ, въ Унгария, въ които е взелъ участие и Князь Александръ, Императоръ Францъ-Иосифъ му честитилъ предстоящето му, не по редъ, производство въ фелдмаршалъ-лейтенантъ и дивизионенъ генералъ.

Но сѫдбата не му даде да доживѣе той до този день.

Слѣдъ неговото постъпване въ австрийската армия, Князь Александръ скоро показа своитѣ блестящи военни дарби, които сѫ биле високо оцѣнени, както отъ Императора Франца-Иосифа, тъй и отъ другаритѣ на Князя по службата му.

Той се установи въ Грацъ, гдѣто квартируваха както полка № 27, тъй и бригадата № 11. За своето намѣрение да се установи въ Грацъ, той ми писа отъ Миланъ на 29 Априлъ 1889 г. като отговаряше на моето писмо по случай годишнината на избранието му за Българский Князь, слѣдующето:

„Отъ сърдце Ви благодаря за Вашитѣ честитявания. Ето вече 10 години се минаха отъ онзи паметенъ день, който ма направи българинъ, безъ моя воля, и ми отне отъ веднажъ моята младость и моето спокойствие — които отъ тогава азъ вече не можахъ да върна! Кѫдѣ ще бѫдемъ ние въ този денъ въ 99? Единъ Господь го знае само. При всичко, че водя частенъ животъ, азъ продължавамъ сега да слѣдя съ най голѣмъ интересъ всичко, което става у васъ. — Страхъ ма е, че днешното спокойствие не е гаранция за бѫдѫщето, тъй като голѣмата война, която се готви, ще рѣши сѫдбата на тѣзи нещастни страни на Истокъ, които се каратъ за параграфитѣ на конституциитѣ, когато кѫщата имъ гори вече. Може би азъ глѣдамъ на всичко много мрачно, прeслѣдванъ както съмъ билъ досега отъ сѫдбата.

Азъ се установявамъ окончателно въ Грацъ, гдѣто се надѣвамъ да живѣя исключително съ радоститѣ на сѫпружеския животъ“.

Въ Грацъ Князь Александръ си купи една вилла, построена отъ сѫщия архитекторъ, който порано строеше Софийския дворецъ. Заради тази покупка той е билъ принуденъ да направи дългове, тъй като българския тронъ не само нищо не му донесе, но совершенно расклати финансовото му положение, тъй щото Князя въ това време се надѣваше само на заплатата си, която получаваше като австрийский полковникъ. Неговата вилла съединяваше въ себе си всичко, което можеше да напомни на Князя милата му и скѫпа България. Въ първата стая посѣтителя виждаше разно орѫжие донесено отъ България, което му е било тамъ подарено, или купено отъ него. Работната му стая приличаше на българский музей. Тамъ всѣкий предметъ му наумѣваше тази любима

нему страна. Фотографиитѣ на роднинитѣ му: Русския императорския домъ, Гессенската великогерцогската фамилия, и др. украшаваха масситѣ и стѣнитѣ. Особно се издаваха портретитѣ на вуйка му — Царь — Освободитель на България, Александръ II и на съпругата му, Императрица Мария Александровна, на Английската Кралица Виктория, на които отъ долу бѣха собственоръчно написани съчинени отъ старата кралица стихове, посвѣтени нему; на Императора Францъ-Иосифа, и друг. Стѣнитѣ на ястната стая въ виллата бѣха покрити съ сребърни и други блюда, на които въ разни тържественни случаи на Князя Александра сѫ се поднасяли въ България хлѣбъ и солъ. Българския посѣтитель на виллата срѣщаще тамъ сѫщитѣ слуги, които е виждалъ попреди и въ Софийския дворецъ, най сетнѣ сѫщитѣ конье, на които Князь Александръ е ѣздилъ въ България.

Въ кабинета на массата винаги лежаха послѣднитѣ български вѣстници. Всѣкий българинъ, който искаше да посѣти Князя Александра, бѣше неговия най скѫпъ и приятенъ гостенинъ. Подобни гости имаше доста, и понѣкога най неочаквани, както напр. бившия министръ Илия Цановъ. Г. Ионинъ, нѣкогашенъ извънреденъ пратенникъ на Русския Царь въ София, който направи тогава толкова зло на Князя, а сетнѣ се числеше като бразилский посланникъ и въ качество на такъвъ живѣеше неизвѣстно по какви причини въ Грацъ, въ една вилла съвсѣмъ близо до виллата на Князя, (предполагаше се, че той наблюдава живота и поведението на князя) и той му направи въ единъ день визита. Но Князь Александръ не можа да побѣди своето отвращение къмъ този човѣкъ и заповѣда на слугата да не го приема. Българскитѣ студенти, които се учиха въ Грацъ, сѫщо бѣха винаги приятни гости за Князя, и той обичаше да говори съ тѣхъ български.

Сполукитѣ по службата много го радваха. Въ военната служба Князь Александръ намираше успокоение. Въ Грацъ, както и въ цѣлата австрийска армия, Князь Александръ се ползуваше съ най голѣмо уважение и любовь отъ най горнитѣ до най долнитѣ крѫгове.

На 4-й Януарий 1890 год. на Князя Александра му се роди синъ, който получи името Асенъ. Въ отговоръ на моето писмо по случай на това щастливо събитие, Князя

ми написа отъ Грацъ съ дата отъ 16 Януарий 1890 год. слѣдующето:

„Отъ сърдце Ви благодаря за Вашитѣ добри пожелания по случай рождението на моятъ синъ. И азъ сѫщо му желая да бѫде той пощастливъ въ живота, отъ колкото е билъ баща му.

Азъ слѣдя за събитията въ България съ голѣмъ интересъ и всѣко добро извѣстие ма радва. Азъ водя тукъ тихъ и щастливъ животъ, и живѣя много уединенъ; ненавиждамъ свѣтѫ, който ми е отвратителенъ и съжалѣвамъ, че съмъ на 30 години, а не на 60."

Слѣдъ появяванието на Султанския фирманъ за назначението на български владици въ Македония, Князь Александръ ми написа на 15 Августъ 1890 година отъ Грацъ.

„Успѣха въ въпроса за владицитѣ въ Македония е огроменъ! Като си помисля, че въ течение на 7 години азъ съмъ правилъ всичко за да сполучя въ този въпросъ и всичко бѣ напраздно! Но азъ съмъ до толкова добъръ българинъ, че не завиждамъ на своя преемникъ, за това че той е спечелилъ тази работа, и се радвамъ отъ всичко сърдце, че България е побѣдила въ това сериозно и важно дѣло!"

По поводъ на моитѣ честитявания по случай праздника на българския военния орденъ, Князь Александръ ми писа на 10 Май 1891 г. отъ Грацъ:

„Много Ви благодаря за Вашата телеграмма по случай праздника на военния орденъ; и Васъ сѫщо Ви честитя, като кавалеръ на този орденъ.

Съжалѣвамъ че промѣниха праздника.*) 17 Априлъ е деньтъ, въ който ордена е билъ учреденъ, и той бѣше роденъ день на покойния Императоръ-Освободитель, къмъ святата память на когото ни едно българско правителство нѣма право да се докосва!"

Въ времето на едно отъ своитѣ ходения въ Виена, на 23—24 Февруарий 1890 г. Князь Александръ е билъ много очуденъ отъ посѣщението на управляющия русското посолство, братъ на бившия българский воененъ министръ князь Кантакузенъ. Азъ нѣма да описвамъ тукъ подробноститѣ на оригиналнитѣ преговори, които послѣдваха съ

*) Презъ времето на царуванието на Князя Александра, праздника на военния орденъ се праздинуваше на 17 Априлъ, а сега той се празднува на 23 Априлъ.

този дипломатъ, нъ ще кажа само въ нѣколко думи сѫщностьта на работата. Князь Кантакуъенъ покани Князь Александра и сѫпругата му да направятъ една визита въ Петербургъ, като увѣри Князя, че той ще срѣщне най благосклоненъ приемъ отъ страна на Императора Александра III. Князь Александръ, съ свойственната нему сълдатска откровенность, каза на Кантакузена, че русската дипломация толкова пѫтя го е лъгала вече, че той се отказва да вѣрва, че тази покана дѣйствително происхожда отъ самия Императоръ. Князь Александръ притури, че неговия братовчедъ, Императоръ Александръ III жестоко го е оскърбилъ, като офицеринъ, и то безъ всѣка причина, като се основалъ само върху фалшивитѣ донесения отъ България, и върху недостойни сплетни.

Ако Императора дѣйствително желае да го види, той трѣбва да му напише собственорѫчно писмо, въ което да има покана, за която е думата.

Съ това се свършиха преговоритѣ.

Въ 1891 г. Князь Александръ се разболя отъ една тежка болѣсть (perityphlitis). Освѣнъ това той страдаше и отъ катаръ на стомаха, който бѣше приобрѣлъ още въ България, гдѣто въ течение на двѣ войни, въ време на лагерни упражнения, и обиколки изъ страната, той не сѫ е хранилъ винаги така, както бѣше навикналъ отъ малъкъ, и както го изисква гигиената. Още въ България Князя се оплакваше, че стомаха му не работи добрѣ. Болкитѣ, които той осѣтилъ при разболѣванието си въ Грацъ бѣха до толкова силни, щото когато го посѣтихъ нѣколко време слѣдъ това, Князь Александръ ми расправяше, че да бѣше му се попадналъ въ рѫцетѣ револверъ, той би предпочелъ да се застрѣли, отъ колкото да пренася такива ужасни страдания. „Ако тази моя болѣсть се повтори, притури Князя, азъ ще умрѫ, неще бѫда въ състояние да я прекарамъ още веднажъ!“ То тъй и се случи.

На 19 Юлий 1891 г. като бѣхъ въ Карлсбадъ, азъ получихъ слѣдующето писмо отъ Князя Александра, писано съ моливъ:“

„Отъ сърдце Ви благодаря за участието, което взимате въ моята болѣсть. Азъ се поправямъ твърдѣ бавно и съмъ още въ легло, тъй щото докторитѣ не знаятъ *кога* ще мога да пѫтувамъ. Тѣ искатъ да ида въ планински мѣста, но нищо

още не е рѣшено. Вѣроятно азъ ще остана въ Грацъ до средата на Августъ. Карлсбадската кура е оставена за идущата година.“

И дѣйствително въ 1891 г. Князя ходи само въ Рогичь, въ Штирия.

Азъ го намѣрихъ въ Грацъ твърдѣ слабъ, косата му значително побѣляла (а той бѣше тогава само на 34 години), но готовъ да иди на маневри. Докторитѣ го предпазваха отъ ѣздяние на конь, но той не искаше да ги слуша, не знаеше да се пази, и това ускори края на живота му. Отъ ходение на маневри нищо не можа да го удържи.

На 10 Априлъ 1891 г. Князь Александръ ми писа отъ Грацъ, между друго, слѣдующето:

„Покушението противъ Стамболова дълбоко ма наскърби. Смъртьта на този патриотъ би означавала свършвание на България, тъй като той е незамѣнимъ. Азъ онзи день видѣхъ случайно на улицата въ Виена подполковника Петрова (началника на генералния щабъ) и осѣтихъ голѣма радость, като видѣхъ този славенъ момъкъ, и той ми разсказа всичкитѣ подробности на покушението (при което стана убийството на Белчева. Б. на Авт.); азъ глѣдамъ твърдѣ мрачно, защото ма е страхъ, че българската полиция, която никога нищо не е струвала, неще може да опази Стамболова. Азъ много съмъ наскърбенъ, защото съмъ българинъ, и моето българско сърдце страда отъ всичко, което става, тъй като азъ не виждамъ исходъ; цѣлата Европа се страхува отъ русситѣ“.

Въ есенната сессия на народното събрание въ 1891 г. единогласно е била вотирана пенсия за Князя Александра отъ 50.000 лева на годината, за да се възнаградятъ поне отчасти съ тази пенсия неговитѣ голѣми услуги на страната.

По случай на това рѣшение Князь Александръ испрати съ нароченъ пратенникъ, г. Менгесъ, слѣдующето писмо до предсѣдателя на народното събрание въ София:

„Виена, 16 Декемврий 1891 год.

Господине Прѣдсѣдателю,

Великодушното рѣшение на прѣдставителитѣ на благородний български народъ трогна дълбоко сърдцето ми, и Ви

моля, Господине Прѣдсѣдателю, да бѫдете прѣдъ тѣхъ тълкуватель на чувствата ми отъ дълбока признателность. Богъ да благослови скѫпата България и нейнитѣ достойни синове, които сѫ проникнати съ безгранична любовъ за тѣхното обожаемо отечество, които се показаха толкова храбри на бойното поле и които знаятъ толкозъ великодушно да си спомнятъ за тогози, който е ималъ щастието да имъ бѫде на чело въ врѣмена мѫчни, но славни. Нека Богътъ на Сливница бѫде за всегда покровитель на драгата България! Това е горѣщото желание на нейниятъ бивши вѣренъ служитель и неизмѣненъ приятель.

Александръ, (Графъ Хартенау).

Прочитанието на това писмо се посрѣщна отъ народнитѣ прѣдставители съзаглушителни рѫкоплѣскания.

Менъ той ми писа отъ Виена по този поводъ отъ 14 Декемврий 1891 год. между друго слѣдующето:

„Менъ ми се иска да се хвърля на шията на всѣкий приятель, и да плача отъ радость че българетѣ ми сѫ доказали още веднажъ, че подъ лъжлива външность се бие благородно и горѣщо сърдце“.

Както е извѣстно, слѣдъ смъртьта на Князя Александра, вдовицата му и дѣцата получиха отъ България пенсия въ 40.000 лева годишно, която продължаватъ да получаватъ и до днесь.

Ако тукъ помѣнахъ за пенсията на Князя Александра, то трѣбва да се вспомни за това, че презъ нощта на насилственното му сваляние отъ трона на 9 Августъ 1886 год. Бендеревъ и К-ия му викаха „Вие ще получите пенсия отъ Камарата!“

Прѣзъ лѣтото въ 1892 г. Князь Александръ направи кура въ Карлсбадъ, а на 14 Юлий сѫщата година ми написа отъ Грацъ:

„Осѣтихъ полза отъ Карлсбадъ, но много ослабнахъ!“

На 15-й Септемврий 1892 год. Князя ми написа, между друго:

„Пловдивското изложение много ма интересува; това е удивително и чудесно, че българетѣ сѫ могли да предприематъ такова велико дѣло! Това е единъ народъ достоинъ за почитание. Господь да ги благослови; тѣ заслужватъ голѣмо

бѫдѫще. Колкото се касае до въпроса за клеветитѣ на Каравелова*) то „La Bulgarie“ добрѣ е отговорила, и азъ съжалѣвамъ, че българскитѣ вѣстници не сѫ препечатали тази статия. Прочее, който знае българскитѣ работи, той ще намѣри, че това е ясно, и че смѣшно е да се предполага, какво азъ ужъ съмъ искалъ да дамъ на сърбитѣ Виддинъ и Трънъ; всѣкий българинъ знае, че конституцията *запрещава* на *когото и да е* да отстѫпва територия. Ако наистина въ България сѫ погледнали сериозно на думитѣ на Каравелова (въ Европа сѫ се смѣяли надъ тѣхъ), то азъ ще Ви бѫда твърдѣ признателенъ, ако Вие поискате да освѣтлите българската публика.

Нека Каравеловъ въспроизведе това знаменито - писмо! Тѣзи клевети бѣха *зли*, но *глупави!*“ —

На 20 Октомврий 1892 год. Князь Александръ ми пишеше между друго:

„Ассенъ расте и вече приказва. Азъ се чувствувамъ много добрѣ, прекрасно прекарахъ маневритѣ“.

Появяването на книгата на Якобсона много наскърби Князя Александра.

Ето какво ми написа той отъ Грацъ отъ 16 Февруарий 1893 год.

„Тъкмо що прочетохъ книгата на Якобсона. За жалость азъ малко разбирамъ русски, и за това трѣбва да чакамъ обявенния отъ вѣстницитѣ преводъ. Но отъ сега вече констатирамъ, че първата часть на Якобсоновата, книга гдѣто той разсказва отъ себе си, е смѣсь отъ истина и лъжа; но като започва да цитира буквално документитѣ, работата се показва да е истинска.

Цѣлта на настоящето писмо е слѣдующата: Якобсонъ казва между другитѣ лъжливи нѣща „че, вслѣдствие на моето оплакване, че цивилната листа ми е много малка, Императора е благоволилъ да заповѣда презъ зимата на 1880 год. презъ рескриптъ до министра на Императорския дворъ, да ми се даде една пенсия отъ 100.000 рубли на годината“, и Г-нъ Петковъ, безъ да се грижи за голѣмата вреда, която

*) Въ процесътъ по убийството на министра Бѣлчева, Каравеловъ увѣрявалъ, че Князъ Александръ е искалъ да отстѫпи на сърбитѣ Виддинския и Трънския Окрѫзи.

ми прави, *констатира* въ своето предисловие факта: че азъ съмъ получилъ тази пенсия!

Азъ не мога да оставя тъзи лъжа върху себе си; историята на моето царувание принадлежи на българския народъ, и азъ не искамъ щото даже сѣнка отъ подозрѣние да тежи върху паметьта на първия Българския Князь.

Моята сила предъ Бога и предъ цѣлия свѣтъ е честностьта на моя характеръ; вѣренъ на клетвата, дадена въ Търново, азъ съмъ ималъ въ всичкитѣ своитѣ дѣйствия предъ очитѣ единственно благото на отечеството. *Бѣдностьта* въ която се намирамъ, е най добро доказателство за това; Българската пенсия ми дава възможность да живѣя (и то твърдѣ скромно!) тъй като моето тъй наречено частно богатство вече не сѫществува — то е било погълнато отъ моитѣ дългове.

Азъ *констатирамъ* предъ Бога и предъ цѣлия свѣтъ, че не съмъ получавалъ ни една пара̀, нето отъ русската държава, нето въобще отъ никого на свѣтѫ, нето за лични цѣли, нето за политически, нето за каквито и да е цѣли.

Петковъ ми направи голѣма вреда — неговата книга ще бѫде четена отъ цѣлия свѣтъ, и оправянието е мъчно; но поне въ „Свобода“ той трѣбва съ своето име да поправи тази несправедливость по отношение къмъ менъ, къмъ моята *паметъ* въ България, единственно съкровище което азъ обладавамъ подиръ единъ животъ, посвятенъ на славния българския народъ — съкровище което е за менъ поскѫпо отъ живота, който (живота) е за менъ единъ синджиръ, слѣдъ толкова нещастия и разочарования, които ма сполѣтиха. —

Тъй като азъ се намирамъ на дѣйствителна служба, то не смѣя да излизамъ открито въ вѣстницитѣ съ своя подписъ; за това се обрѫщамъ къмъ Васъ, да помолите г. Петкова, да поправи своята несправедливость по отношение къмъ менъ. Надѣвамъ се, че Вие сте добрѣ; сгодяванието на Князя е единъ новъ голѣмъ успѣхъ на г. Стамболова!“

Като резултатъ на това писмо се появи слѣдующето опровержение, напечатано въ брой 1061 отъ вѣстникъ „Свобода“ на 23 Мартъ 1893 год.

Едно опровержение.

„Нашитѣ читатели иматъ на рѫцѣтѣ си книгата съ *секретнитѣ русски документи* и сѫ прочели вѣроятно съ особно

очудване на страница 29, че *князь Александръ билъ получвалъ ежегодно по 100,000 рубли отъ русския царь.* Като печатахме още книгата, ний се двоумѣхме: *да оставимъ или не,* този пасажъ отъ документитѣ. Поведението на Князь Александра прѣзъ всичкитѣ послѣдующи години отъ князуването му, не ни даваше никакво основание да вѣрваме, че той е получавалъ каквото и да било възнаграждение отъ русския царь. Но прѣдъ насъ стояха документи въ истинностьта на които ний въ никой случай не можемъ да се съмнѣваме, тайното открадване и прѣдаване на които само намъ е извѣстно. Поради туй ний рѣшихме да напечатаме всичко каквото намѣрихме въ тия документи, като ги оставихме нарочно на русски язикъ. По единъ екземпляръ отъ тая книга бѣхме испратили на всички русски министри и всички заинтересовани въ нашето дѣло лица както и на князь Александра. Съ напечатването на тая толкова важна за нашата история книга, ний не сме имали намѣрение да хвърляме върху когото и да било клевета, а единственното ни желание бѣше да дадемъ на българския народъ и на цѣлия свѣтъ възможность, да видятъ ясно, каква е русската политика по отношение къмъ България и какви сж нейнитѣ цѣли, както и да се увѣрятъ, че всичкитѣ станали до сега бъркотии въ отечеството ни, сж дѣло на русската дипломация. Още помалко сме имали каквито и да било намѣрения и желания да хвърляме една сѣнка върху доброто име и въспоминание, което бившия Князь остави въ България. Каквито слабости и грѣшки да имаше князь Александръ, неговото поведение отъ 1883 година нататъкъ показа, че той желаеше да създаде едно самостоятелно Българско княжество. Ако това не му се удаде и той бѣ принуденъ да напустне прѣстола, то това се дължи наймного на тогавашнитѣ му съвѣтници, които вземаха наставления отъ русското агенство. Въ всѣки случай, въ нашитѣ очи той остана *герой за българската свобода и независимость.*

Но ето, че неволно, безъ да щемъ, отъ желание да кажемъ всичко, каквото намѣрихме изъ русскитѣ секретни архиви, ний щѣхме да оставимъ една клѣвета върху Князя *Александра,* щѣхме да хвърлимъ една сѣнка върху доброто въспоминание, което той остави въ България.

Отъ положителенъ источникъ узнаваме сега, че Князь Александръ *не вземалъ нищо отъ Русския и че русскитѣ дипломати въ Петербургъ, като сж искали са го унищжатъ, пускали сж нарочно този слухъ прѣдъ своитѣ служители да ги заблуждаватъ, и по този начинъ да ги правятъ по-нахални въ исканията си, отправени къмъ Князя и правителството му.* Русскитѣ консули и генерали въ България сж мисляли за положително, че Князь Александръ трѣбва да получва нѣщо отъ Руссия, за туй сж го считали и като царски служитель, а не Князь на едно самостоятелно княжество. Враждата имъ се е усилвала още повече, като сж вѣрвали, че той взема възнаграждение отъ Руссия, а пъкъ измѣнява на нейната политика, не слуша нейнитѣ прищевки.

Съ голѣмо удоволствие се ползуваме отъ случайтъ, който ни се вдаде, да обявимъ на Българския народъ и на цѣлъ свѣтъ, че Князь Александръ е билъ чистъ отъ всѣкакви подкупи и възнаграждения отъ страна на Руссия и че русската дипломация, като е прѣдавала този слухъ на своитѣ консули, клѣветила е нарочно, за да ги ожесточава и прави по-нахални спрямо него.

Ако Князь Александръ бѣше се подкупвалъ за 100,000 рубли отъ Руссия, то тя щѣше да му даде милиони, само и само да ѝ прѣдаде България. Но и ний, и народътъ знаемъ, че Князь Александръ държеше високо знамето на българската свобода, той бѣше честенъ человѣкъ и Князь, и за туй именно русситѣ употрѣбиха всички срѣдства да го свалятъ отъ прѣстола, както употрѣбяватъ днесь противъ сега царствующий Князь.

Ний просимъ извинение отъ Князь Александра, за гдѣто неволно станахме причина да се хвърли върху неговото име и честь една сѣнка."

На 12 Априлъ 1893 г. Князь Александръ ми писа отъ Грацъ, между друго, слѣдующето: „Стамболовъ приетъ отъ нашия Императоръ!! Това ще развали много крьвь въ Руссия! Ако то е първа стъпка къмъ рѣшително дѣйствие противъ Руссия, то това е добрѣ, но ако не, то може само да ускори катастрофата въ България, защото азъ продължавамъ да глѣдамъ на измѣнението на § 38 отъ конституцията като на политическа погрѣшка."

Въ Априлъ 1893 г. Князь Александръ е ходилъ по поканата на Английската Кралица Виктория въ Флоренция, гдѣ-

то освѣнъ Кралицата, той се срѣщна съ брата си, принца Генриха, съпругата му принцесса Беатриса, съ Графа и Графиня Ербахъ — Шенбергъ (родната си сестра) и съ великия герцогъ Гесенский.

На 24 Октомврий 1893 г. у Князя Александра се роди дъщеря Цвѣтана. Въ отговоръ на моитѣ честитявания по поводъ на това Князь Александръ ми написа на 5 Ноемврий (н. с.) 1893 г. между друго:

„Азъ много съмъ щастливъ отъ това раждание защото винаги съмъ желалъ да имамъ дъщеря!"

Това писмо писано 12 дена преди смъртьта на Князя, бѣше послѣдното, което азъ получихъ отъ него.

Спорѣдъ тона на писмото може да се съди, че той тогава се намиралъ въ най щастливо расположение и никакъ не е предчувствувалъ скората катастрофа.

На 3 Ноемврий Князь Александръ се готвеше да иди на ловъ. Въ времето на обѣда той вдругъ осѣти страшни болки въ стомаха. Той се надѣваше, че ще може да ги претърпи, и за това нищо не говореше на окръжающитѣ, но скоро разбра, че неще може да сиди на софрата, дигна се отъ мѣстото и искаше да иди да си легне въ легло. Обаче щомъ встана, той се залюля; и само съ чужда помощь можа да стигне до една кушетка. Повиканитѣ доктори тутакси разбраха опасното положение на болния, което отъ часъ на часъ ставаше полошо. Скоро настъпи бълнувание, сърдцето почна слабо да бие, и на третия день Сливницкия герой, благородния Князь Александръ бѣше вече мъртавъ. Профессоръ Озеръ повиканъ отъ Виена за консултация съ лекаритѣ, които го лѣкуваха въ Грацъ, констатира, че Князь Александръ пренасяше своитѣ ужасни болки съ истинско геройство. Даже предъ очитѣ на смъртьта той не изгуби своята любезность. Бѣше удивително, разсказва профессоръ Озеръ, какъ той и въ тѣзи мъчителни часове, за най малката оказана нему услуга, благодареше съ любезни и трогателни думи. Презъ цѣлото време на болѣстьта си, до минутата когато той затвори за винаги очитѣ, поглѣда на болния все бѣше обърнатъ съ любовь къдѣ съпругата му. Графинята не се отдалечаваше отъ леглото му, и на приятелитѣ имъ, които не съ отдалечаваха отъ къщата презъ тѣзи печални дни, едвамъ се удаваше да я убѣдятъ да си почива поне малко, при всичко че

тя туку що бѣше родила. Смъртьта я доведе почти до отчаяние.

Още въ сжщата вечерь Графиня Гартенау получи телеграмма отъ Императора Франца-Иосифа, съ слѣдующето съдържание: „Негово Величество Височайше съблаговоли да ми заповѣда да изразя Неговото дълбоко съболѣзнование по поводъ на тежката загуба, която Вие сте понесли презъ смъртьта на високоуважаемия Ви сжпругъ. По височайша заповѣдь. Генералъ отъ кавалерията Пааръ.“ Слѣдъ това се получиха телеграмми отъ разни австрийски ерцгерцоги, и отъ сродницитѣ на Князя отъ Дармщадтъ. Князь Фердинандъ телеграфира:

„Азъ съмъ въ ужасъ отъ страшното извѣстие. Богъ да Ви пази и да Ви укрѣпи. Азъ и моята армия ще иматъ представители въ Грацъ.“

Телеграммата на българския министръ-президентъ Стамболовъ имаше слѣдующето съдържание:

„Внезапната и неочакванната смърть на Вашия геройския сжпругъ е напълнила цѣлия българския народъ и правителството му съ дълбока скърбь и ужасъ. Ние взимаме най живо участие въ Вашата голѣма скърбь и въ безкрайната загуба, която Вие сте понесли. Божественното Провидѣние въ неисповѣдимитѣ си рѣшения е постановило да скъси скъпоцѣннитѣ дни на скжпия Ви сжпругъ, любимия Сливницкия герой въ сжщия день, въ който той е побѣдилъ врага, покрилъ съ слава българското оржжие, и спасилъ отечеството. Българския народъ съединява своята дълбока скърбь съ Вашитѣ горчиви сълзи, и моли Всемогущия, да Ви даде сила и мжжество, да пренесете жестоката загуба.“

Кралицата Виктория телеграфира отъ Виндзоръ: „Дълбоко потърсена отъ печалното и неочакванно извѣстие за смъртьта на любимия Ви сжпругъ, когото азъ най високо съмъ почитала, моля Ви да приемете моето искренно съболѣзнуванне.

Виктория.

Послѣ се получиха телеграмми отъ австрийската престолонаслѣдница — вдовица Стефания, отъ Гановерската Кралица, отъ ерцгерцогиня Мария-Тереза австрийска, отъ принцесса Луиза Кобургска, отъ герцогиня Вѣра Вюртембергска, и проч. Получиха се освѣнъ това многобройни телеграмми отъ частни лица, *особно* отъ България.

За примѣръ ще приведемъ слѣдующата телеграмма отъ Плѣвенъ: „Въ деньтъ когато българския народъ се готвеше да празднува съ въсторженна радость славнитѣ побѣди на нѣкогашния си, дълбоко почитаемъ Князь, храбъръ полководецъ Александръ Баттенбергъ, Вашъ искренно любимъ съпругъ, вѣчно неисповѣдимото Провидѣние е рѣшило, щото този праздникъ да се обърне въ една народна скърбь която дълбоко покърти всѣко българско сърдце. Въ името на опечаленното Плѣвенско население позволете ни да подложимъ подъ стъпкитѣ Ви изражението на нашето дълбоко участие къмъ тази тежка загуба, и да се осмѣлимъ да искажемъ нашата искренна жалость по случай изгубванието на героя, славното име на когото ще съхранятъ незаличено всичкитѣ български сърдца, и епохалното управление на когото България ще запише съ златни букви въ новата история на отечеството си!"

Отъ всичкитѣ страни почнаха да пристигватъ вѣнци.

Вскритието на трупа показа, че смъртьта послѣдва отъ въспаление на коремната ципа, слѣдъ раскъсвание на червото. Намѣренната въ дванадесеть пръстното черво (Дуоденумъ) язва не бѣше поголѣма отъ едно грахово зърно. Въ стомаха се намѣриха ръбове отъ стари язви, които доказаха, че болѣстьта е била стара, и винаги опасна.

Въ първото засѣдание на българското народно събрание, слѣдъ получвание извѣстието за смъртьта на Князя Александра, министръ — президента Стамболовъ го съобщи съ слѣдующитѣ думи:

Господа прѣдставители!

Едно скърбно извѣстие имамъ да ви съобщя. Вчера, 5 Ноемврий, Князь Александръ Баттембергский, първия вѣнценосецъ на България, въ сѫщия день, въ който е водилъ Българитѣ на рѣшителната побѣда при Сливница, сѫщия день въ който е прославилъ българското орѫжие, се е поминалъ отъ перитонитъ въ Грацъ."

При тия думи всичкитѣ депутати до единъ станали прави и набожно произнесли едно общо „Богъ да го прости!"

Г. *Стамболовъ продължилъ:*

„*Извѣстието* за смъртьта на първия вѣнценосецъ на *България* ще наскърби цѣлия български народъ, господа

прѣдставители, защото неговитѣ заслуги и неговитѣ подвизи сѫ отъ ония, които оставятъ незабравено името на единъ владѣтель въ народната память. Но при тия подвизи, длъжность е на всѣки Българинъ най главно да си спомни доблѣстьта, патриотическата самоотверженность, съ която първия вѣнценосецъ на България се отказа отъ прѣстола си съ надѣжда, че неговото отстранение ще може да избави българския народъ отъ гонението, на което бѣ стапалъ предмѣтъ.

Сѫщото рицарско поведение е продължаралъ да държи той и послѣ, когато България призова да води сѫдбинитѣ ѝ настоящия Князь Н. Ц. В. Фердинандъ I.

Никога отношенията между единъ народъ и единъ бившъ владѣтель и неговия преемникъ не сѫ бивали тъй дружни, тъй искренни, както отношенията между българския народъ, на чело съ господаря му, и бившия владѣтель на България, и България съ гордость ще си спомнюва, че е имала за първъ свой Князь, за първъ носитель на Българската Корона, единъ такъвъ доблѣстенъ, такъвъ самоотверженъ, такъвъ рицарски мѫжъ, какъвто бѣ покойния Князь Александръ I.

И правителството, като има прѣдъ видъ всичко това, прѣдлага да се опълномощи отъ Народното Събрание да заведе потрѣбни прѣговори за да се пренесе тѣлото въ България и да се извърши погребението на покойния Князь съ всичкитѣ почести, които се длъжѫтъ на незабравимитѣ му заслуги, като първъ вѣнценосецъ на България който е носилъ съ честь и слава Българската Корона и като храбъръ пълководецъ и доблестенъ държавенъ мѫжъ! Въ сѫщото врѣме прѣдлагамъ, въ знакъ на народенъ трауръ, да се дигне настоящето засѣдание на Народното Събрание."

Това прѣдложение на г-на Стамболова било прието единодушно отъ Народното Събрание.

По прѣдложението на г-па Стамболова, била избрана тричленна депутация, която да отиде и прѣдставлява камарата при погребението на Князя Александра. Избрани били: прѣдсѣдателя г. Петковъ и прѣдставителитѣ г. г. Цанковъ и д-ръ Золотовичъ.

Негово Царско Височество Князь Фердинандъ по случай смъртьта на Князя Александра, е издалъ слѣдующий рескриптъ къмъ българската армия:

„Офицери, подофицери и войници!

Днесь се е поминалъ въ Грацъ бившия Князь на България, Негово Височество Князь Александръ I, Генералъ отъ пѣхота на Нашата възлюбленна войска и Шефъ на 1-й софийский пѣхотенъ полкъ. Българската войска прѣтърпява въ Неговото Лице една голѣма загуба. Изгубва Оногова, на когото името е тъй тѣсно свързано съ нейното устройство и съ нейното първо развитие, Оногова, на когото е било повѣрявано трудното послание да й служи вѣренъ вождъ въ пѫтя на честьта, дисциплината и националното чувство. Изгубва Оногова, който първъ е ималъ радостьта да сподѣли, съ нейнитѣ още млади сили и врѣмена, първитѣ побѣди на нашитѣ храбри войници. Българската войска се раздѣля днесь съ своя юнакъ Началникъ и Полководецъ отъ 1885 година, тя изгубва своя Сливнишский герой.

Войници!

Ето ни въ годишнитѣ дни на блѣскавитѣ подвизи на нашата Войска. Домилява имъ на нашитѣ сърдца при въспоминанието на нашитѣ паднали другари и вие се възхищавате при въспоминанието на незабравимитѣ дни на славнитѣ побѣди. Нека паметьта на първия Полководецъ и Князь на България, която ще остане въ нашата народна история тѣсно свързана съ неговитѣ подвизи, се съхрани священна и ненарушима; нека нашия единодушенъ викъ бѫде: Миръ на неговия прахъ!

Пловдивъ, 5 Ноемврий 1893 година.

Фердинандъ.

Слѣдъ това Князь Фердинандъ наложи десеть дневенъ трауръ по цѣлата българска армия и 30 дневенъ по 1-ий полкъ на Князя Александра.

Правителството издаде распореждание да се служатъ въ цѣлата страна панахиди. Била испратена една депутация състояща отъ полковника Рачо Петрова, подполковницитѣ Винарова и Маркова, като представители на Князя и на *армията.* Освѣнъ това на погребението въ Грацъ се представляваха: 6-й търновски полкъ отъ г. подполковникъ Ма-

риновъ, командиръ на първата софийска дивизия; и 1-й софийски Александровски полкъ отъ г. подполковникъ Вълковъ, командиръ на полка, г. Майоръ Василиевъ, командиръ на 1-а дружина, г. капитанъ Касъровъ, командиръ на 6-а рота, г. подпоручикъ Чохаджиевъ, субалтернъ офицеръ на 6-а рота и г. Фелдфебелъ Илия Тодоровъ, отъ нижнитѣ чинове на сѫщата рота. Като представители на правителството бѣха избрани Г. г. министритѣ Д. Грековъ, и военния министръ Савовъ.

Народното Събрание постанови: всичкитѣ разноски по пренасянието тѣлото на покойния Князь отъ Грацъ до София, и по погребението му въ България, да се приематъ на българска държавна смѣтка. Сѫщевременно то назначи на жената и дѣцата на покойния пожизненна пенсия отъ 40,000 лева на годината.

Българскитѣ депутации тръгнаха вече на 6 Ноемврий за Грацъ. На 7 Ноемврий, годишнината на Сливницкия бой, въ цѣлата страна се отслужиха панахиди въ присѫтствие на многоброенъ народъ. Въ София слѣдъ черковната служба единъ учитель държа слѣдующата рѣчь:

„Въспоминанието за Князя Александра, живота на когото е билъ преди време пресѣченъ отъ жестоката сѫдба, е незаличимо вдълбано въ сърдцето на всѣкий българинъ. Князь Александръ е търсилъ своето щастие въ това, — да посвяти живота си за благото на България. Любимъ отъ българския народъ и отъ войската, която той поведе къмъ величие и слава, той именно по този причина е билъ откъснатъ отъ страната съ рѫцетѣ на неприятелитѣ. България тогава много изгуби заедно съ него, и е била принудена тежко да се бори, за да запази онова, което е извоювалъ за нея Александръ. Той и отъ далечь не е престаналъ да мисли съ искренно приятелство за страната, заедно съ която той е достигналъ до всемирно значение. Както за вторня Князь, тъй и за всѣкий единъ отъ многото българе, които сѫ го посѣтили на чуждината, той винаги е билъ любезенъ приятель. Украсенъ съ вѣнецъ отъ лаврови листа и отъ рози, неговия свѣтлия образъ глѣда отъ миналото на настоящето, и благодарностьта на българетѣ ще му запази и въ бѫдѫщето едно особено мѣсто!“

Оратора притури още, че много душевни и тѣлесни страдания на Князя Александра сѫ биле предизвикани отъ неговата привързанность къмъ България.

Слѣдъ испѣванието на „вѣчна намять“ една батарея и 1 баталионъ отъ полка Александръ I хвърляха по 3 залпа.

Въ засѣданието на народното събрание отъ 12 Ноемврий предсѣдателя на министерския съвѣтъ заяви че съгласно съ желанието исказано отъ представителитѣ на народа, и завѣщанието на покойния I българския Князь, правителството, въ споразумѣние съ Князя Фердинанда, е рѣшило да се пренесѫтъ въ България смъртнитѣ останки на Князя Александра, и да се погребѫтъ въ София. Семейството на покойния Князь даде на това своето съгласие, и на 14 Ноемврий, въ 2 часа слѣдъ пладнѣ траурния тренъ ще пристигне въ София. Съ това се удовлетворява желанието на народа исказано презъ неговитѣ представители и волята на покойния да лежи прахътъ му въ земята, за която той отдаде способноститѣ си, младостьта си, и най сетнѣ живота!

Българскитѣ депутации, тутакси слѣдъ пристигването имъ въ Грацъ, отидоха въ вилла Гартенау, за да се поклонятъ на гроба на покойния, а сетнѣ се представиха на графинята. На 8 Ноемврий Князь Александръ е билъ временно туренъ въ усипалницата на семейството Рейнигхаузъ въ Грацъ. Почти цѣлото Грацкото население, гдѣто Князь Александръ се ползувалъ съ обща любовь и уважение се събра на погребението му. Вече кѫдѣ пладнѣ гъсти тълпи потегляха отъ всичкитѣ части на градѫ къмъ виллата. На улицитѣ бѣше поставенъ въ шпалиръ пѣхотния полкъ № 27 на Леополдъ II Краль Белгийский, който е билъ преди подъ командата на Князя Александра, съ полковото знаме. По всичкитѣ улици по които трѣбваше да мине шествието горѣше газъ и фенеритѣ бѣха покрити съ трауренъ крепъ. Къмъ 2 часа почнаха да се събиратъ: братията на Князя Александра, сестра му, съ сѫпругътъ си, герцогъ Вилгелмъ Вюртембергский, представителя на австрийския императоръ, флигель-адъютантъ фонъ Лоние, представителя на английската Кралица посланника при Виенския дворъ Монзонъ, съ двама аташета отъ посолството, представителя отъ великия герцогъ Гессенский, кабинетния съвѣтникъ, Г. Менгесъ, прусския кавалерийския бригадиръ полковникъ Рабе, който донесе великолѣпенъ вѣнецъ отъ името на полка garde du corps и на принца Фридриха-Леополда Прусский. Рабе е билъ първъ ротмистръ на покойника когато той служилъ въ този полкъ. Сетнѣ се явиха бъл-

гарскитѣ депутации, висшитѣ държавни и общински чиновници отъ градъ Грацъ, многобройни членове отъ аристокрацията, една депутация отъ полка № 27, и свободнитѣ отъ служба офицери на гарнизона. Постоянно все се донасяха вѣнци и цвѣтя. Единъ вѣнецъ се положи на гроба по заповѣдь на Императора Франца-Иосифа, сѫщо и британския посланникъ сиръ Монзонъ възложи единъ по порѫчението на английската Кралица Виктория; слѣдъ това се възложи вѣнецъ отъ Князя Фердинанда, отъ българското правителство, отъ градоветѣ София, Пловдивъ, Плѣвенъ, и пр. Въобще не можеше да се преброи количеството на вѣнцитѣ пратени отъ разни високи лица и отъ разни мѣста изъ България.

Главата на евангелическата черква въ Грацъ, Д-ръ Лейбенфростъ държа траурна рѣчь. Той каза: „Тукъ се свърши единъ високодаровитъ животъ. Отъ насъ отива единъ човѣкъ отъ високо происхождение, надаренъ съ високи качества на тѣлото и душата, човѣкъ въ цвѣтуща възрастъ, пъленъ съ дѣятелность и енергия, пъленъ съ богата опитность, испитанъ въ много борби и страдания, пъленъ съ планове за бѫдащето, благословенъ съ любовьта на своитѣ високи сродници, отличенъ отъ нашия августѣйшия монархъ, високо цѣнимъ въ Императорската войска, обожаемъ отъ подчиненитѣ, любимъ отъ избранната сѫпруга, и обогатенъ съ двѣ прелестни дѣца. Тъкмо преди 8 години героя се намираше на върха на славата си; отличенъ съ храбрость въ борбата за честьта и отечеството, носимъ отъ ликуванието на възлагающа на него надеждитѣ си войска, водителя бързаше отъ побѣда къмъ побѣда!“ Понататъкъ Д-ръ Лейбенфростъ каза: „Съ скърбь трѣбва да глѣдаме какъ благороднитѣ намѣрения не сѫ биле разбрани, и какъ младия Князь, достигналъ до върха на славата си, билъ принуденъ да напусне своята жизненна задача недовършена. Ний виждаме какъ отпетия отъ насъ се отказалъ отъ вроденитѣ и приобрѣтеннитѣ си почести, и се рѣшилъ да почне да води новъ животъ, въ нова обстановка. Ние виждаме какъ той слѣдва влечението на сърдцето си, и безъ да глѣда на разликата на положението отдава се на избранното женско сърдце и сключва съюзъ за прѣзъ цѣлъ животъ!“

Когато гроба се туреше въ усипалницата на фамилията Рейнингхаузъ, Г. Грековъ, тогавашния българския министръ на външнитѣ дѣла произнесе слѣдующата рѣчь:

Жестоката и неочаквана загуба, която сполѣтѣ сѣмейството на многооплакваният Князь Александъ Баттембергъ, дълбоко се почувствува въ цѣла България и за това, българската депутация, която присжтствува на тжзи печална церемония, не е дошла само за да испълни послѣдния си дългъ срѣщу своя първий Князь — да поднесе своитѣ искренни съболѣзнования на неутѣшимото Му сѣмейство, но още, за да оплаче върху този гробъ непоправимата загуба на тогози, съ когото нашата страна започна своето политическо сжществувание; да оплаче Тебе, който милостьта Божия и народната воля повика върху Българския Прѣстолъ и който, като оправда довѣристо на народа, дълго време заплашванъ, успѣ да го водишъ съ толкова блѣсъкъ къмъ пжтя на напрѣдъка и на славата, въ продължение на всичкото Твое царувание. Като прѣскочи толкова мжчнотии, Ти можа да дадешъ на Българския Народъ примѣръ отъ граждански и военни доблѣсти и когато отечеството се намѣрваше въ опасность, нападнато отъ единъ неприятель, за когото ние можѣхме да разчитаме, че Той храни къмъ насъ братски чувства и солидарность, Ти взе защитата на отечеството въ Своитѣ доблѣстни ржцѣ и, като искжпа младата българска войска въ пламъка, Ти успѣ като се хвърли първия въ кръвавото поле, да я поведешъ къмъ побѣдата и да покриешъ своето име и българското оржжие съ една незаличима слава. Освѣнъ това, че Ти спаси единъ пжть въ Сливница българския народъ, Ти има още по-голѣмата дързость да се жертвувашъ, посрѣдъ твоята слава и да сложишъ короната която побѣдата бѣше положила върху главата ти, за да спасишъ още единъ пжть българското отечество, неговата свобода и неговата независимость. Славата на отечеството и Твоето име вѣчно ще останатъ запечатани въ всичкитѣ български сърдца и твоитѣ велики подвизи ще бждатъ прѣдадени отъ поколение на поколение, за да служатъ като примѣръ на българския народъ и на българската войска. Отъ името на българския народъ и на българската войска, които ние прѣдставляваме тукъ, отправяме послѣдното сбогомъ, на Тебе, който бѣше първия Князь на възродившата се България и който успѣ да станешъ нейния първий гражданинъ и нейний пръвъ солдатинъ!“

Слѣдъ като семейството на Князя Александра даде своето *съгласие за* пренасяние и погребение тѣлото му въ България,

българското правителство запита австрийското: какъ ще се отнесе то къмъ този въпросъ. Австрийското правителство нѣмаше нищо противъ това и по този начинъ въпроса се рѣши.

Общинския съвѣтъ на града Грацъ, въ засѣданието си отъ 14 Ноемврий единогласно рѣши, въ знакъ на безсмъртнитѣ заслуги приобрѣтени отъ Князя Александра, и като особенъ памятникъ на любовь и уважение на Грацкото население къмъ него, да нарече улицата която минава покрай неговата вилла „улица Гартенау.“

Принцесса Юлия Баттенбергъ, майката на Князя, получи отъ русския Императоръ Александръ III, отъ всичкитѣ велики Князье, и многобройни други височайши особи сърдечни телеграмми, съ изражение на съболѣзнование.

Австрийската, както и другата чужда печатъ напечата некролози, пълни съ симпатии за покойния. Ето напр. какво написа „Фремденблатъ“ въ броя си отъ 6 — 18 Ноемврий 1893 година.

„Смъртьта на Графъ Хартенау, нѣкогашния Българския Князь, е твърдѣ скърбно събитие. Графъ Хартенау е откъснатъ изъ живота въ една възрастъ, въ която обикновенно се развиватъ всичкитѣ сили на человѣка въ тѣхната пълнота, въ първата срѣда на живота, и то на единъ животъ, който на този цвѣтущъ, силенъ и богато надаренъ мѫжъ обѣщаваше най-голѣмата честь и щастие на земята. Той като човѣкъ отъ високо положение, преживѣ юношескитѣ си години предъ очитѣ на цѣла Европа, която се научи да цѣни неговото значение и да се очудва надъ него въ врѣме на войната, която той искара. Въ тази война, Той, още непъленъ 30 годишенъ мѫжъ, израстна въ историческа личность. Неговия куражъ, Неговия увлекателенъ огънъ, Неговия полководчески талантъ Го направиха популяренъ човѣкъ, не само въ страната, на която той спечели неочаквана военна слава, а на всякѫдѣ, кѫдѣто пристигна извѣстието за Неговитѣ дѣла. Той имаше вече блѣстяща история задъ себе си когато се принуди да се оттегли въ частния си животъ, отъ който по подирѣ Той излѣзна пакъ, за да посвяти своитѣ услуги на нашата войска. Неговото необикновенно дарование се прояви и въ този крѫгъ на дѣйствия, и единъ новъ, пъленъ съ надѣжда отдѣлъ на Неговия животъ бѣше отворенъ, когато *ненадѣйно* смъртьта се яви при него и го откъсна отъ жи-

вота. Той бѣше свършилъ добра работа за единъ цѣлъ дълъгъ человѣчески периодъ, и Нему не било писано дълго да се радва на своето славно минало, на дѣятелностьта, на която бѣше прѣдаденъ съ сърдце и душа, и на приятноститѣ отъ домашния животъ. Младъ прочутъ и младъ умрѣлъ — тази сждба постигна и Него.

Много рано захванаха тежкитѣ мжчнотии за сега починалия. Като 20 годишенъ младежь, Той потегли въ войната, и бѣше тамъ, когато русската армия по срѣдъ зима прѣмина Балкана. Само малко врѣме имаше Той за отпочивка, слѣдъ туй на Него падна избора да управлява страната, за освобождението на която бѣше помогналъ. Ако въобще, споредъ казанието на поета, е голѣмо заблуждение да се вѣрва, че владѣние и задоволствие могжтъ да се съединятъ, то при Него особно врѣмето на владѣнието бѣше врѣмето на отказвание и жертвувание. Той знаеше много добрѣ, че трѣбва да се откаже отъ всичко, което можеше да достави свѣтътъ на единъ младъ Князь, когато замина за България, която тогава бѣше отдѣлена съ голѣма пропасть отъ западната култура, за да повдигне тамъ единъ тронъ. Но той имаше честолюбие, куражъ и енергия и не се уплаши прѣдъ задачата, за която Го бѣше избралъ Неговия вуйчо, Царьтъ, бѣше Го повикалъ народътъ и която Европа му одобри. Народътъ Го прие съ въодушевление. Той прѣкара 4 години посвѣтени въ работа, Той организираше на всѣкждѣ, а особенно войската — защото прѣди всичко Той бѣше солдатинъ — бѣше прѣдмѣтъ на Неговата особна грижа и старание. Когато по-послѣ въ Пловдивъ избухна възстанието, което имаше за цѣль съединението на Източна-Румелия съ България, и Александръ биде поканенъ, да се обяви за Князь на двѣтѣ Българии, Той не се бави дълго да приеме опасното достойнство. Той скжса Берлинския договоръ, като се основаваше на това, че силитѣ нѣма да унищожатъ единъ свършенъ фактъ и Портата нѣма да земе насилствении мѣрки; Той знаеше, че въ Руссия, като любимецъ на която Той се качи на Трона въ София, нѣма да се хареса тази постжпка и прие я на своя глава, но Той се надѣваше, че симпатията за стремленията на Българския народъ ще прѣодолѣе. Но наскоро се натрупаха мжчнотиитѣ. Срьбския Краль съ страхъ глѣдаше на съсѣдната *държава*, какъ тя угрожава да стане най-великата Християнска

сила на Балканский полуостровъ, [illegible] на
тия си области. [illegible] вѣкове [illegible]
ски народъ [illegible] за себе си едно самостоятелно
съществувание [illegible] основанието на
[illegible] войски [illegible]
[illegible] Сръбско-гръцки [illegible] Турска
война. Българскиятъ народъ [illegible] на-
родъ отъ [illegible] селяни, които [illegible] гене-
рали не е [illegible] Но отъ Алек-
сандра и отъ русскитѣ инструктори, които [illegible]
казахъ тѣзи селяни бѣха възпитани [illegible] и
единъ [illegible] на дисциплина [illegible]
[illegible] Той [illegible] войската,
които [illegible] да [illegible]
[illegible] Въ [illegible]
[illegible]
всѣкакви [illegible] опас-
ности и при това [illegible]
и [illegible]
[illegible] на единъ [illegible] тактикъ. Въ три сражения сър-
битѣ [illegible] и съ туй [illegible] България [illegible]
се [illegible] въ собст-
вената си сила въ способностьта да се управлява самичка. Тя
първо отъ този моментъ България стана една самостоятелна
национална индивидуалность [illegible]
се пада на Александра [illegible] България такава.

Съдбата, която по-после постигна Княза, неговото отстра-
нение изъ земята, на която Той бѣше станалъ народенъ
герой, [illegible] една [illegible] трагедия, която [illegible]
[illegible]
[illegible] да отдаде Той [illegible] Въ [illegible]
Той намѣри спокойствие, после [illegible] на Австрия, [illegible] се
установи [illegible] Сега той
[illegible]
[illegible] на която [illegible] единъ цѣлъ народъ [illegible]
[illegible]
[illegible] отъ смъртьта. Съ
графа Хартенау изчезна отъ живота единъ герой; въ историята
Той ще продължава да живѣе съ честь, а въ България осо-
бено никога не ще забравятъ человѣка, който спечели на ей-

вамъ освободения народъ за пръвъ пѫть уважението на Европа, което този народъ отъ послѣ е умѣялъ, съ своята способность, да си запази въ миръ. На него винаги ще бѫде осигурено едно блѣстяще почетно мѣсто въ аналитѣ на страната.“

Прекрасна бѣше сѫщо статията на „Neue Freie Presse“ отъ сѫща дата.

„Съ онази тежка скърбь, която ни пълни сърдцата, когато виждаме едно хубаво дърво разрушено отъ гръмотевица, посрѣщнахме извѣстието за смъртьта на графа Гартенау, който едно време е носилъ по-горда титла — оназъ на Българский Князь. Въ млада мѫжска възрастъ отъ 36 години, исполина, могущественния образъ на когото се издаваше надъ всичкитѣ хора въ София, е билъ отнесенъ отъ коварната болѣсть. Прекрасни надежди умрѣха заедно съ него. Блестяща бѫдѫщность още го чакаше, дългъ животъ пъленъ съ енергична дѣятелность. Тъй внезапно и неочакванно, както неговото кратко царувание, се свърши и жизненния му пѫть. Той принадлежеше къмъ метеоритѣ, които отведнажъ заблестяватъ и скоро изгасватъ, и трагическата черта, която отбѣлѣжи края на царуванието му, се вижда и въ раннята му смърть. Той се ползувалъ съ симпатиитѣ на хиляди хора, които никога не сѫ го познавали. И неговата смърть ще бѫде оплакана отъ мнозина, които не сѫ го видѣли въ лицето, защото той бѣше единъ рицарский образъ въ вѣкътъ на машинитѣ и на студения егоизмъ.“

Като говори за сърбско — българската война „Neue Freie Presse“ каза:

„Въ онѣзъ бѣдственни дни, Князь Александръ показа умъ и храбрость — умъ въ преговоритѣ съ Портата, която той е съумѣлъ да привлече, на своя страна, храбрость на бойното поле. Неговата смѣла рѣшителность, неговия примѣръ поощряваше българетѣ, които отъ началото сѫ биле отхвърлени назадъ и разбити, къмъ блестящи военни дѣла. „Въ течението на цѣлата война разсказва единъ очевидецъ „той се е намиралъ винаги тамъ, гдѣто опасностьта е била най голѣма. Когато нощно време войскитѣ спѣха, той работеше за слѣдующия день. Той споделяше гладъ и студъ съ своитѣ войници, и спѣше както и тѣ на хладната земя. Днитѣ на Сливница и Пиротъ свиха лаврови вѣнци за челото му, неговата звѣзда бѣше въ зенита си.“

[illegible]

[illegible] Александръ [illegible]

[illegible] пуснати [illegible]

[illegible] посланникъ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] Александра написа [illegible] щето

[illegible] при [illegible] постоянства [illegible] това той [illegible] жения. [illegible] Русия, а [illegible] германский [illegible] другитѣ. [illegible] Какви сблъсквания, конфликти и [illegible] за него това положение, — [illegible] стави. Но съ чудесенъ умъ [illegible] държавния корабъ помежду [illegible] ствата които го направиха [illegible] и

тукъ. Той винаги бързо бѣше готовъ за дѣйствия, безъ да бѫде обаче легкомисленъ, или безразсѫденъ. Щомъ той веднажъ съ своя здравъ разумъ и вѣрно сѫждение разбереше добрѣ нѣкоя работа, той вече не се бавеше много надъ нейното обмислювание или претеглювание, а пристѫпаше къмъ дѣйствие. Него често сѫ го упрекавали за тази манера да дѣйствува тъй бързо, но тѣзъ които сѫ го упрекавали сѫ биле господа отъ зелената маса, на които той съ своитѣ смѣли постѫпки даваше доста тежка работа. Който познаваше дѣлата отблизо, трѣбваше винаги да му дава право. Тъй се обясняватъ най виднитѣ събития отъ неговото царувание: суспендиранието на конституцията въ 1881 год., възстановлението на конституцията въ 1883 год., съединението на двѣтѣ Българии въ 1885 год., неговото отречение въ 1886. Неговитѣ дѣйствия, при всичкия имъ откритъ и правъ характеръ сѫ биле разрисувани съ черни бои; не сѫ се спрѣли даже предъ подлагание на фалшиви писма, за да го представятъ за бунтовникъ, за врагъ на Руссия и на Царя. Но всичко това не можа да го отклони отъ слѣдване по твърдо установенната линия на поведението му.

И тази твърдость му даде побѣда надъ всичко което хвърляха подъ краката му, за да го свалятъ. И какво само не сѫ пуснали въ ходъ противъ него за да го поразятъ! Отъ дипломатический натискъ и най чувствително лично оскърбление, достигнаха до военно възстание, революция, покушение на убийство, и война. И отъ всичко това той излѣзе побѣдитель, и испълни поне първата часть отъ основата на своето управление: да направи отъ България една свободна независима държава. Че втората — тѣсното привързвание къмъ Руссия не сѫ удаде, това не бѣше негова вина, а вината на онѣзъ, които не искаха да виждатъ свободна, самостоятелна България на редъ съ Руссия".

Понататъкъ пасторъ Кохъ казва:

„Азъ съмъ го видѣлъ въ Пловдивъ, когато той оглушенъ отъ ликующитѣ викове на своя народъ, встѫпи въ тозъ градъ, за да възвѣсти че не сѫществуватъ вече никакви граници помежду двѣтѣ Българии, и че той е взелъ въ своитѣ рѫцѣ това свято дѣло на отечеството; азъ го видѣхъ какъ *той встѫпи* въ своята столица като украсенъ съ лаври по*бѣдитель подъ* Сливница; но никога той не ми сѫ е пока-

валъ повеликъ и подостоинъ за удивление отъ оняи моментъ когато той слѣдъ своето отречение събра около себе си своитѣ войски които не искаха да го пущатъ и викаха „Безъ тебе Господарю, нѣма България!“, и ти молепе да го пуснатъ и да мислятъ не за него, а за отечеството. Неговото отиване ще имъ върне пакъ благоволението на Царя, и ще облекчи възстановлението на редъ. „Жертвуйте менъ, за да смирите гнѣвътъ на Руссия, и да съхраните независимостьта на страната!“

Смъртнитѣ останки на Князя Александра пристигнаха въ София на 14 Ноемврий. Какво чудно съвпадение: въ сѫщия день въ който българскитѣ войски преди 8 години встѫпиха побѣдоносно въ Пиротъ подъ предводителството на храбрия си Князь Александръ, на сѫщия 14 Ноемврий сѫдбата е опредѣлила тѣлото му да бѫде пренесено въ София.

За отдаване послѣднитѣ почести сѫ били повикани разни военни части, между друго полковетѣ: Пловдивский, Среднегорский, Македонский, и пр.

Още отъ 13 Ноемврий Софийскитѣ улици се покриха съ черно. Движението се усилваше все повече и повече.

Единъ български вѣстникъ пишеше:

„Зората се пукна. Недѣля е, но необикновенна. Всичко показва че днесь има да се види небивало тържество. *Ще посрѣщаме Славнишкия герой!*

„О! подобрѣ да не сѫ такива тържества“ се изтръгва отъ устата на мнозина. Но тѣзи въздишки, и не само тѣ, а и на цѣлъ свѣтъ, сѫ — *немощни*, тѣ немогатъ да промѣнятъ пѫтьтъ на сѫдбата.

Оня, който преди 7 години рѣче „за доброто на отечеството жертвувамъ всѣка царска слава“, който пакъ за доброто на отечеството не послуша сълзитѣ на народа, който не искаше по никой начинъ да се раздѣли отъ него, той е виновника на днешното печално тържество, за него пакъ сълзи ще сѫ лѣятъ . . . и сълзи заслужени . . . Да, Князь Александръ вече не е между живитѣ; неговия гласъ вече не може се чу, нъ за това пакъ неговия духъ трѣбва да чуе нашия . . .“

Никога въ България, а може би и никждѣ на друго мѣсто не е ставало такова печално погребение, толкова *облѣто съ сълзи*, съ плачъ и скърбъ на народа. Хиляди сѫ

дали въ този день воля на чувствата си и се полѣли съ сълзи земята по която се носеше скжпия покойникъ. Не се намѣрило ни едно човѣшко сърдце което да е останало хладнокръвно при въспоминанието за храбрия герой, когото сждбата само въ гробътъ е престанала да преслѣдва“.

Както го казахме погорѣ, улицитѣ, общественнитѣ учреждения, и частнитѣ кжщи бѣха облечени съ черно. Сжщо е била покрита съ черно гарата и вѫтрешностьта на черквитѣ. На главната улица при шарения мостъ е била направена триумфална врата, облѣчена въ черно, на която бѣше написано; „Воскресителю на Бьлгарската слава;

Миръ на твоя скъпъ прахъ“.

А отъ странитѣ: Сливница-Драгоманъ-Цариградъ-Пиротъ.

Специални влакове носиха отъ Бургасъ и Пловдивъ хиляди които идяха да се поклонятъ на прахътъ на покойния.

Трена съ лицата които трѣбваше да посрѣщнатъ тѣлото на българската граница, потегли отъ София на 9 часа сутрента и презъ 1 $^{3}/_{4}$ часа пристигна въ Цариродъ, гдѣто населението бѣше се вече приготвило за печалното тържество. По лицата на гражданетѣ, селянитѣ, учителитѣ, офицеритѣ, и войницитѣ, се глѣдаше истинска скърбъ. Съ този тренъ пристигнаха депутации отъ двора, отъ министерския съвѣтъ, съ министръ-президента Стамболова на чело, двама подпредсѣдатели на камерата, флигель-адютанта подполковникъ Стояновъ, и др.

Тѣлото на покойния Князь Александръ се дигна отъ Грацъ съ специаленъ тренъ, който потегли отъ тамъ на 13 Ноемврий 1893 год. въ 7 часа сутрента. Съ сжщия тренъ тръгнаха, за да придружаватъ тѣлото българскитѣ депутации и двама братия на покойния: принцоветѣ Генрихъ и Францъ-Иосифъ. Послѣдния, като подполковникъ отъ българската войска, щомъ пристигна на границата въ Царибродъ, облече българска униформа. Тѣлото се придружаваше още отъ графъ Ербахъ-Шенбергъ, племянникъ на покойния, отъ бившия частенъ секретарь на Князя, Г. Александръ Менгесъ, Генералъ-адютанта Г. Вернеръ, като представитель на Великия Герцогъ Гессенский, майоръ Бигелебенъ, като представитель на гессенския лейбъ-драгунския полкъ, въ който Князя е служилъ по-преди, и отъ бившия гофмаршалъ на Князя Александра, барона Ридезеля. Трена е билъ посрѣщнатъ на всич-

[illegible] станции [illegible] станцията [illegible] тува [illegible] на [illegible] ници [illegible] гила [illegible] патноши [illegible] и гробови [illegible] твник [illegible] Н [illegible] стоин [illegible] от [illegible] мендер [illegible] на Пимаристат [illegible] кавал [illegible] Царибродъ [illegible] Чирич [illegible] от името на правителството [illegible] на българскитѣ депутати [illegible] дипломатически агенти [illegible] кото и английски посланик [illegible] на гарата. На [illegible] на твоя присъствата [illegible]

Щомъ смъртнитѣ останки на Княза [illegible] пиха на българска земя, която му [illegible] своята вътрешна независимость [illegible] вмане вече хора, които [illegible] почести на едного Високо Покойника. [illegible] събрани отъ всичкитѣ страни [illegible] ще се носи прахътъ на славния [illegible] на който той е влѣзълъ родина му, любимия и любящия народъ. Тукъ бѣха [illegible] противъ неприятелскитѣ [illegible] си вождъ, който спечелили съ тѣхъ [illegible] спѣше заедно съ тѣхъ на [illegible] земя, в която [illegible] сълъ себе си въ жертва за да искупи свободата на народа.

Въ Царибродъ се поднесоха вѣнци и се казаха рѣчи.

Отъ страна на Княза два вѣнеца, единия съ бѣли и червени ленти, другий — съ черни и жълти ленти.

Отъ страна на министерский съвѣтъ, съ надпись: „На първий български Князь и Сливнишки герой.“

Отъ страна на общината *Царибродъ*, съ надпись: „На самоотверженний Сливнишки герой Александръ Батенбергъ, първий български Князь.“

Този вѣнецъ ся поднесе отъ учителя *Рачевъ*, който бѣше приготвилъ слѣдующитѣ редовце:

„На града Царибродъ бѣше ся паднжла честьта прьвъ да посрѣщне съ вѣнци и пѣсни отъ побѣдоносното поле, прѣзъ 1885 год., храбрия и достоенъваждъ на българската армия, тозъ, който побѣди неприятеля, прослави българското оржжие, защити честьта на България, създаде нейното величие, политическо единство и който обѣщаваше най голѣмата честь и щастие на милото ни отечество; но, уви! На сжщия тоя градъ ся паднж днесь горчивото жребие да посрѣщне, покритъ въ трауръ, прѣскжпитѣ свѣщенни останки на тоя доблестенъ и многолюбимъ отъ сички герой, смъртьта на когото вѣчно ще бжде оплаквана отъ признателний нему български народъ.

Приеми, милий ни Княже, скромния трауренъ вѣнецъ, залогъ на дълбока почитъ къмъ тебе, отъ града Царибродъ, който съ всичкия български народъ горчиво и безутѣшно ще оплаква твоята преждеврѣменна смърть и спи въ миръ въ земята ни, която ти си прославилъ и въздигналъ прѣдъ историята и европейскитѣ държави и за благото на която ти стана жъртва, умрѣ въ цвѣтуща младость!"

Отъ страна на ученицитѣ при *Цариброгскитѣ* училища съ надписъ:

„На доблѣстний и вѣчнонезабравимий първи Български Князь, Александръ Баттембергъ," поднесенъ отъ ученичката *Шонтова*, приготвена да каже нѣколко думи по случая.

Отъ страна на чиновницитѣ при дирекцията на Общитѣ сгради, съ надписъ:

„На незабравимия първи Български Князь"

Вѣнеца се поднесе отъ директора г. Гошевъ съ думитѣ:

„На оня, който копнж първата копка за българскитѣ желѣзници."

По двѣтѣ страни на желѣзнопжтната линия, отъ Царибродъ до София, бѣха турени войници, освѣнъ това безбройно количество народъ дошелъ безъ всѣка покана, за да пролѣе горчиви сълзи, и да се поклони на драгия покойникъ. Отъ нѣкои села населението излѣзе заедно съ священника си, съ кадилото, и съ жито, спорѣдъ народния обичай. Любовьта към славния Князь се виждаше на всѣка стжпка, скърбта се четеше на всѣко лице; плачеха мжжье, плачеха

[illegible]

зема. [illegible]

ради [illegible]

забравят [illegible]

богятъ, [illegible]

гария. [illegible]

сандръ ги е побѣждавалъ. Само тогава България ще бѫде достойна за своя първия Князь. Никой не можа да си удържи сълзитѣ при тази трогателна рѣчь. При артиллерийски залпове гроба се изнесе отъ гарата и се тури на лафета. Тѣлото се намираше въ единъ металлический ковчегъ, херметически покритъ; на него нѣмаше никакъвъ джамъ, защото чертитѣ на лицето на покойния бѣха повредени при балзамирането. Погребалното шествие се движеше по слѣдующий начинъ:

Столичния градоначалникъ на конь; едно отдѣление конни стражари; единъ взводъ отъ Лейбъ-Гвардейския на *Негово Царско Височество* ескадронъ, коменданта на Столичния Гарнизонъ, придруженъ отъ Началника на дивизионния Щабъ и отъ адютанта; 1-й п. на Негово Височество Князь Александръ I полкъ; 6-й п. на *Негово Царско Височество* полкъ; цьрковното шествие; служителитѣ на Покойния; орденитѣ на Негово Височество Починалий Князь се носяхѫ отъ петима щабъ-офицери съ петима оберъ-офицери, асистенти, а именно: иностраннитѣ ордени; българскитѣ ордени и медали; огърлието на княжеския български орденъ „Св. Александръ“; голѣмия кръстъ на българския воененъ орденъ „За храбрость“; колесницата съ цвѣтята и вѣнцитѣ; една рота почетенъ караулъ отъ 1-й п. на Негово Височество Князь Александръ I полкъ; Адютанта, назначенъ да стои при смъртнитѣ останки, погребалната колесница, състояща отъ лафетъ возенъ отъ 6 коня и конвоирана отъ четирма щабъ офицери, бивши флигель-адютанти на покойния Князь, двама оберъ офицери на служба при смъртнитѣ останки, боевия конь на Негово Височество, воденъ отъ двама дворцови пикьори, *Негово Царско Височество Господаря* и Тѣхни Височества Принцоветѣ отъ фамилията на въ Бозѣ починалия Князь; извънрѣднитѣ пратеници, прѣдсѣдателя на Министерский Сѣвѣтъ, Прѣдсѣдателя на Народното Събрание, членоветѣ на дипломатическото тѣло, Министерский съвѣтъ; Негово прѣвъсходителстоо Оберъ-Хофмаршала на Двореца; кавалеритѣ отъ първа степенъ на българския княжески орденъ „Св. Александръ“, свитата на Тѣхни Височества, принцоветѣ отъ фамилията на въ Бозѣ починалия Князь; гражданската и военна свита на *Негово Царско Височество Господаря;* народнитѣ прѣдставители; прѣдставителитѣ на *Касационния* и Аппелативния Сѫдъ и Върховната Смѣтна Па-

лата, Директоритѣ и главнитѣ секретари на министерствата; началницитѣ на дивизиитѣ присжтствующи въ особенна миссия и всички щабъ офицери отъ гарнизона, свободни отъ служебни наряди, и офицеритѣ отъ запаса на армията; общинския съвѣтъ и населението отъ столицата и депутациитѣ отъ другитѣ градове на страната; други депутации и еснафски дружества. Единъ ескадронъ отъ I-й на *Негово Царско Височество* конний полкъ, 8 орждейна батарея отъ 4-й на *Негово Царско Височество* полкъ.

Тъй съставения кортежъ слѣдваше отъ гарата прѣзъ Витошка улица до катедралната черква.

Въ черквата Св. Краль чакаше Н. Ц. В. Княгиня Мария-Луиза и много дами, облечени въ трауръ. Тѣлото се внесе въ черквата, гдѣто се отслужи литургия отъ Софийския митрополитъ Партений. Отъ съборната черква ковчега се отнесе на ржцѣ отъ офицеритѣ въ Старата военна черква Св. Георгий, която въ времето на турското господство е била обърната въ джамия, и тамъ турено подъ балдахинъ. Вжтрешностьта на черквата бѣше покрита съ черно и украсена съ взетитѣ въ времето на войната съ Сърбия орждия и пушки. Слѣдъ като се отслужи панахида, Князь Фердинандъ държа надъ гроба на покойния Князь Александръ слѣдующата рѣчь:

„Като Господарь на България, като Върховенъ Вождъ на Българската войска, като Началникъ на цѣлия Български Народъ, приемамъ тукъ смъртнитѣ останки на Александръ I Батембергски, Князь Български, и Ги прѣдавамъ на тая земя, която Той тъй храбро е зналъ да запази и защити. Нека доблѣстнитѣ самотверженни примѣри останатъ священни и неприкосновенни. Въ името на цѣлия Български Народъ, на всичкитѣ сърдца, които биятъ по български, прѣпорѣчвамъ памѣтьта Му да бжде вѣчна и священна!“

За да покажемъ какво е чувствувалъ българския народъ при този случай ще приведемъ тукъ гласоветѣ на нѣкои български вѣстници отъ различни партии. Единъ ораторъ, който не сполучи да държи рѣчь при погребението, напечата я сетнѣ въ българскитѣ вѣстници. Ние ще направимъ отъ нея нѣкои извлечения.

„Уви! Злочестъ е оня день, въ който се разнесе скърбната вѣсть за смъртьта на Първия Български вѣнценосецъ: *Князь Александръ умира! Князь Александръ умрѣ!*

Намъ не се искаше да вѣрваме; намъ ни се чинѣше това сънь, а Князьтъ, героя на Сливница, виновникътъ на съединението, бѣше вече между усопшитѣ. Тукъ днесь испращаме, покосенъ въ цвѣта на възрастьта си, Първия Български вѣнценосецъ, който е носилъ неотдавна върху раменатa си и теглото на щастието на хубавото ни отечество България.

Тукъ, въ тоя гробъ, ще положимъ цѣлата нова история на България! Тукъ се споменува онова велико име, което ще свѣти като свѣтла звѣзда на българското небе. Тукъ е съединено най-славното, което може да притежава единъ народъ съ най-скрѫбното, най-великото съ най-потресающето . . .

Кой мислѣше, че тоя, който бѣ принесълъ при живѣ себе си жъртва за искуплението на единъ народъ, ще да има такава злочеста и несправедлива сѫдбина? Кой мислѣше, че тоя, който се оттегли на забвение, за да може да изведе на видѣло своето отечество, ще да свърши така трагично своя и тъй мѫченически животъ?

Днесъ е **14-й** *Ноемврий!* . . . Прѣди 8 години цѣлия български народъ съ засмѣно лице и между хвалебни пѣяния за дълголенствието и живота на усопшия днесь Князь четѣше телеграмма: *„Съ отворени знамена* и *„Шуми Марица“ днесь прѣминахме границата“* . . . И тая господарска уста, която е бързала да искаже на своя любезенъ народъ тая радостна вѣсть, днесь е онѣмѣла за вѣки, а тая рѫка, която на бойнитѣ полета е подписвала тържеството на България, днесь е студена и безчувственна: и тоя герой, който наносялъ трепетъ на неприятелитѣ, днесь ще се прѣдаде на студения гробъ...

Знаете ли колко великъ бѣ тоя вѣнценосецъ покойникъ подъ прахътъ, почернѣлъ отъ слънцето, когато на 9 Септемврий пристигна въ Пловдивъ да съедини двѣтѣ сестри въ едно? Отъ тая растѫжена земя, азъ Ти принасямъ нейнитѣ сълзи и цвѣтя. Знаете ли, колко бѣ той великъ, когато на днешния день търсѣше на бойното поле смъртьта, която му отбѣгнѫ, за да го намѣри въ уединеното му мирно сѣмейство? Знаете ли колко той бѣ великъ когато съ растреперана рѫка подъ натиска на измѣната написа вмѣсто отрѣчение: *„Боже, пази България!“* . . .

Той бѣ великъ и въ самото унижение, когато тайно слагаше отъ брѣга на Дунава Короната на единъ сѣверенъ колосъ, като глѣдаше на всѫкѫдѣ щастието на България“.

Вѣстникъ [illegible] органъ на министръ-президента [illegible]болова [illegible]:

[illegible] Александра [illegible] въ паметьта [illegible] Българинъ. Неговото [illegible] — [illegible] границы — той [illegible] оръжие [illegible] война [illegible] и въ [illegible] интереси. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

„Свободно Слово“ напечата слѣдующето:

„Избранъ по прѣпоржката на Царя-Освободителя за Първи Български Князь, на 17 Априлий 1879 година Князь Александръ биде принуденъ отъ външни и вътрѣшни причини да напустне българската корона на 28 Септемврий 1880 год.

Младъ и неопитенъ, когато стжпи на Българский Тронъ, нъ твърдъ и ревностенъ въ миссията си, вѣренъ и прѣданъ на народа си, той сполучи вь кратко време да спечели любовьта на всички, да създаде и урѣди всичко, каквото трѣбваше за правилното сжществувание и дѣйствувание на държавата. Като добръ войникъ, той се занимаваше страстно съ устройството на нашата едва съставена войска, съ създаванието на една крѣпка военна дисциплина и на истински воененъ духъ. Храбростьта на нашия войникъ е дѣло лично на Князя Александра.

Прѣзъ неговото относително кратко царувание България видѣ и прѣкара важни и неизгладими събития. Съединението на Сѣверна и Южна България ще бжде вѣчно свързано съ неговата память. Издържанието и извоюванието на една славна война съ Сърбия и създадената на бойното поле слава на нашата войска, ще бждатъ дѣла нераздѣлни и постоянно впечатлени въ умътъ на българския войникъ съ името на Първия Български Князь. Тия дѣла сж създали свѣтли страници въ нашата нова история, която ще се чете вѣчно отъ потомството и името на Князя Александра винаги съ гордость ще бжде произнесено.

Честенъ, вѣренъ, лояленъ и свободолюбивъ бѣше винаги Князь Александръ спрямо народа си. Тия му качества бѣха го направили най-популярния Господарь. При все това сждбата, неговата и на българския народъ, била рѣшила другояче. По причини, които може за винаги да останатъ неизвѣстни, той се преслѣдваше и мразеше тъкмо отъ тамъ отъгдѣто се надѣваше най-много и за подкрѣпа и за насърчения и когато всѣкий мислеше, че неговия тронъ е заякналъ вече и че както Князь, така и народъ, могатъ, слѣдъ извършенитѣ велики събития, да се предадхтъ на вътрѣшно развитие и успѣвание, се явиха други обстоятелства чужди за българския народъ, които прѣдизвикаха неговото оттеглянне и напущание българската корона.

Князь Александръ не бѣше вече Господарь на България, нъ всѣкий Българинъ съ обичь и уважение произнасяше името му и вѣрваше въ него единъ добръ приятель на отечеството ни.

Неговото изчезване ще се узнае съ съкрушено сърдце отъ всички Българи; неговото име ще остане вѣчно любимо отъ всѣки Българинъ".

„Време" което излизаше въ Пловдивъ написа:

„Разсѣянитѣ сега изъ цѣлата страна войници, които сѫ виждали Князя на Сливница какъ той сѣдящъ на конь скачеше по бойното поле; гражданетѣ и селянитѣ, съ които тъй любезно и приятелски е размѣнявалъ стискания на рѫцѣ и думи, въ празднуванията и танцоветѣ на които той е взималъ съ такава охота участие, немогатъ никога да го забравятъ, могатъ само да скърбятъ и да плачатъ за него. Въ историята на народитѣ се срѣщатъ знаменити личности, които въ ненаситно честолюбие и въ горѣщо търсяние слава сѫ туряли всичко на карта; у Князя Александра ние виждаме противното: само чувството на дълга, безкористието, и любовъ къмъ България, сѫ го накарали да пригѫрне съединението, ако и да е зналъ той че презъ това ще спечели непримирима външна омраза. И какъ пророчески той е предвидѣлъ толкова опаснитѣ за неговата бѫдѫщность послѣдствия на подобна стѫпка. Когато той на 8 й Септемврий 1885 г. премина Шипченския Балканъ и една депутация отъ южно-българското временно правителство го посрѣщна при тогавашната граница помежду двѣтѣ Българии, съ думитѣ: „Господарю, благодарение на твоята рѣшителность нѣма повече граница помежду двѣтѣ Българии, той отговорилъ: „Така е; азъ като българинъ неможахъ да не послушамъ викътъ на Южна България и да я оставя сама на себе си. Азъ предвиждамъ вече че това вреди на моето бѫдѫще и че тази стѫпка нѣма да бѫде простена, но не сѫ грижа за това, а ще испълня до края своя дългъ — да мисля за благото на България!" Той премина Балкана, и съединението стана свършенъ фактъ. Всѣкий българинъ, който преминава Шипченския Балканъ, като доближава до старата граница, трѣбва да си вспомни тѣзи думи на своятъ първъ Князь, и да вземе отъ тѣхъ примѣръ на самопожертвувание и любовь къмъ отечеството.

Не сѫ изминаха 2 мѣсеца и надъ главата на България се запали новъ огѫнь. Сърбитѣ, безъ да ни обявятъ

война, нахлунаха въ нашето отечество и потеглиха кждѣ столицата София. Всѣкий може да си представи положението на Князя Александра при това совершенно неочакванно нападение на неприятеля; но и тукъ той испълни дългътъ си до края. Той вдъхнови войскитѣ си, мжжественно ги поведе срѣщо неприятеля, и защити отечественната земя; той съумѣ да покаже на българската войска пжтя къмъ побѣдата и славата и на 7-й Ноемврий знамето съ българския левъ се развѣваше на всичкитѣ Сливнишки височини, и българското име съ бързината на свѣткавица се разнесе изъ цѣлия свѣтъ. Това сж велики дни за българската история! Не сж мина година, и Князь Александръ е билъ принуденъ да напусне България и да сложи българската корона. Ний не искаме да говориме въ тѣзи печални дни за фаталната нощь, когато той, съ разбито сърдце и ранена душа е написалъ думитѣ „Богъ да пази България!“

Великитѣ, благороднитѣ, души се познаватъ въ днитѣ на тежки испитания както и въ днитѣ на велики дѣйствия, а Князь Александръ е ималъ много подобни отъ съединението до смъртьта си. Въ опаснитѣ за нашето отечество дни, слѣдъ неговото отречение, когато нашата независимость бѣше угрожавана, и той страдаше и молеше Бога да пази България: и когато настоящия Князь е стжпилъ на трона, Князь Александръ е билъ първа опора на тронътъ му. На една поздравителна телеграмма пратена отъ Князя Фердинанда до него по случай годишнината на Сливницката побѣда, той отговори: „Азъ не сж съмнѣвамъ че войската ще съумѣе да подкрѣпи В. Ц. В. въ стремленията Ви къмъ щастието и благоденствието на България!“ Това сж биле благородни, честни, думи, и той е поддържавалъ до края най приятелски и корректни отношения къмъ нашия Князь.

О велика душа! На 5 Ноемврий преди 8 години, ти заложи живота си заради спасението на България, бѣше готовъ всѣка една минута да умрешь за България, и Божественното провидѣние ти назначи сжщия знаменитъ день за смъртьта ти . . . Князь Александръ е умрѣлъ младъ, но той вѣчно ще живѣе въ паметьта на народа си. Неговото безкористие, неговото идеално самопожертвувание, неговата храбрость, и високия му патриотизъмъ, трѣбва да служатъ за образецъ на всѣкий българинъ.“

„Македонский Гласъ“ написа отъ своя страна: „Покойния Князь Александръ Баттенбергъ е преживѣлъ тежки часове на разочарование, които подкопаха здравието му, разрушиха идеалитѣ му, отнеха му вѣрата въ хората . . . Младъ, буенъ, романтиченъ, идеалистъ, великодушенъ, лояленъ, той винаги е ималъ предъ видъ само щастието на България, единственното му желание бѣше да я направи могжществения и богата. „Държавния превратъ отъ 1881 г. може би да е затъмнилъ периода на свѣтлото му царуване“ можеше да каже нѣкой. Но за менъ именно тѣзи дни принадлежатъ къмъ най замѣчателнитѣ въ неговото царуване. Тази епоха е доказателство за това че покойния е билъ Князь въ пъленъ смисълъ на думата и е знаялъ да се ползува отъ своитѣ права като Господарь. Както опитния хирургъ безъ всѣкакво видимо състрадание къмъ пациента отрѣзва гнилитѣ кокали и развадението месо, за да спаси живота на болния, тъй и покойния, като главенъ хирургъ, е видѣлъ болѣстьта на България, и намѣсто да употрѣби палиативни мѣрки, се рѣшилъ да употреби най радикалнитѣ. И най голѣмитѣ умове сж се лъгали въ диагностикитѣ, но това не е доказателство че тѣ сж имали задни мисли, или че сж били глупави. Тази стжпка на Князя показа неговата рѣшителность. Той е знаялъ твърдѣ добрѣ че противъ него лично ще възстанатъ, ще го обвиняватъ, ще го позорятъ, и безсмисленно ще го унижаватъ предъ народа, но той не сж боеше отъ това. Но той бѣше Князь и Господарь на България.

„И ако щастието на моето отечество изисква да суспендирамъ временно конституцията, азъ това ще го направя, както бихъ суспендиралъ себе си, да бѣхъ се убѣдилъ че това е необходимо“, тъй каза той единъ день на единъ отъ бившитѣ си министри. Той е билъ олицетворение на рѣшителность, рицарство и мжжественность. „Азъ искамъ или да бждa Българский Князь, или никакъвъ“ каза той веднажъ на едни русски генерали. И дѣйствително, такъвъ човѣкъ като него не можеше да бжде кукла въ ржцетѣ на едно правителство, единъ императоръ, или единъ министръ.

Може би нѣкой да се съмнѣва въ горнето вслѣдствие извѣстната рущукска телеграмма. Но нѣмаме нужда отъ психологический анализъ за да кажемъ че Князя, даже да бѣше получилъ благоприятенъ отговоръ отъ Царя, не можеше да

остане за дълго време въ България. За такива хора като него нѣма компромисъ помежду съвѣстьта и честолюбиво стремление къмъ властьта. Той искаше само да спечели време, за да уталожи вътрешнитѣ неразбории, и да успокои възбуденнитѣ умове. Именно въ своето нещастие той показа, че не иска да основава своето лично щастие върху нещастието на цѣлъ единъ народъ, и сложи своята корона върху олтаря на народното благо. Той не искаше да се пролѣе заради короната ни една капка вѣрноподданническа кръвь и горчивитѣ сълзи на вѣрнитѣ му подданници поросиха пѫтьтъ на неговото благородно, рѣдко, самопожертвувание. Какво да кажа още понататъкъ за този мѫченикъ? Всѣкий го познава, всѣкий знае неговата любезность и великодушие, неговото сърдце открито за всичкитѣ сиромаси, невинни и забравени, и който го е познавалъ, ще каже че той, слѣдъ своето отречение, е билъ помогуществен повелитель на българскитѣ сердца, защото преданностьта която българетѣ му показаха слѣдъ неговото отречение е била не раболѣпство, а священно чувство па привързанность и любовь. България, Европа, цѣлия свѣтъ, сѫ видѣли малко такива хора какъвто е билъ покойника, който пожертвувалъ животъ, богатство, титлата, само за благото на единъ народъ; и ако този народъ въ единъ день забрави такъвъ единъ човѣкъ, то ще значи че той наближава къмъ загинвание!"

„Пловдивъ" най сетнѣ каза:

„Любимеца на покойния русския царь Александръ II умрѣ. Той дойде въ България и встѫпи на трона като първъ Българский Князь, защото такова е било горѣщото желание на вуйка му, покойния русския императоръ. До като послѣдния бѣше живъ, България и Българския Князь се наслаждаваха отъ свободата подарена отъ него.

Мѫченика на русския гнѣвъ и на русскитѣ интриги е умрѣлъ! Колко е претърпѣлъ покойния отъ русскитѣ агенти въ България, това показватъ заявленията му предъ германскитѣ корреспонденти. „Азъ бѣхъ принуденъ да се боря" казваше той „съ ненавистьта на русскитѣ агенти въ София, които се стараяха съ всичкитѣ средства да подкопаятъ моето положение. Азъ почнахъ да се убѣждавамъ че самия Г. Гирсъ, може би подъ влиянието на фалшивитѣ донесения на тѣзи агенти, не е добрѣ расположенъ къмъ мене. Моето положе-

ние стана невъзможно, и азъ рѣшихъ да се обясня съ Г. Гирса.

Азъ се срѣщнахъ съ него въ Франценсбадъ, гдѣто дълго сме се разговаряли за положението на България. Къмъ края на свиждането ни азъ почнахъ да се надѣвамъ че моитѣ бѫдѫщи отношения къмъ Руссия на вѣрно ще се подобрятъ, и вслѣдствие на това азъ бѣхъ доста доволенъ отъ това свиждание!"

Но послѣдующитѣ събития показаха че Князь Александръ е билъ горчиво излъганъ. Русскитѣ агенти въ София освѣнъ своитѣ многобройни интриги и агитации, много пѫтя сѫ устроявали заговори, за да го откраднатъ и откаратъ вънъ отъ България. Голѣмата ненависть на Руссия противъ Князя Александра е имала слѣдующитѣ три причини:

Първо, той бѣше нѣмецъ; второ: не искаше да се подчини на диктатурата на русскитѣ агенти и консули въ София; и третьо: той се стараеше да укрѣпи националната идея въ България и да направи отъ послѣднята нѣщо повече отъ една русска провинция.

Испълнителя на великия идеалъ на българския народъ — съединението на Южната съ Сѣверна България е умрѣлъ! Щастливото начало на добрѣ замисленната пловдивска революция вѣроятно нещѣше тъй щастливо да се свърше да бѣше се отказалъ Князь Александръ отъ поканата да стане Господарь на двѣтѣ Българии. Неговата готовность да приеме участие въ тази революция, неговото навременно пристигвание въ Пловдивъ, голѣмото дипломатическо искуство, съ което той знаеше да се води както къмъ турското население, тъй и къмъ султана, чудесно поддържаха това, което бѣше вече почнато. И по този начинъ съединението стана свършенъ фактъ. Той даже сполучи да успокои пакъ поголѣмата часть отъ европейската дипломация, която бѣше сѫ възмутила противъ станалото съединение и противъ Князя. Той сумѣ да я расположи благосклонно къмъ това българско народно движение. Умрѣ организатора на българската войска! Първото което очакваха слѣдъ Пловдивската революция както отъ вънъ, тъй и вътрѣ въ страната, бѣше война съ Турция. Ние се надѣвахме че русскитѣ офицери, които сѫ организирали нашата войска, ще ни помогнатъ въ това мѫчно положение. Но какъ сме биле излъгани! Руссия искаше да

ни накаже за извършенното безъ нейно съгласие съединение. Подобро средство за наказание Руссия не е могла да избере, отъ колкото въ такъвъ моментъ да отвика назадъ всичкитѣ си офицери. И това стана. Какъвъ ударъ, каква вреда за нашата млада войска, за нашитѣ млади и неопитни офицери! Князь Александръ чувствуваше повече отъ всички мжчнотиитѣ на положението. Но намѣсто да се спрѣ предъ голѣмата отговорность и опасность, той почна да организира двѣтѣ части на българската армия, и това му се удаде тъй добрѣ щото до средата на Октомврий той можа да събере при турската граница помногобройна и подобрѣ организирана армия, отъ колкото турската.

Умрѣ героя на Сливница, Драгоманъ, Царибродъ и Пиротъ! Сърбия глѣдаше накриво увеличението на България, както относително територията, тъй и относително населението, и счете този моментъ благоприятенъ за да нападне върху България и Македония. Тя искаше да увеличи своята собственна територия. Цѣлия свѣтъ считаше България за изгубена. Но Князь Александръ и храбритѣ му войници бѣха на друго мнѣние. Тѣ чакаха неприятеля въ Харманли, но той се яви въ Царибродъ. Тѣ чакаха борба съ полумѣсяца, но предъ тѣхъ се испречи кръста. „На западъ“ извика тогава Князь Александръ „противъ кръста, ако той се вдига противъ насъ като врагъ.“

Самоотвержението, мжжеството, любезностьта на Князя къмъ всѣкиго, неговото постоянно присжтствие на бойното поле, насърдчаваха войницитѣ и офицеритѣ, и тѣ бѣха всички готови да умржтъ за отечеството и за Князя. Ние си спомнюваме, и намъ ни е драго че можемъ да припомнимъ на читателитѣ, какъ раненитѣ войници въ Пловдивската болница желаяха по скоро да оздравѣятъ, за да слѣдватъ пакъ Господаря си на бойното поле.

Да, умрѣ другаря и приятеля на българския войникъ! Умрѣ идола на българския народъ! Извѣстието за неочакванната смърть на Князя Александра потопи въ скърбъ цѣлия българския народъ. Правителството, камарата, селянитѣ, гражданетѣ, всички сж биле стреснати отъ това неочакванно събитие, като отъ ударъ на гърмотевица. Милиони сърдца сж *биле дълбоко* трогнати отъ това печално извѣстие. Казватъ *че опасноститѣ* и нещастията свързватъ потѣсно хората, ко-

ито се намиратъ при еднакви обстоятелства. Това е вѣрно, и тъй е било съ Князя Александра, и съ насъ българетѣ. Заедно съ него ние сме страдали отъ ненавистьта, отъ интригитѣ, и прѣслѣдванията на русситѣ. Съ него ние сме сѫ готвили за защита противъ турцитѣ, съ него сме отишле въ огѫня противъ турцитѣ. Той е търпялъ и страдалъ съ насъ заедно, и ние сме страдали съ него. И за това именно Князь Александръ е живѣлъ и ще живѣе въ сърдцата на българетѣ. За това ние го оплакваме и съжалѣваме че сме го изгубили. Неговата память ще бѫде священна за насъ и за дѣцата ни на вѣчни врѣмена. Но ние българетѣ ще покажемъ още появно нашата дълбока скърбь за голѣмата ни загуба, ако откриемъ още днесь подписка за пожертвувания за единъ памятникъ на този другъ на България, който е казалъ: „Моятъ животъ е необходимъ за честьта, славата, и величието на България.“

Ето съ какъвъ триумфъ е слѣзалъ отъ сцената първия Български Князь Александръ. Той ще съставлява за винаги гордость на българския народъ, и неговото име ще се предава отъ поколѣние въ поколѣние. Той е останалъ до края на живота си най горѣщъ защитникъ на приятелски отношения на България къмъ Руссия, но винаги е билъ партизанинъ на независимостьта на управляемата отъ него страна.

Голѣмата жертва на Князя Александра, поднесена отъ него на олтаря на българското му отечество, която се заключаваше въ доброволното му отречение отъ трона, слѣдъ тържественното му врѫщание, е донесла богати плодове. Тя бѣше примѣръ на благородство рѣдко въ историята на народитѣ; тя укрѣпи въ българетѣ чувството на самосъзнание и имъ показа пѫтя на истинския патриотизмъ. Девиза на Князя Александра „България за Българетѣ“ е станалъ девизъ на цѣлия български народъ. *)

(КРАЙ).

---

*) Нѣма съмнѣние че политическата и общественната дѣятелность подлежи на критика, и за това въ книгата ми читателя ще намѣри и нѣкои доста остри сѫждения за нѣкои отъ политическитѣ дѣятели. Азъ направихъ това обаче не съ цѣль да обиждамъ или докачвамъ когото и да е, но единственно отъ желание щото Преемника на Князя Александра, а заедно съ него и България, да не бѫдѫтъ изложени на онѣзъ политически интриги, които обкрѫжаваха Князя Александра презъ времето на царуванието му.

Автора моли всичкитѣ компетентни лица, ако забѣлѣжатъ нѣкакви погрѣшки въ книгата, да му обадятъ, за да могатъ тѣ да бѫдѫтъ поправени въ *второто издание на книгата.*

Рецензии върху нѣмското издание на книгата.

„Grazer Tagblatt“ отъ 17 Ноемврий 1895 г., като прави нѣкои извлечения отъ книгата, казва: „Книгата е написана твърдѣ сърдечно и съдържи всичко, което струва да се знае за Александра, и е било распръснато тукъ тамъ до сега, въ една ясна картина. Головинъ се старае да докаже че Баттенбергъ никога не е билъ врагъ на Руссия.“

„Tagespost“ сѫщо отъ Грацъ пише отъ 5 Ноемврий 1895 г. „Още никога легендата за неблагодарностьта на българетѣ и неприятелството къмъ русситѣ на Князя Александра, не е била тъй убѣдително опровергната и разрушена, колкото съ книгата на Головина.“ Понататъкъ казва: „Головинъ придружава своитѣ разсѫждения съ исторически документи, които до сега не сѫ биле никѫдѣ напечатани, и убѣдително доказва че Александръ винаги сѫ е стараялъ да поддържва добри отношения съ Руссия, и че не е била вината на Князя, ако работитѣ покъсно взимаха друго течение.“

Бисмарковия органъ „Hamburger Nachrichten“ отъ 12 Ноемврий 1895 год. пише слѣдующето:

„Между голѣмото число Княжески лица отъ двата пола, които нашето германско отечество въ течението на послѣднитѣ двѣ столѣтия е изнесло въ странство като политическа стока, отличаватъ се два вида; щастливи и нещастни. Между първитѣ личатъ русската Екатерина, Кобургитѣ, и Гогенцолернъ въ Румѫния; между послѣднитѣ, които се свършили малко или повече трагически, заема, наредъ съ Мария-Антуанета и съ мексиканския императоръ Максимилиянъ, гессенския принцъ Александръ Баттенбергъ едно забѣлѣжително, по силата на характера и по необикновенната сѫдба, мѣсто. Имаше време преди 10 години, когато Баттенбергъ играеше първата роля въ общественния интересъ на германскитѣ читатели. Особно нашитѣ жени — и не безъ справедливость — мечтаяха за младия германски герой, който тамъ долу, въ Балканскитѣ страни, обкрѫженъ отъ измѣнници и открити врагове, отъ лукави приятели и непадежни недоучки, винаги е вървялъ безъ страхъ напредъ.“

„Горѣпоменатата книга ни врѫща въ тази романтическа и винаги тежка борба. Най забѣлѣжителното въ нея е това че автора ѝ е руссинъ, бившъ директоръ на бюрото на прессата и частенъ секретарь на Князя. Било би обаче несправедливо да се казва че книгата не е нищо друго освѣнъ единъ панегирикъ (въсхваление) на героятъ ѝ. Авторътъ се е стараялъ да изобрази подробно, понѣкога излишно-подробно, цѣлото течение на българскитѣ бъркотии презъ първитѣ седемъ години подиръ берлинския конгрессъ, и той го прави това съ топло, испитано презъ всѣкидневни сношения, *участие,* къмъ своя бившъ господаръ, което въобще произвежда

толкова подълбоко впечатлѣние че то е произлѣзло отъ честно убѣждение."

„Което най-много трѣба да привлече германския читатель къмъ книгата, то не е борбата по между русскитѣ покушения и българскитѣ противодѣйствия, хаоса отъ интриги и насилия, съ който автора ни запознава най-основателно, отъ колкото характеристиката на Българетѣ и изображението на дѣтинското и първобитното състояние което се е развивало тамъ въ течение на петвѣковното турското робство. Освѣнъ тази, народно-психологическа страна на книгата, въ нея се намира сжщо редъ открития за отношенията на Руссия като освободителна държава къмъ правителството на Князя, за фактическото основание на които ний можемъ да сждимъ, и които ни позволяватъ да хвърлимъ единъ поглѣдъ, върху онази тканъ отъ препятствия, въ която е билъ вовлеченъ жаждающия дѣятелность, и честния принцъ, до като разбра, че за него се минаха за винаги прекраснитѣ дни прекарани въ софийския конакъ."

„Прекрасно написанната книга на Головина, която страда само отъ русска словоохотливость и австрийска стилистика, дава ни, освѣнъ седемтѣхъ прекарани на Балкана критически години, и отъ предшествовавший и послѣдующий периодъ на живота на своя герой, нужнитѣ черти, за да се състави една сполучлива обща картина. Тази послѣднята дѣйствува благотворно, като увеличава значително нашето участие, което обаче се завършва съ трагическо впечатлѣние, защото на благородния Князь му е било подарено отъ сждбата само късо време за да се наслаждава, като частенъ човѣкъ и баща на семейство, отъ щастието, което дълго време му липсваше, въ идиллическо уединение, далечъ отъ буритѣ на обществения животъ. Графъ Гартенау, както се наричаше той слѣдъ отричанието отъ трона, умрѣ слѣдъ четирегодишенъ щастливъ супружеский животъ, като австрийский генералъ въ Грацъ на 5 Ноемврий 1893 г.; онова което не можало да направи славянското вѣроломство, направи го една злокачественна болѣсть, която го убила въ нѣколко дена."

„Kreuz Zeitung" въ броя си отъ 8 Декемврий 1895 г. казва: „лежащата тукъ книга, написана съ любовъ къмъ истината, и съ мжжество на истината, има за авторъ единъ руссинъ, комуто, като на частенъ секретарь на Князя Александра, е било позволено да хвърли интименъ поглѣдъ въ дѣлата, които се касаеха до господарятъ му. Съчинението доказва че Головинъ е останалъ вѣренъ на Сливницкия герой и слѣдъ смъртьта му. Съ голѣма живость умѣе ловкия авторъ да опише твърдостьта на характера на Князя, неговата самоотвържена преданность къмъ новото му отечество, както да покаже мъчнотиитѣ и да изложи тайнитѣ жици на интригата, която затрудняваше правлението на Александра на всѣка стъпка, до като най сетнѣ му отне трона. Таланта на Головина, който се придържва строго до фактитѣ, има съвременен интересъ затова че, въ неговото съчинение се явяватъ отдѣлни политически личности, които и при Князя Фердинанда играятъ роля, или искатъ да

играятъ. Съжаляваме че добрѣ написаното, добрѣ издаденото съчинение не се яви на българский языкъ, тъй като то би помогнало за разъяснение на положението, и би открило на Българския народъ очитѣ на това, кждѣ отива той, когато намѣсто да поддържа Князя Фердинанда, пазителя на неговата самостоятелность, става орждие на низки интриганти, които прѣслѣдватъ чисто егоистически цѣли, Ние желаемъ най широко распространение на това съчинение, пълно съ нравственна сериозность"

„Darmstadter Zeitung" който разбира се най много се интересувалъ отъ положението на Князя Александра въ България, пише за книгата слѣдующето, въ броятъ си отъ 18 Декемврий 1896 год.: „Автора на книгата е билъ директоръ на бюрото на прессата въ политическия кабинетъ на Князя Александра, и покъсно, слѣдъ унищтожението на този кабинетъ, единъ отъ неговитѣ частни секретари до окончателно излизание на Князя отъ България въ Августъ 1896 год. Той се е ползувалъ съ пълно довѣрие на Князя, и по своего положение билъ посвѣтенъ въ всичкитѣ тайни на вътрешната и външна политика въ България. Въ форма на монография за тъй рано починалия Князь Александръ, на когото той е начерталъ единъ твърдѣ симпатиченъ образъ, който ще удовлетвори напълно многобройнитѣ приятели и почитатели на бившия принцъ Баттенбергъ, който стана сетнѣ графъ Гартенау, автора ни накарва да преживѣемъ още веднажъ историята на онова време. Въ привлекателно, интересно, изложение той ни показва отдѣлни картини. Той ни расказва какъ България е станала самостоятелно княжество, какъ се създаде новата ѝ конституция, дава ни една картина на културата въ България и нейнитѣ жители, и по този начинъ прави за насъ ясно онова положение, което е намѣрилъ германския принцъ, когато сждбата и русското покровителство го повикаха на Българския тронъ. Сетнѣ той показва какъ се създадоха различнитѣ политически партии, какво влияние сж имали тѣ върху сждбата на тѣхното отечество, и кои сж биле тѣхнитѣ видни представители. Тъй ние се запознаваме съ онѣзъ хора които сж играли нѣкога, или сега още играятъ, каквато и да е роля, изучваме ги всичкитѣ по редъ, презъ сполучливитѣ характеристики и отлични рисунки, тъй щото онѣзъ имена, които ние тъй често срѣщаме въ вѣстницитѣ, не прѣдставяватъ вече за насъ единъ празденъ звукъ, а явяватъ прѣдъ очитѣ ни образи на една личность, сжществото на която вече не е чуждо за насъ. Подробно описва Головинъ знаменателното съединение на България съ Източна Румелия, и побѣдоносния походъ противъ Сърбия, въ който той е взималъ самъ участие, въ качество на доброволецъ, въ щаба на „Сливницкия герой!"

„Ако автора до сега вече е зналъ да ни привлича на всѣка една страница, то неговитѣ описания взиматъ характеръ на сенсационни открития, когато той говори за отношенията на Руссия къмъ България, и нейния първи Князь, за интригитѣ на русскитѣ агенти противъ Александра, и за военния заговоръ, който е ималъ за *послѣдствие* свалянието отъ трона, а по сетнѣ доброволното отри-

чание на Александра. Тукъ Головинъ придружава своитѣ съобщения съ сумма новъ материалъ, многобройни документи, писма и телеграмми, които до сега не сж биле никждѣ напечатани, и сж останали съвершено неизвѣстни за свѣтж. И тукъ той сж е грижилъ само да спаси честьта на Александра, ако послѣдния е ималъ нѣкога нужда отъ подобно спасявание. Той указва на това, какъ неговия герой до послѣднитѣ дни на своето управление старателно се стремилъ да поддържва добри отношения съ Руссия, но какъ той, вѣренъ на клетвата си, дадена на българския народъ, се стараялъ да достигне независимостьта на своята страна, и какъ той, като дойде до убѣждение че Руссия никога нѣма да се примири съ него, пакъ предпочете да се откаже отъ трона, отъ колкото да препятствува на достигванието благополучие отъ неговия възлюбленъ народъ.“

Въ сжщия смисълъ се исказватъ „Pester Lloyd“ и „Vaterland“ въ броеветѣ си отъ 21 и отъ 20 Ноемврий 1895 год.

„Fremdenblatt“ органа на австро-унгарското министерство на вжншнитѣ дѣла, въ броя си отъ 15-й Ноемврий 1895 год. като говори за книгата, казва слѣдующето, по поводъ годишнината на Сливницкитѣ боеве: „Българската войска записа съ сабята си първата блестяща славна страница въ младата история на новосъзданенното отечество. Но човѣка който е приготвилъ побѣдата, съ удивителна предвидливость и енергия, като импровизира съ трескава бързина, при най неблагоприятни, държавни и економически обстоятелства, готова за бой войска, скоро слѣдъ това, богатъ съ тежки испитания, слѣзе отъ българския тронъ. И слѣдъ 8 години, пакъ на 17 Ноемврий (5) спущаха далечъ отъ България „Сливницкия герой“ въ гроба. Когато той затвори очитѣ за вѣчно успокоение, към този необикновенъ характеръ не бѣше залѣпена ни една прашинка, която би замжтила чистотата и ясностьта на неговия животъ и неговата дѣятелность. Подъ тяжестьта на ненавистьта и неблагосклонностьта на партиитѣ се събори тронътъ на Баттенберга, но неговия характеренъ образъ се вдигна сияющъ отъ развалинитѣ.“

„Участието къмъ неговата романтическа сждба дълбоко сж е вкоренило въ човѣшкитѣ сърдца. За това, всѣко едно ново литературно явление, което прави отъ неговата личность центръ на разсжждения, трѣбва да расчитва на приятелско посрѣщание.“

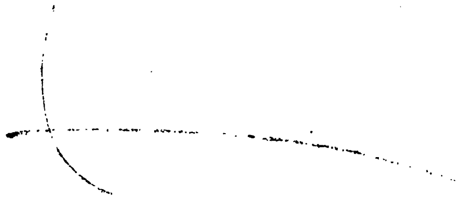
„Авторътъ на най новата биография на Князя Александра, Г. Головинъ, е принадлежалъ къмъ интимнитѣ лица на княжеския дворецъ въ София. Неговата книга е написана съ перото на единъ горѣщо чувствующъ приятель и се явява като едно почитание паметьта на покойния. Заслугата на Головина състои въ това че той е събралъ въ едно распръснатитѣ до сега подробности отъ Александровската часть на Българската история, и въ това че той е продължилъ биографията на Баттенберга до смъртьта на послѣдния. *Г. Головинъ си туря задачата да докаже, че Князь Александръ никога не е билъ противникъ на Руссия.* Само съ дълбоко съчувствие ще прочете всѣкий все безуспѣшнитѣ усилия на Князя да раз-

сѣе недоразумѣнията и да възобнови дружескитѣ отношения съ могущественното русско царство. До като е билъ живъ негоoвия вуйка и кръстникъ, Императоръ Александръ II, нѣкои мѫчнотии можаха още да се уравнятъ, при всичко че различнитѣ пратенници на Русия, които сѣдяха не само въ русското генерално консулство, но и заемаха видни мѣста въ българскитѣ министерства, и въ българската войска, правяха всичко за да унижаватъ Князя въ очитѣ на Императора." Понататъкъ „Fremdenblatt“ цитира разни пассажи отъ книгата.

„Neue Freie Presse“ въ броя си отъ 16 Ноемврий 1895 год. пише, между друго: „Единъ отъ довѣреннитѣ лица на първия българския Князь, А. Головинъ, на основание на неизвѣстни документи, излага предъ нашитѣ очи интересната епоха на Баттенберга, и ни дава написана съ живи, въ нѣкои мѣста кървави бои, трогателна картина на страданията, отъ които загина Зигфридовата*) натура на Германския Принцъ,“ и т. н. . . .

*) Зигфридъ е идеалъ на благородно юначество въ германската поезия.





Погрѣшки, станали при печатанието

СТР.	НАПЕЧАТАНО:	ТРѢБВА ДА СЕ ЧЕТЕ:
4	организаторь	организаторъ
7	прави	права
12	Баттембергский	Баттенбергский
15	судавысшей	суда высшей
19	покняжеска	по княжеска
24	Баттембергский	Баттенбергский
30	и да си изберѫтъ временно какъвто и да е князь	и да не избиратъ никакъвъ князь
58	оп	по
61	Александъ	Александръ
65	Чнъ	Членъ
90	110	100
91	коммитетъ	комитетъ
„	съъбираха	избираха
„	самъ	само
92	съ	се
97	изва	язва
98	сидѣлъ	видѣлъ
111	интересува пе	интересувала
126	Стояноввъ	Стояновъ
136	книгата	за книгата
150	билье	билъ е
154	зз	за
157	упрувители	управители
165	н	и
„	теорииблизки	теории, близки
167	шитп	шити
176	да оставатъ	да не оставатъ
189	тамъ едно	тамъ отъ едно
218	помаловажени	помаловажни
„	моралновлияние	морално влияние
238	козирогъ	козирокъ
262	свая	своя
269	въобщи	въобще
277	Съфия	София

СТР.	НАПЕЧАТАНО:	ТРѢБВА ДА СЕ ЧЕТЕ:
297	оългарската	българската
298	единственна.	единственъ
301	непратенъ	испратенъ
305	подчипняватъ	подчиняватъ
310	цѣвувалъ	цѣлувалъ
„	сабрание	събрание
„	кото	като
312	подвърдяваше	подтвърдяваше
314	годишната	годишнината
315	Акександра	Александра
318	Румения	Румелия
324	мйоръ	майоръ
„	понъ	попъ
326	съобщихъна	съобщихъ на
329	непуполярно	непопулярно
335	.Той	,но той
337	ненавнетното	ненавистното
341	па	на
353	козирогъ	козирокъ
354	козирогъ	козирокъ
355	пуснаха	спуснаха
368	върни	вѣрни
370	гнѣвѣтъ	гнѣвътъ
372	коит	които
378	румелийскато	румелийската
479	„дума	дума
425	госсподарь	господарь
440	.	,
475	Подполковникъ	полковникъ
551	устане	остане
555	пръготвля	приготвя
„	ходимъи	ходимъ и
558	екстранно	екстренно
570	покоенъ.-	почившия
„	имавойна	има война
573	вечерашния	вчеращния
576	Руссе,	Руссе.
579	таката	такава
683	Акександръ	Александръ

СТР.	НАПЕЧАТАНО:	ТРѢБВА ДА СЕ ЧЕТЕ:
605	па	на
609	Каулбаръ	Каулбарсъ
611	како	както
615	разооля	разболя
„	1891	1890
617	масситѣ	маситѣ
„	массата	масата
„	Грацъ	Грацъ
621	Гращъ	Грацъ
629	г. г. Цанковъ	г. г. Ив. Цанковъ


UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02677 5893

